

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1987

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions à l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. France Kresal, prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, mag. Jože Prinčič (pomočnik glavnega urednika), dr. Franc Rozman (glavni urednik), dr. Mirko Stiplovšek, mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Irena Watton (angleščina), Majda Janežič (nemščina), Jožica Pirc (francoščina)

Lektor: Joža Repar

Oprema Janez Suhadolc

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije in Kulturne skupnosti Slovenije

Tiskala

Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Zamenjava (Exchange, Austausch): Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji

Janko Prunk

Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji*

Prelom z Informbirojem je bil usoden tudi za jugoslovansko historiografijo. Čeprav se oficialna jugoslovanska državna in partijska ideologija ni nikoli odrekla oktobrski revoluciji, njenim naukom in vzorom, je nastopilo po prelomu z Informbirojem v jugoslovanskem zgodovinskega zgodovinskega obdobje popolnega dezinteresa za raziskovanje Oktobrske revolucije in to v osnovi traja z izjemo nekaj redkih posameznikov vse do danes. Ne bi želel v podrobnostih govoriti o vzrokih takšne orientacije. Za tole sporočilo se zadovoljujem samo z ugotovitvijo posledic takšne orientacije v jugoslovanskem zgodovinskega zgodovinskega literature o Oktobrski revoluciji prevedene v jugoslovanske jezike:

Približno kakšnih deset let po prelomu z Informbirojem ni bilo v Jugoslaviji o Oktobrski revoluciji skoraj ničesar napisanega in tudi ne prevedenega. Edine knjige so bile iz predvojnega časa in prevod 1947. leta standardnega sovjetskega priručnika Velika oktobrska revolucija, ki jo je tik pred 2. svetovno vojno napisal kolektiv sovjetskih avtorjev.¹ Tu je bila še Zgodovina VKP(b), prevedena še v času narodnosvobodilnega boja; v katerem je igrala vlogo nekakšnega katekizma. Toda knjiga je ostala kmalu samo v spominu partizanske generacije, mladi so o njej slišali samo tu in tam kaj kritičnega in smešnega. Jugoslovansko zgodovinskega se je posvetilo zelo intenzivnemu raziskovanju lastnega narodnosvobodilnega boja in lastnih revolucionarnih izkušenj v svrhu legitimiranja svoje lastne poti. V teh delih pa pogrešamo vsako teoretično poglobljanje in kakršnokoli komparacijo z revolucionarnim dogajanjem v Oktobrski revoluciji in v Sovjetski Rusiji.

Konec petdesetih let, ob štirideseti obletnici oktobrske revolucije, imamo samo nekaj revialnih in časnikarskih člankov in le razpravo Ferda Čulinovića o odmevih Oktobra v jugoslovanskih deželah.² Še vedno nimamo nobenih prevodov sovjetskih niti zahodnih del. Toda v šolskih učbenikih je podoba

* (Diskusijski prispevek na Komisiji za proučevanje Oktobrske revolucije na 16. mednarodnem kongresu historičnih ved v Stuttgartu 25. avgusta do 1. sept. 1985.)

¹ Velika Oktobrska revolucija, napisali: C. F. Aleksandrov, I. I. Minc in drugi, Ljubljana 1947, 637 str.

² Ferdo Čulinović, Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama, Zagreb 1957.

Oktobrske revolucije predstavljena v bleščeči luči, popolnoma v leninističnem smislu.

Na univerzah se skorajda ne predava zgodovina Oktobrske revolucije. Čeprav vlada že skoraj popolna svoboda v znanstveno raziskovalnem delu, problem Oktobrske revolucije ne budi nikakršnega interesa pri jugoslovanskih univerzitetnih profesorjih.

V začetku šestdesetih let začenjajo novo ustanovljeni inštituti za zgodovino delavskega gibanja s projekti za izdajo Leninovih zbranih del in posamezniki se začenjajo zanimati za nekatera vprašanja Oktobrske revolucije. Večjih rezultatov ni vse do petdesetletnice Oktobra. Takrat sta narejeni dve retrospektivni historični bibliografiji jugoslovanskih člankov o Oktobru.³ Dva beograjska zgodovinarja napišeta svoji monografiji o oktobrski revoluciji:

Slobodan Bosiljčić⁴ je na osnovi njemu dostopnih sovjetskih virov in literature napisal zgodovino oborožene vstaje in zmage boljševikov v Petrogradu, analiziral drugi kongres sovjetov in dodal še zgodovino državljanske vojne. Z bogato ilustracijo je Bosiljčićeva knjiga odigrala pomembno funkcijo v jugoslovanski historiografiji, postala je prva domača detajlna zgodovina Oktobra. Leto dni pozneje je napisal na enakih virih na podoben način svoj prikaz »Velike oktobarske revolucije« tudi Petar Milosavljevič.⁵

V jubilejnem letu 1967 je sledila vrsta specialnih obsežnejših študij iz problematike oktobrske revolucije. Sociolog Stipe Šušar je napisal razpravo o vlogi kmetov v oktobrski revoluciji.⁶ Isti problem je v svoji disertaciji to leto tretiral zgodovinar Veselin Đuretić.⁷ Vprašanja delavskega upravljanja v proizvodnji je obravnaval v svoji razpravi Sava Živanov.⁸ Dva avtorja, Novica Vojnović⁹ in Boris Đurović,¹⁰ sta pisala o boljševiški taktiki v revoluciji in o transformaciji boljševiške stranke po oktobru 1917. Inštituti za zgodovino delavskega gibanja so organizirali veliko znanstveno posvetovanje o oktobrski revoluciji konec oktobra 1967 v Kotorju. Od številnih referatov, ki so se ukvarjali predvsem z vplivom oktobrske revolucije na jugoslovanske narode, jih je bilo samo nekaj objavljenih.¹¹

³ Oktobrska socijalistička revolucija. Bibliografija posebnih izdaja i članaka iz radničke periodike 1917—1945. U redakciji Bosiljke Pejović-Protić i Milana Vesovića, Beograd 1967, in Milan Vesović, Oktobarska socijalistička revolucija. Jugoslovenska bibliografija knjiga i brošura 1945—1966. Prilozi za istoriju socijalizma 6, 1968.

⁴ Slobodan Bosiljčić, Oktobarska revolucija 1917. i prva godina sovjetske vlasti, Beograd 1966.

⁵ Petar Milosavljević, Velika Oktobarska socijalistička revolucija, Beograd 1967.

⁶ Stipe Šušar, Seljaštvo i agrarno pitanje u Oktobarskoj revoluciji, Sociologija sela, br. 18. Zagreb 1967.

⁷ Veselin Đuretić, Seljaštvo u oktobarskoj revoluciji rokopis doktorske disertacije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1967.

⁸ Sava Živanov, Oktobarska revolucija i radničko učestvovanje u upravljanju proizvodnjom. Prilozi za istoriju socijalizma, br. 5, Beograd 1966.

⁹ Novica Vojnović, Taktika boljševika u revoluciji, Prilozi za istoriju socializma 6, 1968.

¹⁰ Boris Đurović, Transformacija boljševičke partije nakon Oktobra (1917—1924). Novi Sad 1969.

¹¹ Med drugimi so zgodovinarji z Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske svoje referate objavili v posebnem zborniku Pola vijeka Oktobarske revolucije, Zagreb, 1967.

V to obdobje pade tudi objava knjige o udeležbi Jugoslovanov v Oktobru.¹²

Nek manjši preobrat v proučevanju Oktobrske revolucije nastopi v začetku sedemdesetih let. Začelo se je prevajati tujo literaturo, predvsem dela socialistov, komunistov in trockistov z zahoda. Veliko pozornost je zbudila objava biografij Stalina in Trockega izpod peresa leta 1959 na zahodu umrlega poljskega komuniste, Issaca Deuscherja, obdolženega trockizma.¹³ Za Oktobrsko revolucijo pa se začenjajo zanimati tudi posamezni politologi. Oni sicer ne raziskujejo na primarnih virih, operirajo z malo dejstvi, postavljajo le na novo mišljena vprašanja, o odnosu razreda in avtantgarde, v politični koncepciji boljševikov itd. največkrat v »nemodernem« funkcionalističnem smislu.¹⁴

V tem času se pravemu zgodovinskemu raziskovanju Oktobrske revolucije in izgradnje socializma v SZ posveča v vsej Jugoslaviji en sam zgodovinar znanstvenik, profesor ljubljanske univerze dr. Marjan Britovšek. Svojo prvo delo Lenin in zimmerwaldsko gibanje je napisal že 1969. leta.¹⁵ V naslednjem poldrugem desetletju pa je izdal šest knjig o Leninovi vlogi v revoluciji, o boju za Leninovo dediščino v boljševiški stranki in o stalinističnem fenomenu.¹⁶ Za celotno Britovškovo delo je značilno to, da je napisano zelo pozitivistično na obilici dokumentarnega gradiva, ki ga je zbral na vzhodu in zahodu. Avtor stoji na leninističnem stališču, poskuša pa objektivno prikazati politično vlogo Leninovih sodelavcev Trockega, Kamenjeva, Zinovjeva, Buharina, Pjatakova, Preobraženskega itd., ki so pozneje postali žrtev Stalinovih čistk. Britovšek je zelo previden v svojih zaključkih in se izogiba sinteze. Kljub temu so njegove knjige našle med bralstvom svoje mesto, ker so informativne in koristne.

Konec sedemdesetih let je dober poznavalec problematike Oktobrske revolucije Ivan Očak iz Zagreba za 8. mednarodni kongres slavistov v Zagrebu pripravil referat o problemih oktobrske revolucije v jugoslovanski literaturi.¹⁷ Referat je dokaj natančna bibliografija del tudi za predvojno razdobje, manjka pa mu analitična ocena. V referatu je seveda precejšen del posvečen bibliografiji, del, ki obravnavajo vpliv Oktobrske revolucije na jugoslovanske narode.

V začetku osemdesetih let je Institut za mednarodni radniški pokret v Beogradu izdal v srbohrvaškem jeziku protokole vseh sedmih kongresov Kominterne z obsežnejšimi uvodi in opombami, ki so jih napisali vodilni jugoslovanski strokovnjaki za novejšo zgodovino, oziroma zgodovino delavskega gibanja: Vera Mujbegović, Marjan Britovšek, René Lovrenčić, Pero Damjano-

¹² I. D. Očak, Jugosloveni u Oktobru, Beograd 1967.

¹³ Isaac Deutscher, Biografija Lava Davidoviča Bronštajna-Trockog, 3. knjige, Zagreb 1975—77; isti Staljin — Politička biografija, Globus, Zagreb 1977.

¹⁴ Branko Carotán, Tradicija Oktobra i suverenost, Zagreb 1977; Jovo Popović, Oktobarska revolucija, Zagreb 1978; Zlatko Čepo, Sudbina radničkog upravljanja u SSSR; Zagreb 1982.

¹⁵ Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni prevrat med prvo svetovno vojno. Leninov boj za Tretjo internacionalo, Ljubljana 1969.

¹⁶ M. Britovšek, Boj za Leninovo dediščino, Ljubljana 1976; isti Carizem, revolucija, stalinizem: družbeni razvoj v Rusiji in perspektiva socializma, Ljubljana 1980; isti: Stalinov termidor, Ljubljana 1984.

¹⁷ Ivan Okča, Problemi Oktobarske revolucije u jugoslavenskoj literaturi. Histroijski zbornik XXXIII—XXXIV, Zagreb 1980—81, str. 369—379.

vič.¹⁸ S to znanstveno izdajo je jugoslovanski publiki omogočen lažji pristop do teh ključnih dokumentov mednarodnega komunističnega gibanja.

V najnovejšem času se med jugoslovanskimi zgodovinarji kaže živ interes za Oktobrsko revolucijo, njen vpliv in posledice na razvoj Evrope v dvajsetem stoletju.¹⁹ Mlajša generacija zgodovinarjev in politologov sega po originalnih zgodovinskih delih, ki v velikem številu izhajajo na zahodu in so pisana z različnih idejnopolitičnih stališč, kar daje bralcem možnost večstranske informacije in vrednotenja. Takšen interes za seznanjanje s problemi Oktobrske revolucije ima v zadnjem času za posledico veliko število prevodov najeminentnejših del svetovne historiografije o Oktobru in razvoju socializma v Sovjetski zvezi, v jugoslovanske jezike, da omenimo le nekaj najpomembnejših: spomini sekretarja Kominterne Humberta Droza, monografijo Roya Medvedova o Stalinu, uveljavljeno zgodovino Oktobrske revolucije ameriškega specialista Rabinowitcha in biografijo Louisa Fischerja o Leninu.²⁰

Seveda vse te knjige ne morejo zapolniti interesa in izpolniti slike o Oktobrski revoluciji in zlasti o razvoju Kominterne, ki bi jo bilo moč narediti na sovjetskih virih, ki pa so žal še vedno nedostopni.

Poseben problem, ki ga tu ne nameravam in ne morem tretirati, je vprašanje proučevanja vpliva in posledic Oktobrske revolucije in Kominterne na razvoj jugoslovanskih narodov, ki se v jugoslovanski historiografiji zlasti zadnjih dvajset let intenzivno proučuje in obstaja o tem vrsta razprav in člankov.

Janko Prunk:

DIE JUGOSLAVISCHE HISTORIOGRAPHIE ÜBER DIE OKTOBERREVOLUTION

Zusammenfassung

Der Bruch mit dem Informbüro hatte auch Folgen für die jugoslawische Historiographie. Obwohl sich die offizielle Staats- und Parteiideologie der Oktoberrevolution, deren Lehren und deren Beispiel nie entsagte, setzte nach dem Bruch mit dem Informbüro in der jugoslawischen Historiographie eine Ära vollkommenen Desinteresses an der Erforschung der Oktoberrevolution ein. Dieses Desinteresse dauert im Prinzip — mit einigen wenigen individuellen Ausnahmen — noch heute an.

¹⁸ Komunistička internacionala: stenogrami i dokumenti kongresa. Institut za međunarodni radnički pokret Beograd i Kulturni centar — Gornji Milanovac, 1981—83, — 12 zv.

¹⁹ Med drugimi je Ante Lešaja iz Zagreba napisal obsežno študijo o ekonomskih problemih NEP (rokopis študije v biblioteki Fakulteta političkih nauka u Zagrebu).

²⁰ Jules Humbert-Droz, Memoari sekretara kominterne, Beograd 1982; Alexander Rabinowitch, Boljševici dolaze na vlast: revolucija 1917 u Petrogradu, Beograd 1982; Edvard Hallett Carr, Ruska revolucija: od Lenjina do Staljina, Zagreb 1984; Roy Medvedov, Buharinove poslednje godine, Zagreb 1980; Louis Fischer, Lenjinov život, Zagreb 1985, 2 knj.

Peter Vodopivec

O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja*

Nemci v slovenskih deželah in posebej Nemci na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja v zgodovino pisju še niso bili deležni podrobne kritične obravnave. Slovenski raziskovalci 19. stoletja se z Nemci na slovenskih tleh doslej niso obširneje ukvarjali, saj so se praviloma usmerjali k raziskovanju slovenske narodne zgodovine in so Nemce v glavnem obravnavali le toliko, kolikor je bilo to potrebno za osvetlitev nemško slovenskih narodnopolitičnih razmerij, redki prikazi razvoja nemške skupnosti na slovenskem ozemlju ali na njegovih posameznih delih pa se problematike lotevajo v širših časovnih okvirih in se razmer v drugi polovici 19. stoletja dotikajo le mimogrede, ob opozarjanju na splošne razvojne značilnosti.¹

Celovit in sistematičen oris nemškega političnega gibanja na slovenskem ozemlju v drugi polovici 19. stoletja in njegovega socialnega zaledja je torej naloga, ki še čaka svojega raziskovalca. Kratak sestavek, ki želi opozoriti na socialne in gospodarske nazore nemškega meščanstva na Kranjskem v času od konca šestdesetih do začetka osemdesetih let 19. stoletja, ne more zapolniti te vrzeli in tudi nima tega namena. V njem poizkušam strniti nekatera spoznanja širše zasnovane raziskave o socialnih in gospodarskih predstavah meščanstva v slovenskih pokrajinah in Trstu v času naglih družbenih in gospodarskih sprememb (1830—1880), ki so Avstrijo usmerile na pot modernizacije in industrializacije in spodbudile različna razmišljanja o prihodnjih razvojnih možnostih deželnih gospodarstev in zaostrujočih se nasprotjih meščanskega (kapitalističnega) sveta. Članek je v tem smislu prispevek k poznavanju nekaterih

* Dopolnjen referat s simpozija Nemci na Slovenskem v času narodnih gibanj in prve jugoslovanske države (1848—1941), Ljubljana 12—13. 4. 1984.

¹ Bibliografski pregled pisanja slovenskega zgodovino pisja o Nemcih na Slovenskem je objavil Vinko Rajšp. Gl. V. Rajšp: Slovensko zgodovino pisje po letu 1918 o Nemcih na Slovenskem v času 1848—1941, Zgodovinski časopis, 40/1986, št. 1—2, str. 85—89. Večje število prispevkov o Nemcih na Kranjskem in na Slovenskem je izšlo tudi v nemškem jeziku, vendar se, kot je meni znano, nobeden ne dotika problemov in vprašanj, ki jih obravnavam tukaj.

idejnih predpostavk in stališč nemškega političnega gibanja na Kranjskem v času, ko je to gibanje doživelo svoj največji razmah in hkrati ilustracija značilnih potez meščanske misli in liberalizma na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja.²

Vseeno kaže uvodoma omeniti nekaj dejstev, na katera so večinoma že opozorili slovenski zgodovinarji (med njimi zlasti Vasilij Melik v vrsti člankov in razprav o slovenski narodnopolitični zgodovini 19. stoletja).³ Z oblikovanjem in radikalizacijo slovenskega narodnopolitičnega gibanja od začetka šestdesetih let dalje so se na Kranjskem zaostri nacionalni odnosi in prišlo je do ločevanja v slovenski in nemški tabor, ki je kranjsko prebivalstvo razcepilo v dve »stranki«: slovensko in nemško. Medtem ko je slovenska stranka pristala na nacionalno oznako in je sama sebe imenovala »narodno«, je nemška nemško narodno opredelitev odklanjala in se je proglašala za »verfassungstreu«, nato pa tudi za liberalno in protiklerikalno.⁴ V nemškem taboru so razlike med »strankama« radi poenostavljali, češ: konservativen in klerikalen je slovenski, liberalen nemški tabor, pri čemer so zmanjševali pomen narodnostnih in poudarjali zlasti nazorska in idejno politična nasprotja. Glasovanje slovenskih poslancev v podporo konkordatu leta 1867 in njihovo nastopanje v obrambo vere in cerkve, ki sta vtisnila slovenski stranki kot celoti katoliški pečat, sta bila v nemških očeh dobrodošel argument za takšno sklepanje. Posamezniki so nekaj časa celo upali, da bo konkordatno vprašanje v slovenski stranki spodbudilo občutnejša razhajanja in zaostri idejno in nazorsko-politično polarizacijo na Kranjskem. Vinko Fereri Klun, ki je oktobra 1867 prav ob opredelitvi slovenskih državnozborskih poslancev za konkordat prestopil iz slovenskega v nemški tabor, se je tako aprila 1868 v pismu Karlu Dežmanu spraševal, če bosta podobno kot je sam, »narodno stranko« zapustila tudi podjetnik Fidelis Trpinc in geograf Peter Kozler (oba markantni osebnosti slovenskega narodnopolitičnega življenja), ki sta soppodpisala spomenico petstotih liberalnih Kranjcev grofu Antonu Auerspergu v podporo njegovemu nastopu proti konkordatu v gospodarski zbornici.⁵ Trpinčev in Kozlerjev »odpad« bi za slovensko stran nedvomno pomenil težko izgubo. Tovrstna pričakovanja pa so bila prenačljena, saj v slovenskem taboru — kljub notranjim nesoglasjem — do konca šestdesetih let še ni prišlo do razcepa.

Nemška stranka na Kranjskem torej ni hotela biti »nacionalno nemška« in kakor je opozoril že V. Melik tudi v sedemdesetih letih, v času, ko se je

² Članek na žalost temelji predvsem na tiskanem in časopisnem gradivu, saj po podatkih arhivskih ustanov gradivo nemških političnih organizacij za obravnavani čas, ni ohranjen. Tudi zasebni arhivski fondi — kot zapuščina Karla Dežmana — za temo ne hranijo pomembnejših podatkov.

³ Tu mislim predvsem na članke: V. Melik: Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867—1871, *Zgodovinski časopis* 23/1969, str. 65—74, isti: O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku 60 let 10. stoletja, *Zgodovinski časopis* 18/1965, str. 155—171, isti: Slovenska politika ob začetku dualizma, *Zgodovinski časopis* 22/1968, str. 25—59, isti: Razcep med mladoslovenci in staroslovenci, *Zgodovinski časopis* 26/1972, str. 85—98, isti: Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja, *Zgodovinski časopis*, 28/1974, str. 269—277.

⁴ V. Melik, *Nekaj značilnosti razvoja ...*, str. 67.

⁵ Arhiv Slovenije, Priv. A — VIII (Deschman Karl), fasc. 2, Klun Dežmanu 7. aprila 1868.

organiziralo nemško nacionalno gibanje v Avstriji, ni bila v njegovih prvih vrstah. Njeni voditelji in govorniki so vedno znova poudarjali, da njeno socialno-politično zaledje ni nacionalno homogeno in so med njenimi privrženci in volivci tudi Slovenci. »Wir haben im Lande Krain so zu sagen zwei Parteien,« je januarja 1869 zapisal »Laibacher Tagblatt«. »Um sich zu unterscheiden, hat sich durch den Gebrauch eine Kennzeichnung derselben herausgebildet, indem sich die einen die Nationalen nennen, die anderen die Deutschen genannt werden...« Toda v tej drugi stranki takšno poimenovanje odklanjajo, pravi: »Tagblatt«, saj so v njej tudi Slovenci, česar se »narodnjaki« prav dobro zavedajo, ko te Slovence proglašajo za »nemškutarje« (»die Deutschthümler«). Obe stranki se tako ne ločita po »rodu« (Geburt) svojih pristašev, v končni posledici celo ne po svojem cilju, saj obe težita k materialnemu blagostanju in sreči kranjskega prebivalstva, temveč po politični »tendenci«, po poteh in sredstvih za dosego tega cilja. Kot v Franciji ni francoske, v Angliji ni angleške, tako tudi na Kranjskem ni slovenske in nemške stranke, ugotavlja »Tagblatt« in kategorično pristavlja: »Es gibt liberale und klerikale, es gibt Verfassungsfreunde und Verfassungsfeinde...«⁶ Pri takšnih in podobnih stališčih so v nemškem taboru vztrajali tudi potem, ko je med Slovenci na Kranjskem že prišlo do razcepa in odkrite nazorsko-politične ločitve, pri čemer pa so se do Mladoslavencev obnašali izrazito podcenjujoče in si prizadevali na različne načine pokazati, da njihovega liberalizma ne kaže jemati prereno.⁷

Z ustanovitvijo »Verfassungsvereina« 7. julija 1868 in začetkom izhajanja »Laibacher Tagblatta« dober mesec kasneje (14. avgusta 1868) je dobila nemška stranka na Kranjskem svoje politično društvo in svoje dnevno glasilo. »Verfassungsverein« je imel pol leta po ustanovitvi že kar 541 članov, od tega dve tretjini (348) iz Ljubljane. Podatek, ki so ga v »Tagblattu« pojasnjevali s kratko dobo društvenega obstoja, v bistvu izraža društveno socialno sestavo. Po popisu prebivalstva leta 1880 je na Kranjskem istega leta živelo 29 392 Nemcev (6,15 % kranjskega prebivalstva), od tega dve tretjini na Kočevskem in v občini Bela peč, ki je imela podobno kot kočevsko območje tradicionalno nemško večino. Ljubljana s Spodnjo Šiško je bila po številu nemškega prebivalstva šele na drugem mestu (leta 1880 5967 Nemcev, kar je predstavljalo 20 % mestnih prebivalcev), medtem ko je živelo v vseh drugih kranjskih občinah istega leta vsega 3897 ljudi z nemškim občevalnim jezikom.⁸ »Verfassungsverein« je imel torej — ob dvetretjinskem deležu ljubljanskih in tretjini članov, ki so živeli v drugih kranjskih mestih in trgih (v Škofji Loki, Kočevju, Idriji, Ilirski Bistrici, Kranju, Metliki, Novem mestu, Zagorju in Trbovljah) — oporo predvsem v meščanstvu, kar so v »Tagblattu« omenjali s posebnim podarkom. Med društvenimi člani je bilo več kot polovico trgovcev in obrtnikov, sledili so uradniki, pripadniki svobodnih poklicev, »Haus- und Gutsbesitzer« in med redkimi člani v manjših trgih in na podeželju razni lokalni in podeželski veljaki.⁹

⁶ Laibacher Tagblatt, N. 8, 12. Jänner 1869.

⁷ V. Melik: Razcep med staroslovenci in mladoslavenci..., str. 96.

⁸ Po: V. Melik o razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918, Zgodovinski časopis, 24/1970, str. 42.

⁹ Laibacher Tagblatt, N. 7, 11. Jänner 1869, gl. tudi: V. Melik, Nekaj značilnosti razvoja..., str. 68—69.

Socialna sestava »Verfassungsvereine«, če prištejemo še veleposestvo, ki je bilo prav tako trdno v nemških rokah, v glavnem ustreza sestavi socialnega zaledja nemške stranke na Kranjskem. Analiza volilnih rezultatov, ki jo je opravil Vasilij Melik, razkriva, da je imela nemška stranka poleg veleposestva dve pomembni opori: uradništvo in »ljudi s premoženjem«. Volilno zmago v nemško korist so po Melikovih izračunih v mestih in trgih večinoma odločili uradniki, za nemške kandidate pa so obenem glasovali bogatejši davkoplačevalci (marsikje nato tudi najrevnejši, ki so hitreje popustili pritisku ali prodali svoje glasove). Volilni boj se je tako bil predvsem za mestno kurijo, deloma tudi za trgovsko in obrtno zbornico, medtem ko je bila veleposestniška kurija ves čas v nemških, kmečka v slovenskih rokah.¹⁰ Kot je znano, je dosegel nemški tabor na Kranjskem svoje najpomembnejše politične in volilne uspehe v sedemdesetih letih, v času močnega nemškega liberalnega pritiska in zaostrenih nasprotij med Slovenci: v letih 1868—1882 je imel nemško večino ljubljanski mestni svet, v letih 1875—1883 kranjska trgovska in obrtna zbornica, po uspešnem volilnem nastopu na državnozborskih volitvah leta 1873 pa je nemška stranka na deželnozborskih volitvah leta 1877 dosegla še prepričljivo zmago v mestni kuriji, ki ji je v letih 1877—1883 omogočila celo večino v kranjskem deželnem zboru. Tovrstne razmere so se spremenile po padcu nemškega liberalnega režima (1879), ko se je začelo obdobje Taaffejeve vlade in so Nemci na Kranjskem naglo izgubljali svoje politično in volilno zaledje. Tedaj so nemško stranko med drugim zapustili tudi slovenski lokalni in podeželski veljaki, ki so v času liberalne vlade podpirali nemške kandidate. Že leta 1880 je prenehal izhajati »Laibacher Tagblatt« in ga je nadomestil tednik (»Laibacher Wochenblatt«, ki je izhajal do leta 1893). Sledila je vrsta nemških volilnih neuspehov, s katerimi je nemška stranka na Kranjskem v prvi polovici osemdesetih let v glavnem izgubila svoj položaj: do konca stoletja je nato vztrajala le še pri boju za veleposestniško kurijo in mesto Kočevje in se udeleževala nekaterih občinskih volitev.¹¹

Samo po sebi je razumljivo, da socialno in celo narodnostno neenotni nemški tabor na Kranjskem tudi v ideološkem in nazorskem pogledu ni mogel biti posebno enoten. Njegova zunanja liberalna etiketa je bila posledica prevlade liberalnih glasov, ki so zagovornike konservativnejših nazorov potisnili v ozadje. V proglasih »Verfassungsvereine«, govornih nemških poslavcev in člankih »Laibacher Tagblatta« srečujemo gesla in gledanja, značilna za nemško liberalno gibanje šestdesetih in sedemdesetih let: glasno priseganje na osebno, politično in versko svobodo, zavzemanje za demokratizacijo političnega življenja in omejitev vpliva cerkve na vseh področjih, pozivanje k napredku in modernizaciji gospodarstva, ki ju lahko omogočita le neodvisna, na novo zianstvena in tehnična spoznanja oprta šola in nemoteno uveljavljanje individualne podjetniške pobude. Kranjski Nemci so tako v sedemdesetih letih — podobno kakor Nemci v ostalih slovenskih deželah nastopali kot vladna stranka, govorili o liberalizmu in meščanstvu kot edinih pravih nosilcih svobode in napredka, hkrati pa zavračali zahteve po spremembi ustave

¹⁰ Prav tam ..., str. 67—68.

¹¹ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem, Slovenska matica v Ljubljani 1965, str. 211—225.

in pobude po federalizaciji Avstrije. Po pisanju »Laibacher Tagblatta« so se sicer njegovi uredniki in ustanovitelji Verfassungvereina zavedali »des hohen geistigen und sittlichen Wert der nationalen Entwicklung«,¹² in pripoznavali, da je tudi »das Bewusstsein der Stammesgehörigkeit« pomemben dejavnik, s katerim mora računati vsak trajnejši politični sistem. Toda v isti sapi so poudarjali, da pomena tega dejavnika nikakor ne kaže pretiravati. »Das Nationalitätsprinzip, wie es sich jetzt zur Geltung bringen will, findet bereits vorhandene, durch den Drang im Jahrhunderten entstandene Staatengebilde...« je 20. avgusta 1868 v članku »Ein modernes Schlagwort« pisal »Laibacher Tagblatt«. »Die Ausschreitungen dieses Kultus (der Nationalität) können unabfehlbare Gefahren für den Bestand Oesterreichs, für das geistige und materielle Wohl der Gesamtheit im Gefolge haben...« V avstrijskih razmerah je treba zato po besedah Tagblattovega komentatorja najti tisto pravo mero »der gegenseitigen Einschränkung«, ki bo omogočila »eine friedliche und gedeihliche Existenz aller Stämme in gemeinschaftlichen Staatsverbände«, tako sožitje pa lahko zagotovi le »eine höhere, das Nationalitätsgefühl übertragende sittliche Idee«: das ist die Idee »der Humanität«, die Idee »des sich organisch entwickelnden Fortschrittes« und »der richtig verstandenen Freiheit«.¹³

V očeh kranjskih Nemcev je bilo glavni krivec, da se takšne ideje na Kranjskem niso mogle širše uveljaviti, rastoče slovensko narodno gibanje, ki naj bi s svojimi »skrajnimi« zahtevami po »izključni veljavi« slovenskega jezika v osnovni šoli in uradih, s svojim nezaupljivim odnosom do Nemcev in govorjenjem o slovenski narodni ogroženosti, z enostransko naslonitvijo na duhovščino in podcenjevanjem nemškega vpliva na slovenski narodni in kulturni razvoj, porušilo tradicionalna nemško-slovenska razmerja in ogrozilo narodno sožitje v deželi. V »Laibacher Tagblattu« je mogoče večkrat zaslediti očitek, da se slovenska stranka v odnosu do sodeželanov, ki ne podpirajo njene politike, obnaša kot hišni gospodar do nezaželenega najemnika in si prizadeva na različne načine, celo s podpihovanjem verskih predsodkov in enačenjem nemštva z luteranstvom, ustvariti proti nemško razpoloženje. Na Kranjskem tako v resnici niso ogroženi »narodnjaki« (»die Nationalen«), temveč njihovi nasprotniki, slovenskemu taboru pa ne gre za dejansko jezikovno in narodno enakopravnost, temveč za nestrpno nasprotovanje vsemu, kar ne ustreza njegovim idejnim in političnim predstavam in zlasti vsemu, kar je nemško. To napadalno nasprotovanje nemštvu je po zatrjevanju govornikov in voditeljev nemške stranke v nasprotju s pravo naravo nemško-slovenskih odnosov in hkrati ne ustreza slovenskim narodnim interesom. Slovenci se morajo namreč za svoj že opravljeni kulturni razvoj zahvaliti predvsem svoji naslonitvi na nemško kulturo in le tesna povezanost z nemštvom lahko zagotovi slovensko kulturno napredovanje tudi v prihodnje. Nemški jezik je v skladu s takšnimi stališči tisti svetovni jezik, ki tudi Slovincem odpira okno v svet. Kranjski podeželan (Landsmann) se ni nikoli pritoževal, da se je naučil nemščine, je leta 1868 zapisal »Laibacher Tagblatt«. Ugotovitve o velikem pomenu znanja nemškega jezika niso v tem smislu nikakršno »vorbedachte Zurücksetzung, keine Verleugnung der slowenischen Nationalität, nicht auch eine sympto-

¹² Laibacher Tagblatt, N. 1, 14. August 1868.

¹³ Laibacher Tagblatt, N. 5, 20. August 1868.

matische Vorliebe für ein fremdes Idiom«, temveč le »die praktische Anerkennung der Tatsache«. ¹⁴ Zgodovina je po prepričanju Tagblattovih sodelavcev neovrgljivo dokazala in potrdila »die Mission des deutschen Kultur-Elements in Krain«.

Ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let takšna gledanja med Nemci na Kranjskem niso bila nekaj novega ali izjemnega. Med drugim jih je vse do leta 1861, ko je zapustil slovenski in prestopil v nemški tabor, zastopal Davorin Karel Dežman (1821—1889), v obravnavanem obdobju ena osrednjih osebnosti nemške politike v deželi. Dežmanov »narodni preobrat« je že med sodobniki, zlasti pa nato v zgodovinopisju spodbudil različne komentarje, uganjanja in razprave, saj je bil Dežman od leta 1848 zavzet bореc za slovensko narodno in jezikovno enakopravnost, glasen kritik ponemčevanja in nekaj časa tesen Bleiweisov sodelavec, pisec vrste narodnopolitičnih in domoljubnih člankov in avtor odmevnih slovenskih verzov. Po izobrazbi naravoslovec se je od konca štiridesetih let ukvarjal z znanstvenim delom, objavil je številne sestavke s področja botanike, mineralogije, geologije, meteorologije in arheologije, sodeloval pri nastajanju nemško-slovenskega Wolfovega slovarja in prevajanju občega državljskega zakonika v slovenščino, hkrati pa aktivno deloval v Kranjskem deželnem muzeju in pomagal oživiti muzejsko in historično društvo na Kranjskem. Zaradi svoje vsestranskosti in jasno izražene narodne usmerjenosti si je v petdesetih letih pridobil posebne simpatije med akademsko mladino, ki je v njem videla svojega voditelja. ¹⁵

Dežmanov »odpad« je bil za slovenski tabor razumljivo močan in boleč udarec. Zgodovinarji ugotavljajo, da so na Dežmanovo odločitev — poleg njegovih zamer konservativni, nekritični, za njegovo obzorje intelektualno siromašni politiki Bleiweisovega kroga — vplivala tudi osebna sovraštva in nasprotja. Pri tem je po odhodu iz slovenskih vrst z isto vnemo kot nekdanj slovenska zagovarjal nemška stališča. Zdaj je dokazoval, da slovenskega naroda ne moreta rešiti vladna podpora in narodnostni boj, temveč predvsem nazorska odprtost, izobrazba in naslonitev na nemško kulturo. Poudarjal je pomen znanja nemščine, ki lahko Slovincem edina prepreči, da ne zapadejo nazadnjaštvu in ultramontanstvu, ugotavljal, da je slovenska politika glavni krivec za porušeno sožitje v deželi in menil, da lahko le nemško-slovensko sožitje, ki pripoznava pomembno kulturno poslanstvo nemštva, zagotovi tudi slovensko kulturno napredovanje. Izrazito liberalno usmerjen in »strasten pristaš tistih demokratičnih idej, ki so leta 1848 za hip prodrle v revoluciji« (Ivan Prijatelj) je ob različnih priložnostih res zastopal naprednejše poglede kot slovenska stranka, ¹⁶ toda v isti sapi je odločno vztrajal v svoji protislovenski drži, zavračal slovenske programske cilje (idejo Zedinjene Slovenije, zamisli o tesnejšem zblizanju Slovencev s Hrvati) in nasprotoval pobudam po federalizaciji Avstrije. Tako je postal v drugi polovici šestdesetih let eden glavnih

¹⁴ Laibacher Tagblatt, N. 11, 27. August 1868.

¹⁵ Slovenski biografski leksikon Ljubljana 1925, str. 131—135, Dežmanovo gledanje na Slovence in slovensko narodno gibanje seveda posebej lepo ilustrira njegov spis: *Das Deutschtum in Krain, Ein Wort zur Aufklärung*, Gratz 1862.

¹⁶ Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, Druga knjiga, Ljubljana 1956, o Dežmanu, str. 52—82.

organizatorjev nemškega političnega življenja na Kranjskem, bil je med prvimi člani Verfassungvereina in več let njegov predsednik, soustanovitelj »Laibacher Tagblatta« in eden njegovih najplodnejših piscev, glavni nemški govornik v Kranjskem deželnem zboru in dolgoletni nemški zastopnik v državnem zboru na Dunaju. V svojih člankih in govorih je nastopal proti uvajanju slovenščine v šole, urade in gledališče, vendar se obenem sam obračal na slovenske volilce in sodeželane s proglasi in sestavki v slovenščini, s katerimi si je prizadeval pridobiti pristaše za »ustavoverno« stranko, širiti svobodomiselne ideje med kmečkim prebivalstvom in spodbuditi k verski in narodni strpnosti v skladu s predstavami nemškega tabora. Po nekaterih domnevah se je v tem smislu nekaj časa celo ukvarjal z mislijo na tesnejše slovensko-nemško liberalno sodelovanje, po letu 1880 pa je to misel opustil in ostal vse do svoje smrti odkrit nasprotnik slovenskega narodnega gibanja.

Dežman je postal zaradi svojega nestrpnega nasprotovanja slovenski politiki za svoje sodobnike kakor mnoge kasnejše slovenske generacije poosebljenje »narodnega izdajalca« in »odpadnika«, tarča neusmiljenih napadov in neprikritih izrazov sovraštva, prototip »nemčurja«: v odgovoru na tovrstne obtožbe je poizkušal »Laibacher Tagblatt« že leta 1869 v članku, ki ga je po vsej verjetnosti napisal Dežman sam, natančneje opredeliti »nemčurjev« položaj in prepričati svoje bralce, da se t. i. »nemčur« nikakor ne odpoveduje svojemu slovenskemu izvoru in jeziku, temveč le drugače presoja slovensko-nemško razmerje kot slovenska stranka. »Der Nemškutar will ebenfalls die Pflege der Muttersprache, er liebt sie,« je trdil »Tagblatt«. »Allein er ist die Ansicht, dass ihm die Kenntniss der deutschen Sprache grossen Vortheil gewährt. Er weiss, dass seinen Kindern die Zukunft schöner erblüht, wenn sie auch deutsch sprechen lernen, da Handel und Gewerbe ihn mit den deutschen Nachbarprovinzen in Verbindung bringen, und mehr in Verbindung bringen, als mit den noch gering zivilisierten Ländern des slawischen Südens, wo man noch Blutrache hat und mit der Flinte über den Schulter das Feld ackert«. Po »Tagblattovih« besedah »der Nemškutar« ne sovraži nobenega naroda, predvsem ne nemškega, (»da die Slowenen von ihm so viel gelernt haben«), ceni nemško kulturo in se (v očitnem soglasju s stališči, ki jih je Dežman zastopal že leta 1861) zaveda, »dass die Anfänge der slowenischen Literatur aus dem Deutschthum hervorgingen« und »die Reformation die Kultur ins Land brachte«. Zato si želi, da bi se njegovi otroci v šoli naučili tako nemščine kakor slovenščine, kljub svojemu katoliškemu prepričanju priznava luteranstvu njegov kulturnozgodovinski pomen in se — spoštljiv do duhovnika, ki se ne vtika v politiko — zavzema za versko, politično in osebno svobodo. Kot zagovornik ustave in ljubitelj svoje dežele »fühlt(er) kein Bedürfniss, den althistorischen Begriff Krain zerrissen zu sehen« in ga kot pravega, patriotičnega kranjskega deželana bolj kot narodnost in narodnostni prepiri zanimajo »die politische Freiheit« in »das materielle Wohl und das Glück des Volkes«. V tem smislu »der Nemškutar« razumljivo tudi ne naseda »narodnjaškim« fantazijam o »ein eigenes Reich Slowenien«, »eine selbständige Stellung derselben« presoja eventualno le kot ideal, »für das er sich nicht in flammende Begeisterung zu setzen vermag...«¹⁷

¹⁷ Laibacher Tagblatt, N. 15, 20. Jänner 1869.

Kranjski nemški tabor se je s takšnimi pogledi in stališči ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let očitno obračal na tisti del kranjskega slovenskega prebivalstva, ki je — kot je prepričljivo pokazal V. Melik — še vzporedno in hierarhično združeval slovensko in nemško zavest¹⁸ in se še ni zavedel nevarnosti ponemčevanja. Opisano sliko »nemškutarja« so »Tagblattovi« dopisniki in različni nemški govorniki dopolnjevali s predstavitvijo Nemca kot liberalnega, v odnosu do drugih narodnosti strpnega in zadržanega sodeželana, ki se nerad vplete v strankarska nesoglasja. S povečujočimi se narodnimi nasprotij in napredujočim ločevanjem nemškega in slovenskega tabora so seveda takšna, z dejansko stvarnostjo vse bolj razhajajoča se prikazovanja slovensko nemškega razmerja naglo izgubljala na prepričljivosti, da bi končno ostala v osemdesetih letih 19. stoletja omejena na razmeroma ozko in skromno jedro kranjskega nemštva. V tem krogu lahko nato posamezne argumente proti slovenski politiki, ki jih srečujemo že v šestdesetih in sedemdesetih letih, zlasti tiste o posebni vlogi nemštva in nemške kulture, sledimo tja do propada monarhije.

V razpravah o konkretnih problemih deželne politike, o posameznih zakonskih osnutkih, socialnih, gospodarskih, šolskih in kulturnih vprašanjih je bilo seveda med slovenskim in nemškim taborom precej načelnih razhajanj, toda obenem — kadar je šlo za skupne deželne interese — tudi soglasja in sodelovanja.¹⁹ Če so tako na eni strani slovenske jezikovne zahteve pri Nemcih vzbujale vztrajno in ogorčeno nasprotovanje, na drugi v konkretnih pogledih na vlogo izobrazbe v procesu gospodarske modernizacije, potrebo po naglem dvigu izobrazbene ravni prebivalstva in ustanavljanju strokovnih in tehničnih šol med Nemci in Slovenci ni bilo večjih razlik. Razmeroma enotna so bila tudi gledanja na vrsto gospodarskih vprašanj — od težnje po ohranitvi in nadaljnjem razvoju železarstva kot najpomembnejše neagrarne gospodarske panoge v deželi, prek zahtev po hitrejši izgradnji železnic, do tožb nad preveliko davčno obremenjenostjo Kranjske. Brez posebnih zapletov je potekalo dogovarjanje o številnih praktičnih ukrepih in načrtih, naj bo na področju zdravstva, javne higiene, sociale ali deželnih financ. Ne nazadnje bi bržčas zaman iskali pomembnejše razlike v širšem nemškem in slovenskem literarnem in kulturnem okusu (če pač sodimo po književnih objavah v časopisju in sporedu deželnega gledališča v Ljubljani). Nasprotja med nemško in slovensko stranko pa so bila mnogo večja pri ocenjevanju posameznih reformnih ukrepov, ki so jih na širšem avstrijskem planu predlagali nemški liberalci. Eden takšnih ukrepov, ki je vzbudil v slovenski javnosti in slovenskem časopisju glasno negodovanje je bil npr. predlog reforme kazenskega postopka in kazensko pravnih norm leta 1867. V nasprotju z Nemci, ki so tovrstne težnje ocenjevali kot pomemben korak k humanizaciji kaznovalne politike, so Slovenci v državnem zboru enotno glasovali proti zakonskim spremembam in (res da v skladu s prevladujočim razpoloženjem prebivalstva) kritizirali liberalno popustljivost. Za nemško stran je bilo takšno ravnanje dodaten dokaz slovenske konservativnosti in »narodnjaškega« nazadnjaštva.²⁰

¹⁸ V. Melik: Nekaj značilnosti razvoja..., str. 66—67.

¹⁹ Prav tam, str. 67.

²⁰ P. Vodopivec: Smrtna kazen v tisku na Slovenskem, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25/1977, št. 1, str. 41.

Z gospodarskim odpiranjem Avstrije in uveljavljanjem liberalno usmerjene gospodarske politike, z zaostreno krizo kmečkega gospodarstva in podeželja in vse očitnejšim zaostajanjem Kranjske za hitreje razvijajočimi se pokrajinami monarhije se je v šestdesetih letih kranjskemu meščanstvu kot posebej pereč in skrbi vzbujajoče zastavilo vprašanje o gospodarski prihodnosti dežele. V slovenskem taboru sta se v času do gospodarske krize leta 1873 v tem pogledu izoblikovali dve stališči. V krogu, zbranim okoli dr. Janeza Bleiweisa in Kranjske kmetijske družbe so tako menili, da Kranjska s svojo izrazito agrarno strukturo za razvoj industrije še nima pravih možnosti in se mora zato posvetiti predvsem modernizaciji kmetijstva. V kranjski obrtni in trgovski zbornici, ki je bila v letih 1866—1874 v slovenskih rokah in ji je predsedoval ljubljanski trgovec V. C. Supan, so nasprotno ugotavljali, da se Kranjski kot neposrednemu zaledju Trsta odpirajo posebne ugodne perspektive za razvoj neagrarnne proizvodnje in je treba zato usmeriti vso pozornost k izgradnji železniške mreže, ki bo v smeri proti Trstu in Bosni (Turčiji) odprla avstrijskemu gospodarstvu pot na levantinska in azijska tržišča in omogočila prodajo avstrijskih kakor kranjskih industrijskih izdelkov tam, kjer so lahko še konkurenčni. Takšna razmišljanja je v letih 1868—71 še aktualizirala gradnja sueškega prekopa, ki je v tržaškem zaledju razburkala domišljijo in načrtovalno vnemo. Pri tem so v slovenskem taboru na Kranjskem dokaj enotno poudarjali, da je učinkovita modernizacija avstrijskega gospodarstva mogoča le ob opustitvi liberalne gospodarske politike in vrnitvi k protekcionistični politiki »zaščite domačega dela«.

V nasprotju s Slovenci so kranjski Nemci v šestdesetih in sedemdesetih 19. stoletja vztrajno zagovarjali liberalna gospodarskopolitična načela in odločno odklanjali na Friedericha Lista in Henryja C. Careya oprta razmišljanja predsednika kranjske obrtne in trgovske zbornice. Svobodna trgovina, svobodno tekmovanje in svoboda podjetniške pobude so bili za liberalno kranjsko nemštvo nepogrešljivi sestavni del liberalne ideologije. Toda ob tem so zahteve po vsesplošnem tekmovanju in odprtosti prihajale v vse očitnejši razkorak z gospodarsko stvarnostjo. Po gospodarski krizi leta 1873 je začelo tako postopoma slabeti tudi zaupanje kranjskega nemškega meščanstva v liberalne gospodarskopolitične rešitve in se umikati treznejši presoji avstrijskih gospodarskih razmer in zmožnosti. Nemško liberalno gibanje je v tem smislu prav pred gospodarsko krizo leta 1873 že doseglo svoj vrhunec, da bi nato počasi usihalo in se v glavnem izčrpalo z upadom nemškega tabora v deželi.

I

»In dem grossen Kampfe, welcher gegenwärtig für Licht und Freiheit in unserem Vaterlande gekämpft wird, nimmt das eigentliche Bürgerthum — die Bourgeoisie — einen hervorragenden Platz ein,« je leta 1868 — na sestanku kranjskega Verfassungsveraina — ob vsesplošnem pritrjevanju poslušalcev dejal Vinko Ferei Klun. »Ich will mich in eine Charakteristik der kämpfenden Parteien nicht einlassen, sie sind zur Genüge bekannt und gekennzeichnet; nur zur Kräftigung des Selbstbewusstseins, zur Hebung und Stärkung der Partei des fortschrittfreundlichen Bürgerthums unternehme ich es, an der Hand der

Geschichte, — dieser ‚Lehrmeisterin der Völker‘ —, nachzuweisen: das die Blüthezeit der Arbeit und des Bürgerthums jederzeit und überall auch die Blüthezeit der Nationen gewesen ist.«²¹

V. F. Klun, poleg Dežmana drugi najpomembnejši slovenski »odpadnik«, je bil nedvomno eden najbolj zanesenih apologetov meščanstva in napredka v kranjski nemški stranki. Tako med Nemci kakor med Slovenci je užival sloves strokovnjaka za gospodarska vprašanja in dobrega poznavalca kranjskih razmer, saj je bil več let član kranjske obrtne in trgovske zbornice in nekaj časa njen tajnik, od začetka šestdesetih let predavatelj na trgovski akademiji na Dunaju in od leta 1867 svetnik v trgovinskem ministrstvu.²² Njegova poudarjeno liberalna stališča so naletela v nemškem taboru in Verfassungsvereinu (od leta 1869 imenovanem konstitutionelles Verein) na očitno odobravanje in podporo. Klun je ugotavljal, da sta edino merilo gospodarskega in družbenega napredka stopnja razvitosti industrije in potrošnja prebivalstva, zaradi česar se mora tudi Kranjska, če se želi izogniti pauperizmu in naraščanju agrarnega proletariata, z vsemi močmi usmeriti k »obrtniški industriji« (»gewerbliche Industrie«) in tistim panogam domače in male obrti, ki v deželi že imajo daljšo tradicijo. Za takšen razvoj naj bi v skladu s Klunovim prepričanjem tudi imela vse potrebne možnosti: od izjemne zemljepisne lege v neposrednem zaledju Trsta in Jadrana, prek še neizkoriščenih prometnih poti do ugodnih surovinskih in energetskih virov.²³ Kranjsko zaostajanje torej ni posledica njenih naravnih zadreg in slabosti, temveč njenih notranjih trenj in odnosov, zaostalosti njenega še vedno premočno na duhovščino in cerkev oprtega šolstva in konservativnih, k zapiranju dežele v lastne meje in k zaščiti »narodnega dela« usmerjenih teženj dela njenega prebivalstva. Hitrejše gospodarsko napredovanje lahko v tem smislu omogočijo: nagel dvig izobrazbe, nemoteno odpiranje novim tehničnim dosežkom, znanstvenim spoznanjem in tujemu kapitalu, zlasti pa nazorska in gospodarska svoboda. »Kunst, Wissenschaft und Industrie lassen sich nicht durch Landesgrenzen bannen, sie sind wie Aufklärung — kosmopolitisch,« je leta 1869, ponovno podprt s »stürmische Zurufe«, zatrdil V. F. Klun svojemu nemškemu občinstvu. »Für das Licht der Bildung (gibt es) keine Landesgränze, keine Namensverschiedenheit, keine Verschiedenheit des Glaubens, des Fühlens und Denkens... Das Licht siegt überall und jederzeit, weil es eine Naturnothwendigkeit ist, dass die Menschheit stets aufwärts-vorwärts schreitet... Die Industrie benötigt die Freiheit.«²⁴

Gospodarsko politična razmišljanja pišočega dela kranjskega nemštva objavljena v »Laibacher Tagblattu« in »Laibacher Zeitung« so v naslednjih letih

²¹ Das bürgerliche Gewerbe von dr. Klun, Eine kulturhistorische Skizze, Laibach 1868 (Separatabdruck aus dem »Laibacher Tagblatt«), str. 1.

²² O Klunovih pogledih na gospodarstvo in kranjske razvojne možnosti: P. Vodopivec: O gospodarskih in družbenih pogledih V. F. Kluna, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1983/1—2, str. 13—28.

²³ Klun je tovrstne poglede zastopal že v petdesetih letih, ko je bil še tajnik kranjske obrtne in trgovske zbornice. Objavil jih je v seriji člankov pod naslovom Industrielle Briefe aus Krain (Laibacher Zeitung 1856, št. 194, 197, 200, 206, 229, 235, 241, 247), kasneje pa še v posebni brošuri, ki je izšla pri založbi Leykam v Gradcu.

²⁴ Laibacher Tagblatt, N. 235, 14. Oktober 1869.

v glavnem ostajala v okvirih opisanih Klunovih predstav in ugotovitev. Praviloma nepodpisani pisci in komentatorji so — resda bolj stvarno kakor V. F. Klun, brez patetičnih slavospevov in pretiravanja, a vendar vztrajno in odločno — poudarjali pomen svobodnega tekmovanja in svobodne menjave za razvoj gospodarstva, zlasti industrije, in ugotavljali, da je v času vse hitrejših komunikacij, parnih strojev in telegrafov, gospodarska svoboda neizogibni predpogoj vsakega napredovanja. Škodljive učinke omejevanja in zaščite, privilegiranja posameznih podjetij ali enostranskega podpiranja celih proizvodnih panog naj bi posebno nazorno razkrivala prav avstrijska gospodarska izkušnja: protekcionizem se je — kot so dokazovali — v konkretnih avstrijskih razmerah izkazal za neproduktivno potuho pasivnosti in samoza-dostnosti »der Industriellen« in Avstrija se je šele z modernejšo gospodarsko-politično zakonodajo, z obrtnim zakonom leta 1859 in zunanjetrgovinskimi sporazumi v šestdesetih letih odprla modernejšim gospodarskim tokovom in družbenim procesom. Glasnega občudovanja in nedeljenega priznanja deležen ideal gospodarske učinkovitosti in uspešnosti je bila seveda Anglija. Ugotovitve »Schutzzöllnerjev«, da se ima Anglija za svoje izjemne gospodarske dosežke zahvaliti dolgoletni protekcionistični politiki, saj je z visokimi carinami ščitila svojo industrijsko proizvodnjo, dokler ni le-ta dosegla potrebne konkurenčne ravni, so v »Laibacher Tagblattu« in »Laibacher Zeitung« najraje obšli s posplošnim naštevanjem angleških gospodarskih uspehov in opozorili na uveljavljanje liberalnih gospodarskih načel v nekaterih drugih zahodnoevropskih državah. Hkrati so zahteve po zaščiti »domačega dela« in »domače proizvodnje« zavračali z vrsto drugih argumentov. »Laibacher Tagblatt« se je tako na svoje bralce večkrat obrnil z optimistično trditvijo, da je svobodno tekmovanje s svojo večno težnjo po uravnoteženju ponudbe in povpraševanja v vsestranskem in vzajemnem interesu »der Konsumenten« und »der Produzenten« in pomemben korak k širšemu družbenemu blagostanju: z odpiranjem tržišča najrazličnejšim proizvajalcem znižuje cene in povečuje potrošnjo, s povečano prodajo pa vzpodbuja proizvodnjo in omogoča odpiranje novih delovnih mest. Takšna in podobna razmišljanja so bila očitno preračunana na učinek ne le med meščanskim, temveč tudi delavskim čitajočim občinstvom.

Neizogibno se seveda zastavlja vprašanje, kdo so bili pisci teh sestavkov, koliko so članki in izjave, ki sta jih objavljala oba nemška časopisa, izvirni in koliko niso enostavno povzeti po ostalem nemškem liberalnem časopisju, ne nazadnje: kdo jim v nemškem taboru na Kranjskem sploh pritrjuje. Na to vprašanje ni lahko odgovoriti, saj je arhivsko gradivo, ki bi lahko osvetlilo delo »Tagblattovega« uredništva ali kranjske nemške stranke uničeno ali izgubljeno.²⁵ Že po različnih spomenicah, anketah in sporočilih Kranjske obrtne in trgovske zbornice sodeč pa med nemškimi kranjskimi podjetniki in zlasti železarji ni bilo za liberalne ukrepe in ideje prav nič več navdušenja kakor med slovenskimi tovarnarji in obrtniki ali podjetniki in železarji v sosed-

²⁵ Nekaj več podatkov o urejanju »Tagblatta« je le v Dežmanovem arhivu, vendar ne dovolj, da bi bilo iz njih mogoče kaj več sklepati o uredniški politiki in načinu zbiranja, odbiranja in prirejanja člankov.

njih pokrajinah (na Štajerskem in Koroškem).²⁶ »Zaščita domačega dela« torej nikakor ni bila le slovenska (kot je poizkušal pokazati »Tagblatt«), temveč tudi nemška podjetniška zahteva. V nemškem taboru na Kranjskem je v pogledih na gospodarsko politiko v tem smislu vladala podobna neenostnost in dvojnost kakor v drugih nazorskih in političnih vprašanjih: glavno besedo so imeli zagovorniki liberalnih načel, ki so preglasili zmernejše, k zaščitni politiki usmerjene glasove in slovensko-nemškemu nasprotju tudi na gospodarskem področju vtisnili pečat idejnega in nazorskega, liberalno-konservativnega konflikta.

Posebno vprašanje je seveda, v kakšni meri zavzeto pritrjevanje liberalnim gospodarskim načelom izraža resnična stališča kranjskih nemških prvakov in koliko ni le politična poteza, ki naj bi potrdila dosledno zvestobo siceršnjim nazorskopolitičnim usmeritvam in usmeritvam nemškega liberalnega gibanja v Avstriji. Tudi o tem je mogoče ugibati. Na Kranjskem namreč v obravnavanem obdobju, z izjemo predsednika kranjske obrtne in trgovske zbornice V. C. Supana z njegovimi res da skromnimi, a vendar jasno protiliberalno opredeljenimi spisi,²⁷ ni vidnejšega gospodarskopoličnega misleca, ki bi poizkušal svoje poglede opreti na teoretska spoznanja te ali one gospodarskopolične šole. Posamezni v »Tagblattu« objavljeni članki, ki se sklicujejo na gospodarske teoretike: na Adama Smitha, Richarda Cobdena, Johna Stuarta Milla, med avstrijskimi gospodarskimi politikami pa zlasti Karla Ludwiga von Brucka, imajo predvsem značaj informacij, ki želijo pokazati, da imajo zahteve po gospodarski svobodi širšo teoretsko podlago. Iz njih ni mogoče razbrati, kdo je njihov avtor in tudi ne kažejo na to, da bi se v krogu »Tagblattovih« urednikov in kranjskih dopisnikov kdo podrobneje in sistematičneje ukvarjal z liberalno ekonomsko teorijo.²⁸ Zato se zdi povsem upravičena domneva, da sta bili pozornost in podpora, ki so ju v kranjski nemški stranki posvečali liberalni gospodarski politiki — bolj kot rezultat samostojne presoje in neodvisnega premisleka — plod politične odločitve, celo doktrinarne togosti kranjskih nemških prvakov, ki so, ne oziraje se na resnične deželne možnosti in razmere, zavzemanje za gospodarsko svobodo tesno povezovali z bojem za uresničitev liberalnih pobud in zahtev.

Glavna ost nemških gospodarskopoličnih polemik je bila usmerjena v kranjsko obrtno in trgovsko zbornico in njenega slovenskega predsednika. Nemške kritike je pri zbornici vse do leta 1874, ko so jo Slovenci izgubili iz

²⁶ Železarji so bili v šestdesetih letih med najglasnejšimi nasprotniki svobodno-trgovinsko usmerjenih avstrijskih zunanjetrgovinskih sporazumov. Bržčas redka izjema v tem pogledu je J. Rosthorn. Gl. Treatise on The Iron Trade of Carinthia, its Past, Present und Future, Intended for use of the International Enquete Comission and Most Respectly Dedicated to A. Sommerset-Beaumont, Vienna 1865; Die Zukunft der österreichischen Eisen-Industrie von Joseph Rosthorn, Herausgegeben vom Verein für volkswirthschaftlichen Fortschritt, Wien 1867. S stališči, ki jih je Rosthorn zastopal v obeh spisih se na Kranjskem niso strinjali.

²⁷ Supan je svoje spise objavljaj v »Laibacher Zeitung« in »Slovenskem narodu«, svoje poglede pa je nato strnil še v dveh brošurah: Schutz der heimischen Arbeit (von V. C. Supan), Laibach 1869 in »Reflexionen über Oesterreichs Handelspolitik«, Laibach 1876.

²⁸ Gl. napr. Laibacher Tagblatt, N. 115, 20. Mai 1873, N. 116, 21. Mai 1873. O Johnu Stuartu Millu so več člankov priobčili zlasti v letu njegove smrti (1873).

rok, posebej motila njena slovenska večina. Vztrajno so dokazovali, da je zbornica, takšna kot je, podaljšek slovenske politike, njene »reakcionarne in klerikalne klike z Bleiweisom, Costo und Genossen« na čelu, ki vidi v zbornici sredstvo za »klerikale Propaganda in den Kreisen des Kleingewerbs zu machen, vor allem aber sicher und mühelos zwei gefügte Abgeordnete in den Landtag zu bringen« in je ne zanimajo dejanske gospodarske razmere v deželi.²⁹ S svojo »nedelavnostjo« in »nesposobnostjo«, ki naj bi ju nazorno razkrivalo dolgoletno zavlačevanje natisa statističnega poročila o stanju kranjskega gospodarstva,³⁰ naj bi zbornično vodstvo ne izražalo interesov kranjskega meščanstva in tudi ne moglo govoriti v njegovem imenu. To meščanstvo, kot so poudarjali v nemškem taboru, v zbornici sploh ni bilo ustrezno zastopano, saj med njenimi člani ni bilo vidnejših predstavnikov kranjske trgovine, obrti, tovarništva in »velike industrije«. Zato naj bi ne bilo presenetljivo, če se je zbornica — namesto, da bi se ukvarjala z dejanskimi problemi kranjske obrti in industrije — posvetila »nationalökonomischen Reden« svojega predsednika in tožbam nad »wilde Konkurrenz« in avstrijskimi zunanjetrgovinskimi sporazumi.

Svoje ugovore proti slovenski večini v zbornici so v nemškem taboru naglo podprli z gospodarskopoličnimi argumenti. Na Kranjskem naj bi bila namreč po pisanju »Laibacher Tagblatta« in prepričanju njegovih urednikov prav zbornica glavna opora odpora proti liberalni gospodarski politiki, pri čemer je bil posebno priljubljena tarča nemških polemik in napadov njen predsednik V. C. Supan. Supanovo prizadevanje, da bi svoje protoliberalno usmerjene gospodarskopolične govore in spise podkrepil s sklicevanjem na teoretike narodnogospodarske šole — kot sta bila Friederich List in Henry C. Carey — so bile deležne v nemški stranki odkritega posmeha, njegova opozorila, da so svojo proizvodnjo, dokler ni dosegla potrebne konkurenčne ravni, štitele tudi razvitejše zahodnoevropske države in jo še vedno štiti Združene države Amerike, pa so naletele na odločno zavračanje. Po trditvah govornikov in voditeljev kranjskega nemštva slovenska večina v zbornici s predsednikom V. C. Supanom ni težila le k začasni zaščiti domače obrti in industrije in njuni postopni usposodobitvi, temveč k popolni vrnitvi k sistemu privilegiranja in protekcionizma. Težnje »durch Schutzzölle und Privilegien die gewerbliche Schäden zu heilen« so v nasprotju s potrebami modernega gospodarstva in napredka, je leta 1869 v komentarju kranjskih obrtnih razmer pisal »Laibacher Tagblatt« in ugotavljal, »dass die Kalamitäten, die grösstentheils durch eigene Schuld herbeigeführt wurden, nur durch Selbsthilfe, nur durch gesteigerte Thatkraft beseitigt werden können.«³¹ Kako neutemeljena so pritoževanja nad »wilde Konkurrenz« in vladno politiko, naj bi nazorno razkrival primer Gradca

²⁹ Laibacher Tagblatt, N. 268, 23. November 1874.

³⁰ Kranjska trgovska in obrtna zbornica je dejansko svoje »letno« poročilo, ki bi ga morala pripraviti že leta 1870, izdala šele leta 1872. V zbornici so poudarjali, da so imele težave z zbiranjem podatkov, medtem ko so v nemškem taboru menili, da se v zbornici vse preveč ukvarjajo z vprašanjem avstrijske trgovinske politike, ne opravljajo pa svoje temeljne naloge: ugotavljanja dejanskega stanja gospodarstva v deželi.

³¹ Laibacher Tagblatt, N. 27, 4. Februar 1869.

in Maribora, ki sta po »Tagblattu« v času, ki je pomenil za Kranjsko in Ljubljano gospodarski zastoj, doživela »einen blühenden Aufschwung«. ³²

Glasno nasprotovanje državnemu poseganju v gospodarstvo z neprestanim sklicevanjem na svobodo je seveda neizogibno zadelo ob vprašanje »kje so meje te svobode« in kakšna naj bo — po liberalnih koncepcijah in predstavah — sploh vloga države. V kranjskem nemškem taboru so podobno kot v številnih drugih vprašanjih tudi v tem pogledu zastopali previdno stališče in svarili pred skrajnostmi: ob različnih priložnostih so omenjali, da liberalne težnje po omejitvi nekaterih državnih pristojnosti nikakor ne pomenijo, da se mora država povsem odpovedati uravnavanju političnih, družbenih in gospodarskih razmerij. V tem smislu so odklanjali radikalni individualizem in poudarjali, da sta popolna svoboda in brezpogojna »Selbstständigkeit der einzelnen Menschen« predvsem ideal, ki že v času francoske revolucije ob koncu 18. stoletja ni prestal praktične preizkušnje, saj je pripeljal v anarhijo in nasilje. Podobno naj bi se le deloma uresničile optimistične napovedi o »zlati dobi«, ki jo prinašata gospodarska svoboda in svobodno tekmovanje. Anglija, Nemčija in druge »kulturne« evropske države, ki so zvesto sledile liberalnim zamislim in rešitvam, so sicer res dosegle velike gospodarske uspehe, toda pretresajo jih močna notranja nasprotja, ki jih označujejo umikanje pravih moralnih norm in vrednot nenasitnemu lovu za denarjem, napredujoče duhovno siromaštvo in rast kriminala, zaostrene socialne razlike in »razredni boj« (»Klassenkampf«) med delavci in njihovimi delodajalci. Vse to naj bi nazorno kazalo, da se država ne more in ne sme povsem odpovedati svojim funkcijam in nalogam in je mogoče svobodo uresničevati le v konkretnih »kulturnih«, družbenih in državnih okvirih. ³³ Naloga države je, da ravna v interesu svobode in omogoča kar se da nemoteno sožitje neodvisnih posameznikov. Slednje pa lahko opravlja le z aktivnim poseganjem na nekatera življenjsko važna področja kot so področje vzgoje in izobraževanja, socialne politike in socialnih razmer, osebne varnosti in varnosti privatne lastnine.

Toda takšno videnje države in njenih nalog naj bi praviloma ne veljalo za gospodarstvo. Sem in tja res lahko zasledimo misel, da tudi gospodarske svobode ne gre razumeti preveč dobesedno in se celo najbolj vneti pristaši liberalnih načel ne zavzemajo za popolno obrtno in trgovinsko svobodo, toda v splošnem vodstvo nemške stranke na Kranjskem vztraja pri stališču, naj se država čim manj vmešava v gospodarske tokove in jim tako omogoči, da tečejo svojo »naravno« pot. Zdi se, da so bila vsaj posameznikom med kranjskimi Nemci blizu gledanja Johna Stuarta Milla, po katerih bi morala država pustiti gospodarstvu svobodo, sama pa poseči v razreševanje socialnih nasprotij, ki spremljajo uveljavljanje moderne industrije. ³⁴ Vseeno bi po njihovem mnenju

³² Prav tam. Napredek obeh mest naj bi bil povezan predvsem z doseljivanjem, pri čemer pisec v »Tagblattu« pri Mariboru ne pove za kakšno doseljivanje gre (ima v mislih nastanek delavnic južne železnice?), pri Gradcu pa omenja uradnike (Laibacher Tagblatt, N. 28, 5. Februar 1869).

³³ Pri prikazu tovrstnih stališč se opiram predvsem na serijo člankov, ki jih je »Laibacher Tagblatt« leta 1872 povzel po predavanju nemškega zgodovinarja v. Sybela. Laibacher Tagblatt, N. 277, 278, 279, 280, 2., 3., 4., 5. Dezember 1872.

³⁴ Laibacher Tagblatt, N. 116, 21. Mai 1873 in nekateri drugi članki o J. S. Millu objavljeni v istem letu.

tudi tozadevna državna intervencija ne smela dobiti oblike direktne državne podpore, temveč bi se morala omejiti na različne zakonske ukrepe in vzpodbujanje organizirane samopomoči. Finančno breme modernizacije in razreševanja spremljajočih socialnih problemov naj bi torej nosili predvsem prizadeti in neposredno vključeni v gospodarsko dejavnost. Propadanje rokodelcev in obrtnikov, ki ne zdržijo tekmovanja z industrijskim in cenenim tujim blagom, naj bi bilo pri tem neizogiben proces, ki ga s svojo nevednostjo in nesposobnostjo prilagajanja modernim potrebam in zahtevam povzročajo in pospešujejo ogroženi in propadajoči sami. Zato se krizi in zaostajanju ni mogoče izogniti z vladno pomočjo in državnim poseganjem v gospodarstvo, ki se prej ali slej spremenita v enostransko podpiranje in privilegiranje posameznih podjetij in gospodarskih panog: korak s časom in z razvitejšimi deželami lahko zagotovijo le temeljite spremembe v načinu dela z odpiranjem novim, tehnološkim postopkom in tujim zgledom, s povečevanjem proizvodne moči in zniževanjem proizvodnih stroškov. Kot že omenjeno so začeli v nemškem taboru svoje poglede na državno pomoč in liberalna gospodarskopolitična načela spreminjati šele z gospodarsko krizo leta 1873, pri čemer so tudi vnaprej menili, da je vladna intervencija lahko le začasen ukrep, ki se nikakor ne sme spremeniti v favoriziranje ene gospodarske panoge na račun druge.³⁵

Vsemu povedanemu in naštetim nacionalnim, nazorskim in gospodarskopolitičnim razlikam navkljub pa so si bile konkretne predstave slovenskega in nemškega tabora o perspektivah in možnostih kranjskega gospodarstva in ukrepah, ki bi jih bilo treba podvzeti za njegov hitrejši razvoj, mnogo bolj podobne, kakor so si bili v obeh strankah pripravljene priznati. V gledanjih na družbo in gospodarstvo so se na Kranjskem vse do konca šestdesetih/začetka sedemdesetih let ohranile močne razsvetljske prvine, ki jih označuje prepričanje, da bo mogoče ustrezno modernizacijo doseči predvsem z dvigom izobrazbene ravni prebivalstva, z uvajanjem posameznih tehničnih dosežkov in predelovalnih postopkov v proizvodnjo, z naslonitvijo na tradicionalne gospodarske panoge in brez radikalnejših posegov v obstoječo gospodarsko strukturo. V tem smislu so nemški kakor slovenski gospodarski načrtovalci videli v neznanju in zaostalosti eno glavnih ovir hitrejšega gospodarskega napredovanja in soglasno pozivali k ustanavljanju tehničnih in strokovnih šol, ki bodo širila znanja, potrebna pri prevzemanju novosti in prilagajanju modernim proizvodnim zahtevam — s to razliko pač, da so v nemškem taboru posebej poudarjali pomen znanja nemščine in njene vloge pri povezovanju s svetom in razvitejšimi deželami zahodne Evrope. Odprtost Kranjske k Avstriji in Evropi in prepotrebni pretok informacij naj bi poleg tega zagotovili z razširjanjem poljudnih strokovnih priročnikov in gospodarskih glasil, s poživitvijo učnih potovanj rokodelskih in obrtnih pomočnikov, s podpiranjem ogledovanja in organiziranja obrtnih in industrijskih razstav, s predstavitvami tehničnih izboljšav in praktičnimi demonstracijami novih strojev in orodij.

Skratka: slovenska in nemška razmišljanja o konkretnih potrebah kranjskega gospodarstva so ostajala vse do srede šestdesetih let 19. stoletja še močno

³⁵ Zadrege, s katerimi so se v tem pogledu srečevali v nemškem taboru lepo ilustrira predavanje dr. Shreya o gospodarski krizi v Constitutionelles Verein decembra 1873. Gl. Laibacher Tagblatt N. 291, 19. Dezember 1873, N. 292, 20. Dezember 1873.

zavezana ustaljenim modernizacijskim predstavam in modelom, pri čemer sta bila v očeh kranjskega meščanstva »znati« in »hoteti« napredovati predpogoj posodobitve in trajnejše razvojne dinamike. O številnih drugih vidikih izgradnje moderne industrije in težavah, s katerimi so se srečevale težnje po hitrejšem gospodarskem razvoju (pomanjkanje kapitala, kvalitetnih surovin in ustreznih energetskih virov, zlasti kvalitetnejših vrst premoga), se je mnogo manj pisalo in govorilo in ni se mogoče znebiti vtisa, da se je spoznanje o globini preloma, ki ga je pomenila t. i. »tehnična in industrijska revolucija« s svojimi pridobitvami — kljub zanesenim zapisom in glasnim pozivom k napredku — vse do začetka sedemdesetih let uveljavljalo le v omejenem obsegu, medtem ko je ostala prava narava napovedujočih se sprememb z njihovimi dalekosežnimi posledicami za vsa področja človeškega življenja kranjskim gospodarskim reformatorjem sploh še nekaj časa prikrita.

Opisana gledanja na gospodarsko modernizacijo so se začela nato postopoma spreminjati v drugi polovici šestdesetih let. Z zaostrovanjem gospodarskih razmer v deželi in njenim vse očitnejšim zaostajanjem za razvitejšimi pokrajinami monarhije, se je morala optimistična vera v napredek z nekritičnim navdušenjem nad tehniko in industrijo umakniti treznejšim in kompleksnejšim razmišljanjem o kranjskih gospodarskih potrebah in perspektivah. V obeh kranjskih političnih taborih se v letih pred gospodarsko krizo naglo uveljavlja spoznanje, da utegne biti problem kapitala prav takšna, če ne celo usodnejša, ovira hitrejšemu gospodarskemu razvoju kakor kulturna zaostalost in nizka izobrazbena raven prebivalstva, zaradi česar je treba posvetiti organizaciji finančnega trga in ustreznih kreditnih možnosti več pozornosti kakor dotlej. Vse več je govora o akcijskih družbah in potrebi po združevanju sredstev, o zadrugah in posojilnicah in o pomenu ustanavljanja bančnih ustanov, ki bodo lahko ponudile zadostno količino posojil za vlaganje v kmetijstvo, obrt in industrijo. V tej zvezi ima seveda vsaka stranka svoje načrte, saj je slovenskim in nemškimi političnim prvakom enako jasno, da sta lahko kredit in kapital pomembno orožje v političnem boju. Kranjski Nemci v tem smislu glasno pozdravljajo nastanek »Laibacher Gewerbebank« leta 1868 in ustanovitev skupne kranjske, štajerske in koroške »Handels, Industrie und Montanbank«, ki naj bi med drugim vlagala v kranjsko železarstvo, leto kasneje,³⁶ medtem ko s posmehom spremljajo slovenske načrte v zvezi z banko »Slovenijo« in vidijo v njihovem polomu logičen dokaz slovenske gospodarske nesposobnosti.³⁷ V nemškem taboru so poleg tega mnenja, da se mora Kranjska, če želi rešiti kronično pomanjkanje kapitala, kar se da široko odpreti tujim vlaganjem in doseljevanju premožnejših in podjetnih tujcev.³⁸ Zvesti svoji liberalni gospodarskopolični usmeritvi podpirajo zahteve po odpravi raznih ome-

³⁶ Laibacher Tagblatt, N. 79, 9. April 1869, N. 147, 30. Juni 1877.

³⁷ »Dieses Projekt hätte in Krain immerhin feste Wurzel fassen können, wenn man intelligente Capacitäten, Männer von Besitz und allgemein anerkannte Solidität an die Spitze gestellet hätte,« je pisal »Laibacher Tagblatt« 12. junija 1876. »Die sogenannten Gründer dieses Institutes rekrutieren sich jedoch ausschlieslich aus den Reihen nationalklerikaler Schildträger, und die neu gegründete Bank erhielt bei der Taufe, bei welcher die Pfarer des Landes und deren Köchinnen Assistenz leisteten, bei welcher nur Auserwählte der grossen Nation zu Gevatter standen, den nationalen Namen »Slovenija«. Laibacher Tagblatt, N. 133, 12. Juni 1876.

³⁸ Laibacher Tagblatt, N. 28, 5. Februar 1869.

jitev na denarnem trgu (zakon o oderuhih!) in dokazujejo, da se je mogoče problemu oderuštva učinkovito upreti le z urejeno mrežo vsem dostopnih posojilnih ustanov. Slednje naj bi bile najpomembnejše sredstvo v razreševanju denarnih stisk in zadreg, s katerimi sta se soočala kranjski kmet in obrtnik.³⁹

Čeprav so v kranjskem nemškem taboru večkrat opozorili tudi na kmetove težave, pisali in govorili o zaostajanju kranjskega kmetijstva in socialnih naspotjih na podeželju, sta v središču pozornosti nemških gospodarskih načrtov in razprav obrt in industrija. Stališče, da se lahko dežela izogne zaostitvi socialnih in gospodarskih razmer le s pospešeno industrializacijo in razvijanjem obstoječih obrtnih panog (ki ga je — kot omenjeno — med drugim zastopal V. F. Klun), je bilo očitno širše sprejeto in med nemškim meščanstvom je vse do gospodarske krize leta 1873 prevladovalo mnenje, da ima Kranjska za takšen razvoj tudi dovolj ugodne pogoje in zadostne surovinske in energetske vire.⁴⁰ Zato je tembolj opazno, da je o konkretnih panogah, ki naj bi jih zajel proces industrializacije ali celo konkretnih obratih, ki bi jih kazalo postaviti, redkeje stekla beseda in zdi se, da so bile tozadevne predstave naj bo nemškega, naj bo slovenskega meščanstva še močno nedomišljene in nejasne. Izjema v tem pogledu je bilo železarstvo, ki bi ga bilo treba po vsesplošnem prepričanju na vsak način ohraniti in modernizirati, pa čeprav za ceno uvažanja kvalitetnejših vrst premoga in železove rude. Pri tem naj bi bila pomemben argument za ohranitev in nadaljnje razvijanje železarskih obratov zlasti njihova tisočletna tradicija in v obeh kranjskih političnih taborih so ugotavljali, da si kranjskega gospodarstva brez železarstva enostavno ni mogoče zamisliti. O eventualnih drugih možnostih za razvoj »velike industrije« v šestdesetih in sedemdesetih letih na Kranjskem skoraj ni govora in med izdelki, ki so jih omenjali kot sestavni del kranjske izvozne ponudbe, zasledimo poleg železarskih predvsem proizvode male in kmečke (domače) obrti.⁴¹ S takšno ponudbo seveda Kranjska ni mogla konkurirati na razvitih zahodnoevropskih tržiščih, česar so se v deželi prav dobro zavedali in se tako v svojih razmišljanjih vztrajno ozirali k Turčiji, Balkanu in Levanti, kjer naj bi bilo za kranjske izdelke (kot so menili) še dovolj prostora.

V tej zvezi ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let podobno kot v Avstriji tudi na Kranjskem oživijo zamisli o potrebi po aktivnejši avstrijski posredniški in trgovsko-prometni vlogi med Zahodno in Vzhodno Evropo, ki imajo svoje korenine v predmarčnih načrtih tržaškega meščanstva in srednjeevropskih gospodarskih vizijah avstrijskega finančnega ministra Karla Lud-

³⁹ Članki o pomenu posojilnic in zadrug se v »Tagblattu« ponavljajo vse od konca šestdesetih let. Problem je posebej deležen pozornosti v času pred sprejemom zakona o zadrugah (1873). Gl. npr. Laibacher Tagblatt N. 66, 21. März 1872, N. 67, 22. März 1872 in kasneje.

⁴⁰ Med potencialnimi energetskimi viri se med drugim še vsa šestdeseta in sedemdeseta leta omenja predvsem voda, nato premog, pri čemer o problemu kvalitetnejših vrst, ki jih Kranjska nima, redkeje steče beseda. Nekoliko posplošeno je mogoče reči, da se v tem času vprašanje o pomanjkljivih naravnih virih Kranjske za razvoj industrije še ne zastavlja. Slednje velja tako za Nemce kakor za Slovence.

⁴¹ V. F. Klun tako v svojem predavanju pred »constitutionelles Verein« leta 1869 omenja kot potencialni izvozni artikel idrijske čipke in posamezne proizvode lesne »industrije«, kasneje je govora o opekarških izdelkih, tekstilnih proizvodih in podobno.

wiga von Brucka. Po teh zamislih bi lahko Avstrija z izgradnjo razvejane železniške mreže učinkovito izkoristila svojo izjemno zemljepisno lego v »pred-dverju« Orienta in usmerila pretežni del srednje in južnoevropske levantinske in vzhodne trgovine prek tržaškega pristanišča in svojega ozemlja. Razprava o avstrijskih železnicah in sueškem prekopu je v neposrednem tržaškem zaledju sprostila domišljijo in spodbudila optimistične napovedi o prihodnosti, ki bi jo južnim avstrijskim pokrajinam prinesle nove prometne poti. V kranjski obrtni in trgovski zbornici so tako menili, da bi moralo biti sečišče prometnega križa, ki bi južno Nemčijo povezal z Bosno in Turčijo in Jadran s srednjo Evropo, na kranjskem ozemlju in zavzeto podprli predlog za izgradnjo obsežnega železniškega vozla na jugu monarhije.⁴² Tovrstnim načrtom so soglasno pritegnili v obeh kranjskih političnih taborih, se zavzeli za gradnjo »druge« železniške proge proti Trstu (v smeri: Celovec—Prevalje—Skofja Loka—Trst), ki bo odvzela monopol južni železnici, in poudarjali pomen železniške transverzale Beljak—Ljubljana—Karlovac—turška meja, ki bi z izgradnjo otomanskih železnic v smeri: Bihač—Sarajevo—Istanbul in povezavo Beljak—južna Nemčija, zahodni Evropi odprla najbližjo možno pot proti Bosporju in Levanti.⁴³ Pri tem so se podobno kakor v slovenskih tudi v nemških krogih prav dobro zavedali, da tako ambicioznih načrtov ne bo mogoče uresničiti brez aktivne državne podpore: v tem smislu so poudarjali, da država ne le sme, temveč mora poseči v politiko izgradnje železnic in omenjali kot možni vir investicijskih sredstev železniško posojilo (Anleihe).

Železnice so torej v sedemdesetih letih »velika tema« kranjskega meščanstva in časopise polnijo navdušujoči sestavki, ki podrobno utemeljujejo pomen opisanih železniških zvez in dokazujejo, da širjenje avstrijskega gospodarskega vpliva na Balkan in v Bosno ni le v najširšem avstrijskem temveč tudi ožjem (kranjskem) deželnem interesu. »Krain ist nicht nur der Schlüssel des adriatischen Meeres, er ist auch der Schlüssel zum Oriente,« piše »Laibacher Tagblatt« avgusta 1873. »Bedenkt man, wie viele herliche Kräfte in diesen Lande schlummern und wie sich dasselbe, sobald diese Kräfte geweckt und nutzbar gemacht werden, rasch und schnell zu einem zweiten Belgien entwickeln vermöchte, so kann man nur mit dem Gefühle des tiefsten Schmerzes und Bedauerns auf die letzten zwei Jahrzehnten zurückblicken, während welcher die naturgemässe Entwicklung desselben künstlich aufgehalten und damit auch gleichzeitig die Kraft Oesterreichs gelähmt wurde...«⁴⁴ Toda še je čas: z zgraditvijo ustreznih prometnih zvez si Avstrija lahko zagotovi materialno blagostanje in politično moč, ki ju omogoča njena izjemna zemljepisna lega. Turčija in Balkan sta v tem pogledu v obeh slovenskega in nemškega kranjskega meščanstva neke vrste naravno — avstrijsko in kranjsko — gospodarsko zaledje, tržišče za avstrijske proizvode in surovinska baza za avstrijsko industrijo. V nemškem taboru vztrajajo pri takšnih gledanjih tudi po vstaji v Bosni in Hercegovini in za-

⁴² Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem, Slovenska matica v Ljubljani 1968, str. 94—101.

⁴³ O tem vrsta člankov v vseh kranjskih časopisih. Čeprav je prihajalo v slovenskem in nemškem taboru do razlik pri posameznih trasah (npr. trase dolenske železnice), se mnenja o glavnih smereh, v katerih bi naj tekle železniške proge, niso razlikovale. Gl. Ivan Mohorič, nav. delo, str. 139 in naprej.

⁴⁴ Laibacher Tagblatt, N. 186, 14 August 1873.

ostritvi političnih razmer na Balkanu: čeprav — v nasprotju s Slovenci — odklanjajo vojaško intervencijo in pozivajo k avstrijski nevtralnosti, hkrati menijo, da monarhija ne bo mogla ostati prekrizanih rok, če bo Rusija ogrozila njene gospodarske interese v Turčiji.⁴⁵

Pričakovanja kranjskega meščanstva pa se — kot je znano — niso uresničila, Kranjska je ostala brez potrebnega zagona, ki bi omogočil njeno hitrejšo gospodarsko rast in gospodarska kriza s posledicami je za skoraj dve desetletji zavrila gradnjo železnic na jugu monarhije. Borzni polom leta 1873 je bil obenem močan udarec liberalni gospodarski politiki: kranjski Nemci so sicer odločno zavračali očitke, v skladu s katerimi naj bi bila gospodarska kriza logična posledica liberalnih gospodarskopoličnih odločitev in dokazovali, da so glavni vzrok krize nesposobnost, špekulacije, borzne igre in nestvarna presoja lastnih finančnih zmoglosti,⁴⁶ toda ob tem je iz »Tagblattovega« pisanja in poročil o delu »ustavnega združenja« (»Constitutionelles Verein«) razvidno, da je kriza med nemškimi kranjskimi prvaki načela in postopoma omajala zaupanje v liberalna gospodarska načela. Čeprav se v kranjskem nemškem taboru tudi v drugi polovici sedemdesetih let niso povsem odpovedali geslom o gospodarski svobodi in so tudi vnaprej zavračali zahteve po aktivnejšem državnem poseganju v gospodarstvo, je vse manj glasnega in odkritega navdušenja nad svobodnim tekmovanjem in svobodno trgovino, zanesenih slivospevov napredku in meščanstvu, optimističnih slikanj avstrijske in kranjske gospodarske prihodnosti. Proti koncu leta 1874 je bila razpuščena kranjska trgovska in obrtna zbornica in je nekaj mesecev kasneje prešla v nemške roke, kar je še dodatno vplivalo na nemška gospodarskopolična stališča. V nemškem taboru so se morali zdaj braniti pred nekdanjimi slovenskimi zborničnimi člani in njihovim predsednikom, ki so trdili, da so se v nemških vrstah iz »freihändlerjev« spremenili v »schutzzöllnerje« in je imela v svojih zahtevah po zaščiti »domačega dela« — kot je pokazala kriza — prav slovenska večina. Slovenskim kritikom so odgovarjali, da tostran Leithe ni nikoli nihče zagovarjal popolne trgovinske svobode, saj slednja odgovarja le gospodarskim pogojem visoko razvitega in »civiliziranega« ljudstva, Avstrija pa je še močno oddaljena od takšnega stanja. Toda pri tem mora biti njen cilj, da takšno stanje doseže, zaradi česar se ne sme zatekati k preživetim merkantilističnim ukrepom, temveč mora poiskati srednjo pot med gospodarskopoličnimi skrajnostmi in z zmerno zaščito podpreti razvoj tistih obrti in gospodarskih panog, ki se bodo lahko osamosvojile in v bližnji prihodnosti zaživele brez administrativne podpore.⁴⁷ Takšno stališče so nato v nemškem taboru zastopali vso drugo polovico sedemdesetih let, ko je med drugim postalo aktualno vprašanje obnovitve in ponovne opredelitve nekaterih avstrijskih zunanjetrgovinskih sporazumov.⁴⁸

⁴⁵ Laibacher Tagblatt, N. 235, 13. Oktober 1876.

⁴⁶ V letih po krizi je seveda slišati tudi drugačne sodbe. Tako npr. Laibacher Tagblatt leta 1876 zapiše: »Der Mangel an Production ist diese Krankheit, der Mangel an Arbeit und Thätigkeit.« Laibacher Tagblatt, N. 117, 22. Mai 1876.

⁴⁷ Laibacher Tagblatt, N. 288, 17. Dezember 1874.

⁴⁸ Predvsem sporazumov z Nemčijo, o čemer je v »Laibacher Tagblattu« več obsežnih poročil, ki govore o tem, da mora avstrijska vlada skrbeti za zaščito domače proizvodnje in med drugim zagotavljajo, da bo vlada pri pogajanjih interese domače proizvodnje tudi upoštevala.

Kranjski Nemci so se smatrali za edine prave predstavnike kranjskega meščanstva, pri čemer so podcenjujoče in odklonilno presojali slovenska gospodarska prizadevanja in samozadovoljno ugotavljali, da se ima Avstrija kot celota »nur der unverwüsthlichen Regsamkeit des deutschen Stammes« zahvaliti za opravljen obrtni in industrijski razvoj.⁴⁹ Toda ob tem niso bila njihova gledanja na gospodarsko politiko in kranjske gospodarske in razvojne možnosti niti posebno izvirna, niti posebno samostojna. Medtem ko so se v gospodarsko-političnem pogledu zblíževala s prevladujočimi usmeritvami nemškega liberalnega gibanja v Avstriji, se v konkretnih ocenah in videnjih kranjskih gospodarskih perspektiv niso bistveno razlikovala od slovenskih stališč in so večinoma ostajala v okvirih včasih še močno tradicionalnim obrazcem in predstavam zavezane miselnosti kranjskega meščanstva.

II

»Die kapitalmächtige Industrie erwirbt durch die Nutzmachung der wissenschaftlichen Errungenschaften, durch eigene und gekaufte Intelligenz und durch nicht bezahlte Ueberschussarbeit ihrer Arbeitersklaven und Sklavinen mehr und mehr Kapital«, beremo julija 1875 v »Laibacher Tagblattu«. »Die höchst humanen Wohlthätigkeitsverwendungen, welche einzelne wenige Kapitalisten ihren Kapitalien geben, helfen dem grossen Ganzen sehr wenig. Nicht von der launenhaften Wohlthat, von dem selbsterrungenen Gesetz nur dürfen die Menschenmassen abhängig sein, wenn es besser werden soll. An die Stelle der Feudalbarone des Mittelalters mit ihren Leibeigenen und Hörigen dürfen nicht die Baumwohlbarone, die Erzgiesser und Maschinenbarone treten, die den Fabriksarbeiter gern als Leibeigenen ansehen möchten...«⁵⁰

Na Kranjskem seveda v šestdesetih in sedemdesetih letih nihče več ne zanika pomena socialnega in delavskega vprašanja, vendar so podobne — ostre in odkrite — obtožbe industrije in podjetništva, kakor je navedena, razmeroma redke. Splošno mnenje je, da je socialno in delavsko vprašanje pereč in nevaren problem, ki ga je treba na vsak način reševati z raznimi oblikami organiziranja delavske samopomoči in ustrezno tovarniško in socialno zakonodajo, pri čemer pa ni mogoče pristati na radikalnejše poglede, ki bi lahko ogrozili obstoječe družbene in politične razmere in odgovornost za proletarsko revščino enostransko naprtili lastnikom podjetij in tovarn. Kljub občasnim omembam nasprotja med »delom in kapitalom« in poizkusom določnejše opredelitve nekaterih notranjih nasprotij kapitalistične proizvodnje ostaja vprašanje o vzrokih pauperizacije in delavskega siromaštva v raznih razmišljanjih in komentarjih precej v ozadju in se rastoče zanimanje za socialno in delavsko problematiko usmerja predvsem k opozorilom na dramatične razsežnosti in posledice delavske revščine. Za prevladujoče meščansko obzorje so socialna nasprotja neizogibni spremljajoči pojav industrializacije, ki se ga je treba lotiti strpno in preiščljeno. Pri tem bi si morali prizadevati delavskim slojem zagotoviti ne le najnujnejše življenjske pogoje, temveč tudi primerno vzgojo in človeka dostojno življenje. »Es ist nicht genug, dass nach der Theorie der Manchester-

⁴⁹ Laibacher Tagblatt, N. 73, 30. März 1872.

⁵⁰ Laibacher Tagblatt, N. 152, 8. Juli 1875.

männer nur dafür gesorgt werde, den Arbeiter am Leben, den Arbeiter als Arbeiter fortzupflanzen,« je v svojem predavanju članom »des constituellen Vereins« aprila 1874 poudarjal finančni svetnik Ertl. »Vielmehr handelt es sich darum, eine ganze Gesellschaftsklasse aus dem Abgrunde der Verkommenheit und des sozialen Elends, aus dem Zustande der Roheit und thierischen Sinnenlust emporzuheben zu einem edleren Dasein, sie empfänglich zu machen für die Pflege idealer Interessen, ihr die Pforte zum Uebertritte in eine bessere Lebenssphäre zu erschliessen . . .«⁵¹

Po pisanju »Laibacher Tagblatta« je zavzemanje za izboljšanje delavskega položaja s pomočjo zakonodaje in različnih reform ena posebno pomembnih nalog liberalnega gibanja. V listu so se tako v sedemdesetih letih obširno razpisali o socialnih in delavskih razmerah v Avstriji in zahodni Evropi, komentirali so pglavitne težnje v evropskem delavskem in socialističnem gibanju, podpirali konkretne pobude in zamisli za reševanje socialnih nasprotij in delavskih stisk in opozarjali na potrebo po dvigu delavske izobraževalne in kulturne ravni.⁵² Kar se vloge in nalog države pri razreševanju delavske in socialne problematike tiče, so v nemškem taboru na Kranjskem zastopali značilno liberalno stališče, da mora država zakonsko onemogočiti pretirano izkoriščanje delavcev in skrbeti za njihovo izobrazbo, ne more pa direktno posegati v njihov odnos z delodajalci ali materialno podpirati ogroženih, saj lahko takšna podpora temelji samo na načelu samopomoči. Podobno naj bi pogostno sklicevanje na načelo »svobode dela« ne pomenilo, da je zagotavljanje dela vsakomur, ki je za delo sposoben in želi delati, zdaj skrb države. Delo je sicer res neodtujljiva človekova pravica, slišimo govoriti ob različnih priložnostih, toda tudi to pravico je mogoče uresničevati le v skladu z zakonitostmi svobodnega trga in v neposrednem dogovarjanju med delavci in podjetniki.⁵³

Sodbe o tem, koliko je bilo za izboljšanje delavskega položaja že storjeno v Avstriji in kaj vse je še treba storiti so različne: sredi sedemdesetih let je v »Tagblattu« večkrat prisotna misel, da Avstrija s svojo socialno in delavsko zakonodajo zaostaja za razvitejšimi evropskimi državami in je edini pomembnejši ukrep, sprejet v delavsko korist zakon o »koalicijski svobodi« (1870), ki je odpravil prepovedi in omejitve v zvezi z združevanjem delavcev in med drugim legaliziral stavke.⁵⁴ Zakon o »koalicijski svobodi« so v kranjskih nemških krogih predstavljali kot pomemben uspeh liberalne zakonodaje,⁵⁵ čeprav so bili do posameznih določb očitno nekoliko zadržani in so zlasti v stavkah videli skrajno delavsko orožje, ki ga kaže uporabiti le v izjemnih priložnostih

⁵¹ Laibacher Tagblatt, N. 94, 27. April 1874.

⁵² Med pobudami, za katere se zavzema »Tagblatt«, so ustanavljanje delavskih zbornic (Arbeiterkammern), razne oblike samopomoči, t. i. »tovarniška zakonodaja, v časopisu pa poročajo tudi o raznih drugih oblikah stimulacije delavcev kot npr. razdelitvi dobička »industrieller Unternehmungen«.

⁵³ Jasna Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Založba Krt — Ljubljana 1984, str. 90. Rudi Kyovsky: Vloga dr. Vinka Kluna pri sprejemanju zakona »o koalicijski svobodi«, Pravniki, Ljubljana 40/1985, str. 133.

⁵⁴ Laibacher Tagblatt, N. 94, 27. April 1874.

⁵⁵ Rudi Kyovsky, nav. članek. Kyovsky v njem ugotavlja, da je bil V. F. Klun eden izmed sestavljalcev zakona o koalicijski svobodi in podrobneje opisuje njegova stališča.

in delavstvu prikazati kot dvorezen meč, saj vsaka ustavitev proizvodnje povzroča nenadomestljivo materialno izgubo, kar slej ali prej občuti tudi delavec sam.⁵⁶ Ob tem so budno spremljali prve poizkuse oblikovanja delavskega gibanja na Kranjskem, poizkušali v delavskih in rokodelskih vrstah pridobiti svoje pristaše in vplivati na usmeritev leta 1870 v Ljubljani ustanovljenega izobraževalnega društva, da bi le-to ostalo pri Schulze-Delitschevih načelnih in ne popustilo težnjam po zblizevanju z radikalnejšimi stališči in pobudami.⁵⁷ Sporazumevanje med »delom in kapitalom« je po mnenju govornikov in voditeljev kranjskega nemštva zapleten in počasen proces, ki ga ni mogoče pospešiti z enostranskimi in nasilnimi rešitvami.

Ob povedanem je samo po sebi razumljivo, da so v kranjskem nemškem taboru odločno odklanjali socialistične ideje in socialno demokratsko gibanje. Socializem in socialna demokracija — po pisanju »Laibacher Tagblatta« — pozivata k državljanski vojni, v kateri naj bi revni obračunali s premožnimi (v slogu Beblovega gesla: »Krieg den Palästen, Friede den Hütten), »das Pöbel mit dem Bürgerthum«, proletariat s kapitalom. Logični rezultat takšnih nazorov sta nesmiselno krvoprelitje in nenadzorovano nasilje, kar posebej nazorno in prepričljivo razkriva pariška komuna. Podobno kot slovensko in ostalo avstrijsko časopisje leta 1871 tudi »Laibacher Tagblatt« polnijo vesti iz Pariza, ki zdaj bolj, zdaj manj stvarno popisujejo potek dogodkov, označujejo vlado komunistov kot »die Herrschaft der Schreckenmänner und entlaufenen Sträflingen« in se zgražajo tako nad grozodejstvi komune kakor maščevalnostjo Thiersove vlade po njenem porazu.⁵⁸ V ozadju pariških dogodkov naj bi stala Internacionala, »eine der gefährlichsten (Associationen), womit sich die Regierungen zu befassen haben«, »eine Gesellschaft des Krieges und des Hasses«, ki je po vsej Evropi razpredla svoje mreže in ji je program napisal Karl Marx.⁵⁹ Resnična nevarnost Internationale po »Tagblattovih« poročilih ni v številu njenih članov (ki je razmeroma majhno), temveč v njenih idejah in njeni gibčnosti. Nekatere, čeprav redke zahteve komune in Internationale so namreč povsem upravičene in sprejemljive (kot npr. zahteva po »die Sicherstellung des Vollwerthes der Arbeit für den Arbeiter« in priznanje »des Anrechtes des Volkes auf unentgeltlichen Unterricht«), seveda če so postavljene v drugačen političen kontekst in očiščene »der sozialistischen Frasen und Thorheiten.⁶⁰ Tudi o Marxu v sedemdesetih letih še večkrat steče beseda, posamezni članki omenjajo njegovo kritiko kapitalizma in njegove poglede na izkoriščanje proletariata, vendar ne prikažejo obširneje njegove misli in ga proglašajo za novega delavskega Mesijo, ki ni v ničemer sposoben izbojevati delavskih razmer, saj v zameno za njihov res da skromen dohodek ponuja državo, ki bo prišla »čez 1000 let«.⁶¹ Posebno ogorčenje pa v »Tagblattu« po-

⁵⁶ Laibacher Tagblatt, N. 210, 13. September 1872.

⁵⁷ Jasna Fischer, nav. delo, 114.

⁵⁸ O odmevu pariške komune v kranjskem in slovenskem tisku: V. Melik: Pariška komuna v sočasnem slovenskem tisku, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 19/1971, št. 1, str. 3—7, isti: Vplivi in odmevi pariške komune med Slovenci, Kronika 19/1971, št. 2, str. 65—69.

⁵⁹ Laibacher Tagblatt, N. 198, 30. August 1871, N. 199, 31. August 1871.

⁶⁰ Laibacher Tagblatt, N. 101, 3. Mai 1871, N. 119, 25. Mai 1871.

⁶¹ Laibacher Tagblatt, N. 199, 31. August 1871.

vzroče vesti, da nemški in avstrijski socialni demokrati niso odločneje zavrnilo ravnanja pariških komunardov in so ga, nasprotno, v nekaterih nemških socialističnih glasilih celo glasno odobraval. Ostali razredi evropske družbe, »die Gebildeten und Besitzenden«, bi morali zato neizogibno poskrbeti, da bi se pariški in njim podobni dogodki nikoli več ne ponovili. »An die Regierungen, wie an die Volksvertretungen tritt angesichts solcher Verwilderung die ernste Aufgabe, ungesäumt Vorkehrungen zu treffen, wie der Gesetzverachtung Einhalt gethan, der Entsittlichung, der Verrotung, der Begriffsverwirrung und schliesslichen Verthierung der arbeitenden Klassen gesteuert werden könne...«, piše 31. maja 1871 v članku, ki so ga v »Tagblattovem« uredništvu očitno pozveli po neki nemški predlogi.⁶²

V oče kranjskega nemštva sta tako v začetku sedemdesetih let glavna ovira napredku, svobodi in redu v Evropi »rdeča« in »črna« internacionala, ki ju družijo vrsta skupnih lastnosti od nestrpnosti do drugače mislečih prek notranje organizacijske togosti do domnevne kozmopolitske, internacionalistične naravnosti, ki ne priznava resnične domovinske ljubezni. Obe lahko delujeta predvsem tam, kjer vladajo konservativnost, nevednost, nesvoboda in pomanjkanje demokratičnih ustanov. V tem smislu naj bi bilo značilno, da socialni nemir ni zajel dežel, v katerih so se uveljavila demokratična in liberalna načela (dežel kot so Švica, Velika Britanija, Združene države, Nemčija) in kjer je učinkovito poskrbljeno tudi za izobraževanje najnižjih slojev prebivalstva. »Erst durch die Bildung, die der Staat jedem vermitteln muss, wird der Arbeiter frei,« poudarja »Tagblatt«. »Nur dadurch erringt er sich ein menschenwürdiges Dasein und fügt sich als nützliches Glied in das Staatsganze ein.«⁶³

Med nemškimi socialnodemokratskimi voditelji omenja kranjsko nemško glasilo v sedemdesetih letih večkrat še Lassalla, Liebknechta in Bebla. Odnos do vseh treh je podobno odklonilen kot do Marxa in Internationale, čeprav se »Tagblattovim« poročevalcem zlasti slednja dva ne zdita posebno nevarna in so leta 1872, ko sta obsojena na dvoletno zaporno kazen, mnenja, da je kazen prestroga.⁶⁴ Hkrati v kranjskem nemškem taboru že ob koncu šestdesetih let opozarjajo, da ne kaže podcenjevati socialnodemokratskega gibanja, ki se oblikuje in razvija v Avstriji sami.⁶⁵ O nemškem in avstrijskem socialnodemokratskem gibanju in poizkusih po uveljavitvi socialnodemokratskih idej na kranjskih in slovenskih tleh nato v »Tagblattu« podrobneje poročajo vsa sedemdeseta leta. Za odnos kranjskega nemštva do socialne demokracije je tudi nadalje značilno, da v nemškem taboru odklanjajo direktno državno intervencijo v delavsko korist in socialistična razmišljanja o pravičnejši razdelitvi bogastev, pri čemer ugotavljajo, da si mora delavec predvsem z lastno varčnostjo in organizirano samopomočjo izboljšati svoj položaj. »Sparsamkeit ist des Arbeiters erste Pflicht«, zapiše »Laibacher Tagblatt« leta 1877.⁶⁶

Kranjsko nemško meščanstvo ostaja torej podobno kot v svojih gospodarskih nazorih tudi v pogledih na socialno in delavsko vprašanje zavezano pre-

⁶² Laibacher Tagblatt, N. 119, 31. Mai 1871.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Laibacher Tagblatt, N. 78, 6. April 1872.

⁶⁵ Laibacher Tagblatt, N. 174, 3. August 1869.

⁶⁶ Laibacher Tagblatt, N. 217, 21. September 1877.

vladujočim mišljenjskim vzorcem in okvirom, ki jih zastopa nemško liberalno gibanje v Avstriji. Drugega seveda ni bilo mogoče pričakovati. Članki in komentarji v »Laibacher Tagblattu«, ki govore o razmerah v Avstriji in Evropi, ocenjujejo posamezne dogodke ali predstavljajo posamezna gibanja in njihove voditelje, so le redko izvirni in so večinoma prevzeti iz liberalnih nemških in avstrijskih časopisov. Toda ob tem so, kot je mogoče razbrati iz besedil, v uredništvu predelani in po okusu urednika prirejani za kranjsko občinstvo. V tej luči pa slika, ki smo jo poizkušali predstaviti, ne opozarja le na pester in ažuren izbor informacij, ki so jih nemški uredniki vsak dan ponudili svojemu bralcu, temveč zanimivo ilustrira njihov idejni in duhovni horizont, s katerim so se po lastnem prepričanju uveljavili kot edini pravi glasniki in zastopniki avstrijskega svobodomiselnega meščanstva kranjski deželi.

III.

Oris socialnih in gospodarskih nazorov kranjskega nemštva v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja, kakor je fragmentaren, razkriva, da so v nemškem taboru na Kranjskem posvečali gospodarskim in socialnim vprašanjem razmeroma veliko pozornosti in so v zavzemanju za gospodarsko in družbeno modernizacijo videli eno svojih pomembnih nalog. Uresničevanje te naloge naj bi po mnenju vodstva kranjske nemške stranke omogočila naslonitev na liberalna gospodarska načela in liberalno gospodarsko politiko, ki bi z uveljavitvijo svobodnega tekmovanja in svobodne podjetniške pobude Avstrijo in njene dežele odprla modernejšim tokovom in vzpodbudila prepotrebni nemir z željo po napredovanju in spreminjanju. Takšna gledanja pa si v negotovih in kriznih razmerah, v katerih se je v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja nahajalo kranjsko gospodarstvo celo v nemškem taboru samem niso pridobila širšega kroga pristašev in liberalne gospodarske ideje, ki jih je razglašala nemška stranka, na kranjskih tleh niso našle pomembnejše socialne podpore. Prizadevanja kranjskih nemških prvakov po uveljavitvi liberalnih gospodarskih in socialnih konceptov med kranjskim meščanstvom so tako sicer odpirala prostor podjetniški vnemi in seznanjala kranjsko javnost s pglavitnimi težnjami evropskega in avstrijskega liberalizma, vendar si pri tem niso uspela pridobiti trajnejše veljave in so z gospodarsko recesijo zašla v slepo ulico, ki je pomenila upad optimizma in nemške kakor slovenske meščanske samozavesti. Nemški poizkus populariziranja liberalnih gospodarsko-političnih načel je v tem smislu ostal epizoda, ki na Kranjskem ni pustila dolgoročnejših sledov.

Peter Vodopivec:

DIE SOZIALEN UND WIRTSCHAFTLICHEN ANSCHAUUNGEN DES DEUTSCHEN BÜRGERTUMS IN KRAIN ENDE DER 60-ger BIS ANFANG DER 80-ger JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In Ermangelung einschlägigen Archivmaterials stützt sich die vorliegende Arbeit vorwiegend auf das »Laibacher Tagblatt«, insbesondere auf die Berichte über die Tätigkeit des »Verfassungsvereins«. Einleitend verweist der Autor auf einige in der slovenischen Geschichtsschreibung bereits bekannte Tatsachen: das deutsche Lager in Krain lehnte in den 60-ger Jahren, den Zeiten verschärfter nationaler und politischer Gegensätze, die betont deutschnationale Etikette ab und strich seine liberale und verfassungstreue weltanschauliche Richtung heraus. Seine soziale Basis waren die Städte und Märkte, d. h. die Beamenschaft, das in der Wirtschaft aktive Bürgertum und Repräsentanten freier Berufe; weiters hatte dieses Lager seine Gefolgschaft in den deutschsprachigen Inseln in Kočevje und Bela Pec, in einem geringeren Ausmaß auch unter den einzelnen Machthabern auf dem Lande. Obwohl in sozialer und weltanschaulicher Hinsicht uneinheitlich, vertrat das deutsche Lager die ganzen siebziger Jahre hindurch ausgesprochen liberale Positionen: seine Repräsentanten forderten persönliche, politische und religiöse Freiheit, weiters eine Demokratisierung des Lebens auf allen Ebenen und die Einschränkung der Macht der Kirche, sie plädierten für Fortschritt und Modernisierung der Wirtschaft, sie forderten die Öffnung der Schulen gegenüber den neuen wissenschaftlichen Erkenntnissen, sie verlangten mehr Raum für individuelle unternehmerische Initiative in Gewerbe und Handel. Das deutsche Lager in Krain errang in den siebziger Jahren, der Zeit verschärften liberalen Druckes, eine ganze Reihe bemerkenswerter politischer Erfolge (1873 bei den Reichstagswahlen, 1875 bei den Wahlen für die Handels- und Gewerbekammer, in den Jahren 1877—1883 hatten die deutschen Liberalen die Mehrheit im Landtag für Krain). Gleich nach dem Sturz des liberalen Regimes in Wien im Jahre 1879 ging auch der Einfluß der liberalen in Krain rapide zurück, bereits in der ersten Hälfte der 80-ger Jahre hatten sie ihre vorherrschende Position eingebüßt.

Auch wirtschafts- und sozialpolitisch war das deutsche Lager von Krain prononciert liberal: es begeisterte sich für den Fortschritt in Industrie und Wissenschaft, betonte bei verschiedenen Gelegenheiten die Bedeutung der freien Konkurrenz, lehnte jeglichen Schutz für nicht konkurrenzfähige heimische Wirtschaftszweige ab; sie waren absolute Befürworter der Regierungslinie in bezug auf freien Handel. In großangelegten Polemiken gegen die slovenische Mehrheit in der Krainer Handels- und Gewerbekammer versuchte sie zu beweisen, daß lediglich der freie Austausch von Spezialisten, Kapital, Waren und Wissen den Anschluß an den Prozeß der gesellschaftlichen Modernisierung sichert. Zu fragen wäre allerdings, in welchem Maße die beschriebenen Ansichten von der gesamten Partei geteilt wurden; von den deutschen Unternehmern und Eisenarbeitern ist bekannt (Material der Handels- und Gewerbekammer), daß sie zu Protektionismus und Beschränkungen neigten. Der Autor ist aus diesem Grunde der Ansicht, daß einiges von den deklariert liberalen wirtschaftspolitischen Position der siebziger Jahre in doktrinärer Phraseologie seinen Ursprung hat und von breiter sozialer Unterstützung keine Rede sein kann.

Während die Unterschiede auf ideologischer Ebene — insbesondere in bezug auf die Wirtschaftspolitik — recht gravierend waren, kam es bei der Beurteilung der konkreten wirtschaftlichen Verhältnisse in Krain zwischen den beiden nationalen Lagern zu recht weitgehenden Übereinstimmungen. Beide Lager vertraten die Meinung, daß Krain als unmittelbares Hinterland von Triest und zugleich in unmittelbarer Nähe der türkischen Grenze gewaltige, bisher noch nicht genutzte wirtschaftliche Möglichkeiten hätte — als einzigartiges Tor zum Orient. Beide Lager forcierten den Ausbau des Eisenbahnnetzes, das den gesamten innerösterreichischen Raum derart verknüpfen sollte, daß er zur einzigartigen Verkehrsader zwischen Deutschland und Westeuropa einerseits und der Levante andererseits, werden könnte. Österreich sollte nach den Vorstellungen sowohl der slovenischen als auch der deutschen Partei in

Krain eine expansive Kolonialpolitik betreiben; für Krain selbst und seine wirtschaftliche Entwicklung versprachen sie sich einiges von einer handelspolitischen Konzentration auf den Mitteleerraum und auf den Osten ...

Obwohl bereits in den 60-er Jahren zahlreiche Daten über den Stand der Wirtschaft und Industrie Westeuropas verfügbar waren, waren sich die Repräsentanten sowohl des slovenischen als auch des deutschen Bürgertums über die langfristigen Konsequenzen der modernen Industrialisierung nicht im klaren. Relativ spät wurde über solche Probleme diskutiert wie Kapital, Rohstoffe, Zersplitterung der nicht-agrarischen Produktion. Die Krise des Jahres 1873 beendete die optimistische Phase, den Glauben in die segensreiche Wirkung des freien Handels; auch die strikte Ablehnung jeglicher staatlicher Intervention in das Wirtschaftsleben des Landes wurde unhaltbar.

Im deutschen politischen Lager von Krain wurde von allem Anfang an den Problemen der Arbeiterschaft bzw. sozialen Problemen im Allgemeinen großes Augenmerk geschenkt. Aus der Schreibweise des »Tagblattes« läßt sich ein recht einheitlicher Standpunkt herauslesen: bei der sog. »Arbeiterfrage« handelt es sich um ein sehr ernstes und gefährliches Problem, das unbedingt gelöst werden muß; eine aktive staatliche Sozialpolitik wird jedoch als Problemlösung abgelehnt. Rezepte zur Lösung sozialer Konflikte: verschiedene Formen der Selbsthilfe, Aufbau von genossenschaftlichen Strukturen, mehr Bildungsmöglichkeiten für die Arbeiterschaft; propagiert wurden auch direkte Verhandlungen zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer. In diesem Lichte besehen scheint es auch mehr als verständlich, daß das deutsche — aber auch das slovenische — Bürgertum von Krain die sozialdemokratischen Ideen vehement ablehnte und auch die Pariser Kommune sowie die Arbeit der Internationale ablehnend kommentierte.

France Kresal

Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije*

V obdobju stare Jugoslavije se je po popisu industrije iz leta 1938 razvilo okrog 4257 industrijskih obratov. Od tega števila je bilo samo okrog 1831 obratov še pred nastankom stare Jugoslavije, vsi ostali so se razvili šele v novi državi. Industrija je imela okrog 300 613 delovnih mest, osnovni kapital pa je znašal okrog 12,254 milijarde dinarjev, bolj značilno pa je, da je bilo v starih podjetjih angažirano 63 % vsega kapitala; tujega in pretežno tujega kapitala je bilo 34,8 %. Pomembnejša je bila koncentracija kapitala; tuj kapital je bil koncentriran v manjšem številu velikih in največjih industrijskih podjetij, domač pa je bil razdrobljen.¹

Od tujega kapitala je bil najpomembnejši francoski in angleški, medtem ko je avstrijski, češkoslovaški in madžarski za velik del novonastale države postal tuj šele po letu 1918, prej ga moramo glede na državni okvir šteti za domačega, razen v nekdanji kraljevini Srbiji in Črni gori, kjer pa za razvoj industrije ni bil pomemben.

Avstrijski kapital v Jugoslaviji je zanimivo obravnavati z dveh vidikov, in sicer razvoj kapitala, ki je bil investiran v stari industriji, in kapital, ki je sodeloval v razvoju nove industrije z nastankom po letu 1918 pa do leta 1938. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku stare Jugoslavije in drugih nasledstvenih držav so nove državne meje ustvarile drugačen gospodarski prostor in nove socialne razmere. Namesto industrijsko razvitega in nerazvitega dela države sta nastali industrijsko razviti državi Avstrija in Češkoslovaška ter industrijsko nerazvita Jugoslavija. Pomanjkanje industrije in industrijskih izdelkov je bil problem v Jugoslaviji, predimenzioniranje industrije pa problem Avstrije in Češkoslovaške. Zlasti značilno je bilo to na področju tekstilne industrije. V prvih letih po vojni je bilo tekstilno blago najvažnejši uvozni artikel, ki je obsegal 80 % vsega jugoslovanskega uvoza.² Takim razmeram je sledil kapital

* Referat na 2. zasedanju avstrijsko-jugoslovanske zgodovinske komisije 26. do 28. novembra 1984 na Otočcu.

¹ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća. Beograd 1941, izdanje ministarstva trgovine i industrije.

² AJ, Beograd, centrala industrijskih korporacij, fasc. 57, referat dr. Cvetka Gregoriča o uvozu tekstilnega blaga in surovin za leta 1925 do 1937; za leta 1919 do 1925

tako, da so v prvem obdobju širili stare obrate, večali zmogljivosti in asortiment izdelkov, pošiljali del strojne opreme ali pa cele tovarniške obrate iz matičnih tovarn v Avstriji in tako reševali tudi svojo predimenzioniranost. Jugoslavija je s svojo carinsko in davčno politiko tak razvoj omogočala in celo podpirala. Dopuščala je brezcarinski uvoz rabljenih strojev in opreme na eni strani ter zaposlovanje tujih tehničnih strokovnjakov in vodilnega osebja na drugi strani. Carinske dajatve so bile bolj dohodek državnega proračuna, kot sredstvo zaščite domače industrije. Posledica takšnih ukrepov je bilo povečanje uvoza in zmanjšanje izvoza. Negativna plačilna bilanca, ki je temu sledila, je začela ovirati nadaljnji razvoj zunanje trgovine. Omeniti je treba, da je Jugoslavija v prvem obdobju ovirala izvoz hrane v Avstrijo. Trgovinskih sporazumov, ki bi omogočali urejanje jugoslovanske zunanje trgovine s posameznimi državami, ni bilo, zlasti ne z Avstrijo, ker so do leta 1925 obstajali samo trgovinski sporazumi nekdanje kraljevine Srbije, ki so zdaj veljali za vso novo državo. Zato je vsa zunanja trgovina z Avstrijo in drugimi državami, s katerimi Jugoslavija ni imela trgovinskih sporazumov, slonela samo na menjalno-trgovskih aranžmajih. Multilateralne trgovske aranžmaje pa je onemogočala splošna denarna nestabilnost povojne dobe. Zamenjava denarja, uvedba enotne dinarske veljave, uravnoteženje državnega proračuna leta 1923, konec padanja vrednosti dinarja in stabilizacija kupne moči je bila dosežena leta 1925.³ Stabilnost dinarja je omogočila izrabo vseh investicijskih možnosti, ki so bile začete še prej v dobi inflacije in splošnega pomanjkanja blaga na tržišču. Dokončne carinske tarife pa naj bi bile osnova za sklepanje rednih trgovskih sporazumov, hkrati pa bi omogočale ustvarjati na našem tržišču take razmere, ki bi privabliale in stimulirale tudi angažiranje tujega kapitala. Temu se je odzval v veliki meri tudi avstrijski kapital v drugi fazi industrializacije Jugoslavije.

Tako je Jugoslavija 20. junija 1925 uvedla nove carinske stopnje, po katerih je bila skoraj pri vseh industrijskih izdelkih carinska tarifa močno dvignjena. Postavljena je bila tako visoko, da je v celoti bistveno niso več spreminjali.⁴

V okviru teh carinskih postavk je Jugoslavija po letu 1925 sklepala trgovinske sporazume z vsemi državami, s katerimi je imela večje trgovinske stike, tudi z Avstrijo. Trgovinska pogodba z Avstrijo je bila podpisana že 3. septembra 1925 na Dunaju. Ratificirani pogodbi sta državi izmenjali 12. avgusta 1926. Trgovinski sporazum je sprejela Uzunovičeva vlada 11. maja 1926.⁵

in za 1938 so podatki iz *Compass*, Wien 1941, str. 2293 sl.; podatki o tekstilnem uvozu za leta od 1920 do 1923 so bili objavljeni tudi v zborniku *Privredni almanah jugoslovenskog Lloydja*, glava V, str. 49, 52 (Joso Lakatoš, *Tekstilna industrija*).

³ Vrednost dinarja je od marca 1919, ko je njegov tečaj na borzi v Zürichu znašal 66,67, šv. fr. za 100 din, padala vse do marca 1923, ko je njegov tečaj znašal 5,26 šv. fr. za 100 din. Od leta 1923 do septembra 1925 je vrednost dinarja naraščala in se septembra 1925 stabilizirala pri vrednosti 9,20 šv. fr. za 100 dinarjev. Glej *Privredni almanah*, glava IX, str. 40.

⁴ Predlog zakona o splošni carinski tarifi z dne 20. junija 1925; Ur. l., leto VII, št. 73, z dne 4. avgusta 1925, str. 457—489; Sl. N. z dne 20. junija 1925, leto XXVIII, št. 136; prim. dr. Vladimir Murko, *Državne in samoupravne finance v dravski banovini v letih 1918—1938*, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 477.

⁵ Ur. l., leto VIII, št. 89 z dne 30. septembra 1926, str. 617—635; Sl. N., z dne 21. avgusta 1926, leto LI, št. 188.

Trgovinski sporazumi so imeli velik vpliv tudi na jugoslovansko carinsko politiko. Večino minimalnih carinskih tarif so pogodbeno vezali in jih Jugoslavija ni smela več spreminjati, mnoge carinske postavke so tudi močno znižali. Carinske ugodnosti, ki jih je po sporazumu dosegla ena država, so nato obvezno veljale tudi za vse države, ki so pozneje sklenile sporazum in dosegle status največjih ugodnosti. Tako so bile carinske tarife iz leta 1925, ki so povprečno znašale okrog 30 % vrednosti uvoznega blaga, v poznejših letih s trgovinskimi sporazumi znižane na okrog 20 %; predvsem pa so s sporazumi znižale tiste carinske postavke, za katere so bile države pogodbenice najbolj zainteresirane in zaradi katerih bi bila njihova konkurenčnost najbolj prizadeta.

Carinske stopnje, ki so bile pogodbeno vezane in izenačene za vse države pogodbenice, često niso bile zmožne zaščititi domače proizvodnje pred tujo konkurenco zaradi nekaterih izredno nizkih uvoznih cen. Tam, kjer bi lahko carinska zaščita ščitila domačo proizvodnjo pred angleško konkurenco, je ni mogla pred avstrijsko ali italijansko.

Trgovinska pogodba med republiko Avstrijo in kraljevino SHS je dajala državam status največjih ugodnosti, da bi razvili medsebojne trgovinske odnose. Carinske tarife so bile pogodbeno določene in medsebojno vezane ter so bile ugodnejše od carin po splošni carinski tarifi. Na jugoslovanski strani je bilo pogodbeno vezanih 26,7 % carinskih postavk splošne tarife, na avstrijski strani pa samo 7,7 %. Na jugoslovanski strani so bile carinske ugodnosti predvsem za tekstilne izdelke in polizdelke; za izdelke metalurške, kovinske in strojne industrije; za izdelke lesne, kemične in živilske industrije. Na avstrijski strani pa so bile carinske ugodnosti predvsem za uvoz sadja in zelenjave, krompirja, hmelja, živine, mesa in mesnih izdelkov, vina in žganih pijač, prost uvoz strojil in neobdelanega perjenega lesa, znižane carine za uvoz drobnih lesenih polizdelkov in izdelkov domače obrti, za žebelje in žičnike, nekatere kisline, kalijeve in kalcijeve spojine in druge izdelke kemične industrije.

Istočasno je bil sklenjen sporazum o zatiranju živalskih kužnih bolezni in o paši, sporazum o ureditvi obmejnega prometa in o določitvi obmejnega območja; sklenjen je bil sporazum o cestah, poteh, mostovih, ladjarstvu in splavarstvu v obmejnem pasu; sporazum o regulaciji Mure, o ribolovu v obmejnih vodah, sporazum o izkoriščanju vodnih sil v obmejnem pasu in sporazum o turističnem prometu v obmejnem pasu.⁶

Trgovinski sporazum so v nadaljnjih letih dopolnjevali glede na potrebe razvoja trgovinske menjave. Avstrijski podjetniki so se prilagajali razmeram na jugoslovanskem tržišču in izvažali industrijske izdelke ali vlagali svoj kapital v izgradnjo jugoslovanske industrije, če je bilo to donosnejše.

Kakšna naj bi bila usoda tujega kapitala na jugoslovanskih tleh ob ustanovitvi nove države, ni bilo takoj rešeno z nobeno uredbo. Drugače je bilo s premoženjem tako imenovanih sovražnih držav, za katere je minister za trgovino in industrijo 30. aprila 1919 izdal uredbo o popisu, sekvestraciji in likvidaciji premoženja. Ta odredba se je opirala na dva srbska zakona iz let 1915 in 1916. Vendar se je ta odredba različno izvajala; v Sloveniji manj,

⁶ Ibidem.

strožje in hitreje drugod, zlasti v Vojvodini. Pri nas so se sicer sekvestri hitro postavili, toda s popisom je šlo počasi in le malo avstrijskega premoženja je bilo v resnici prevzetega. Izvedena je bila le navidezna nacionalizacija. Podjetniki so imeli dovolj časa, da so spremenili svoje državljanstvo, sprejeli jugoslovanskega, ali pa družbo »nacionalizirali«, kar je pomenilo narediti jugoslovansko večino v upravnem svetu, izročitev ustreznega števila delnic tem članom in za 3 leta deponirati 75 % delnic pri domačem, to je pri jugoslovanskem denarnem zavodu. V Sloveniji je bilo v začetku nekoliko drugače. Narodna vlada SHS v Ljubljani je že 30. decembra 1918 postavila pod državno nadzorstvo vsako tuje podjetje. Trgovske, industrijske in denarne družbe s sedeži v tujini, ki so poslovale na slovenskem ozemlju, so morale svoja predstavništva postaviti sem, tiste pa, ki so obratovale samo na našem ozemlju, pa prenesti svoj sedež v Slovenijo. Postavljeni so bili sicer nadzorniki pri vseh tujih podjetjih, vendar pravega učinka ni bilo. Centralna vlada je leta 1922 to uredbo razveljavila.⁷

Avstrijski kapital se je angažiral v jugoslovanski industriji tako kot večina tujega kapitala prek denarnih zavodov, delniških družb in podjetnikov kot posameznikov direktno ali prek jugoslovanskih denarnih zavodov, ki so financirali razvoj industrije. Angažiral se je z udeležbo v osnovni glavnici in s krediti. Količine in vseh oblik tega kapitala v tem prispevku ni možno dati, pač pa bomo navedli samo nekaj značilnih primerov. Oesterreichische Creditanstalt in Wienerbankverein sta bila najpomembnejša denarna zavoda, ki sta v jugoslovansko industrijo plasirala kapital predvsem prek jugoslovanskih denarnih zavodov in z direktno udeležbo v industrijskih podjetjih. Ti dve banki sta bili tudi posrednika za plasiranje tujega kapitala, predvsem zahodnoevropskega, na vzhodno tržišče.

Glavna in neposredna udeležba Creditanstalta v Jugoslaviji je šla prek Jugoslovanske združene banke in prek Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Sloveniji. Wienerbankverein je imela svoje podružnice v Zagrebu in Beogradu še pred vojno. Prav tako je že prej sodelovala v Deželni banki za Bosno in Hercegovino. Po nastanku stare Jugoslavije je svoje jugoslovanske podružnice preosnovala v združeni (afiliirani) denarni zavod Opšte jugoslovensko bankarsko društvo a. d. Ob preosnovanju podružnic v samostojno delniško družbo so se kot delničarji pojavili tudi drugi tujci, predvsem Belgijci; pozneje se je pri tej banki pomembneje pojavil nemški kapital. Leta 1934 se je Creditanstalt združil z Wienerbankvereinom.⁸

Kreditni zavod za trgovino in industrijo je nastal iz ljubljanske podružnice Creditanstalta. Leta 1920 je bila podružnica pretvorjena v samostojni denarni zavod, a je 90 % delnic ostalo v rokah Creditanstalta. Ne samo da je Creditanstalt imel večino delnic, dajal je tudi skoraj ves kapital, ki ga je imel Kreditni zavod v Ljubljani. Največji del sredstev, s katerimi je razpo-

⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, leto I, št. 95, str. 321, naredba osrednje vlade z dne 30. aprila 1919, Popis, sekvester in likvidacija imovine neprijateljskih podanikov; dr. Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 368—369.

⁸ Vladimir V. Rosenberg i Jovan Lj. Kostić, Ko financira jugoslovensku privredu — država — banke — inostrani i domaći kapital u službi privrede. Beograd 1940, str. 29 sl.

lagal, ni dobival iz vlog ali od domačih podjetij in komitentov, pač pa od Creditanstalta, oziroma od njegovih zvez, v prvi vrsti od amsterdamske banke. Tuji kapital je bil v tem zavodu zelo angažiran tako z udeležbo v osnovni glavnici, kot pri dodeljevanju kreditov. Zato je imel kljub majhni osnovni glavnici (12,5 milijona dinarjev) v slovenskem gospodarstvu zelo pomembno vlogo. Ko je sredi maja 1929 prišlo do pretresa (težav) Creditanstalta, je postalo pereče vprašanje obstoja vseh njegovih afiliacij, ki jih je podpiral v Jugoslaviji (angažiran je bil še pri Obrtni in trgovski banki v Novem Sadu in pri jugoslovanski združeni banki). Za sanacijo in prevzem Kreditnega zavoda v Ljubljani se je osnoval konzorcij Hranilnice Dravske banovine in Mestne hranilnice ljubljanske ob finančni udeležbi industijalca Augusta Westena iz Celja, ki je prevzel vse delnice Kreditnega zavoda. Vendar težišče problema ni bilo v prevzemu večinskega paketa delnic, pač pa v posojilih. Nacionalizacija Kreditnega zavoda je implicirala tudi zamenjavo posojil, ker se Creditanstalt po prodaji delnic ni več zanimal za ljubljanski zavod. Ker se je Creditanstalt nahajal v velikih finančnih težavah, je bilo treba vrniti tudi vsa posojila. Z nacionalizacijo (osamosvojitvijo) Kreditnega zavoda je bilo treba prevzeti za 12,5 milijona delnic in za 300 milijonov deviznih dinarjev kreditov, ki jih je dal Creditanstalt, oziroma za katere je posreboval in prevzel garancijo zanj. Nova uprava Kreditnega zavoda je morala takoj vrniti svojim prejšnjim tujim poslovnim partnerjem ogromne zneske posojenih sredstev. To je bil velik finančni napor, ki je bil izveden tik pred veliko denarno krizo. Pri tej finančni operaciji smo se pomudili nekoliko bolj, ker ilustrira zapletenost proučevanja tujega kapitala.

Direktna udeležba tujega kapitala je bila prek afiliacij. Afiliacij avstrijskih matičnih podjetij v Jugoslaviji je bilo 16, in sicer v kemični industriji, elektrotehnični, strojni, tekstilni, v industriji gume, v transportni dejavnosti, trgovini, v denarnem zavodu in zavarovalnici.

Pomembna udeležba avstrijskega kapitala je bila v lesni industriji, zlasti v Bosni in Slavoniji. Večino lesne industrije v Bosni je z leti prevzela država in podjetja združevala v okviru državnega podjetja Šipad. V železarski in strojni industriji je del avstrijskega kapitala po sekvestru prišlo v državne roke, del ga je prišlo v domače roke po zlomu Creditanstalta. Še vedno pa je bil prisoten v več manjših podjetjih. Udeležen je bil pri dveh elektrarnah manjšega obsega.⁹ Avstrijski kapital je bil pomemben v razvoju tekstilne industrije v Jugoslaviji, ki jo je največ financiral tuj kapital, saj je bilo domačega malo, komaj eno tretjino vsega investiranega v to industrijo, in še ta je bil razdrobljen, pomembnejši je bil le v Srbiji. V starih tekstilnih podjetjih je ostal prevladujoč kapital avstrijski še tudi po »nacionalizaciji«. Avstrijski kapital je bil po velikosti in pomembnosti takoj za češkoslovaškim. V Sloveniji je sicer samostojno manj nastopal. Mariborska tovarna svile je bila do leta 1930 podružnica avstrijskega konzerna Bujatti, tudi nekaj manjših podjetnikov je preselilo svoje tovarne iz Avstrije, predvsem pa je avstrijski kapital nastopal v sodelovanju s češkoslovaškim in zelo pogosto z jugoslovanskim (Avgust Ehrlich, Maribor; Thoma Karl & Co., Maribor; Hugo Stern & Co., Maribor; Mariborska tekstilna tovarna; Zelenka & Co., Maribor; Hutter in

⁹ Ibidem str. 85—88.

drug, Maribor). Na Hrvaškem je bila najpomembnejša udeležba avstrijskega kapitala v podjetju Tvornica za pamučnu industriju, d. d. Zagreb, ki je bila podružnica dunajskega koncerna Herman Pollak in sinovi. Predvsem pa se je avstrijski kapital angažiral v raznih oblikah z bančnim kapitalom dunajskega Creditanstalta, tako na primer pri firmi Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d. d.¹⁰

Vzporeden pojav udeležbe tujega kapitala je bilo tudi zaposlovanje tujih strokovnjakov in vodilnih delavcev. Večinoma so bili to direktorji, člani upravnega ali nadzornega odbora, ki so sodelovali pri vodenju podjetij in bili zaupniki tujega kapitala, ali pa so bili podjetniki sami, ali tehnični strokovnjaki in mojstri.

V Jugoslaviji je bilo po štetju 1921. leta 103 898 tujcev, do leta 1931 se je to število povečalo na 140 766. V Sloveniji je bilo 17 146 tujcev, od tega je bilo 4853 Avstrijcev. Največ tujcev je bilo na Hrvaškem, v Sloveniji, Vojvodini in Beogradu. Predvsem so bili v mestih. Največ jih je zaposlovala tekstilna, strojna, kemična in gradbena industrija. Pretežno število tujcev je spadalo v skupino nameščencev, kjer so bili zaposleni kot inženirji, tehnični in specialni delavci. Mnogi so imeli vodilne položaje ravnateljev, obratovodij, mojstrov.¹¹

Po statistiki industrije iz leta 1933 je bilo v jugoslovanski industriji zaposlenih 2956 Avstrijcev, 907 pa je bilo podjetnikov ali samostojnih trgovcev in obrtnikov avstrijskega državljanstva v Jugoslaviji. Polovica vseh je bila v Sloveniji, od ostale polovice pa velika večina v Hrvaški.¹²

Tuj kapital in vodilno osebje iz tehnično-proizvodnega ter organizacijskega vidika ni imel negativnih posledic za razvoj industrije v Jugoslaviji.

France Kutel:

DAS ÖSTERREICHISCHE KAPITAL IN DER INDUSTRIE JUGOSLAWIENS BIS 1938

Zusammenfassung

Die Betrachtung des österreichischen Kapitals in Jugoslawien ist von zwei Standpunkten interessant, und zwar als Kapital, das in der alten Industrie investiert war, und als Kapital, das an der Entwicklung der neuen Industrie vom Jahr 1918 bis zum Jahr 1938 beteiligt war. Vom Auslandskapital fiel dem französischen und englischen die grösste Bedeutung zu, österreichisches, tchechoslowakisches und ungarisches sind jedoch erst nach 1918 zum Auslandskapital geworden, ausser selbstverständlich in Serbien und Montenegro, wo es jedoch bei der industriellen Entwicklung keine grössere Rolle gespielt hat.

Das österreichische Kapital und die Führungskräfte hatten vom technisch-produktionsmässigen und Organisationsstandpunkt gesehen, keine negativen Folgen für die Entwicklung der Industrie in Jugoslawien.

¹⁰ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976, str. 151—156, Analiza kapitala, vloženega v razvoj tekstilne industrije v dobi stare Jugoslavije.

¹¹ Mira Kolar-Dimitrijević, Statistički pregled stranih radnika i članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933 godine. Casopis za suvremenu povjest br. III., Zagreb 1972.

¹² Ibidem; Mira Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba od 1918 do 1931, Zagreb 1973, str. 73—77, Udio stranaca u stanovništvu Zagreba i u zagrebačkoj privredi.

Anka Vidovič-Miklavčič

Kmečka zveza in socialno zavarovanje kmečkega ljudstva

Vprašanje javnega socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva je začela obravnavati v začetku našega stoletja po nemškem vzoru avstrijska vlada, ki je leta 1904 izdelala prvi zakonski osnutek.¹ Po tem načrtu je bilo obvezno zavarovanje ne le za delavce, marveč tudi za kmečke delavce in delavke, ki spadajo med posle. Sem so takrat šteli vse pastirje in pastirice, hlapce, deklice, ki spadajo v poselski red. Mlinarji, viničarji, bajtarji in razni gozdni delavci niso bili zajeti v obvezno zavarovanje, lahko pa so se zavarovali prostovoljno.²

Po zakonskem osnutku bi bil zavarovan vsak kmečki posej, in to v primeru bolezni, onemoglosti in za starost. Toda zavarovanje v primeru bolezni bi bilo le polovično. V primerjavi z obrtnim ali tovarniškim delavcem bi kmečki delavec dobil zdravniško pomoč in zdravila in pa plačane stroške zdravljenja v bolnišnici za štiri tedne, v primeru smrti pa bi se plačala mala pogrebna (najmanj 12 K). Te stroške bi plačala bolniška blagajna, pri kateri je bil delavec zavarovan.³

Zavarovanje za starost in onemoglost bi zagotovilo poslu malo starostno preskrbnino v primeru, če bi tako obnemogel, da ne bi mogel zaslužiti več ene tretjine zaslužka, ki ga imajo za njegovo delo posli v istem kraju, ali pa če je delavec že dosegel 65 let starosti.

Zavarovanje bi posredovale velike bolniške blagajne. Plačevali bodo vsako prvo soboto v mesecu. Bolniške blagajne bodo imele v posameznih občinah svoje podružnice, kjer bodo sprejemali zavarovalnino in izplačevali starostno preskrbnino. Polovico zavarovalnine bodo plačevali posli sami, drugo polovico pa gospodarji. Zavarovanje bo prisilno, gospodar bo moral zavarovati svoje posle.

Višina zavarovalnine bo določena glede na višino plače zavarovanca. Osnutek zakona deli plače v šest vrst. Kmečki delavci bodo prišli pretežno v prvo in drugo vrsto. V prvi vrsti se bo plačevalo po 22 vinarjev na teden za bol-

* Kmečka zveza in socialno zavarovanje kmečkega ljudstva.

¹ Janez Ev. Krek, Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva, Ljubljana, 1909, str. 7.

² Domoljub, 3. avgusta 1905, št. 15.

³ Ibidem.

niško in starostno zavarovanje, v drugi pa po 32 vinarjev na teden. V primeru, da bi posel izstopil iz poselske službe, bo smel še nadalje plačevati in si zagotoviti starostno preskrbnino, če pa bo prenehal plačevati in izstopil, mu bodo povrnili le nekaj plačane vsote.

Država bi prispevala za vsakega zavarovanca, ki bi dobival starostno preskrbnino, po 90 K na leto.

V primeru onemoglosti bi dobil poljedelski delavec, ki je bil za 10 let zavarovan v prvi vrsti po 130 K 40 vinarjev na leto, po 20 letih 140 K 80 vinarjev, po 30 letih 151 K 20 vinarjev, po 40 letih 161 K 60 vinarjev in po 50 letih 172 K letno. Poleg tega je zagotovljena bolniška pomoč in pogrebina.

Poljedelski delavec — zavarovanec bi dobil pravico do starostne preskrbnine (pokojnine) v primeru, ko bi bil zavarovan najmanj 200 tednov, kar znaša približno štiri leta.

Vse zavarovanje bo vodila, kot predvideva osnutek zakona, vlada po svojih uradnikih. Medtem ko bo zavarovanje za starost popolnoma v njenih rokah, bi bolniškim blagajnam nastavljal le prvega uradnika.⁴

Državni zbor je sprejel zakon o prisilnih zadrugah, vendar je odločitev glede uveljavitve tega zakona prepuščal posameznim deželnim zborom.⁵ Ob koncu naj še omenimo, da je klerikalni tisk ob razlagi vladnega osnutka močno poudarjal potrebo po stanovskem zastopstvu kmeta in pereče vprašanje pomanjkanja poslov na kmetih.⁶

Leta 1908 je vlada izdala nov predlog osnutka zakona za zavarovanje za starost in onemoglost in ga je še proti koncu istega leta predložila v obravnavo državnemu zboru.⁷ Poprejšnje delavsko zavarovanje namreč ni več ustrezalo svojemu namenu, na nov zboljšan osnutek pa je vplivala prav gotovo tudi izbojevana volilna reforma za državni zbor leta 1907, za kar je imela zasluge tudi socialna demokracija. Poleg spremembe dosedanjega zavarovanja v primeru bolezni in nezgode, obsega nov načrt tudi zavarovanje delavcev v primeru onemoglosti in starostno zavarovanje delavcev, malih posestnikov, obrtnikov in trgovcev. Skratka, nov predlog osnutka zakona o zavarovanju se je raztegnil tudi na samostojne zavarovance (male posestnike, obrtnike in trgovce).⁸

Pred odločanjem poslancev v državnem zboru je tekla javna obravnava o omenjenem predlogu v okviru kronovin in v okviru političnih strank. Razvnele so se polemike za ali proti predlogu osnutka zakona in to ne le med poslanci, marveč tudi med različnimi sloji.

Socialni demokrati, da bi okrepili svoj položaj in delavski razred, kot so jim očitali klerikalci,⁹ so bili proti osnutku zakona o zavarovanju, ki se je raztegnil tudi na kmečko samostojno prebivalstvo. Pritegnili so jim tudi liberalci, ti so namreč po porazu na državnozborskih volitvah 1907 poslej v

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Domoljub, 18. maja 1905, št. 10, članek: Poslov ni, Primerjaj tudi Domoljub, 8. junija 1905, št. 11 članek: Moški posli; Domoljub 6. julija 1905, št. 13, članek: Skrb za posle; Domoljub, 21. septembra 1905, št. 18, članek: Napredno gospodarstvo in posli.

⁷ Domoljub, 12. novembra 1908, št. 14; J. Ev. Krek cit. izd. str. 8.

⁸ Slovenec, 5. novembra 1908, št. 255, članek: Dve socialni predlogi.

⁹ Primerjaj Domoljub, 29. aprila 1909, št. 17.

okviru Narodnonapredne stranke posvečali nekoliko več pozornosti delavstvu in liberalnim strokovnim organizacijam,¹⁰ med kmeti pa so imeli podporo predvsem med bogatejšimi plastmi. Liberalci so tudi širili krilatico, češ, da »hočejo naložiti klerikalci s tem kmetu le novo plačevanje.«¹¹ Tudi v klerikalnem taboru poslanci niso bili enotni, nasprotovali pa so temu predvsem trdnejši kmetje. Na Kranjskem pa je bilo največ nasprotnikov starostnega zavarovanja med malimi kmeti.

Načelno so na zborovanju zaupnikov SLS v začetku leta 1909 pozdravili ta osnutek, saj je stranka imela privržence pretežno med kmečkim prebivalstvom v okviru Kmečkih zvez. Zaradi vse večje gonje liberalcev pa tudi deljenega mnenja med poslanci SLS, nezaupanja med kmečkim prebivalstvom, se je stranka odločila za sklicevanje kmečkih shodov, kjer naj bi z glasovanjem odločali za ali proti osnutku zakona o zavarovanju.¹²

V okviru katoliškega oziroma krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem, s čimer se je okrepila klerikalna stranka, je bil Janez Ev. Krek kot glavni nosilec tega gibanja, med prvimi v boju za uveljavitev starostnega zavarovanja kmetov. Tudi sam je zapisal: »Ne prikivam, da sem že dolgo časa zagovarjal potrebo starostnega zavarovanja tudi za kmečko ljudstvo, pisal sem o tem in na mnogih shodih govoril, še preden je vlada prišla s svojim načrtom.«¹³ Vladin načrt iz leta 1908 je Krek sprva pojasnil v klerikalnem tisku,¹⁴ in pa na prvotno načrtovanem vseslovenskem kmečkem stanovskem shodu Kmečke zveze v Ljubljani 31. januarja 1909, ki naj bi poleg obravnave osrednjega vprašanja o starostnem zavarovanju pomenil tudi utrditev Kmečke zveze v slovenskem merilu.¹⁵ Kot je Slovenec potem zapisal, so zaradi množične priglasiave udeležencev omejili predviden shod Kmečke zveze le na sodne okraje Ljubljana, Vrhnika, Kamnik in Brdo. Toda med njimi so bili tudi zaupniki Kmečke zveze iz Dolenjskega, Notranjskega, pa tudi predstavniki iz Štajerske in Goriške. Shod je potekal precej burno, za kar so imeli zasluge tudi prisotni a nepovabljeni udeleženci iz nasprotnih političnih taborov.¹⁶ Krek pa je na tem shodu kljub prizadevanju, da bi udeležence pridobil za vladni predlog, doživel neuspeh. Za tak osnutek zakona je glasovalo, kot je poročal klerikalni tisk, le pet udeležencev.¹⁷ Kmalu zatem (2. februarja 1909) je J. E. Krek na vseslovenskem krščanskosocialnem delavskem shodu poročal še o socialnem zavarovanju za delavstvo. Tedaj je naglašal, naj se »delavstvo briga za kmečke posle, ki so tudi delavci. Zares se je bati konkurence, ki bi nastala iz tega, da bodo kmečki posli trumoma drli v tovarne. Če bi se naše delavstvo ne

¹⁰ Primerjaj Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922. Ljubljana 1979, str. 62—71.

¹¹ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 241.

¹² Ibidem.

¹³ Janez Ev. Krek cit. izd. str. 1.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Domoljub, 28. januarja 1909, št. 4.

¹⁶ Slovenec, 27. januarja 1909, št. 21. Primerjaj tudi Domoljub, 4. februarja 1909, št. 5.

¹⁷ Domoljub, 4. februarja 1909, št. 5. Primerjaj F. Erjavec, cit. d. str. 241.

brigalo za usodo kmečkih poslov in se ne branilo konkurence, bili bi podobni socialnim demokratom, ki so tudi žagali vejo, na kateri stojijo.«¹⁸

Glede na to, da so se zaupniki kranjskih kmetov na že omenjenem shodu januarja 1909 izrekli na podlagi glasovanja proti takšnim določbam vladnega predloga, so tega odklonili poslanci SLS v državnem zboru februarja 1909.¹⁹

Krek je zaradi poraza na shodu v Ljubljani in brošure, ki so jo izdali liberalci Nov davek za kmeta ali socialno zavarovanje, izdal že leta 1909 v samozaložbi svojo brošuro v Ljubljani kot odgovor liberalcem in vsem nasprotnikom. Pa ne le tem. Tako kot je že prej v sestavkih »Socialnih pogovorih« v Glasniku (od 1894 dalje) stremel za tem, da bi na poljuden način razložil temeljna socialna vprašanja slovenskemu narodu »od spodaj navzgor«, za izobražence pa v »Socialnih pomenkih« v »Domu in svetu« (1896—1900) »in seveda v Socializmu« (1901), je to brošuro namenil predvsem kmečkemu prebivalstvu. Brošuro »Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva«, ki obravnava posebno vprašanje s področja socialne politike, do neke mere lahko povežemo z delom Črne bukve kmečkega stanu (izšlo l. 1895) in v dodatku s Socialnim načrtom slovenskih delavskih stanov.²⁰

Četudi se je Krek kot deželnozborski in državnozborski poslanec, ki je vodil zavarovalni odsek, in kot ljudski tribun dobro zavedal: »Ta načrt ima še dolgo pot, preden postane zakon«,²¹ je prav zavzeto pisal o koristnosti takega zavarovanja, bodril in pozival kmečko ljudstvo, naj mu sledi. Ker je dobro poznal tudi slabosti kmečkega človeka, mu je hotel priti nasproti, zato je v poljudni obliki razložil pomen in obliko različnih zavarovanj, podal kratek pregled o tem v nekaterih evropskih državah in nato vsebino določb vladinega osnutka zakona o zavarovanju kmečkega ljudstva iz leta 1908 ter svoje pripombe.

Krekov boj za uveljavitev starostnega zavarovanja kmečkega ljudstva pa je le en člen v verigi njegovih akcij, katere je E. Kardelj ocenil, da so bile usmerjene predvsem na malokmečko in napol proletarsko plast v boju za drobne socialne reforme in združniško samozaščito, s čimer je skušala klerikalna stranka utopiti politično ostrino množičnega pritiska in radikalizirane delovne množice izolirati od borbenega delavskega gibanja.²²

Ker se bomo v nadaljnji obravnavi še nekajkrat srečali s Krekovimi načelnimi izhodišči nekaterih določb tega osnutka zakona, ki so jih v tridesetih letih povzemale v svoje predloge bodisi Kmečka zveza, njen mladinski odsek, bodisi Zveza absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), bomo na kratko prikazali nekatere glavne določbe omenjenega osnutka.

Po določbi zakonskega osnutka iz leta 1908 so bili zajeti v starostno zavarovanje le tisti samostojni kmetje, obrtniki in trgovci, ki ne plačujejo dohodninskega davka več kot 2400 K letnik dohodkov in imajo redno najeta samo dva tuja delavca. Najemniki in koloni štejejo k samostojnim. Nadalje so zajeti

¹⁸ Naša moč, 5. februarja 1909, št. 10.

¹⁹ Domoljub, 11. februarja 1909, št. 11.

²⁰ J. Puntar, Dr. Krekovo literarno delo, v publ. Ob 50-letnici dr. Janeza Ev. Kreka. Ljubljana 1917, str. 26—27.

²¹ Janez Ev. Krek, cit. izd. str. 8.

²² E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1980 (peta izdaja), str. 477. Primerjaj tudi Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, Istorija Slovenaca od kraja osemnaestog stoleca do 1918. Prva izdaja. Sarajevo 1979, str. 284—287.

poljedelski delavci in posli, ki so izpolnili 16 let, domača družina (sinovi, starši, sorodniki), ki delajo kmetu, četudi niso mišljeni kot delavci in posli, a so stari nad 16 let. V zavarovanje pa niso vključene žene kmečkih posestnikov ali možje, kjer je žena gospodar in pa kdor je star nad 60 let, ko bo začel veljati zakon.

Zavarovanci naj bi plačevali naslednje zneske: samostojni kmet ali obrtnik, ki ima nad 480 K čistih dohodkov na leto, naj bi plačeval po 50 vinarjev na mesec, če pa ima več dohodkov, pa po 1 K. Za domače bi se plačevalo po 50 vinarjev na mesec. Posli in delavci bodo plačevali v primeru, če znašajo njihovi dohodki do 240 K na leto, po 50 vinarjev na mesec, če znašajo dohodki do 480 K na leto, po 1 K na mesec, dohodki do 720 K na leto, pa 1,50 K na mesec. Vendar bi eno polovico plačeval posel, drugo pa gospodar. V času vojaške službe bo plačala vse prispevke država. Leto je po vladnem načrtu štel štirinajst tednov ali deset mesecev.

Čas plačevanja je določen takole: samostojni zavarovanci bi morali plačevati za starostno preskrbnino vsaj 200 tednov; če računamo po 50 tednov, je to štiri leta. Po vladnem načrtu pa je določeno, da bodo plačevali zavarovanci po 40 tednov na leto, kar znaša 200 tednov pet let. Po tej dopoljnjeni karenčni dobi imajo pravico do starostne preskrbnine.

Nesamostojni (domači in posli, delavci) pa bi morali plačevati najmanj 30 let po 40 tednov, da bi dobili pravico do starostne preskrbnine. Po smrti moža oziroma očeta bi dobile žene in otroci odpravnino le v primeru, če bi plačevali zavarovalnino vsaj 40 tednov. Za preskrbnino za onemoglost bi bilo treba plačevati zavarovalnino vsaj 200 tednov.²³

Vladni načrt je določal tudi svobodno zavarovanje v primeru, ko bi se zavarovančeve razmere tako spremenile, da ne bi bil več vezan k zavarovanju, a bi še nadalje prostovoljno plačeval prispevke, s čimer bi dobil enake pravice kot ostali zavarovanci. Poleg tega je dovoljena tudi prostovoljna višja zavarovalna vsota kot po določbi, vendar ne sme presegati na leto nad 100 K, more pa jo zavarovanec zahtevati, če doseže 55 let in več. S prostovoljnimi prispevki se tako po istem pravilu zviša odpravnina vdovam in sirotam.

Vladni načrt vsebuje tudi določbo, ki govori, kdo ima pravico do preskrbnine za onemoglost. Določa tudi, da je za delo nezmožen tisti, kdor ne more trajno zaslužiti ene tretjine tega, kar zdravi ljudje (njegove vrste) v tistem kraju s svojim delom zaslužijo. Pravico do preskrbnine za onemoglost bi imeli vsi nesamostojni zavarovanci (posli, delavci, domači), pa tudi vsi zavarovanci, katerih delo ni bilo samostojno. V določbi je bila tudi zahteva, da, ko je bila priznana onemoglost, so bili nato še vsaj 26 tednov nesamostojni, čemur je Krek oporekal in postavil predlog, da bi moral vsak samostojni zavarovanec, ko izkaže svojo onemoglost, takoj dobivati preskrbnino, četudi še ni star 65 let.²⁴

Koliko bi znašala preskrbnina za starost in onemoglost? V načelu je bilo določeno, da dobi zavarovanec petkrat toliko, kolikor je prej na leto plačeval, to je tako imenovani temeljni znesek njegove preskrbnine. Vladni predlog je tudi določal, da bo dajala država vsakemu zavarovancu vsako leto po

²³ Janez Ev. Krek, cit. izd. str. 8—10.

²⁴ Ibidem, str. 12.

90 K k njegovi preskrbnini, in sicer v primeru, če zavarovanec ne bi imel nad 2400 K letnih dohodkov.²⁵

Krek je v knjižici v glavnem pojasnjeval vladni načrt o starostnem zavarovanju, in to zelo podrobno s številčnimi podatki tudi kmetove stroške po posameznih kronovinah, glede na njegovo razčlemba strukture prebivalstva, ki pride v poštev za takšno ali drugačno zavarovanje. Bil je tudi trdno prepričan, da bi kmet zmogel plačevati zavarovalne stroške.

Bolniško zavarovanje je omenil le v zvezi s trditvijo, da tega vladni načrt ne predvideva za kmeta in njegove domače, marveč le za posle in delavce. Stroški plačevanja zavarovalnine, je menil Krek, bi bili neznatni, ker bi dve tretjini plačeval posel oziroma delavec sam, gospodar pa, ki bi skrbel za bolnega posla, bi dobil odškodnino njegovo bolniško podporo.²⁶ Krek je poudarjal, da bi morali imeti posli svoje lastne bolniške blagajne, sicer pa bi pri uredbi bolniškega zavarovanja za posle in delavce morali imeti odločujočo besedo deželni zbori, glede na različne razmere v posameznih deželah.

Ob koncu knjižice je Krek zapisal: »Kmet mora tudi razumeti svoj čas. Kakor se veže v zadruga, da si zagotovi cenejše posojilo, kakor se združuje v mlekarske, živinorejske, vinarske in druge zadruga, tako se mora tudi združevati, da s skupnimi, vzajemnimi močmi varčuje za določene potrebe, da se zavaruje. Zato pa je tudi umljivo, da je tem manj smisla za zavarovanje za starost, čim manj je skupnega, bratovskega, socialnega duha.«²⁷ Kmete je Krek pozival, naj mu sledijo v boju za zavarovanje in za uveljavitev tistih sprememb v vladnem načrtu, ki so za kmeta potrebne.²⁸

* * *

V stari Jugoslaviji je v dvajsetih letih za poljedelsko delavstvo načelno obstojala možnost socialnega zavarovanja. Z izidom okvirnega zakona o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922, ki je stopil v veljavo 1. julija 1922, sicer ni obsegal poljedelskih delavcev in »poslov v poljedelskem delu« (hlapce, dekcle).²⁹ Toda po členu 6 prvega poglavja tega zakona je bilo predpisano, naj bi po dogovoru ministrstva za socialno politiko in kmetijstvo v enem letu izdali poseben statut za zavarovanje poljedelskih delavcev.³⁰ Ker predvidenega načrta ni bilo ne leta 1923 ne kasneje, kot vemo se je dolga leta zavlačevalo tudi izvajanje zavarovanja industrijskih delavcev zajetih v že omenjenem okvirnem zakonu o zavarovanju delavcev,³¹ so akcijam v dvajsetih letih sledile v naslednjem desetletju. Ker smo se omejili le na klerikalni tabor, bomo v naslednjem prikazali prizadevanja za doseg socialnega zavarovanja kmečkega prebivalstva v okviru na novo ustanovljene kmečke stanovske organizacije

²⁵ Ibidem, str. 13

²⁶ Ibidem, str. 30.

²⁷ Ibidem, str. 31.

²⁸ Ibidem, str. 28.

²⁹ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 62, str. 401, 14. maja 1922 in France Kresal, Pregled razvoja delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1968/69, str. 179.

³⁰ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 62, str. 401.

³¹ France Kresal, cit. d. str. 179.

Kmečke zveze v obdobju čiste diktature, po njeni razpustitvi pa Zveze absolutov kmetijskih šol in predvsem obnovljene Kmečke zveze v času vladavine JRZ. Vse te organizacije so v svojih programih poudarjale tudi zahtevo po starostnem zavarovanju kmečkega prebivalstva.

* * *

Slovenija je kljub ponekod razvitejši industriji ostajala pretežno agrarna dežela. V primerjavi z nekaterimi jugoslovanskimi pokrajinami ali razvitimi državami v srednji in zahodni Evropi pa je bila zaradi svojih posebnosti agrarno pasivna. Kmetijskemu poklicu je leta 1931 od 1 144 000 prebivalcev še vedno pripadalo 686 000 ljudi, to je 60,00 odstotka vsega prebivalstva. Od tega je bilo pridobitno zaposlenih 371 000 in 315 000 vzdrževanih.³² V primerjavi z obdobjem 1890 do 1921, ko je delež kmečkega prebivalstva padal (izseljevanje, industrializacija), se je odraslo poljedelsko prebivalstvo v desetletju 1921—1931 dvignilo za skoraj štirideset tisoč. Leta 1931 je bilo poljedelskega prebivalstva v starostni skupini do 14. leta 210 000, od 15. do 19. leta 64 000, od 20. do 59. leta 340 000, nad 60 let pa 73 000 oseb.³³ Po poklicu rodbinskega poglavarja je bilo leta 1931 v dravski banovini 127 618 poljedelskih rodbin, te pa so razdelili na podlagi podatkov posestne statistike, statistike socialnega zavarovanja in stanovskih zbornic v naslednje podskupine: rodbin posestnikov z nad 2 ha zemlje je bilo 92 000, rodbin posestnikov s pod 2 ha zemlje je bilo 26 000, rodbine kočarjev samo s hišo 4000 rodbin, dninarjev brez posesti pa 6000, skupaj torej 128 000.³⁴ Velika in mala posestva so bila sicer različno porazdeljena po občinah in okrajih, vendar je bilo v zahodnem delu Slovenije razmeroma več velikih posestev, kot na vzhodnem obrobju. Med najbolj poljedelske okraje so v tem času sodili Črnomelj, Šmarje pri Jelšah, Ptuj, Murska Sobota, Dolnja Lendava z 80 odstotki kmečkega prebivalstva, sledijo še Krško, Brežice, Maribor levi breg, Ljutomer z nad 75 odstotkov kmečkega prebivalstva in nato Novo mesto, Konjice, Gornji grad z nad 70 odstotkov kmečkega prebivalstva.³⁵

Od števila 371 000 pridobitno zaposlenih v kmetijstvu (od približno 60 odstotkov) je okrog 40 odstotkov samostojnih posestnikov, 20 odstotkov pa poljedelskih delavcev. Teh naj bi bilo po cenitvah od 121 000 do okrog 131 000 pridobitno sposobnih oseb, ali točneje po poklicni statistiki jih je bilo sicer le okrog 85 000 poljedelskih delavcev, dninarjev in zakupnikov. Število kočarjev namreč tu ni všteto, ker so jih zajeli v število samostojnih posestnikov in to ne glede na velikost njihove posesti, vendar po socialnem statusu sodijo med poljedelske delavce. Po statističnih podatkih leta 1931 naj bi bilo okrog 14 000 oseb zaposlenih v vinogradništvu ali nad 5000 rodbin, sicer pa so cenili, da je bilo v vinogradništvu vse leto ali na dan zaposlenih povprečno 60 000 oseb. V živinoreji naj bi bilo zaposlenih okrog 4300 dninarjev, v gozdarstvu pri sekanju, obdelovanju in spravljanju lesa pa 25 000 oseb. Samih kmečkih poslov

³² Hrvoje Maister in Filip Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi. Zbirka študij št. 3, II. zvezek. Ljubljana 1938, str. 9.

³³ Ibidem, str. 49.

³⁴ Ibidem, str. 49. Zato je na podlagi tega število nekoliko višje od prejšnjega.

³⁵ Hrvoje Maister in Filip Uratnik, cit. del, str. 53.

pa cenijo 50 000, ki izhajajo iz okrog 60 000 kmečkih rodbin s pod 5 ha zemlje.³⁶ Dodajmo še, da so bila majhna in razdrobljena kmečka posestva v glavnem polavtarktično usmerjena, za monokulturo neprikladna, to pa je postajalo predvsem pereče vprašanje ob iskanju novih tržišč. Iz vseh teh podatkov je razvidno, da so prevladovala na Slovenskem v glavnem mala in pasivna posestva in da je spadala kar cela tretjina poljedelskega prebivalstva v kategorijo poljedelskih delavcev.

»Kmečko ljudstvo« torej ni homogena množica, E. Kardelj jo je razčlenil na pet kategorij. Tako na plast veleposestnikov, gruntarjev, srednjih kmetov, malih kmetov in polproletarski sloj.³⁷ Moderno delovno pravo pa je razlikovalo glede na samostojnost in nesamostojnost poljedelskega delavca naslednje:

Za razliko od poljedelskega samostojnega proizvajalca, ki dela na lastni zemlji in mu pripada za njegovo delo lasten pridelek, dela poljedelski delavec v širšem smislu na tuji zemlji in dobiva kot odškodnino za delo pogodbeno odmerjeno količino denarja ali blaga, torej je nesamostojen proizvajalec.³⁸

Glede na službene pogodbe zaposlenih v poljedelskih gospodarstvih v grobem razlikujemo: stalne delavce, dninarje in sezonske delavce. Vsi ti so delojemalci v poljedelskih gospodarstvih. Med stalne delavce prištevamo tiste poljedelske delavce, ki so trajno zaposleni pri kmečkih gospodarjih (službodajalcih) in jim je to glavni poklic — to so kmetski hlapci in dekle, ki dobijo za plačilo poleg denarja še stanovanje, obleko in druge življenjske potrebščine. Posebne skupine k stalnim delavcem prištevamo še gozdne delavce, ki so zaposleni pri sečnji in spravilu lesa in pa viničarje, ki proti plačilu v naravi (uporaba zemlje) in v denarju obdelujejo vinograd.

Druga skupina poljedelskih delavcev so dninarji, ki posedujejo nekaj zemlje, so mali posestniki s premajhnim zemljiškim donosom, zato poskušajo z dodatnim delom izboljšati svoj socialni status. Mednje sodijo tudi tisti, ki nimajo zemlje. Za svoje občasno delo na tujem posestvu dobijo plačilo v denarju, obstoja tudi plačilo v hrani in v odsluženju uporabe stanovanja ali zemlje, če je tako določeno po pogodbi. V tretjo skupino sodijo sezonski delavci, ki periodično migrirajo (npr. gozdni delavci, hmeljarji, kosci, mlatiči) v mejah države ali (kot npr. poljedelski delavci iz Prekmurja) v tujino.³⁹

Obdobje šestojanuarske diktature je v Jugoslaviji soupadalo z gospodarsko krizo, ki je najprej in najbolj prizadela agrarne panoge in agrarno prebivalstvo. Tako so glavne panoge slovenske agrarne proizvodnje gozdarstvo, vinogradništva in živinoreja zaradi zapiranja trga in pa »škarij cen« močno nazadovale. Njihovo krizo je bilo čutiti v drugi polovici tridesetih let.⁴⁰ Vse večje pomanjkanje denarja oziroma obratnega kapitala na vasi je močno vplivalo na padec donosnosti zemlje. Agrarna prenaseljenost zaradi značilne posestne strukture,

³⁶ Ibidem, str. 11, 12.

³⁷ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1980, (peta izdaja), str. 476—480.

³⁸ Hrvoje Maister in Filip Uratnik, cit. delo, str. 5.

³⁹ Stojan Bajič, Poljedelski delavci, Delopravna študija. Misel in delo 1938, str. 278—283.

⁴⁰ Ivan Bratko, Gibanje cen in naše kmetijstvo. Separatni odtis iz Obzorij letnik 1/1938, št. 9—11; str. separata 16—17.

prekomerno zadolževanje kmetov, je znova postavilo slovenski malokmetjski narod pred usodno eksistenčno vprašanje. Kmečko prebivalstvo se je znova zatekalo k izseljevanju. Iz Slovenije se je, če se omejimo le na zadnje desetletje pred razpadom stare Jugoslavije, leta 1931 izselilo po uradnih podatkih 4335 ljudi, leta 1938 pa že 8384, kar govori o tem, da je izseljevanje naraščalo. Med izseljenci je bilo spet največ poklicev, ki pripadajo kmetijstvu, in to kar 82,07 odstotka vseh slovenskih izseljencev v letih 1935 do 1938.⁴¹ Poleg izseljevanja pa je bila znova v večjem obsegu notranja migracija s podeželja v industrijska mesta. Če se za ilustracijo rasti obrtno industrijskega delavstva s številčnimi podatki omejimo le na leta 1935 do 1941 in le na delavstvo, zavarovano pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD), dobimo na podlagi že izdelane Kresalove tabele naslednjo ugotovitev: v letu 1935 je bilo zaposlenih 79 263 in leta 1939 jih je naraslo na 99 995 delavcev.⁴² Po statistiki OUZD pa naj bi bilo v avgustu 1940 že 108 401 zavarovan delavec.⁴³ Vsi ti večplastni podatki in ugotovitve kažejo na nezadržan proces proletarizacije slovenske vasi, ki odpira tudi pereče vprašanje: kam s kmečko mladino.

V okviru klerikalnega tabora so izhajala kmečka gibanja v 30 letih razumljivo še vedno iz Krekovih krščanskosocialnih nauk (pa tudi njegovega predhodnika Ivana Belca), ki so nekoliko prilagojeni novim socialnopolitičnim in ekonomskim razmeram sicer še vedno bičali napake kapitalizma (zlasti liberalnega), odločno pa zavračali razredni boj in nasploh revolucionarni izhod. V tem pogledu jih moremo primerjati z utopičnim socializmom. Toda glede na postopno sprejemanje elementov novodobne stanovske miselnosti fašističnega oziroma nacističnega tipa, so kmečka gibanja v sklopu takšnega preusmerjanja prispevala k specifični slovenskega klerofašizma. Slednjega so začeli širiti najbolj nazadnjaški krogi klerikalne stranke, ki so obvladovali tudi vodstvo Kmečke zveze in končno del članov Zveze absolventov kmetijskih šol, četudi so se v začetku gibanja, resnici na ljubo, otresali političnega katolicizma. Kmečko stanovsko gibanje je v polni meri sledilo v drugi polovici 30 let A. Koroščevemu pozivu: »Idejo je treba postaviti proti ideji!«,⁴⁴ kar pomeni začetek nove ofenzive slovenskega klerikalizma proti širjenju revolucionarnih idej komunizma. V tem širšem kontekstu je treba tudi razumeti prizadevanja klerikalnega kmečko stanovskega gibanja za izboljšanje socialekonomskih razmer agrarnega prebivalstva in tako uveljavitev »socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva«.

V obdobju čiste diktature sta na novo preosnovani Kmečki zvezi (KZ) iz dotlej razpuščene stanovsko politične organizacije v okviru SLS (Kmečke zveze) znova odprli vprašanje starostnega zavarovanja kmečkega ljudstva. Tudi

⁴¹ Orač, maj 1940, št. 5.

⁴² France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970, št. 1—2, str. 81—98 s tabelo k str. 86: Število zaposlenih delavcev po pomembnejših gospodarskih panogah v Sloveniji od 1928 do 1939. Pri tem naj omenimo, da je raslo število delavstva pri državnih železnicah in rudarstvu ter metalurgiji znatno počasneje. Ibidem.

⁴³ Podatek je objavil Domoljub, 5. februarja 1941, št. 6.

⁴⁴ Delavska fronta, 14. marca 1936, št. 11, članek: Dr. Korošec o komunistični nevarnosti.

po razdelitvi države na banovine na podlagi zakona 3. oktobra 1929 sta še nadalje ostali organizacijsko razdeljeni. Prva je delovala pod imenom »Kmet-ska zveza« za štajersko območje s sedežem v Mariboru in druga pod imenom »Jugoslovanska kmet-ska zveza« za kranjsko območje s sedežem v Ljubljani.⁴⁵ Obe sta po novih društvenih pravilih »opustili« stanovsko politični značaj in se prelevili v strokovno stanovski kmečki organizaciji. Toda še nadalje so jih vodili konservativni člani razpuščene SLS, imeli pa so tudi vso podporo pri dr. A. Korošču, ki je bil tedaj v Živkovičevi vladi.

Obe stanovsko kmečki organizaciji sta z idejnoprogramskimi in socialnimi smernicami in dejavnostjo težili h gospodarski okrepitvi slovenskega kmeta in ohranjanju katoliške tradicije. Ob tem pa kmeta stanovsko močno povezati, prikleniti na domačo grudo ter gospodarsko odvisnega idejno in politično vezati na klerikalno stranko. Kmečka zveza je naglašala, da hoče kmečko vprašanje in kmetijstvo reševati le v sklopu vsega narodnega gospodarstva. Naj ob tem omenimo, da je dobila možnost delovanja zlasti v okviru izvajanja zakona o pospeševanju kmetijstva, ki je izšel septembra 1929 (kmetijski odbori). Je usmerjala svoje člane k samopomoči in podpirala strokovno kmetijsko izobrazbo. Več pozornosti je posvečala tudi zadružništvu, toda ne le kreditnemu in produktivnemu, marveč tudi nabavnim in prodajnim zadrugam. Bilo je veliko govora tudi o potrebi po ustanovitvi Kmetijske zbornice. Glede na pereče vprašanje kmečkih delavcev in poslov, ki naj bi jih primanjkovalo, sta obe Kmečki zvezi v svojem programu poudarjali »raztegnitev socialnega zavarovanja na kmet-ske delavce in posle«, treba pa je rešiti »tudi vprašanje starostnega zavarovanja kmet-skega ljudstva«. Aktualnost tega vprašanja se je pokazala že na občnem zboru Jugoslovanske kmet-ske zveze 9. novembra 1930 v Ljubljani. Tega se je udeležilo po poročilu klerikalnega tiska okrog 2000 kmetov.⁴⁶ Med drugim so obravnavali vprašanje starostnega zavarovanja kmečkega prebivalstva. Dr. Miha Krek je v predavanju »Zavarovanje kmet-skega ljudstva za starost« sprva poudaril, da je Jugoslovanska kmet-ska zveza na svojih zboreh to že zahtevala, »zato je prav, da sedaj pristopimo kot največja stanovska organizacija slovenskih kmetov k razglabljanju vprašanja našega starostnega zavarovanja«.⁴⁷

V predavanju je bilo uvodoma govora o potrebi po kmečkem starostnem zavarovanju, pri čemer je bil poudarjen tudi vzgojni, socialni in gospodarski pomen »prisilnega zavarovanja«, tako bi bila občina za preskrbo osirotelih ljudi precej razbremenjena. Z uvedbo starostnega zavarovanja bi bila polovica vsega prebivalstva preskrbljena za starost. Zavarovanci naj bi bili vsi, vsi kmetje in vsi, ki so zaposleni pri kmečkem delu. Zavarovanec bi moral izpolniti 17 let, biti jugoslovanski državljani in stalno bivati v državi vsaj 5 let. Po avstrijskem osnutku v letu 1908 so bile žene gospodarjev izvzete iz obveznega zavarovanja. To vprašanje naj bi se zdaj še pretresalo, so razlogi, ki govorijo za in proti. Glede višine dnevnega prispevka je Krek primerjal, da je

⁴⁵ Koledar Kmečke zveze za 1931, str. 55; 67.

⁴⁶ Domoljub, 12. novembra 1930, št. 46. Primerjaj tudi Domoljub, 16. julija 1930, št. 29; 30. julija 1930, št. 31.

⁴⁷ Domoljub, 4. decembra 1930, št. 49. Primerjaj članek dr. Miha Krek: Zavarovanje kmet-skega ljudstva za starost in resolucijo; dalje govor tajnika jugoslovanske Kmečke zveze A. Šušnika na občnem zboru JKZ, Domoljub, 12. novembra 1930, št. 46.

bil po osnutku iz leta 1908 predviden na vsako osebo en krajcar na dan, kar znaša danes 25 par. V zdajšnjih razmerah bi bilo smotrnejše 50 par na osebo, če naj bi od 60. leta starosti dobil zavarovanec na mesec 100 oziroma en dinar na osebo in na mesec 200 din zavarovalnine. Kmet bi moral plačevati zase polno vsoto prispevkov, za vsakega družinskega člana in posla (zavarovanega zavezanca) vsaj polovico vsote prispevkov, drugo polovico pa naj bi plačeval delavec. Poleg starostnega zavarovanja naj bi se sčasoma uvedlo še zavarovanje za onemoglost in invalidnost, kar bi seveda zvišalo prispevek za 50 odstotkov. Sicer pa je M. Krek poudaril, da ni mogoče postaviti točnega računa, koliko bi stalo starostno zavarovanje, dokler nimamo potrebne statistike. Šele na osnovi statističnih podatkov bi lahko dali mnenje, predloge in višino prispevkov.⁴⁸

Zaradi slabega gmotnega položaja kmeta so zagovorniki starostnega zavarovanja videli v kritju stroškov predvsem iz drugih virov. Tak vir naj bi bili vsi erarični in veleposestniški gozdovi, dohodki od teh naj bi se stekali v zavarovalni fond, s čimer bi se črpale vsote za pokritje zavarovalnih prispevkov. Drugi predlog je bil, da bi se posebna zavarovanja (za življenje, hišo, živino, polje itd.) pri zasebnih zavarovalnicah, ki so bila večinoma v tujih — inozemskih rokah in delovala z velikimi dobički, prevedla na zmernejšo višino in prešla pod nadzorstvo z uvajanjem javnega in obveznega tovrstnega zavarovanja. Tako pa, je govoril M. Krek, vse te velike vsote (dobiček) zaradi edine popolnoma slovenske Vzajemne zavarovalnice v Ljubljani odteka iz Slovenije v roke tujih kapitalistov. Te vsote — prihranki kot je sodil M. Krek bi verjetno precej omogočili izvajanje starostnega in drugega zavarovanja kmetškega ljudstva.⁴⁹ Ob tem naj omenimo, da je nasprotoval zasebnim zavarovalnicam že J. Ev. Krek. Sredi 30. let pa je o njihovi pogubnosti za kmeta pisal tudi Janez Marentič v delu Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Žal je delo izšlo šele po vojni leta 1957.

M. Krek je še poudaril, da bi morala biti organizacija zavarovalstva v rokah kmetov in po načelu samouprave. Jugoslovanska kmetška zveza je na že omenjenem občnem zboru glede kmečkega zavarovanja sprejela naslednje: Vlada naj čimprej vzame v pretres vprašanje starostnega zavarovanja kmečkega ljudstva (kmetov — gospodarjev, svojcev in kmečkih delavcev). Stroške zavarovanja naj bi krila polovico država in polovico zavarovani zavezanci. Za starostnim zavarovanjem naj bi se postopoma uvedlo tudi zavarovanje za onemoglost in smrt.⁵⁰

Načelstvo Kmetške zveze v Mariboru pa je v štirih spomenicah v letu 1930 in v začetku 1931, izročeni članov osrednje vlade, med drugim obravnavalo socialno skrbstvo za kmečko ljudstvo. Zahtevalo je naslednje: Vlada naj čimprej vzame v pretres primerno oskrbo kmečkega ljudstva za starost, bolezen in onemoglost in za primer smrti.⁵¹

Dlje kot od deklarativnih zahtev pa obe kmečki stanovski organizaciji nista prišli. V začetku decembra 1931 sta bili namreč obe kmečki stanovski organi-

⁴⁸ Domoljub, 4. decembra 1930, št. 49.

⁴⁹ Domoljub, 4. decembra 1930, št. 49.

⁵⁰ Domoljub, ibidem.

⁵¹ Koledar Kmečke zveze za leto 1931, str. 60.

zaciji razpuščeni⁵² na podlagi banskega odloka »zaradi prekoračenja društvenih pravil«. Upoštevati moramo, da so tedaj že imeli bansko upravo v svojih rokah liberalci (ban D. Marušič), in da so privrženci razpuščene SLS in tako člani preosnovanih Kmečkih zvez za skupščinske volitve 8. novembra 1931 močno agitirali za volilno abstinenco.

Nadaljnje akcije za socialno zavarovanje kmečkega ljudstva so bile poslej v vrstah »kmečkih šolancev«, ki so že pred obnovljeno KZ 1935. leta in pa sočasno z njo odmevale v javnosti.

Zveza absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) se je ustanovila, kot je sama večkrat naglašala, kot nadstrankarska stanovska organizacija, ki je dejansko zajemala različno strankarsko usmerjene mlade »kmečke šolance«, prevladovali pa so katoliško usmerjeni. ZAKŠ katere vodstvo je bilo iz vrst katoliške mladine, je bila ustanovljena v času hude opozicije SLS leta 1933 in so se je skušale polastiti politično različno usmerjene skupine, vendar je prva leta zadržala več ali manj svojo neodvisnost. ZAKŠ je ob zavračanju strankarstva svojo idejno usmeritev in program na osnovi Krekovega krščansko socialnega nauka ter dejavnosti prikazovala sprva v Brazdi (1934—1937), nato pa v Oraču (1937—1941), glasilo obnovljene in združene Kmečke zveze leta 1935.

Novo gibanje okoli Brazde, glasilo je vzdrževal konzorcij članov ZAKŠ in kmečkih ljudi prostovoljno, je imelo precej nerealen cilj: združiti vse slovenske kmete, neglede na različno strankarsko pripadnost, v enotno kmečko stanovsko organizacijo. Prek njenega stanovskega zastopstva »kmečke zbornice« naj bi si priborila enakopravnost z drugimi stanovi. To novo kmečko mladinsko gibanje pa je bilo na poti v okviru Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke nastajajoče Zveze slovenskih kmetov (ZSK) in kasneje pod vladavino Jugoslovanske radikalne zajednice tudi klerikalni Kmečki zvezi. Vendar se je ZAKŠ, ki so jo začele obvladovati različne struje, kar je tudi hromilo njeno organizacijo in delo, na prelomu 1937/1938 priključila gibanju Kmečke zveze.

ZAKŠ je imela v tem času v vseh okrajih svoje podružnice in čez 1000 članov.

Brazda je v rubriki »Naša kmečka zbornica« precej radikalno odpirala in zagovarjala svoje poglede na rešitev perečih vprašanj, tako tudi vprašanje socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva.

Mimo tega, da so podružnice ZAKŠ na zborovanjih in kmečkih tečajih razpravljale o zgoraj omenjenem vprašanju in svoje zahteve izrazile v resolucijah, je ožje vodstvo ZAKŠ pripravilo tudi osnutek načrta. »Načrt uredbe o splošnem ljudskem socialnem zavarovanju« je bil sprejet na seji ožjega odbora ZAKŠ 16. februarja 1938.⁵³

Načrt je zajel vse prebivalce dravske banovine, ki še niso bili zavarovani pri nobeni drugi zavarovalni ustanovi, bodisi pri Osrednjem uradu za zavarovanje delavcev (OUZD), Pokojninskem zavodu, Bratovskih skladnicah itd., in katerih redni letni obdavčeni dohodki niso presegali 30 000 din oziroma

⁵² Domoljub, 10. decembra 1931, št. 49.

⁵³ Brazda 1937, št. 12, str. 82.

vsote, ki bi jo glede na vrednost denarja določal banovinski socialnozdravstveni urad.

Kakšne pravice naj bi imeli zavarovanci po tem načrtu? 1. V primeru bolezni do brezplačne zdravniške oskrbe in zdravil in brezplačnega zdravljenja v bolnici; 2. do podpore v primeru bolezni ali začasne onemoglosti, in sicer po ugotovitvah občinsko socialno-zdravstvenega urada, ki bi potrdil, da se brez podpore zavarovanec ne more preživljati; 3. do redne mesečne rente po izpolnjenem 70. letu starosti oziroma že prej, in to v primeru po nezgodi ali bolezni povzročene trajne nesposobnosti za samostojno delo, če bi to ugotovila socialno zdravstvena komisija; 4. zavarovanec bi imel ob smrti pravico do plačanega pogreba na stroške zavarovanja.

Za vse zgoraj navedene pravice zavarovanca naj bi se krili stroški: 1. iz deleža (načrt ga v odstotkih ni konkretiziral) proračuna vseh občin v dravski banovini, višino bi določil ban in bi se vsote stekale v skupni banovinski sklad; 2. iz deleža (tudi še nedoločenega) v proračunu dravske banovine; 3. iz rednih in izrednih prispevkov države; 4. iz morebitnih posebnih banovinskih davščin na luksuzne predmete in veselice; 5. iz daril in volil.

V vsaki občini naj bi se ustanovil socialno zdravstveni svet, v kolikor že niso bile ustanovljene zdravstvene občine, ki bi skrbele za pravilno izvajanje bodoče uredbe. Tudi po okrajih naj bi se ustanovili socialno-zdravstveni sveti (komisije). Ti naj bi bili sestavljeni iz zastopnikov občin in banovskih zdravnikov v okraju. Namesto dosedanjega socialnega oddelka naj bi se ustanovil banovinski socialno-zdravstveni urad, ki bi razpolagal z zavarovalnim skladom in nadzoroval izvajanje te uredbe.

Načrt uredbe je določal tudi sestavo vodstva banovinskega socialno-zdravstvenega urada. Ta naj bi bil sestavljen iz zastopnikov občin, ki jih izvolijo župani dravske banovine in iz zastopnikov socialno-zdravstvenih ustanov in korporacij. Predsednika imenuje ban.

Višina starostne ali onemoglostne rente naj bi bila za vse zavarovance enaka, in sicer naj bi znašala višino polovice povprečnega mesečnega zaslužka nekvalificiranega ročnega delavca in bi jo izplačevali iz banovinskega zavarovalnega sklada. Tistim zavarovancem, ki bi dokazali, da nimajo razen rente nobenih drugih dohodkov, naj bi občinski socialno-zdravstveni svet dodal k mesečni renti še ubožno doklado iz lastnih proračunskih sredstev v okviru možnosti. Na podoben način bi izplačevali bolniško podporo najubožnejšim zavarovancem. V primeru, da bi trajala bolezen nad mesec dni, bi plačeval zavarovanca na predlog občinskega socialno-zdravstvenega sveta banovinski zavarovalni sklad. Sicer pa naj bi se ustanovili za kritje izplačevanja ubožnih doklad, bodisi k starostni renti ali bolniški podpori v vsaki občini ubožni skladi, s katerimi bi upravljal občinski socialno-zdravstveni svet. Tega naj bi sestavljali enako število zastopnikov občinskega odbora in socialnih in zdravstvenih ustanov in združenj ter zdravnikov. Predsednik sveta naj bi bil župan.

Načrt uredbe je predvidel tudi ustanovitev hiralnic po vsej banovini in prevzem že obstoječih, kjer naj bi živeli tisti onemogli zavarovanci, ki nimajo sorodnikov. Hiralnice naj bi se vzdrževale iz sredstev banovinskega zavarovalnega sklada in drugih zavarovalnih ustanov glede na odstotke svojih zavarovancev v hiralnicah.

Način izvajanja te načrtovane uredbe o splošnem ljudskem zavarovanju pa naj bi določal ban s posebnim pravilnikom.⁵⁴

Moramo priznati, da je načrt ZAKŠ za razliko od vseh dotedanjih predlogov KZ zajel zelo široke delovne plasti in kar je novost, stroške zavarovanja naj bi plačevali mimo zavarovancev iz deleža od občinskega in banovinskega proračuna (davkoplačevalci, ki pa razumljivo ni bil fiksiran niti ne določen), dalje državnih prispevkov in drugih virov. Kar očitno pa je, da bi imeli odločilno besedo pri izvajanju zavarovanja poleg strokovnih služb predvsem upravno-politični organi od banovinskih prek okrajnih do občinskih socialnih zdravstvenih svetov.

Načrt uredbe o splošnem ljudskem socialnem zavarovanju je predsednik ZAKŠ v obliki predloga posredoval na občnem zboru Kmečke zveze, ki je bil 20. februarja 1938 v Celju. Toda med delegati ni žel posebnega navdušenja, tudi načelstvo se je od tega omejilo, češ da je neizvedljiv.⁵⁵ Nekateri časopisi so ta načrt zamolčali, ko so sicer poročali o poteku občnega zbora Kmečke zveze, kar jim je očitala tudi Brazda.⁵⁶ Res pa je, da so obravnave o socialnem zavarovanju kmečkega ljudstva na občnem zboru vključili kot zahtevo v resoluciji v tem smislu: oblast naj takoj pristopi k reševanju socialnega zavarovanja kmečkega stanu, ki je za njegov obstoj nujno potrebno. Prav tako je treba spremeniti viničarski red.⁵⁷

Poudariti velja, da sta ZAKŠ in Brazda (1934—1937) žela v preteklosti in tudi tedaj v javnosti odobravanje za nekatere demokratične poglede na rešitev kmečkega vprašanja in kmečke mladine (npr. zahteva po agrarni reformi, vloga »Kmečke zbornice«, itd.). Njihov že omenjeni osnutek sicer res niso objavljali časopisi nasprotnih političnih taborov, vendar je zanimivo, da so postavljali podobne zahteve. Levo usmerjeni socialistični Ljudski glas, glasilo delovnega ljudstva, ki je v stalni rubriki »Kmečki vestnik« obravnaval gospodarska in socialna vprašanja kmečkega ljudstva, je na primer poudaril: »Nujno potrebno bi bilo, da se vpelje splošno zavarovanje za starost in onemoglost za vse prebivalstvo, ki ne uživa nobene socialne zaščite in je revno, da ne more prihraniti in se preskrbeti za starost in onemoglost, kar velja za ogromno večino našega naroda.«⁵⁸ Liberalna Domovina, ki je poročala o občnem zboru ZAKŠ v začetku decembra 1938, je omenila tudi zahtevo »kmečkih šolancev«, »naj se sedanji način socialnega zavarovanja razširi tako, da ga bo deležno vse prebivalstvo.«⁵⁹

Decembra 1935 obnovljena Kmečka zveza se je zlasti v naslednjih dveh letih 1936 in 1937 organizacijsko precej razmahnila, tako da je imela z izjemo Prekmurja 1940 v vseh okrajih številne krajevne Kmečke zveze. Te pa so predstavljale hkrati tudi politično zaledje slovenskemu delu JRZ.⁶⁰

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Primerjaj Domoljub, 13. julija 1938, št. 28.

⁵⁶ Brazda 1937, št. 12, str. 82.

⁵⁷ Orač, 1938, februarja, št. 3.

⁵⁸ Ljudski glas, 1. maja 1938, št. 5.

⁵⁹ Domovina, 8. decembra 1938, št. 49.

⁶⁰ Anka Vidovič-Miklavčič, Razvoj in dejavnost Kmečke zveze v letih 1929—1941, izvirna razprava, tipkopis s tabelo po okrajih, oboje pri avtorici.

Proti koncu prve Jugoslavije naj bi po ocenah klerikalnega tiska zajemala kot kmečka stanovska organizacija 70 do 80 tisoč kmečkega prebivalstva. Tudi komunistična stranka jo je imela za množično organizacijo in so bazo Kmečke zveze nekatera — partijska — ljudskofrontna glasila in letaki v smislu sprejetega manifesta ustanovnega kongresa KPS pozivala na podlagi morebitnega skupnega programa k sodelovanju v boju proti klerofašističnemu vodstvu in proti centralizaciji in fašizaciji države. Ko je Kmečka zveza na plenarni seji glavnega odbora 5. junija 1936 sprejemala osnutek svojega programa, je med drugim zahtevala tudi uvedbo »obveznega zavarovanja kmečkega prebivalstva, tako za elementarne nesreče, kot za starost«.⁶¹ To naj bi se izvedlo prek domačih zavarovalnic, ki že imajo izpeljano organizacijo, in s primernim prispevkom države.⁶² Kmečki stan, ki namreč doslej ni imel nobenega socialnega zavarovanja, je upravičenost reševanja tega vprašanja klerikalno vodstvo in načelstvo Kmečke zveze in vodstvo Mladinske KZ takole razglasilo: »Naš kmečki stan je glede državljskih in političnih pravic enakopraven z drugimi stanovi, ni pa enakopraven z njimi glede socialnih pravic, ki jih uživajo drugi stanovi... Zato mora današnja Kmečka zveza postaviti v svoj program borbo za socialne pravice kmečkega stanu, borbo za zavarovanje kmečkega ljudstva, borbo za omogočanje zadostne splošne in strokovne izobrazbe vsej kmečki mladini, borbo za močno kmečko zadrugišništvo, ki bo zmožno organizirati naše kmečko gospodarstvo...«⁶³ Reševanje teh vprašanj je Kmečka zveza predvidevala predvsem v okviru Kmetijske zbornice, katere uresničitev je »del našega programa«. Obnovljena Kmečka zveza je v luči »obnove kmečkega gospodarstva«, saj je videla kmetijstvo že na robu propada, skoraj na vseh pomembnejših kmečkih taborih KZ in občnih zborih zahtevala poleg drugih pravic tudi starostno zavarovanje kmečkega prebivalstva. Ob prizadevanju za gospodarsko in socialno okrepitev kmečkega prebivalstva in ga s tem obdržati na domači grudi, pa je imela klerikalna stranka tudi politične račune. Člani Kmečke zveze so bili namreč številni privrženci slovenskega dela JRZ na podeželju in so imeli pomembno vlogo v razmerju sil pri občinskih in skupščinskih volitvah. Imeli pa so v rokah tudi na novo preurejeno Župansko zvezo.

Poudariti velja, da sta Kmečka zveza in julija 1937 ustanovljena Kmetijska zbornica, podaljšana roka Kmečke zveze in hkrati močna postojanka privrženecv politike A. Korošca, pri obravnavi vprašanja starostnega zavarovanja kmetov vključevali tudi poljedelsko delavstvo. To namreč po uredbi z dne 21. januarja 1937 o ustanovitvi Kmetijske zbornice ni imelo v njej svojega zastopstva, prav tako ne še v času delovanja »razredne« Delavske zbornice. Toda širše je Kmečka zveza prištevala v posebno skupino narodnega organizma — kmečki stan — ne le kmečke posestnike z vsemi družinskimi člani, kmečko mladino od 14. leta starosti, marveč tudi poljedelske delavce in kmečke obrtnike. Ob tem pa moramo pristaviti, da je bil manjši del poljedelskega delavstva (viničarji) že organizacijsko povezan, sredi tridesetih let pa so poljedelsko delavstvo znova skušali organizacijsko urediti strankini privrženci JRZ. Zato bomo pri nadaljnji obravnavi zastavljenega vprašanja o zavarovanju

⁶¹ Domoljub, 10. junija 1936, št. 24.

⁶² Ibidem.

⁶³ Domoljub, 10. avgusta 1938, št. 32.

kmečkega prebivalstva najprej ugotovili, kako in v kolikšni meri so bili organizirani poljedelski delavci?

Po prvi svetovni vojni ustanovljeni »Zvezi kmečkih delavcev«, ki pa nikoli ni prav zaživela, je sledila »Strokovna zveza poljedelskih delavcev« (SZPD). Slednja je imela ustanovni občni zbor 29. marca 1936 v Ljubljani. Njene smernice so izhajale iz krščanskega svetovnega nazora, v svojih pravilih pa je zagovarjala »nadstrankarsko nevtralnost«, namenjena je bila poljedelskim delavcem vseh strok, njeno delovanje pa naj bi se raztegnilo na vso državo. V programu si je zastavila naslednje cilje: izobraževati in ščititi interese poljedelskih delavcev, doseči enakopravnost z industrijskim in obrtnim delavstvom in si tako priboriti vse socialne pravice. Podrobno organizacijsko delo naj bi se odvijalo prek podružnic.⁶⁴

Vodstvo SZPD s sedežem v Ljubljani je svoja obvestila članstvu objavljala v Delavski fronti, pozneje v Slovenskem delavcu, vendar je že od svoje ustanovitve dalje naglašala, da je samostojna organizacija, a v prijateljskih odnosih z Zvezo združenih delavcev (ZZD), in da bo vedno sporazumno sodelovala s Kmečko zvezo v praktičnih zadevah.⁶⁵ Če izvzamemo Zvezo poljedelskih delavcev (ZPD) s sedežem v Prekmurju, o kateri bo še govori, nimamo nadrobni podatkov o organizacijski rasti Strokovne zveze poljedelskih delavcev (poslov: hlapcev, dekel) in dninarjev, kar kaže, da ljubljanska centrala ni imela močnih podružnic v drugih krajih Slovenije med naštetimi poljedelskimi delavci.⁶⁶

Na občnem zboru Strokovne zveze poljedelskega delavstva (SZPD) v Ljubljani julija 1938 so med drugim ugotavljali, da živi poljedelsko delavstvo v slabih socialnih razmerah, zato so v sprejeti resoluciji zahtevali med drugim naslednje: uvede naj se zavarovanje poljedelskih delavcev za starost in zboljša podpora v bolezni, modernizira naj se socialna zakonodaja, poljedelsko delavstvo naj postane deležno zaščite delavske zbornice, določijo naj se prejemki za delo. Občni zbor je tudi pozdravil Zvezo poljedelskih delavcev (ZPD) v Prekmurju in Strokovno zvezo viničarjev (SZV) v Ljutomeru ter ju vabil k medsebojnemu sodelovanju, poljedelsko delavstvo pa pozival k večji organiziranosti.⁶⁷

Kmečka zveza, ki zaradi značilne strukture agrarnega prebivalstva v obeh prekmurskih okrajih razumljivo ni beležila številne krajevne KZ, je zato žela večje uspehe Zveza poljedelskih delavcev s sedežem v Murski Soboti. Tu je uspelo krajevnemu klerikalnemu vodstvu s pomočjo šefa podružnice Borze dela v Murski Soboti Franca Kereca zajeti veliko tamkajšnjih sezonskih delavcev, pretežno mladih. Prekmurska ZPD, ki se je ustanovila aprila 1937, njen predsednik je bil že omenjeni Kerec, je štela proti koncu 1937. leta okrog 4000 članov, sredi leta 1938 pa že čez 6200 članov,⁶⁸ svoje podružnice je širila od zime 1938/39 po vseh krajih Prekmurja. Tako je v začetku leta 1940 vključevala 12-500 članov, v začetku leta 1941, kot je razvidno iz

⁶⁴ Delavska fronta 4. aprila 1936, št. 14.

⁶⁵ Delavska fronta 11. julija 1936, št. 28.

⁶⁶ Primerjaj članka v Delavska fronta, 4. julija 1936, št. 27; Slovenski delavec, 27. februar 1941, št. 8.

⁶⁷ Domoljub, 20. julija 1938, št. 20.

⁶⁸ Slovenski delavec, 16. julija 1938, št. 28.

tajniškega poročila, je imela v 24 samostojnih podružnicah iz vseh delov Prekmurja in še iz Medjimurja nekaj manj kot 14 600 članov.⁶⁹ V svojem programu je prekmurska ZPD zahtevala med drugim poleg ureditve zaščitne zakonodaje sezonskih delavcev tudi bolniško, nezgodno in starostno zavarovanje. Na vprašanje, v kakšnem razmerju sta bili obe organizacijsko močni stanovski organizaciji, torej Kmečka zveza in prekmurska ZPD, kaže navesti dejstvo, da sta na svojih shodih in občnih zborih vse bolj proti koncu tridesetih let poudarjali obojestransko vzajemno sodelovanje v smislu graditve nove stanovske družbe. Sicer pa je ZPD na zborovanjih zahtevala članstvo v Delavski zbornici.⁷⁰ Res je tudi, da je centrala ZZZD v Slovenskem delavcu obravnavala delavsko zaščitno zakonodajo in zavarovanje poljedelskih delavcev,⁷¹ še posebej organiziranih v okviru ZPD s sedežem v Prekmurju, in to pred njeno vključitvijo sredi septembra 1940 v ZZZD.

K poljedelskemu delavstvu prištevamo tudi viničarje. Ti so bili že v dvajsetih letih organizirani sprva v »Strokovni zvezi viničarjev in kmetskih delavcev«, ki pri organiziranju poljedelskih delavcev v ožjem smislu ni bila uspešna, zato se je omejila le na viničarje.⁷² »Strokovna viničarska zveza« (SVZ) je dolga leta delovala v okviru strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ). V drugi polovici tridesetih let pa se je vodstvo SVZ vse bolj približevalo novo ustanovljeni ZZZD. Na izrednem občnem zboru 8. januarja 1939 v Ljutomeru je vodstvo celo sklenilo, da je organizacija izstopila iz JSZ in se vključila v desničarsko ZZZD.⁷³ V okviru te se je poslej reševalo viničarsko vprašanje, zlasti z vidika nekaterih vprašanj delavske zaščite.⁷⁴

Ugotovili smo torej, da so organizacije poljedelskih delavcev delovale pod okriljem vse bolj ofenzivne klerofašistične ZZZD. Toda velika večina poljedelskega delavstva je bila še neorganizirana. To pa je v okviru kmečkega stanovskega gibanja vabila v svoje vrste Kmečka zveza, ki je poudarjala, da v kmečko stanovsko skupnost spadajo vsi, ki »živijo od dela na zemlji«.⁷⁵

Poljedelsko delavstvo (vaški proletariat), v kolikor je bilo politično in razredno ozaveščeno, pa se je vključevalo tudi v kmečko-delavsko oziroma ljudskofrontno gibanje.

Prav gotovo je dobila KZ novo vzpodbudo za reševanje socialnega zavarovanja kmetov z uredbo dne 22. marca 1937 o izvajanju zavarovanja delavcev za onemoglost, starost in smrt, ki naj bi se pričela izvajati 1. septembra 1937. Seveda za tisto delavstvo, ki je bilo zajeto v že omenjenem zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 in ki so bili zavarovani pri Osrednjem uradu za zavarovanje delavcev (SUZOR).^{75a} Tako je banska uprava, kot je pozneje poročal Orač, decembra 1937 tudi predlagala ministrstvu za socialno politiko

⁶⁹ Slovenski dom, 20. januarja 1940, št. 16; Slovenski dom, 17. marca 1941, št. 63.

⁷⁰ Slovenski delavec, 12. marca 1938, št. 10.

⁷¹ Slovenski delavec, 26. marca 1938, št. 12. Članek R. Smersuja: Poljedelskemu delavstvu zaščito in zakonodajo.

⁷² Delavska fronta, 4. aprila 1936, št. 14.

⁷³ Slovenski delavec, 14. januarja 1939, št. 2—3. Primerjaj še Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF. Ljubljana 1977, str. 175—176.

⁷⁴ Primerjaj Slovenski delavec, 22. aprila 1939, št. 17; 20. maja 1939, št. 21; 19. avgusta 1939, št. 34; 9. decembra 1939, št. 50.

⁷⁵ Orač, januar 1940, št. 1.

^{75a} Glej op. 29. Kresal cit. d. str. 178.

in narodno zdravje, naj se izda okvirni zakon na osnovi člena 6 že zgoraj omejenega zakona o socialnem zavarovanju delavcev. Okvirni zakon pa bi pooblastil bana, da bi za svojo banovino pripravil izvedbo socialnega zavarovanja, in to ne le za poljedelsko delavstvo, marveč tudi za male kmete. V pristojnosti banovine naj bi bilo tudi, da se izvede socialno zavarovanje najprej za tisto panogo, ki bi jo imeli v banovini za najbolj nujno, in na način, ki bi bil najbolj primeren.^{75b}

Uvodoma velja poudariti, da je na dinamiko obravnave zavarovanja kmečkega prebivalstva vplivalo tudi sočasno urejanje drugih vprašanj, ki pa so živo zadevale kmeta. Tako uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, uredba o likvidnosti kmečkih in sploh kreditnih zadrug, centralizacija združništva na podlagi novega zakona o združništvu, da omenimo najbolj aktualna.

Poleg tega so si prizadevali izpopolniti organizacije zdravstvenih občin. Ne nazadnje kaže navesti še dejstvo, da so se rojevali razni predlogi o zavarovanju kmečkega prebivalstva v povezavi ali pa vsaj vzporedno z vprašanjem zakonske ureditve dednih kmetij, za katere se je določen krog kmetijsko-pravnih strokovnjakov ogreval, četudi so se hkrati zavedali dvoreznega meča. Dobra stran uveljavitve tega zakona je, naj bi z gospodarskega vidika zaustavil drobljenje posesti ali zajezil prehajanje v nekmečke roke, s čimer bi utegnilo okrepiti tudi delež slovenske kmetije v obmejnih predelih in dvigniti narodno zavest. To pa je bila tudi ena pomembnih programskih smernic Kmečke zveze. Po drugi strani pa so prav kmetijski strokovnjaki in zadrugarji ugotavljali trenutno nesmotrnost zakona o dednih kmetijah, saj bi pomenil močno oviro pri razvoju kreditnega združništva, ko bi bil kmet vezan oziroma oviran pri najemanju posojila, kar bi spet prizadelo kmeta. Poleg tega se je odpiralo vprašanje, katere kmetije naj bi tak zakon zajemal: ali kmečke posesti z nad 5 oziroma 7 ha zemlje ali tudi manjše izpod 5 ha. Vse to je treba imeti pred očmi, kajti vsa ta vprašanja so prispevala k zapletenosti reševanja in hkrati bila pomembna ovira za doseg čimprejšnjega in realnega zakonskega osnutka socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva.

Kmečka zveza je na podlagi resolucije, sprejete na občnem zboru februarja 1938 v Celju, poleti 1938 odprla pisno posvetovanje (anketo) v Domoljubu. Uvodoma je ob 30-letnici dr. Krekove pobude podala v članku »Socialno zavarovanje našega kmečkega ljudstva« kratek historiat in na koncu nanizala naslednja vprašanja: 1. ali in katero panogo kmečkega socialnega zavarovanja (požarno, starostno, bolezensko, onemoglostno, zoper nezgode, ujme, za dote itd.) bi bilo potrebno uvesti, 2. ali je slovenski kmet voljan in zmožen nositi razmeroma znatne stroške zavarovanja, 3. katere plasti kmečkega ljudstva naj bi vključili v ta zavarovanja: posle, kmečke delavce, bajtarje, srednje kmete, žene in otroke itd. 4. kakšna naj bo organizacija tega zavarovanja. Kdo naj vzame zadevo v roke in kako naj jo izvede? Ali bi ga kazalo nasloniti na delavsko zavarovanje?⁷⁶ Obenem je obnovljena Kmečka zveza še poudarila: »Mi o tem do danes sploh nimamo še niti najosnovnejših načrtov in računov.« Tako KZ; medtem ko je hkrati objavila vest, da je v zimi 1937/38 Zveza absolventov kme-

^{75b} Orač, februarja 1939, št. 2.

⁷⁶ Domoljub, 13. julija 1938, št. 28.

tijskih šol (ZAKŠ) napravila »Načrt uredbe o splošnem ljudskem zavarovanju«, ⁷⁷ o katerem pa je bilo že govora.

Pisni odgovori kot odziv na anketo so večinoma poudarili, da je »socialno zavarovanje kmetkega ljudstva neobhodno potrebno«, da na Slovenskem prevladujejo poleg bajtarjev majhne in srednje kmetije, v prvi vrsti pa so potrebni socialnega zavarovanja poljedelski delavci. Glede prispevkov za zavarovanje so bili odgovori deljeni, nekateri so menili, da naj plačujejo vsi stanovi, seveda sorazmerno s svojimi dohodki in ne samo zavarovanci. Navedli bomo še drugo zelo realno stališče: če bi morali zavarovanci sami prispevati vsa denarna sredstva, bi pomenilo to za večino naših kmetij gospodarsko smrt. Tako ne kmetije ne kmečki delavci v tem času ne bi mogli plačevati novih dajatev.

Podobno mnenje sta imela F. Erjavec in predsednik ZAKS, ki sta se tudi udeležila ankete. F. Erjavec, ki je pisal že v Socialni misli o eksistenčnem vprašanju slovenskega kmeta in videl rešitev tega vprašanja predvsem zunaj agrarizma v hitrejšem razvoju in utrditvi obrti in industrije v Sloveniji oziroma v državi, ⁷⁸ je predlagal v omenjeni anketi naslednje: socialno zavarovanje naj bi sicer zajelo predvsem poljedelsko delavstvo, vendar bi zaradi malokmečkega značaja slovenskih kmetov postopoma prišli v poštev vsi, ki se »pretežno preživljajo od kmetijstva«. ⁷⁹ Erjavec, ki je odprl vprašanje socialnega zavarovanja v knjigi Kmetiško vprašanje, je tudi menil, da bi kazalo zavarovanje kmečkega ljudstva izvesti v neki organski povezavi z industrijskim in obrtnim delavstvom ter majhnih in srednjih obrtnikov. Saj je menil, da je razmejitev med kmečkim človekom in industrijskim in obrtnim delavcem sploh nemogoča. Prednost je dal zavarovanju za starost, onemoglost in smrt. Bolezensko zavarovanje bi se posebej reševalo. Erjavec je hkrati predlagal, naj bi banska uprava, Kmetijska zbornica in Kmečka zveza sestavila komisijo in po temeljiti preučitvi problema predložili javnosti poročilo s primernimi predlogi in izračuni. Menil je tudi, če bi se socialno zavarovanje pričelo reševati po banovinah, kar pa je precej neizvedljivo, bi terjalo seveda znatno pomoč države in samouprav, pri čemer bi morala biti predhodno v najvišji meri izvedena upravna in finančna decentralizacija in avtonomija. ⁸⁰

O nadsobnosti načrta o socialnem zavarovanju, ki ga je izdelala ZAKŠ in objavila v Brazdi, smo že govorili. V anketi pa je predsednik ZAKŠ še poudaril, da je nujno potrebno pristopiti k ljudskemu socialnemu zavarovanju, če hočemo ohraniti slovenski kmečki stan. Ljudsko zavarovanje mora biti splošno in celotno (za starost, onemoglost, bolezen in smrt). Izhajal je iz prepričanja, »da so močnejši sloji dolžni, da tem potom povračajo za ustvarjanje gospodarskih dobrin onim, ki jim naravnost dati ne morejo ali nočejo. Zato pa je poklicana oblast, da štiti šibkeje pred močnejšimi, da daje prednost življenjski pravici pred izkoriščanjem in zatiranjem«. ⁸¹

⁷⁷ Domoljub, *ibidem*.

⁷⁸ Fran Erjavec, Socialno vprašanje našega kmečkega stanu, Socialna misel 1925, str. 165—175. Primerjaj tudi Domoljub, 27. oktobra 1937, št. 43 članek F. Erjavec Slovenija hoče kruha.

⁷⁹ Domoljub, 20. julija 1938, št. 29.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Domoljub, 10. avgusta 1938, št. 32. Članek Ovsenik Janez, Ljudsko zavarovanje.

Kmetijska zbornica je v sodelovanju s Kmečko zvezo priredila konec maja in v začetku junija 1938 v Ljubljani veliko kmetijsko anketo, katere se je udeležilo skoraj 200 oseb. Po odsekih so obravnavali stanje kmetijstva in socialne razmere kmečkega prebivalstva.⁸² Med drugimi obravnavami različnih strokovnjakov je sodeloval tudi tajnik Delavske zbornice Filip Uratnik. V referatu »Poljedelsko delavstvo v Sloveniji« je ugotovil, da je številčno poljedelskega delavstva skoraj toliko kot obrtno-industrijskega. Ob tem je poudaril, da je pravni položaj kmečkih delavcev še nejasen in zelo pomanjkljiv, kar zelo povečuje socialno ogroženost, zato je tudi beg delovne sile iz agrarnega podeželja neustavljiv. Zlasti odhaja presežek delovne sile iz vinorodnih krajev in iz Prekmurja, ki kot sezonski delavci delajo v Nemčiji in Franciji. Problem zaposlitve se odpira tudi v vaseh po dolenskih in notranjskih barih. Tako se slišijo odločne zahteve po splošnem socialnem zavarovanju kmečkega prebivalstva tudi iz vrst kmetov, ne le iz vrst poljedelskega delavstva. Vendar je F. Uratnik menil, da predstavlja reševanje vsestranskega socialnega zavarovanja »skrajno težko vprašanje«, saj bi stroški za zavarovanje znašali v Sloveniji okoli ene četrtiline vsega kmetijskega donosa, ki se proda na trgu.⁸³

V smislu gesla KZ, da je treba rešiti slovenski kmečki stan, je načelstvo KZ pozivalo tudi krajevne KZ, naj razpravljajo o teh vprašanjih na svojih sejah in sestankih, svoje zahteve pa posredujejo na pristojna mesta.

Omenimo naj, da so slovenski kmetje to vprašanje obravnavali med drugim tudi na krajevnih občnih zborih KZ, ki je bil za vse na isti dan, to je 12. februarja 1939. Med drugimi zahtevami so tedaj sprejeli tudi naslednje: čimprej naj se uredi s pomočjo javnih oblasti kmečko starostno in bolezensko zavarovanje.⁸⁴

Največ pa se je poleg Kmetijske zbornice s tem vprašanjem ukvarjal pravni odsek KZ. Prvi osnutki so bili podani na plenarni seji glavnega odbora KZ 18. decembra 1938, ko je imel dr. Pergar referat o kmečkem socialnem zavarovanju. Kot je potem poročal Orač, glasilo KZ od decembra 1937 dalje, je referent najprej razčlenil vse panoge zavarovanja in s statističnimi podatki o vsaki panogi zavarovanja še posebej prikazal finančni razvid in višino plačil. Ko je govoril o objektu zavarovanja, je dal s socialnega vidika prednost predvsem poljedelskim delavcem (delavci, hlapci, dekline, viničarji itd.). Z vidika zavarovanja slovenske kmetije pa je obravnaval tudi kmečkega gospodarja in njegovo družino, pri čemer pa bi se vplačila visoko dvignila. V tej zvezi je naštel tudi vire, iz katerih se zdaj v nesistematični obliki dajejo podpore v primeru bolezni.

Na plenarni seji so odborniki po živahni razpravi, ki je temu sledila, sprejeli sklep, da naj KZ zasleduje le izvedbo zavarovanja za starost in onemoglost, vzporedno pa naj spremlja tudi možnosti za zavarovanje v primeru bolezni. Obenem so sklenili, naj bi čimprej sestavili poseben odbor, vključno z zavarovalnim tehnikom.⁸⁵

⁸² Domoljub, 9. junija 1938, št. 23.

⁸³ Domoljub, 28. junija 1938, št. 26.

⁸⁴ Orač, marec 1939, št. 3.

⁸⁵ Orač, januar 1939, št. 1.

Več konkretnih predlogov, kako bi se vsaj začasno rešila vprašanja o nekaterih vrst zavarovanja, je prinesel Orač v februarju 1939, ki je bil v tem času tudi glasilo Kmečke zbornice. Predlogi se nanašajo predvsem za zavarovalni objekt poljedelskega delavca in malega kmeta do 5 ha zemljiške posesti. Tako bi glede na to, da so bili v nezgodno zavarovanje že zajeti poljedelski delavci pri strojih, kazalo tako urediti nezgodno zavarovanje še vsaj za gozdne delavce.

Za bolniško zavarovanje, ki so ga industrijski delavci imeli na podlagi zakona o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922, je KZ za poljedelske delavce (razen tistih, ki so bili zavarovani pri strojih) skušala urejevati s pomočjo organizacije zdravstvenih občin, ki jih je bilo v banovini 119 in približno prav toliko zdravnikov. Banovina je, kot je pisal Orač, za letno kritje osebnih izdatkov zdravnikov prispevala 3,5 milijona din. Če bi se ta znesek še povečal, bi zaradi še dokaj urejenih zdravstvenih občin (ponekod naj bi se še ustanovile in uredile) in točne določitve kroga upravičencev (v viničarskih okrajih ali v okrajih z malo posestno strukturo prebivalstva bi bilo seveda višje število upravičencev), bi se deloma oziroma začasno nadomestilo omenjeno zavarovanje. Poleg zdravstvenih občin naj bi pritegnili tudi zdravstvene zadruge, ki pa so zaenkrat le poskus.⁸⁶ Toda novi združni zakon jim ni bil naklonjen.

Za starostno zavarovanje pa je bilo podanih nekaj številčnih podatkov. V primeru splošnega zavarovanja kmečkega prebivalstva bi potrebovali letno okoli 44 milijonov din. Ako pa bi se omejili pri samostojnih posestnikih le na velikost posestva do 5 ha, bi bilo število zavarovancev okoli 60 000 in bi letno potrebovali okoli 6 do 7 milijonov din. Če pa bi hkrati zajeli še njihove družinske člane, bi bila vsota spet znatno višja.

Za posle in dninarje, ki so jih ocenili na okrog 80 000 oseb, pa bi zavarovanje stalo najmanj 8 do 9 milijonov din. Po štirih letih plačevanja prispevkov bi dobil zavarovanec od 70 do največ 100 din mesečno, po polni zavarovalni dobi pa med 100 in 150 din na mesec. Sredstva za to bi kazalo pritegniti iz občinskega socialnega sklada, ki tudi znaša za vso banovino okoli 8 do 9 milijonov din. Sicer pa se bo to vprašanje težko rešilo brez posrednih in neposrednih prispevkov uporabnikov zavarovanja.⁸⁷

Kmečka zveza in Zveza absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) sta bodisi v načelnih člankih ali resolucijah sprejetih na občnih zborih proti koncu stare Jugoslavije, vse bolj naglašali zahtevo po zavarovanju kmečkega prebivalstva vsaj za Slovenijo,⁸⁸ če že tega ne bo mogoče izvesti v okviru drugih banovin. Toda tako, kot so se vse bolj oddaljevale realne možnosti ustanovitve banovine Slovenije, je podobno veljalo za doseg zakonskega osnutka, kaj šele za izdajo zakona o starostnem zavarovanju kmečkega prebivalstva. Slovenski kmet je bil namreč v primerjavi s kmeti v drugih jugoslovanskih pokrajinah zaradi centralistične politike slovenskega dela unitarističnih strank najbolj davčno oziroma finančno obremenjen.

Če preidemo h konkretnim navedbam vzrokov kmečke preobremenjenosti in tako nesposobnosti plačevanja zavarovalnih prispevkov, kar je bil upo-

⁸⁶ Orač, februar 1939, št. 2.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

števanja vreden faktor pri lotevanju predvidenih zakonskih osnutkov, bi navedli naslednje:

Slovensko kmetijstvo je bilo v državi najbolj zadolženo. Tako je izročilo v dravski banovini na področju ljubljanske podružnice Priviligirane agrarne banke (PAB) 50 bank in pa sorodnih denarnih zavodov 7305 dolžnikov in 446 denarnih zadrug še 40 392 dolžnikov, skupaj 47 697 dolžnikov. Na enega dolžnika je prišlo okoli 12 000 dolga in je bilo v poprečju z zagrebško podružnico 3350 din in na 156 220 dolžnikov ali beograjsko 4200 din na 271 013 dolžnikov znatno višje.⁸⁹ Strokovni bančni krogi so tudi ugotavljali, da slovenski kmet najbolj disciplinirano odplačuje anuitete. Tako je Ljudski glas v začetku avgusta pisal, da so po zadnjem poročilu podružnice PAB v Ljubljani slovenski kmetje odplačali v primeru s srbskimi in hrvaškimi ter bosanskimi največ dolga, se pravi od 479,7 milijona dolga so vrnili že 40,8 milijona dinarjev ali 8,5 odstotka.⁹⁰

Po ugotovitvah že omenjene kmetijske ankete v začetku junija 1938, ki jo je priredila Kmetijska zbornica za dravsko banovino, naj bi bile javne dajatve v primerjavi z drugimi banovinami višje. Tako znašajo na enega prebivalca po okrog 800 din državnega davka v dravski banovini, v drugih pa povprečno 450 din. Banovinski davek je znašal pri nas 107 din, v drugih banovinah 44 din in občinski davek (v kmetijskih občinah) pri nas 128, v drugih banovinah le 50 din.⁹¹

Zemljarina (10 % čistega katastrskega dohodka) namreč sama sicer ni bila pretežno breme. Toda po oceni J. Božiča na že omenjeni kmetijski anketi, je dejansko postal čisti katastrski dohodek zaradi padca cen za polovico nižji in je od gospodarske depresije dalje zajel davek od pol do ene tretjine čistega katastrskega donosa. Na državno zemljarino kot merilo pa so na to določali še razne samoupravne doklade.⁹² Anketa je tudi poudarila potrebo po novi oceni zemljišč, po znižanju najmanj za polovico katastrskega donosa (kar vpliva tudi na znižanje davka) in pa uvedbo eksistenčnega minimuma, torej davčno oprostitev malih kmetov do 5 ha zemlje. Tudi indirektni davki so precej zadevali kmete, še posebej carine, ki dražijo nakup poljedelskih strojev. Sicer pa je že samo nesorazmerje cen med kmetijskimi in industrijskimi proizvodi predstavlja, kot je pisal Ivan Bratko, za kmeta neko »javno davščino«.⁹³ Preobremenjenost kmeta z davki, vnovična zadolžitev in tako vse težja ohranitev ravnovesja med dohodki in izdatki, četudi je višina obeh npr. od leta 1924 do 1937 konstantno padala, je kmeta vse bolj izčrpavala.⁹⁴

⁸⁹ Domovina, 25. marca 1937, št. 15 in 20. maja 1937, št. 21.

⁹⁰ Ljudski glas, 1. avgusta 1938, št. 8.

⁹¹ Domoljub, 9. junija 1938, št. 23.

⁹² Domoljub, 9. junija 1938, št. 23. Primerjaj tudi J. Božič: Javne dajatve in kmetijstvo. Tehnika in gospodarstvo, št. 7—8, str. 213—221; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Ljubljana 1970, B. Grafenauer: Gospodarski obrati kmetije, str. 641—643.

⁹³ Ivan Bratko, Gibanje cen in naše kmetijstvo, str. 15.

⁹⁴ Ivan Bratko, Gibanje cen in naše kmetijstvo, str. 22. Tu navaja primer trdne kmetije, ki je imela leta 1924 114 244 din dohodkov in 115 190 din izdatkov, a leta 1937 pa le še 56 021 din dohodkov in 35 731 din izdatkov. Številčne podatke navaja tudi za obe postavki še za leto 1928, 1935.

Navedimo še, kakšen je bil zaslužek poljedelskega delavca v Sloveniji in sodbo o njegovi zmogljivosti plačevanja zavarovalnih prispevkov. V prikazu zaslužka poljedelskih delavcev se bomo omejili le na gospodarske posle (hlapce in dekle). Njihov naturalni del zaslužka je bil letno, po sodbi F. Uratnika 2400 din, letna minimalna plača pa 1200 din, skupaj torej 3600 din oziroma letna maksimalna plača 3000 din, skupaj 5400 din. Če predvidevamo, da je bil posel zaposlen v letu 300 dni, je dobil na dan 12 oziroma 18 din, kar bi odgovarjalo v mestu mezdi od 19 do 20 din na dan.⁹⁵ Sicer pa so bile dejansko mesečne plače gospodarskih poslov (hlapcev in dekel) v Sloveniji glede na značilnosti strukture agrarnega prebivalstva po posameznih okrajih zelo različne. Praviloma so bile plače dekel nižje od plače hlapcev. Po F. Uratnikovi tabeli, ki je narejena na podlagi podatkov iz občinskih uprav, naj za ilustracijo navedemo nekaj primerov. Najnižje plače gospodarskih poslov so bile v okraju Ljutomer, plača dekel je znašala komaj 80 din, plača hlapcev pa 105 din, sledi dravograj-ski okraj s 85 din oziroma 115 din, dalje ptujski okraj s 90 din oziroma 110 din, šmarski s 100 din oziroma 120 din, laški s 110 din oziroma 150 din, kamniški 150 din oziroma 200 din. Najvišje plače pa so bile v gorenjskih okrajih, tako v kranjskem, kjer je plača dekel znašala 220 din, plača hlapcev pa 285 din, radovljiškem, plača dekel 180 din, plača hlapcev pa 260 din in škofjeloškem, plača dekel 170 din in plača hlapcev 240 din.⁹⁶ Iz teh skopih podatkov je razvidno, da so denarne plače poljedelskih delavcev (podobno tudi dninarjev in gozdnih delavcev) zelo slabe in se ne bi moglo vzporedno urejevati z merili, ki veljajo za obrtno delavstvo. Po ocenitvi F. Uratnika bi znašali prispevki za vse tri vrste zavarovanja (bolniškega, nezgodnega in starostnega) okrog 10 odstotkov povprečnega denarnega in naturalnega poljedelskega donosa, ki odpade na osebo, zaposleno v poljedelstvu in okrog ene četrtine denarnega donosa od dela poljedelske osebe.⁹⁷ V tem ko je J. Ev. Krek zavračal pomisel, da kmet in poljedelski delavec nista sposobna plačevati zavarovalnih prispevkov, so v 30 letih politiki, kmetijski in drugi strokovnjaki zelo realno ocenjevali in upoštevali gospodarsko nemoč kmečkega ljudstva.

Ob vprašanju plačevanja zavarovalnih prispevkov kmetov in poljedelskih delavcev v širšem pomenu, se je hkrati povezovalo že kar konstantno vprašanje odpiranja novih tržišč in vse bolj aktualno določanje novih cen kmetijskim pridelkom, saj so jih vnovično na široko odpiranje »škarij cen« v primerjavi s cenami neagrarnih proizvodov vse bolj potiskale navzdol. Teh dodatnih ovir v zadnjih letih stare Jugoslavije namreč zaradi spremenjenih gospodarskih načel z vidika poudarjanja avtarkije nekaterih evropskih oziroma sosednjih držav^{97a} in pa tudi že na domačih tleh,⁹⁸ se pravi uvajanja vojnega gospodarstva, sta se močno zavedali tako Kmečka zveza kot Zveza absolventov kmetijskih šol. Sicer pa velja znova poudariti, da je bilo vprašanje reguliranja cen

⁹⁵ Hrvoje Maister in Filip Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi. Ljubljana 1938, II. zvezek. Statistična priloga k študiji: Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, str. 75.

⁹⁶ Ibidem, str. 77.

⁹⁷ Ibidem, str. 39.

^{97a} Jože Lavrič, Naše kmetijstvo in svetovno gospodarstvo. Ljubljana 1938, zlasti str. 37—39.

⁹⁸ Orač, februar 1939, št. 2.

kmetijskim proizvodom nasploh eno najtežjih vprašanj agrarne politike, tako kmečkih stanovskih organizacij in gibanj kot državnih oblasti.

Da se vprašanje socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva ni premaknilo dlje od začetnih načrtov KZ, ZAKŠ in Kmetijske zbornice, je razvidno tudi iz sprejetih resolucij na zadnjem občnem zboru KZ 26. januarja 1941. V tretji točki omenjene resolucije je znova poudarjena zahteva po uvedbi kmečkega socialnega zavarovanja, in sicer zavarovanja za starost in onemoglost, za bolezensko in nezgodno.⁹⁹

Tudi po vojni je bilo vprašanje socialnega zavarovanja kmetov (kmečkega prebivalstva) kljub socialistični preobrazbi družbe še dolgo časa trd oreh.

Kot smo videli, so skušali strankini privrženci nekdanje Slovenske ljudske stranke (SLS) in nato JRZ v okviru Kmečke zveze oziroma Zveze združenih delavcev, ki je delovala v sklopu JUGORASA, z reševanjem socialnega zavarovanja »kmečkega ljudstva« prispevati k okrepitvi kmečkega in delavskega stanu, k medsebojni vzajemnosti na temelju avtoritarne stanovske družbe, kar pomeni doseči »socialno pravičnost in socialni mir«.

Tudi KP oziroma KPS je bodisi v svojih ali ljudskofrontnih glasilih (in posebej v različnih študijah) odpirala pereča socialnoekonomska in politična vprašanja in tako socialno varnost slovenskih kmetov, pri čemer je postavljala radikalne zahteve. Vendar tega nismo nadrobno obravnavali, ker bi preseгли okvir prispevka. Toda za primerjavo obravnave socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva naj samo navedemo Razglas Kaj hočemo? novembra 1939, ki ga je izdala Zveza delovnega ljudstva Slovenije, in nastopa kot nova oblika ljudskofrontnega povezovanja. V Razglasu Kaj hočemo? je med drugimi obširnimi zahtevami rečeno: »Zahtevamo javno in brezplačno zdravstveno pomoč za kmečko delovno ljudstvo in obrtnike. Zavarovanje (pokojninsko) za starost, onemoglost in smrt se mora razširiti na vse poljedelske delavce, kmete in obrtnike, in sicer tako, da pade večji del bremena na državo, ki naj zato obdavi bogataše.«¹⁰⁰ Obenem je razglas (kot okrožnice ZDLS) znova pozival kmečko ljudstvo, naj zapusti stranke, »ki jih vodi izkoriščevalska gospoda« in naj se kot delovno ljudstvo priključi delavcem, ki se tako kot kmetje borijo »za mir, svobodo in kruh«, torej je njihovo mesto v ZDL Slovenije. Dodajmo še, da je klicala v »trdno in jekleno zvezo delavcev in kmetov« znova tudi Ljudska pravica v začetku leta 1941.

⁹⁹ Domoljub, 29. januarja 1941 in Slovenski dom, 27. januarja 1941, št. 21. Primerjaj tudi dopis Socialno zavarovanje kmetijskega stanu. Domoljub, 20. marca 1941, št. 12.

¹⁰⁰ A CK ZKS, fasc. Množična gibanja, Letaki ZDLS, št. 3, Oklic ZDL Razglas Kaj hočemo?, novembra 1939, str. 1.

Anka Vidovič-Miklavčič:

DER BAUERNVERBAND UND DIE SOZIALVERSICHERUNG DER BÄUERLICHEN
BEVÖLKERUNG

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit ist ein Kapitel aus einer umfangreicheren Untersuchung über die bäuerlichen Standesvertretungen im klerikalen Lager in der Zeit von 1929 bis 1941. Untersucht wird sowohl die ideell-programmatische Ausrichtung des Bauernverbandes (KZ — Kmečka zveza), des Verbandes der bäuerlichen Jugend (MKZ — Mladinska kmečka zveza) und des Verbandes der Absolventen der landwirtschaftlichen Schulen (ZAKS — Zveza absolventov kmetijskih šol) als auch die einzelnen organisatorischen Entwicklungsphase dieser Verbände in den einzelnen Bezirken. Es spricht einiges für die These, daß der slovenische Zweig des Jugoslawischen Radikalen Gesamtheiten (JRZ — Jugoslovanska radikalna zajednica) auch über den Bauernverband und über den Verband der Absolventen der landwirtschaftlichen Schulen einen beträchtlichen Rückhalt in der slovenischen agrarischen Bevölkerung hatte.

Zwar stehen die Aktivitäten der ständischen Verbände im Mittelpunkt dieser Arbeit, es wird aber auch über Aktionen der Bauernkammer und über die Weiterentwicklung des bäuerlichen Genossenschaftswesens referiert. Ein Kapitel beschäftigt sich mit der Frage der bäuerlichen Sozialversicherung und dieses Kapitel wurde für den hier veröffentlichten Artikel erweitert, mit einer einleitenden Übersicht versehen, die den angegebenen Zeitraum etwas überschreitet, aber unserer Meinung nach für ein besseres Verständnis der Aktionen der 30-er Jahre von großem Nutzen ist.

Janko Prunk in Anka Vidovič-Miklavčič

Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji

Španska državljanska vojna in vse dogajanje v svetu v zvezi z njo je politično močno odmevalo tudi v Sloveniji. Različni slovenski politični tabori so do dogajanja v Španiji in do španskih političnih strank zavzemali popolnoma različne ocene, odvisno od svojih idejno-političnih stališč. Ocenjevanje španskega političnega dogajanja so izkoriščali za ostro medsebojno polemiko in idejno politično obračunavanje. Polemiko v zvezi s Španijo so razširili tudi na generalno ocenjevanje pojava ljudske fronte in v letu 1937 še na ocenjevanje notranjepolitičnih procesov v Sovjetski zvezi. Analiziranje, polemiziranje in ocenjevanje teh dogajanj so spretno uporabljali v svojih medsebojnih idejno-političnih obračunavanjih za svoje notranje politično slovenske potrebe. Ali tudi drugače rečeno: vsemu temu dogajanju so vneto iskali paralele v domači politiki in poskušali potegniti iz nje nauke za slovenski narod.

V času španske državljanske vojne, to je v drugi polovici tridesetih let, je bilo slovensko politično življenje razdeljeno na pet političnih taborov.

Najmočnejši po številu volilcev in po svojem vplivu v narodu je bil krščansko socialni, med Slovenci enostavno imenovan klerikalni tabor, ki je zajemal približno dve tretjini slovenskega naroda. Politično je bil organiziran v Slovenski ljudski stranki, ki se je do leta 1933 zgledovala po nemškem Centrumu in po avstrijskih krščanskih socialcih. Zajemala je pretežni del slovenskih kmečkih množic, pa tudi del meščanstva, malomeščanstva in delavstva. Po letu 1931 se je stranka v socialnem in idejnem pogledu navduševala nad papeško encikliko *Quadragesimo anno*, leta 1935 pa je v nacionalni politiki kapitulirala pred beograjskim centralističnim pritiskom.

Zaradi takšne usmeritve se je leta 1932 od stranke odcepilo njeno delavsko krilo, ki se je usmerilo v radikalni krščanski socializem, na pravi razredni podlagi. Slovenski krščanski socialisti, ki so bili organizirani v samostojnem delavskem sindikatu imenovanem še od Janeza Ev. Kreka Jugoslovanska strokovna zveza, so zajemali približno eno tretjino slovenskega delavstva, kar je v celotnem slovenskem političnem telesu predstavljalo nekaj procentov in

so bili po letu 1932 samostojen politični subjekt v Sloveniji. Idejno politični boj med tema dvema krščanskima kriloma slovenskega političnega življenja, med večinskim konservativnim in vse bolj klerofašističnim in med manjšinskim levim demokratičnim krščansko socialističnim, se je zelo zaostril zlasti ob španski državljanski vojni, kar bomo skušali osvetliti s konkretnim prikazom.

Poleg teh dveh krščanskih političnih smeri sta bili v tem času na Slovenskem dve marksistični stranki, večinska socialistična stranka, ki je imela v svojih rokah marksistično delavsko sindikalno centralo, v katero pa so bili včlanjeni tudi komunisti in majhno ilegalno komunistično partijo, zvečine v ostrem političnem in idejnem boju s socialisti. Vpliv obeh marksističnih strank v tem času v Sloveniji ni zajemal več kot 15 %. Kot peti politični tabor bi mogli imenovati vse tiste male politične stranke in skupinice, ki so se cepile in razvile iz nekdanjega liberalnega svobodomiselnega slovenskega tabora. Značilnost tega tabora na Slovenskem je bila od nekdanjega njegova socialna konservativnost, večja od klerikalne stranke, kar je razumljivo zaradi njegove meščanske socialne osnove. Po letu 1918 pa je ta tabor predvsem zaradi boja s konkurenčno klerikalno stranko na stališču jugoslovanskega unitarizma in centralizma. Po letu 1935 je v očitnem političnem upadanju, težko bi vsem njegovim smerem in strujam pripisali več kot 20 %.

Tako so marsikatero oceno slovenskih političnih strank o španskem dogajanju tudi pogojene z njihovim položajem v interni domači politični igri.

Ob izbruhu državljanske vojne v Španiji je slovensko klerikalno časopisje, zlasti centralni strankin organ Slovenec, polno kritike na političen razvoj v španski republiki zlasti pod vladno ljudske fronte. Stanje v Španiji imenujejo »Pravni red pesti«¹ Klerikalno časopisje obsoja republikansko vladno sokrivde za umor monarhističnega voditelja Calva Sotela. Vsako levičarsko demokratično usmeritev v republikanskem taboru označuje, sklicujoč se čisto neženirano tudi na profašistično tuje časopisje, kot komunistično in boljševisko. Tako piše Slovenec 18. julija: »Novi predsednik republike, ki je potem, ko ga je teža odgovornosti nekoliko ohladila, sprevidel nevarne čeri pred seboj, če prepusti Španijo slepim gonom ljudske fronte, ki jo od zadaj podpihujejo poklicni revolucionarji, se je hotel izogniti nevarnostim in izročiti oblast voditelju zmernega socializma Prieti, toda španski Lenjin — Largo Caballero je to preprečil, ker je slutil, da je za njegovo revolucionarno črto mnogo bolje, če se levičarske meščanske stranke obrozgajo z odgovornostjo za kaos in anarhijo, ki sta neizbežna, kakor da se obrabi socializem, ki bo kasneje lahko prevzel popolnoma v svoje roke oblast in državo ter jo izoblikoval po svojih revolucionarnih načelih.«²

Po petih dneh državljanske vojne v Španiji klerikalni Slovenec v svojem uvodniku prinaša že naslednji komentar: »Danes že lahko mirno trdimo, da gre v Španiji za organiziran naval mednarodnega breznarodnega boljševizma na špansko postojanko, ki je samo etapa v bojnem načrtu Kominterne, ter za ravno tako organiziran odpor vseh nacionalno čutečih državljanov brez obzira na idejno usmerjenost, ki svoje domovine nočejo brez boja predati v roke boljševizmu. Državljska vojna v Španiji s tem preneha biti žalosten dogo-

¹ Slovenec, 18. julija 1936.

² Ravno tam.

dek v španski zgodovini, ampak postaja dogodek čigar pomen je svetovnega obsega. To kar vidimo danes v Španiji, je del svetovne bojne fronte komunizma, ki se drugih narodov nič manj ne tiče kot ubogega španskega ljudstva.«³

Dan pozneje komentira »Slovenec« razplet v republikanskem taboru na zajedljiv način: »Madridska vlada je igrala zelo slabo vlogo. Kajti povsod, kjer so zmagale vladne čete, ni vzela oblasti v svoje roke, temveč jo je prepustila komunistom, ki so ubijali vse pred seboj, celo one častnike in vojake, ki so ostali zvesti republiki.«⁴

V začetku avgusta 1936, ko so se v Sloveniji začele občinske volitve, na katerih je proti vladajoči klerikalni stranki, povezani z Beogradom v vladno stranko, nastopila tudi majhna slovenska ljudska fronta, komunistov, krščanskih socialistov, levih kmetijcev in levih narodnih demokratov, je Slovenec takole pisal o ljudski fronti: »Mnogo slišimo zadnje čase govoriti o »ljudskih frontah«. Iz raznih okolnosti, ki spremljajo ta pojav v poedinih deželah, moremo sklepati, da gre za jako taktičen manever mednarodnega komunizma, ki upa, da bo na političnem prizorišču mogel nastopati tudi tam, kjer bi komunizem v vsej svoji goloti ne bil dobrodošel, ali celo popolnoma nemogoče« . . .⁵

Krščanski socialisti so takšnemu pisanju poskušali parirati z načelnim protifašističnim stališčem v uvodniku Velik boj v svojem glasilu Delavski pravici 6. avgusta.

V njem so zapisali, da se v sedanjem času bijeta krvavo in nekrvavo med seboj dve načeli glede urejanja odnosov v človeški družbi in državi — »načelo demokracije in načelo fašizma«.

V nadaljevanju članka so zatrjili, da se je vendarle zadnje leto razmerje sil na celi črti močno spremenilo. Demokratične sile v evropskih državah so se začele zbirati in pripravljati. »... Zakaj je trajalo kar skoraj nekaj let, da je prišla demokracija do sape? Zato, ker so demokracijo povsod zapustili prav tisti, ki so bili od francoske revolucije njeni stoletni nosilci; tisti ki so bili v prvih vrstah boja proti ostankom srednjeveškega fevdalizma in absolutizma — to je malomeščani. Srednji sloji in njihovi voditelji so sramotno zatajili svoja dolgoletna, tako slovesno proglašena načela in se vdinjali fašizmom in diktaturam . . . Kdo je ostal v teh časih demokrat? Mali človek: kmet, delavec, obrtnik — ljudstvo. Ta množica pa je ostala razen delavskega stanu skorajda brez voditeljev, ki jih je dotlej jemala iz kroga ljudi malomeščanske miselnosti. Ljudstvo se odloča počasi, pa trdno in nezmotljivo. In ljudske množice so se začele zgrinjati okoli svoji starih načel — demokracije.«⁶

Klerikalna stranka je v svojih poročilih o španski državljanski vojni brenkala na verski čut slovenskih ljudskih množic. Napihovala je proticerkvene izgrede v republikanskem taboru in poskušala pokazati politični boj v Španiji kot versko vojno. Med drugim je Slovenec pisal: »Grozna so poročila, ki že nekaj tednov pretresajo svet o divjanju državljanske vojne v Španiji. Toda vse kaže, da se je najhujši srd podivjanih množic razbil na katoliško cerkev in

³ Slovenec, 23. julija 1936.

⁴ Slovenec, 24. julija 1936.

⁵ Delavska pravica, 6. avgusta 1936.

⁶ Slovenec, 9. avgusta 1936.

njene služabnike. Španski katolicizem mora trpeti najhujše preganjanje, kar jih je katoliška cerkev doživela v tem stoletju. V nepomirljivi besnosti, ki jo stopnjuje še hujskanje iz Moskve je bilo pomorjenih na stotine duhovnikov...⁷

Klerikalni propagandi so kot naročeni prišli stalinski procesi proti starim boljševiškim voditeljem. Z naslovi kot »Stalin postrelil 16 Lenjinovih tovašev« in o »revoluciji, ki žre svoje otroke« so dokazovali protinaravnost in nečlovečnost boljševizma.⁸

Klerikalni ideologi v svojih propagandnih člankih v septembru demagoško napadajo brezosebni in brezimenski kapitalizem, ki da je plod židovskega duha. Iz tega se je po njihovem razvilo zlo masonstva in komunizma; ugotavljajo, da so vsi vodilni komunisti od Marxa do Trockega Židje.⁹

Ob nastopu vlade Larga Caballera Slovenec nekritično sovražno piše, da so s tem v Španiji prevzeli oblast v svoje roke skrajni ekstremisti, da se je Caballero popolnoma povezal s Komunisti.¹⁰

Tako je sicer levo demokratično usmerjeni Atom v svojem članku Vprašanje Španije pod vplivom desničarske klerikalne propagande pisal, da se v Španiji bije boj med nacionalisti in marksisti.

Njegovo razmišljanje je zanimivo in kaže njegove simpatije za nižje sloje ljudstva, za demokracijo in za samoodločbo narodov. »Dvojno vprašanje, katero je privedlo Španijo v sedanjo nesrečo, je nacionalno in socialno vprašanje... Kakor je razvidno iz časopisov in je bilo poznavalcem razmer znano že prej, so v Španiji tri različne narodnosti... Kastilci, Katalonci in Baski. Vladajoči narod so Kastilci, oba druga Katalonci in Baski pa se borita zoper to nadvlado in skušata uporabiti sleherno priliko, da bi prišla do svoje politične samostojnosti ali vsaj avtonomije. Drugo enako pereče vprašanje pa je rešitev agrarne reforme.«¹¹

Avtor nato pove, da v Španiji obstajajo še vedno velika veleposestva — latifundije, katerih lastniki so magnati, obdelujejo pa jih kmetje — delavci, ki so prav sramotno nizko plačani.

Avtor pravi, da so napravili napake tako nacionalisti, kakor tudi marksisti. Nacionalisti niso hoteli dati avtonomije Kataloncem in Baskom in tudi niso hoteli, boječ se zamere magnatov, izvesti agrarne reforme. Kar bi lahko po pameti rešili prej, se rešuje sedaj s prelivanjem krvi.

O marksističnih napakah pravi sledeče: »Pravilno je njihovo načelo, da se bore za pravice zatiranih in razžaljenih, toda ostali so samo pri načelu vse drugo je odpadlo. Začeli so z umori voditeljev nasprotnih strank ter javno in prikrito grozili, ... toda pozabili so na staro pravilo, da sila rodi protisilo in da nasprotnik, če je le količkaj pri pameti, ne bo čakal, da ga bodo zaklali.«¹² Avtor kritizira še marksistično preganjanje Cerkve.

Krščanski socialisti v prvih mesecih niso znali parirati takšnemu pisanju, ker niso imeli dobrih informacij. Od jeseni 1936, od nastopa vlade Larga Ca-

⁷ Slovenec, 29. avgusta 1936.

⁸ Slovenec, 26. avgusta 1936.

⁹ Slovenec, 5. septembra 1936.

¹⁰ Slovenec, 6. septembra 1936.

¹¹ Delavska pravica, 17. septembra 1936.

¹² Ravno tam.

ballera, pa pišejo v svojem glasilu Delavska pravica v njegov prid. Spomladi 1937 je katoliško in vso slovensko javnost močno vznemiril članek znanega krščanskega socialista, pesnika in publicista Edvarda Kocbeka Premišljevanje o Španiji objavljenega v ugledni katoliški leposlovni reviji Dom in svet. S svojim člankom je Kocbek postavil na glavo vse dotedanje klerikalno prikazovanje Španije. V članku je povedal v glavnem naslednje: Španska državljanska vojna ima družbeno gospodarske in ne verske vzroke. Opozoril je na nesocialno razdelitev zemlje in na prevlado kapitala, ki ju je meščansko krščanstvo dopuščalo in podpiralo. Pokazal je, da je veliko kriva duhovščina, ki je nadzorovala vzgojo naroda, a se zanjo ni brigala, ampak je živela za denar in se ni menila za bedo ljudstva. Tako se je ob izbruhu vojne jasno postavila na stališče nazadnjaškega meščanstva, ker je s tem branila svoje gospodarske privilegije. Med duhovščino je zmagal družbeni, ne pa verski čut.

Kocbek je poudaril, da se je proti zakoniti vladi uprla politična reakcija, ki si je pridobila zavezništvo reakcionarne vojske. Dežela se je razdelila na fašiste in protifašiste. Upor je protizakonit. Fašistični generali ga opravičujejo, češ da so tako preprečili boljše vzhajanje. Toda Kocbek navede mnenja mnogih treznih naprednih španskih katoličanov, da pred državljansko vojno komunistične Španije ni bilo in da je protikomunizem samo izgovor za nastopanje proti demokraciji in delavskemu razredu. Kocbek je nato zatrdil, da sovražnosti proti katoličanom in Cerkvi ni bilo v republikanskem političnem načrtu, ampak je le delo neodgovornih posameznikov, ker so se predstavniki cerkve povezali z generali, fevdalci in desničarskimi ideologi proti ljudstvu.¹³

Spričo teh Kocbekovih trditvev, zlasti spričo trditve, da je krivoverstvo duhovno junaštvo, je zadivjal v klerofašističnem taboru velik vihar. Najprej in najostreje je Kocbeka in katoliške levičarje napadla Straža v viharju, glasilo mladega klerofašističnega intelektualnega naraščaja. Očitala je uredništvu Doma in sveta nepoučenost in širjenje pohujšanja ter zahtevala od njega popolno kapitulacijo, npr. v takem tonu:

»Že večkrat smo terjali od vas odgovor pa ga nismo dobili. Ne dovolimo vam bojzaljivega izmikanja, kajti storili ste veliko zlo: kriti za ščitom katolicizma, deklarirani za katoliške intelektualce ste vršili propagando za svetovno brezboštvo. Šli ste mimo jasnih izjav sv. očeta, preslišali vse njegove jasne izjave o Španiji, ni vas zanimala najnovejša okrožnica o boljše vzhajanjem komunizmu, vrgli ste med nepoučene ljudi apologijo marksističnega nasilja v Španiji, v svoji ošabni neresnosti ste v tabernakljih španskih cerkva videli skrite bombe. Prizadevanja krščanske Španije in njenih sinov, da branijo in obude pravice ter čast Boga in vere, za vas ne predstavljajo drugega kot »fašistično reakcijo«. Tak vulgarni ton tako neznanstveno sklepanje je doslej bilo lastno marksističnim propagandnim tednikom. Sedaj pa je ta slog prevladal tudi v literarni reviji Dom in svet... Vemo za mnogo primerov, ko je bilo Kocbekovo premišljevanje predmet protiverske in proticerkvene propagande raznih marksističnih krožkov in sokolskih pripadnikov. Kdo bo tisti, ki bo to pohujšanje opravil?«¹⁴

¹³ Dom in svet, št. 1—2, april 1937.

¹⁴ Straža v viharju, maja in junija 1937.

Sledil je pritisk katoliškega tiskovnega društva na urednike Doma in sveta in zahteval, da Kocbek prekliče članek in da v bodoče gredo vsi članki, ki zadevajo vero in moralo na predhodno cenzuro na škofijski ordinariat.

Uredniki Doma in sveta, demokratični katoličani teh pogojev niso hoteli sprejeti in so odstopili in ves spor pojasnili v posebni brošuri, ki je izšla spomladi prihodnje leto.

V štirih nadaljevanjih dolgem članku v dneh od 16. do 20. junija 1937 je Kocbeka v Slovincu ostro napadel sam ideolog avtoritarne korporativistične smeri, univerzitetni profesor dr. Lambert Ehrlich.

V svojem nastopu je ostro pobijal Kocbekove trditve, toda argumentacija mu je bila dokaj šibka, pač apriorno antidemokratično in antisocialistično stališče. O tem zgovorno pričajo že naslednji pasusi iz njegovega članka: »Kocbek imenuje fašizem reakcijo, kar tudi je — vendar samo v gotovem smislu. Fašizem nikakor ni reakcija v političnem in socialnem pogledu, pač pa je izrazito reakcija na marksizem in boljševizem. Povsod kjer imamo v Evropi fašistične in polfašistične države, povsod se je mogel razviti in postal močan le kot organiziran odpor proti rastoči boljševizaciji države. To je tako jasno moč opazovati v vseh teh deželah, da je npr. vodja belgijskih zmernih socialistov Spaach nedavno svaril marksiste, naj se ne vežejo s komunisti v ljudsko fronto, ker bi to v Belgiji nujno pomagalo do zmage fašizmu, to je Dege-reller...«¹⁵

Ehrlich je ostro kritiziral Kocbeka zaradi njegovih očitkov, da cerkev iz svojega meščanskega socialnega čuta simpatizira s fašizmom. Ehrlich odgovarja takole: »Tu bi nam moral Kocbek odkrito povedati svoje mnenje, kaj vse on smatra za fašizem. ... Moramo opozoriti, da v njegovem članku izzvenijo v celotnem konkretni izrazi »fašist« prav v istem smislu, v kakršnem tiranizirajo marksisti vsakogar, ki ni z ljudsko fronto oziroma s komunizmom«...¹⁶

V začetku avgusta je Kocbeka v škofijskem listu obsodil sam ljubljanski škof dr. Rožman, češ da so njegove ocene herezije popolnoma zmotne in nasprotujejo nauku katoliške cerkve.

Razprava o Kocbekovem članku je močno odmevala v katoliških študentskih vrstah, kar je prišlo zlasti do izraza na študentskem kulturno socialnem tednu v Bohinju, avgusta 1937. Tu so desno klerofašistično usmerjeni študentje napadli dvoumnosti in meglenost kulturnega tedna. Kot odgovor na to so v jeseni vsi levi katoliški študentje pod vodstvom krščanskih socialistov izstopili iz vseh katoliških akademskih klubov razen iz enega — Zarje in se skoncentrirali v tem edinem. Spremenili so ga v svojo neosvojljivo trdnjavo, ki je nato v letih pred okupacijo odigral pomembno vlogo v povezovanju politične levice na ljubljanski univerzi in v širši slovenski javnosti.

Kocbeka je branilo glasilo krščansko socialističnega sindikata Delavska pravica, in opozarjalo na nevarnost preostre brezobzirne politične borbe. Članekar v Delavski pravici govori o Kocbekovih dobrohotnih namerah prinesiti v španskem vprašanju še nove vidike, ki lahko dajo bolj celovito in objektivno sliko.

Nato pa pove, da tako grobi napadi na Kocbeka, v katerih ga dolžijo nepravlega krščanstva in celo komunizma, nimajo vzroka samo v različnem gle-

¹⁵ Slovenec, 16. junija 1937.

¹⁶ Ravno tam.

danju na španske zadeve, ampak so pogojeni z domačo situacijo: »Jasno in očitno je, da so bili dogodki, ki smo jih zadnje mesece pri nas doživljali v zvezi z vprašanjem Španije, mogoči le zaradi posebnih razmer, kakršne so nastale v naših vrstah v teku zadnjih let. Ti dogodki namreč kažejo, da je v našem katoliškem krogu prevladala peščica najbolj ozkih zato pa bolj nestrpnih in nasilnih ljudi, ki proglašajo samo sebe za neko katoliško elito, torej za nekaj izbranega in boljšega, vsem tistim pa, ki se ne morejo vselej slepo podrediti njihovim nazorom in ciljem, odrekajo vso pravovernost ter jih obsojajo kot nekake krivoverce ali vsaj mlačne katoličane...«¹⁷

Slovenski komunisti so razumljivo podpirali boj španskih demokratov kar so izražali v svojem legalnem in ilegalnem tisku. Tako je sam ustanovni kongres KP Slovenije, aprila 1937 na Čebinah, sprejel pozdravno pismo Komunistični partiji Španije in njenemu sekretarju José Diazu, v katerem pravi, »da v tem trenutku, ko s ponosom in radostjo odkrivamo novo stran v razvoju slovenskega delavskega gibanja in osvobodilne borbe zatiranega slovenskega naroda, velja naša prva misel in naš prvi goreči bratski pozdrav Vam, junaška brigada svetovnega proletariata in v Vaši podobi plemenitim narodom Španije, ki krvave v svetem boju proti barbarkemu mednarodnemu fašizmu.«¹⁸

Mesec dni nato je v glasilu KPJ Proleterju izšel članek španskega borca Dragotina Gustinčiča z naslovom Slovenski fantje v obrambi svobode španskega ljudstva, v katerem je med drugim zapisal tudi naslednje »Slovenski proletariati, posebno oni v ameriški in francoski emigraciji in slovensko delovno ljudstvo na splošno, je pravilno ocenilo naše delo in naš boj za obrambo svobode španskega, katalonskega in baskovskega naroda. Danes vidi vsak pošten delavni Slovenec, da je predpogoj za našo svobodo, za ostvaritev naše stoletne zahteve po Zedinjeni Sloveniji, zmaga nad fašizmom. Brez zmage nad fašizmom ne more biti samoopredelitve slovenskega naroda...«¹⁹ Svojo podporo španskim demokratom in republiki so slovenski komunisti izkazovali z dejanji. Odhajali so v Španijo, organizirali to odhajanje tudi za ostale demokrate in antifašiste, kjer so se vključevali v mednarodne brigade in z življenjem branili špansko demokracijo.

Na domačih slovenskih tleh je KPS v času španske državljanske vojne propagirala široko demokratično ljudskofrontno politiko, v kateri je poudarjala spoštovanje in enakopravnost svojim zaveznikom drugačnega političnega in svetovnega nazora.²⁰

Socialisti niso imeli legalnega statusa politične stranke. Toda že v času šestojanuarske diktature, takoj po razpustu stranke in tudi pod vlado JRZ so ohranili strankin aparat. Svojo dejavnost so poslej osredotočili v zbiranju zaupniške mreže okoli organa »Delavska politika«, sindikalnih podružnicah v okviru Strokovne komisije z listom »Delavec«, včlanjene v URSSJ. Zelo živahno pa so delovali v okviru delavsko kulturne organizacije »Svoboda« in

¹⁷ Delavska pravica, 22. julija 1937.

¹⁸ Za pobratenje slovenskega naroda, brošura z dokumenti ustanovnega kongresa na Čebinah, izdana v Moskvi spomladi 1937.

¹⁹ Proleter, maj 1937, št. 5.

²⁰ J. Prunk, Mesto čebinskega manifesta med slovenskimi narodnimi programi. Izročilo Čebin (Posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ), Ljubljana 1987, str. 203—204.

po njenem razpustu, marca 1937, ustanovljeni »Vzajemnosti«, z glasilom »Vzajemna svoboda«. Socialistično delavstvo pa je kaj kmalu prišlo v nasprotje z novim režimom JRZ (razpust »Svobode«, prepoved obnovitve socialistične stranke, nasilje pri občinskih volitvah 1935/38, favoriziranje nove režimske sindikalne organizacije Zveze združenih delavcev (ZZD), vse večja centralizacija finančnih in drugih gospodarskih ustanov itd.). Vse to je zaostriло že tako tradicionalno ideološko nasprotje med marksistično usmerjenim delavstvom in povečanim političnim katolicizmom. Temu nasprotju pa je izbilo dno napeto ozračje okoli obravnave španske državljanske vojne, ki jo je napredna javnost sprejemala kot uvod v drugo svetovno vojno.

Socialisti so si tudi v obdobju JRZ močno prizadevali za obnovitev oziroma ustanovitev svoje stranke, tokrat pod imenom Zveza delovnega ljudstva. Toda v totalitarizmu vse bolj usmerjena vlada je vsak poskus ustanovitve zatrla, celo več, nekaj mesecev pred aprilskim zlomom 1941 je razpustila tudi socialistično sindikalno organizacijo. Program sicer neustanovljene Zveze delovnega ljudstva z organom »Ljudski glas« je 1935 vseboval med drugim tudi boj proti fašizmu in težnjo po organiziranju države na podlagi državljanske enakopravnosti, demokracije in svobode, podpiranje politične mednarodne razorožitve, kolektivne zaščite miru in priznanje Sovjetske Rusije.²¹ Okoliščine in potek španske državljanske vojne pa so te zahteve programa ob hkratnem prizadevanju za svojo »enotno socialistično delavsko fronto« postavile povsem v ospredje in tako poglobile in utrdile protifašistično orientacijo slovenskih socialistov. Zlasti prek delavsko kulturne organizacije Vzajemnost je od spodaj med člani, pretežno mladimi, ki so bili dovetnejši za gesla Ljudske fronte, vse do okupacije potekala diferenciacija, s čimer se je krepilo levo krilo socialistov. To se je kazalo v naslednjem obdobju v različnih oblikah narodno-obrambnega gibanja.

Tako je socialistični tisk, bodisi v rokah leve »Ljudski glas« ali oficialnega vodstva »Delavska politika« ali zmernejšega krila »Vzajemna svoboda« (1937—1940) (kamor so pisali tudi levičarji), v dokaj objektivni luči prikazovali boj republikanske Španije. Zlasti je obsojal in komentiral nevtralnost držav zahodnih demokracij in jo prikazoval kot sila škodljivo posledico za republikance ob pripravljenosti takojšnje in izdatne pomoči nacistične Nemčije in fašistične Italije Francovim upornikom. Ko je vsakokratna številka »Delavske politike« prinašala dnevna poročila s španskega bojišča je predvsem v letu 1937 in 1938 pisala v duhu U. Sinclairjevega kreda »No pasaran«, kar je postalo tudi geslo bojujočih se republikancev.²² Socialistični tisk pa je najbolj zadel konservativni del klerikalne stranke s tem, ko je slovenskemu delavcu in kmetu razkrival prave vzroke in ozadje bratomorne vojne in očital »voditeljem slovenskega naroda« nepoštenost do svojih privržencev, ko jih celo s »španskim primerom« zaslepljajo in zavajajo. Tako je »Delavska politika« večkrat ogorčeno komentirala »Slovenčevo« razlago španske državljanske vojne in posredno podprla E. Kocbeka. Celó omogočili so mu, da je spregovoril v okviru Ljudske uni-

²¹ Ljudski glas, Glasilo delovnega ljudstva z rubriko Kmečki vestnik 1. avgusta 1935, št. 3, Delavska politika, 4. september 1937, št. 17.

²² Delavska politika, 30. aprila 1938, št. 35; ibidem, 28. avgusta 1937, št. 69; ibidem, 1. septembra 1937, št. 70; ibidem 11. septembra 1937, št. 73; Delavska politika, 29. januarja 1938, št. 9; ibidem, 9. marca 1938, št. 20.

verze tudi o usodi malega baskovskega naroda.²³ »Vzajemna svoboda« pa je po fašističnem bombardiranju Guernice, o katerem je »Slovenec« pisal, da so jo uničili »rdečkarji« zaradi taktičnih razlogov, ogorčeno obsojala »Slovenca« in poudarila, da je tudi vse francosko katoliško časopisje obsodilo to barbarsko fašistično dejanje. »Vzajemna svoboda« je tudi spraševala: »V čigavi službi je torej »Slovenec«? Katera stran ogroža mir? Kdo torej ruši vero?,²⁴ kar je znova potrdila licemerstvo slovenskih klerikalcev in se je kot kulturna revija odločno postavila na stran tudi poznejši obtožujoči Picassovi »Guernici«, ki jo je v znak protesta proti fašizmu objavila skoraj vsa napredna svetovna javnost. Omenimo naj, da so se nekatere delavske organizacije udeležile tudi raznih prireditvev v okviru »Španskega tedna« julija 1937, ki ga je organizirala Slovenska ljudska fronta. Prireditve so izzvenele kot solidarnost z zahtevo po učinkoviti podpori španski republikanski vojski. »Ljudski glas« pa je prinesel januarja istega leta poročila, povzeta po zagrebški »Istri« in antifašistični »Giustizia e Libertà«, o junaškem boju prostovoljcev iz Julijske krajine in Istre (slovenska — hrvaška narodna manjšina v Mussolinijevi Italiji), ki se borijo v mednarodnih brigadah na strani republikancev.²⁵ Seveda velja takšno stališče jugoslovanskih in tako slovenskih socialistov, zlasti desnih, oceniti predvsem v luči tradicionalnega mednarodnega socialističnega internacionalizma in v tem primeru še posebej do španskih socialistov, ki so v hudi preizkušnji državljanske vojne, in nikakor ne toliko skozi prizmo naklonjenosti do ljudskofrontnega povezovanja na Slovenskem in tako do španskih komunistov oziroma privrženecv kominternine Ljudske fronte. To trditvev je treba sicer diferencirano obravnavati, vendar v tesni povezavi z vprašanjem odnosa slovenskih socialistov do enega najbolj pomembnih vprašanj Ljudske fronte, to je njihov odnos do enotne delavske fronte. Tu pa se socialisti kažejo v drugačni luči. Slovenski komunisti so namreč po sprejetju čebinskega manifesta opuščali zgolj razredno politiko delavstva v ožjem smislu in se usmerjali k slovenskemu narodu kot celoti. Pri tem so si kot konkretizacijo manifesta prizadevali med drugim za združitev slovenskega delavskega razreda, ki je bilo politično in ideološko razcepljeno, za enotnost strokovnega in političnega gibanja, kar bi vsekakor povečalo obrambno moč naroda v boju proti agresiji domačega fašizma, kot sosednih držav. Toda socialisti so namerno prezrli novo partijsko usmeritev oziroma jo prenapeto povezovali le s kominternino politiko. Četudi je npr. KPS prek partijskega legalnega glasila Delavski list (izhajal je le od junija do decembra 1937) in v letu 1937 izdane brošure: Leskošek-Kardelj: »Za enotnost slovenskega delavstva« stremela za tem, da bi socialisti videli tudi v demokratičnih katoliških množicah in narodnih socialistih enakopravnega partnerja v boju za narodno enakopravnost, kruh, svobodo in mir, in da bi okrepili hkrati opozicijske sile v državi, so v tem času socialisti vse bolj prehajali v ofenzivo proti komunistom.

²³ Delavska politika, 15. januarja 1938, št. 5. Članek: Spoznanje prihaja... Toda ne marajo ga, ibidem, 9. aprila 1938, št. 29. Poročilo: Problem malega naroda...

²⁴ Vzajemna svoboda, maj 1937, št. 5. Članek: Slučaj Guernice.

²⁵ Ljudski glas, 1. januar 1937, št. 1, Članek: Slovenci na Španski fronti; Primerjaj še novejšo delo: Marco Puppini, In Spagna per la liberta. Antifascisti Friulani, Giuliani e Istriani nelle guerre civili spagnola 1936—1939. Trst—Videm, 1986.

Poleg tega, da so zavrnilo sodelovanje pri ustanovitvi Enotne delavske stranke že leta 1935,²⁶ so leta 1937 izstopili tudi iz Lončarjeve »Slovenske zemlje« in tako posredno tudi iz kmečko-delavskega gibanja.²⁷ Zlasti v letu 1937, ko so socialisti pričeli izločevati vse »razdiralne elemente« (komuniste in njihove simpatizerje) iz Strokovne komisije, so ta gnev do komunistov idejno navezovali skozi zadnje dogodke v SZ in tako kar neposredno obsodili tudi Ljudsko fronto v Španiji. »Delavec« je tedaj pisal, da stalinske čistke v Moskvi ne prinašajo nič dobrega mednarodnemu delavskemu gibanju, ki so ga že tako in tako razklali skrajneži. Ti so tudi tisti elementi, ki so »zagrešili kopico ogabnih zločinov« tudi v Franciji in zlasti v Španiji, »ki mečejo znova jabolko spora med ljudstvom«. ²⁸ Socialisti, ki so torej vztrajno odklanjali pobude in prizadevanja KP za akcijsko oziroma enotno delavsko fronto, za katero se je po zatrtju Delavskega lista potegoval Glas delavca, so na drugi strani odklanjali tudi, kot so jih imenovali, »delodajalske organizacije«, tako Narodno strokovno zvezo (NSZ), kot Zvezo združenih delavcev (ZZD). Te naj bi bile le politično orodje delodajalske reakcionarne buržoazije, ki imajo namen utrjevati njihovo pozicijo tudi v političnih strankah, kot je zapisal Delavec.²⁹ Čeprav so odklanjali krščansko socialistično delavstvo, to je bilo v vsem tem obravnavanem času med pomembnimi pobudniki akcijske enotnosti oziroma ljudskofrontnega povezovanja, so jim socialisti priznavali uspehe v boju s klerofašistično ZZD in pisali, da se imajo zahvaliti predvsem delavskemu elementu v svojih vrstah.³⁰ Medtem ko so Ljudsko fronto odklanjali, so socialisti »zaradi konsolidacije konstruktivnih sil« podpirali Združeno opozicijo (ZO) kot »potrebo po najširšem in nesebičnem demokratičnem sodelovanju vseh duhovnih, kulturnih in gospodarskopoličnih sil« v državi. Obenem pa so ZO tudi kritizirali kot »nekakšno gibanje privilegiranih plasti v državi« in hkrati poudarjali svojo politično samostojnost. Tako naravnani so se udeležili skupščinskih volitev decembra 1938 z JNS na opozicijski Mačkovi listi.³¹

Večjo sprejemljivost vodstva slovenskih socialistov do enotne delavske fronte je zaslediti spomladi 1939, torej že po IV. kongresu URSSJ aprila 1938 in kongresu Strokovne komisije maja 1938 in ob vse bolj rastoči ofenzivi klerofašistov na marksistično delavstvo. Sredi aprila 1939 so po pogajanjih z drugimi sindikalnimi vodstvi socialisti sodelovali pri ustanovitvi Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo, ki naj bi predvsem vodil medsebojna posvetovanja in koordiniranje akcij strokovnih organizacij, izdali so tudi skupno spomenico.³² Toda pozneje je še prihajalo med socialisti in komunisti do hudih obtožb, tako na idejnopolitičnem kot na strokovnem področju. Povod za to so bili tako zunanjepolični kot notranjepolični dogodki. Poraz republikanske Španije marca 1939 in zmaga Francovega fašizma, kriza Ljudske fronte v Evropi

²⁶ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Ljubljana 1978, str. 55, 56.

²⁷ Delavska politika, 7. julija 1937, št. 54, Članek: »Gibanje« dr. Kukovca.

²⁸ Delavec, 15. junij 1937, št. 6, Članek: Temelji so nedotakljivi. Primerjaj tudi Delavska politika, 5. marec 1938, št. 19; ibidem, 12. marec, št. 21.

²⁹ Delavec, 15. aprila 1937, št. 4. Članek: Na važnem razdobju.

³⁰ Ibidem.

³¹ Delavska politika, 22. septembra 1937, št. 76; 2. oktobra 1937, št. 79; Delavska politika, 30. aprila 1938, št. 30; ibidem, 21. junija 1938, št. 56.

³² France Kresal, Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva, v zborniku: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1966, št. 1—2, str. 74, 75.

in tudi na domačih tleh po paktu Hitler—Stalin so seveda prispevali, da je bil kot kamen spotike še vedno med drugim očitek neučinkovite sovjetske pomoči republikanski Španiji. Ti očitki so posebej prišli do izraza ob širjenju letakov in ob akcijah Slovenske ljudske pomoči, prek katere je partija pozivala vso slovensko demokratično javnost k pomoči španskim prostovoljcem, ki so ostali v Franciji. Sicer pa je socialistično vodstvo, ki je odklanjalo ljudskofrontno povezovanje in si pravzaprav ves čas prizadevalo ustanoviti oziroma obnoviti svojo stranko, nasploh ostajalo trd oreh za komuniste, kar je vplivalo tudi na sektaško oceno tretje pokrajinske konference KPS junija 1940 na Vinjah.³³ Tu ne smemo prezreti vpliva kominternine direktive, ko je partija v času krize po omenjenem paktu znova zavestno pričela poudarjati razredno politiko in pa po sovjetsko—finski vojni znano stališče socialistov do SZ, oziroma do vojne, kar je poglobilo načelno razhajanje med komunisti in socialisti. Vendar kaže glede na preteklo taktiko partijske ljudskofrontne politike—povezovanja z ljudskimi množicami v bazi in na dogodke po aprilskem zlomu 1941 poudariti tole: Čeprav so socialisti odklonili pristop k Zvezi delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) — novi obliki ljudskofrontnega povezovanja jeseni 1939, velja upoštevatı stvarnejšo oceno, ki jo vsebuje osnutek razglasa ZDLS: »Kaj hočemo?« 3. septembra 1939. V njem je med drugim zlasti poudarjen pomen strnjenega delavskega razreda in posredno priznanje socialističnemu delavstvu, ki je »kljub separatizmu socialističnega vodstva« odigralo in hkrati ohranilo pomembno vlogo zbiranja tudi v prihodnje.³⁴ Ob tem naj omenimo le še to, da je režim JRZ konec leta 1940 razpustil tudi socialistični sindikat Strokovno komisijo, oziroma URSSJ in da se je v okviru Delavske enotnosti vključilo v OF sprva članstvo razpuščene Strokovne komisije, po nemškem napadu na SZ pa tudi del vodstva socialistične stranke.

Po padcu režima JNS so slovenski liberalci v opoziciji na podlagi programa »pohorske akcije« še nadalje vztrajali na ideji jugoslovanskega unitarizma, čeprav so se zavzemali za sistem »najširše samouprave«. Toda JNS je zaradi zavračanja zgodovinskega obstoja narodnih individualnosti v državni politiki, v Sloveniji vse bolj razpadala. Nastajale so opozicijske skupine, oziroma gibanja okoli novih glasil, ki so poudarjale s tega ali onega zornega kota rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Diferenciaciji znotraj liberalnega tabora pa je od srede 1936 še dodala novega netiva španska državljanska vojna, do katere je zaradi njene razsežnosti imela JNS drugačno stališče kot slovenski del JRZ ali levo opozicijsko, zlasti pa Slovenska ljudska fronta.

Slovenski del JNS: Kramerjev krog z organom »Jutro« in Pucljev (preostali pristaši stanovske organizacije Zveze slovenskih kmetov oziroma nekdanje Slovenske kmečke stranke) z glasilom »Kmetški list« sta začetek spopada v Španiji spremljala s kronističnimi poročili, tako o boju španskih republikancev kot Fracovih upornikov. V svojem tisku sta niansirano naglašala vzroke svoje nevtралnosti, vzgled pa so jim bile zahodne demokracije, predvsem

³³ ZA CK ZKS, Resolucija, sprejeta na III. (napačno I.) pokrajinski konferenci Komunistične stranke Slovenije, junija 1940, III. Krah slovenskih meščanskih strank; Alenka Nedog, citirano delo str. 223—228.

³⁴ ZA CK ZKS, fasc. Letaki ZDLS, št. 3, Osnutek razglasa Zveze delovnega ljudstva Slovenije, 3. septembra 1939, str. 2—5.

Francija. »Nihče seveda ne misli in ne trdi, da bi bili komunisti popolnoma nedolžni pri sedanjih španskih dogodkih. Enako pa je gotovo, da imajo pri njih svoje roke osobito one države, ki so najdlje od komunizma,«³⁵ je Jutro s takim stališčem poudarjalo svojo nevtralnost in se postavilo na stran Male antante. Konec septembra 1936 je tako v uvodniku »Igra z ognjem« z zadovoljstvom naznanjalo Jutro vnovično izjavo Male antante o nevtralnosti, ki so jo potrdili s sklepi bratislavske konference tudi do španskih dogodkov. Tedaj ji je Jutro hkrati izražalo svojo podporo z naslednjim stališčem: »Poskus z vnašanjem političnih ideologij na mednarodno področje, moramo z vidika naših državnih interesov reči, da so ti poskusi le nesrečna igra z ognjem, ki jo v sedanji mednarodni napetosti še posebej odklanjamo. Mednarodne fronte na ideološki bazi — pa naj bodo protifašistične ali protikomunistične, so nesmisel, ki se upira vsakemu realnemu pojmovanju mednarodnega življenja — predstavljajo pa resno nevarnost za mir.«³⁶ Slovenski liberalci v JNS, ki so tako sprva zavračali protiboljševiško fronto, zavračali ali pa se izmikali tudi protifašistični, so trčili na eni strani na klerikalce in na drugi na demokratično opozicijo znotraj svojih vrst: Ribnikarjeva skupina okoli »Večernika«, Pucova okoli »Slovenske besede« in na privrženca ljudskofrontnega povezovanja: dr. V. Kukovčevu kmečko-delavsko gibanje okoli »Slovenske zemlje«, za njo »Neodvisnost«, Zveza kmečkih fantov in deklet (ZKFid) z »Grudo«, demokratično krilo Sokola, z revijo »Sokol«.

Nasprotje med slovenskimi liberalci in klerikalci so od jeseni 1936 dalje poglobljale strankarske strasti v volilnem boju 1936/38, neuspeli obisk predsednika JNS generala Živkovića v Sloveniji. Temu pa so dodale svojo težo še polemike ideološke narave, ki jih je izzvala goreča protiboljševiška propaganda klerikalnega vrha. Zlasti klerofašisti so vzroke španske državljanske vojne prikazovali predvsem z vidika »verskih bojev«, kar je v liberalnem taboru še povečalo protiklerikalni srd. Še posebej v ozračju spora okoli konkordata v Stojadinovičevi vladi, ki je zadeval tudi sokolske organizacije. V tem kontekstu je tudi razumeti podporo Edvardu Kocbeku, ki jo je izražal liberalni tisk, tudi uradnega vodstva. Prvotno tezo o povezavi z od konca 1936. leta vse ostrejšo vatikansko protiboljševiško propagando z napadalnim nemškimi nacizmom, s »križansko vojno«, kar naj bi imelo za posledico zrušitev versajske Evrope in s tem Jugoslavije, je liberalni vrh opuščal. Pa tudi nacionalistični krog študentov okrog lista »Naša misel« glasilo Mlade JNS. Sicer pa za ta list, ki je zagovarjal »avtoritativno« demokracijo in »nacionalni solidarizem« velja poudariti, da je že kmalu pisal v prid Francovim nacionalistom, s čimer je odkrival svoj pravi profašistični značaj,³⁷ še posebej v odnosu do mirovnega gibanja 1936 leta. Poslej so prihajali v ospredje ob politični in gospodarski preusmeritvi Jugoslavije od zahodnih držav k silam osi skupni interesi, ki so ideološke spore poravnavali s sodelovanjem predstavnikov obeh meščanskih

³⁵ Jutro, 5. septembra 1936, št. 205.

³⁶ Jutro, 29. septembra 1936, št. 225; Primerjaj France Filipič, Mladinsko mirovno gibanje v Sloveniji leta 1936, v knjigi: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939. Ljubljana 1981, knjiga 2, str. 236—298, zlasti str. 273, 278.

³⁷ Naša misel, 1. oktobra 1936, št. 1, 15. februarja 1937, št. 10; 7. novembra 1937, št. 2; primerjaj tudi Slavko Kremenšek Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941. Ljubljana 1972, str. 353.

strankinih vrhov v upravnih telesih večjih podjetij s pretežno nemškim kapitalom, zlasti po »anšlusu«. To in pa težnja slovenskega dela JNS, posebej Mlade JNS, h koncentraciji nacionalnih organizacij v državi, s čemer so se odpirali tudi Ljotičevemu zboraskemu gibanju, so lažno nevtralnost razkrivale opozicijske skupine znotraj liberalnega tabora in seveda zlasti Slovenska ljudska fronta.³⁸

Ko so se študentska levica in del študentov iz katoliških vrst opredeljevali ob obravnavi španske državljanske vojne za demokratične poglede pri razreševanju družbeno-političnih vprašanj, niso posebej zaznavni nacionalisti. Četudi je bržkone znotraj njihovih vrst ob španskem problemu prihajalo do razhajanj.³⁹ Če so pri organizaciji Španskega tedna julija 1937 sodelovali v okviru Slovenske ljudske fronte oziroma Slovenskega kmečko-delavskega gibanja le člani »Slovenskega kluba« in »Njive«, so v narodnoobrambnem gibanju v naslednjih letih tudi močno prisotni študentje iz nacionalističnih vrst. Tako naj omenimo ob »anšlusu« letak s podpisom »Združena akademska mladina« in pa javne manifestacije za Koroško. V času češkoslovaške krize jeseni 1938 pa ustanovitev meddruštvenega odbora za usklajevanje narodnoobrambnih akcij in marca 1939 ustanovljeni Narodno akademski blok na podlagi skupnega razglasa, ki je začasno združil ljubljanske študente vseh političnih in svetovnonazorskih opredelitev. Velja še poudariti, da so se delovnih taborov v okviru narodnoobrambnega gibanja udeleževali člani akademskega študentskega kluba Jadran, po njegovem razpustu pa Jugoslavija, ki je za razliko od Edinosti ostala zvesta načelom Narodno akademskega bloka. Pri oceni, da je bila med študenti diferenciacija nasploh globlja kot v drugih sredinah tedanjega družbenopolitičnega življenja na Slovenskem, kaže tako upoštevati tudi močan dejavnik kompleksne problematike zapletenega poteka in sam izid španske državljanske vojne in revolucije.

Pomembno mesto v boju proti Kramerjevemu in Pucljevemu krogu, oba sta se večkrat skupaj udeleževala shodov in prireditev JNS, imajo na eni strani Sokoli, na drugi pa Društvo kmečkih fantov in deklet (DKFiD). Sokol kraljevine Jugoslavije je imel od leta 1929 kot edina z zakonom priznana telovadna organizacija v času diktature vse privilegije, ki pa je v Koroščevi vladi v obdobju JRZ vse bolj izgubljal v Sloveniji prednost, na račun ofenzivnega klerikalizma. Že prej obstoječim sporom na ideološki osnovi so dali novo vsebino od leta 1936 dalje dogodki in sam potek španske državljanske vojne. V tem kontekstu je tudi razumljivejši odpor Sokolov do zahtev društva Krščanske šole, za katerim je stal klerikalni vrh, s čemer naj bi bil izrinjen dotedanji vpliv Sokola na šolah in s tem odstranjena Tyrševa ideologija pri vzgoji mladine.⁴⁰

³⁸ Arhiv Slovenije (AS), fond: Višje državno pravdnishstvo, fasc. 46, letaki Slovenskega ljudskega gibanja; Kmečka sloga, 1937, št. 2 in 3; Slovenska zemlja, 1936, št. 16.

³⁹ Slavko Kremenšek, cit. delo, str. 353.

⁴⁰ Primerjaj Resolucijo zbora društvenih načelnikov sokolske župe Ljubljana z dne 16. februarja 1936 osvojena od župne uprave, zbora društvenih prosvetarjev in od župnega občnega zbora, Sokol, Vestnik sokolskih žup Ljubljana, Maribor in Novo mesto, julij—avgust 1936, št. 2—3, str. 17; ibidem, str. 20, članek: Društvo »Krščanska šola« in »Sokol«; ibidem, november 1936; št. 6, str. 81, članek: Nazaj k čisti sokolski misli; december 1936, št. 7, str. 97; januar 1937, št. 1, str. 2; Tabor, 6. avgust 1938, št. 2, članek: Sokolstvo in demokracija.

Ob vse bolj rastočem klerofašizmu je z njim rasla tudi vloga osamosvojene Zveze fantovskih odsekov, ki je sprejela v svoj program tudi načela Katoliške akcije in tako reševanje »socialne pravičnosti« v okviru stanovsko urejene družbe. Nasprotja med demokratičnimi Sokoli in klerikalci so se poglabljala tudi ob preusmerjanju zunanje politike Stojadinovićeve vlade k silam osi, kar je imelo za posledico oslabitev Male antante.

Drugo vprašanje pa je vse bolj ostra diferenciacija znotraj sokolskih vrst, ki je nastajala v odporu do protifašističnega varuštva JNS, ki je začela paktirati zaradi gospodarskih interesov s predstavniki slovenskega dela JRZ. Levo krilo Sokolov je tako kot demokratična, patriotska in narodnoobrambna organizacija pod vplivom KPS in SKOJ vse bolj, zlasti pa od 1938 dalje v nasprotju s privrženci JNS prehajala v ljudskofrontni tabor⁴¹ in vstopila aprila 1941 v OF.

Španija kot polkolonialna država, kjer se je v začetku 20. stoletja z agrarnimi dejavnostmi preživljalo še več kot 70 % njenega aktivnega prebivalstva⁴² je v letih od izbruha španske državljanske vojne pritegovala večjo pozornost tudi kmečke mladine v Zvezi kmetskih fantov in deklet. Njene težnje za rešitev agrarnega vprašanja na domačih tleh so seveda vzbujale zanimanje tako tudi za aktualne španske razmere. Neenakomerna gospodarska porazdelitev in socialnoekonomsko in številčno stanje prebivalstva v notranji Španiji v primerjavi z razvitejšo obrobno (o tem je krajšo študijo pod naslovom Špansko gospodarstvo prinesel leta 1937 tudi Ljubljanski Zvon) je namreč ob vsej pestrosti agrarnega sistema in zemljiških odnosov nakazovalo vendarle skupni imenovalec agrarnega vprašanja — agrarno reformo. Glasilo Zveze »Gruda« je večkrat na svojih straneh podprla zahtevo po kolektivni varnosti in hkrati obsodila intervencijo Nemčije in Italije, »ki si obetajo od zmage upornikov velikih gospodarskih koristi«. »Grudina« solidarnost s španskim kmetom se je izražala tudi v tem, da bi »španski narod dobil kmalu možnost mirnega življenja in da bi španski kmetje lahko svobodno obdelovali zemljo, ki so jo komaj dobili v last... Še bolj pa si želimo, da ne bi postala španska vojna usodna za nas vse, da se ne bi razvila iz nje druga svetovna vojna.«⁴³ Kot je že znano je bila Zveza pod vplivom levičarjev oziroma članov KP v »Njivi« (razpuščena jeseni 1937), oziroma »zagrajskega kolektiva«, pa tudi sicer je postajala pomembno oporišče partijske agrarne politike, tako v delu vodstva Zveze, kot v krajevnih društvenih odborih.⁴⁴ Tako je Zveza kmetskih fantov in deklet za razliko od klerikalne Kmečke zveze in Mladinske Kmečke zveze, ki sta delovali pod okriljem JRZ, ostajala ves čas zanesljiv sopotnik zlasti v akcijah kmečkodelavskega gibanja. Manj pa je znano dejstvo, da je KPS v obdobju po ustanovnem kongresu udejanjala manifest s tem, da se je direktno obračala

⁴¹ Primerjaj Sokol, februar 1938, št. 2, str. 17, članek: Naša narodna posest in France Lubej-Drejče, Odločitve. Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem. Ljubljana 1980, str. 97—174.

⁴² Pierre Broué, Émile Témime, Španska revolucija in državljanska vojna. Ljubljana 1986, str. 24. Več navedenosti prinaša o tem D. Strašek: Špansko gospodarstvo. Ljubljanski zvon, 1937, str. 175—181.

⁴³ Gruda, junij 1937 št. 6, str. 100.

⁴⁴ Gruda, april 1938, št. 4; maj, št. 5; junij, št. 6; Edinost, 25. junija 1938, št. 20; 2. julija 1938, št. 21; 24. septembra 1938, št. 33; Slovenska zemlja 1936, št. 16; primerjaj tudi Zbornik: Pot kmečkega ljudstva v OF. Ljubljana 1986, str. 112—129, 173—350.

k klerikalni in množični Kmečki zvezi, in sicer na zelo realni podlagi. Prek ljudskofrontne »Kmečke sloge« (21. 8. do 15. 9. 1937) je namreč neposredno vabila k skupnemu sodelovanju na podlagi tedaj zelo perečih kmečkih vprašanj, (odplačevanje kmečkih dolgov, značaj Kmečke zbornice, likvidnost denarnih zavodov itd.) obenem pa je seveda ost naperila proti vladavini JRZ. To smo omenili zaradi tega, ker bo leto dni zatem razumljivejša poteza KPS prek ljudskofrontnega glasila »Tabor«, v katerem je poudarjena vloga Zveze kmet-skih fantov in deklet v odnosu do Kmečke zveze v nastajanju kmečke enotnosti na vasi,⁴⁵ kar pa je bilo seveda za protifašistično kmečko gibanje, ki se je z uspehom ostresalo JNS, oziroma Pucljevega kroga in spričo Zvezine proti-klerikalne propagande v kontekstu s španskimi dogodki, oziroma gesel narodno-obrambnega gibanja, precej trd oreh. Ta pobuda je sicer izhajala iz realnih možnosti, ki so izvirale iz politično-gospodarskega položaja slovenskega naroda oziroma kmeta na eni strani, a na drugi na podlagi že znane resolucije Zveze kmet-skih fantov in deklet, sprejete na občnem zboru 15. maja 1938 v Celju, ki jo je objavila tudi »Gruda«. Resolucija »Nujnost narodne sloge« je ob pozivu kmečkega in vsega slovenskega naroda k narodnoobrambnemu delu Zveza kmet-skih fantov in deklet še posebej »za doseg socialnih ciljev slovenskega kmet-stva in za zasiguranje svobode kmetskega doma in njegovega napredka, ki je temelj narodne neodvisnosti«, izrekla pripravljenost sodelovanja z vsemi ustreznimi stanovskimi ustanovami slovenskega kmeta, s čemer naj bi se »pojačale zahteve kmetskega ljudstva«. Seveda je klerikalna Kmečka zveza vsako zbi-ranje zunaj njenega idejnega območja zavračala z očitkom, da rušijo »Sloven-sko katoliško skupnost«, že prej pa tudi tokratno sodelovanje, in je resnici na ljubo svoje narodnoobrambno delo videla le v okviru uresničevanja pro-grama Kmečke zveze. Toda ob neučinkovitosti njene agrarne politike, vklju-čujoč tudi narodnoobrambni vidik, kljub pomoči Kmečke zbornice, ki je bila tudi v rokah Kmečke zveze oziroma JRZ, je vse bolj v političnem življenju zaznavna diferenciacija tudi na klerikalnem podeželju.

Četudi se vodstvo Zveze kmet-skih fantov in deklet ni vključilo formalno in neposredno v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije jeseni 1939, marveč prek predstavnikov Kmetske prosvete, je vidno, da je Zveza ob opuščanju prežive-lega koncepta slovanskega agrarizma njene zahteve in akcije vse bolj usklajala z ljudskofrontnim programom. Tako je moč trditi, da se pokrivajo v glavnem s kmečkimi zahtevami navedenimi v Razglasu »Kaj hočemo«. Vpliv Mlade JNS, ki je potisnila na stran staro JNS, je bil na Zvezo neznaten. Povsem epizodnega značaja je tudi pristop k napredni skupnosti »Mladinska akcija« h kateri je pozivala Mlada JNS in pa podpisi »ad personam« k razglasu »Na skupno delo« februarja 1941 iz vrst članov Zveze, med njimi tudi predsednika glavnega odbora Ivana Kronovška.⁴⁶ Pomembnejše je dejstvo, da je ostala tedaj večina na pozicijah ljudskofrontnega programa, kar je bila posledica, da se

⁴⁵ Tabor, 19. novembra 1938, št. 17; 13. avgusta 1938, št. 3.

⁴⁶ Gruda, februarja 1941, št. 2; primerjaj tudi Anka Vidovič-Miklavčič, Vloga SKOJ v procesu združevanja naprednih mladinskih sil v Sloveniji v protifašistično fronto — Mladinsko OF (1937—1941) v Zborniku: Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1983, str. 87—112, zlasti 108—109.

je Zveza kmetiskih fantov in deklet poleti 1941 vključila kot skupina v OF, nekoliko kasneje pa tudi njen bivši predsednik I. Kronovšek.

Španska državljanska vojna je bila torej pomemben sprožilec nadaljnje diferenciacije v slovenskem družbenopolitičnem in kulturnem življenju. S svojo razsežnostjo sega v ključno vprašanje, to je vprašanje preosnove slovenske družbe v letih pred drugo svetovno vojno.

Prunk-Miklavčič:

LA GUERRE CIVILE D'ESPAGNE — FACTEUR DE DIFFÉRENCIATION DE LA
VIE POLITIQUE EN SLOVÉNIE

Resumé

L'auteur constate que la guerre civile d'Espagne et tous les événements dans le monde liés à celle-ci ont trouvé un grand écho en Slovénie aussi. Les divers partis politiques slovènes ont critiqué ces événements en Espagne et les partis politiques espagnols tout à fait différemment l'un de l'autre selon leur points de vue politiques. Ils ont profité de la critique des événements politiques espagnols pour engager entre eux une violente polémique et pour un règlement de comptes idéologiques et politiques. La polémique en ce qui concerne l'Espagne c'est propagée à la critique générale de l'apparition du front national en Europe et en 1937 à la critique des procès juridiques montés en Union Soviétique.

Dès l'éclatement de la guerre civile en Espagne, la presse cléricale slovène a pris le parti pour des généraux révoltés et pour la droite espagnole. Elle a condamné la république espagnole pour ses points de vue séculiers, pour ses décrets politiques démocratiques et pour son libertinage.

Au début, les socialistes chrétiens ont essayé un peu de s'opposer dans sa presse à la propagande cléricale qui avait pris une large place. Au printemps de 1937, il a été publié un article très important écrit par un intellectuel socialiste chrétien, poète Edvard Kocbek »Les Réflexions sur l'Espagne«, condamnant la politique de droite espagnole et l'Église espagnole comprise. Cet article a provoqué un vrai crage dans le camp politique catholique en le divisant définitivement.

Les socialistes et leur presse donnaient une image plus objective des événements en Espagne. En toute solidarité, ils soutenaient la république de socialistes et le front populaire espagnols tout en déclinant plus ou moins dans la politique de son pays les initiatives communistes et les engagements au Front populaire.

L'article présente des points de vue analysés en détail de nombreux groupes différents appartenant au camp libéral slovène désintégré.

La part e slovène du Parti national yougoslave: Le cercle de Kramer avec son journal »Jutro« (Le Matin) et celui de Pucelj avec son journal »Kmetiski list (Le journal des paysans) parlaient des événements dans l'Espagne républicaine du point de vue d'une stricte neutralité en refusant l'explication cléricale des causes des »combats purement religieux« suivis des polémiques de nature idéologique. La presse libérale y soutenait E. Kocbek. En ce qui concerne l'orientation politique et économique de la Yougoslavie envers les forces de l'Axe, les deux sommets des partis bourgeois laissaient tomber leurs querelles idéologiques en se liant en organ s des grandes entreprises bâties plus ou moins avec le capital allemand. Ce manque de principe de la partie slovène du Parti national yougoslave et ses tendances à la concentration des organisation nationales dans l'état, c'est-à-dire de la politique antifasciste révélaient des forces d'opposition à l'intérieur du parti. Parmi celles le groupement de Sokoli et le mouvement de jeunes paysans en Association des jeunes paysans et pysannes.

Milica Kacin-Wohinz

Iz zgodovine podtalnega protifašističnega odpora na Primorskem

»Tajna Organizacija«

Razpust društev v drugi polovici leta 1927 je odvzel slovensko-hrvaški manjšini v Julijski krajini zadnje možnosti javnega izražanja narodnih čustev in zavesti. Sama po sebi se je odpirala izbira: skrivaj gojiti narodno tradicijo pa tudi odpor proti brutalnemu raznarodovanju. Na to alternativo so v letih 1926—27 opozarjali slovenski poslanci v rimskem parlamentu, ko so ugotavljali, da so njihova legalna in lojalna prizadevanja bob ob steno. Ob zadnji spomenici Mussoliniju decembra 1926 je voditelj tržaškega političnega društva Edinost Josip Vilfan opozarjal zunanjega ministra Grandija, da se bo mladina »spozabila«, če po osmih letih popolne vdanosti in lojalnosti on, kot glavni predstavnik narodne manjšine, ne bo ničesar dosegel. Voditelj goriške krščansko-socialne struje Engelbert Besednjak je v govoru v parlamentu maja 1926 napovedal, da se bo zaradi ukinitve izrednih ur slovenskega jezika v šolah, vsaka družina spremenila v šolo in vsi očetje in matere v učitelje. Tako bodo izročali iz generacije v generacijo jezik in narodno zavest. Marca 1927 je prav tam napovedal, da se bodo ljudje upirali in če so zdržali stoletni germanizatorski pritisk, »bodite prepričani, da . . . bomo danes, ko smo postali civiliziran in zavesten narod, prenesli z večjim uspehom tudi breme vaše raznarodovalne politike«.¹

Ni naključje, da se je prav mladina že zelo zgodaj zavedala, da nima izbire in je že od leta 1924 umikala dejavnost v ilegalno. Umikala jo je, da se je izognila policijskemu nadzoru, fašističnim napadom, preiskavam in podobno. E. Škrap nazorno opisuje postopen umik sedeža in sestankov svetoivanskega mladinskega društva iz središča na periferijo in končno na neko podstrešje v okolici Trsta. Vsemladinski tabori Zveze mladinskih društev (ZMD) na Tržaškem in tečajni kongresi akademskega društva Adrija na Goriškem so bili v odročnih podeželskih krajih, v samotnih dolinah ali gorah, kamor so udeleženci prihajali posamično in skrivaj, kakor da gredo na izlet. Edinjaška Zveza prosvetnih dru-

¹ M. Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev, Koper 1977, 489, 495, 499.

štev (ZPD) na Goriškem se je z razliko do tržaške Prosvete organizirala po sreanjah — okrajih, katere odbori so koordinirali prireditve in skupne izlete z vidika, da jih bodo tako vzdrževali tudi po razpustu društev. »Srenjski odbori so bili pripravljene za hiter stik z vsemi društvi, za slučaj razpusta, da se za časa reši inventar v zasebne roke.«² Skrivaj so širili slovenske knjige Goriške Matice, ki jo je vodil pisatelj France Bevk in založbe Luč. Založbi sta delovali zakonito, toda oblasti so ovirale razpečevanje in tudi aretirale raznašalce. Prek tajnih poverjenikov, članov društev, so prihajale slovenske knjige v posamezne družine. Po razpustu društev je poverjeniška mreža ostala nedotaknjena in je nadaljevala s širjenjem tudi ilegalne literature.

V Gorici sta Zorko Jelinčič in Albert Rejec v okviru ZPD in Adrije ustanovila leta 1924 dijaško kuhinjo, kjer so revni dijaki dobivali zastoj hrano in bivališče. Kuhinja je ilegalno delovala še po razpustu društev do leta 1930. O njej je bilo mnogo govora na poznejšem tržaškem procesu. Preiskovalci so jo uvrstili med legalna jedra odpornišтва, češ, da sta Jelinčič in Rejec dijake podkupovala za ilegalno delo. Kuhinja je bila najprej v stavbi na ulici Sv. Ivana, kjer so imele sedež goriške liberalno-narodnjaške organizacije, po razpustu društev so jo dislocirali k zasebnim družinam. Gostila je od 10 do 15 dijakov, za katere je Rejec iz društvenih fondov plačeval oskrbnino, hrano pa so večinom dajali kmetje zastoj. Med oskrbovanci kuhinje so bili znani poznejši aktivni člani ilegalne organizacije, ki so se tudi znašli na tržaškem procesu, med njimi Slavko Bevk, Ciril Kosmač, Anton Rutar, Andrej Manfreda, Srečko Logar, Franc Fortunat pa tudi nekateri komunisti, ki jih je v oskrbo priporočila Fanica Obid: Viktor Krašna, Dušan in Milan Hreščak.³

Ko je že grozil razpust društev, se je pojavila misel, da bi npr. celotno Zvezo mladinskih društev v Trstu vključili v eno izmed možnih organizacij, ki so imele perspektivo, da se v državnem italijanskem okviru obdržijo. To so bili skavti. A. Šavli se spominja, da se je avgusta 1927 o tem posvetoval v Ljubljani, vendar se je pokazalo, da statut skavtske organizacije za Slovence v Italiji ni bil sprejemljiv. Drugi člen je namreč določal »zvestobo kralju in domovini«, to pomeni v primeru Primorcev, italijanskemu kralju in Italiji, kar je pri priči odvrnilo pobudnike od zamisli.⁴ Sicer pa so bili tudi skavti, kot avtonomna organizacija v Italiji, razpuščeni.

Septembra so se sestali na Pleši na Nanosu voditelji ZPD in ZMD: Albert Rejec in Zorko Jelinčič iz Gorice, Jože Dekleva, Dorče Sarđoč in Andrej Šavli iz Trsta ter Jože Vadnjal s Pivškega. Udeleženci različno datirajo ta sestanek, ki ga proglašajo za ustanovni sestanek ilegalne narodnjaške organizacije. Jelinčič pravi: »tja k sredini leta 1927«,⁵ drugje postavlja datum v začetek oktobra, udeleženci pa da so bili »izključno izraziti zastopniki mladinskih bolj radikalnih

² Z. Jelinčič, Spomini, rokopis v IZDG.

³ Archivio Centrale della Stato, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, Affari Generali e riservati (cit. AGR), 1930—31, b. 4.

⁴ Pogovor M. Kacin-Wohinz z Andrejem Šavlijem 15. 5. 1984 (cit. Šavli, Pogovor), rokopis v IZDG, str. 8.

⁵ Z. Jelinčič, Primorska mladina in TIGR pod fašizmom, Koledar Gregorčičeve založbe, Trst 1947, str. 56—68.

demokratskih in k revolucionarnim težnjam nagnjenih organizacij«. ⁶ Enako postavlja Sardoč sestanek v jesen 1927 in ga imenuje »znani tako imenovani tigrovski sestanek«. ⁷ Vadnjal pa se ne spominja, zdi se mu celo, da je bil leta 1926. Najbolj utemeljen se zdi podatek Andreja Šavlija, in sicer sredi septembra, kar sklepa glede na potovanja, ki jih je tisti čas opravljaj. ⁸ Ker je bila ZMD razpuščena šele konec septembra, je torej verjetno do sestanka prišlo na predvečer razpusta.

Glede udeležencev je v spominskih zapiskih starejšega datuma dosledno izpuščen Andrej Šavli, tajnik ZMD. Šele njegovo lastno pričevanje popravlja to pomanjkljivost. Značilno je, da je na sestanek prišel tudi Vadnjal, voditelj ilegalnih skupin s Pivškega, ki so delovale že od 1924. leta, kar pomeni, da so bili goriški in tržaški mladinski voditelji že prej v stiku s temi skupinami. Povabil naj bi ga Rejec ali pa Sardoč, ki je bil kot občasni zobozdravnik v Postojni gotovo v stiku s tamkajšnjimi prvimi ilegalnimi borci in tudi z Orjuno. Sicer pa je bila večina udeležencev nanoškega sestanka že leta 1925 na sestanku z Orjuno v Ljubljani, kar dokazuje, da so drug za drugega vedeli, predvsem pa, da so se že dve leti prej pripravljali na solidnejšo organizacijo.

Kaj je potemtakem pomenil nanoški sestanek? Doslej je veljal, na osnovi mnogih spominskih prispevkov, kot ustanovni sestanek TIGR. Zdaj vemo, da je organizacija s tem imenom obstajala že v letih 1924—26. Čeprav ni zaživela in so njeni voditelji vsi po vrsti emigrirali, je gotovo zapustila sledove. Vemo pa tudi, da je organizacija brez naslova obstajala na Pivškem in da je bila povezana tako s prvim TIGROM v Trstu kot z Orjuno. Rutar trdi, da je tudi na Tolminskem že od 1926 obstajala organizacija s celicami, javko in kanalom čez mejo. Po njegovih podatkih so se na obmejnem območju od Podbrda do Idrije že 1926 in 1927 sestajali organizatorji ilegalne dejavnosti, vodje celic, z Jelinčičem in Rejecem. ⁹ Zato se lahko vprašamo, ali je z nanoškim sestankom res nastala neka nova organizacija, ali pa je šlo samo za povezavo že obstoječih, za nadaljevanje prvega poskusa in za razširitev na vse ozemlje Julijske krajine?

Odgovor na ta vprašanja bi našli v vsebini sestanka, vendar so tudi o tem razlage zelo različne. Jelinčič pravi, da so bili na sestanku na lastno pest in odgovornost, »ker je pač morala biti nova tajna organizacija na čisto drugačnih osnovah. Pred seboj smo imeli predvsem dve nalogi... Skrbeti je bilo treba za politično obveščanje in organizacijo za borbo proti odpadništvu in fašizaciji. V ta namen smo sklenili osnovati tajno krajevno organizacijo, sestavljeno iz propagandističnih celic.« Druga, težja naloga je bila »vsemu svetu pokazati naš protest« proti poitalijančevanju, »ki bi se tudi našemu ljudstvu globoko vtisnil v zavest«. V ta namen naj bi pripravili posebno organizacijo »za istočasen požig čimvečjega števila šol — potujčevalnic«. Bistvo razgovora je torej zadevalo obliko organizacije, »ki bi se morala opirati predvsem na mlade, resne in pogumne ljudi, ki pa bi že morali opraviti vojaško službo predvsem zaradi

⁶ Z. Jelinčič, Ob 30-letnici strelav v Bazovici, Jadranski koledar, Trst 1960, str. 45—54.

⁷ D. Sardoč, Tigrova sled, ZTT Trst 1983, str. 55.

⁸ Jožko Humar, Razgovor z Andrejem Šavlijem o nastanku organizacije TIGR, Primorska srečanja, (cit. Šavli, Srečanja), 1984, št. 49.

⁹ T. Rutar, Kratek pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem, 1927—1940, Tolminski zbornik 1975, Tolmin, str. 315—361.

ohranitve tajnosti«, ne samo pred oblastmi, marveč tudi »proti Edinosti, ki bi nas hotela omejevati s svojimi legalističnimi tendencami«. V vsaki vasi je bil predviden zaupnik, ki ne bi bil »vezan po družinskih prilikah«, ob njem še dva sodelavca, ki ne bi imela zvez z vodstvom navzgor in ne z drugimi celicami. »Za politično usmerjanje bi organizacija poskrbela za primeren tisk, za posebno glasilo in letake.«¹⁰

Sardoč je glede Nanosa v svoji knjigi izredno skop: »Sklenili smo, da bomo skupaj ilegalno delali... Na sestanku sem dobil še razne naloge, ki pa se jih ne spleča omenjati, ker sem bil kmalu potem aretiran... Sklenili smo, da se bomo o vseh naših dejanjih pogovorili in da bomo vse akcije skupno izpeljali.«¹¹ V razgovoru z avtorico pa potrjuje sklep o požigu šol v »velikem stilu«, in sicer 25 do 30 šol naj bi požgali v eni sami noči. Glede organiziranosti pa pravi, da je bila že pred Nanosom, zato je bil sestanek posvečen predvsem akcijskemu programu.¹²

Šavli pravi, da niso bile v prvi vrsti načrtovane akcije, na Pivškem so jih namreč že izvajali, pač pa na splošno o boju proti fašizmu in o organiziranosti. »Sklenili smo, da bomo začeli izdajati tajno glasilo... a za razpečavanje... moramo postaviti poverjenike po vaseh. Beseda je tekla o vzdrževanju tajnih zvez s somišljeniki v Jugoslaviji in o organiziranju vodnikov za ilegalne prehode čez mejo... Dotaknili smo se tudi perečega vprašanja izseljevanja... Naš končni cilj je bil izseljevanje čimbolj omejiti.« Težišče diskusije je bilo na strukturi organizacije, na mreži, oblikah povezovanja in metodah dela, da bi bila organizacija kar najbolj varna pred policijo. Temeljna organizacijska oblika naj bi bila trojka. »Sestanek na Nanosu pomeni... strnitev, okrepitev, posplošitev in enotno vodstvo ilegalne dejavnosti za narodni obstoj.« Govorili so tudi o šolanju otrok in sklenili nadaljevati slovensko šolo v družini, za kar je bil zadolžen Šavli kot šolnik.¹³ Podobno piše Vadnjal: »Na tem sestanku so bile utrjene organizacijske forme po raznih področjih.« Po njegovem spominu je razprava potekala svojevrstno, ker so bili navzoči ljudje različnih nazorov, kar pa jih ni motilo v doseganju enotnega nastopa in ukrepanja. Glede sklepov navaja: 1. »povezava vseh pokrajinskih organizacij v enotno organizacijo« in 2. »da se uveljavi ilegalna dejavnost kot najpomembnejši način odpora povsod, ker ni mogoče z drugimi sredstvi kaj doseči. Zdi se mi, da smo na (sestanku) definitivno potrdili ilegalno borbo, kot sredstvo odpora proti fašizmu za celo Julijsko krajino.«¹⁴

Nimamo pričevanj Rejca in Dekleve, vendar se zgornji podatki več ali manj ujemajo. Značilno pa je, da v gradivu za prvi tržaški proces, ki podrobno rekonstruira potek dogajanj, sestanek na Nanosu ni omenjen, preiskovalci zanj niso nikoli izvedeli. Od udeležencev nanoškega sestanka je bil namreč na procesu le Jelinčič, ki je molčal, drugi so bili že v konfinaciji

¹⁰ Jelinčič, Ob 30-letnici, Spomini, str. 82.

¹¹ Sardoč, Tigrova sled, str. 55.

¹² Zapisnik razgovora M. Kacin-Wohinz z dr. Dorčetom Sardočem, v Gorici 18. 2. 1978, rokopis v IZDG.

¹³ Šavli, Srečanja, Razgovor.

¹⁴ J. Vadnjal, Uspomene na borbu protiv fašizma na Pivki u periodu od 1918 godine do 1930 godine, rokopis, str. 4, Spomini na leta v okupiranem Primorju, rokopis, str. 26—27.

ali emigraciji. Nanoški sestanek ni bil nekaj popolnoma novega ali izvirnega, tako organizacija kot akcije in povezave so, kot smo videli, že obstajale. Novo je bilo poenotenje organizacije z enotnim vodstvom za vso deželo, struktura organizacije s trojkami in piramidno povezanostjo, načrti požigov glavnih centrov potujčevanja — šol, vrtcev, kot demonstracija, za katero bo zvedel svet in se bo vstisnila v zavest ljudi, propaganda za preprečitev fašizacije.

Poznejša policijska preiskava je ugotovila, da statuta goriške organizacije niso našli, vendar je bil ugotovljen njen namen: z vsemi sredstvi se boriti proti fašizmu, propagirati obvezno učenje slovenščine v družinah, preprečevati pristopanje mladine v fašistične organizacije, v vseh pogledih delovati za osvoboditev Primorske izpod tujega jarma. Še drug namen organizacije (tudi tržaške) je odkrila policijska preiskava: »V slučaju revolucije v Italiji ali mobilizacije, ustvariti zmedo v Julijski krajini z vsemi sredstvi, vključno s terorističnimi atentati, z namenom ovirati gibanje (italijanske op. av.) vojske«. V primeru vojne med Italijo in Jugoslavijo organizirati in voditi »gverilo za hrptom italijanske vojske, s sabotажami ovirati njeno napredovanje.«¹⁵

V zadnjem času se pojavljajo polemike o imenu organizacije. Po Jelinčiču, Vadnjalu pa tudi Sarđoču je bilo sprejeto ime TIGR, ki je sestavljeno iz začetnic mest: Trst, Istra, Gorica, Reka že na sestanku na Nanosu. Sarđoč je to v nekem pismu Žerjalu zanimal, Šavli pa trdi, da so sicer o imenu govorili, ker je on omenil primer naslova časopisa istrskih dijakov v Karlovcu, in sicer TIMOR, kar pomeni »Tužnu Istru moraju osloboditi rodjaci«. »Tedad je nekdo predlagal, če se ne motim, je bil to Rejec, naj bi nova organizacija imela ime TIGR.«¹⁶ Drago Žerjal, soustanovitelj tržaške Borbe, o kateri bo posebej govor, odločno zanika, da bi bilo ime TIGR že tedaj v rabi. Trdi, da ga je razširil Rejec potem, ko je od spomladi 1929 že živel v emigraciji v Jugoslaviji (odtlej je bil v Sloveniji tudi Žerjal) kot nadomestilo za isto leto ukinjeno Orjuno. Po tej logiki so orjunaši, zlasti Primorci, avtomatično postali tigrovci.¹⁷ To potrjuje tudi znana gverilca, ki sta še v tridesetih letih prihajala redno na Primorsko, Tone Cernač in nekdanji orjunaš Filip Kosec.¹⁸ Zmešnjavo vnaša Alojz Zidar, ki je pripadal organizaciji šele v tridesetih letih. On pravi, da sprva organizacija ni imela imena, ime TIGR si je nadela, ko se je postopoma čistil njen program, predlagal naj bi ga prof. Filip Peric, urednik Edinosti, medtem ko naj bi slikar Ljubo Ravnikar risal za naslov časopisa Svoboda tigre, ki trga verigo.¹⁹ Res je obratno, ime TIGR je nosila že prva, tržaška organizacija. To potrjuje tudi T. Rutar, ko pravi, da se je na Goriškem organizacija imenovala zgolj »tajna organizacija«, da pa so vsaj nekateri vedeli za kratico TIGR, »ki jo je sestavil na nekem sestanku tigrovcev v Trstu glavni urednik dnevnika Edinost prof. Franjo Peric leta 1925.«²⁰

Pa poglejmo, kaj najdemo o tem v primarnih virih. V italijanskih policijskih dokumentih najdemo prvič ime TGR (Trst, Gorica, Reka) 26. novembra 1927.

¹⁵ AGR, 1930—31, b. 3.

¹⁶ A. Šavli, Srečanja.

¹⁷ Pogovor M. Kacin-Wohinz z Dragom Žerjalom, Koper 20. 1. 1984, rokopis v IZDG (cit. Žerjal, Pogovor).

¹⁸ Zapiski v zapuščini Č. Šinkova, A IZDG.

¹⁹ A. Zidar, TIGR in NOV, TV 15, 20, VIII. 1968.

²⁰ T. Rutar, Kratak pregled, str. 333.

Gre za poročilo konfidenta, ki to ime pripisuje Orjuni v Julijski krajini, torej prvi Gabrščkovi podtalni organizaciji iz let 1924—26.²¹ »Izvršilni odbor kraške sekcije T. I. G. R.« je podpis na grozilnem pismu poslanem med 29. avgustom in 5. septembrom 1928 sežanskim podpisnikom vdanostne izjave Mussoliniju.²² Ivan Regent je poročal vodstvu KPI v Parizu februarja 1930 o organizaciji, ki se je ustanovila z združitvijo pokrajinskih ilegalnih skupin pod naslovom TIGOR. Toda ta naslov je tolmačil kot: »Tržaško-istrska-goriška organizacija«.²³

Policijska in sodna preiskava o organizaciji, odkriti leta 1930, sta ugotovili, da je na Goriškem obstajala »Organizacija« ali »Naša organizacija«, tako so jo namreč imenovali njeni pripadniki. Le v zaslišanju Bidovca je podatek, da je vedel za TGR, o čemer naj bi se Tržačani pogovarjali, vendar so menili, da je TGR v Ljubljani, tako kot sta bila ORJEM in TOPJ²⁴ — Teroristična organizacija primorskih Jugoslovanov, ki pa najbrž pod tem imenom ni nikoli obstajala. Značilno je, da v italijanskih dokumentih tudi v tridesetih letih, ki vsebujejo na tisoče podatkov o iredentističnem gibanju, kratico TIGR prav redko kdaj najdemo. To pa seveda ne pomeni, da TIGR ni obstajal. O njem najbolje priča ilegalni časopis Svoboda, ki po letu 1930 nosi v naslovu izdajatelja: »Revolucionarna organizacija TIGR« in v podpisih proglasov »CK TIGR«. V drugi številki Svobode iz leta 1933 je članek z naslovom »Ob petletnici revolucionarnega delovanja združene revolucionarne organizacije Julijske krajine TIGR«, kar pomeni, da se je njeno delovanje štel od leta 1928, in da so jo krstili TIGR. Verjeti kaže Jelinčiču, ki v opombi teksta, objavljenega leta 1960, pravi: »V začetku in še v dobi največje dejavnosti ji sploh nismo dajali nobenega imena, oziroma smo jo imenovali kar kratko le 'Organizacija'... Pozneje, vendar še preden je Rejec zbežal, sva to ime (TIGR op. av.) uporabila prvič, menda v nekem anonimnem pismu. (Očitno gre za že omenjeno grozilno pismo iz začetka septembra 1928.) Vendar pa bi to lahko povezali tudi s časom poprej, npr. s prepoznavno številko ,4', ki smo jo dali vpisati članom naše organizacije na sliko osebne izkaznice... za medsebojno prepoznavanje... Številka ,4' se je nanašala na začetnice imen...: Trst, Istra, Goriška, Reka.«²⁵ Ta podatek, ki je kdove zakaj omenjen le v opombi, potrjuje Rejec, od katerega žal nimamo podrobnejših opisov razvoja organizacije, ki jo je vodil, temveč le fragmente. Pravi, da za ime TIGR praktično njegovi člani niso vedeli, ker se je razširilo šele po aretacijah leta 1930 iz Slovenije prek Pivškega. Po letu 1930 pa je bilo v uporabi le v ožjem krogu, nakar so ga začeli opuščati zaradi njegovega romantičnega prizvoka, ki ni več ustrezal razširjenim protifašističnim koncepcijam organizacije.²⁶

O obstoju TIGRA torej ne gre dvomiti, predvsem pa kaže na kontinuiteto s TIGR iz prve faze, iz 1924. leta, ki je gotovo ostalo marsikomu v spominu.

²¹ AGR, GI, b. 17.

²² Il Piccolo, 3. IX. 1930.

²³ Dokument je objavljen v M. Kacin-Wohinz, *Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia*, Quaderni, vol. II, Rovigno 1972.

²⁴ Archivio Storico del Ministero degli Esteri, Affari politici, Jugoslavia (cit. ASME, Jug.) 1930, b. 10.

²⁵ Z. Jelinčič, *Ob 30-letnici*.

²⁶ Zapiski A. Rejca v Arhivu Republiškega sekretariata za notranje zadeve, A 149571—149574, 0006000 (cit. Rejec, ARSNZ); Pivka med dvema vojnama, nepodpisan rokopis — najbrž Rejčev — v zapuščini C. Šinkovca.

Pojem je veljal bolj za gverilce, ki so čez mejo prihajali na akcije v Julijsko krajino, kot za domačine, a se je zasidral v spomin, tudi prek časopisa Svoboda, do take mere, da prav vsi preživeli v spominih pišejo samo o TIGR, razen za dobo 1927—1930, ko je obstajala tudi posebna tržaška veja »Borba«.

»Tajna organizacija Borba«

V istem času in neodvisno od sestanka na Nanosu se je v Trstu osnovala druga ilegalna organizacija iz vrst Zveze mladinskih društev. O njej pišeta dva pobudnika, Vekoslav Španger, ki je že leta 1947 objavil krajši zapis, pozneje pa knjigo in Drago Žerjal v obsežnih spominih in v intervjuju z avtorico. Po razpustu ZMD, torej po 30. septembru 1927, je odbor (Jože Dekleva, Dorče Sarđoč, Andrej Šavli) sklical predsednike in tajnike vseh mladinskih društev na sestanek v nekem gozdčičku pri Rocolu. In če je bil sestanek na Nanosu sredi septembra, je očitno, da je bil ta sestanek razpuščene ZMD njegova neposredna posledica. Vendar na tržaškem sestanku ni bilo govora niti o ilegalni organizaciji niti o akcijah. Obravnavali so nov položaj in možnosti za nadaljevanje društvenega življenja. Večina se je zavzemala za pasivni odpor, za propagando, širjenje knjig, za izlete in družabna srečanja, le ideja o izdaji lastnega ilegalnega časopisa je identična s sklepom na Nanosu.

Konkretnejših sklepov sestanek ni sprejel, s čimer niso bili zadovoljni nekateri radikalnejše usmerjeni mladinci. Že na poti s sestanka je Španger, po lastnih podatkih, nagovoril Šavlija, da se morajo drugače pripraviti na odpor, nakar sta začela pripravljati osnutek pravil prave organizacije. Medtem je pristopil Drago Žerjal, očitno na lastno pobudo in pritegnil še Frana Marušiča in Zvonimira Miloša. Sledil je sestanek na domu Miloša, katerega bi se morala udeležiti tudi Šavli in Dekleva, a sta zaradi kompromitiranosti izostala. Datum tega sestanka, ki se šteje za ustanovni sestanek tržaške tajne organizacije, ni znan. Po prvih Špangerjevih podatkih iz leta 1947 naj bi bil v začetku leta 1928, potem, ko je že izšla prva številka ilegalne Borbe in potem, ko je že zagorela prva šola na Proseku.²⁷ V poznejših spisih istega in Draga Žerjala pa že konec oktobra 1927²⁸

Na prvem sestanku so se dogovorili o organizaciji, ki bi delovala po natančnih pravilih, na drugem sestanku so ta pravila že sprejeli, izdelala sta jih Španger in Marušič na osnovi osnutka, pri katerem je sodeloval Šavli. Pravila so dopolnjevali postopoma in za snujočo se organizacijo so v začetku leta 1928 izbrali ime Borba, tako kot se je imenoval ilegalni časopis, katerega prvo številko so izdali udeleženci nanoškega sestanka konec decembra 1927.

Cilj in namen organizacije je bil »brezkompromisna borba proti fašizmu ter za priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. Borba naj se izvaja proti fašizmu in njegovim ustanovam z vsemi možnimi sredstvi do končnega strmoglavljenja fašizma.«²⁹ Po poznejši obtožnici pa naj bi bil cilj organizacije ohranjati narodno zavest, širiti slovensko kulturo, preprečiti širjenje italijanskih

²⁷ V. Španger, Prvi borci za svobodo, Koledar Gregorčičeve založbe, Trst 1947, str. 17—26.

²⁸ V. Španger, Bazoviški spomenik, Trst 1965; D. Žerjal, Narodnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov, (NRG), rokopis v IZDG.

²⁹ V. Španger, Bazoviški spomenik, str. 43.

čustev, boj proti fašistični diktaturi.³⁰ V pravilih je področje delovanja tajne organizacije Borba (TOB) obsegalo celo Julijsko krajino, vendar podrobnejša teritorialna razdelitev na srenje ni segla na Goriško. Srenje so sestavljale celice, ki so se delile na trojke. Člani TOB so se razlikovali, eni so bili aktivni, drugi pasivni. Prvi so bili določeni za akcije in za organiziranje, drugi za širjenje propagande, a o organizaciji niso smeli ničesar vedeti. Med aktivne člane so bili sprejeti le samski moškega spola, pogoj za sprejem pa je bila akcija. Organizacijo je vodil glavni odbor iz petih članov, ki so bili istočasno načelniki srenj. Poleg odobravanja akcij in sprejema novih članov je odbor imel nalogo povezovati se »z antifašističnimi silami, kjerkoli se te nahajajo«. Načelniki srenj so določali načelnike celic, le-ti pa voditelje trojk. Vsakdo je smel poznati le svojega neposrednega načelnika. Pasivni člani so smeli biti povezani samo s tistim aktivnim članom, ki jim je dajal navodila za delo. Ker je bil pogoj za sprejem med aktivne člane opravljena akcija, so si tudi pobudniki organizacije V. Španger, D. Žerjal, F. Marušič, Z. Miloš, naložili to dolžnost.³¹

Spominski podatki ustanoviteljev TOB kategorično trdijo, da je TOB nastala docela samoiniciativno in da je bila popolnoma neodvisna od organizacije, ki se je razvila na osnovi nanoškega sestanka. Vendar, če je bil med prvimi iniciatorji in sestavljalci pravil Šavli, je očitno, da pravila niso bila brez vpliva nanoških sklepov. Prav tako ne prvi širši sestanek razpuščene ZMD, ki ga je vodil Dekleva in na katerem so bili navzoči vsi štirje iniciatorji TOB. Poleg tega je že obstajal vzgled s Pivškega, kjer sicer organiziranost ni bila precizirana, pač pa aktivnost. Dejstvo je, da sta obe organizaciji imeli enako organizacijsko strukturo — srenje, celice, trojke — in enake pogoje za aktivne člane — samski, moški, z odsluženim vojaškim rokom. Iz prvih Špangerjevih spominov, ki jih moremo jemati kot prvi vir, je razvidno, da mu je Šavli, ki je medtem, ko se je snovala TOB, odšel na Tolminsko, pisno sporočil imena oseb iz Gorice in Pivke, s katerimi naj bi se TOB povezala: Rejec, Jelinčič, Majnik, Vadnjal.³² To zvezo je res vzdrževal sam Španger ves čas obstoja TOB. Vprašanje pa je, kakšno vlogo sta imela Dekleva in Sarđoč, udeleženca nanoškega sestanka. Pri ustanovitvi TOB nista sodelovala, pa tudi ne v njenem delovanju. Povezana pa sta bila z Gorico, vendar sta bila že sredi leta 1928 aretirana in konfinirana. Dandanes se Žerjal z grenkobo spominja, da najbolj radikalnih mladincev nihče ni povabil na Nanos in da voditelji ZMD, navzoči na nanoškem sestanku, niso ničesar organizirali, vodstvo TOB jih je imelo le za reprezentante, za stike z drugimi organizacijami, ker so bili pač znani politični delavci.³³

Iz povedanega lahko sklepamo, da je tržaška organizacija res nastala spontano, od spodaj, na pobudo najbolj radikalnih predsednikov posameznih mladinskih društev, medtem ko je bil nanoški sestanek sestanek voditeljev ZPD in ZMD, sestanek, ki je dal idejo in nakazal organiziranost, kar so ustanovitelji TOB tudi konkretizirali. Če so ravnali na svojo roko, je bilo tistemu vodstvu, ki se je osnovalo na Nanosu, za vso Julijsko krajino treba le sprejeti dejstvo.

³⁰ AGR, 1930—31, b. 3.

³¹ V. Španger, Bazoviški spomenik, str. 43—45; Žerjal, NRG, str. 16. Original Pravitel ni znan, citira jih Španger s pripombo, da poškodovane pasuse dopolnjuje po spominu.

³² V. Španger, Prvi borci.

³³ D. Žerjal, Pogovor.

Od kod pa je prišla ideja o organizacijski strukturi? ZPD na Goriškem je že pred ilegalno imela sistem srenj, očitno po vzgledu Sokola ali Orjune. Celice so po soglasnem zatrjevanju spominopiscev prevzete iz strukture KPI, ki je bila že od 1926 v popolni ilegali. Trojke pa so najbrž prevzeli po zgledu gverilcev, oz. orjunašev, rekli so jim tudi »komiti«, ki so praviloma v troje prihajali čez mejo in opravljali akcije v Italiji. Udeleženci nanoškega sestanka so bili izurjeni organizatorji, politični delavci, a tudi kompromitirani pri italijanskih oblasteh. Organizatorji TOB so bili mlajši, neizkušeni mladeniči med dvajsetim in štiriindvajsetim letom. Ker niso bili kompromitirani, so bili tudi pogumnejši in drznejši.

Iz razvoja organizacij in njunega delovanja je izvidno, da se je organizacija, ki je nastala na Nanosu, dejansko omejila na Goriško, medtem ko je TOB po svoje delovala v tržaški pokrajini in se pozneje razširila tudi na osrednjo Istro. K TOB se je kmalu priključila organizacija na Postojnsko-pivškem z Vadnjalom, ki je bil sicer udeleženec nanoškega sestanka. Čeprav sta obstajala dva vodilna ali glavna odbora, eden v Trstu drugi v Gorici, je imel očitno goriški večje kompetence. Pomembnejših sestankov so se recipročno udeleževali predstavniki enega ali drugega odbora. Iz obtožnice je razvidno, da je tržaški odbor obveščal goriško vodstvo o svojih namerah, ker je bil le-ta politično zrejši.³⁴ Goriško vodstvo je skrbelo tudi za izdajo ilegalnega lista Borba in pozneje Svoboda ter drugega propagandnega gradiva, zlasti za letake. To gradivo je bilo skupno obema organizacijama. Tudi razpoznavni znak med aktivnimi člani na Goriškem in Tržaškem je bil enak: številka 4, vpisana na osebni izkaznici, ustno geslo pa se je glasilo: »Štiri — svobodni«. Številka pomeni štiri mesta, katerih začetnice tvorijo ime TIGR. »Da je bila ena sama organizacija, vključujoča Goriško-Tržaško in Istro, o tem ni nihče dvomil,« piše Jelinčič v Spominih, ko opisuje ključna vprašanja, obravnavana v preiskavi in na sodnem procesu. »Znani so bili skupni sestanki, povezava s tiskom, odborov itd. . . Enako niso dvomili, . . . da je vsaka pokrajina imela svoje avtonomno vodstvo, da je vsak odbor odločal o svojih akcijah, toda moral je dobiti privolitev osrednjega odbora v Gorici. Zaradi začetne pobude in ker je bilo tu več intelektualcev . . . so smatrali goriški odbor, tudi zaradi povezave z inozemstvom — za osrednji, vodilni.«³⁵

Popolnoma zanika enotnost Drago Žerjal, kakor zanika tudi naslov TIGR, ne samo za skupno, marveč tudi za goriško organizacijo. Vendar temelji njegovo pričevanje le na obtožnici, ki v drugem delu res obravnava organizacijo ločeno, na različnih pogojih za vstop v organizacijo in na različni aktivnosti. Ob tem dokazovanju pa Žerjal spregleda vse tisto, kar je organizaciji povezovalo in jima dajalo pečat enovitosti.

Obstajala je enotnost glede namena, cilja, organizacijske strukture in metode dela. Toda delovanje obeh vej je bilo različno in avtonomno, pogojeno z različnimi okoliščinami in stopnjo organiziranosti. Tržaška organizacija je bila izrazito akcijska, goriška predvsem propagandna in obveščevalna. Medtem ko je aktivni član TOB moral najprej izvršiti akcijo, da je bil sprejet, so bile

³⁴ AGR, 1930—31, b. 3.

³⁵ Z. Jelinčič, Spomini, str. 123.

na Goriškem vezi bolj ohlapne. Prisega, ki jo omenja obtožnica, da je veljala za goriško organizacijo, pa je očitno veljala le za tiste, ki so bili povezani z Orjuno: »Na svojo čast in na čast svoje družine prisegam pred bogom, da bom storil vse za osvoboditev Julijske krajine in za njeno priključitev k Jugoslaviji.«³⁶ Nedvomno pa se je organizacija tako na Goriškem kot na Tržaškem postopoma izpopolnjevala in nedvomno je tudi, da se je marsikaj v poznejših spominih izkrivilo, časovno prestavilo ali zameglilo.

Italijanske policijske oblasti so zaznale nastajanje nečesa novega. Za to so poskrbeli konfidenti, katerih poročila so v ohranjenih policijskih fondih. Vendar še tako dobro nastavljeni konfidenti dve leti niso prodrli do bistva, do pravih organizatorjev, ki jih je razkrila šele preiskava aretirancev v začetku leta 1930. Za drugo polovico leta 1927 razberemo iz konfidentskih poročil, da se v Trstu snuje ilegalna organizacija kot primorski del Orjune. Snovali naj bi jo znani slovenski iredentisti na sestankih v kavarni Stazione, imenovala naj bi se »Zveza iredentistov« (Lega degli irredentisti). Med imeni, ki jih navajajo poročila, so osebe, katere je policija že prej nadzorovala: Albert Koruza, Milan Zadnik, Jože Dekleva, A. Ekar, Karel Širok, Dorče Sardoč, dr. Goljevšček, dr. Pertot, prof. Kosovel. Posebej je rečeno, da znani Roman Pahor ne namerava pristopiti v to Zvezo, ker je demokratskega prepričanja. V bistvu naj bi bila ta Zveza predvsem opozicija tedaj še obstoječemu političnemu društvu Edinost, ki si je še po ukinitvi društev prizadevalo legalno braniti narodno manjšino, čeprav razen dveh poslancev v parlamentu in časopisa Edinost, praktično ni imelo ničesar več. Tudi poslanca ter časopis so bili v zadnjem letu obstoja (do konca 1928) zgolj fiktivni. Iz istih konfidentskih poročil vzemo, da so o teh vprašanih razpravljali tržaški delegati na kongresu Orjune decembra 1927 v Ljubljani in prosili za pomoč jugoslovanske nacionalistične organizacije snujočemu se ilegalnemu odporu na Primorskem. Glede že omenjene Zveze iredentistov je v poročilih rečeno še, da je imel prof. Filip Peric, ravnatelj časopisa Edinost, nalogo sestaviti statut in v Zvezo vključiti le neoporečne in neuklonljive mladince iz ZMD, kateri bi bili organizirani v obliki stotnij (centurie), vendar naj bi mladinci odklanjali vstop. Po istih poročilih naj bi vladala številna nasprotja med samimi snovatelji Zveze, zlasti študenti naj bi nasprotovali starejšim in snovali lastno organizacijo.³⁷ Še eno organizacijo je zaznala fašistična policija, in sicer leta 1929 pod imenom TOPJ, kar pomeni Teritorialna (morda teroristična) organizacija primorskih Jugoslovanov. Podpisana je bila na nekem grozilnem pismu Mussoliniju. Vendar o njen ni nikakršnih podatkov, očitno je šlo za »Tajno organizacijo« oziroma »Borbo«.

Nimamo virov, da bi preverili konfidentska poročila. Kljub temu navedenih podatkov ne gre zavreči kot popolnoma izmišljenih. Tako, kakor so snovali organizacijo na Nanosu in na Milošovem domu, je najbrž še marsikatera skupina načrtovala, ali se vsaj v tem smislu pogovarjala. Toda le dve sta načrtovanje tudi realizirali in se dve leti in pol razvijali, ne nazadnje zato, ker ju konfidenti niso poznali. Navedeni podatki pričajo, da je med mladimi ljudmi po razpustu društev vrelo, pa tudi, da so vedeli in soglašali s tistimi načrti za

³⁶ AGR, 1930—31, b. 3.

³⁷ Archivio Centrale della Stato, Direzione Generale della Pubblico Sicurezza, Divisione Polizia Politica (cit. PS Dv. PP), 1927—32, b. 3.

ilegalo, ki jih je začel Gabršček in s tistimi konkretnimi akcijami na Pivškem, ki so se začele leta 1924.

O dejavnostih obeh vej organizacije je bilo že veliko zapisanega. Obtožnica proti osemindesetim aktivistom članom, večinoma prijetih leta 1930, je uvodoma ugotavljala: »Slovansko govoreči državljani Julijske krajine so s številnimi sredstvi, ki so prihajala izza meje, delovali proti Italiji z ilegalnim širjenjem slovanskega tiska . . ., s požigi italijanskih šol, z umori italijanski domovini najbolj vdanih drugorodcev, s terorističnimi dejanji zoper posameznike in zoper vojaške in javne objekte, z ropi, vohunskimi in drugimi zločinskimi dejanji. V zadnjih štirih letih je bilo v Julijski krajini storjenih 99 tovrstnih zločinov . . . Izkazalo se je, da to kaznivo delovanje ni le izraz delinkventnosti posameznikov . . . marveč je protiitalijanska manifestacija združenj, ki imajo enak akcijski načrt in skupne cilje, usmerjene proti varnosti države in k terorju med delovnim ljudstvom Julijske krajine.« Združenja na Goriškem so bila »organizirana tako, da je ustrezalo političnim in vojaškim namenom . . . Med drugim . . . za gverilske akcije v zaledju naše vojske v primeru vojne«. Na Tržaškem je bila organizacija enaka. Iz ilegalnih časopisov je razvidno, »s kakšnimi sredstvi so člani organizacije poskušali doseči svoj končni cilj, to je s silo odtrgati Julijsko krajino od Italije.«³⁸

Aretacije in preiskava

Še pred odkritjem obeh organizacij sta bili aretirani dve ožji skupini pripadnikov: na Grahovem v Baški grapi in v Beramu pri Pazinu, ne da bi preiskava in sodna procesa našli niti za razkritje celotne mreže. Na Grahovem in v okolici je bilo decembra 1928 prijetih pet fantov, ki so prenašali prepovedano literaturo in zbirali vojaška in politična obvestila. Posebno sodišče za zaščito države je tri obsodilo na dvajset mesecev do treh let zapora. Dogodki v Pazinu ob fašističnem plebiscitu so znani, naključno smrt volilca je plačal Vladimir Gortan z življenjem, drugi s tridesetimi leti zapora.

Oba dogodka bi mogla, ne glede na konspirativni značaj organizacij, pripeljati do organizatorjev tako istrske kot grahovske skupine, od tu pa seveda do razkritja celote. To nevarnost so preprečili pobegi neposredno udeleženih, Alberta Rejca, voditelja goriške organizacije, in Julija Torkarja, organizatorja v Baški grapi, Draga Žerjala iz vodstva tržaške Borbe in Slavka Zlatiča, organizatorja istrske skupine. Zato so vrste praktično ostale nedotaknjene in kar je pomembneje, intenzificirale so aktivnost.

Toda 9. novembra 1929 sta bila prijeta v Dolenji Trebuši dijaka Slavko Bevk iz Cerkna in poznejši pisatelj Ciril Kosmač s Slapa na Idriji. Bila sta izdana, da sta fotografirala gradnjo ceste Tribuša—Idrija in prevzemala načrte te ceste od geometra Ivana Lenardiča iz Kojškega.

Prva aretiranca sta očitno molčala celih pet mesecev, od 9. novembra 1929, ko sta bila prijeta, do prvih dni aprila 1930. Medtem so se teroristične akcije nadaljevale in pomnožile ter dosegle višek v atentatu na Popolo di Trieste, ne da bi zasliševalci Bevka in Kosmača posumili o njuni povezanosti s temi dogodki.

³⁸ AGR, 1930—31, b. 4, Obtožnica.

Preiskava je bila ta čas v rokah policije vojaškega poveljstva v Trstu (sezione Ufficio cifra) pod vodstvom kapetana Dove. Zadeva je bila v rokah vojaške in ne civilne policije, zato ker je šlo za vojaško špijonažo. Prve konkretnejše podatke je izpovedal Bevk 2. aprila in samo predstavljamo si lahko, pod kakšnim pritiskom je popustil enaindvajsetletni dijak, medtem ko dvajsetletni Ciril Kosmač očitno ni kaj dosti vedel. Toda Bevk in Kosmač sta govorila šele zatem, ko so bili sredi marca aretirani nekateri vodilni delavci z Goriške in kot kaže, ne po njuni krivdi. J. Pirjevec meni, da je aretacije v marcu povzročil konfident italijanskega konzula v Ljubljani.³⁹ Trditve o izdajstvu potrjujejo vsaj štirje podatki v pisanih virih: Marušičevo pismo iz zapora jugoslovanskemu konzulatu v Trstu, kjer pravi »smo padli po izdajstvu znane osebe, ki jo tu nočem imenovati«.⁴⁰ Konfident italijanskega konzulata v Zagrebu je poročal o obnašanju jugoslovanskega konzula v Trstu in med drugim omenil, da konzul ve za povzročitelja aretacij, ki naj bi bil neki drug konfident zagrebškega italijanskega konzulata.⁴¹ Medtem ko je v nekem dopisu omenjeno ime Kovačič, najdemo v poznejšem konfidentskem poročilu podatek, da nov vicekonzul v Trstu Ljotić sodi, da je v zadevi Bidovec, mimo izjav Frančeškine, »pravi vzrok katastrofe... bila, sodeč po informacijah konzulata, Guličeva«, uslužbenka konzulata v Trstu.⁴² Četrty podatek, ki kaže na izdajstvo goriškega vodstva, je v poročilu goriške kvesture, in sicer, da se je neki emigrant vrnil iz Slovenije in povedal za dejavnost Z. Jelinčiča, S. Logarja in A. Sfiligoja, čemur je najprej sledilo zasledovanje Logarja, nato 15. marca aretacije.⁴³ Pozneje zvemo, da je bil konfident v Gorici P. G. — Pelicon, ki naj bi od leta 1929 do aprila 1930 izdajal ljudi iz organizacije⁴⁴ in morda je bila tudi aretacija Bevka in Kosmača njegovo delo.

Ali je šlo torej za več konfidentov? Gotovo. Njihova imena praviloma niso zapisana v dokumentih naročnikov in v bistvu so tudi nepomembna. Pomembno je vedeti, da je plaz sprožil zunanji dejavnik. Dejstvo je, da se je marca začel odvijati klopčič in se neusmiljeno odvil do zadnje niti.

Do petnajstega aprila so bili aretirani glavni stebri goriške organizacije, od Tržačanov pa Španger s Proseka, ki je vzdrževal zvezo Trsta z Gorico. Po 10. aprilu so prišli na vrsto člani tržaške Borbe, do 18. so bili prijeti vsi voditelji. Nekaj aretacij je bilo še v naslednjih mesecih, postopoma, kakor je prihajala na dan vloga posameznikov. Skupina osemnajstih mladeničev iz okolice Trsta je bila prijeta 30. maja. Aretacije so potekale v tajnosti, osumljence so prijemali z najrazličnejšimi izgovori, svojci niso vedeli, kaj se je zgodilo š sinom in kje se nahaja.

Ne vemo, koliko ljudi je bilo prijetih. V obtožnici je navedenih 87 imen, od tega 27 ubežnih. Vsega je bilo prijetih precej več oseb, kot jih navaja obtožnica, nekatere so sproti izpustili, če ni bilo zanje zadostnih dokazov za sodni postopek. Goriška prefektura je že 11. aprila prosila notranje ministrstvo,

³⁹ J. Pirjevec, Bazovica 1930, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXI/1981, št. 1—2, str. 161.

⁴⁰ ASME, Jug. 1931, b. 10.

⁴¹ AGR, 1930—31, b. 3.

⁴² AGR, 1932, b. 3.

⁴³ AGR, 1930—31, b. 3.

⁴⁴ AGR, 1932, b. 1.

naj odloči, kako ravnati z manj pomembnimi, izpuščenimi pripadniki organizacije. Predlagala je policijske kazni, vendar jo je skrbelo, da bi ti ukrepi vznemirili javnost, tembolj, ker je bilo med »manj pomembnimi« mnogo dijakov. Dejansko je bilo izmed teh prav malo obsojenih na konfinacije, medtem ko o nižjih policijskih kaznih (policijski nadzor, opomin in svarilo) nimamo podatkov.

Pri aretirancih so našli obremenilno gradivo, med drugim tudi sedem številčk ilegalne Borbe in Svobode, šifrirana poročila, orožje pri posameznikih in tretjo bombo (cev z želatino in vžigalno vrstico). Bomba je bila enaka tistima, ki sta eksplodirali v svetilniku zmage in v uredništvu Popola. Bomba je izdelal Velenčič, Bidovec pa izročil Miroslavu Pertótu, da bi jo v primeru Bidovčeve aretacije podtaknil tržaški kvesturi. Samo pri Marušiču so našli dva zavoja literature s 170 izvodi Svobode iz marca 1930 in več deset izvodov La Libertà in Il Becco Giallo, ki sta izhajala v Parizu.⁴⁵

Med ubežniki, ki jih omenja obtožnica, so bili nekateri v emigraciji že pred aprilsko ofenzivo, med njimi brata Rejec in D. Žerjal, drugi so zbežali v času aretacij, z Goriške npr. A. Majnik, S. Fortunat, M. Gačnik, s Knežaka J. Vadnjal. Po nekem policijskem poročilu jih je tedaj zbežalo 35, po izjavi A. Rejca pa je odšlo v letih 1929—31 v emigracijo okrog 2000 ljudi, večji del iz političnih razlogov.⁴⁶ Zastavlja se vprašanje, zakaj niso zbežali drugi, najbolj obremenjeni voditelji organizacije. Imeli so dovolj časa, saj so bile aretacije postopne. Se jim je zdelo, da jim nič ne grozi, ali pa, da je treba vztrajati do konca, kar je že bilo pravilo organizacije? Poleg tega pa je bilo za beg potrebno priporočilo za jugoslovanske oblasti, kar v tedanji zmešnjavi najbrž ni bilo preprosto. »Krog, okoli nas se je ožil,« piše Jelinčič, »vendar je le redko kdo mislil na beg.« Z A. Rejcem sta bila že vnaprej dogovorjena, da beži tisti od njiju, ki bo bolj ogrožen, in to se je zgodilo že marca 1929 z Rejcem. »V ostalem pa tudi niso hoteli bežati, ker se večji del ni moglo vedeti ali gre pri kaki aretaciji le za preventiven ukrep... ali za kaj resnejšega.« Sam Jelinčič je bil dotlej že dvakrat v preventivnem zaporu in je najbrž računal s to izkušnjo pa tudi »težko in samotno, pa četudi pod pritiskom nujnosti, bi se mi zdelo iti preko meje na varno.«⁴⁷ Po aretacijah Goričanov sta se Prosečana Štoka in Rupel vpraševala, kaj storiti. »Če ostaneva, ne veva, kaj bo, če beživa, gotovo izpostaviva Špangerja nevarnosti, ki je sicer ne pozna. Torej ostaneva.«⁴⁸

Policijska preiskava se je do začetka aprila vrtela samo v smeri špijonaže. Ko je med izpovedmi prišla na dan politična narava organizacije, sta se vmešali goriška in tržaška kvestura in zahtevali od vojaške policije, da ju vključi v preiskavo. Prišlo je do močnega antagonizma med civilno in vojaško policijo, obe sta si lastili kompetence in zasluge. Šef Generalne direkcije javne varnosti se je pritoževal šefu politične policije Bocchiniju in zagotavljal, da v Julijski krajini, drugače kot v ostali Italiji, »ni mogoče ločevati špijonaže od politične dejavnosti«. Zahteval je pravice zasliševanja za kvesturi v Trstu in Gorici, ki sta v dolgih poročilih dokazovali svoje zasluge za veliko odkritje.⁴⁹

⁴⁵ AGR, 1930—31, b. 4.

⁴⁶ A. Rejec, ARSNZ.

⁴⁷ Z. Jelinčič, Primorska mladina, Spomini, str. 98.

⁴⁸ Po Špangerju, Bazoviški spomenik, str. 98.

⁴⁹ AGR, 1930—31, b. 3.

Od aprila je šef vojaške policije v Trstu Morgani ustno poročal kvestorju o dosežkih preiskave na političnem področju, medtem ko je goriški kvesturi dopustil navzočnost pri nekaterih zaslišanjih. Svojo konspirativnost je utemeljeval z nevarnostjo morebitnih konfidentov na kvesturi, sodeč po uslužbencu goriške kvesture A. Černetu, ki je dejansko opozarjal ljudi na pripravljajoče se aretacije.

Iz poročil goriške kvesture, ki se je čutila najbolj prizadeto za odvzem kompetenc, razberemo, da je že od srede leta 1928, to je od tečajnega kongresa dijakov v Cvetrežu, zasledovala osumljene in kaznovala Jelenčiča ter njegovo ženo Fanico Obid z opominom. »Glavni cilj organizacije je bil držati v Slovenicah živa rasna čustva, braniti slovensko kulturo, preprečiti, da bi se med njimi razširila italijanska čustva, in pobijati fašistično doktrino. Poleg tega namena, ki je bil glavni, se je organizacija prek svojih privržencev ukvarjala tudi z vojaško špijonažo ... vzdržujoč ... stike z emisarji vrhovnega štaba jugoslovanske armade. Organizacija je v goriški provinci funkcionirala organsko in natančno in vsi člani so imeli natančno določene naloge.«⁵⁰

Ufficio cifra, vojaška policija, je dokazovala svoje pravice pri zadevi in se branila očitkov z močnimi argumenti. Do 20. marca so namreč vsi rezultati preiskave zadevali zgolj špijonažo, toda tudi atentata na svetilnik zmage in na Popolo di Trieste, sta po njenem imela »še vedno specifičen značaj vojaškega vprašanja«. Kritizirala je politično oblast, da je bila počasna, in goriško kvesturo, ker je imela slovenskega agenta v svojih vrstah, kar je mnogim omogočilo beg. Zagotavljala je, da je organizacija prej vohunska, kot politična, »ker so bili vsi odgovornejši v stiku s funkcionarji onstran meje«. Sodila je, da »smo se znašli pred organizacijo, kakršno je predvidevala okrožnica (generalnega štaba jugoslovanske armade glede komitov, op. av.) že izza konca vojne in kakršne je realiziral center za pripravo in usposabljanje komitov v Ljubljani ... Znašli smo se pred organizacijo, v kateri se vojaška akcija povezuje, še več, prepleta tako intimno in s takšnimi interferencami s politično, da nikakor ni mogoče natančno določiti kje se neha prva in odstopi prostor drugi.« V obsežni promemoriji vojaško obveščevalne službe pri vrhovnem vojaškem poveljstvu, z dne 10. junija 1930 so nadrobno opisana prizadevanja zasliševalcev. Kapetanu Dovi gre zasluga, ker je z »inteligentno, žilavo in strastno« dejavnostjo »po dolgem času ... predal pravici številne udeležence špijonske mreže in pripadnike protidržavnih organizacij, ki so delovale v našo škodo v Julijski krajini.«⁵¹

Po desetem aprilu je v preiskavi sodelovala politična policija, preživeli pravijo, da je bila to tajna policija OVRA, vendar se v dokumentih to ime ne pojavlja. Šlo je za poseben oddelek politične policije pri Generalni direkciji za javno varnost, za katerega se je uveljavilo ime OVRA.⁵²

Spor na lokalni ravni se je prenesel tudi v center med Generalno direkcijo za javno varnost oziroma Notranjim ministrstvom na eni ter Ministrstvom za

⁵⁰ AGR, 1930—31, b. 4, poročilo z dne 19. maja 1930.

⁵¹ AGR, 1930—31, b. 3.

⁵² Pomen te okrajšave, ki ni bila uradna, se različno tolmači, najpogosteje Opera di vigilanza e repressione antifascista. Pa tudi: Organo di vigilanza dei reati anti-stati, Opera volontaria di repressione antifascista.

vojno na drugi strani. O zadevi pa je bil neposredno obveščen tudi Mussolini, ki je končno preiskavo poveril Notranjemu ministrstvu. Že po 15. aprilu so bile skupine jetnikov postopoma predane Posebnemu sodišču za zaščito države in poslane iz lokalnih zaporov v rimske. Preiskavo je prevzemal najprej preiskovalni sodnik, nato sodna preiskovalna komisija, ki jo je vodil Antonio Scerni. Tudi med to proceduro je Generalna direkcija za javno varnost zahtevala navzočnost svojih ljudi in očitala sodni komisiji, da zanemarja odločilno vprašanje: »katera politična organizacija je premikala roko teroristov... kakšni so bili motivi za delikte«. Menila je, da je stala v ozadju italijanska Antifašistična koncentracija v emigraciji, katere tisk je bil najden pri aretiranih in na kraju atentatov. Mussoliniju je sporočila, da bi preiskava v to smer omogočila političnim oblastem v Julijski krajini obrniti pozornost v pravo smer, da se ne bi spet znašle pred nepredvidenimi pojavi.⁵³ Italijanski policijski oblasti se je očitno zdelo nadvse pomembno potegniti v igro opozicijo v emigraciji, bodisi zato, da bi opravičila represijo italijanskega antifašizma, bodisi zato, da bi zameglila spontano odporništvo drugorodnega prebivalstva, ki je veljalo za mirno in naklonjeno italijanizaciji.

Zaslišanja so se torej vrstila več mesecev, večina jih je bilo zaslišanih po večkrat in seveda soočenih. Začela so se v koprskih zaporih, deloma tudi v karabinjerski vojašnici v Žavljah, nadaljevala v Regina Coeli v Rimu. Spominski podatki govorijo o karabinjerski vojašnici v Semedeli, kamor so ponoči vodili jetnike na mučenje, verjeti pa velja podatkom zasliševalcev, da je bilo to v Žavljah, saj so vozili jetnike v vojašnico z zavezanimi očmi.

Opisov postopka z jetniki v zaporih in na zaslišanjih razumljivo ni v policijskih virih. Le iz stavkov »živčna napetost«, »dolgotrajno in potrpežljivo zasliševanje«, »presenečenja« ob soočenjih in »zlomi«, lahko sklepamo o nevzdržnih okoliščinah za žrtve. Zapisniki zaslišanj, na voljo imamo predvsem policijska zaslišanja, dajejo vtis, kakor da so jetniki govorili sami od sebe, brez pritiskov in muk. Spominski viri pa odkrivajo drugo plat, saj žrtve praviloma nadrobno opisujejo prav muke, ki so jih trpele. O po vojni porušenem koprskem zaporu je Jelinčič zapisal: »Umazano siva, ogromna štirinadstropna zgradba z redkimi malimi zamreženimi okenci v debelem zidovju, težkem kot srednjeveški germanski duh nas je požrla skozi nizek romanski obok, grozeč, da te zdrobi. Ozko dvorišče med visokim mračnim zidovjem še bolj potlači duha jetnika, kot ob vhodu v Dantejev pekel: ‚pustite vsak up, oni, ki vstopite‘...« O celicah pa pravi: »bile so dolge kolikor slamnjača na tleh in ‚kibla‘ pri nogah ter široke za čevljevo širino — visoke pa, da sem z roko lahko dosegel strop.«⁵⁴ O mučenju Jelinčič ne govori, z njim so bili zasliševalci očitno zvito prijazni. Glede obremenilnega gradiva, ki so mu ga prebrali v Rimu v Regina Coeli, pravi da je bilo »žal... vse točno« in »predstavljal sem si, kaj so počeli s fanti, preden so vse to priznali«. Ker je bil sam močno obremenjen, se je odločil, da previdno prevzame čimvečji del krivde nase, »bolje, da plača eden, kot mnogi od njih.«⁵⁵ Tudi Sfiligoj v svoji knjigi spo-

⁵³ AGR, 1930—31, b. 3.

⁵⁴ Z. Jelinčič, Spomini, str. 116—118.

⁵⁵ Prav tam, str. 122.

minov ne pripoveduje o mučenju in pravi, da mu je bilo vse že vnaprej dokazano, čeprav sam ni govoril.⁵⁶

Da Jelinčič in Sfiligoj, vodilni osebi na Goriškem, nista priznala obtožb, je razvidno tudi iz gradiva zasliševalcev. So morda z najbolj obremenjenimi izobraženci namenoma ravnali prefinjeno? Očitno pa to ne velja za druga dva Goričana, Rutarja in Logarja, dasi ne vemo, pod kakšnim pritiskom sta govorila. Jelinčič je v sodni preiskavi dejansko prevzel krivdo nase v obsežni promemoriji, medtem ko je zasliševalcem govoril zgolj o svojem legalnem narodnoobrambnem delu. V Spomenici, ki je žal ne poznamo (gradiva posebnega sodišča ni na voljo), je priznal, da je vodil organizacijo, ki je imela »zgolj namen ohraniti etnično in jezikovno skupnost slovanske manjšine v . . . italijanski državi«. Ta organizacija pa, da ni imela nikakršnih stikov s »tujimi oblastmi«, pa tudi nasilnih sredstev ni uporabljala za dosego cilja.⁵⁷ Sam pravi o spomenici, da je bila napisana »obrambno napadalno«, saj je prevzel nase pobudo za gibanje, toda šele tedaj, ko so bila zatrta legalna društva; ilegalno »smo začeli delati, ko ni bilo več nobene zakonite poti«. ⁵⁸ Generalni prokurator — državni tožilec je spomenico označil kot laž, o čemer pričajo rezultati preiskave, pa tudi dejstvo, da tajna organizacija ne bi imela smisla, če bi bili njeni cilji in sredstva legalni. Kajti »umetno in tendenciozno je trditi, da italijanska država uničuje slovansko raso in slovanski jezik kot taka. Katerekoli rase so njeni podaniki, za italijansko državo obstajajo le kot italijanski državljani z enakimi dolžnostmi in enakimi pravicami«. Glede Jelinčičeve trditve o nasilju pa ugotavlja, da bi ga Goričani lahko vsaj preprečili, ker »so bili odnosi med organizacijama zelo tesni in stalne so bile medsebojne šifrirane informacije.«⁵⁹

Prav nič prefinjeno in prijazno pa niso ravnali zasliševalci z mlajšimi, preprostimi fanti, kot so bili Bevk, Španger, Bidovec, Marušič, zakonca Frančeškin in še dolga vrsta kmečkih in delavskih fantov ter dijakov.

Metoda mučenja v vojaščini v Žavljah je bila poleg standardnih preteпов vrela voda. »Dva pomagača sta mi izvlekla čevlje in nogavice, podstavila posodo z vrelo vodo, kamor sta mi . . . porinila noge,« piše Španger.⁶⁰ »Zdelo bi se neverjetno, da v dvajsetem stoletju, v tako napredni državi, kot je Italija, mučijo jetnike, kot na inkvizicijskem sodišču, da bi jim izvlekli izpovedi,« je zapisal pozneje Vladimir Štoka. Star komaj dvajset let ni računal na »policijsko pretkanost«, ko s prijaznim prepričevanjem zasliševalci ničesar niso dosegli, so ga tako kot druge odpeljali v Žavljje. »Mene so najprej slekli do pasu in dva sta mi razpela roke, medtem sta me druga dva bila po hrbtu in prsih . . . Druga stopnja je bila vrela voda . . . Ko sem od bolečin planil, so me začeli tepsti s palico po oparjenih nogah, dokler niso dodobra otekle. Zatem ponovno vrela voda (izmenjaje s Špangerjem, op. av.) . . . to je trajalo tja do petih zjutraj . . . Precej pozno zjutraj sem zaslišal Marušiča, ki je tulil od bole-

⁵⁶ A. Sfiligoj, Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice, Pričevanja, Gorica 1984, str. 64.

⁵⁷ AGR, 1930—31, b. 4, Obtožnica.

⁵⁸ Z. Jelinčič, Spomini, str. 122.

⁵⁹ AGR, 1930—31, b. 3, Obtožnica.

⁶⁰ V. Španger, Bazoviški spomenik, str. 96.

čine.« Na vrsti je bil še Bidovec, ki je »priznal, da je sam postavil bombo«. ⁶¹ O Bidovcu policijska poročila povedo, »da je vse zanikal, vendar so dolga in potrpežljiva zaslišanja dosegla, da je 16. t. m. (aprila) vse priznal«. ⁶² Še več je priznal v sodni preiskavi. Ne vemo, kdo vse je preizkusil vojašnico v Žavljah. Kapetan Dova pravi, da so jih tjakaj vozili zato, da bi mislili, da so že pred preiskovalnim sodnikom in da je proces že pred vrati. Računal je, da bodo raje govorili sodniku v upanju na mile kazni. Zvonimir Miloš je npr. sam zahteval, da ga zasliši državni tožilec ali celo predsednik posebnega sodišča in je popustil šele po soočenju s Špangerjem. Vse je priznal Dovi, misleč, da je preiskovalni sodnik. O Milošu, edinem jugoslovanskem državljanu na procesu, so se širile vesti v jugoslovanskem tisku, da je »križan v fašističnih zaporih« in jugoslovanski poslanik v Rimu se je osebno zanimal za njegovo zdravje. ⁶³ Kakšno je bilo ravnanje z jetniki v Rimu, ne vemo, razen splošnih opisov jetniškega življenja. Bili so v samicah, med seboj ločenih s praznimi samicami, da se ne bi mogli dogovarjati. Jetniškega pritiska ni vzdržal Anton Gropajec iz Drage pri Trstu. »Ko se je vračal z enournega sprehoda v svojo celico, se je s hodnika tretjega nadstropja... Regina Coeli spustil v notranjost hodnika, kjer je obležal na mestu mrtev.« ⁶⁴ Dejstvo je, da je tako policijska kot sodna preiskava prišla resnici do dna vsaj do tiste mere, ki je zadostovala za obsodbo.

Spominski viri dolžijo zakonca Frančeškin, zlasti ženo Zofijo, da je vse izklepetala, toda iz gradiva je razvidno, da so tudi drugi že veliko povedali. Vendar kaže, da je neprevidna izjava Frančeškinove pripeljala do atentatorjev na Popolo di Trieste. Po »mučnem, živčnem in dolgotrajnem zaslišanju« 19. aprila ji je ušlo nekaj splošnega v zvezi z atentatom, nakar je morala precizirati, kaj o tem ve. Španger naj bi ji 9. februarja v Gorici rekel: »Čitajte danes Il Popolo di Trieste, ker v prihodnje ga ne boste več brali.« ⁶⁵ Odtlej je bil glavni predmet preiskave ta dogodek, vendar je treba vedeti, da so bili v zaporu vsi štirje atentatorji že dan pred izjavo Frančeškinove.

Ni mogoče dolžiti krivde enega ali drugega jetnika, razen treh so slej ko prej vsi govorili in priznali in kako ne bi. Srečko Logar je poslal v zaporu listek Sfiligoju: »Gušto moj, vse je izdano! Eden je izpovedal eno, drugi drugo in sami Tržačani so pod strašnimi mukami priznali svoje akcije.« ⁶⁶ Molk Alojza Valenčiča je očitno pripomogel, da se aretacije niso razširile na Pivško-Bistriško območje. Le lastnik delavnice v Knežaku, kjer so bile izdelane tri bombe, Urbančič, je bil prijet avgusta, a tudi izpuščen. Pač pa je Valenčič priznal svoje delo v spomenici sodni preiskovalni komisiji in se izgovarjal, da je bil prisiljen sodelovati v organizaciji, ker so mu kot članu fašistične stranke grozili. Jetniki so poskušali glavno krivdo vreči na tiste, ki so bili že na varnem v Jugoslaviji. Španger je trdil, da ga je uvedel v organizacijo in v akcije pobegli komunist Anton Ukmar, Bidovec in Marušič, da sta bila pobudnika organizacije v Trstu, Drago Žerjal in Drago Pahor, Valenčič, da ga

⁶¹ Po Špangerju, Bazoviški spomenik, str. 105—106.

⁶² AGR, 1930—31, b. 4.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ V. Španger, Bazoviški spomenik, str. 109.

⁶⁵ AGR, 1930—31, b. 4.

⁶⁶ Sfiligoj, Boj, str. 64.

je uvedel Vadnjal. Bidovec pa celo, da je glavni organizator Ivan Marija Čok, ki je bil zastopnik emigrantov v Jugoslaviji. Goričani so se zagovarjali na Alberta Rejca. Zaslliševalci so opravičevali počasnost odkritij s prisego, ki naj bi vezala jetnike. Glede Rutarja in Logarja je rečeno, da »ne skrivata dejstva, da gre za prelom prisege, za strah, da bosta proglašena za izdajalca in podvržena maščevanju...«⁶⁷

Kar je značilno za vse izpovedi, je dejstvo, da so močno prestavili datume začetka delovanja, tja v sredo leta 1928 in le redki tudi v 1927. leto. Značilno je tudi, da so storilci terorističnih akcij dokazali, da niso nameravali povzročati človeških žrtev in da so s požigi samo demonstrirali. V akcije da so šli zato, da bi bili sprejeti v organizacijo. Značilno je še, da medtem ko so dokaj zgodaj prišle na dan akcije, o strukturi tržaške organizacije policija še maja ni ničesar vedela. Glavno krivdo za tržaško dejavnost je valila na Marušiča, tudi zaradi zaplenjene večje količine propagandne literature.

Čeprav je težo zasliševanja nosila politična policija, je vlogo tržaške kvesture pri odkritju organizacije posebej poudaril tržaški prefekt Porro, ko je že marca 1931 predlagal nagrade posameznim funkcionarjem. Iz tega predloga tudi zvemo, da je bila preiskava izredno zahtevna in težavna zaradi »jasnega in popolnega nasprotovanja elementov, katere je zadevala. Dolga in vztrajna zaslišanja... Špangerja in... Štoke, identifikacija in aretacija Miloša in Marušiča s pomočjo mrzličnega proučevanja obsežnega gradiva o razpuščenih slovenskih društvih... dramatično zaslišanje Miloša... je bilo dejansko kompleksno delo, opravljeno z neizpodbitno naglico in intuicijo...« Zato je prefekt predlagal pet funkcionarjev kvesture bodisi za napredovanje bodisi za denarne nagrade od 300 do 500 lir. Ni pa pozabil poudariti svoje lastne vloge, in sicer, da je bil »prvi in morda edini, ki je zaslutil pravilno usmeritev preiskave, medtem ko so se drugi zgubljeni v napačnih smereh«, ter da je dal velika sredstva. Toda zdelo se mu je potrebno pribiti: »ničesar ne prosim!«, prosil pa je za osebje prefekture, ki naj bi opravilo veliko izrednega dela v zvezi s preiskavo in procesom.⁶⁸

Gradiva, ki je nastalo v sodni preiskavi v Rimu, ne poznamo. Le nekaj fragmentov iz zaslišanj in spomenic je sodišče poslalo italijanskemu zunanjemu ministrstvu, le-ta pa poslaniku v Beograd. Izločilo je tiste fragmente, ki so govorili o vmešanosti jugoslovanskega konzulata v Trstu oziroma jugoslovanske vlade v tržaške zadeve. Iz tega sklepamo, da je bil poseben namen Italije, potegniti v zadevo Jugoslavijo, kateri je že od leta 1926 grozila s političnim obkoljevanjem in celo z orožjem. Vendar je sodišče podatke, ki so pričali o podpori Jugoslavije organizaciji, zlasti pa o špijonažni dejavnosti za Jugoslavijo, izločilo tudi iz obtožnice, da bi Italija »dokazala lojalnost do sosednje države«. Dejansko pa je to gradivo izrabila za pritisk na jugoslovansko vlado in tudi za preprečitev reakcije jugoslovanske javnosti na postopek z manjšino, posebej na sodbo v Trstu.

Spomenice preiskovalni sodni komisiji so poleg Jelinčiča pisali še Bidovec, Marušič in Valenčič. Poznamo le fragmente, tiste, ki so bili izločeni pod »strogo

⁶⁷ AGR, 1930—31, b. 4.

⁶⁸ AGR, 1930—31, b. 4.

zaupno«. Vsaj deloma so bile te spomenice gotovo posledica naivnega in brezupnega poskusa bega glavnih obtožencev, o čemer doslej še slutili nismo, saj sta bila načrtovalca bega ustreljena na Bazovici, Španger, ki bi utegnil o tem kaj vedeti, pa zadeve ne omenja v spominih.

Načrtovanje bega

Fran Marušič in Alojz Valenčič sta navezala stike s podpoveljnikoma stražarjev Luigijem Casinijem in Francescom De Clementejem v rimskem zaporu Regina Coeli. Stražnika naj bi omogočila bég desetim ali petnajstim najhuje obremenjenim jetnikom, pod zaporom naj bi jih čakal avto in odpeljal na obalo, od tu pa naj bi šli z motornim čolnom na Korziko. Za vsakega izpuščenega sta stražnika zahtevala po 10 000 lir. Tako sta načrtovalca bega začela naslavlјati pisma na vrsto naslovov s prošnjami za denar. Pisma v slovenščini sta vročala enemu ali drugemu stražarju, da bi jih izročila očetu Zvonimirja Miloša, ki je očitno obiskoval sina v zaporu, ali pa neposredno naslovnikom. Toda stražarja sta korespondenco sproti oddajala sodišču ali preiskovalni komisiji.

Iz spremnega dopisa zunanjemu ministrstvu zvemo, da je »Marušič izročal originale pisem... stražnikoma v prepričanju, da ju je uspel korumpirati z obljubo denarja za pomoč pri begu«. ⁶⁹ Posledica zaplembe pisem je bila na eni strani dodatni pritisk na dopisnika, ne da bi onadva slutila, da so njuna pisma v rokah priskovalcev, po drugi strani, kot rečeno, pa pritisk na Jugoslavijo. Prevode pisem hrani arhiv italijanskega zunanjega ministrstva, tu povzemamo vsebino.

Valenčič je najprej pisal stricu Urbančiču na Bač pri Knežaku, vendar teh pisem ni v omenjenem arhivu. Dne 8. junija je Marušič pisal svojcem. Skrbel ga je oče, ki ni dobil zaposlitve in bi v primeru emigracije v Jugoslavijo zaradi sina lahko imel sitnosti. Očeta je napotil na jugoslovanski konzulat v Zadru, kjer naj bi povedal, da »sem v zaporu in da je po moji krivdi izgubil službo«. Od tu naj bi ga Miro Žerjal spravil čez mejo do Splita, kjer naj bi mu neki Tržačan, zaposlen pri jugoslovanski policiji, priskrbel delo. Dodal je še dva naslova bančnih uslužbencev v Splitu in Subotici in naslov Alberta Rejca, na katere bi se oče lahko obrnil. Glede Rejca je poudaril, da sme z njim kontaktirati »samo ko bo že v Splitu in v nobenem primeru iz Trsta«. Pismo zaključuje: »Če mi bo bog pomagal, bom poskušal urediti svoje stvari... Bodite potrpežljivi in upajte... O vsem kar sem vam napisal... ne smete nikomur povedati,« tudi oče, ko bo v Jugoslaviji, ne sme nikomur povedati, kako je prišel čez mejo, sicer bo Žerjal v Zadru izgubil službo. Pismo ne omenja bega, pač pa govori o težkih posledicah, ki so jih utrpeli svojci jetnikov. Pismo tudi ne kompromitira jugoslovanskih oblasti, saj so naslovi zasebni in tudi jugoslovanski konzul v Zadru, »ne sme o stvari ničesar zvedeti«. Ni pa jasno, čemu se Marušičev oče ne bi smel obrniti na Rejca že iz Trsta. Po tržaških zvezah je bežalo mnogo osumljencev med aretacijami, procesom in po njem. Se je Marušič bal, da bi še drugi Tržaçani ali kurirji ob meji prišli v zapor?

⁶⁹ ASME, Jug. 1931, b. 10.

Naslednja pisma je Marušič naslovil jugoslovanskemu generalnemu konzulu v Rimu, Albertu Rejcu, jugoslovanskemu konzulu v Trstu in dr. Justu Pertotu, zastopniku razpuščene Edinosti v Trstu.

V pismu generalnemu konzulu v Rimu dne 18. januarja pravi, naj konzul oprosti, če se obračajo nanj s prošnjami, kajti k temu »nas sili nujnost in pomembnost zadeve«. Konzul je vedel, da so zaprti tržaški in goriški Slovenci obtoženi zločinov proti italijanski državi in režimu in na splošno »revolucionarnih gibanj v korist Jugoslavije«, zaradi česar so že vnaprej obsojeni na smrt, v primeru milosti pa na dosmrtno ječo, jugoslovanski državljani Miloš, Bidovec, Španger, Valenčič in Marušič. Ker je bil proces pred vrati, so ponudili stražniku Cassiniju 125 000 lir, da bi jih izpustil. Poleg navedenih naj bi izpustil še Sfiligoja, Jelinčiča, Štoko, Rupla in Maksa Gatnika. (Marušič očitno ni vedel, da je Gatnik zbežal v Jugoslavijo). »Gospod Cassini je ponudbo sprejel.« Za denar so se obrnili na industrijalca Urbančiča, toda še po petnajstih dneh niso dobili odgovora. Marušič obljublja konzulu »največjo tajnost«, o pismu, da vesta le Valenčič in Cassini, »ki je popolnoma zapna oseba«. Prosi konzula za predujem 50 000 lir, medtem ko bi razliko 75 000 lir izplačali tedaj, ko bodo že na svobodi, in sicer prek jugoslovanskega konzulata v Parizu. Celotno vsoto bo konzulu povrnil Urbančič, ki je lastnik žage, vredne dva milijona lir, garancija za posojilo pa je Valenčičeva hiša v Trstu, vredna okrog 80 000 lir. Generalni konzul se lahko prepriča o identiteti prosilcev pri konzulu Jurišiču v Trstu, kateri »je imel z nami neposredne stike«. Poleg denarja je prosil generalnega konzula še za dva avtomobila, ki naj bi čakala pred zaporom, in za motorni čoln v pristanišču Ostia. Pismu je Marušič priložil drugo Valenčičevo pismo Urbančiču, da bi ga rimski konzul poslal prek tržaškega — po možnosti prek Bosića ali Ukmarja — naslovniku. »Upamo, da boste spričo pomembnosti in nujnosti dobro opravili vse potrebno. Ne smete zavriniti naše prošnje... kajti sicer smo izgubljeni... Imejte usmiljenje in pomagajte nam, da se osvobodimo. Hvaležni vam bomo, ne samo mi, temveč ves narod. Kakor smo mi delovali za naš jugoslovanski narod, tako upamo, da se bo tudi on spomnil nas, nam pomagal in ne bo dopustil, da poginemo... Pomagajte nam... Vi, ki zastopate narod, v katerega korist smo se borili... O vsem tem ne bo nikoli izvedela živa duša razen dveh podpisanih... Pohitite, ker če še v tem tednu ne bomo prosti, bo prepozno.« Odgovor na pismo naj bi prinesel Cassini.

V pismu Rejcu, 11. avgusta je Marušič pisal v imenu vseh zaprtih tovarišev, »čeprav te poznam samo navidezno«. Potem, ko je povedal, da grozi petim smrtna kazen, je dodal: »Mnogo je bilo izpovedanega pod mučenjem in grožnjami, mnoge stvari pa so bile zamolčane. Zlasti jaz in Valenčič sva stisnjena v škripcu zaradi najinega negativnega obnašanja... Preden izpustim dušo, sem hotel poskusiti srečo in vsa sredstva, da se osvobodim.« Razložil je, kako je podkupil stražnika in da je že pisal na konzulat v Rim in v Trst (prvega pisma temu ne poznamo) ter na Urbančiča, toda od nobenega ni dobil odgovora. »Koliko izpovedi bi lahko prihranili, koliko mož bi bilo danes prostih, če bi tedaj dobili denar.« Prosil ga je za 75 000 lir, kar naj poskusi dobiti pri dr. Ivanu Mariji Čoku, ki je ravnatelj ali svetnik neke banke. Naj Rejec Čoka »prosi in roti pred bogom, da bi nam pomagal dobiti denar... Če tvoj odgovor z denarjem ne pride do 20. t. m., smo izgubljeni... Rotim te Albret, pomagaj

nam, ne dovoli, da nas popolnoma uničijo... Če se sedaj osvobodimo, lahko ponovno postavimo na noge organizacijo, tudi če je Trst očiščen, podeželje je še vedno v redu... Verjamem, da se ne obračam nate zaman... Vedi, da imam samo še to upanje... Če hočemo ostati uporabni... tako sebi, kot konzulatu v Trstu in drugim, nam je to edina pot za izhod. S tem bomo zadali nov udarec fašističnemu režimu... Pazi, da vsebina tega pisma ne bo prišla v javnost.« Pismo naj bi De Clemente poslal Miloševemu očetu ali pa konzulatu v Trst, kateri bi ga po kurirju dostavil Rejcu.

V pismu konzulu v Trst 14. avgusta je Marušič ponovil tisto, kar je pisal rimskemu generalnemu konzulu, čeprav je v pismu Rejcu pojasnil, da je že pred tremi meseci naslovil prošnjo obema konzuloma. Prosil ga je za polovico potrebne vsote, t. j. 75 000 lir. V tem pismu je novost podatek, da »smo padli po izdajstvu znane osebe, ki jo tu nočem imenovati«. Povedal je še, da so večji del izpovedi izvlekli iz jetnikov z mučenjem in da sta zlasti Španger in Bidovec veliko povedala, »samo da se izvlečeta iz hudega položaja v kakršnem sta se znašla«. Tu zvmemo tudi, da je Marušič podkupil stražnika že v maju. »Če bi tedaj v juniju dobili zaproseni denar, bi do danes mnogo stvari ne povedali.« Vendar je še »možno predelati izpovedi glede Vas in tudi obvestila inozemskega tiska o Vaši osebi«, v kolikor se bodo rešili, preden bo preiskava zaključena. »Dodajam, nismo vsega izpovedali, kar pa se bo z lahkoto zgodilo, če bomo ostali brez Vaše pomoči... tudi zato, ker smo delovali in se borili... v korist naše Domovine Jugoslavije, Vam toplo priporočam to prošnjo, ki jo pišem v imenu svojih tovarišev... Ko se človek znajde v zaporu v smrtni nevarnosti, se posluži vsake biljke, ki bi mu lahko nudila prostost... Če boste prošnjo zavrnilo... bodo prišle na dan druge podrobnosti, ki jih do danes sodnik še ne pozna, to bomo storili, da si olajšamo naše brezupno stanje in rešimo naše golo življenje.« To pa pomeni, da bodo prijete še drugi iz vrst intelektualcev in iz nižjih plasti. »Žal pa ne bo mogoče storiti drugega, če nas naši bratje, za katere smo z našim akcijami izpostavili naša življenja, zavračajo... Danes je še čas — jutri ga gotovo ne bo več. Denar, ki ga potrebujemo tehta 15 človeških življenj... 15 ljudi, ki bi lahko nadaljevali začeto delo. Ljudi, ki so z dušo in telesom takšni, kot prej... za Jugoslavijo so pripravljene žrtvovati življenje na boljši in manj sramoten način. Namesto, da dobimo svinec v hrbet — je bolje, da ga dobimo v prsi med obrambo naše domovine... Zelo slabo bomo sodili našo domovino, ki v nesreči pozablja na svojo kri!... Ne smete dopustiti, da bi preklinjali tisto, za kar smo se borili, tisto, ki je bilo naš edini in glavni cilj.« Po teh v brezupu izrečenih grožnjah in prošnjah je Marušič opozoril konzula, da lahko izve podrobnosti bega od prinašalca pisma Cassinija, ki bo prišel k njemu v spremstvu Miloševega očeta, da imajo čas samo do 25. avgusta, da bodo za beg imeli na razpolago 48 ur in naj pazi glede nekega novinarja Edinosti, ker je sumljiv. Pismo, za katerega je vedel le Španger, je končal z vnaprejšnjo zahvalo in izrazi globokega spoštovanja.

Zadnje pismo je bilo datirano 30. avgusta, to je dva dni pred pričetkom procesa, napisano je bilo v zaporu v Trstu in naslovljeno dr. Justu Pertotu. Marušič je v njem najprej navedel podatke, ki dokazujejo njegovo identiteto oziroma stik s Pertotom: osem dni pred aretacijo je Pertot obvestil Marušiča, da mu grozi aretacija; prek Kraševca (najbrž sinonim) je Pertot dal Marušiču

radijski oddajnik in Kraševac mu je dolžan še 125 lir za devet žarnic; pri Marušiču se je Pertot zanimal glede konfinacije Benjamina Cunje. Ko mu je povedal o možnosti bega, ga je prosil za 75 000 lir, drugo polovico vsote pa da bodo oskrbeli sami, ko bodo na svobodi. Nato je razložil, zakaj se obrača prav na dr. Pertota. »Vedite, da smo do danes zanikali... ali pa sodnikom nismo odgovarjali... na vprašanja... ki so zadevala stike z Vami, gospod doktor, ter z bivšim Društvom Edinost.« Od Edinosti je organizacija prejela denarno podporo, izročala jo je Fanica Ažman, kateri »smo omogočili beg in do danes nismo govorili o tej zadevi. Toda sedaj ko smo v smrtni nevarnosti in ko se nam ponuja dobra možnost bega... se obračam na Vas za pomoč, kajti v nasprotnem primeru bomo prisiljeni govoriti.« Če Edinost nima denarja, naj ga dobi pri jugoslovanskem konzulu Jurišiču, ker »naš molk bo močno koristil njemu, tako kot naš beg; vedeti mora, da je tudi on vmešan v proces.« Marušič je še vedno verjel, da sta konzula dobila njegova pisma in da pač »nista ničesar odgovorila«. Vedel je, da se bo proces začel 1. septembra popoldne, zato je pričakoval od Pertota odgovor najpozneje naslednjega dne, tj. 31. avgusta, sicer bodo obtoženci razkrili krivdno Edinosti na sodnem procesu. Očital je tudi, da se je društvo »Edinost pokazalo nehvaležno do naših družin. Zelo se zahvaljujemo. Naše družine so izgubile delo, medtem ko njihovi sinovi trpijo... Nikoli ne bi pomislil, da ne bom našel med brati žive duše, ki bi nam kakorkoli pomagala. Pustimo to; kar je — je!!«⁷⁰

Grožnje, izrečene v obupu, Marušič ni uresničil, na procesu ni prišel do besede, v memorialu z dne 11. avgusta je glede Pertota povedal, da je le-ta obveščal jugoslovanski konzulat o emigraciji. Vendar je tovrstne podatke preiskava odkrila že prej iz nekaterih zaslišanj.

Vsebina pisem kaže, da so bili voditelji Borbe povezani tudi z jugoslovanskim konzulatom v Trstu in z vodstvom razpuščene Edinosti, oziroma da sta bili ti ustanovi vmešani v delovanje organizacije, kar praviloma zanikajo vsi spominski podatki. Dalje da so imeli Alberta Rejca in Ivana Marija Čoka za soodgovorna ali glavna faktorja v dejavnosti organizacije. Toda sodeč po tem, da so se izredno ponižno obračali na naslovnike, očitno niso delovali samo po njihovih navodilih. Prosili so zgolj za »posojilo« polovice potrebne vsote, čeprav so se borili za koristi Jugoslavije. Morda so drugo polovico, 75 000 lir, pričakovali od italijanske antifašistične koncentracije, potem ko bi bili »že na svobodi«, saj so bili z njo povezani tako glede širjenja njenega tiska kot glede pobegov Italijanov čez mejo. Šele v brezupu, ko niso dobili odgovora, so se zatekli tudi h grožnjam, kar pomeni, da do konca preiskave niso vsega izpovedali. Značilno je dalje, da so svojo rešitev utemeljevali z možnostjo nadaljnje borbe, za katero naj bi bila posebej zainteresirana Jugoslavija. Vedeli so za izdajstvo in vedel je tudi tržaški konzul. Bistvo pa je, da so jih preiskovalci na osnovi zaseženih pisem, za katera so pošiljatelji menili, da odhajajo v prave roke, prisilili, da so pisali spomenice s podatki tudi o jugoslovanskem konzulatu in torej o jugoslovanski vladi. Prav to pa je bil očitno namen preiskave iz česar sledi, da sta bila »zanesljiva« stražarja podtaknjena.

V začetku so navajali potrebno vsoto v višini 125 000 lir. Če je bilo mišljeno 10 000 lir na osebo, je bil torej predviden beg dvanajstih jetnikov. Pozneje

⁷⁰ ASME, Jug. 1931, b. 10.

so očitno načrtovali beg petnajstih, ko so prosili za 75 000 lir, kar je bila polovica potrebne vsote. Število »bežečih« se je torej od junija do 14. avgusta povečalo. Kateri so bili predvideni poleg tistih, ki so omenjeni v prvem pismu? Ali so predvideni vedeli da načrt, in če so, zakaj ga nihče ne omenja v svojih spominih?

Pisma pričajo o velikem idealizmu jetnikov, navzlic grozljivim preizkušnjam in razočaranjem, in o neomajni veri v Jugoslavijo. Pričajo o medsebojni solidarnosti, saj načrtovalca rešujeta kar petnajst sojetnikov, čeprav bi v primeru bega lažje uspela sama. Jugoslaviji ponujajo še naprej svoje usluge in življenja, ki bi jih »žrtvovali na boljši in manj sramoten način«, kot je svinec v hrbet, ne da bi od nje zahtevali kaj več kot »posojilo«. Z vero v Jugoslavijo so poznejši obsojenci na smrt šli tudi na strelišče, z vzkliki »živela Jugoslavija«. Dobili so »svinec v hrbet« ne da bi uradna Jugoslavija mignila s prstom.

Milica Kacin-Wohinz:

ZUR GESCHICHTE DES ANTIFASCHISTISCHEN WIDERSTANDES IM
KÜSTENGEBIET

Zusammenfassung

Zwei Abschnitte aus einer umfangreicheren Arbeit über den Widerstand der slovenischen und kroatischen Minderheit im faschistischen Italien bilden die Grundlage für den hier veröffentlichten Artikel. Er behandelt die Gründung einer illegalen national-revolutionären Organisation und deren Aufdeckung.

Eine Gruppe führender Funktionäre bereits aufgelöster slovenischer Jugend- und Kulturorganisationen gründete 1927 eine illegale revolutionäre Organisation, für die sich in den folgenden Jahren die Bezeichnung TIGR (steht für Trst, Istra, Gorica, Reka) durchsetzte. Gewissermaßen stand diese neue Gruppe in Kontinuität zu den ersten illegalen organisatorischen Ansätzen der Jahre 1924—1926. Entgegen den Beschlüssen von Nanos (September 1927), die eine einheitliche Organisation für ganz Julisch-Venetien, mit Sitz in Gorica/Görz, postulierten, gründete eine Gruppe des Triestiner Jugendverbandes einen autonomen Zweig mit der Bezeichnung »Borba«, nach der gleichnamigen ersten illegalen Zeitschrift. Die Autorin weist nach, daß die beiden Gruppen getrennt operierten; die Gruppe in Gorica war in erster Linie propagandistisch (mit Hilfe von gedrucktem Material) tätig, die triestiner Gruppe spezialisierte sich auf Sabotage, unter anderem verübten sie Brandanschläge. Absichten, Ziele, Programm, Organisationsstrukturen und zum Teil auch Arbeitsmethoden waren aber beiden Gruppen gemeinsam: Kampf gegen den Faschismus mit allen Mitteln, für die Erhaltung der nationalen Individualität der Minderheit und letztlich ihre Befreiung.

Im zweiten Teil behandelt die Autorin die Festnahme der Mitglieder dieser illegalen Organisation, d. h. die Zeit vom November 1929 bis Ende 1930, und die Zeit der Untersuchungshaft. Von den 87 Personen, die sich von dem Sondergericht zum Schutze des Staates zu verantworten hatten, waren 27 flüchtig. Die Gesamtzahl aller Verhafteten und Flüchtigen ist nicht bekannt. Die Untersuchung wurde von der Militärpolizei unter dem Aspekt der Spionage eröffnet. Bald aber trat der politische Charakter der Organisation zutage und führte zu scharfen Antagonismen zwischen der Militär-, und der Zivilpolizei, bis hin in die Spitzen der Ministerien. Aufgrund materieller Beweise und aufgrund unter Folter und List erpresster Geständnisse gelang der polizeilichen Untersuchung die Aufdeckung der gesamten Gruppe und

auch die Beweisführung über die Schuld der einzelnen Mitglieder. F. Marusic und A. Valencic planten, von der Todesstrafe bedroht, den Ausbruch von 12 bis 15 der am meisten belasteten Angeklagten aus dem Untersuchungsgefängnis in Rom. Die Flucht sollte unter Mithilfe zweier Bewacher organisiert werden; diese aber waren offensichtlich Informanten der Anklagebehörde. Die Inhaftierten wandten sich über die beiden Bewacher hoffnungsvoll an die jugoslawischen Diplomanten in Italien mit der Bitte nach Geld für die Flucht. Dies zeugt von idealistischen Vertauen der Inhaftierten in Jugoslawien, es beweist aber auch, daß es zwischen der illegalen Widerstandsgruppe und dem jugoslawischen Konsulat in Triest Verbindungen gab.

Die abgefangene Korrespondenz zwischen den Inhaftierten und dem jugoslawischen Konsulat in Triest wurde von der gerichtlichen Untersuchung aus dem Belastungsmaterial herausgenommen; es diente lediglich als Erpressungsmaterial der jugoslawischen Regierung gegenüber.

Vida Deželak-Barič

Razvoj komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941–1943 s stališča njene organiziranosti

Stanje partijske organizacije ob okupaciji ter uspehi okupatorja v njenem razkrivanju in razbijanju v letu 1941

Štajerska je imela pred in ob začetku druge svetovne vojne med vsemi slovenskimi pokrajinami številčno najmočnejšo partijsko organizacijo in je bila edina pokrajina, ki je imela že pred vojno pokrajinsko partijsko vodstvo,¹ katero je združevalo in vodilo okrožne partijske komiteje. Partija je bila najštevilnejša v industrijskih centrih (Maribor, Celje, Zasavski revirji, Savinjska in Šaleška dolina) in je postopoma prodirala tudi na podeželje, vendar je bilo tu opaziti posledice pomanjkljivega dela v zadnjih letih pred vojno, predvsem v Slovenskih goricah, Prlekiji in na Kozjanskem.

V začetku 1941 se je Partija na Štajerskem organizacijsko delila na mariborsko, ptujsko, celjsko, brežiško in trboveljsko okrožje. V večjih središčih, kjer je bila partijska organizacija najštevilnejša, so bila okrožja razdeljena na rajone, oziroma so imela mestne komiteje KPS. Zaradi lažje povezave s centralnim komitejem KPS je organizacije vodil pokrajinski komite KPS za Štajersko, ki je povezoval poleg organizacij na Štajerskem tudi organizacije v Prekmurju in na Koroškem.

Pokrajinski komite KPS za Štajersko je začel delovati spomladi 1940 v Mariboru in ga je vodil Miloš Zidanšek. Aprila 1941 je centralni komite KPS postavil novo pokrajinsko partijsko vodstvo s sekretarjem Slavkom Šlandrom.² Člana pokrajinskega komiteja KPS sta bila Miloš Zidanšek in Leon Novak,

¹ Pokrajinsko partijsko vodstvo se je imenovalo oblastni komite KPS za Maribor oziroma za severno Slovenijo, katerega so poleg sekretarja Miloša Zidanška sestavljali verjetno še Branko Babič, Leon Novak in Maks Gašperič. Glej Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940), tom I., knjiga 10, Beograd 1980, str. 434 in Bogdan Žolnir, Naši aktivisti OF, Koroški fužinar, 25. 11. 1977, št. 4.

² To naj bi se zgodilo na seji centralnega komiteja KPS 'an pred ustanovitvijo Protiimperialistične fronte. Podatek France Filipič.

od konca junija 1941 pa še Blaž Röck. Do julija 1941 se je pokrajinski komite KPS večinoma zadrževal na celjskem območju, nato pa na mariborskem. Slavko Šlander, ki je bil od maja 1941 tudi član centralnega komiteja KPS, je bil sekretar pokrajinskega komiteja KPS do aretacije 7. avgusta 1941, ko ga je nasledil Leon Novak, tedaj že kandidat za člana centralnega komiteja KPS. Tudi Leon Novak ni dolgo opravljal te dolžnosti, saj je bil aretiran že 19. septembra istega leta. Nato je do 30. oktobra 1941 vršil dolžnost sekretarja prejšnji blagajnik pokrajinskega komiteja KPS Blaž Röck, ko je bil tudi on aretiran. Za krajši čas je nato opravljal sekretarske posle Miloš Zidanšek, ki pa je bil decembra odpoklican s Štajerske in je bilo zaradi gestapovkih vdorov v partijske organizacije postavljeno novo vodstvo.³

Odrpto ostaja vprašanje, kdo vse je še bil član pokrajinskega komiteja KPS v letu 1941. Medtem ko se v večini pričevanj aktivistov navajajo kot člani oziroma sekretarji pokrajinskega komiteja KPS Slavko Šlander-Aleš, Leon Novak-Felix, Blaž Röck-Biba in Miloš Zidanšek-Vencelj, nekateri navajajo kot člane pokrajinskega komiteja KPS tudi inž. Jožeta Hermanka, inž. Rada Iršiča, Slavo Klavoro, Toneta Žnidariča in še druge.⁴ Iršič naj bi bil pred smrtjo tudi sekretar pokrajinskega komiteja KPS, še pred tem pa kot član tega organa odgovoren za agitprop.⁵ Ker so vsi najvidnejši organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem padli že leta 1941 in 1942, verjetno ne bo mogoče nikoli dokončno razčistiti sestava pokrajinskega komiteja KPS v letu 1941.⁶

Sredi decembra na Štajerskem ni bilo več pokrajinskega komiteja KPS. V tem času je sekretar centralnega komiteja KPS poročal centralnemu komiteju KPJ, da je na Štajerskem ostal še samo en član pokrajinskega komiteja, Miloš Zidanšek, ki pa so ga odstavili ter postavili nov dvočlanski komite, ki sta ga sestavljala Sergej Kraigher in Tone Žnidarič.⁷

Če sledimo stanju partijske organizacije ob okupaciji po okrožjih, ugotovimo, da je bila številčno najmočnejša v Zasavskih revirjih. Rudarski re-

³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 48; France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana 1979, str. 50—52; Obvestilo o smrti Miloša Zidanška, Slovenski poročevalec, 14. februar 1942, št. 7.

⁴ Muzej narodne osvoboditve Maribor (MNOM), Življenjepis o Slavi Klavori; Milica Ostrovska, Podoba Jožeta Hermanka, Borec 1971, št. 10, str. 641—646; Alojzij Ribič, Okrog trboveljskih revirjev, Spomini na partizanska leta, knjiga 3, Ljubljana 1949, str. 7 (o Tonetu Žnidariču); France Filipič, Pohorski bataljon, str. 52.

⁵ ZA CK ZKS, mapa narodnih herojev — Štefka Štibler, Kdo so bili naši revolucionarji in prvoborci za pravice človeštva.

⁶ France Filipič navaja v knjigi Pohorski bataljon (str. 60 in 61) Jožeta Hermanka in Rada Iršiča kot člana pokrajinskega komiteja KPS. Filipič tudi navaja (str. 30, 62, 63), da je postal konec septembra ali začetek oktobra član še Tone Žnidarič, ki je postal odgovoren za vojaške zadeve, vendar je že pred Zidanškom odšel v Ljubljano. V Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1978, str. 115, najdemo podatke, da je bil član pokrajinskega komiteja KPS tudi Franjo Vrunč.

Slava Klavora po vsej verjetnosti ni bila članica pokrajinskega komiteja KPS, ker pa je z njim najtesneje sodelovala, saj je opravljala kurirske posle, jo nekateri smatrajo za članico.

⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 103.

virji so v letih 1937 do 1941 predstavljali tisto središče delavskega razreda na Slovenskem, kjer sta se v konkretnih akcijah rudarjev in delavcev odražali politika in aktivnost KPS po kongresu na Čebinah. Partija se je do začetka vojne številčno zelo okrepila in narasla na število 160. V Trbovljah je bilo 81, v Zagorju 46 in v Hrastniku 33 komunistov. Poleg tega je v revirjih delovalo čez 110 skojevcev in mnogo simpatizerjev Partije. Partijsko organizacijo je vodil okrožni komite KPS, v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku pa so delovali mestni komiteji KPS.⁸ V Trbovljah je bilo 10 celic, v Zagorju 5 in v Hrastniku 5, 2 celici v Trbovljah pa sta bili v fazi ustanavljanja. V Trbovljah je obstajalo 5 celic v različnih rudniških obratih, poleg njih pa še celica obrtnikov in intelektualcev, ki se je delila v dve grupi, celica gradbincev, mestna celica, ženska celica in še celica v cementnem kamnolomu. V Hrastniku so delovale rudniška, steklarska, kemična, železničarska in terenska celica. V Zagorju sta imela po eno celico obrata Kotredež in Kisovec, lastno celico so imeli gradbinci in obstajali sta še terenski celici v samem Zagorju in Sela-Kotredež.⁹

Revirsko okrožje je torej obsegalo pomembne industrijske centre Trbovlje, Zagorje in Hrastnik, na vzhodu in jugu so ga omejevali kraji Huda jama z Rečico, Zidani most, Radeče, Podkum, Polšnik, Dole pri Litiji, na vzhodu Vače in Trojane, na severu pa je segalo do Čemšeniške planine, vrhov Mrzlice, Kala in Gozdnika. Kraji Laško z Rečico so bili sprva povezani s seljskim okrožjem, v drugi polovici leta 1941 pa so bili priključeni revirskemu okrožju.¹⁰

Okrožni komite KPS je ob začetku okupacije verjetno vodil član centralnega komiteja KPS Franc Salamon, ki pa je bil že konec aprila 1941 izseljen v Srbijo in ga je za kratek čas zamenjal Franc Kralj.¹¹ Maja je mesto sekretarja prevzel Sergej Kraigher, ki je bil v revirjih več let inštruktor centralnega komiteja KPS. Člani okrožnega komiteja KPS so bili Lojze Hohkraut, Pavel Baloh, Polde Knez, Fric Keršič, Ivan Pečnik, Franc Kralj iz Trbovelj, Franc Farčnik, Jože Marn, Ciril Groznik, Feliks Pečar iz Zagorja ter Helena Borovšak in Ivan Ranzinger iz Hrastnika. Mestni komite KPS za Trbovlje je vodil Ivan Pečnik, za Zagorje Franc Farčnik, za Hrastnik Franc Mlakar.¹²

⁸ Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941—1942, Trbovlje 1986, str. 111—118; Revirji v boju za socializem, Ljubljana 1977, str. 97; Franc Kralj, Komunistična partija v Trbovljah 1936—1941, rokopis pri Francu Kralju (Kralj tudi navaja, da je bilo v Trbovljah v tem času še 33 kandidatov Partije); MNOM, Predvojno komunistično članstvo v revirjih (po spominih in izjavah preživelih); ZA CK ZKS, fasc. 39, Seznam članov KPS za Trbovlje, Hrastnik in Zagorje.

⁹ Franc Kralj, ustni vir; MNOM, Predvojno komunistično članstvo v revirjih.

¹⁰ Revirji v boju za socializem, str. 116.

¹¹ Pavel Baloh, Po poteh revolucije, Ljubljana 1966, str. 41; Sergej Kraigher, ustni vir; Franc Kralj pa izjavlja (ustni vir), da je on vršil funkcijo okrožnega sekretarja od novembra 1940 do maja 1941. Po njem povzema podatek tudi Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941—1942, Trbovlje 1986, str. 111.

¹² Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1—2, str. 103, 104; Revirji v boju za socializem, str. 119. Franc Kralj izraža pomisleke, da je obstajal okrožni komite KPS v tako obsežni sestavi in opozarja, da morda ni prave ločitve med člani okrožnega komiteja KPS in vidnejšim partijskim aktivom (ustni vir). Če drži, da so vsi zgoraj navedeni res člani okrožnega komiteja KPS, potem je bil revirski okrožni komite najštevilnejši okrožni partijski forum v Sloveniji ob začetku okupacije.

Aretacije v aprilu in maju so delno prizadele tudi partijsko organizacijo, tako da se je začelo število njenih članov postopoma zmanjševati. Med aretiranimi komunisti sta bila vidna partijska delavca Franc Salamon in Lidija Šentjurc. Zmanjševanje števila članov je bilo posledica aretacij in odhoda nekaterih komunistov v druge kraje, predvsem v Ljubljansko pokrajino. Močno pa so prizadele hrastniško partijsko organizacijo julijske aretacije zaradi premajhne konspirativnosti. Med drugim je bil aretiran Ivan Ranzinger.¹³

Iz blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja KPS je razvidno, da je bilo v Trbovljah maja 8 celic s 36 člani, v Zagorju 5 celic s 23 člani in v Hrastniku junija 15 članov v 3 celicah, vendar vsi člani niso plačali članarine, zato je bilo njihovo število dejansko nekoliko večje. Pred 1. avgustom naj bi bilo v revirjih le še 60 komunistov.¹⁴

Rudarski revirji so že na začetku upora postali eno najmočnejših žarišč narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem. Iz njih je izšla vrsta komunistov, ki so že leta 1941 odšli na politično delo na druga območja. Franc Farčnik je odšel v Šaleško in Mislinjsko dolino, Jože Marn v ptujsko, Ivan Pečnik v celjsko, Tončka Čeč v celjsko oziroma kozjansko okrožje, kamor je spomladi 1942 prišel tudi Pavel Baloh, Lojze Hohkraut na litijsko območje itd. Večina teh aktivistov je že leta 1941 in 1942 padla. Z odhodom komunistov v druge kraje in z nastankom Revirske čete se je v poletju 1941 število komunistov na terenu zelo zmanjšalo.

Zmanjššan je bil tudi okrožni komite KPS, katerega je do decembra 1941 vodil Sergej Kraigher, ko je bil imenovan za sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Lojze Hohkraut je postal politični komisar Revirske čete, Ciril Groznik njen komandir, v četo pa so odšli tudi Franc Kralj, Fric Keršič, Pavel Baloh ter za nekaj časa Ivan Pečnik in Jože Marn, dokler nista odšla na že prej omenjeni območji. Večina članov komiteja je torej odšla v partizane.¹⁵ Mestni komite KPS Trbovlje je vodil od konca julija do novembra Ivan Brglez, Franca Farčnika je po njegovem odhodu iz Zagorja nasledil za kratek čas Polde Grahek, njega v avgustu Feliks Pečar, ki je bil konec septembra izseljen in je bil za sekretarja postavljen Drago Žerko, pozimi 1941—1942 pa je postal sekretar Polde Knez. V Hrastniku je po aretaciji Franca Mlakarja julija 1941 vodil mestni komite Gvido Pavlič.¹⁶

Največji gestapovski vdor v letu 1941 je v Trbovljah in okolici povzročil sekretar trboveljskega mestnega komiteja Ivan Brglez, ki je bil aretiran v novembrski izdaji v Celju. Izdal je veliko sodelavcev, med drugim tudi mestni komite KPS in omogočil, da je gestapo poslal v trboveljsko partijsko organizacijo Sonjo Omanovo kot provokatorja.¹⁷

Močna partijska organizacija je ob začetku vojne delovala tudi v mariborskem okrožju, katero je vodil Miloš Zidanšek. Za enkrat še nimamo točnih po-

¹³ Revirji v boju za socializem, str. 118.

¹⁴ ZA CK ZKS, dok. št. 11819.

¹⁵ Pavel Baloh, Po poteh revolucije, str. 79.

¹⁶ Revirji v boju za socializem, str. 119; Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, str. 104.

¹⁷ MNOM, Alojz Ribič, Moji spomini na leto 1941.

datkov o številčnem stanju članov KPS aprila 1941, vendar se je njihovo število gotovo gibalo okoli 140.¹⁸

Aprila 1941 je postal sekretar okrožnega komiteja KPS Maribor Verner Breznik, ki je bil prej sekretar rajonskega komiteja KPS Maribor — desni breg. To nalogo je Breznik opravljal do 1. julija 1941, ko je bil na seji okrožnega komiteja razrešen funkcije sekretarja zaradi predvidenega odhoda v partizane in ga je zamenjal dotedanji sekretar okrožnega komiteja SKOJ Maribor Alojz Zorko. Ko je bil Zorko 27. septembra 1941 aretiran, je prevzel njegovo funkcijo ing. Rado Iršič in jo je opravljal do smrti 12. decembra 1941, ko je bil zaradi izdaje ustreljen. Poleg Breznika, Zorka in Iršiča so bili v prvih mesecih okupacije člani okrožnega komiteja še Vili Šlander, Martin Greif, ing. Jože Hermanko, Bojan Ilich, Alojz Rozman in Vlado Vidav. Martin Greif in Vili Šlander sta odšla že s prvimi partizani julija na Pohorje, julija je odšel iz okrožnega komiteja Jože Hermanko, ki je postal sekretar za Ljudsko pomoč, avgusta je izstopil še Alojz Rozman, tako da so bili septembra 1941 v okrožnem komiteju le še Alojz Zorko, Rado Iršič in Vlado Vidav.¹⁹

Maribor se je delil na rajon levi breg in rajon desni breg. Sekretar rajona levi breg je bil najprej Vili Šlander, ki ga je po odhodu v partizane zamenjal verjetno Jože Hermanko, sekretar rajona desni breg pa je bil Martin Greif, na kar ga je po odhodu med pohorske partizane nasledil verjetno Alojz Rozman.

Partijska organizacija v Mariboru je delovala pod izjemno težkimi pogoji, saj je bil Maribor sedež uprave za okupacijsko območje Spodnje Štajerske. Poleg tega so Nemci predstavljali že pred vojno četrtino prebivalstva v Mariboru, po okupaciji pa se je to razmerje še poslabšalo, ko so se doselili novi Nemci, medtem ko je 10 % Slovencev bilo izgnanih ali pa je pred okupatorjem zbežalo. Pojav nemčurjev je to stanje še poslabšalo. Tega neugodnega razmerja ni moglo spremeniti niti dejstvo, da so v Mariboru delovali številni, preizkušeni in požrtvovalni komunisti ter da so se tu veliko zadrževali člani pokrajinskega komiteja KPS, saj je bil Maribor nekaj časa tudi sedež tega foruma.²⁰

¹⁸ Milica Ostrovška navaja v knjigi Kljub vsemu odpor (knjiga 1, Maribor 1981, str. 316), da je bilo tik pred vojno v Mariboru 70 članov KPS, vendar je že iz gradiva, ki ga je avtorica zbrala, vidno, da jih je bilo okoli 120. Pri tem pa niso upoštevani vsi komunisti iz partijskih celic, ki so delovale v Slovenski Bistrici, Framu, Hočah, Rušah, Ribnici na Pohorju in Selnici ob Dravi; ZA ZKS, fasc. 38: Martin Greif, Delo in organizacija Komunistične partije Slovenije v Mariboru ob priliki okupacije 1941; Zapiski Maksa Gašperiča; Boris Čizmek, Življenjepis; Mirko Lorger, Spomini; Slava Stanković, Moji spominski podatki k predvojnemu naprednemu in medvojnemu NOG v Mariboru; MNOM hrani številna pričevanja, katera je že upoštevala Milica Ostrovška, zato jih posebej ne navajam.

¹⁹ Marjan Znidarič, Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941, Borec 1977, št. 1, str. 5—6; Zdenka Rogl, Marjan Znidarič, Maribor 1941—1945, Maribor 1975, str. 12; Martin Greif navaja (Delo in organizacija Komunistične partije Slovenije v Mariboru ob priliki okupacije 1941), da je bil član okrožnega komiteja tudi Boris Čizmek, sam Čizmek pa (življenjepis), da je bil član mestnega Komiteja KPS Maribor. Vprašanje je, če tu ne prihaja do zamenjave s sestavo vojno-revolucionarnega komiteja. Tudi obstoj mestnega komiteja KPS Maribor je vprašljivo, saj se v glavnem navajajo isti ljudje kot za okrožni komitej KPS Maribor. Po nekaterih podatkih naj bi bil član okrožnega komiteja v poletnih mesecih tudi Zvonko Sagadin (Zvonko Sagadin, Življenjepis, ZA CK ZKS, fasc. 38).

²⁰ Lojze Penič, Aktivisti OF mariborskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 442.

Za rekonstrukcijo partijskih organizacij v Mariboru in ob pohorskih krajih leta 1941 sta ohranjena izredno pomembna dokumenta. To je blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo in zapisnik zaslišanja takratnega okrožnega sekretarja Alojza Zorka na gestapu v Mariboru.²¹

V blagajniškem dnevniku razberemo iz seznama plačane članarine in prispevkov za partijski sklad za mesec junij 1941, da je v Mariboru takrat delovalo 13 partijskih celic, ki so vključevale 50 članov, medtem ko 7 komunistov ni bilo organiziranih v celicah. V rajonu Maribor — desni breg je bilo 5 celic, ki so vključevale 23 komunistov, rajon Maribor levi breg pa je v 8 celicah vključeval 27 komunistov. Medtem ko so celice v rajonu Maribor — levi breg bile organizirane izključno po poklicni strukturi članstva (čevljarji, nameščenci, živilci, tekstilci, brivci, partijski tehniki, kovinarji in krojači), so v rajonu Maribor — desni breg bile celice organizirane tudi po teritorialnem principu (Pobrežje, dve celici na Teznem, poleg teh pa še celica stavbincev in najmočnejša partijska celica v Mariboru v železniških delavnicah). Okrožni komite KPS je v tem času še povezoval partijske celice v Slovenski Bistrici, Hočah, Rušah in Ribnici na Pohorju s skupno 25 člani. Na celotnem območju tedanjega okrožnega komiteja Maribor je torej delovalo junija 1941 82 članov, kar je precej manj kot pred vojno.

Vprašanje pa je, če so v tem seznamu upoštevani vsi komunisti, saj se npr. partijski celici v Framu in Selnici ob Dravi sploh ne omenjata, verjetno pa sta v letu 1941 obstajali tudi celici šoferjev in natakarjev v Mariboru.²²

Precej spremenjeno podobo partijskega članstva daje zaradi odhoda komunistov v partizane ter zaradi aretacij obračun partijske članarine iz sredine avgusta 1941. Takrat je bilo v mariborskem okrožju le še 14 celic z 61 člani.

Na podlagi zapisnika o zaslišanju Alojza Zorka lahko rekonstruiramo tudi strukturo posameznih partijskih celic v mariborskem okrožju. Zorko je opisal partijsko organizacijo, kakršna je bila v času odhoda prvih komunistov v partizane na Pohorju in ne navaja komunistov, ki so odšli julija v partizane. Po njegovih izpovedih je bilo takrat v mariborskem okrožju 18 celic s 70 člani, od katerih jih je 49 delovalo na ožjem mestnem območju Maribora.²³

Že avgusta 1941 je dobro zastavljeno uporniško gibanje doživelo hude udarce, katerih posledice ni čutilo narodnoosvobodilno gibanje samo na mariborskem območju ampak na celotnem Štajerskem. 7. avgusta je padla najpomembnejša postojanka pri Čepičevih. Takrat so bili med drugimi aretirani sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Slavko Šlander, sekretarka okrožnega komiteja SKOJ Maribor Slava Klavora ter Bojan Ilich. Prva sta bila že 24. avgusta 1941 ustreljena kot talca. 27. septembra je bil aretirani se-

²¹ Zapisnik je datiran s 6. januarjem 1942 in ga hrani arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani.

²² Lojze Penič, Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij v mariborskem okrožju v letih 1941—1945, Borec 1973, št. 4, str. 204; Zdenka Rogl, Fram in okolica v narodnoosvobodilnem boju, Fram 1975, str. 5; Po navedbah Franca Filipiča v knjigi Pohorski bataljon, str. 49, komunisti v Rušah niso bili organizirani v eni celici, temveč v dveh. Enako navaja Rudi Piščanec v spominskem zapisu Nekaj iz zgodovine KP celice v Rušah (ZA CK ZKS, fasc. 38); France Filipič, Obdobje NOB 1941—1945 v Rušah in njihovem zaledju, Ruška kronika, Maribor 1985.

²³ Podrobneje o tem glej Marjan Žnidarič, Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941, Borec 1977, št. 1, str. 7.

kreter okrožnega komiteja KPS Maribor Alojz Zorko, ki je v zaporu klonil in pričel sodelovati z okupatorjem. Njegove izdaje so imele za širše mariborsko območje usodne posledice, saj je izdal celotno organizacijo KPS in OF. Mnogi sodelavci osvobodilnega gibanja in velika večina članov KPS je bila v jesenskih mesecih aretirana ter ustreljena ali odgnana v koncentracijska taborišča. Od članov okrožnega komiteja KPS Maribor je bil 23. septembra 1941 ustreljen Bojan Ilich, 10. oktobra Alojz Rozman, 30. oktobra ing. Jože Hermanko in 15. novembra 1941 Vlado Vidav. Od organizatorjev in voditeljev vstaje sta bila na svobodi le še Miloš Zidanšek in ing. Rado Iršič, toda slednji je padel že 12. decembra, Zidanšek pa je isti mesec odšel iz Maribora v Ljubljano.²⁴

Po teritoriju najobsežnejše okrožje ob okupaciji je bilo celjsko okrožje, ki je obsegalo širšo okolico Celja ter Savinjsko dolino. Meja s sosednjimi okrožji je potekala približno po črti Celje—Laško, nato severovzhodno v planinskih grebenih preko Šmohorja, Mrzlice in Vrh na Trojanah, Motnik, Gornji Grad vse do jugoslovanske-avstrijske meje, nato proti vzhodu v smeri ob jugozahodnih obronkih Pohorja do Slovenskih Konjic in od tod v južno smer do Sotle, tako da je okrožje zajemalo tudi del Kozjanskega.

Okrožni komite KPS Celje je vodil Franjo Vrunč, člani pa so bili Franc Lapajne, Jože Letonja, Julijana Cilenšek, Rudi Koren in Olga Vrabič. Sestavljen je bil iz delegatov mestnih komitejev KPS, ki so ob začetku vojne delovali na območju celjskega okrožja. Mestni komite KPS Celje je vodil Tone Grčar, mestni komite KPS Zabukovica Julijana Cilenšek, mestni komite KPS Prebold verjetno Franc Hribar, mestni komite KPS Šoštanj pa Olga Vrabič. Mestni komiteji KPS so prenehali delovati najkasneje ob začetku priprav na oboroženo vstajo.

Ker je bilo v razmerah okupacije na tako obsežnem območju težko zagotoviti neposreden stik vodilnega partijskega kadra s terenom, je še v aprilu 1941 prišlo do organizacijske spremembe. Okrožje je bilo razdeljeno na okrožje Celje in okrožje Savinjska dolina. Sekretar novega okrožnega komiteja KPS Celje je bil še naprej Franjo Vrunč, člani pa so postali Peter Stante, Tone Grčar in Milan Boršič. S to delitvijo je celjsko okrožje postalo za polovico manjše, zaradi težkih razmer pa se je v nadaljnjem razvoju še zmanjševalo. V drugi polovici leta 1941 so bili kraji Rečica, Huda jama in Laško priključeni k trboveljskemu okrožju. Tretje zmanjšanje okrožja je sledilo v začetku leta 1942, ko sta bili ustanovljeni novi okrožji Rogaška Slatina in Kozje. Zmanjševanje obsega okrožij je bilo nujno in koristno zaradi težavnega potovanja okrožnih kadrov iz kraja v kraj. Tako so člani okrožnih partijskih vodstev, ki so odgovarjala za manjši teritorij, lažje sami odločali in bili tudi odgovorni za terensko delo.

Aprila 1941 je bilo na območju zmanjšanega celjskega okrožja 7 celic, najmanj 45 članov in 5 kandidatov KPS. Celice so bile v Celju (3), Novi vasi, Šentjurju, Rogaški Slatini in v Kozjem. V maju ali juniju 1941 je bila v Celju ustanovljena še ena celica.²⁵ Nekateri navajajo celico tudi na Ponikvi, vendar je do sedaj tam ugotovljen samo en član KPS.²⁶

²⁴ Lojze Penič, Aktivisti OF mariborskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 444, 445.

²⁵ Večina podatkov o celjskem okrožju je povzetih po elaboratu Franja Fijavža Delo KP in OF na področju OK KPS Celje v dobi od aprila 1941 do maja 1942 (A

Iz blagajniškega dnevnika je razvidno, da je v Celju plačalo članarino junija 17 članov KPS, julija pa 26. Vendar članarina ne daje prave slike partijskega članstva. Po dosedanjih ugotovitvah je bilo v prvih petih mesecih okupacije sprejetih v Partijo okoli 20 novih članov. S prihodom na to območje dodeljenih partijcev je kljub odhodu nekaterih komunistov s celjskega območja Partija narasla na 50—60 članov.

V času priprav na ustanovitev Celjske čete je prišlo do spremembe sestava okrožnega komiteja KPS. Sekretar je postal Tone Grčar-Johan, člani pa Franc Sorčan, Svetozar Čoporda in Mirko Gorenjak. Peti član je bil verjetno Miro Širca kot predstavnik SKOJ. Nerazrešeno ostaja vprašanje, kako dolgo sta bila Franjo Vrunč-Buzdo in Peter Stante-Skala še člana okrožnega komiteja KPS, oziroma če sta bila pred odhodom v Celjsko četo razrešena. Dokončna sprememba se je sigurno izvršila do sredine avgusta, ko je bil Vrunč zajet kot prvi komandir Celjske čete, Stante pa je bil težje ranjen. Okrožni komite KPS je v novi sestavi deloval do začetka 1942 z izjemo Širce, ki je že prej padel.

Septembrski in oktobrski vdor gestapa je zadal narodnoosvobodilnemu gibanju na celjskem območju težke izgube, vendar partijske organizacije ni uspel razbiti v tolikšni meri, kot v nekaterih drugih okrožjih na Štajerskem. To je gestapu uspelo šele leta 1942.²⁷

Ko je zaradi obsežnega celjskega okrožja pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo oziroma Slavko Šlander sklenil aprila 1941 ustanoviti samostojno savinjsko okrožje, je postal sekretar okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino Anton Pečnik, člani pa Franc Lapajne, Ivan Plaskan, kandidat za člana CK KPS Albin Vipotnik, Jože Letonja in Julka Cilensšek. Okrožje se je razprostiralo od Levca pri Celju do Solčave ter Mrzlice, Čemšeniške in Menine planine na jugu, medtem ko meja na severovzhodni strani ni jasna zaradi nejasne organizacijske pripadnosti Šaleške doline v tem času. Partijske celice so bile v Zabukovici (4), Preboldu (4), Libojah (2), Šentrupertu, Šmartnem ob Paki in Žalcu, komunistov pa je bilo okoli 60.

V blagajniškem dnevniku pokrajinskega komiteja KPS je partijska organizacija v Preboldu označena z ilegalnim imenom »manufaktura«, zabukovška pa s »premog«. V štirih celicah v Preboldu je bilo maja 16 članov KPS, v Zabukovici pa v 4 celicah (oziroma v 3 celicah, od katerih se je ena delila v dve skupini) 23. Junija je bilo v Savinjski dolini v 11 celicah 39 komunistov, julija pa 48.²⁸

IZDG); Šentjur skozi borbo v svobodo, Občinski odbor ZB Šentjur pri Celju, 1956, str. 38, 39; A IZDG, Roza Tadina, Zgodovina narodnoosvobodilne vojne Rogaška Slatina in okolica 1941—1942.

²⁶ ZA CK ZKS, fasc. 39 a, Dušan Bole, Spomini; MNOM, Stane Terčak, Partijske celice na celjskem območju v letu 1939/41.

²⁷ Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje.

²⁸ Anton Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjska dolina (1920—1941), Celje 1975; Liboje 25-letnica »Svobode«, 1954; 60 let KPJ in SKOJ, izdala Krajevna organizacija Zveze združenj borcev NOV Prebold; Franc Hribar-Savinjšek, Spomini, Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 138, 139; Albin Vipotnik-Strgar, Iz zgodovine KP v Zabukovci, Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 49—51; Emil Lajh, Prispevek k zgodovini Griž, Zabukovice in okolice, Griže z Zabukovico, Celje 1981, str. 14—16, 22, 28, 30; Rado Zakonjšek, Velika pre-

Komunisti v Savinjski dolini so po obsežni akciji v noči na 7. julij 1941 množično odšli v ilegalo in pričeli s snovanjem odborov OF in partizanske enote — Savinjske čete. Komandir čete je postal Jože Letonja-Golob-Kmet, politkomisar pa Albin Vipotnik, vendar sta še oba obdržala partijski funkciji v okrožnem komiteju KPS. Med člani okrožnega komiteja KPS je postal prva žrtev okupatorja Ivan Plaskan, ki je odgovarjal za organiziranje oboroženega odpora v okrožju. Zajet je bil avgusta in še isti mesec ustreljen. 14. novembra sta zaradi izdaje pri opravljanju aktivističnega dela padla na Bregu pri Polzeli sekretar okrožnega komiteja KPS Anton Pečnik in član Franc Lapajne. Mesto okrožnega sekretarja je po Pečnikovi smrti prevzel Albin Vipotnik-Strgar.²⁹

Z reorganizacijo velikega celjskega okrožja aprila 1941 je bila poleg Savinjske doline iz tega okrožja izločena tudi Šaleška dolina. Vse do danes je ostalo nerešeno vprašanje politične in organizacijske pripadnosti Šaleške doline po tej spremembi. Medtem ko nekateri komunisti navajajo (npr. Tone Ulrih), da je Šaleška dolina bila po tej preureditvi v okviru savinjskega okrožja, pa v nekaterih dokumentih najdemo podatke, ki dajo slutiti, da je bila samostojna organizacijska enota. Tako blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo navaja Šaleško dolino ločeno od Savinjske doline in drugih okrožij. Tudi v zapisniku zaslišanja Alojza Zorka je omenjena javka v Mariboru, preko katere je potekala zveza z okrožnim komitejem Šoštanj. V začetku julija 1941 je bil na Graški gori sestanek nekaterih komunistov iz Šaleške in Mislinjske doline, v avgustu pa je centralni komitej KPS poslal na politično delo v ti dve dolini Franca Farčnika-Kristuša. Ti podatki pa govore za to, da Šaleška dolina aprila 1941 ni bila vključena v savinjsko okrožje, ampak je postala enako kot Savinjska dolina samostojno okrožje, ki so mu priključili še Mežiško dolino. Tako bi naj bilo leta 1941 zasnovano Šaleško-mislinjsko okrožje.

Pred aprilom 1941 je bilo v Šaleški dolini pet partijskih celic z okoli 35 člani KPS, katerih delo je usmerjal mestni komitej KPS Šoštanj s sekretarko Olgo Vrabič. Partijske organizacije so bile v Šoštanju, Velenju in Pesjem. Že aprila so bili vsi člani komiteja aretirani ali pa so se umaknili v Ljubljano z izjemo Franca Skornška. Skornšek je potem prevzel vodstvo vojaškega komiteja, ki je vodil priprave za upor namesto razbitega mestnega komiteja KPS. Po prvih aretacijah in spremembah na začetku okupacije je v Šaleški dolini ostalo do junija še 23 članov KPS, združenih v 6 celicah.³⁰

izkušnja, Ljubljana 1977, str. 28; Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 42—44; Stane Terčak, Narodnoosvobodilna vojna na območju Šmartnega ob Paki, Milan Ževart in Stane Terčak, Od vstaje do zmage, Maribor 1966. Medtem ko Emil Lajh in Franjo Fijavž navajata, da je bilo v prvih dneh okupacije v Savinjski dolini 32 članov, Rado Zakonjšek pa 39, je iz spominov predvojnih komunistov (predvsem Albin Vipotnik, Anton Kotnik in Franc Hribar) vidno, da jih je bilo precej več.

²⁹ Rado Zakonjšek, Velika preizkušnja, str. 149; Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 46; Albin Vipotnik, ustni vir.

³⁰ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 45, 101, 171, 172, 186, 221, 222; ZA CK ZKS, fasc. 39 a, Olga Vrabič, Nekaj podatkov o zgodovini partijske organizacije v Šaleški dolini; ZA CK ZKS, Blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, dok. št. 11819.

Vprašanje ustanovitve šaleško-mislinjskega okrožja leta 1941 je v veliki meri povezano z vprašanjem funkcije Franca Farčnika-Kristuša (na mislinjskem območju znanega tudi pod imenom Dušica, partizani pa so mu pravili Stari), ker ni jasno ali je bil iz Zasavskih revirjev na ta teren poslan kot inštruktor centralnega komiteja KPS ali tudi kot sekretar šaleško-mislinjskega okrožja.³¹ Okrožje je bilo v bistvu v procesu snovanja in ni predstavljalo neke trdne organizacijske enote. Dokončno formiranje okrožja so preprečili vdori okupatorja v uporniško mrežo ter aretacije aktivistov in sodelavcev osvobodilnega gibanja v Šaleški in Mislinjski dolini zlasti v drugi polovici leta 1941 in v začetku 1942, med njimi tudi Farčnika konec 1941.³²

S sorazmerno močno partijsko organizacijo je ob začetku vojne razpolagalo tudi ptujsko okrožje, ki je zajemalo Ptujsko polje, Haloze ter del Slovenskih goric in Dravskega polja. Okrožni sekretar KPS je bil član centralnega komiteja KPS dr. Jože Potrč, ki pa je bil ob razsulu jugoslovanske vojske zajet in je v vojnem ujetništvu preživel vsa vojna leta. Sekretarsko mesto je prevzel Zvonko Sagadin, do tedaj odgovoren v okrožnem komiteju KPS za SKOJ, ostali člani komiteja pa so bili član centralnega komiteja KPS Jože Lacko, Oglja Meglič, Rudi Ilec in Rudi Žnidarič.³³

V tem času je v ptujskem okrožju delovalo okoli 50 komunistov. Najmočnejša celica je bila v ptujskih železniških delavnicah, ki je vključevala 11 članov in je delovala vse do avgusta 1942. Poleg tega sta v Ptujju delovali še dve mestni celici, po ena v tovarni čevljev, na gimnaziji, v Ormožu in kmečka celica.³⁴

Blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo nam pove, da je od junija do septembra tu bilo še 38 članov KPS in 9 celic. Od tega so v Ptujju delovale tri celice, ostalih 6 pa izven Ptujja.

Ko je pričel okupator julija 1941 z obsežnejšimi aretacijami, je bil med drugimi aretiran tudi Rudi Ilec. V naslednjih mesecih je bilo aretiranih še nekaj komunistov, nekaj pa jih je odšlo v partizane v Pohorsko četo, med njimi Rudi Žnidarič, ki je padel kot talec že 27. decembra 1941, ter Zvonko Sagadin.³⁵ Partijsko članstvo se je sicer zmanjšalo, vendar okupatorju leta 1941 ni uspelo razbiti partijske organizacije, saj je še vedno delovala partijska celica v železniških delavnicah in na terenu je ostalo še nekaj komunistov, med njimi člana okrožnega komiteja KPS Jože Lacko, ki je za Sagadinom prevzel sekretarstvo, in Olga Meglič. Res pa je, da je delo zaradi okupatorjevega nasilja precej zastalo.

Širše ljutomersko-radgonsko območje je bilo pred in na začetku vojne povezano s partijsko organizacijo v Prekmurju, Ptujju in Mariboru. Tu ni bilo

³¹ France Filipič v knjigi Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 194, govori o Farčniku kot o inštruktorju centralnega komiteja KPS, medtem ko v življenjepisu Farčnika (ZA CK ZKS) najdemo podatek, da je bil sekretar. Glej še Franc Farčnik (1899—1942), Zagorje ob Savi 1986.

³² Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 221, 222, 268.

³³ Vida Rojic, Spomini na osvobodilni boj, Skozi Viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 222; ZA CK ZKS, fasc. 38, Zvonko Sagadin, Življenjepis.

³⁴ Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975, str. 134; Vida Rojic, Ptuj v boju za lepše dni, Maribor 1960, str. 11—22, 28, 29; ZA CK ZKS, fasc. 38, Rudi Ilec, Spomini na partijsko delo v Ptujju; ZA CK ZKS, fasc. 40, Podatki o celicah v ptujskem okrožju.

³⁵ France Filipič, Iz zgodovine prvih ptujskih partizanov, Ptujski zbornik, II, Ptuj 1962.

pred vojno in niti leta 1941 nobenih celic KPS, ker ni bilo pravega industrijskega proletariata. Delovalo pa je nekaj posameznih komunistov ter bivših članov akademskega kluba Njiva, ki so bili pred vojno izključeni iz članstva KPS in kakor izgleda niso bili ponovno sprejeti v KPS, a so ob okupaciji postali pomembni organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja. Med najvidnejše aktiviste tega območja sodijo prof. Jože Kerenčič, ing. Leopold Berce, Milena Petovar-Berce, ing. Josip Hedžet, Vinko Megla. Junija je prekmurska partijska organizacija poslala v pomoč Štefana Kuharja-Bojana, ki je septembra 1941 postal partijski sekretar novo ustanovljenega ljutomersko-radgonskega okrožja.

V pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju so občasno prihajali na to območje višji partijski funkcionarji. Pomemben sestanek s političnimi delavci severovzhodne Slovenije je 29. julija vodil sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Slavko Šlander, na katerem so med drugim razpravljali tudi o ustanovitvi ljutomersko-radgonskega okrožja.³⁶

Osvobodilno gibanje je tudi v ljutomersko-radgonskem predelu dobivalo v poletnih mesecih množično osnovo in organizirano obliko, kar je med drugim razvidno iz zapiskov pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, katerih avtor je verjetno ing. Rado Iršič. Zapiski pa kažejo tudi na prizadevanje za razširitev in utrditev partijske organizacije preko sprejemanja za kandidate KPS. Med kandidati Partije so navedeni v Radgoni 1 in 3 v izgledu, v Radenci-Kapela 3 v izgledu, v Ljutomeru 1 in 1 v izgledu, v Ščavnici 2 in na Bolfenku 1 kandidat.³⁷

Na aktivnost narodnoosvobodilnega gibanja je okupator odgovoril s številnimi aretacijami, ki so se pričele septembra in zajele celotno Pomurje. Kot žrtev kurirk pokrajinskega komiteja KPS je bil v Mariboru aretiran tudi okrožni partijski sekretar Štefan Kuhar in ustreljen 15. novembra 1941. Nemcem je do konca leta 1941 uspelo likvidirati osnovne nosilce upora. Od vidnejših organizatorjev vstaje je bil na svobodi le še Vinko Megla, ki pa je padel že 26. januarja 1942. Okrožje je prenehalo obstajati.³⁸

Zadnje od partijskih okrožij, ki so delovala ob začetku okupacije na Štajerskem, je brežiško okrožje, ki je segalo od Radeč do Sotle. Tu se je Partija že pred vojno kljub kmečkemu značaju območja številčno okrepila. Ob okupaciji so bile partijske organizacije v Sevnici, Brestanici (Rajhenburg), na Senovem, v Krškem, Brežicah, Dobovi, Velikem Podlogu, na Zgornji Pohanci-Zdole in Telčah. V devetih partijskih organizacijah je delovalo okoli 40 komunistov. Okrožni partijski sekretar je bil Maks Stermecki, člani okrožnega komiteja KPS pa Stanko Holy, Franci Preskar, Jože Pungarčič, Herman Kolman in Jože Borštnar.

Kmalu po okupaciji je v Ljubljano odšel sekretar Maks Stermecki in je do julija 1941 opravljal sekretarske posle Jože Borštnar, ko je tudi on odšel na

³⁶ Drago Novak, Prlekija v NOB, Murska Sobota 1965, str. 22—27, 73—81, 85—92; Tone Ferenc, Marjan Žnidarič, Narodnoosvobodilni boj na ljutomerskem območju, Maribor 1979; ZA CK ZKS, fasc. 33, France Filipič, Upor v Gornji Radgoni; Drago Košmrlj, Akademski agrarni klub Njiva, Pot kmečkega ljudstva v OF, Ljubljana 1986, str. 347—382.

³⁷ ZA CK ZKS, dok. št. 11817.

³⁸ Drago Novak, Prlekija v NOB, str. 92—98, 105—107.

Dolenjsko, iz Ljubljane pa je v Senovo prišel član centralnega komiteja KPS Ignac Tratar, kjer je legalno živel do novembra 1941.³⁹

Prvi težak udarec je Partija v Spodnjem Posavju doživela konec julija 1941 z zajetjem krške partizanske skupine. Med njimi je bil tudi Franci Preskar.⁴⁰

Ko je avgusta 1941 poslal centralni komite KPS v pomoč osvobodilnemu gibanju na Štajerskem tri španske borce (Dušana Kvedra, Toneta Žnidariča in Rudija Janhubo), je prišel v Spodnje Posavje Rudi Janhuba, kjer je opravljal funkcijo okrožnega partijskega sekretarja do konca oktobra 1941, ko je prevzel poveljstvo nad Brežiško četo.⁴¹

Ko je bila po mesecu dni obstoja uničena konec novembra tudi Brežiška četa, je Partija ponovno doživela težke izgube. Poslej je ostalo le še nekaj komunistov v Rajhenburgu in okolici, okrožje pa je prenehalo obstajati.⁴²

Centralni komite KPS je v poročilu centralnemu komiteju KPJ konec novembra 1941⁴³ poročal o razmerah v Spodnjem Posavju sledeče: »Z Brežicami, kjer je vse izseljeno, nimamo zveze, pač pa z Rajhenburgom. Člani so povečini v partizanih, nekaj, ki jim pa ne vem imena, jih je šlo na Hrvaško. (...) V brežiškem okraju, kjer je bil sodrug Na,⁴⁴ ni po preselitvi ostalo ničesar. V vsem tem kraju je samo en odbor v Rajhenburgu in še ta ne dela. Part. članov je tam še 12.« 5. decembra 1941 je centralni komite KPS med drugim poročal, da je padel ves »rajhenburški OK«, pri čemer je mišljen okrožni komite KPS.⁴⁵

Iz povedanega sledi, da je na Štajerskem ob okupaciji delalo v petih okrožjih 5 okrožnih, 7 mestnih in 2 rajonska komiteja KPS. Vseh članov je bilo čez 530, celic pa čez 80.⁴⁶ V teku leta 1941 sta bili ustanovljeni še dve okrožji, eno pa je bilo zasnovano. Vendar so proti koncu leta tri okrožja že prenehala delovati.

³⁹ Tone Ferenc, *Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško*, Krško skozi čas 1477—1977, Krško 1977, str. 458—460; Ivan Kreft, *Slovenska ljudska fronta in njeni aktivisti na Dolenjskem in v Posavju po letu 1934*, Krško skozi čas, str. 366—368; MNOM, Stanko Holy, *KPS v Brežicah*; ZA CK ZKS, Jože Borštnar, anketni list; *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 1, dok. št. 103.

⁴⁰ Tone Ferenc, *Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško*, str. 462, 464.

⁴¹ France Filipič, *Iz zgodovine prvih ptujskih partizanov*, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 117.

⁴² Tone Ferenc postavlja v zgoraj omenjeni razpravi (str. 467) domnevo, da je okrožje prenehalo obstajati morda že poletja 1941, da se je pa najkasneje to zgodilo jeseni 1941. Da v resnici že od poletja 1941 v Spodnjem Posavju ni bilo čutiti povezovalne sile v okrožnem merilu, potrjujejo tudi podatki iz blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Okrožje Spodnje Posavje je eno izmed treh okrožij (še okrožje Murska Sobota in mežiško okrožje), katera so spadala pod pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, pa za njih v blagajniškem dnevniku ne najdemo podatkov o organizacijskem stanju Partije. Za brežiško okrožje najdemo samo ta podatek, da so bili v juliju povezani s pokrajinskim komitejem KPS le 4 člani v Brestanici.

⁴³ *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 1, dok. št. 86.

⁴⁴ Ignac Tratar, član CK KPS.

⁴⁵ *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 1, dok. št. 94.

⁴⁶ Ker za mariborsko okrožje ni točnih podatkov o številu celic aprila 1941, so orientacijsko upoštevanji podatki o celicah iz blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja KPS iz junija 1941, ker se do tega časa število celic verjetno ni bistveno spremenilo.

Poleg tega je v poletnih mesecih za celotno severno Slovenijo deloval še »železničarski komite«, ki je bil kot partijski organ zadolžen za obveščanje in organiziranje sabotažnih akcij v prometu. Njegova člana sta bila Angel Besednjak in Kristijan Palčič, oba iz Maribora, za ostale pa ni podatkov.^{46a}

Spreminjalo se je tudi število partijskega članstva, ki je od okupacije dalje upadalo. Nekaj komunistov je padlo v vojno ujetništvo, nekaj jih je zapustilo Štajersko in so odšli v Ljubljansko pokrajino, na Hrvaško ter v Avstrijo, nekateri pa so bili kmalu po prihodu okupatorja aretirani, čeprav do 22. junija 1941 okupator ni sistematično zapiral komunistov in so le-ti padali v zapore predvsem zaradi tega, ker so bili znani kot narodnostno zavedni Slovenci. Bilo pa je tudi nekaj sicer redkih primerov, ko so se komunisti pasivizirali ali bili izključeni iz Partije. V juniju je število partijskega članstva padlo že pod 300. Čeprav so bili v Partijo sprejeti tudi novi člani, pa so bili ti sprejemi v bistvu skromni in niso mogli preprečiti upadanja partijskega članstva. Redke so bile partijske celice, ki so bile na novo ustanovljene po okupaciji.

Stanje partijske organizacije na terenu se je močno spremenilo po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, ko je precej komunistov odšlo v ilegalo in se vključilo v partizanske skupine oziroma čete. Številni komunisti so se sicer umaknili v ilegalo že takoj po okupaciji, ker pa jih okupator ni iskal, so se vrnili domov, v ilegali pa so ostali le vidnejši partijski organizatorji.

Do 22. junija je bilo v ilegali že 23 članov KPS, po tem datumu pa je njihovo število stalno naraščalo. Ti so politično delovali na terenu ali pa so se vključili v partizanske enote. V partizane je leta 1941 odšlo 142 članov KPS in 4 kandidati za člane KPS. Če upoštevamo, da je na Štajerskem odšlo leta 1941 v partizane skupno 266 ljudi, postane jasno, kakšen delež so nosili komunisti v prvem letu oboroženega boja.⁴⁷

Po množičnejših aretacijah komunistov, ki jih je začel izvajati gestapo po napadu na Sovjetsko zvezo, je bila Partija postavljena pred hudo preizkušnjo. Delovne metode je morala prilagoditi novim pogojem. Varovati se je bilo treba pred obsežnim okupatorjevim aparatom, pred domačimi izdajalci, a žal tudi pred posamezniki iz lastnih vrst, ki so bili aretirani in niso vzdržali okupatorjevih metod mučenja, nekateri od njih pa so celo zavestno stopili na izdajalsko pot. Ogromno škodo so osvobodilnemu gibanju storile tri kurirke pokrajinskega komiteja KPS, ki so bile aretirane jeseni 1941 in pričele sodelovati z gestapom. To so bile Greta Ranzinger, Sonja Oman in Hilda Kralj, s pomočjo katerih je potem gestapu uspel vdor v organizacijo KPS in OF na celotnem Štajerskem in celo v Ljubljani. Na mariborskem območju pa je temeljito opravil svojo izdajalsko vlogo Alojz Zorko.⁴⁸

Ko je centralni komite KPS sredi novembra 1941 poročal centralnemu komiteju KPJ⁴⁹ o položaju v Sloveniji, je glede Štajerske poročal predvsem

^{46a} Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 48; France Filipič, Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 262.

⁴⁷ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, 1—2, str. 330—333.

⁴⁸ France Filipič, Pohorski bataljon, str. 60—62; Marko Selin, Nič več strogo zaupno, knjiga 2, Ljubljana 1978, str. 151; Rado Zakonjšek, Štajerska 1941, Ljubljana 1980, str. 479—530.

⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 77.

o bolečih izgubah tamkajšnjega pokrajinskega partijskega vodstva, saj so bili do takrat aretirani že trije sekretarji pokrajinskega komiteja KPS, po oceni centralnega komiteja KPS predvsem zaradi nezadovoljive konspiracije. Po mnenju centralnega komiteja KPS je bil aparat pokrajinskega komiteja preobširen, zato je bilo nujno, da je eno stanovanje koristilo več ljudi, s čimer so kršili konspiracijo. V pomoč partijski organizaciji na Štajerskem je centralni komite KPS nameraval poslati Miho Marinka, kar pa ni bilo uresničeno. Po tem načrtu bi naj odšli člani pokrajinskega komiteja KPS in ostali vidnejši organizatorji na delo v posamezna okrožja, kjer bi se lažje gibali in delali kot npr. v Mariboru, predstavnik centralnega komiteja KPS pa bi jih občasno skliceval. Tak način dela bi ne pomenil likvidacije pokrajinskega komiteja, ampak bi zagotovil konspiracijo, čuvanje kadrov in razbremenitev tistih krajev, v katerih se je poprej nahajal celoten pokrajinski komite.

O razmerah na Štajerskem je Franc Leskošek ponovno poročal centralnemu komiteju KPJ konec novembra.⁵⁰ Poročal je, da so zveze s Štajersko zelo slabe in težavne, vendar kljub temu vzdržujejo zvezo z Mariborom, Ptujem, Celjem, s Trbovljami, Savinjsko dolino ter Brestanico. Ni pa še vedel ničesar povedati o morebitni posledici razkritja javke v Celju za pokrajinski komite.⁵¹

Izčrpnije poročilo o razmerah v Partiji na Štajerskem je napisal 5. decembra 1941 Tone Tomšič.⁵² Ugotavljal je, da je okupatorjev vdor v partijske organizacije v Mariboru, Celju, Trbovljah, Brestanici itd. povzročil padec vseh javk, aretacijo okoli 150 članov KPS, od katerih jih je bilo okoli 60 že ustreljenih, razbitje pokrajinskega aparata ter brežiškega, mariborskega in celjskega okrožnega komiteja.⁵³ Dalje je poročal, da so »postavili čisto nov začasni pk (pokrajinski komite, op. p.), potegnili od tam nekaj kompromitiranih aktivistov in poslali tja nove,⁵⁴ neznane Gestapu (. . .). Partija, zlasti pa OF, se je bila pred provalo sijajno razvijala. Sedaj je vse precej na tleh.«

Natančneje je o poteku gestapovskega vdora v organizaciji KPS in OF poročal sekretar centralnega komiteja KPS v sredini decembra 1941.⁵⁵ Pravilno je ugotovil, da se je vdor začel v Mariboru, se od tu širil v druge kraje in dobival v zadnjem času vse večje razsežnosti tudi v Trbovljah zaradi izdaje Ivana Brgleza. Zaradi stalnih vdorov je od članov pokrajinskega komiteja ostal samo še Miloš Zidanšek, ki pa je bil odpoklican s Štajerske. Postavljen je bil nov pokrajinski komite, ki sta ga sestavljala Sergej Kraigher kot sekretar in Tone Žnidarič kot član. Številčno stanje partijskega članstva na Štajerskem je znašalo le še okoli 90 članov, od tega jih je bilo okoli 30 v partizanih. Šte-

⁵⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 86.

⁵¹ Javka v slaščičarni »Rugo« v Celju je bila razkrita 29. oktobra 1941 zaradi izdaje Sonje Oman. Ob vdoru gestapa je bil v slaščičarni tudi Miloš Zidanšek, vendar mu je uspelo pobegniti.

⁵² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 94.

⁵³ Celjski okrožni komite KPS ni bil razbit. Ravno tako ne držita navedbi, da je bil Šmerc član okrožnega komiteja KPS Celje ter da se je »provala« začela v Celju in se od tu širila dalje, temveč se je pričela v Mariboru.

⁵⁴ Na Štajersko so bili poslani Vera Šlander, Srečko Puc, Marija Čadež, Cveta Praprotnik, Lizika Kovič itd. Podatek Cvetka Praprotnik.

⁵⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 103.

vilo do tedaj ustreljenih komunistov je znašalo 71. Dalje je Leskošek poročal, da je centralni komite KPS poslal na Štajersko nekaj nekompromitiranih ljudi in okrožja zmanjšal, »tako da bo delokrog manjši in bolj zakonspiriran in jim ne bo treba regiment kurirk, kakor so jih imeli do sedaj.«⁵⁶

Napori novega pokrajinskega vodstva za utrditev partijske organizacije v prvi polovici leta 1942 in ponovni okupatorjevi uspehi v drugi polovici leta 1942

Novo pokrajinsko partijsko vodstvo je začelo delati v izredno težkih razmerah, vendar mu je uspelo do pomladi 1942 poživiti narodnoosvobodilno gibanje, obnoviti stara ter ustanoviti nova okrožja. Pokrajinski komite se je v zimskih mesecih zadrževal v različnih krajih revirskega in celjskega okrožja (okoli Trojan, Rečice pri Laškem, Rogaške Slatine, v Rifniku itd.), od koder je vzpostavljaval stike z ostalimi okrožji. Maja 1942 se je preselil na Kozjansko, na Planino in od tu v bližino Sv. Vida.⁵⁷

Pomemben politični dogodek je bila partijska konferenca v Rogaški Slatini marca 1942. Zamišljena je bila kot pokrajinska konferenca, po vsej verjetnosti pa na njej niso bili prisotni delegati vseh okrožij.⁵⁸ Konferenca bi naj prispevala k razširitvi in organizacijski utrditvi narodnoosvobodilnega gibanja v vojaškem in političnem smislu. Na njej so razpravljali o razširitvi frontne organizacije, o mobilizaciji v partizanske enote, o preprečevanju odhoda fantov v nemško vojsko ter deklet v delovno službo, o potrebi po večji konspirativnosti ter o teritorialno-političnih spremembah na Štajerskem. Vendar ni popolnoma jasno, kaj in koliko so na konferenci razpravljali o ustanavljanju novih okrožij. Sergej Kraigher se z gotovostjo spominja, da je razprava tekla o tem, ali naj ustanovijo okrožje Rogaška Slatina. To dejstvo daje slutiti, da so razpravljali tudi o ustanovitvi kozjanskega in litijskega okrožja ter o tem, da gre Mima Kovač v ptujsko okrožje, Tone Grčar pa v mariborsko, kajti vse te spremembe spadajo v ta čas.⁵⁹

Na prelomu 1941/1942 so na Štajerskem delovala tri okrožja, v katerih je Partija uspela zadržati organizacijsko povezanost in so bila okrožna partijska vodstva sposobna voditi in usmerjati narodnoosvobodilni boj na svojem terenu. To so bila revirsko, celjsko in savinjsko okrožje.

V revirjih je za Sergejem Kraigherjem decembra 1941 postal okrožni partijski sekretar Fric Keršič-Gal, ki je deloval na celotnem območju revirjev in imel široko razpredeno mrežo aktivistov, člani komiteja pa so bili Alojz Ribič, ki je bil poslan v revirje oktobra meseca za sekretarja SKOJ, Gvido Pavlič in Polde Knez. Komiteju je bila v pomoč od začetka leta 1942 Vera Šlander, ki je delala po mladinski liniji, vendar ni bila njegova članica. Ves

⁵⁶ Okrožja v tem času še niso bila zmanjšana. Bili pa so položeni temelji za formiranje novih okrožij s tem, ko so bili posamezni komunisti dodeljeni na nova območja, kjer so nastala nova žarišča narodnoosvobodilnega gibanja kot pogoj za oblikovanje novih okrožij. To velja predvsem za litijsko in kozjansko območje.

⁵⁷ Sergej Kraigher, usni vir; Pavel Baloh, Po poteh revolucije, str. 184.

⁵⁸ Tako Sergej Kraigher kot Cveta Praprotnik se spominjata (ustni vir), da je bil iz revirskega okrožja prisoten Fric Keršič, predstavnikov ostalih okrožij pa se ne spominjata. Dopuščata pa možnost, da so bili prisotni še Tončka Čečeva, Alojz Platinovšek, Tone Grčar, Jože Letonja in Franc Osojnik.

⁵⁹ Sergej Kraigher in Cveta Praprotnik, usni vir.

ta čas so v revirjih delovali rajonski komiteji KPS. V Trbovljah je bil rajonski sekretar od novembra 1941 Fric Keršič, ki je potem deloval hkrati kot okrožni in rajonski sekretar. Rajonski komite KPS v Zagorju je vodil Polde Knez do aretacije 29. avgusta 1942. Sekretar hrastniškega rajonskega komiteja KPS je bil do aretacije v marcu 1942 Gvido Pavlič, za njim pa Lojze Ribič.

Ko je septembra 1942 zaradi izdaje Poldeta Kneza padel Fric Keršič, je od članov okrožnega komiteja ostal na svobodi le še Lojze Ribič in revirsko okrožje poslej do konference v Dešnu februarja 1943 ni imelo okrožnega sekretarja.⁶⁰

Celjski okrožni komite KPS je do začetka 1942. leta vodil Tone Grčar. Takrat ga je pokrajinski komite zaradi kompromitiranosti v Celju poslal v Maribor.⁶¹ Njegovo mesto je prevzel Mirko Gorenjak, kot člana okrožnega komiteja pa sta še dalje delovala Svetozar Čoporda in Franc Sorčan. V tem času je na celjskem območju delovala Tončka Čeč kot inštruktor pokrajinskega komiteja. Bila je zadolžena, da skupaj s Čopordo vzpostavi zvezo s Kozjanskim, kjer je od avgusta 1941 deloval inštruktor pokrajinskega komiteja pri okrožnem komiteju KPS Celje Janez Pečnik, a je bil 3. novembra 1941 ujet in kmalu nato ustreljen.

Maja 1942 je sledila najobsežnejša provala v Celju. Žrtve so bile zelo velike tako med člani KPS kot OF in okrožni komite je moral prenehati z delom. Čopordi in Sorčanu je uspel pravočasen umik na Kozjansko, medtem ko je Gorenjak padel v roke gestapa in pričel izdajati.⁶² Po poročilu Edvarda Kardelja 22. maja 1942 centralnemu komiteju KPJ je bilo aretiranih okrog 100 ljudi, od teh 30 članov Partije in prav toliko kandidatov.⁶³ Številke o aretiranih članih in kandidatih Partije so verjetno nekoliko previsoke.

Pod najtežjimi pogoji je uspelo redkim preostalim članom KPS in OF delovati dalje, vse delo pa je do smrti 12. novembra 1942 povezoval Tone Grčar, ki je redno prihajal iz Maribora v Celje in je tako v bistvu opravljal poleg dolžnosti sekretarja mariborskega okrožja še dolžnost sekretarja celjskega okrožja.⁶⁴

V savinjskem okrožju je dolžnost sekretarja na predlog sekretarja pokrajinskega komiteja Sergeja Kraigherja prevzel januarja 1942 Jože Letonja-Kmet. Ostali člani komiteja so si delo razdelili tako, da sta za spodnjo Savinjsko dolino odgovarjala Julka Cilenšek in Franc Gril-Kovač, ki je bil v komite pritegnjen spomladi 1942, za gornjo Savinjsko dolino pa Albin Vipotnik. Ko je 6. septembra 1942 padel na Podplanini Jože Letonja, je Albin Vipotnik ponovno postal sekretar okrožnega komiteja. Že pred smrtjo Letonje je postal član okrožnega komiteja tudi Marjan Rot.

⁶⁰ Revirji v boju za socializem, str. 128, 129; Karel Forte, Narodni heroj Fric Keršič-Gal, Trbovlje 1981, str. 22, 26, 30; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. št. 156; Sergej Kraigher, Stane in partizanstvo na Štajerskem, Komandant Stane, Ljubljana 1977, str. 118–131.

⁶¹ O tem, kdaj je Grčar odšel v Maribor, se navajajo različni podatki. Franjo Fijavž navaja (Delo KP in OF na področju OK KPS Celje) kot datum Grčarjevega odhoda januar 1942, Lojze Penič (Aktivisti OF mariborskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah (str. 445) pa marec 1942.

⁶² Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje.

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. št. 47.

⁶⁴ Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje.

Usoden za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in Partije v Savinjski dolini je bil obsežen gestapovski vdor v poletnih mesecih leta 1942 s pomočjo Ivana Rusa, Franca Grila in še nekaterih ujetih partizanov. Številni frontovski odbori so bili razbiti, prebivalstvo izpostavljeno najstrašovitijemu terorju, za partizane in politične aktiviste pa se je začelo obdobje najhujših preizkušenj, ki je trajalo do pomladi 1943.⁶⁵

V prvih mesecih leta 1942 je Jože Letonja usmerjal politično delo tudi v Šaleški dolini in je vzpostavil stik s Tonetom Ulrihom in Francem Polhom. Toda poletni okupatorjevi udarci so za daljši čas zavrli osvobodilno gibanje tudi na tem področju. Na terenu je kot politični aktivist deloval le Tone Ulrih in še ta se je v glavnem zadrževal pri partizanskih enotah.⁶⁶

V prvih mesecih leta 1942 sta ponovno začela delovati mariborsko in ptujsko okrožje, kamor je pokrajinski komite KPS poslal pomoč.

V Maribor, kjer je bila partijska organizacija do konca leta 1941 popolnoma razbita, je bila poslana Vera Šlander-Pepca, da bi povezala razbite postojanke narodnoosvobodilnega gibanja, vendar je zaradi strahotnega nasilja Maribor kmalu zapustila. Do marca 1942 je pokrajinski komite KPS imenoval Toneta Grčarja za novega sekretarja mariborskega okrožja. Grčar je deloval v izredno težkih pogojih, saj je bilo leto 1942 leto najhujšega okupatorjevega nasilja na Štajerskem in še posebno v Mariboru. Kljub temu mu je uspelo delno obnoviti narodnoosvobodilno gibanje in je vzdrževal celo redne zveze s Celjem od maja 1942 dalje, ko je bilo celjsko okrožje dejansko razbito. Avgusta mu je pokrajinski komite KPS poslal v pomoč Mimo Kovač-Barčko-Katico, ki je bila med drugim zadolžena za organiziranje odpora na ptujskem območju, kjer je osvobodilno gibanje po uničenju Lackove čete in številnih aretacij začasno prenehalo. Kovačeva je kot bivša sekretarka KPS ptujskega okrožja nedvomno najbolje poznala razmere na tem območju. Ko je Grčar 12. novembra 1942 odšel v Celje, je bil tam odkrit in ustreljen, je delo na mariborskem območju vodila Kovačeva.⁶⁷

Da bi osvobodilni boj spet poživil, je poslal pokrajinski komite KPS februarja 1942 na ptujsko območje svojega člana Toneta Žnidariča-Stefana in kurirko Cvetko Praprotnik-Štefko, kjer sta se sestala z Jožetom Lackom, marca 1942 pa je tja poslal Mimo Kovač-Barčko, ki je do tedaj politično delovala v okolici Zagorja, kamor je prišla konec leta 1941 iz Prekmurja.

Kovačevi je pokrajinski komite KPS zaupal dolžnost sekretarke okrožnega komiteja KPS Ptuj. Kmalu po prihodu je obnovila okrožni komite, ki je bil leta 1941 razbit. V komite je pritegnila Jožeta Lacka, Franca Osojnika, Franca Krambergerja in Olgo Megličevo. Glavni nalogi novo ustanovljenega komiteja sta bili ustanovitev partizanske enote in utrditev mreže zaupnikov OF. Obe nalogi sta bili uspešno izpeljani. Ustanovljena sta bila okrožni odbor OF z Jožetom Lackom na čelu ter Slovensko-goriška četa, v Partijo pa je bilo sprejetih nekaj najbolj predanih borcev, med njimi okrožna sekretarka SKOJ

⁶⁵ Franjo Fijavž, Aktivisti OF Celjsko-savinjskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 46—48; Franc Hribar-Savinjšek, Grilova izdaja, Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 219—225; Albin Vipotnik, ustni vir.

⁶⁶ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 254, 258, 274, 321.

⁶⁷ Lojze Penič, Aktivisti OF mariborskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 445; Zdenka Rogl, Marjan Žnidarič, Maribor 1941—1945, str. 16—20.

Anica Kaučević, medtem ko celic niso ustanavljali. Ptujski okrožni komite se je povezoval tudi s Slovensko Bistrico, ki je sicer spadala pod mariborsko okrožje ter s širšim ljutomerskim območjem, kjer tedaj ni bilo organiziranega okrožja.⁶⁸

Kovačeva opozarja, da Partija na ptujskem območju in na velikem delu Štajerske v tem času ni živela tako dosledno in strogo organizirano kot npr. v Ljubljanski pokrajini, ampak je okrožno partijsko vodstvo utrjevalo stike z vsakim posameznim komunistom posebej in v direktnih stikih določalo naloge. Celic razen v železniških delavnicah v Ptujju ni bilo in še tu je bil pri nekaterih članih prisoten oportunistem, ki se je kazal v tem, da se niso hoteli povezovati z novim partijskim vodstvom, ki je od vsakega člana zahtevalo večjo aktivnost. Značilno za Štajersko v tem času je bilo tudi to, da so bile meje okrožij precej fleksibilne in se je partijsko delo prilagajalo trenutnim razmeram in možnostim.⁶⁹

Julija 1942 je Franc Osojnik odšel v partizane in prevzel poveljstvo Slovensko goriške čete, a je še naprej ostal član okrožnega komiteja KPS. 7. avgusta sta odšla v četo še dva člana okrožnega komiteja KPS, Jože Lacko in Franc Kramberger. Že naslednji dan je bila četa zaradi izdajstva napadena in uničena. Med padlimi je bil tudi Franc Kramberger, medtem ko sta se Jože Lacko in Franc Osojnik uspešno prebila. Vendar je bil Lacko zaradi izdajstva že čez dva dni zajet in je za posledicami strahotnih mučenj v ptujskih zaporih 18. avgusta 1942 umrl. Osojnik je odšel med pohorske partizane, Kovačeva je bila poslana v mariborsko okrožje, Megličeva je bila aretirana in ustreljena. Tako je okrožni komite KPS avgusta prenehal obstajati in nastopilo je daljše zatišje.⁷⁰

Dokaz, s kakšnim organizacijskim zamahom je pokrajinsko vodstvo KPS na novo organiziralo in širilo narodnoosvobodilno gibanje, je tudi ustanovitev treh novih okrožij v začetku leta 1942. Kot je že bilo omenjeno, je težko določiti točen datum njihovega formiranja, vendar se je to zgodilo najkasneje v marcu ali aprilu 1942. Verjetno je bilo prvo med njimi formirano litijsko okrožje.

Na širšem litijskem območju na začetku vojne ni bilo partijske organizacije in je Partija pričela tu organizirano delovati šele proti koncu leta 1941, ko je bil sem poslan Lojze Hohkraud. Januarja 1942 sta se mu pridružila Lavoslav Eberl in Jože Gričar, marca pa še Vili Vresk. Ti štirje so potem sestavljali okrožni komite KPS za litijsko okrožje. Na to, kdaj je bilo okrožje formalno ustanovljeno, ni enotnih gledanj, vsekakor pa se je to zgodilo v času od decembra 1941, ko je bilo okrožje vsaj zasnovano, do marca 1942, ko je dokončno formiran okrožni komite KPS. Funkcijo okrožnega sekretarja Partije je opravljal do svoje smrti 31. maja 1942 Hohkraud, njega pa je nasledil Lavoslav Eberl. Eberl in Vresk sta delala v Zasavju, Gričar pa v Moravški dolini, kamor so s svojim delovanjem posegali tudi aktivisti iz kamniškega okrožja. V

⁶⁸ ZA CK ZKS, fasc. 38, Mima Kovač-Zupančič, Poročilo iz Ptujja.

⁶⁹ Mima Kovač-Zupančič, ustni vir.

⁷⁰ Mima Kovač-Zupančič-Barčka, Spomini na Slovenjegoriško četo, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 11–26; Vida Rojic, Spomini na osvobodilni boj, Skozi viharje v lepšo prihodnost, str. 241–253, 265, 266.

tej sestavi je okrožni komite delal do konca leta 1942. Leta 1942 je bila v Moravčah že osnovana partijska celica.⁷¹

Kratkotrajnega datuma je bilo okrožje Rogaška Slatina, saj je bilo že v maju 1942 razbito. V okrožju je delovala partijska celica v steklarni in je štela 11 članov. Poleg članov KPS v tovarni je vključevala tudi zunanje člane. Sekretar okrožja je bil Alojz Platinovšek, ki je povezoval narodnoosvobodilno gibanje v bližnjih krajih Rogaške Slatine — v Šmarju, Poljčanah, Rogatcu, Pristavi, Kostrivnici.

Že aprila in maja 1942 je prišlo v okrožju do množičnih aretacij. Med drugim so bili aretirani skoraj vsi člani KPS, ki so bili večinoma še v istem letu ustreljeni. 22. maja je bil aretiran tudi Platinovšek, ki je v zaporu klonil in s tem močno prizadel tudi organizacijo OF.⁷²

Velike uspehe je doseglo narodnoosvobodilno gibanje spomladi in poleti 1942 na Kozjanskem. Za sekretarja novo ustanovljenega okrožja je bila postavljena Tončka Čeč-Pavla, ki je dotlej delovala kot inštruktor pokrajinskega komiteja KPS in je že prej imela stike s Kozjanskim in Spodnjim Posavjem. Okrožje je zajemalo predvsem ozemlje med Voglajno, Savinjo, Savo in Sotlo in je vključevalo del celjskega okrožja ter bivše brežiško okrožje. Območje Rogaške Slatine spomladi 1942 ni bilo del kozjanskega okrožja, ker je bilo takrat samostojno okrožje.

Okrožni komite KPS za Kozjansko sta poleg Čečeve sestavljala še Pavle Baloh-Peter in Svetozar Čoporda-Miha. Prvi je prišel s partizansko skupino iz Revirske čete aprila 1942, drugi pa maja iz Celja. Okrožnemu komiteju sta pomagala Peter Šprajc ml.,⁷³ ki je kot partizan Štajerskega bataljona prezimil na Kozjanskem, in Franc Sorčan, ki je prišel maja 1942 iz Celja. Čečeva je delala predvsem v Posavju od Sevnice do brežiške okolice, ostali pa na Kozjanskem. Pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju na Kozjanskem pa ni prihajala samo z revirske in celjske strani, ampak tudi s hrvatske, kjer je živelo nekaj slovenskih komunistov.

Rast osvobodilnega gibanja, ki se je kazala v ustanavljanju številnih odborov OF in Kozjanske čete, je presekala okupator avgusta 1942, ko mu je uspelo razbiti četo ter zajeti najvidnejše aktiviste. Tako je bil v spopadu z nemško policijo pri Topolovem nad Sevnico 29. 8. 1942 smrtno ranjen politični komisar Kozjanske čete Franc Sorčan, ujeta pa sta bila Tončka Čeč in politični

⁷¹ Jože Gričar-Metod, Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem, Litijski zbornik NOB, I, Ljubljana 1969, str. 56—77; A IZDG, Jože Gričar, Spomini iz časa NOB; Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini, Domžale 1979, str. 162.

⁷² A IZDG, Roza Tadina, Zgodovina narodnoosvobodilne vojne Rogaška Slatina in okolica 1941—1942; France Filipič, Pohorski bataljon, str. 111, 189; V pisni izjavi (izjava pri avtorju) Roza Tadina navaja, da je v Rogaški Slatini obstajal tudi okrožni komite KPS, vendar se članov ne spominja. Tudi Sergej Kraigher navaja (ustni vir), da je verjetno obstajal okrožni komite KPS, med možnimi člani pa navaja Ivana Ivanuša in Franca Kodriča.

⁷³ V knjigi Griže z Zabukovico je na str. 27 podatek, da je bil Peter Šprajc ml. tudi član okrožnega komiteja za Kozjansko. Podatek ni točen, saj je Šprajc član Partije šele od decembra 1943. Glej anketni list in življenjepis Petra Šprajca v ZA CK ZKS.

delavec Ivan Ivanuš-Vid. Čečovo so najprej zaprli v Celju in jo nato poslali v Auschwitz, kjer je 3. novembra 1943 umrla.

Po padcu Čečeve verjetno nekaj časa okrožnega komiteja KPS ni bilo in so preostali njegovi člani in redki aktivisti delali na terenu samostojno, za dalj časa pa so bile pretrgane tudi zveze s tistim delom pokrajinskega komiteja, ki se je zadrževal na Kozjanskem. Okupatorju je v kratkem času uspelo odkriti številne postojanke narodnoosvobodilnega gibanja in s terorjem zasejati strah med ljudi, kar je zelo oteževalo politično delo tako političnim delavcem kot novo ustanovljenemu Kozjanskemu bataljonu.⁷⁴

Edino območje, kjer spomladi 1942 ni prišlo do obnove oziroma novega formiranja okrožja, je bilo ljutomersko-radgonsko območje, vendar so delno sem posegali aktivisti ptujskega okrožja. Po nekaterih podatkih je bil poslan februarja 1942 v Prlekijo Božo Mravljak, kjer bi naj prevzel dolžnost partijskega sekretarja, vendar se ta zamisel ni uresničila, saj je bil Mravljak aretiran, predno je sploh dosegel Prlekijo.⁷⁵

Na Štajerskem se je Partija spomladi in poleti 1942 organizacijsko ponovno utrdila vsaj na nivoju okrožij in postavljeni so bili solidni temelji, da bi se tudi številčno okrepila.⁷⁶ Celic skoraj ni bilo in je tudi v Partiji prevladoval enako kot v OF zaupniški sistem. Glavni napor komunistov so bili usmerjeni v organiziranje OF in za mobilizacijo v partizane, manj pa za številčno rast in s tem organizacijsko utrjevanje Partije čisto na terenu, kajti za to še ni bil izpolnjen osnovni pogoj — množičnost in kontinuirano delo OF, iz katerega bi bili najpredanejši sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja sprejeti v KPS. Realne možnosti za številčno krepitev Partije so nastale v nekaterih okrožjih že spomladi, v drugih pa v poletju 1942, toda takrat je okupator že začel z množičnim terorjem ponovno razbijati osvobodilno gibanje in s tem seveda tudi Partijo. Zgovoren je podatek, ki pove, da so v letu 1942 padli vsi okrožni sekretarji razen ptujskega. Usodno je bilo, da je bila razbita v veliki meri mreža organizacij OF, s tem pa so se za dolgo časa ponovno zmanjšale ali celo izničile možnosti za širjenje partijske organizacije.

Temu so konec leta 1942 in v začetku leta 1943 sledili še hudi udarci na vojaškem področju, kar je vplivalo tudi na razvoj Partije na terenu.

V takšnem položaju pokrajinsko partijsko vodstvo ni bilo zmožno vzdrževati stikov z okrožji, ki so še ostala, oziroma obnoviti razbita okrožja in je nekaj mesecev živelo na Kozjanskem odrezano od dogajanj na Štajerskem. Pretrgane so bile tudi zveze z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v ljubljanski pokrajini, ki so bile že od maja precej otežkočene.⁷⁷ Sredi avgusta 1942 je

⁷⁴ Tone Ferenc, *Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško*, str. 472—482; Pavle Baloh, *Po poteh revolucije*, str. 115—204.

⁷⁵ Drago Novak, Nada Rajh, *junaško dekle iz Prlekije*, Borec 1976, št. 3; Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 212. Sergej Kraigher pa nasprotno zatrjuje (ustni vir), da je bilo takoj po prihodu Mravljaka iz Ljubljane na Štajersko sklenjeno, da se vrne v Ljubljano, ker se ni mogel prilagoditi metodam delovanja na Štajerskem, kjer je bil okupatorjev teror hujši kot v Ljubljanski pokrajini.

⁷⁶ Podatkov o številčnem stanju Partije v tem času ni. Iz spominskega gradiva je razvidno, da so ves ta čas sledile aretacije posameznih komunistov, da pa so bili po drugi strani tudi sprejemi v Partijo, vendar so podatki o tem zelo nepopolni. Vsekakor pa sprejemi v Partijo niso bili množični.

⁷⁷ Sergej Kraigher, ustni vir.

pokrajinski komite KPS poročal centralnemu komiteju KPS, da »moči našega gibanja tu prepočasi naraščajo, da bi mogle biti kos situaciji, ki jo pri nas na žalost za enkrat zaostrejuje fašisti, ki imajo iniciativo.«⁷⁸ Ta ocena je nedvomno držala tudi za Partijo, ki je bila številčno prešibka, da bi bila kos številnim nalogam. V novembru je pokrajinski komite preko Grčarja ponovno vzpostavil stik s centralnim komitejem KPS preko Ljubljane, vendar je bila tudi ta veza prekinjena zaradi Grčarjeve smrti.⁷⁹

Postopno premagovanje izgub v letu 1943

Zaradi opisanih razmer je prešlo težišče partijskega dela na štab II. grupe odredov. Ko je bil oktobra 1942 namestnik komandanta II. grupe odredov Peter Stante-Skala na poročanju o razmerah na Štajerskem pri glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet, so z njim prišli 26. oktobra na Štajersko dr. Dušan Kraigher, ki je bil imenovan za namestnika sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, Pavle Žaucer in član vrhovnega plenuma OF Ivan Nemec-Vojko. Ker štab II. grupe odredov ni mogel dobiti stika s pokrajinskim komitejem na Kozjanskem, je bil postavljen »rezervni« pokrajinski komite. Sekretar je postal dr. Dušan Kraigher, ki je bil istočasno namestnik politkomisarja II. grupe odredov (kasneje IV. operativne cone).⁸⁰ Že takrat, ko je bil Stante na poročanju v Polhograjskih Dolomitih, je bil tudi on imenovan za člana pokrajinskega komiteja,⁸¹ kot tretji član pa je bil naknadno imenovan politkomisar II. grupe odredov Dušan Kveder.⁸² Marca 1943 je bila v pokrajinski komite kooptirana še Vera Šlander, ki je bila sicer odgovorna za mladinsko delo.⁸³

Ko je organizacijski sekretar centralnega komiteja KPS Boris Kraigher poročal v sredini decembra 1942 centralnemu komiteju KPJ,⁸⁴ je med drugim za Štajersko ugotavljal, da je večji del starejšega partijskega kadra že izkrmavel, da pa je »partiji uspelo ohraniti ali ponovno dobiti zveze z vsemi okrožji. Tako je danes na terenu okrog 50 partijcev in ravno toliko v partizanih. S tem ozkim kadrom smo vendarle obdržali zveze z vsemi okrožji: Trboveljski revirji, Celje, Savinjska dolina, Mežica, Maribor, Ptuj in Kozje-Brežice«.

Proti koncu leta 1942 in v prvih mesecih leta 1943 so na Štajerskem delovala le še mariborsko, revirsko, savinjsko in litijsko okrožje.

Od teh je bilo tudi mariborsko že marca 1943 razbito. Po Grčarjevem padcu je bil imenovan od tistega dela pokrajinskega komiteja, ki se je zadrževal pri štabu II. grupe odredov, za sekretarja mariborskega okrožja Boris Čizmek-

⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. št. 43.

⁷⁹ Jesen 1942, dok. št. 110.

⁸⁰ Franc Filipič, Pohorski bataljon, str. 333.

⁸¹ Podatek Pavla Žaucerja.

⁸² Jesen 1942, dok. št. 121.

⁸³ Podatek o kooptaciji Vere Šlander v pokrajinski komite je vzet iz njenega življenjepisa v knjigi Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 249. Po vsej verjetnosti pa se je sprememba izvršila v času partijske konference v Dešnu.

⁸⁴ Jesen 1942, dok. št. 209.

Bor, vendar te dolžnosti ni prevzel.⁸⁵ Tako je Grčarjevo delo nadaljevala Kovačeva do marca 1943; ko je bila aretirana.⁸⁶

Po aretaciji Kovačeva v Mariboru ni bilo več niti okrožnega komiteja niti okrožnega sekretarja KPS. Partijska organizacija se je začela postopoma obnavljati jeseni 1943, ko je bil oktobra obnovljen okrožni komite KPS z Dušanom Špinderjem na čelu.⁸⁷

Težak je bil položaj tudi v savinjskem in revirskem okrožju, kjer so bili ljudje zaradi izdaj nezaupljivi, kar je zelo otežkočalo delo terenskim delavcem.

Savinjsko okrožje je do junija 1943 vodil Albin Vipotnik, ko je bil kooptiran v pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo in ga je nasledila dotedanja članica okrožnega komiteja Julka Cilenšek, katera je opravljala to nalogo do začetka leta 1944. Leta 1943 so bile v okrožnem komiteju izvršene še druge spremembe. 5. februarja 1943 je namreč padel Marjan Rot-Kocjan, kmalu nato pa je bila v komite kooptirana Ela Letonja-Atena. Verjetno junija sta bila vključena še Janez Štrigl-Žuti in Viktor Turnšek-Cene,⁸⁸ Spomladi 1943 je po poročilu okrožnega sekretarja delovalo v savinjskem okrožju na terenu 14 članov in 1 kandidat KPS.⁸⁹

S formiranjem novega okrožnega komiteja junija 1943, je bilo savinjsko okrožje razdeljeno na rajone, v katerih so vodili delo predvsem komunisti. Za rajon Lurd je odgovarjala Cilenškova, za rajon Žalec Rudi Cilenšek, za rajon Kot Ivan Farčnik-Buč, za rajon Oljka Ela Letonja, za rajon Dreta Anton Zupan-Zvone, za rajon Grad Milko Brunet in za Raduho Jože Skok.⁹⁰

Po obsežnih aretacijah v revirjih je pokrajinski komite KPS poslal tja decembra 1942 Vilija Vreska-Urbana in Viktorja Kovača-Matevža, ki sta postala člana okrožnega komiteja KPS. Hkrati je bil Vresk rajonski sekretar za Trbovlje, Kovač za Zagorje, v hrastniškem rajonu pa je še dalje deloval Lojze Ribič, katerega je februarja 1943 nasledil Maks Jakopič-Jur. Takrat je bil Lojze Ribič imenovan za okrožnega sekretarja. Vsi trije rajonski sekretarji so ostali na

⁸⁵ France Filipič, Pohorski bataljon, str. 468.

⁸⁶ Kovačeva pravi (ustni vir), da ni bila imenovana za sekretarja mariborskega okrožja, saj so bile zveze s pokrajinskim komitejem v času Grčarjeve smrti že pretrgane. Res pa je, da je kot najožja Grčarjeva sodelavka poznala največ zvez in pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja in je po Grčarjevi smrti po lastnih močeh skušala nadaljevati njegovo delo in jo tako lahko smatramo za sekretarja mariborskega okrožja. Kovačeva tudi pravi, da je v času njenega delovanja bilo na mariborskem območju le nekaj posameznih, organizacijsko nepovezanih komunistov.

⁸⁷ Lojze Penič, Aktivisti OF mariborskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 446.

⁸⁸ Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami (v zborniku z istim naslovom), str. 124; Albin Vipotnik, ustni vir.

⁸⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. št. 121. V poročilu je tudi zelo nepopoln seznam članov KPS, ki so v času 1941—1943 padli ali bili zaprti in internirani. Pri Avgustu Lukancu (aretiran je bil 26. oktobra 1941 in je naslednji dan za posledicami mučenja umrl) je navedeno, da je bil član okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino. Vendar v spominskem gradivu ni zaslediti takega podatka. Tudi Albin Vipotnik (ustni vir) se ne spominja, da bi bil Lukanc član okrožnega komiteja.

⁹⁰ Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 49. Po podatkih Albina Vipotnika (ustni vir) Brunet in Skok nista bila člana Partije.

tem mestu do julija 1944 in tudi Lojze Ribič je vodil okrožni komite do septembra 1944, ko se je revirsko okrožje združilo z litijskim.⁹¹

Februarja 1943 so v hrastniškem rajonu delali trije terenski delavci-komunisti, poleg njih pa je bil še 1 član Partije in 1 kandidat.⁹² V aprilu je bilo v Hudi jami že več partijskih kandidatov, medtem ko je bil položaj v Trbovljah in Zagorju slabši, kajti tu sta morala Vresk in Kovač predvsem obnavljati organizacijo OF.⁹³

Drugačen pa je bil položaj v litijskem okrožju. Vili Vresk je sicer odšel v revirje, toda že novembra 1942 je prišel na Moravško po tragediji na Dobrovljah med drugim Mitja Ribičič-Ciril, ki je postal sekretar.⁹⁴ Dušan Kraigher je 10. januarja 1943 poročal centralnemu komiteju KPS, da tvorijo litijski okrožni komite KPS »Ciril (prej grupni tehnik), Lojzka, Metod in Jamski. Ciril je orgsek, ima hkrati nalogo skrbeti za tehniko in za vse tehnične in organizacijske zveze z Ljubljansko pokrajino, z Revirji, Pohorjem in Savinjsko dolino (kadar bo vzpostavljen stik) in za zvezo med člani OK samega (. . .). Ciril nima kakega specialnega svojega področja. Pomagal bo predvsem Metodu in Lojzki«. Dalje je iz poročila razvidno, da je Vera Šlander-Lojzka odgovarjala za desni breg Save, za levi breg Save, »ki je deloma ostal v Kamniškem okrožju« Lavoslav Eberl-Jamski, za Moravško dolino pa Jože Gričar-Metod.⁹⁵ Vendar Ribičič ni dolgo ostal na tej dolžnosti, saj je že v drugi polovici januarja 1943 prevzel dolžnost političnega komisarja Kamniško-savinjskega odreda. Funkcija mu je verjetno formalno prenehala na partijski konferenci v Dešnu.

Pozimi 1942—1943 je na kamniškem, moravškem in litijskem območju delovalo več članov štajerskega vojaškega in političnega vodstva, ki so nudili veliko pomoč tamkajšnjim aktivistom in dali med drugim pobudo za partijsko konferenco tega območja.

Konferenca je bila 20. in 21. februarja 1943 v Dešnu. Konference so se udeležili člani pokrajinskega komiteja KPS dr. Dušan Kraigher-Jug, Dušan Kveder-Tomaž in Peter Stante-Skala, komandant IV. operativne cone Franc Rozman-Stane, zastopnik poverjenišтва pokrajinskega komiteja SKOJ za Štajersko Vera Šlander, inštruktor pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Viktor Stražišar-Silvester ter delegati kamniškega, litijskega, revirskega okrožja in partizanskih enot.

Dušan Kraigher je opredelil naloge konference, katera naj vzpodbudi organiziranje gibljivih partizanskih enot, na terenu pa partijskih, skojevskih in frontnih organizacij. Franc Rozman je orisal vojaški položaj doma in v svetu, Peter Stante zgodovinsko vlogo Partije in poudaril nujnost množičnega sprejemanja v Partijo in SKOJ v vojski in na terenu. Dušan Kveder je govoril o Osvobodilni fronti in o povezanosti le-te s partizanskimi enotami, Vera Šlander pa o delu med mladino in ženami.

Na konferenci so sprejeli sklepe o nenehnem prizadevanju za širjenje narodnoosvobodilnega gibanja na terenu predvsem s pridobivanjem novih so-

⁹¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. št. 40; Revirji v boju za socializem, str. 129—131.

⁹² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. št. 156.

⁹³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. št. 1 in 72.

⁹⁴ Mitja Ribičič-Ciril, Moravska republika, Litijski zbornik NOB, I, str. 135—156.

⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. št. 40.

delavcev OF, o povečanju številčne in udarne moči partizanskih enot, o organiziranju obveščevalne službe, o sprejemanju novih članov v KPS, o pomoči narodnoosvobodilnemu gibanju na Koroškem, ter o kadrovskih spremembah okrožnih komitejev KPS za kamniško, litijsko in revirsko okrožje. Sestavili so okrožni komite za kamniško okrožje s sekretarjem Viktorjem Stražišarjem, imenovali Lojzeta Ribiča za sekretarja revirskega okrožja ter Ignaca Strlekarja za sekretarja litijskega okrožja. Član litijskega okrožnega komiteja je bil še naprej Jože Gričar, na novo pa je bil imenovan Slavko Kokalj-Stane. Tako je od prejšnjega komiteja ostal samo še Jože Gričar. Lavoslava Eberla so po sklepu konference poslali na Koroško, Vera Šlander pa se je posvetila organiziranju SKOJ. Pomen konference je v tem, da je bila sposobna realno oceniti situacijo, ki ni bila lahka.⁹⁶

Po konferenci se je litijsko okrožje razvijalo v najbolje organizirano okrožje na Štajerskem, kar je bilo tudi posledica dejstva, da se je na tem območju dalj časa zadrževalo vojaško in politično vodstvo za Štajersko. Jeseni 1943 je tu delovalo okoli 20 političnih delavcev, ki so ustanavljali predvsem odbore množičnih organizacij, šibka pa je ostajala partijska organizacija, kar je bila med drugim posledica ozkosti pri sprejemanju najboljših aktivistov vanjo.⁹⁷

Po konferenci se je v litijskem okrožju postopoma izoblikovalo 5 rajonov: mesto Litija (I), Kresnice-Šmartno (II), Vače-Šentlambert (V), Moravče (IV) in Zasavje (III). Junija 1943 so ustanovili rajonski komite KPS v II. rajonu s sekretarjem Antonom Kimovcem. Sekretar rajonskega komiteja KPS Moravče, ki je bil ustanovljen septembra 1943, je bil kratek čas Stanislav Karo-Simo, nato pa ga je nasledil član okrožnega komiteja Renato Jerič-Ambrož. Oktobra istega leta so ustanovili komite v V. rajonu s sekretarjem Milanom Garantinijem. V ostalih dveh rajonih leta 1943 ni bilo rajonskih partijskih forumov.

Meja litijskega okrožja se je dokončno oblikovala šele leta 1943. Do tedaj pa je bila meja proti kamniškemu okrožju nejasna, kajti predvsem na Moravško so posegali aktivisti tako litijskega kot kamniškega okrožja. Meja je potekala južno od reke Save po nemško-italijanski demarkacijski črti, na zahodu po reki Savi, od Senožet na Tuštanj in Limbarsko goro, od tu pa na Vojni dol, Šentlambert, Renke. Okrožje je bilo ves čas v pristojnosti pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, razen maja in junija 1944, ko je bilo v pristojnosti oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko.⁹⁸

Spomladi in poleti 1943 se je začel postopoma izboljševati položaj tudi v nekaterih drugih predelih Štajerske, kjer je narodnoosvobodilno gibanje dobivalo bolj organizirane oblike.

Tako se je spomladi 1943 izoblikovalo v trdno politično in organizacijsko enoto šaleško-mislinsko območje. Od konca leta 1942 sta na mislinjskem območju občasno delovala Tone Ulrih-Kristl in Franc Zalaznik-Leon, aprila 1943

⁹⁶ ZA CK ZKS, fasc. 40, Zapis s sestanka udeležencev konference PK KPS za Štajersko, ki je bila 18. in 19. 2. 1943 v Dešnu; Ignac Strlekar-Jože, Konferenca partijskih aktivistov v Dešnu, Litijski zbornik, str. 159–164. Strlekar navaja, da je bila konferenca 18. in 19. februarja iz poročila štaba IV. operativne cone z dne 12. aprila 1943 pa je razvidno, da je bila 20. in 21. februarja.

⁹⁷ Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971, str. 124.

⁹⁸ Janez Petje-Jovan Aktivisti OF litijskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 102, 103, 293, 386, 776.

pa je na šaleški teren prišel Franc Polh-Iztok. Okrožje se prvič omenja januarja 1943 v poročilu Dušana Kraigherja.⁹⁹ Tone Ulrih v svojih spominih postavlja čas formiranja šaleško-mislinskega okrožja v mesec marec ali april 1943, medtem ko je bil okrožni komite KPS verjetno imenovan po prihodu Franca Polha v Šaleško dolino v prvi polovici aprila 1943. Dušan Kraigher je tedaj določil za partijskega sekretarja Toneta Ulriha, ki je delal v mislinjskem delu in je ostal na tem mestu do marca 1944, za člana komiteja pa Franca Polha, zadolženega za šaleško območje.¹⁰⁰

Okrožni komite KPS je bil ponovno vzpostavljen tudi na Kozjanskem. To je bilo po vsej verjetnosti junija 1943, ko je na Kozjansko prišel Peter Stante. Sekretar je postal Svetozar Čoporda-Miha, člani pa so bili Jože Preskar-Fekež, Marko Gerjevič-Tine in Ivan Agrež-Brko. Kmalu po formiranju komiteja je postal njegov član še Nande Perko. Sestava komiteja se do decembra 1943 ni več spremenila.¹⁰¹

Junija 1943 je bilo obnovljeno tudi ljutomersko okrožje. Tu je od novembra 1942 deloval poverjenik izvršnega odbora OF Ivan Nemeč-Vojko in narodno-osvobodilno gibanje je doživelo nov polet. Junija je bil ustanovljen okrožni odbor OF, kajti Ivan Nemeč je bil sprva zadolžen le za obnavljanje organizacij OF. Ko je prišel v ljutomersko okrožje Tone Žnidarič (to je bilo verjetno junija 1943), je ta zadolžil Ivana Nemca tudi za ustanavljanje partijskih organizacij, s čimer se prične novo razdobje v razvoju Partije na tem področju. Okrožni komite KPS je bil ustanovljen 3. novembra 1943 s sekretarjem Slavkom Ivanjšičem-Borisom.¹⁰²

Razmere so se postopoma izboljševale tudi na celjskem območju, vendar se tu postavlja vprašanje kontinuitete okrožja vsaj od padca Grčarja do oktobra 1943, ko sta prišla na ta teren Milica Gabrovec-Lenka in Leon Cibic-Tomaž. Znano je namreč, da je Julka Cilenšek od konca leta 1942 začela vzpostavljati veze s posamezniki v Celju in njegovi okolici. Nerazčiščena pa ostaja dilema ali ni morda prišlo v tem času do priključitve celjskega okrožja k savinjskemu ali pa je Cilenškova kot član okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino samo odgovarjala za vzpostavitev organizacij na tem območju.¹⁰³

Na ptujsko območje, kjer je vladalo zatišje od avgusta 1942 dalje, saj je bivši član okrožnega komiteja KPS Franc Osojnik, ko je bil decembra 1942 poslan iz Pohorskega bataljona ponovno na ta teren, takoj padel zaradi izdajstva, sta prišla junija 1943 Cvetka Praprotnik in Tone Žnidarič. Žnidariča so sicer kmalu

⁹⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. št. 58.

¹⁰⁰ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 359—367; Franc Zalaznik-Leon, Dolga in težka pot, Maribor 1963, str. 129—175.

¹⁰¹ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, Krško skozi čas, str. 482.

¹⁰² Drago Novak, Prlekija v NOB, str. 121—129, 136, 137; MNOM, Ivan Nemeč, Spomini; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. št. 58.

¹⁰³ Cilenškova sama zatrjuje, da je bila ona sekretar okrožnega komiteja KPS Celje od okupacije do jeseni 1943. Da to za leti 1941 in 1942 ne drži, je že dokazal Franjo Fijavž (Delo KP in OF na območju OK KPS Celje). Za čas od konca leta 1942 pa pravi Albin Vipotnik (ustni vir), da je Cilenškova dejansko delala tudi na celjskem območju in opravljala določene naloge preko zvez, ki jih je imela, ne moremo je pa smatrati za sekretarko.

poklicali v Ljubljansko pokrajino, Cvetka Praprotnik pa je bila imenovana za okrožno sekretarko KPS. Do ustanovitve okrožnega komiteja KPS je prišlo šele junija 1944.¹⁰⁴

Konec maja ali v začetku junija 1943 sta se po dolgem iskanju končno sestala oba dela pokrajinskega partijskega vodstva.¹⁰⁵ V tem času je Štajersko že zapustil član pokrajinskega komiteja Dušan Kveder, ki je bil poklican v Ljubljansko pokrajino. 15. junija pa je doletela partijsko vodstvo na Štajerskem težka izguba. Zaradi nenadnega napada nemške policije na Dobrovlje, kjer se je takrat zadrževalo vojaško in politično vodstvo, sta padla dr. Dušan Kraigher in Vera Šlander.¹⁰⁶

Junija je prišel na Štajersko član centralnega komiteja KPS Viktor Stopar. Z njim je prišla tudi Mica Šlander. Stopar je na novo oblikoval pokrajinski komite KPS s sekretarjem Petrom Stantetom, člani pa so postali Pavle Žaucer, Albin Vipotnik, Sergej Kraigher ter Mica Šlander.¹⁰⁷ Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo v tej sestavi je potrdil centralni komite KPS v pismu z dne 15. julija 1943.¹⁰⁸ Sprememba je nastopila le glede Sergeja Kraigherja, katerega je centralni komite KPS poklical v Ljubljansko pokrajino. V pismu je bilo tudi rečeno, da ostane Stopar do nadaljnjega na Štajerskem kot inštruktor centralnega komiteja KPS, pokrajinskemu vodstvu pa je centralni komite KPS naročil, da je potrebno razširjati organizacijo OF in pritegovati najboljše aktiviste v Partijo.

Kakšno je bilo stanje v posameznih okrožjih junija 1943, nam delno razkriva poročilo Sergeja Kraigherja iz 18. junija 1943. Po tem poročilu je bilo v savinjskem okrožju 7 članov in 2 kandidata KPS. Sekretar okrožja je bil Albin Vipotnik, članici okrožnega komiteja pa Julka Cilenšek in Ela Letonja. Odborov OF še ni bilo. V revirskem okrožju je bilo 6 članov in 2 kandidata KPS, odborov OF še tudi ni bilo. V Šaleški dolini so bili 3 člani KPS in 1 kandidat, v Velenju pa odbor Delavske enotnosti. V kozjanskem okrožju so bili 3 člani in 1 kandidat. Okrožni komite sta sestavljala Svetozar Čoporda in Jože Preskar. Na celjskem območju sta bila dva člana in dva kandidata. Z Mariborom in Ptujem pokrajinski komite ni imel zvez. Predvidel pa je, da odide v Ptuj bivša kurirka pokrajinskega komiteja Cvetka Praprotnik. Delo na Kozjanskem in ptujski okolici naj bi po tem načrtu usmerjal Tone Žnidarič, vendar je le-ta že naslednji mesec moral Štajersko zapustiti.¹⁰⁹

Iz povedanega sledi, da je bila na Štajerskem do kapitulacije Italije obnovljena večina okrožij z izjemo mariborskega in celjskega, ki sta bili obnovljeni oktobra 1943. Kako težke razmere so bile na Štajerskem, ki so se med drugim

¹⁰⁴ Vida Rojic, Aktivisti OF nekdanjega okraja Ptuj, Domicili v slovenskih občinah, str. 563.

¹⁰⁵ Aprila 1943 je Sergej Kraigher odšel na Hrvaško, od koder je vzpostavil stik s partizani in aktivisti na Kozjanskem, preko njih pa s pokrajinskim komitejem KPS na Moravškem.

¹⁰⁶ Rado Zakonjšek, Velika preizkušnja, str. 357—360.

¹⁰⁷ Viktor Stopar, ustni vir.

¹⁰⁸ ZA CK ZKS, dok. št. 1295.

¹⁰⁹ ZA CK ZKS, dok. št. 1293. Poročilo je bilo očitno napisano pred organiziranjem novega pokrajinskega komiteja in pred kadrovskimi spremembami v savinjskem in kozjanskem okrožju.

odražale tudi v organizacijskem stanju Partije, SKOJ, množičnih organizacij ter obstoju oziroma neorganiziranosti teritorialno političnih enot (predvsem okrožij), priča dejstvo, da sta nepretrgoma delovali od aprila 1941 do septembra 1943 le revirsko in savinjsko okrožje, od tistih, ki so bila ustanovljena kasneje, pa litijsko.

V obstoječih okrožjih pred kapitulacijo Italije niso povsod delovali okrožni komiteji KPS. Ti so delovali v litijskem, revirskem, savinjskem, šaleško-mislinskem in kozjanskem okrožju, v ptujskem je bil le sekretar, v ljutomerskem pa je bil Ivan Nemeč odgovoren tudi za partijsko organizacijo, ni pa jasno, če je bil formalno sekretar.

Partijska organizacija je bila na terenu številčno izredno šibka in se je to stanje bistveno popravilo šele leta 1944.

Vida Deželak:

LE DÉVELOPPEMENT DU PARTI COMMUNISTE SLOVÈNE EN STYRIE DANS
LA PÉRIODE 1941—1943 DANS LA PERSPECTIVE DE SON ORGANISATION

Resumé

La Styrie avait au début de la deuxième guerre mondiale parti communiste avec les membres les nombreux de toutes les provinces slovènes et c'était le seule province avec la direction provinciale du parti. Les membres du parti étaient les plus nombreux dans les centres industriels (Maribor, Celje, les Mines de Zasavje, la Vallée de Savinja, la Vallée de Salek) tandis qu'à la campagne, surtout à Slovenske gorice, Prlekija et à Kozjansko, on ressentait les conséquences de l'activité défectueuses pendant les dernières années d'avant la guerre. Du point de vue de l'organisation, la province était divisée en circonscriptions de Maribor, Ptuj, Celje, Brežice et Trbovlje dont certaines étaient divisées en rayons. Il y eut de grands changements dans l'évolution ultérieure des unités territoriales et politiques en Styrie. En 1941 déjà, on fonda et on créa trois circonscriptions: celle de la vallée de Savinja, de la vallée de Šalek et de Ljutomer.

Le nombre de membres du parti qui était de 530 environ avant la guerre et qui étaient réunis en plus de 80 cellules commença à diminuer à partir de l'occupation — quelques communistes furent prisonniers de guerre, certains se sont retirés en Styrie, dans le province de Ljubljana, en Croatie ou en Autriche ou bien ils furent emprisonnés. C'était surtout après l'attaque sur l'Union Soviétique de la part de l'Allemagne et lorsque l'occupant se mit à faire des arrestations en masse que le parti fut confronté à une expérience très difficile. Les méthodes de travail devaient être adaptées aux nouvelles conditions, le parti devait se méfier du vaste appareil de l'occupant, des traîtres et des particuliers dans ses propres rangs, de ceux qui avaient été arrêtés et n'avaient pas résisté aux méthodes de tortures de l'occupant, tandis que certains prirent le chemin des traîtres en pleine conscience.

Après l'invasion de la Gestapo, le parti subit déjà jusqu'à la fin de 1941 des coups fatals — plusieurs comités provinciaux tombèrent l'un après l'autre, quelques rayons cessèrent d'exister, le nombre de membres fut réduit à 90.

La nouvelle direction provinciale que le Comité central du Parti Communiste de la Slovénie instaura en décembre 1941, réussit avec de grands efforts à animer la lutte de la libération nationale dans la première moitié de 1942 et à renouveler

les anciennes circonscriptions ou bien d'en créer de nouvelles (la nouvelle circonscription de Rogška Slatina, Litija, et Kozjansko). Il est vrai que le nombre de membres du parti n'augmenta pas considérablement mais la direction du parti réussit de lier le parti au moins au niveau des circonscriptions.

En été 1942, l'occupant recommença à combattre le mouvement de la libération nationale et à la fois le parti par une terreur en masse. Fatalement, la majeure partie du réseau des organisations du front de libération fut détruite ce qui réduisit pour une période de temps assez longue la possibilité de l'expansion de l'organisation du parti. De graves pertes dans le champ militaire suivirent.

En 1943, les circonscriptions étaient peu à peu reconstruites (à partir de 1941 ne fonctionnaient d'une manière continue que les circonscriptions des Mines de Zasavje et de la vallée de Savinja) mais le parti restait pauvre en membres et ce ne fut qu'en 1944 que la situation méliora.

Zdenko Čepič

Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB

I.

Ena osnovnih značilnosti in posebnosti jugoslovanske revolucije je, da je potekala hkrati in v pogojih osvobodilne vojne proti okupatorjem in da je imela že od vsega začetka tudi značaj ter značilnosti socialistične revolucije. Te so se v različnih obdobjih narodnoosvobodilnega boja kazale v različni moči, kajti boj pod geslom »smrt fašizmu, svoboda narodu«¹ ni imel za neposredni in prvenstveni cilj radikalne družbene spremembe. Kljub temu pa je v obdobju narodnoosvobodilnega boja potekalo tudi spreminjanje družbenih odnosov, s poudarkom na razreševanju osnovnih protislovij starojugoslovanske družbe, od nacionalnih do socialno političnih. Zamenjala se je oblast oziroma njeni nosilci; to so postale ljudske množice ali delavski razred v najširšem pomenu. »V času narodnoosvobodilnega boja so se revolucionarni pojavi kazali najprej v obliki nove oblasti z njenimi novimi nosilci in v obliki zamenjave državnih organov in sistema državnega organizma, to je na liniji spremembe pravnega reda, ne pa na področju sprememb družbenega reda.«²

Narodnoosvobodilni boj, njegovi politični dosežki, izraženi z zamenjavo oblasti, pa sami po sebi še ne pomenijo novega družbenega reda, novih družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov. Razrešeno je bilo osnovno vprašanje revolucije, razbitje stare oblasti in njenega aparata ter vzpostavitev nove revolucionarne oblasti — oblasti ljudskih množic.

V času vojne pa niso v večjem obsegu reševali vprašanja spreminjanja ekonomske strukture družbe, čeprav je ta proces dejansko potekal ves čas hkrati z revolucionarnim spreminjanjem političnih in oblastnih odnosov. Boj za takšne spremembe niti ni bil postavljen kot prvenstveni in neposredni cilj narodnoosvobodilnega gibanja. Tega se je njegovo vodstvo jasno zavedalo, kajti vsak

¹ Opozarjam, da je mogoče v slovenščini razumeti »svobodo narodu« tudi kot »svobodo ljudstvu«, to je ljudskim množicam, kar je bil tudi dejanski pomen tega dela gesla, izražen v srbohrvaškem jeziku. Gre torej za osvobodilni boj ljudskih množic proti okupatorju oziroma fašizmu.

² Makso Šnuderl, Dve deklarativni normi naše ustave. Zbornik znanstvenih razprav, XXIII, 1950, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, str. 197.

poseg »v smeri reševanja socialistične revolucije«³ na ekonomskem področju, torej poseganje v lastninske odnose in njihovo revolucionarno spreminjanje, bi zoževalo množično osnovo narodnoosvobodilnega gibanja tako na notranje-političnem kot tudi na zunanje-političnem prizorišču; na slednjem zlasti v odnosih z zavezniki protihitlerjevske koalicije.

Tako je v začetku leta 1943 (8. februarja) izdalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, Vrhovni štab NOV in POJ ter AVNOJ izjavo (znana kot Izjava Tito-Ribar, ker jo je prvi podpisal v imenu VŠ, drugi pa v imenu AVNOJ) kot odgovor na »klevete in lažne informacije o narodnoosvobodilnem gibanju in njegovih ciljih«, v katerih so bili poudarjeni osnovni cilji boja — nacionalna osvoboditev v najširšem smislu, priboritev demokratičnih pravic in sprememba oblasti in »nobenih radikalnih sprememb v odnosu na družbeno življenje in dejavnost«. Kot izraz, da ni neposredni namen uvedba novih družbenoekonomskih odnosov, je bila v izjavi posebej poudarjena in zajamčena nedotakljivost privatne lastnine ter polna možnost samoiniciative v industriji, trgovini in kmetijstvu.⁴

Iz enakih razlogov (notranjepolitične in zunanjepolitične — diplomatske situacije) tudi AVNOJ na svojem zasedanju v Jajcu 29./30. novembra 1943 v sprejetih sklepih, ki so sicer pomenili »politične in razredne spremembe v razmerjih sil med vojno v Jugoslaviji«,⁵ in so dejansko izražali revolucionarno spremembo oblasti, ni neposredno govoril o družbenih spremembah socialističnega značaja. Med avnojskimi sklepi zato tudi ni bilo nobenega takega, ki bi govoril ali napovedoval spreminjanje družbenoekonomskih odnosov in strukture. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je zavedalo, da bi vsaka taka odločitev pomenila prehitevanje zgodovinskega trenutka. Kljub deklarativno poudarjani osvobodilni komponenti narodnoosvobodilnega boja in poudarku na povojni odločitvi glede oblike državne ureditve, pa je vrsta pojavov in dejanj kazala tudi na spreminjanje družbenega reda, in to ne le na področju politične oblasti, marveč tudi družbenoekonomskih odnosov.

Razredni značaj družbenih sprememb, zlasti na ekonomskem področju je ostal v času narodnoosvobodilnega boja pravzaprav zakrit. Spreminjanje družbenoekonomskih odnosov se je kazalo v boju proti narodni izdaji, ki pa je imela

³ Edvard Kardelj, Komunistična partija Jugoslavije v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem. V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948 (dalje navajam: Kardelj, V. kongres KPJ), str. 340.

⁴ Prvo i drugo zasedanje AVNOJ (26. i 27. novembra 1942; 29. i 30. novembra 1943), po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, str. 120.

Privatno lastnino in privatno iniciativo v gospodarskem življenju je predvidel tudi Moša Pijade v dveh zakonskih predlogih, ki jih je napisal pomladi 1944 na Kočevskem Rogu. Ta dva dokumenta naj bi v primeru, da bi ju sprejelo Predsedstvo AVNOJ-a v vlogi zakonodajnega telesa imela značaj začasne ustave. To sta bila Nacrt deklaracije o narodnoj vlasti (ljudski oblasti op. Z. Č.) in Nacrt deklaracije o osnovnim pravima nacija i gradjana DFJ, ki je bil prečiščen tekst prvega »Nacrta«. Oba predloga sta sicer ostala v obliki »Nacrta«, a vseeno kažeta na način razmišljanja pri graditvi nove države in njene nove oblasti. Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije, Beograd 1981 (dalje navajam: Nešović, Stvaranje), str. 297—300, 305—312, Glej še: Branko Petranović, KPJ i društveno-političke promene u Jugoslaviji od AVNOJ-a do ustavotvorne skupštine. Istoriografija i revolucija, Prosveta, Beograd 1984; str. 503—507.

⁵ Petranović, prav tam, str. 499.

razredni značaj. Na osnovi izdajalske vloge buržoazije, ki je zaradi ohranitve svojega razrednega položaja zatajila domovino in narod — zamenjala vrednoto domovine za vrednost lastnine — je v obdobju narodnoosvobodilne vojne potekala svojevrstna »ekspropriacija ekspropriatorjev« na patriotični osnovi. Njena osnovna oblika je bila konfiskacija, to je zaplemba imovine (ali dela imovine) sodelavca okupatorja ne glede na razredno pripadnost. Zaradi patriotične osnove in dejanskega učinka v praksi je to razlastitev mogoče označiti kot »patriotično nacionalizacijo«. Prav v tem je bila ena od posebnosti jugoslovanske revolucije in specifičen pojav graditve gospodarstva na socialističnih osnovah že v času trajanja narodnoosvobodilnega boja.⁶ »Ekspropriacijo ekspropriatorjev v Jugoslaviji je treba gledati kot proces, ki se je odigral v obliki krepitve vojnega gospodarstva s ciljem narodnega boja proti sovražniku za narodno osvoboditev, kar se je zaradi socialističnih sil, ki so ostale na čelu tega boja, ujemalo pri nas s socialno osvoboditvijo.«⁷

Ljudska oblast oziroma družbene sile, ki so to oblast predstavljale, so dajale vojnokonomske ukrepe, ki so jih socialistični značaj. Intenzivnost teh ukrepov je bila v veliki meri odvisna od stopnje razvoja narodnoosvobodilnega gibanja, to je vojaške, še bolj pa politične situacije, tako notranje — kot tudi zunanje-politične. V prvih letih vojne, dejansko vse do jeseni 1944, je bil proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v kvantitativnem smislu precej omejen, medtem ko je bil v kvalitativnem smislu ves čas premočrten in nespremenljiv.

Že v začetku narodnoosvobodilnega boja se je pričel proces »ekspropriacije ekspropriatorjev« in sicer v obliki konfiskacije imovine sodelavcev okupatorja kot kazni za to sodelovanje. Dejansko je bila to kazn s političnim značajem in namenom, medtem ko je bil učinek predvsem materialni, saj je zaplenjena lastnina postala del zametka splošnega ljudskega premoženja v obliki Narodnoosvobodilnih fondov. O »zaplembi imovine narodnih sovražnikov« (ali sovražnikov ljudstva, ljudskih množic — op. Z. Č.) je bilo govora v Fočanskih predpisih (februarja 1942) pa tudi v Krajiških ali Septembrskih predpisih iz leta 1942.⁸ Zaplenjena imovina je postala ljudska lastnina in je bila pod upravo narodnoosvobodilnega odbora. V teh predpisih je bil predviden tudi sekvester oziroma upravljanje z imovino odsotnih ali pobeglih oseb. Nasploh je »socialno ekonomska politika narodnoosvobodilnega gibanja in gospodarsko življenje na osvobojenih ozemljih v Jugoslaviji kazala na embrionalno obliko v kateri smeri je teklo menjanje biti jugoslovanske družbe.«⁹

Na to kaže tudi prvi korak pri prevzemanju oblasti v Sloveniji s strani novih nosilcev oblasti na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske leta 1942. Narodnoosvobodilna akcija in ljudska revolucija sta dobivali značaj socialne revolucije. Iz tega obdobja so znani prvi pojavi preseganja novo vzpostavljene ljudske oblasti tudi na ekonomsko področje v smeri spreminjanja lastnine proizvodnih sredstev. Temeljni ukrep, ki je bil uvod v novo, ljudsko

⁶ Boris Kidrič, O graditvi socialistične ekonomije FLRJ. V. kongres KPJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1948 (dalje navajam: Kidrič, V. kongres KPJ), str. 381.

⁷ Jovan Marjanović, Ekonomske promene u toku narodnoosvobodilačkog rata (kratak osvrt). Istoriski glasnik, br. 1, 1955, str. 20.

⁸ Nešović, Stvaranje, str. 34—59.

⁹ Branko Petranović, Revolucije i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945). 2. knjiga, Rad, Beograd 1983, str. 59.

zakonodajo na socialno ekonomskem področju je bil Odlok IO OF o razlastitvi tujih veleposestnikov (izdan 3. aprila 1942).¹⁰ S tem odlokom so bila razlašena vsa veleposestva, ki so bila last pripadnikov okupatorskih narodov in tudi tista, katerih lastniki so z okupatorjem sodelovali proti slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Razlašena so bila brez odškodnine z inventarjem vred. Razlastitev je bila kazen za sodelovanje z okupatorjem proti slovenskemu narodu, osnovni namen tega odloka pa je bil materialen oziroma reparacijski, to je »povračilo škode, povzročene Slovincem po okupatorjih«. Imel pa je tudi jasen politični namen v tem, da »vežemo kmete na OF tudi z gospodarskimi vprašanji.«¹¹ Na osnovi tega odloka je imela razlastitev vse značilnosti »patriotične nacionalizacije« kot oblike spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v času narodnoosvobodilnega boja, torej načina izvajanja »ekonomske revolucije«. Razredni vidik je bil v Odloku IO OF o razlastitvi tujih veleposestnikov zakrit z narodnostno osvobodilnim namenom, saj je razlastitev zadela v prvi vrsti pripadnike okupatorskih narodov, prekrit pa je bil še z reparacijskim namenom — povračilom škode, »povzročene Slovincem po okupatorjih«.

Odlok o razlastitvi veleposestnikov, Uredba o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov¹² in Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju,¹³ zadnja dva sprejeta junija 1942, pomenijo prvi revolucionarni izraz na področju spreminjanja lastninskih oziroma družbenoekonomskih odnosov.^{13a} Odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov in Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevskih Nemcev sta po svoji vsebini, namenu ter tudi po dejanskih učinkih neposredna predhodnika odloka Predsedstva AVNOJ iz novembra 1944.¹⁴

Ti ukrepi slovenske ljudske oblasti sicer niso kot Fočanski predpisi poudarjali, da je zaplenjena imovina skupna, ljudska lastnina, čeprav je to dejansko bila, saj je z njo razpolagala kot predstavnica slovenskega naroda Osvobodilna fronta, ki jo je dodeljevala v brezplačno uporabo. Februarja 1944 je bila zato na prvem zasedanju SNOS ustanovljena Komisija za upravo narodne imovine.¹⁵ Upravljala naj bi z razlašeno imovino, šlo je predvsem za zemljo, jo vzdrževala oziroma jo dajala v brezplačen užitek slovenskemu ljudstvu.

¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, dokument št. 150, str. 316 (dalje navajam: DLR I/150, 316). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962.

¹¹ DLR I/151, 324; pismo Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 Tito o položaju v Sloveniji.

¹² DLR II/65, 144, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1964.

¹³ DLR II/72, 154.

^{13a} O tem glej: Zdenko Čepič, o ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borec XXXIX, 1987, 10, str. 643—665.

¹⁴ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950 (dalje navajam: Šnuderl, Zgodovina), str. 192.

¹⁵ Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Makso Šnuderl, Ljubljana 1949, dokument št. 120, str. 147 (dalje navajam: Dokumenti, 120, 147). Ob ustanovitvi se je ta organ imenoval Komisija za upravo razlašene imovine na slovenskem ozemlju, vendar jo je Predsedstvo SNOS-a maja 1944 zato, »ker nam to lahko v političnem pogledu brez potrebe povzroča težave«, preimenovalo v Komisijo za upravo narodne imovine (t. j. ljudske, skupne — op. Z. Č.); AIZDG, 449/II, 3.

Tako kot so odloki slovenske ljudske oblasti o razlastitvi, izkoriščanju, upravljanju in dodeljevanju zemlje iz leta 1942 vsebovali vse značilnosti kasnejšega »zveznega« odloka Avnoja iz novembra 1944, je tudi ta organ SNOS — slovenske ljudske in državne oblasti — dejansko pomenil predhodnika »centralizirane« ustanove, oblikovane za iste naloge — Državne uprave narodnih dobara DUND (Državna uprava narodne [ljudske] imovine).

Kljub procesu spreminjanja družbenoekonomskih odnosov, ki je potekal v času osvobodilne vojne kot »patriotična nacionalizacija«, katere glavna oblika je bila konfiskacija, pa do jeseni 1944 »socialistična revolucija po svojih programatičnih direktivah na splošno ni imela tiste vsebine, ki bi pomenila nov ekonomski in družbeni red.«¹⁶

Nov družbenoekonomski red se je začel načrtno graditi, ko so dozoreli vsi ključni pogoji za prehod revolucije iz dotedaj izključno političnih oziroma oblastnih na ekonomske tirnice. Ti so bili dani z osvoboditvijo Beograda in jugovzhodnih predelov države, predvsem pa s položajem na notranjepolitičnem in prav tako pomembnem zunanjepolitičnem področju.

Utrjevanje pridobitev narodnoosvobodilnega boja in revolucije v mednarodnopolitičnem merilu, je predstavljal Beograjski sporazum med Titom, predsednikom NKOJ in dr. Ivanom Šubašićem, predsednikom kraljeve vlade v začetku novembra 1944. Z njim je bila tudi realno dana možnost usklajevanja že doseženih pridobitev, to je spremembe politične oblasti, tudi s spremembami na ekonomskem področju. Tega so se zavedali tudi zahodni zavezniki, predvsem Britanci, ki so še vedno igrali na karto ohranitve monarhije, zlasti pa meščanskega družbenega reda v Jugoslaviji. Brigadir Fitzroy Maclean je tako v svojem zapisu iz februarja 1945 o položaju v Jugoslaviji po osvoboditvi Beograda ocenil beograjski sporazum »zgolj kot vljudno slepilo, s katerim naj bi zadovoljili potrebe trenutnega položaja. Dejansko pa se je v minulih štirih letih zgodila revolucija (podčrtal Z. Č.) in njeni rezultati se začenjajo šele zdaj kazati v popolnoma jasni luči... Doslej so se že močno približali vzpostavitvi popolnoma novega političnega, socialnega in gospodarskega sistema.« (podčrtal Z. Č.) Maclean je poročal tudi, da zasebno podjetništvo oziroma lastnina formalno sicer ni bila odpravljena, da pa »partizanom« ne bo težko odpraviti nadzora ali pa zaplembe nad podjetji, z utemeljitvijo, da so njihovi lastniki sodelovali s sovražnikom. Menil je, da »s tako ugodne startne osnove ne bi moglo biti težko nadalje izpeljati prehoda od kapitalizma v socializem.«¹⁷

II.

Proces prehajanja iz kapitalizma v socializem oziroma spreminjanja lastninskih odnosov se je v jugoslovanski revoluciji de iure začel z Odlokom o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile.¹⁸

¹⁶ Šnuderl, Zgodovina, str. 346.

¹⁷ Tito-Churchill, strogo tajno. Zbornik britanskih dokumentov 28. maja 1943—21. maja 1945, zbral in uredil dr. Dušan Biber Globus, Zagreb 1981 (dalje navajam: Tito-Churchill), str. 461, 462.

¹⁸ Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije številka 2, odlok št. 25, z dne 6. februarja 1945. (Dalje navajam: UL DFJ, 2-25/06. 02. 1945).

To je bil prvi ukrep najvišjega organa nove, ljudske in državne oblasti — Avnoja, s katerim se je začel prehod revolucije iz političnega na ekonomsko področje oziroma proces prilagajanja značaja ekonomskih odnosov z značajem politične oblasti na eni ter na drugi strani proces krepitve gospodarskega položaja te oblasti z ustvarjanjem državnega sektorja.

Ta odlok, ki je pomenil prvi zakoniti temelj za ustvarjanje novih družbeno-ekonomskih odnosov in prvi pravni temelj nove politične oblasti za množično razlaščenje, je sprejelo Predsedstvo Avnoja 21. novembra 1944,¹⁹ medtem ko je bil objavljen v uradnem listu šele februarja 1945. Tedaj je po črki odloka začel v resnici veljati.²⁰

Kot so leto dni pred tem v Jajcu sprejeti sklepi in odloki drugega zasedanja Avnoja postavili politični okvir revolucionarnih sprememb in temelje nove, demokratične, federativne Jugoslavije, tako je Odlok Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v roke države pomenil prav tako pomembno dejanje v boju za narodnostno in z njo ozko povezano socialno osvoboditev. S tem se je namreč začelo uresničevati osnovno načelo socialistične, proletarske revolucije — proletariat, ki se povzpne v vladajoči razred in dobi politično oblast, začne v imenu te oblasti korak za korakom buržoaziji trgati iz rok kapital.

Razlaščenje, ki ga je ta odlok uzakonil, je bilo še vedno v okvirih »patriotične nacionalizacije«, to je načina »ekspropriacije ekspropriatorjev«, znanega in značilnega za jugoslovansko revolucijo in spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v njej. Takšna oblika razlaščenja torej ni imela značaja neposrednega razrednega obračuna, čeprav je bil njen končni učinek takšen. Posledica tega odloka je bila, da je država, katere nova oblast je bila priborjena v boju z nosilci prejšnje oblasti, začela dobivati materialno osnovo za svoj razvoj.

Kot že sam naslov odloka pove, je šlo pri tem razlaščenju za lastnino neposrednih sovražnikov narodnoosvobodilnega gibanja, to je okupatorjev oziroma okupatorske države, tujerodcev in tudi narodnih izdajalcev. Razlaščenje na osnovi tega avnojskega odloka je imelo torej značaj »patriotičnega« in tudi narodnoosvobodilnega dejanja, tako v ozko narodnostnem smislu kot tudi v ekonomskem. Naslov pa pove tudi, da je postala razlaščena imovina last države oziroma jo je upravljala država. S tem se je torej začel organizirano graditi gospodarski sektor, v katerem je imela ljudska oblast svojo materialno oporo — državna lastnina. Hkrati pa je to pomenilo ekonomsko slabitev buržoazije, razreda, ki je med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo dejansko izgubil politično oblast.

¹⁹ O predlogu odloka o prehodu v državno lastnino sovražnikove imovine, o državni upravi in o sekvestru (zasegi) nad imovino nepristojnih oseb je razpravljalo in ga tudi sprejelo Predsedstvo Avnoja na svoji drugi seji, dne 21. novembra 1944. Na tej seji je bil sprejet tudi odlok o amnestiji. Medtem ko je za ta odlok ohranjena obrazložitev, ki jo je v imenu NKOJ podal Tito, ter tudi razprava, pa glede sprejema odloka o prehodu sovražnikove lastnine v državno lastnino ni ohranjenih govorov v razpravi. Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944—27. oktobra 1945) po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, Beograd 1951, (dalje navajam: Zakonodavni rad P. AVNOJ-a i P. PNS), str. 17—20.

²⁰ Odlok je bil objavljen v Uradnem listu šele februarja 1945 zato, ker je začel ta izhajati šele s 1. februarjem. V prvi številki je bila objavljena Deklaracija drugega zasedanja AVNOJ-a in sklepi tega zasedanja, ter še nekaj drugih odlokov NKOJ, med njimi tudi o Uradnem listu DFJ.

Zaradi izgradnje materialne osnove novih družbenih sil, ki so v svoje roke prevzele oblast in s tem tudi odgovornost za nadaljnji razvoj na eni in zaradi ekonomske slabitve starih družbenih sil, ki so bile vojaško in politično poražene, ali so bile tik pred porazom na drugi strani, je bil odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 v bistvu ukrep revolucionarnega značaja. Takšne pa so bile tudi njegove posledice, ki so se pokazale najbolj v obdobju po dokončni osvoboditvi, ko je dobila revolucija na ekonomskem področju večji zagon.

Državna lastnina je po tem odloku postalo vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, vse imetje oseb nemške narodnosti, z izjemo Nemcev, ki so se borili v vrstah NOV in POJ, ali pa so bili državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno, vse imetje vojnih zločincev in njihovih pomočnikov, ne glede na državljanstvo ter imetje vsake osebe, ki jo je sodišče obsodilo z izgubo imetja v korist države. Država je prevzela upravo nad imetjem oseb, ki so bile odsotne zaradi tega, ker jih je okupator nasilno izgnal, ali pa so same pobegnile oziroma so se nasilnemu izgonu izognile z umikom na druga okupacijska območja. Lastnino, ki je prešla pod pritiskom okupacijskih oblasti v lastnino »tretjih oseb«, pa je postavila država pod sekvester (zasego).

Z zaplembo in prevzemom imovine sovražnikov si je ljudska oblast v trenutku, ko je bilo potrebno dejansko to v boju in revoluciji osvojeno oblast izvajati, zagotovila veliko materialno osnovo na eni strani, na drugi pa je s tem želela poraženim družbenim silam odvzeti iz rok njihovo ekonomsko osnovo.

Bistvo odloka je bila torej konfiskacija v širšem smislu, to je odvzem lastnine glede državne oziroma nacionalne pripadnosti državi, ki je bila glavni okupator. To je bila »skupinska« kazen, ki je imela predvsem reparacijski namen, torej povračilo škode, ki jo je okupator, to je nemška država, nemški državljani in osebe nemške narodnosti povzročil v času vojne. Kljub temu, da je bistvo konfiskacije imovine nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije in oseb nemške narodnosti v reparacijskem učinku, pa jo je treba razumeti kot ukrep z razredno vsebino in osnovo. To pa že zato, ker je bil učinek konfiskacije v širšem smislu tudi osvobodilen, in sicer od gospodarskega in tudi političnega vpliva nemškega kapitala, ki ga je imel na staro-jugoslovansko gospodarstvo. Prodor nemškega kapitala, tako tistega od zunaj, rajhovskega in rajhovskih državljanov, in pozicije nemškega »domačega« kapitala so bile v bistvu oblika imperializma. To je postavljalo Jugoslavijo v polkolonialen odnos do nemškega kapitala in v političnem pogledu do nemške države — tretjega rajha.²¹ Tako je šlo pri izvajanju konfiskacije v širšem smislu za osvobajanje gospodarstva od imperialističnih teženj tujega-nemškega kapi-

²¹ Od leta 1936 je bil delež Nemčije v jugoslovanski zunanji trgovini na prvem mestu, potem ko sta Kraljevina Jugoslavija in Nemčija (Tretji Reich) maja 1934 podpisali trgovinski sporazum, po katerem je Nemčija kupovala jugoslovanske kmetijske pridelke po višjih cenah, kot so bile na svetovnem tržišču. Nemčija jih je plačevala prek kliringa s svojim industrijskim blagom. O nemško-jugoslovanskih odnosih med obema vojnama glej več v: Enciklopedija Jugoslavije, VI, str. 340—342; geslo je napisal Dušan Biber. Glej še: Nikola Živković, Pozicije nemačkega kapitala u Jugoslaviji uoči drugog svetskog rata. Acta Historico-oeconomica Iugoslaviae, vol. 7 (1), Zagreb 1980, str. 107—125 ter istovetno besedilo v uvodu v monografijo Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu. Institut za savremenu istoriju i NIP Export-pres, Beograd 1975, str. 17—45.

tala in njegovega izkoriščanja gospodarstva v celoti in delavskega razreda posebej. »Konfiskacija je torej po eni strani na široko odprla pot socialistični graditvi naše dežele, po drugi strani pa položila temelje njene ekonomske neodvisnosti, njenega revolucionarnega spreminjanja iz na pol kolonialne stare Jugoslavije, Jugoslavije, ki je bila pozicija imperializma, v dejansko, tudi v ekonomskem pogledu suvereno deželo.«²²

Glede vojnih zločincev, narodnih izdajalcev in oseb, ki so sodelovale z okupatorjem in so bile s sodbo vojaških sodišč obsojene na zaplembo imetja v korist skupnosti, to je države, pa je veljal ožji smisel konfiskacije. To je bil kazenski ukrep zaradi individualnega zločina proti narodnoosvobodilnemu boju in je bil kot tak osnovna oblika ukrepa proti nasprotnikom le-tega že ves čas vojne. Takšna konfiskacija je imela dva vidika, in sicer kazenskega in reparacijskega, pomenila pa je predvsem kazen za izdajo nacionalnih interesov, ta izdaja in sodelovanje z okupatorjem pa je tako ali tako imelo razredne vzroke.

Avnojski odlok je torej pomenil politično dejanje ljudske oblasti s političnim učinkom na eni ter ekonomskim na drugi strani. Njegov namen, učinek in posledica je bila krepitev politične oblasti ljudskih množic s tem, da je ta oblast dobila tudi materialno oporo, to pa je na drugi strani povzročalo slabitev buržoazije, s čimer je izgubljala tudi ekonomsko moč ob že izgubljeni politični oblasti. Odlok Avnoja pa je bil tudi kazenski ukrep nove oblasti proti tistim, ki so se pregrešili zoper svoj narod in ljudstvo v boju proti zunanjemu sovražniku — okupatorju. Bil pa je tudi kazenski ukrep zoper tiste, ki so bili označeni kot krivci za vojno in so med njo prizadejali tudi največ gorja in škode. To pa je bila Nemčija kot država — nemški rajh, Nemci kot narod in državljani tega rajha ter petokolonaši iz vrst nemške manjšine, ki je živela pred vojno v Jugoslaviji. Ti so se skoraj 100-odstotno nacifizirali in v času vojne aktivno sodelovali z okupatorskimi civilnimi in vojaškimi oblastmi, ali pa so bili moški v raznih oboroženih vojaških enotah, vključno z SS.

Konfiskacija imovine po odloku Avnoja z dne 21. novembra 1944 je bila torej dodatna kazen za narodno izdajo in sodelovanje velikega dela buržoazije na strani okupatorja. Njen namen pa je bil materialna krepitev ljudske oblasti, kar pomeni organizirani začetek graditve državnega gospodarskega sektorja, osnovanega na občeljudski imovini. Tako je »konfiskacija premoženja, pa naj je bila še tako uveljavljena na pravni osnovi kazni za nacionalno izdajstvo, vendar imela značaj v bistvu socialističnega ukrepa.«²³

III.

Da je konfiskacija po odloku Avnoja lahko imela reparacijski učinek, je bilo pomembno dejstvo: imovina, ki je prešla v skupno last — v last države ali pa pod sekvester, je bila velika tako po obsegu kot tudi gospodarsko pomembna. Znano je, da je bila predvojna Jugoslavija in njeno gospodarstvo v polkolonialnem odnosu do ekonomsko močnejših držav, na primer do Anglije, Francije, Nemčije in drugih. V mnogih gospodarskih panogah je prevladoval tuj kapital. Največ ga je bilo v Sloveniji. Njegova struktura in poreklo sta bila

²² Kidrič, V. kongres, str. 399—400.

²³ Prav tam.

odvisna od politične in zunanjepolitične orientacije celotne državne politike. Tako je zaradi političnega približevanja Jugoslavije Nemčiji v drugi polovici tridesetih let, prevladal njen političnogospodarski interes tudi v starojugoslovanskem gospodarstvu. Jugoslavija je postala polkolonija nemškega rajha. Iz tega razloga je imela konfiskacija nemške imovine v vseh oblikah hkrati z reparacijskim učinkom tudi osvobodilni učinek za jugoslovansko gospodarstvo.

Kakšen je bil ta učinek, kaže velikost in vpliv nemškega kapitala na jugoslovansko in tudi slovensko gospodarstvo v letih pred drugo svetovno vojno. Položaj in vpliv nemškega kapitala, to je direktnega kapitala nemške države ali njenih državljanov in tudi kapitala državljanov Kraljevine Jugoslavije, ki so bili nemške narodnosti, je bil namreč v starojugoslovanskem gospodarstvu resnično velik. Pred drugo svetovno vojno (leta 1940) je bilo v vsem jugoslovanskem gospodarstvu kar 39 % vsega kapitala nemškega, največ od vsega tujega kapitala.

Veliko zanimanje je kazal nemški kapital in tudi nemška država še zlasti za surovine, to je jugoslovansko rudno bogastvo (baker, svinec, cink, magnezit, boksit, antimon, molibden in drugo). Nemški kapital je bil v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno v 20. rudarskih podjetjih in je bil v tej življenjsko pomembni gospodarski dejavnosti na tretjem mestu po deležu tujega kapitala v rudarstvu in topilništvu, za Anglijo in Francijo. Pri tem pa je nemški kapital oziroma nemška država izpodrinila Francijo iz dveh podjetij, v katerih so imeli do tedaj Francozi vodilno mesto po vložnem kapitalu. Neposredno pred napadom na Jugoslavijo so februarja 1941 Nemci odkupili od Francozov 84 % celotnega kapitala borskega rudnika bakra.²⁴

Leta 1940 so prevzeli tudi večino delnic Trbovljske premogokopne družbe in s tem vodilno mesto v slovenskem premogovništvu. Pomemben delež je imel nemški kapital v črni metalurgiji, zlasti v slovenskih železarnah in jeklarnah. V njegovi lasti je bila železarna Štore, čeprav je bil lastnik uradno norveški državljan, vendar nemške narodnosti. Nemci so imeli v lasti tudi jeklarno v Guštanju (Ravne) velik del pa so imeli tudi v Kranjski industrijski družbi z Jesenic. Za jeseniško železarno je veljalo sicer, da je bil vložen vanjo uradno jugoslovanski kapital, to pa zato, ker je bil lastnik oziroma glavni delničar (A. Westen) jugoslovanski državljan nemške narodnosti, tako da je bilo tudi poreklo kapitala, vložnega v KID Jesenice, nemško.²⁵

Nasploh se je v drugi polovici tridesetih let (od 1935 do 1940) nemški oziroma nemško-avstrijski kapital, ki je po anšlusu Avstrije nastopal skupaj, povečal za trikrat. Največ nemško-avstrijskega kapitala (vložnega v delniških družbah) je bilo v rudarstvu — 23,6 %, v dvajsetih tekstilnih tovarnah — 19 %, v bankah — 16,4 %, v trgovini — 8,6 % itd.²⁶ V tekstilni industriji je bil na primer delež nemško-avstrijskega kapitala glede na celotno udeležbo tujega kapitala v jugoslovanski predvojni tekstilni industriji kar tretjinski, prav tako tudi v kovinsko-strojni industriji.

Kakšen pomen je imel odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944, torej zaplomba imovine nemške države, njenih državljanov in oseb nemške narodnosti, za

²⁴ Živković, *Pozicije...*, str. 117—119; isti, *Ratna šteta...*, str. 34—37.

²⁵ Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Nolit, Beograd 1958 (dalje navajam: Dimitrijević, *Strani kapital*), str. 54—55.

²⁶ Dimitrijević, *Strani kapital*, 188.

ljudsko oblast in njeno materialno krepitev, pokažejo podatki o udeležbi nemškega kapitala, tako direktno kapitala nemškega rajha kot tudi njegovih državljanov ali pa jugoslovanskih Nemcev v predvojnem slovenskem gospodarstvu, predvsem v industriji. Po podatkih iz leta 1940 je bilo v slovenskem gospodarstvu (v okviru Dravske banovine) največ podjetij po državljanškem poreklu kapitala nemških. Od 106 podjetij, v katerih je bil tuji kapital, ali pa so bila v celoti tuja, je bilo kar 63 nemških, medtem ko je bila udeležba nemškega kapitala kar 264 116 000 dinarjev, to je skoraj polovica vsega tujega kapitala v gospodarstvu predvojnne Slovenije. Kar za četrtno vsega industrijskega kapitala je bilo tujega porekla oziroma sedmina industrije v rokah nemškega kapitala.²⁷

Ugotavljanje pravega porekla tujega kapitala, še zlasti pa nemškega, je bilo problematično. Potrebno je vedeti za kriterij, ali ga določimo po državljanstvu lastnika, po narodnosti lastnika, ki jo sam priznava in izpove, po resničnem izvoru kapitala, ali upoštevati podjetje kot lastnino tujega kapitala glede na njegovo vodstvo (prokuriste, člane upravnih odborov, tehnično vodstvo).

V ta namen je upravni organ slovenske ljudske oblasti, odsek za gospodarstvo (oddelek za obrt in industrijo) pri Predsedstvu SNOS, že v začetku septembra 1944 izdal navodilo, v katerem je predpisal zbiranje podatkov o stanju industrijskih in obrtnih obratov na slovenskem ozemlju. Osnovni namen teh statističnih podatkov je bil zbrati čim več in čim bolj natančne podatke o podjetjih zaradi njihove vključitve v slovensko gospodarstvo po vojni.²⁸ Med pomembnejše podatke, ki naj bi jih (so jih) zbrali poročevalci pri okrožnih NOO ali odborih OF, so spadali prav podatki o lastniku in označbi kapitala, ali je domač ali tuj, velikost tujega kapitala in zadržanje lastnika do OF in do narodnoosvobodilnega boja nasploh. Navesti je bilo potrebno tudi spisek vodilnega osebja po narodnosti in njihov odnos do OF, hkrati pa je bilo treba navesti tudi seznam tujcev v podjetju. Vse te podatke je ljudska oblast potrebovala prav za ugotavljanje izvora kapitala in njegovega lastnika ter odnosa le-tega do narodnoosvobodilnega boja zaradi izvajanja razlaščenja v okviru »patriotične nacionalizacije«.

Nemški kapital je bil v slovenskem predvojnem gospodarstvu po svojem izvoru različen. Bil je »domač«, to je kapital Nemcev — jugoslovanskih državljanov.²⁹ Pri tem pa je bilo ponovno vprašanje, od kdaj je bil to jugoslovanski

²⁷ Arhiv SR Slovenije, Fond Banski svet Dravske banovine, fasc. 14, Zapisniki banskega sveta, 12. redno zasedanje, 1. seja dne 12. februarja 1940, ekspozice bana dr. Marka Natlačena.

²⁸ Arhiv SR Slovenije, Fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo vlade LRS, fasc. 1, mapa 2; »Navodila za delo v obrti in industriji do razsula in v prvi dobi po zlomu«. Do konca vojne je bilo izdanih še nekaj takšnih navodil, vendar brez pomembnejših razlik, kar se tiče zbiranja podatkov o lastništvu, čeprav je bilo prvo navodilo izdano še pred sprejetjem »zveznega« odloka o razlaščenju na »patriotični« osnovi.

²⁹ Na podlagi popisa prebivalstva leta 1931 je v »jugoslovanski« Sloveniji živelo 25 054 Nemcev (po kriteriju materinega jezika) jugoslovanskih državljanov ter 3 944 tujih državljanov z nemškim materinim jezikom. Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, (dalje navajam: Biber, Nacizem), str. 24—25.

kapital nemškega porekla oziroma od kdaj so bili njegovi lastniki jugoslovanski državljani; ali od leta 1918, ko je bila sprememba državljanstva v jugoslovansko tudi oblika nacionalizacije, ki jo je izvajala jugoslovanska buržoazija, ali pa so postali lastniki nemške narodnosti jugoslovanski državljani kasneje.

Zanimiv in ponazarjajoč je primer Josipa Huttra, solastnika tekstilne tovarne iz Maribora (drugi lastnik je bil avstrijski državljani), ki je bil kočevski Nemeč in jugoslovanski državljani. Leta 1940 je v popisni poli podjetij Zbornice za trgovino, obrt in industrijo navedel kot narodnost slovensko. Ker pa je bil Hutter jugoslovanski državljani in je njegov delež v podjetju znašal 52 % od vloženega kapitala, je bilo formalno to podjetje jugoslovansko (z domačim kapitalom), čeprav je bil lastnik večinskega deleža kočevski Nemeč, ki se je sam izjavil za Slovenca.³⁰

Nemški kapital je bil lahko tudi neposredno rajhovski, direktno iz Nemčije, ali pa je bil avstrijski. Tega je bilo precej še izpred leta 1918. Bil pa je tudi sudetski, ki je nastopal sicer uradno kot češki, vendar je bilo pravno poreklo sudetsko-nemško. Seveda pa je vse skupaj postal to kapital nemške države — rajha, ko je Nemčija vključila Avstrijo in Sudete v svoj okvir leta 1938. Od takrat je nastopal nemški kapital v predvojnem jugoslovanskem in slovenskem gospodarstvu kot nemški kapital, tako nemške države kot njenih državljanov in kot kapital domačih, jugoslovanskih Nemcev. Ta kapital — lastnina pa je padla tudi pod odlok Avnoja kot konfiskacija v širšem smislu, torej z namenom reparacijskega učinka.

Po velikosti gospodarskih obratov, trgovskih, obrtnih, industrijskih, bankah so bili tudi Nemci, tako jugoslovanski državljani kot tuji, to je rajhovski državljani, na vidnih mestih. Po podatkih so Jugoslovani posedovali sicer največ obratov, tako velikih, srednjih in majhnih, skupaj 27 031, kar je bilo največ, vendar pa so Nemci — jugoslovanski državljani imeli v lasti kar 1031 obratov, od tega 130 velikih, 491 srednjih in 410 majhnih. Nemci — tuji državljani so imeli skupaj 167 obratov, 43 velikih, 78 srednjih in 46 majhnih. To je pomenilo, da so imeli skupaj Nemci (domači in tuji), v lasti 1198 obratov, od tega 173 velikih.³¹ Nasploh so imeli Nemci oziroma nemško-avstrijski kapital največjo udeležbo po številu podjetij v vsem predvojnem jugoslovanskem gospodarstvu. V kar 294 podjetjih je bil udeležen nemško-avstrijski kapital. Vzrok temu velikemu številu pa je v tem, da je bil udeležen ne le v velikih podjetjih, marveč tudi v srednjih in majhnih, kar kaže tudi njegova udeležba v gospodarstvu Dravske banovine.³²

Ker je po avnojskem odloku prešla avtomatično tudi vsa lastnina oseb nemške narodnosti v roke države, razen tistih, ki so se borili v vrstah NOV in POJ,

³⁰ Tone Zorn, Nemški industrijski obrati v Sloveniji v letih 1938—1939. Kronika, XX, 1972, št. 1, str. 35; France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji. Borec, Ljubljana 1976, str. 109. Po vojni sta bila na podlagi sodbe Vojaškega sodišča v Mariboru 7. avgusta 1945 Josip Hutter in njegova žena Elizabeta, ki je bila solastnica tovarne, obsojena na zaplembo celotnega imetja, in to na osnovi določil Odloka Avnoja iz novembra 1944 in Zakona o zaplembi imovine in opravljanju zaplembe iz junija 1945.

³¹ Glej opombo 28.

³² Dimitrijevič, Strani kapital, str. 175—176, tab. XXXIII.

je za reparacijski učinek, ki ga je ta odlok prvenstveno imel, pomembno tudi njihovo število³³ oziroma njihova udeležba v gospodarstvu.

Upoštevati velja, da je velika večina nemškega prebivalstva — oseb nemške narodnosti, živela v predelih, ki so bili osvobojeni že v jeseni 1944 (Vojvodina), torej je lahko imelo izvajanje avnojskega odloka o konfiskaciji imovine oseb nemške narodnosti tam predvsem praktičen pomen. To je pomenilo, da je prešla njihova imovina, ki je bila v tem primeru zlasti zemljiška posest, v roke ljudske oblasti oziroma države. Na splošno je mogoče soditi, da je živela nemška manjšina tam v glavnem od kmetijstva in obrti, in to že zato, ker jih je večina živela v predelih, v katerih je kmetijstvo osnovna gospodarska dejavnost (Banat, Bačka, Baranja, Srem).³⁴

Na podlagi odloka Avnoj so bile izvedene prve večje spremembe v agrarno-posestnih odnosih, kar je mogoče imeti za prvi korak agrarne reforme. Posledica zaplembe je imela resnično značaj agrarne reforme oziroma je pomenila največji poseg v agrarnoposestniško sestavo, predvsem v Vojvodini. Zaplenjena zemlja jugoslovanskih Nemcev na osnovi avnojskega odloka je tvorila največji delež v kasnejšem skladu za agrarno reformo. Pod odlok Avnoja je padlo 97 490 nemških agrarnih posesti s 637 939 ha zemlje, od tega največ v Vojvodini. Kar 69,7 % vseh nemških posesti, ki so bila na osnovi avnojskega odloka zaplenjena in so postala državna imovina, je bilo v Vojvodini; na Slovenijo je padlo 5,6 % vseh zaplenjenih nemških posesti oziroma 17,9 % vse zaplenjene zemlje. V odloku sicer ni nikjer omenjeno, da bo zemlja, ki bo prešla v državno imovino ali sekvester na podlagi tega odloka uporabljena kot zemlja za agrarno reformo. Vse imetje in ne le zemlja, kar je sicer bilo v Vojvodini glavno imetje jugoslovanskih Nemcev, je prešlo pod upravo in nadzor Državne uprave narodne (ljudske — op. Z. Č.) imovine.³⁵

³³ Na podlagi statističnih podatkov popisa prebivalstva leta 1931, zadnjega v predvojni Jugoslaviji, je po kriteriju materinega jezika živelo v Kraljevini Jugoslaviji 499 969 oseb z nemškim materinim jezikom (3,59 %), od tega 10 026 Židov. V Sloveniji (Dravski banovini) je bilo oseb z nemškim materinim jezikom 28 998 (2,5 %). Tem uradnim podatkom o številu Nemcev v Sloveniji se je presenetljivo približalo število, ki ga je v interni statistiki pripravil Kulturbund v Sloveniji leta 1941. Po njihovih podatkih je bilo Nemcev — jugoslovanskih državljanov 28 075, torej le za 3 021 oseb več kot po podatkih popisa prebivalstva leta 1931. Biber, Nacizem, str. 15—23.

³⁴ V Vojvodini je 84 % tam naseljenega nemškega prebivalstva živelo v podeželskih občinah, 65 % na vasi, 30 % v mestih naseljenih Nemcev v Vojvodini pa je živelo od dohodkov iz kmetijstva. Biber, Nacizem, str. 23.

³⁵ Nikola L. Gačeša, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945—1948. Matica srpska, Novi Sad 1984 (dalje navajam: Gačeša, Agrarna reforma), str. 77, 78. Na podlagi določitve o postavitvi vse podržavljene in zasežene imovine pod upravo DUND-a (5. člen Odloka Avnoj o prehodu sovražniškega...) ugotavlja Gačeša, da ni v odloku nikjer izrecno omenjeno, da bo velik zemljiški sklad, pridobljen z zaplenbo nemške imovine, predvsem v Vojvodini, uporabljen za agrarno reformo. Po njegovem mnenju je to mogoče pojasniti z zavestno odločitvijo vodstva narodno-osvobodilnega gibanja in nove Jugoslavije, da se radikalnih sprememb v agrarno-posestnih odnosih ne izvaja pred dokončno osvoboditvijo celotne države. To je sicer verjetna razlaga, vendar ne gre pozabiti, da je bil Odlok Avnoja o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino... sprejet za celotno državno ozemlje, in ne le za Vojvodino, kjer je bilo sicer pričakovati največ te imovine prav v obliki zemljiške posesti.

Manjši del Nemcev v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, kjer so predstavljali številčno nepomembno manjšino, pa je imel pomembno vlogo v industriji, trgovini in svobodnih poklicih. Tako je bila na primer na slovenskem Štajerskem med Nemci samo 1,6 % industrijalcev, medtem ko je bilo 144 industrijskih podjetij v lastništvu Nemcev in samo 131 v rokah Slovencev. Med Nemci na slovenskem Štajerskem je bila še četrtnina obrtnikov, petina trgovcev, kar kaže, da so imeli Nemci v Sloveniji, še zlasti na Štajerskem, precej močne in pomembne ekonomske pozicije.³⁶ Velik je bil tudi delež Nemcev v kmetijstvu oziroma v veleposesti,³⁷ saj je bilo kar dve tretjini vse spodnještajerske veleposestniške zemlje v nemških rokah. Nemški posestniki so imeli tudi veliko vinogradniške posesti v Slovenskih Goricah in v Halozah. V mestih na slovenskem Štajerskem pa so bili Nemci lastniki stanovanjskih in drugih zgradb, na primer v Mariboru 41 %, Ptujju 60 %, Celju 40 %.³⁸

Prav v veleposesti so imeli v Sloveniji pravladujoč vpliv tujci (zlasti Nemci), ki so bili ostanki starih fevdalnih družin, na primer Auersperg, Windischgraetz, Thurn itd. Veliko zemljiško posest pa so imela tudi industrijska podjetja ali družbe, banke, veletrgovci itd. Tako je na primer imela Trboveljska premogokopna družba 2227,90 ha zemlje, Kranjska industrijska družba 1487,81 ha zemlje. Znano pa je, da sta bili obe družbi pod neposrednim oziroma posrednim vplivom nemškega kapitala. Na agrarnem področju je značilno tudi prehajanje kmečke posesti v roke nekmetov, kapitalistov, kar pa je bilo na slovenski severni narodnostni meji na Štajerskem povezano s prehajanjem slovenske kmečke posesti v roke Nemcev. Tako je na primer bilo v gornjeradgonskem okraju leta 1918 26 % zemlje v nemških rokah, leta 1936 pa že 44 %; podobno je bilo tudi v slovenjebistriškem okraju, kjer je v petih letih prešlo v nemške roke 20 posesti.³⁹ Na Apaškem polju v gornjeradgonskem okraju je bila zemljiška posest večinoma v nemških rokah, medtem ko je slovensko prebivalstvo predstavljalo v glavnem agrarni proletarijat.⁴⁰

IV.

Iz tega sledi, da je v Sloveniji, posebno še na slovenskem Štajerskem, dobil odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 ne samo reparacijski, to je materialni in razredno-socialni učinek, marveč tudi bolj poudarjeni narodnostni osvobodilni, ki je bil povezan s prvima dvema.

Konec avgusta leta 1944 je na pobudo Predsedstva SNOS-a izdal Pokrajinski odbor OF za Štajersko skladno z odlokom o izrednih merah proti pomagačem okupatorja, švabobrancem in drugim veleizdajalcem,⁴¹ odlok o izgonu

³⁶ Biber, Nacizem, str. 27.

³⁷ To dokazuje tudi povprečna velikost zaplenjene nemške posesti v Sloveniji, ki je bila 21,96 ha na posestvo, medtem ko je bila na primer v Vojvodini 5,72 ha.

³⁸ Biber, Nacizem, str. 28. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Založba Obzorja, Maribor 1968 (dalje navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika), str. 552—553.

³⁹ Ivan Bratko, Nekmetska in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, št. 7—8, str. 104—180.

⁴⁰ Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, 40, 1986, 4, str. 468.

⁴¹ Dokumenti, 151, 203—204.

tujcev, ki so jih naselile na Štajerskem nemške oblasti, in o zaplembi njihove imovine. V odloku je bilo rečeno, da je treba tiste, ki jih je naselila na Štajerskem nemška okupacijska oblast, izgnati iz slovenskega narodnostnega ozemlja in jim odvzeti imovino. »Načelno poberite tem ljudem prav vse,« je v dopisu PO OF za Štajersko svetovalo Predsedstvo SNOS.⁴² Zaplenjena imovina je bila po odloku namenjena za povračilo škode, ki so jo utrpeli izgnani Slovenci. Zaplenjeno imovino naj bi upravljal KUNI, torej soroden organ, kot je bil predviden tudi v »zveznem« odloku glede upravljanja z zaplenjeno imovino — DUND. To pomeni, da je bila zaplemba nemške imovine v Sloveniji, konkretno na Štajerskem, kjer je nemški okupator naselil največ Nemcev,⁴³ predvidena že septembra 1944, to je pred »zveznim« odlokom Avnoja o razlastitvi Nemcev.

Razlika med tema ukrepoma ljudske oblasti je bila seveda v tem, da je bila v odloku PO OF za Štajersko predvidena izselitev in zaplemba imovine Nemcev, ki jih je naselil na Štajerskem, na posestva izgnanih Slovencev šele nemški okupator, medtem ko je avnojski odlok imel v mislih vse jugoslovanske Nemce. To pa je praktično pomenilo predvsem Nemcev Vojvodini, kjer jih je bilo največ, tako da je imela njihova razlastitev velik moralni in materialni pomen. V avnojskem odloku je bila poudarjena razlastitev imovine Nemcev, nemške države in njenih državljanov ter njen prehod v državno svojino, medtem ko je »štajerski« ukrep proti Nemcem imel v prvi vrsti v načrtu njihovo izselitev, zaplemba imovine pa bi bila posledica le-te. Zaplenjena imovina izseljenih Nemcev pa tudi ne bi postala državna svojina, marveč bi jo državni organ le upravljal in varoval. Dejansko bi padla pod sekvester, saj je bila to v resnici lastnina Slovencev, ki so jih Nemci izgnali ter na njihova posestva naselili nemško prebivalstvo, predvsem Kočevske Nemce. Odlok PO OF za Štajersko je imel torej prvenstveno narodnoosvobodilni namen, nikakor pa ne ustvarjanja skupne, ljudske imovine.

To je imel v mislih tudi dr. Makso Šnuderl, ko je v začetku septembra 1944 predložil Studijski komisiji pri Predsedstvu SNOS-a svoj predlog prvih ukrepov, ki naj bi jih izvajala ljudska oblast proti Nemcem na Štajerskem potem, ko bo prevzela oblast. Pričakovali so skorajšnjo osvoboditev Slovenije, zato so se začele pospešene priprave na prevzem oblasti. V svojem predlogu je Šnuderl bil prepričan, da so Nemci — volksdeutscherji krivci za denacionalizatorsko politiko na Štajerskem in da je njihova krivda kolektivna, zato mora biti tudi kazen kolektivna. Ta naj bi bila izgon iz slovenskega narodnostnega ozemlja in zaplemba njihove imovine. Rezultat takšnega ukrepa bi imel po Šnuderlovem mnenju pozitivne posledice na področju narodnostne osvoboditve slovenske Štajerske od nemštva. S tem je ozko povezoval socialno in ekonomsko osvoboditev. Z izgonom in zaplembo imovine štajerskih Nemcev bo »za sektor državnega gospodarstva takoj pridobljeno ogromno področje industrije, veliki kompleksi gozdov, vinogradov, sadovnjakov... Preprečil bi se prenos kapitalov na finančna podjetja zapadnih sil, zlasti delnice bank, ki imajo avstrijski kapital.« Tako pridobljeni fond naj bi po Šnuderlovem mnenju služil

⁴² A IZDG, 449/III, 6.

⁴³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, V. poglavje, Naseljevanje Nemcev, str. 550—730.

za popravilo vojne škode in bi kot tak predstavljal del reparacij, ki jih bo morala plačati Nemčija po vojni. Z izgonom Nemcev in zaplemb njihove imovine pa ne bi bila na Štajerskem dosežena samo narodnostna in ekonomska osvoboditev, pač pa tudi socialna, saj bi bilo rešeno tudi vprašanje viničarjev na Štajerskem.⁴⁴

Izgon Nemcev s Štajerskega, tako »staroselcev« kot tudi tistih, ki jih je naselil nemški okupator, in zaplemba njihove imovine bi po Šnuderlovem predlogu imela na eni strani reparacijski učinek, kar je bil med drugim tudi namen zaplembe nemške imovine v avnojskem odloku, na drugi strani pa bi imela tudi narodnostnoosvobodilno vlogo, ker bi to pomenilo »rešiti narod izpod nemško-manjšinskega kapitalizma in poskrbeti za popravo škode, storjene v teh vojnih letih.«⁴⁵ Zaplemba nemške imovine na Štajerskem je Šnuderl razumel torej kot osvobodilno dejanje v narodnostnem smislu in v smislu ekonomske osvoboditve od tujega kapitala.⁴⁶ Tako je Šnuderl, upoštevajoč gospodarski položaj Nemcev — volksdeutscherjev na slovenskem Štajerskem, že v začetku septembra 1944 predlagal zaplemba kot kazenski ukrep v širšem smislu.

Stališče o izgonu tujcev je dobilo politično razsežnost ob razpravi o slovenskih mejnih zahtevah, ki je bila 9. septembra 1944, udeležili so se je vidnejši člani Predsedstva SNOS-a, tudi Kardelj in Kidrič. Na tej seji se je Kardelj glede izselitve štajerskih Nemcev kot eksponentov hitlerizmu strinjal s predlogom Maksa Šnuderla o njihovi izselitvi, pripomnil pa je, da »je treba (izselitev op. Z. Č.) izvesti brez formalnega odloka«. Nasprotoval pa je izselitvi koroških Nemcev, ker na Koroškem po njegovem mnenju mednacionalni odnosi med Nemci in Slovenci niso bili tako zaostreni.⁴⁷

O mejnih zahtevah v smislu programa Združene Slovenije so govorili že marca 1944, ko so razpravljali o referatu dr. Frana Zwittera. »Problem bodočih slovenskih meja«, v katerem se je zavzel za meje po etnografskemu načelu ter referatu ing. Lojzeta Dularja »Gospodarske pripombe k referatu o mejah«. Na tem sestanku so govorili tudi o preseljevanju oziroma izseljevanju Nemcev, kar je Boris Zihlerl ocenil kot hitlerjansko metodo reševanja nacionalnega vprašanja. Bil je proti izseljevanju manjšinskega prebivalstva. To naj bi po njegovem mnenju dobilo avtonomijo, ki pa naj ne bi bila le kulturna. »Tuje-rodne elemente« naj bi po Zihlerlovem mnenju izselili na podlagi kazni za vojne zločine.

Na tej seji se je Šnuderl strinjal z Zihlerlom glede tega, da se hitlerjevskih metod izseljevanja ne sme uporabljati, vprašal pa je, kaj storiti z Nemci, ki

⁴⁴ A IZDG, 499/IV, 1.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Takšne zamisli v zvezi z razlastitvijo tujcev kot dejanjem s pozitivnimi narodnoosvobodilnimi in tudi gospodarskimi posledicami je ob dejavnostih okoli nastajanja prve slovenske narodne države leta 1918 izpovedal tudi tedanji vodilni slovenski ekonomski teoretik dr. Milko Brezigar v študiji »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva« (Celje 1918), pa tudi socialist Albin Prepeluh-Abditus v knjižici »Problemi malega naroda« (Ljubljana 1918). Več glej v: Zdenko Čepič, Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, 1—2, str. 101—121.

⁴⁷ A IZDG, 457/I, 7 b; Sumarični zapisnik seje o slovenskih mejnih zahtevah dne 9. 9. 1944 na bazi 80 d.

so živeli na slovenskem ozemlju na Štajerskem, predvsem v Mariboru in Ptuj, in so bili ves čas sovražno razpoloženi do slovenskega naroda. Na seji so opozorili na pripombo, ki jo je ob obisku Znanstvenega inštituta pri P. SNOS februarja dal Rodoljub Čolaković, sekretar Avnoja, v zvezi z izselitvijo Nemcev. Čolaković naj bi tedaj govoril o potrebi izselitve Nemcev s celotnega ozemlja Jugoslavije, kar je bilo nato jeseni 1944 uzakonjeno v odloku Avnoja z dne 21. novembra.⁴⁸

O postopanju s »tujerodci« je pripravila predloge tudi Študijska komisija pri Predsedstvu SNOS.⁴⁹ Poudarili so narodnostno osvobodilni učinek ukrepa izгона s slovenskega narodnostnega ozemlja. Študijska komisija ni gledala pri pripravi predlog za postopanje s »tujerodci« tako ozko kot Šnuderl, ki je upošteval samo specifično štajersko problematiko, niti tako kot avnojski odlok, ki je pod »sovražnikovim« imetjem v širšem smislu konfiskacije videl samo nemško imetje. Pod pojmom »tujerodci« je razumela Študijska komisija vse pripadnike držav, ki so bile na slovenskem ozemlju okupatorske — ne samo pripadnike nemške narodnosti, temveč tudi italijanske in madžarske.

Za razliko od avnojskega odloka o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino (v katerem je bila zaplemba nemškega imetja — nemške države, njenih državljanov in pripadnikov nemške narodnosti, kazenski ukrep z reparacijskim učinkom, kar je imel v mislih tudi Šnuderl, ko je predlagal izgon spodnještajerskih Nemcev in zaplembo njihove imovine) pa je predlog Študijske komisije dajal večji poudarek samemu izgonu oziroma izselitvi vseh tujerodcev iz slovenskega narodnostnega ozemlja. Zaplemba imetja ali prehod imetja izgnanih tujerodcev v roke ljudske oblasti — države je bil tako bolj posledica izгона, kot pa ukrep proti pripadnikom okupatorskih držav oziroma pripadnikom narodnosti, ki so želele uničenje slovenskega naroda. To je pomenilo, da je imela Študijska komisija pri pripravi svojih predlogov, ali »osnutka zakonske stilizacije«, kot je bilo navedeno, pred očmi prvenstveno narodnostnoosvobodilni učinek izгона, medtem ko sta bili reparacijski in socialno razredni le njegova posledica.

Pri pripravi teh predlogov in v razpravi so ugotovili, da za ravnanje s tujerodci na slovenskem ozemlju ne more veljati enako pravilo, kot je bilo predvideno po odloku Avnoja za ravnanje z Nemci oziroma nemško manjšino v Vojvodini.

⁴⁸ A IZDG, 457/I, 7 a; Sumarični zapisnik debatnega sestanka o referatih tov. Zwitterja in Dularja o mejah v Semiču 20. marca 1944. Na Čolakovićevo pripombo o izselitvi Nemcev je na tej seji opozoril Jože Zemljak, medtem ko pa v zapisniku se je kolegija Znanstvenega inštituta z dne 7. 2. 1944, katere se je udeležil tudi Čolaković, to njegovo stališče ni omenjeno, oziroma se glede na navedeno v zapisniku o tem sploh ni razpravljalo. (A IZDG, 499/I, 1 a).

⁴⁹ A IZDG, 457/III, 3 a, 3 b. Študijska komisija pri P. SNOS-u je o problematiki izгона »tujerodcev« razpravljala na svoji seji 26. novembra 1944, in to na osnovi načel, katera so pripravili Lavo Čermelj, Luka Sienčnik, Lojze Ude in Fran Zwitter. Njihovi predlogi in načela pa so bila formulirana na osnovi referatov, ki so bili študijski komisiji predloženi pred tem. Ti so bili: Fran Zwitter, Manjšinska vprašanja v času popolnega osvobojenja; Makso Šnuderl, Predlog za prve ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem in dodatni predlog o tem; Igor Rosina, Predlog glede prvih ukrepov naše oblasti ob prelomu na Štajerskem; Lavo Čermelj, Italijani iz starih pokrajin Italije v Julijski krajini ter referat istega avtorja Furlani.

V nasprotju s Slovenijo so v Vojvodini tvorili Nemci v glavnem agrarno prebivalstvo, ki je živelo v strnjenih narodnostih in jezikovnih otokih, medtem ko so bili v Sloveniji volksdeutscherji predvsem meščani, in to višji socialni sloji, v agrarnih predelih pa so bili omejeni. Res pa je, da je prav socialna sestava nemške manjšine v Sloveniji dajala vsem ukrepom, ki jih je slovenska ljudska oblast predvidevala in po osvoboditvi praktično izvajala, tisti reparacijski materialni učinek, kakršnega je želel doseči avnojski odlok s širšim smislom konfiskacije imovine tudi oseb nemške narodnosti, čeprav je bil namen bolj narodnostno osvobodilen.

Bistvena razlika med predlogi Študijske komisije in »zveznim zakonom« pa je bila tudi ta, da avnojski odlok ni predvideval izгона tujerodnega — nemškega prebivalstva, ampak le zaplembo njihove imovine. Res pa je, da je večina vojvodinskih volksdeutscherjev zapustila svoja posestva v teh predelih skupaj z nemškimi oboroženimi silami ali pa še pred njimi, preden so se te umaknile. Tisti, ki so ostali tudi po prihodu narodnoosvobodilne vojske, so bili nameščeni v 41. delovnih taboriščih.⁵⁰ Prav v jeseni 1944 je bilo izseljevanje Nemcev iz jugoslovanskega ozemlja, predvsem pa iz Vojvodine, kjer jih je bilo tudi največ, najbolj množično.⁵¹

Študijska komisija je v svojem predlogu predvidela za izgon iz slovenskega narodnostnega ozemlja vse Nemce, tako tuje državljane kot »jugoslovanske« Nemce, ki so prebivali na ozemlju Dravske banovine pred 6. aprilom 1941, ne glede na njihovo članstvo v nacionalističnih organizacijah, Kulturbundu pred vojno, ali v štajerskem Heimatbundu, Volksbundu ali celo v NSDAP med vojno. Zaplemba njihove imovine pa bi bila izvedena v smislu odloka Avnoja z dne 21. novembra 1944, torej bi postala državna lastnina. Predlagano je bilo, da bi vsi, ki bodo izgnani, lahko vzeli s seboj osebno prtljago in toliko denarja v gotovini, kolikor so smeli vzeti s seboj Slovenci, ki jih je izgnal nemški okupator. Izgnani naj ne bi bili samo tisti Nemci, ki so sodelovali v narodno-osvobodilnem boju, ali ga podpirali in Nemci, državljani nevtralnih držav, če se niso sovražno vedli do osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Enako je veljalo tudi za Italijane in Madžare, ki so prebivali na ozemlju »jugoslovanske Slovenije« pred 6. aprilom 1944.

V smislu boja za Združeno Slovenijo in z osvoboditvijo vseh predelov, kjer je živelo slovensko prebivalstvo in so bili »potujčeni v zadnji imperialistični dobi«, je Študijska komisija predvidevala postopke izгона in zaplembe tudi »tujerodcev«, ki so živeli na teh ozemljih, to je na Koroškem, Štajerskem, Primorskem in Beneški Sloveniji. Za Koroško in Štajersko je bil predviden izgon vseh pripadnikov nemške narodnosti, ki so se na tem ozemlju naselili po 1. novembru 1918, torej vseh tisti, ki so »bili naseljeni zaradi germanizacije slovenskega ozemlja... in so se udeleževali pri germanizaciji Slovencev«.

⁵⁰ Branko Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Institut za savremenu istoriju, Beograd 1969 (dalje navajam: Petranović, Politička i ekonomska osnova), str. 236.

⁵¹ Gačeša, Agrarna reforma, str. 76. Gačeša navaja, da je točno število Nemcev, ki so bili po vojni izseljeni iz Jugoslavije težko ugotoviti, dejstvo pa je, da je njihovo število po podatkih prvega poveljnega štetja prebivalstva leta 1948 predstavljalo le še nekaj nad desetino predvojnega stanja nemškega prebivalstva; okoli 55 tisoč se jih je leta 1948 izreklo za Nemce po narodnosti.

Glede zaplembe njihovega imetja na podlagi odloka Avnoj, je Študijska komisija v svojih predlogih posebej opozorila na vprašanje zaplembe imovine državljanov nemškega rajha na Koroškem, ko bi ta postala sestavni del Združene Slovenije in s tem tudi nove federativne Jugoslavije. S tem pa ne bi pod ukrep zaplembe padli samo Nemci, in to tisti, ki bi jih bilo potrebno izgnati, marveč tudi koroški Slovenci, katerih državljanstvo je bilo dejansko rajhovsko.

Ob vprašanju ravnanja z Italijani in Furlani v »nanovo osvobojenem ozemlju Primorske in Beneške Slovenije« je bilo glede izгона in zaplembe njihove imovine v korist jugoslovanske države rečeno, naj izženejo vse, ki so bili rojeni izven meja nove Jugoslavije (torej tudi zunaj Slovenskega Primorja) in tiste, ki so se na to ozemlje priselili po 1. novembru 1918. Izgon je veljal tudi za vse Italijane in Furlane, ki so bili člani fašistične stranke ali drugih fašističnih organizacij in ki so se »pred vojno sovražno udejstvovali proti našim sonarodnjakom.«

V predlogu ravnanja z Italijani na ozemlju, ki je bilo po sklepu Vrhovnega plenuma OF septembra 1943 priključeno združeni Sloveniji in demokratični Jugoslaviji, je Študijska komisija sodila, da je potrebno ločiti med Italijani, ki so se preselili v času fašistične oblasti iz drugih predelov Italije, zlasti južne, katere so oblasti naseljevale prav zaradi italijanizacije slovenskega ozemlja, in »avtohtonim« italijanskim prebivalstvom. Italijane, naseljene v času fašizma, je bil prav zaradi značaja njihove naselitve predlagan brezpogojen izgon in zaplemba njihovega imetja. Za ozemlje Beneške Slovenije pa je bilo rečeno, da je potrebno ločiti med Italijani in Furlani, pri čemer so za Furlane predlagali, da se jim nudijo manjšinske pravice.

Nasploh bi vključitev vsega slovenskega narodnostnega ozemlja povzročala manjšinske probleme, čeprav bi bila po merilih, ki jih je za izgon postavila Študijska komisija, izgnana velika večina tujerodcev. Tako je že sam Proglas o priključitvi Slovenskega Primorja predvideval italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju avtonomijo. Študijska komisija, ki se je ob razpravljanju postopanja s tujerodci ponovno srečala z vprašanjem manjšine na ozemlju Združene Slovenije, je za vse tiste, ki ne bi bili izgnani, predvidevala zajamčene manjšinske pravice. Načela za te manjšinske pravice pa so bila naslednja: zagotovljena uporaba materinskega jezika v zasebnem in javnem življenju, enakopravnost z vsemi državljanji v javnem življenju in sorazmerna udeležba pri zakonodaji in izvršilni oblasti. Pri tem pa to niso bile mišljene manjšinske pravice na načelih teritorialne avtonomije.

Za vse ukrepe izгона je bilo predvideno, da se morajo izreči z odlokom tudi v primeru odsotnosti tistega, ki je bil predviden za izgon. Pri svojem delu je Študijska komisija razpravljala tudi o vprašanjih »mešanih zakonov«, to je takšnih, v katerem je bil eden od zakoncev slovenske narodnosti. Za takšne primere je bilo rečeno, da ima slovenski partner pravico ostati in prav tako tudi otroci, če so bili vzgojeni v »jugoslovanskem duhu«. Tem osebam, ki so lahko ostale, naj ne bi bilo zaplenjeno imetje, seveda pa le v primeru, da so ga same pridobile, ne pa, da je v resnici lastnina tistega, ki bo izgnan. Opozorjeno je bilo tudi na kriterij, po katerem naj bi se sodilo, kdo je Nemeč — volksdeutscher in kdo ne. Veljati bi moralo namreč načelo objektivne pri-

padnosti, ne pa subjektivne zavesti posameznikov. To je bilo predvideno za tiste, ki so bili v resnici Slovenci, pa se raje proglasili za Nemce, da bi se izognili kazni za narodno izdajo, ki je bila težja kot izgon in zaplemba imetja. Za določanje nemškega državljanstva pa je bilo predvideno stanje na dan 6. aprila 1941.⁵²

Predlogi Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS-a v zvezi z vprašanjem mešanih zakonov in glede kriterija, kdo je nemške narodnosti in jugoslovanškega državljanstva, so bili dolgoročni, čeprav so bili podani v času, ko je bil odlok Avnoja še sprejet in se njegovo praktično izvajanje še ni začelo. Avnojski odlok je v zvezi z osebami nemške narodnosti samo določal, da preide vse njihovo imetje v državno lastnino, medtem ko ni bilo povsem jasno, koga šteti za osebo nemške narodnosti. Zaradi tega je v predelih, v katerih se je že pomladi 1945 izvajala konfiskacija imovine, in kjer je živelo največje število pripadnikov nemške manjšine, v Vojvodini in Slavoniji, začelo prihajati do nesoglasij in nejasnosti v zvezi z razlago, kdo je Nемец in kdo je nemškega porekla. Prva nesoglasja so bila v tem, da oblasti niso upoštevale omejitvev v avnojskem odloku, da se tistim osebam nemške narodnosti, ki so se borile v vrstah NOV in POJ imovine ne odvzame, druga nesoglasja pa so nastopila v zvezi z vprašanjem obravnavanja mešanih zakonov in asimiliranih Nemcev, to je tistih, ki so se čutili Hrvate, Slovence ali Srbe, a so imeli nemške priimke. Ker je to očitno postal problem, je o tem spregovoril tudi takrat najvišji zakonodajni organ v državi — Predsedstvo Avnoja, ki je nato izdalo razlago 2. točke 1. člena odloka Avnoja, ki govori o zaplembi imetja oseb nemške narodnosti.⁵³

Predsedstvo Avnoja je v nasprotju s stališčem, ki ga je priporočala Študijska komisija, to je načelo objektivne pripadnosti nemške narodnosti, da so Nemci tisti, ki so se v času okupacije izjasnili za Nemce ne glede na to, če so nastopali kot Nemci že pred vojno. Takšno stališče, ki je temeljilo na načelu subjektivne zavesti posameznika in ki ga je zavzelo Predsedstvo Avnoja, je bilo tako v popolnem nasprotju s kriteriji Študijske komisije Predsedstva SNOS-a iz novembra 1944.

Takšno stališče Predsedstva Avnoja je imelo seveda praktičen pomen, saj se je velika večina pripadnikov asimiliranih Nemcev in tistih, ki so bili v mešanih zakonih, v času okupacije opredelila za nemško narodnost, zato je bilo možno na tej osnovi izvršiti zaplembo njihove imovine. Glede na materialne koristi in reparacijski učinek teh zaplemb je bila jasna težnja oblasti, da bi bilo število oseb nemške narodnosti, ki bi jih zadel odlok Avnoja, čim večje. To je bil praktični materialni pogled na narodnostno pripadnost. Za Študijsko komisijo pa je bilo bolj pomembno, da tiste Slovence, ki so se v času operacije izdajali za Nemce in s tem izdali svoj narod, doleti zaslužena kazen za dejanje proti svojemu narodu in njegovemu narodnoosvobodilnemu gibanju, kot pa gledati samo na materialno korist, ki bi jo nudila zaplemba njihove imovine. Že tako ali tako pa je bilo ob drugih kaznih, tudi smrtni, za narodno izdajo predvidena konfiskacija imovine izdajalca.

⁵² A IZDG, 457/III, 3 a, 3 b.

⁵³ UL DFJ, 39—347/08. 06. 1945.

Zaplémbo imovine tujerodcev kot posledico njihovega izгона — ta se je v celoti ujemala z osnovnimi cilji in načeli narodnoosvobodilnega boja — pa je vsekakor potrebno soditi kot tisto posebno obliko ekspropriacije ekspropriatorjev, značilno za izvajanje revolucije v Jugoslaviji, znane kot »patriotična nacionalizacija«. Glede na to, da je imelo predlagano postopanje s tujerodci vse komponente, značilne za celotni narodnoosvobodilni boj in revolucijo, to je patrio- tično, socialno, razredno in materialno-ekonomsko, je mogoče predloge Štu- dijske komisije pri Predsedstvu SNOS-a upravičeno soditi kot ukrep z revo- lucionarno-razredno vsebino, ki sicer ni bila vidno izpostavljena, in s posle- dicami, katerih praktičen pomen je bil materialna osnova za nadaljnji razvoj pridobitev revolucije.

Predlogi Študijske komisije sicer niso nikoli dobili zakonske oblike ali moči, so pa izraz hotenja in potrebe slovenske ljudske oblasti za reševanje vprašanj, v prvi vrsti narodnostnoosvobodilnih teženj slovenskega naroda, ki izvirajo iz predvojnega stanja in okupacijskih raznarodovalnih načrtov. Tudi za Slovenijo je kljub predlogom Študijske komisije glede postopanja s »tuje- rodci«, ki so upoštevali slovenske razmere, velja odlok Avnoja. Njegove do- ločbe so še z drugimi sorodnimi zakonskimi akti o razlastitvi in postopanju z razlaščno imovino, sprejetimi pomladi leta 1945, v praksi zaživele v Slo- veniji po osvoboditvi.

V.

Avnojski odlok pa ni poznal samo konfiskacije — zaplembe kot ukrepa s posledico dokončnega prehoda sovražnikovega imetja v državno lastnino, s čim- er so se začeli spreminjati obstoječi družbenoekonomski odnosi in struktura gospodarstva, marveč je poznal tudi sekvestracijo. To je pomenilo, da je država prevzela v »začasno upravo« imetje odsotnih oseb in tisto imetje, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile pravim lastnikom. To je bila na eni strani lastnina tistih, ki jih je okupator odvedel ali preselil oziroma jim je z nasiljem odvzel njihovo lastnino, ali pa so sami pobegnili pred njihovim terorjem, na drugi strani pa je bilo to imetje, ki je postalo last »tretjih oseb« pod pritiskom okupacijskih oblasti.

Pod sekvester je prešla torej lastnina, katere lastninsko stanje oziroma usoda njenih pravih lastnikov ni bila znana, ali pa je bila to lastnina zavez- niškega ali nevtralnega kapitala in zato ni mogla postati dokončno last države. Sekvestracija, kot jo je uvedel in kot je bila razumljena po odloku Avnoja, torej ni v ničemer spreminjala lastninskih odnosov. Vsa imovina, katero je prevzela država v svojo začasno upravo, je bila še vedno v lastništvu njenih legitimnih lastnikov, vendar pa je bil ekonomski učinek sekvestracije dejansko enak, kot če bi bila država pravi lastnik. Sekvester je bil torej na eni strani oblika zaščite privatne lastnine, to je kapitalistične lastnine zavezniških ali nevtralnih držav, ki jo je nudila ljudska oblast oziroma država, po drugi strani pa je pomenila pomemben način krepitve materialne osnove te oblasti — države. Država kot »začasni upravitelj« je namreč razpolagala z vso akumulaci- cijo, ki jo je ta kapital ustvarjal.

Lastnina zavezniških in nevtralnih držav je namreč v večini primerov pod vplivom okupacijskih oblasti prešla v upravo ali last »tretjih oseb«, to je ekspontentov te oblasti in kapitala, in je bila kot taka vključena v okupatorjevo industrijo, ki je proizvajala neposredno ali posredno za vojno (npr. od angleškega kapitala je bil to rudnik svinca in cinka Trepča, ki je bil pred vojno vključen v »Selection Trust Company«, nato »Sartid«, ki je izkoriščal Majdanpek itd.).

Po avnojskem odloku je ta lastnina padla pod sekvester. Glede na velikost tujega kapitala v predvojnem jugoslovanskem gospodarstvu, je pomenila akumulacija, katero je ustvarjala ta sekvestrirana lastnina, nedvomno velik materialni učinek za novo jugoslovansko državo in njeno ljudsko oblast. To je bil kapital, ki so ga imele vložene zavezniške ali nevtralne države društvo, ali pa njihovi državljani, npr. Velika Britanija, Francija, Švica ipd.⁵⁴ Tako je bil učinek sekvestracije kapitala ali lastnine zavezniških in nevtralnih držav v ekonomskem pogledu in pozitivnih posledicah, ki jih je imela država s prevzemanjem celotne akumulacije, enak zaplembi ali celo nacionalizaciji. Te pa ni bilo mogoče izvesti niti formalno, še manj pa praktično, saj tega ni dopuščal niti čas niti politične razmere, predvsem pa ne zunanjepolitične.

Celoten proces »ekspropriacije ekspropriatorjev«, v katerega je po svojem ekonomskem, materialnem učinku spadala tudi sekvestracija, kot jo je uvedel odlok Avnoja, je bilo potrebno razumeti v odvisnosti notranjepolitičnega in vojaškega razvoja narodnoosvobodilnega boja na eni in položaja nove Jugoslavije v mednarodnopolitičnem pogledu na drugi strani. V mednarodnopolitični zvezi, ko je potekal boj za priznanje nove Jugoslavije in njene nove oblasti, je bila tudi sekvestracija imovine zavezniških in nevtralnih držav. Glede na vse pogoje, ki objektivno še niso bili izpolnjeni, da bi ljudska oblast z revolucionar-

⁵⁴ V predvojnem jugoslovansko industrijo je bilo vloženo kar 49,51 % tujega kapitala. Po številu tovarn pa 21,73 %; največjo udeležbo je imel tuji kapital v metalurgiji (90,9 %), (S. Dimitrijevič, n. d., 210, tabela XLIII). To je dajalo celotnemu gospodarstvu polkolonialni značaj. Po podatkih, ki jih je navedel Boris Kidrič v svojem govoru na V. kongresu KPJ, je bil izvoz rud in kovin v letu 1938 iz Jugoslavije: izvoz antimona 83,7 % celotne proizvodnje, izvoz cinkove kovine 37 %, železne rude 63,4 %, surovega bakra 74,8 %, pirita 85,2 %, svinčevega koncentrata 88,2 %, svinčeve kovine 66,3 %, boksita 93,2 % itd. (V. kongres KPJ, str. 432). To kaže prav na to, da je bila Jugoslavija surovinska baza za evropske industrijsko razvite države.

Posamezne države pa so sodelovale z udeležbo svojega kapitala v jugoslovanskih podjetjih leta 1940 tako: Švica 19,6 %, Anglija 16,5 %, Nemčija in Avstrija 15,6 %, Francija 12,8 %, Čehoslovaška 9,6 %, ZDA 6,7 %, Italija 4,4 %, Madžarska 3,8 %, Belgija 3,5 %, Švedska 2,8 %, Holandija 2,1 % itd. Najmočnejši je bil sicer švicarski kapital, vendar pa ni šlo pri tem le za švicarskega, marveč je bil v njem zajet tudi kapital različnih držav in narodnosti in je kot tak predstavljal mednarodni finančni kapital. Nasploh je neposredno pred drugo svetovno vojno začel nastopati mednarodni finančni kapital prek nevtralne Švice in je zato tudi opaziti izredno povečanje švicarskih finančnih naložb v jugoslovanskem gospodarstvu (S. Dimitrijevič n. d., str. 16—162, tabela XXIX). Bil pa je to tudi način »skrivanja« resničnega porekla kapitala. Tako je bil na primer prodor švicarskega kapitala v jugoslovansko tekstilno industrijo posledica političnih razmer; npr. Doctor in drug iz Maribora je bil do leta 1938 češki kapital, po tem letu pa je postal švicarski, ker je glavni delničar Zucker postal švicarski državljan. (F. Kresal, n. d., 59; 104—105).

Nasploh pa je bilo največ kapitala tujega porekla vloženo v Sloveniji — v 32,5 % tovarn in kar 57,9 % kapitala, medtem ko je držal tuji kapital 55,7 % vseh delovnih mest v predvojnem slovenskem gospodarstvu, kar pomeni, da je bil prisoten še zlasti v velikih podjetjih. (S. Dimitrijevič, n. d., 168, tabela XXXI).

nimi ukrepi prevzela vsa proizvodna sredstva v svoje roke, je pomenila sekvestracija obliko ekspropriacije, ki je dopuščala kompromis, kajti v nasprotnem primeru bi to lahko pomenilo politično in ekonomsko otežkočanje notranje gospodarske obnove. Sekvester je tako dejansko opravljal dvojno funkcijo: na eni strani je krepil politični položaj in moč države tako znotraj kot predvsem v zunanjepolitičnih odnosih med zavezniki, po drugi strani pa je krepil ekonomsko moč ljudske oblasti, to je države. Vsekakor pa je sekvester nad imovino zavezniških in nevtralnih držav pomenil zaradi ekonomskega učinka dejansko ekonomsko osamosvajanje nove jugoslovanske države.

Ko je potekal boj za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in je tudi revolucija z odlokom Avnoja začela prehajati na ekonomsko področje, je značilno stališče, ki ga je do britanskih ekonomskih interesov v jugoslovanskem gospodarstvu zavzelo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in nove Jugoslavije. Zaradi političnega boja za mednarodno priznanje dosežkov revolucije je vodstvo NOG in federativne demokratične Jugoslavije dopuščalo na ekonomskem področju določene kompromise. Tako je na primer Tito vprašal Fitzroya Macleana o podrobnostih predvojnih britanskih finančnih in ekonomskih interesov v Jugoslaviji.⁵⁵ Maclean je o tem poročal: »Rekel je (Tito op. Z. Č.), da me to sprašuje zato, ker želi zagotoviti, da bi se ti interesi pravilno zaščitili in da ne bi bilo zmede ali zamude pri vračanju britanskega premoženja njegovim lastnikom. Rekel je, da mu je kar največ do tega, da bi britanski kapital še naprej igral svojo vlogo v Jugoslaviji, in namignil, da bi nam z veseljem dal nove koncesije.«⁵⁶

Vsekakor pa je v zvezi z uvajanjem sekvestra nad tujo imovino (to je imovino zahodnih zaveznikov, zlasti britansko) potrebno upoštevati tudi vzrok, ki ga je navedel Edvard Kardelj, in sicer, da Komunistična partija Jugoslavije ni mogla obremenjevati Sovjetske zveze »kot našega zaveznika in voditelja« in pospeševati tempo njihove politike do »imperialističnega sveta«.⁵⁷ Koncesije britanskemu kapitalu v Jugoslaviji pa so imele tudi širše mednarodnopolitične

⁵⁵ Britanski kapital je bil po podatkih glede njegove udeležbe v skupni udeležbi vsega tujega kapitala v jugoslovanskem gospodarstvu pred vojno (leta 1940) na stvarnem prvem mestu s 16,5-odstotno udeležbo (za Švico, ki pa je združevala mednarodni finančni kapital), največji delež od vse svoje udeležbe pa je imel v rudarstvu (56,1 %) oziroma v isti panogi 45 % vsega tujega plasmaja. Dimitrijević, Strani kapital, 163—164.

⁵⁶ Tito-Churchill, Britanski interesi v Jugoslaviji, str. 368—369. Na koncu tega pisma je Maclean prosil Foreign Office za navodilo, kako naj se ravna v zvezi z britanskimi ekonomskimi interesi v Jugoslaviji. Odgovor Foreign Officea pa v knjigi žal ni objavljen, pač pa je v opombi navedena številka fascikla in dokumenta v Public Record Officeu v Londonu, kjer ga je torej mogoče najti.

O poteku razlaščenja britanskega kapitala v Jugoslaviji glej v: Živko Avramovski, Nacionalizacija britanskega kapitala u Jugoslaviji i obestećenje vlasnika, Istorija 20. veka, časopis Instituta za savremenu istoriju, III, 1, 1985, str. 95—118. Na podlagi dokumentov iz britanskega Foreign Officea navaja Avramovski, da je Tito Macleanu zagotavljal tudi po sprejemu Odloka Avnoja 21. 11. 1944 in ustanovitvi Državne uprave narodne imovine, ki je razlaščeno in sekvestrirano imovino upravljala, da ne gre v tem primeru za odvzemanje britanske imovine od strani jugoslovanskih oblasti, ampak da je imenovanje direktorja Trepče s strani DUND-a, torej sekvester, samo začasen ukrep s ciljem zagotoviti proizvodnjo rudnika. Avramovski, Nacionalizacija . . . , str. 104.

⁵⁷ Petranović, Politička i ekonomska osnova, str. 239.

razsežnosti, ki so bile v zvezi z bojem za priznanje nove Jugoslavije in njenih meja, zlasti na severu in zahodu. Pričakovalo se je namreč, da bodo Velika Britanija in tudi druge zavezniške države podprle jugoslovanske interese v zvezi z mejami na kasnejši mirovni konferenci, če ne bodo v Jugoslaviji izgubile svojega kapitala in ekonomskih pozicij.⁵⁸

Da pa sekvestracija ali »začasna uprava« nad imovino, ki je po odloku Avnoja prešla v državno upravljanje, ni imela samo mednarodnopolitične razsežnosti in vzrokov, pa pomeni tudi sekvestracija imovine, ki je prešla v last »tretjih oseb« pod pritiskom okupatorskih oblasti. Ta ni spadala k lastnini tujih podjetij in ni predstavljala velikega kapitala, ki je ustvarjal veliko akumulacijo, marveč je bila to lastnina tistih, ki jih je okupator prisilno izselil in razlastil. To je bila torej lastnina, ki so jo okupatorske oblasti, zlasti Nemci s konfiskacijo odvzeli lastnikom, te pa izselili, poslali v taborišča, zapore ali ubili. V to kategorijo je spadala v veliki meri lastnina Židov, pa tudi lastnina drugih, na primer izgnanih Slovencev s Štajerske. To je bila zlasti lastnina odsotnih oseb.

Kot se je očitno pokazalo v praksi, odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 sam ni bil dovolj natančen v tistih primerih, ko je šlo za državno upravo nad imovino odsotnih oseb. Tako ni bilo povsem jasno, kako je z židovsko lastnino, premičninami in nepremičninami, katero DUND ni vračal njenim pravnim lastnikom, pa četudi so imeli dokazilo o lastništvu, ampak jo je dajal v upravo povsem drugim osebam.⁵⁹ Avnojski odlok pa očitno ni ustrezno reševal niti vprašanja postopanja z imovino, ki so jo morali lastniki zapustiti v času okupacije, in z imovino, ki jim je bila odvzeta s strani okupatorja in njegovih sodelavcev. O tem je namreč spregovoril na seji Predsedstva Avnoja 31. marca 1945 Moša Pijade in opozoril, da so pobudo za ureditev in razjasnitev tega problema dali sami zainteresirani oziroma prizadeti, in sicer zaradi postopkov organov ljudske oblasti pri reševanju tega vprašanja. Kajti pokazalo se je, da niso bili dovolj upoštevanji tisti, katerim je bila odvzeta imovina »iz rasiističnih in nacionalističnih in verskih razlogov« in da to niso bili samo Židi, marveč tudi Srbi, Slovenci ter tudi pripadniki drugih narodov, nad katerimi so vršile okupatorske oblasti razlaščenje tudi iz političnih vzrokov.⁶⁰

Končno je bilo to vprašanje rešeno z Zakonom o postopanju z imovino, katero so lastniki morali med okupacijo zapustiti, in z imovino, katero so jim odvzeli okupatorji in njihovi pomagači, ki ga je sprejelo Predsedstvo Avnoj 24. maja 1945.⁶¹ Ta zakon je določal, da se mora vsa imovina, ki so jo lastniki morali zapustiti v času vojne zaradi okupatorjeve prisile in terorja, in tista, ki jim je bila odvzeta brez njihove volje, torej razlaščena, vrniti lastnikom.

⁵⁸ Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, str. 240; isti, *KPJ i društveno-političke promene u Jugoslaviji od AVNOJ-a do ustavotvorne skupštine*. *Istoriografija i revolucija*, Prosveta, Beograd 1984, str. 580.

⁵⁹ Vprašanje o tem je sprožil Moša Pijade na seji Predsedstva Avnoja (5. seja) 24. februarja 1945, ko je avnojski odlok o prehodu v državno last ali upravo že veljal in se je v takrat že osvobojenih predelih države že začel izvajati. Iz njegovega vprašanja in pobude, ki jo je dal, je mogoče soditi, da vprašanje židovske lastnine ni bilo dovolj natančno in pravično rešeno, še manj pa izvajano v praksi.

Zakonodavni rad P. AVNOJ-a i P. PNS DFJ, 56—57.

⁶⁰ Prav tam, str. 77—78.

⁶¹ UL DFJ, 36-319/29. 05. 1945.

Zakon je tudi določal, da tisti, ki je to lastnino upravljal — vršil sekvester nad njo, to pa je bila država ali nekdo, ki je v njenem imenu z njo začasno razpolagal, ni mogel imeti zahtev do pravega lastnika. To je pomenilo, da tisti, ki je začasno upravljal z imovino, katere lastnik je bil odsoten in se je vrnil, ni mogel od tega pravega lastnika zahtevati neke odškodnine ali plačila za njegovo začasno upravljanje.

Značilen primer take lastnine, ki je bila odvzeta lastnikom brez njihove volje in je bila nato predana v last »tretjih oseb«, kot tudi lastnine, ki so jo morali lastniki zapustiti zaradi okupatorjevega terorja in »plemenskih, verskih, narodnih in političnih vzrokov«, je deportacija Slovencev in naseljevanje Nemcev na njihovo imovino.

Najbolj znani in zgovorni primeri so izseljevanje — izgon Slovencev iz pasu ob Savi in Sotli, kamor so se nato naseljevali kočevski Nemci (Kočevarji). S tega območja so tako izselili okrog 36 000 Slovencev, na njihova posestva (5 902 po številu in v obsegu 74 436 ha) pa se je naselilo trikrat manj Nemcev.⁶² Nemške okupatorske oblasti so na Slovenskem Štajerskem zaplenile tudi vrsto industrijskih in obrtnih obratov, trgovskih obratov, poslopij, gradbenih parcel, ki so jih predali v upravo posebnim plačanim uradnikom, predvsem iz vrst volksdeutscherjev (75—92,7 %). Del zaplenjenih industrijskih in drugih obratov so predali nemškemu podjetjem (npr. Splošno stavbno družbo iz Tezna pri Mariboru je prevzel Krupp, podjetje Texta na Tezdem Glugmotorenwerke Ostmark itd.).⁶³ Podobno je bilo tudi na Gorenjskem.⁶⁴

Začasna uprava nad imovino žrtev okupatorjevega terorja sicer ni imela nekega večjega ekonomskega pomena, vsaj ne takšnega, kot ga je imela sekvestracija podjetja tujega kapitala, zato pa je imela skrb države in ljudske oblasti za imovino izgnancev, beguncev velik politični in moralni pomen. V tem se je namreč pokazala moč ljudske oblasti ter njena skrb za ljudi. V dopisu Pokrajinskemu odboru OF za Štajersko v zvezi z izgonom tujcev in zplembo njihove imovine je Predsedstvo SNOS-a poudarilo: »Največja reklama za solidarnost našega pokreta bo, če bodo slovenski izgnanci prevzeli svoja posestva in domove v zadovoljivem stanju.«⁶⁵

⁶² Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 662—663.

⁶³ Konec leta 1941 je imel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru — njegov III. glavni oddelek (gospodarski) registriranih na slovenskem Štajerskem zaplenjenih 230 trgovskih, 262 obrtnih in gostinskih, 84 industrijskih obratov in še 144 drugih ter 289 raznih zadrug, od kreditnih, konzumnih pa do živinorejskih. Sredi aprila 1943 pa kažejo podatki, da je bilo zaplenjenih še 426 trgovskih, 471 obrtnih, 112 industrijskih obratov, 1869 zgradb itd. Zaplenjeno je bilo tudi 1243 kmečkih posestev s približno 41 138 ha zemlje.

Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 679.

⁶⁴ V letih 1941 in 1942 je bilo na Gorenjskem in v Mežiški dolini zaplenjenih 144 obrtnih in industrijskih obratov; upravljali so jih plačani upravniki, lastniki, ali pa so bila oddana v zakup. Do polovice leta 1942 je upravljala Nemška naselitelvena družba, ki je upravljala z zaplenjenimi posestvi, dokler niso bila ta predana nemškemu naseljencem, 232 posestvi (4570 ha), od katerih je bilo 166 posestev prejšnja last Slovencev in 66 v lasti cerkve. Konec leta 1942 je Nemška družba za naseljevanje upravljala že s 322 posestvi (7691 ha), oktobra leta 1944 pa z 967 posestvi (11 629 ha).

Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 686—687.

⁶⁵ A IZDG, 449/III, 6.

VI.

Vprašanje opuščene imovine-posesti je bilo med najbolj vidnimi prav v Sloveniji, še posebno na Štajerskem, ker je bil tam največji obseg okupatorjevih deportacij. Na posebne slovenske razmere, predvsem pa še na posebne razmere na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem, so opozorili tudi v razpravi načelniki odsekov in predsedniki komisij Predsedstva SNOS-a, ko so razpravljali o sprejetem odloku Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino. Poudarili so, da ta odlok ne rešuje vseh problemov in vprašanj, ki se nanašajo na slovenske razmere, tako na primer niso bili upoštevani Italijani, niti Madžari, ki so bili tudi okupatorji in proti katerim bi bilo potrebno upoštevati kazenski ukrep podobno kot za Nemce.⁶⁶

V predelih države osvobojene od jeseni 1944 je imela ljudska oblast očitno precej težav v zvezi s pravilnim tolmačenjem upravljanja imovine odsotnih oseb in pravičnim vračanjem le-te njenim praviim lastnikom. To potrjuje tudi potreba po naknadni izdaji Zakona o postopanju z zapuščeno in s strani okupatorja odvzeto imovino. Za slovenske razmere je bilo to rešeno že z ustanovitvijo in delovanjem Komisije za upravo narodne imovine. Njena prva naloga je bila upravljanje razlaščene imovine, upravljala pa je tudi javno in opuščeno imovino. Opuščena je bila predvsem posest tistih, ki so postali žrtev okupatorjevega terorja iz narodnostnih in političnih vzrokov. Sem sodi predvsem raznarodovalna politika okupatorja, kar je izseljevanje slovenskega prebivalstva s Štajerske in Gorenjske nedvomno bila. Seveda pa je bilo precej opuščene posesti tudi v drugih predelih Slovenije, kar je bila posledica vojne vihre.

Prav na Štajerskem, kjer je bilo največ primerov tako razlaščene lastnine Slovencev je ljudska oblast posvečala veliko skrb. Tako je označil v svoji okrožnici gospodarski odsek pri PO OF za Štajersko iz začetka septembra 1944 to vprašanje kot politično. Zemljo izgnancev pa je treba obdelati, da bodo, »kadar se vrnejo, našli lep dom in prijazen... imeti morajo občutek, da jih je dom čakal v praznični obleki.«⁶⁷

Ker je bila med prvimi točkami, ki so jih zastavili Nemci v svoji raznarodovalni politiki, izganjanje vse slovenske inteligence in s tem tudi duhovščine, je na Štajerskem in Gorenjskem ostalo opuščenih precej posesti, ki so bile last cerkve. To cerkveno zemljo je bilo zato potrebno šteti med imovino izgnancev, ki jo je upravljala ljudska oblast oziroma gospodarska komisija in od nje postavljeni oskrbniki. Kot vso zemljo izgnancev in opuščeno zemljo, je bilo potrebno obdelati tudi zemljo, ki je bila cerkvena last, kar je bilo v okrožnici Gospodarskega odseka PO OF za Štajersko posebno poudarjeno. Komisija za upravo narodne imovine je sprejela posebej sklep, da je treba imeti ta posestva tudi uradno za zapuščena in da prevzema nad njimi skrb KUNI.⁶⁸ To pa je pomenilo v bistvu uvedbo sekvestra, katerega je nad temi posestvi izvajala slovenska ljudska oblast oziroma slovenska država. Komisija

⁶⁶ A IZDG, 464/I; Zapisnik 10. seje načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri P. SNOS, dne 27. 11. 1944.

⁶⁷ A IZDG, 655/II, 15.

⁶⁸ A IZDG, 473/I, 5; Zapisnik 9. redne seje načelnikov in predsednikov komisij pri P. SNOS, dne 20. 11. 1944.

za upravo narodne imovine je imela tako sredi decembra 1944 evidentiranih 433 cerkvenih posesti na Štajerskem, 1674 posesti izgnancev ter 959 obrtnih in industrijskih obratov.⁶⁹

Takšen odnos do opuščene imovine — zemlje, kot ga je imela ljudska oblast na Štajerskem in tudi drugod po Sloveniji, kaže jasno stališče do te imovine, kateri je bil priznan značaj privatne lastnine in katero je upravljala začasno ljudska oblast.

Da je bilo resnično tako, kaže tudi stališče Komisije za upravo narodne imovine, o obdelavi opuščene zemlje oziroma o odškodnini zanjo. Komisija za upravo narodne imovine je sprejela določilo, da se oddajo opuščena posestva v najem ali začasni užitek in v obdelavo pod pogojem, da plača najemnik — obdelovalec odškodnino. Višina odškodnine naj bi se plačevala po dogovoru v pridelkih: tretjina ali pa celo polovica pridelka. To najemnino ali odškodnino bi KUNI hranila do vrnitve lastnika. Pri tem pa je bilo potrebno misliti tudi na možnost, da bi se pravi lastnik v najem oddanega posestva vrnil pred žetvijo ali trgatvijo in tako najemnik ne bi mogel plačati najemnine v pridelku oziroma bi bil lahko najemnik ob pridelek. V takšnih primerih naj bi plačal lastnik najemniku stroške, ki jih je imel z obdelavo, ali pa bi najemnik pobral pridelek.⁷⁰ To pa je pomenilo, da je bilo stališče slovenske ljudske oblasti glede opuščene zemlje v skladu z načeli narodnoosvobodilnega boja, in sicer, da posegi v privatno lastnino, razen v primeru narodnih sovražnikov in izdajalcev, niso dovoljeni. Ljudska oblast je privatno lastnino, ki je ostala brez lastnika, zaščitila in jo začasno upravljala ter izkoriščala, tako v korist skupnosti (polovico ali dve tretjini pridelka) kot tudi v korist odsotnega lastnika, saj je bil velik del najemnine — odškodnine hranjen zanj, kajti to je pomenilo »reklamo za solidnost našega gibanja.«

VII.

Ker se je začel z avnojskim odlokom organizirano graditi in razvijati nov sektor gospodarstva — državni, ki je predstavljal materialno osnovo ljudske oblasti in s tem začetek socialističnega sektorja gospodarstva, je morala imeti ljudska oblast oziroma država za upravljanje te lastnine poseben organ. V Sloveniji je bila na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944 ustanovljena (aprila pa imenovana in je takrat začela delovati) Komisija za upravo narodne imovine, ki je v imenu in v korist ljudske oblasti upravljala z razlašeno, javno in opuščeno imovino. Odlok Avnoja je prav tako tudi predvidel ustanovitev takšnega organa, ki bo upravljal z lastnino, ki je na osnovi njegovih zakonskih določil postajala skupna — državna last, ali pa je pod sekvestrom delovala v korist skupnosti. Da pa je ta državna lastnina lahko čim uspešneje delovala in resnično služila skupnim koristim, je bilo ustanovljeno posebno telo, ki je vršilo upravo in nadzor nad vso imovino, ki je po odloku Avnoja postalo državno. To je bila Državna uprava narodnih dobara (DUND).

⁶⁹ A IZDG, 450 a/IV, 2; Zapisnik 9. redne seje KUNI, dne 17. 12. 1944.

⁷⁰ Prav tam.

Pod upravo DUND-a pa ni bila postavljena samo imovina, ki je postala državna na podlagi odloka Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino oziroma upravo, marveč tudi vsa imovina, ki je postala skupna — ljudska, že pred sprejetjem tega pravnega temelja za množično razlaščenje. Tako je postala državno imetje, s katero je upravljal DUND dejansko tudi vsa imovina, katero je upravljal Komisija za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS, kar je pomenilo, da je ta imovina, ki je bila »last slovenskega naroda«, postala tudi formalno državna lastnina. Nasploh je bila imovina, ki je postala po odloku Avnoja ali že prej skupna — državna, po kriteriju, ali predstavlja interes Jugoslavije kot celote, označena kot imetje splošnega državnega pomena in je bila pod neposredno upravo DUND. Merilo za določanje imetja splošnega državnega pomena je bilo mišljeno glede na značaj tega imetja za čim uspešnejše vodenje vojne in ustvarjanje pogojev za uspešno ekonomsko obnovo in izgradnjo. V tem pa je bil tudi osnovni vzrok, zakaj je bilo potrebno vso podržavljeno in od države zaseženo imovino upravljati in nadzorovati prek Državne uprave dobara, torej centralizirano. Že v odloku Avnoja je bilo posebej poudarjeno, ko je opredeljeval namen DUND, da se bo vprašanje državne lastnine kot lastnine Jugoslavije ali lastnine posameznih federalnih enot uredilo kasneje s posebnim odlokom Avnoja, ki pa bo pri tem upošteval načelo upravljanja in proizvodnje po enem, to je po splošnem državnem načrtu.

Državna uprava narodnih dobara je vršila torej centralizirano upravljanje in nadzor nad vsem imetjem, ki je prešlo po odloku Avnoja v državno lastnino ali upravo. Urejeno je bilo po odsekih, ki so jih tvorile glavne gospodarske panoge (12 odsekov). To so bili odseki, ki so pokrivali področje agrarne proizvodnje, vrsta odsekov, ki so pokrivali različne industrijske panoge, pa do odseka za banke in zavarovanje in finančna vprašanja.⁷¹ Tako organizirana Državna uprava narodnih dobara je predstavljala v bistvu velikansko podjetje, ustvarjeno, da zajame vso podržavljeno premoženje in skrbi za obratovanje gospodarskih podjetij v začetni fazi ekspropriacije, ni pa bilo mišljeno kot stalnejša oblika organizacije in vodenja gospodarstva.⁷²

Centralizacijo, ki je bila uvedena z organizacijo DUND-a je potrjevala tudi navedba v pravilniku o njegovi organizaciji. Ta je določala, da poverjenik za trgovino in industrijo NKOJ — oziroma poverjenik (minister) za industrijo, kajti DUND je spadal pod to poverjeništvu, izda sporazumno še s poverjenikom za finance in poverjenikom za gospodarsko obnovo NKOJ predpise o ustanavljanju organov za upravljanje narodne — ljudske imovine po posameznih federalnih enotah. Tem upravam ljudske — državne imovine je bilo s strani centralnih organov, oziroma DUND, predpisano tudi področje delovanja.⁷³

Kljub tako zastavljeni centralizaciji upravljanja državne imovine in predpisovanja področja delovanja organov za upravljanje splošnega ljudskega imetja po pokrajinah — federalnih enotah, pa je ostal organ, ki ga je ustanovil slovenski parlament februarja 1944 — Komisija za upravo narodne imovine vse do aprila 1945 organizacijsko nespremenjen. Naloge, ki jih je dobil ob svoji ustanovitvi KUNI, so bile v bistvu enake kot naloge kasneje formi-

⁷¹ UL DFJ, 3—47/09. 02. 1945.

⁷² Petranović, Politička i ekonomska osnova, str. 250.

⁷³ UL DFJ, 3—47/09. 02. 1945; člen 2.

ranega centralnega organa za upravo narodne imovine DUND-a. Oba ta organa pa sta se razlikovala glede notranje organizacije, kar pa ni vplivalo na bistvo njunega delovanja, torej na skrb in upravljanje ljudske imovine. Sicer pa je DUND dopuščal federalnim enotam samostojnost glede notranje organiziranosti uprav ljudske imovine po teh enotah. Slovenski organ za upravljanje državne imovine KUNI se je tako šele aprila 1945 reorganiziral na osnovah organiziranosti DUND. Takrat je bila tudi v Sloveniji svoboda že na pragu in so Komisijo za upravo narodne imovine čakale nove in zahtevne naloge, resnično prevzemanje imovine, ki je padla pod odlok Avnoja.

Komisija za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS-a se je na novo organizirala po dokončni osvoboditvi, ko je postala organ Predsedstva Narodne vlade Slovenije, medtem ko je bila poslovno podrejena Državni upravi narodnih dobara v Beogradu kot centraliziranemu državnemu organu.

VIII.

Odlok Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o sekvestru je imel torej tri učinke, ki so imeli velik pomen za radikalnejše spreminjanje ekonomske strukture družbe nasploh ter političnih in še zlasti ekonomskih odnosov. V tem smislu je bil to ukrep z razrednim in socialnim učinkom, kajti z razlaščenjem buržoazije je slabelo na eni strani njeno ekonomsko oporišče za ohranitev že tako ali tako izgubljenih političnih pozicij, na drugi strani pa se je materialno krepila nova politična oblast ljudskih množic. To je pomenilo, da so se ustvarjali novi družbenoekonomski odnosi. Ljudske množice in delavski razred so dobivali ne le politično, marveč tudi oblast nad ekonomskim življenjem, katerega so začeli spreminjati. Drugi učinek avnojskega odloka je bila ekonomska in tudi politična osvoboditev od vpliva tujega kapitala, tako od sovražnikovega kot tudi zavezniškega, ki je vladal v jugoslovanskem predvojnem gospodarstvu. V zvezi z zaplembo nemškega kapitala, tako imetja nemškega rajha, njegovih državljanov in oseb nemške narodnosti, pa je bil učinek tudi reparacijski. Vsaj delno je bila povrnjena škoda, ki jo je nacistična Nemčija povzročila Jugoslaviji v drugi svetovni vojni. Tretji učinek pa je bil uvajanje centralizacije, ki se je kazala prek upravljanja državne lastnine, katera je nastajala na osnovi odloka Avnoja, z namenom maksimalnega izkoriščanja tega imetja za načrtno proizvodnjo.

Z odlokom Avnoja o prehodu sovražnikove lastnine v državno svojino se je začel v jugoslovanski revoluciji zakonsko utemeljen in organiziran proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov in gospodarske strukture. Začel se je proces, v katerem je nova državna oblast, katere nosilci so bile ljudske množice, po razredni opredelitvi pa delavski razred, začela korak za korakom trgati vojaško in politično poraženi buržoaziji kapital iz rok. Ljudska revolucija je dobivala s tem čedalje bolj socialistični značaj. Pomen odloka Avnoja je torej v tem, da se je začela z njim tudi de iure »druga etapa« revolucije. Ta pa je še vedno potekala v okviru razmer osvobodilnega boja proti sovražniku-okupatorju in njegovim domačim sodelavcem. Še vedno je potekala »ekspropriacija ekspropriatorjev« na osnovi »patriotične nacionalizacije« v obliki kon-

fiskacije-zaplembe imovine kot kazni za sodelovanje z okupatorjem. To je veljalo tudi za druge zakonske ukrepe, ki jih je nova državna oblast sprejemala pomladi 1945 (ukrepi valutarne reforme, boj proti špekulaciji in gospodarski sabotaži, odvzemanje vojnega dobička), ki so prispevali in pospeševali spreminjanje družbenoekonomskih odnosov korakoma in na legitimen način. Vsi ti zakonski ukrepi niso imeli le skupnega vzroka in povoda, ampak so imeli tudi skupen namen — z razlaščenjem buržoazije, ki je tako ali drugače sodelovala z okupatorjem, ustvarjati gmotno podlago novi državni oblasti in ji s tem ustvarjati materialne pogoje za graditev novih družbenih odnosov. V teh ukrepih, ki so v zaključnem obdobju NOB vplivali na spreminjanje družbenoekonomskih odnosov, je zato mogoče videti način izvajanja »druge etape« v jugoslovanski revoluciji. Tito je zato lahko v začetku maja 1945, še pred formalnim koncem vojne in osvoboditvijo, upravičeno opozoril, da »druga etapa« pri nas že poteka, vendar tako, »da tega enostavno niti ne opaziš«, kajti »mi gremo k našim ciljem po novih poteh, drugačni poti, ki nam jo je vsilila situacija velike osvobodilne vojne, zato tudi nista tako jasno izoblikovani etapi buržoazno-demokratske in socialistične revolucije.«⁷⁴

Po osvoboditvi je izvajanje sprememb na ekonomskem področju označevalo celotno obdobje do konca leta 1946. Sprejeta je bila vrsta zakonov, na osnovi katerih je potekala »ekspropriacija ekspropriatorjev«, pri čemer je »ofenziva na ključne kapitalistične pozicije« potekala še vedno ob upoštevanju načel razlaščenja v okviru »patriotične nacionalizacije«, kot jo je uzakonil že Odlok Avnoja novembra 1944. Dobri dve leti po formalnem začetku spreminjanja družbenoekonomskih odnosov je bil decembra 1946 sprejet Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, s čimer je bil proces ustvarjanja »občeljudske imovine v rokah države« zaokrožen. S tem pa so bili dani šele osnovni pogoji za začetek graditve resničnega socialističnega gospodarstva.

Zdenko Čepič:

UNE CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES ASPECTS ÉCONOMIQUES DE LA
RÉVOLUTION PENDANT LA LÜTTE DE LA LIBÉRATION NATIONALE

R e s u m é

Au cours de la lutte de libération qui était à la fois un mouvement révolutionnaire ayant aussi des traits caractéristiques d'une révolution sociale, les problèmes de changement des rapports sociaux-économiques et de la structure économique pour la plupart n'étaient pas résolus. La solution de tels changements n'était pas posée comme but principal et direct du mouvement de libération nationale. Malgré le but et les tendances de libération nationale déclarées de la lutte de libération nationale, ils se manifestaient dès le début des phénomènes caractéristiques de »l'expropriation des expropriateurs«. Il est vrai que ce procès se manifestait à travers la lutte contre la trahison nationale et contre la collaboration avec l'occupant donnant donc lieu au changement des rapports sociaux et économiques et de la structure de la révolution yougoslave lorsque ses intérêts nationaux étaient trahis. La punition pour la trahison

⁷⁴ Osnivački kongres KP Srbije, 8.—12. maja 1945. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972, str. 212.

était la saisie de la propriété des collaborationnistes. Le procès de changement des rapports sociaux et économiques qui avait lieu en forme de confiscation dépendait du degré de l'évolution du mouvement de la libération nationale, de la politique intérieure et surtout de la politique extérieure entre les forces des alliés de la coalition antihitlérienne et entré ceux-ci et le mouvement de libération nationale. Lorsque ces relations ont mûri, ce qui eut lieu en automne 1944, après la libération de Belgrade et d'une grande partie de territoire au Sud-Est, et après l'accord entre NKOJ et le gouvernement du roi (Tito-Šubašić, novembre 1944), il y eut la possibilité que la révolution passe d'une orientation exclusivement politique en celle économique aussi.

En novembre (le 21) 1944, AVNOJ, l'organe suprême du nouveau pouvoir de l'état yougoslave commença le procès de changement du capitalisme en socialisme sur le niveau économique par une loi, le Décret sur le changement de la propriété de l'ennemi en propriété de l'état, sur la gestion publique de la propriété des personnes absentes et sur le séquestre de la propriété que le pouvoir de l'occupant avait saisi par force. Ils y étaient compris tous les ennemis directs du mouvement de libération nationale, en premier lieu les Allemands ou bien leur propriété, soit la propriété du Reich, soit la propriété des citoyens du Reich vivant sur le territoire de la Yougoslavie, la propriété de toute personne de nationalité allemande à l'exception de celle qui a pris part à la lutte de la libération nationale, la propriété des criminels de guerre, des traîtres de la nation et des autres collaborateurs qui avaient été condamnés. Le décret prévoyait aussi le séquestre de la propriété des victimes de la terreur de l'occupant ainsi que de la propriété des états alliés ou de ceux neutres. Par le changement de la propriété séquestrée en propriété publique ou bien par le fait que l'état gèrait le séquestre, l'économie de l'état commença à croître d'une manière organisée. L'expropriation des Allemands était une sanction collective ayant aussi une signification d'une réparation. D'après le décret de l'AVNOJ du 21. 11. 1944, la confiscation était aussi une sanction supplémentaire pour la trahison de son peuple et pour la collaboration d'une grande partie de la bourgeoisie yougoslavie avec l'occupant ayant ainsi réellement le caractère d'une révolution sociale.

Puisque la propriété saisie devenait nationale représentant ainsi la base matérielle du nouveau pouvoir d'état, la quantité et la structure de la propriété, surtout de celle allemande et de celle séquestrée était très importante. Par sa grande qualité, le séquestre de la propriété allemande avait d'un côté l'effet réparateur et de l'autre côté, par l'importance de cette propriété dans l'économie yougoslave d'avant la guerre, un caractère de libération. Avant la deuxième guerre mondiale (en 1940), 39 % de tout le capital de l'économie yougoslave était allemand et occupait la première place parmi tous les capitaux étrangers. Dans l'économie slovène d'avant la guerre, la moitié de tout le capital étranger investi était allemand ou bien un septième de tout le capital investi dans l'industrie slovène. La participation allemande était forte aussi dans l'agriculture, en Slovénie et en Styrie où deux tiers des propriétés des grands propriétaires étaient dans les mains des Allemands.

Vue la grande importance du capital allemand dans l'économie slovène et surtout pour des raisons de la libération nationale, on forma en 1944 dans le cadre de l'activité des organes du pouvoir du peuple, de différentes propositions sur l'expulsion des étrangers et sur la confiscation de leur propriété. On devait expulser du territoire slovène avant tout ceux qui avaient été installés par le pouvoir des occupants, c'est-à-dire les Allemands de Kočevje. On prévoyait aussi l'expulsion des Italiens et le séquestre de leur propriété ce que le décret d'AVNOJ ne prenait pas en considération.

Par contre, le décret d'AVNOJ prévoyait non seulement la confiscation de la propriété mais aussi la possibilité de séquestre de celle-ci. La propriété de ceux qui étaient expulsés par l'occupant et dont le destin était inconnu ou bien le capital des alliés ou des pays neutres était séquestré. En fait le séquestre exercé en Yougoslavie avait les mêmes effets économiques que la propriété saisie puisque le séquestre comme garant temporaire disposait de l'accumulation entière formée par le matériel séquestré. Vue la quantité du capital des alliés et des pays neutres, l'effectif du séquestre était sans doute grand et important. Le problème du capital de ces états devenait actuel après la guerre. Il était aussi bien sujet du séquestre de l'état la propriété de ceux qui étaient victimes de la politique de dénationalisation des occupants, surtout des Juifs et des autres comme Slovènes de la Styrie et de Haute Carniole.

Le problème de la gestion des propriétés agricoles était évident surtout en Slovénie, spécialement en Styrie où les occupants exerçaient le plus souvent les déportations. Cette propriété était gérée par la Commission pour la gestion du patrimoine national qui était un organe du gouvernement slovène.

Le décret d'AVNOJ sur le changement de la propriété de l'ennemi en propriété publique et sur le séquestre exerçait son influence en trois champs différents: l'en celui des classes sociales puisqu'il s'agissait surtout de l'expropriation de la bourgeoisie-porteuse du capital, soit de la bourgeoisie de notre pays soit celle étrangère, il se formait donc de nouveaux rapports et nouvelle structure sociaux-économiques. 2. On obtint une émancipation politique envers l'influence du capital étranger qui dominait l'économie yougoslave d'avant la guerre; la saisie du capital allemand avait aussi l'effet de réparation. 3. Par l'application de ce décret, on commença à introduire la centralisation de l'économie puisqu'on constitua pour la gestion de la propriété confisquée et séquestrée un organe central d'état, la Direction nationale des biens nationaux. La révolution obtenait par ce décret un caractère de plus en plus socialiste, car par un procès organisé, le nouveau pouvoir politique dont les porteurs étaient les masses populaires avec le Parti Communiste à la tête prenait pas à pas le capital des mains de la bourgeoisie qui avait été battue soit du côté politique soit du côté militaire.

Branko Korošec

Slovensko narodnostno
ozemlje na tujih vojaških kartah
1938–1945

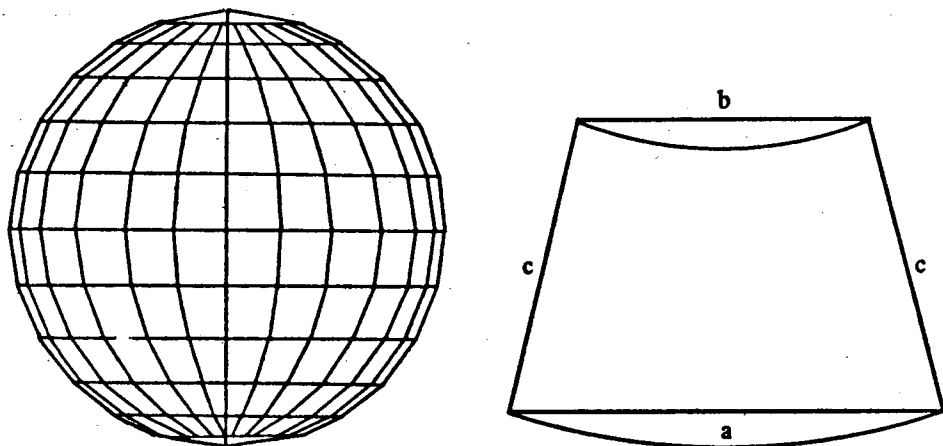
Uvod

S člankom Vojaške topografske karte — arhivsko kartografsko gradivo v Glasilu Arhivskega društva in arhivov Slovenije, ARHIVI, letn. VII. 1–2, Ljubljana 1984 sem skušal naše arhivarje in zgodovinarje, preučevalce novejšega, predvsem medvojnega obdobja slovenske zgodovine opozoriti na izredno pestrost in obilico tujega vojaškega kartnega — topografskega gradiva, ki intenzivno vključuje, oziroma obravnava slovenski narodnostni prostor. V članku sem navedel kot primer nemško armadno vojaško topografsko karto v merilu 1 : 200 000 v vseh izdajah in priredbah v času druge svetovne vojne ter okvirno opozoril na njene inačice, vojaške topografske karte istega merila vendar različnih priredb naših anglo-ameriških in sovjetskih zaveznikov, nastajajočih po kapitulaciji Italije do konca vojne v Evropi maja 1945.

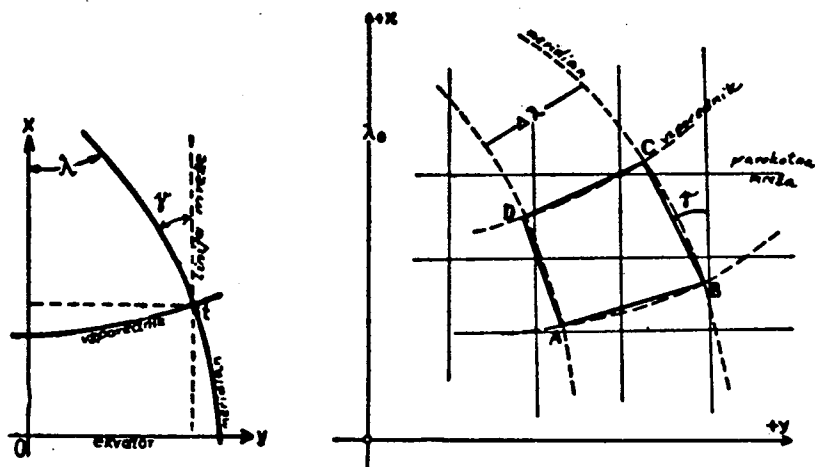
Dvoje dejstev mi narekuje nekakšno nadaljevanje citiranega članka v Arhivih 1984. Prvo je preprosto, danes bolj kot kdaj koli prej razumljivo dejstvo, da za natis obširnega, s številnimi ilustracijami — barvne reprodukcije izvornih tujih kart v izrezih, pregledne in primerjalne tabele — opremljenega besedila o tuji vojaški topografski obdelavi našega narodnostnega prostora v samostojni, knjižni obliki in v razmeroma — glede na stvarne potrebe in splošno zanimanje — majhni nakladi izvodov vsaj zaenkrat še ni mogoče pridobiti založnika ali t. i. sponsorjev. Drugo je nasprotno, a enako prozaično: tujo in domačo (nevojaško) historično kartografijo slovenskega ozemlja bolj ali manj poznamo vsi bodisi prek poglobljenih študijskih reprezentacij in razstav (dr. V. Bohinec, zemljepisni odelek NUK in katalogi M. Avsenakove, če tu omenim najpomembnejše), bodisi v nemajhnem obsegu po tuji strokovni literaturi. Eksaktna vojaška topografska karta je realnejša »grafična« podoba določenega ozemeljskega območja s specifično govorico znakov, geodetsko-matematično natančnostjo projekcije v določenem — standardnem — merilu/razmerju ter končno z nekaterimi grafičnimi podatki, ki jih običajna topografska karta (hipsometrična karta moderne dobe) ne vsebuje, za njihovo razbiranje pa je skorajda nujno nekaj

»predznanja«. Tu bi opozorili le na nekaj najznačilnejših lastnosti vojaške topografske karte:

Kartografska projekcija vojaških topografskih kart je komformna poliederska projekcija, pri kateri oblikujejo zemeljski meridiani in vzporedniki sferoidne trapeze. Vsaka VTG karta je torej, glede na svoje merilo, bolj ali manj trapezoidne oblike.

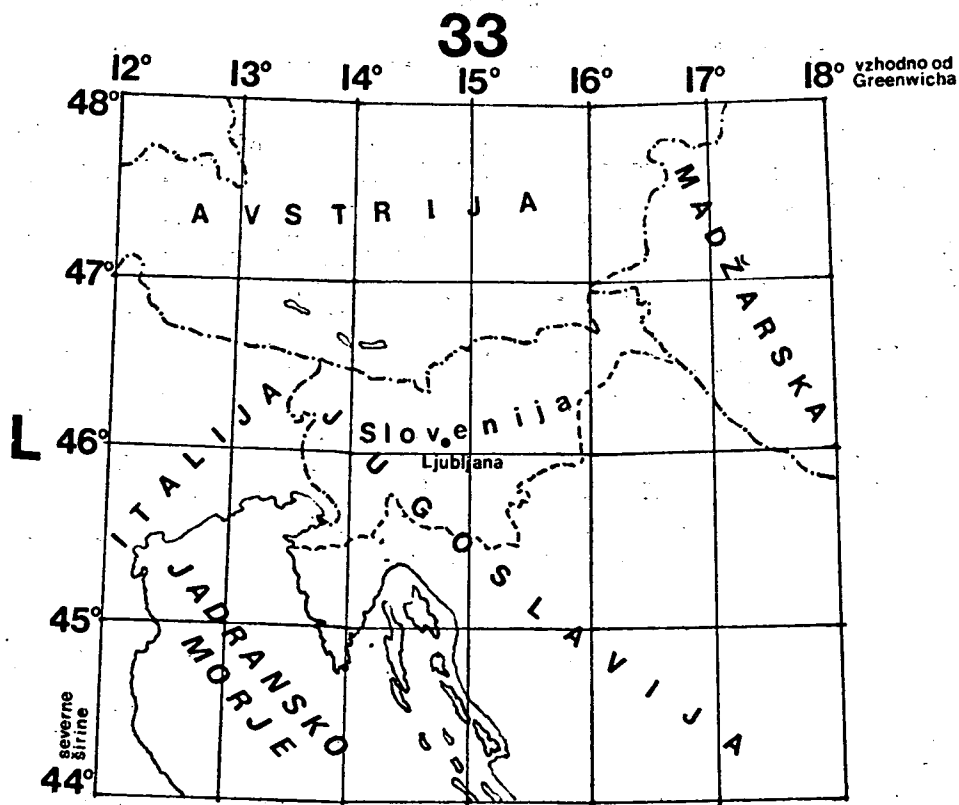
Slika 1 a in b. Zemeljski polieder, sestavljen iz listov trapezaste oblike. Enakokraki trapez kartnega lista (karikirano).

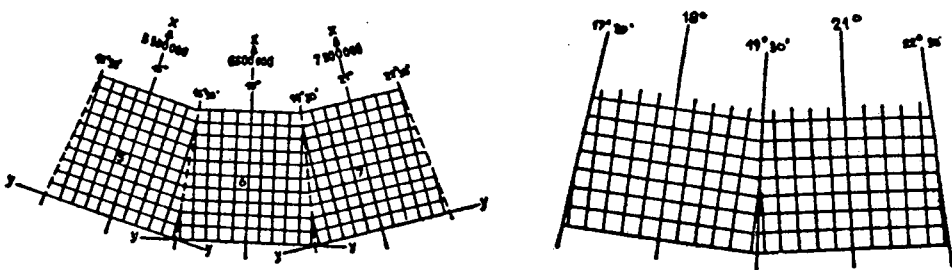
Slika 2 a in b. Projekcija kartnega izreza A B C D na zemeljskem obodu v projekcijsko ravnino. Kot odklona y stvarnega zemeljskega meridiana od projekcijske mreže je t. i. meridianska konvergenca.

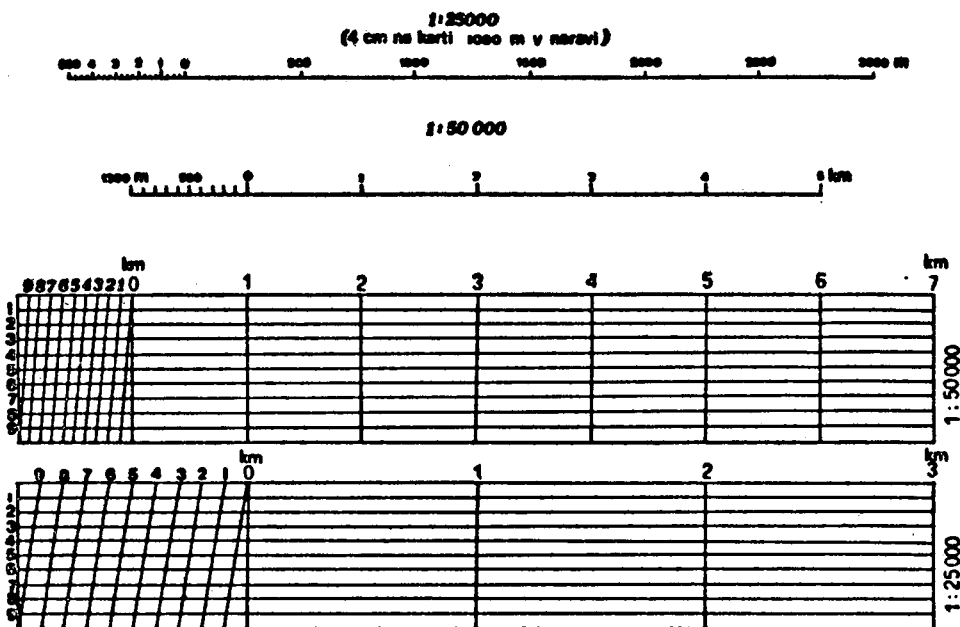
Slika 3. Mednarodna delitev in nomenklatura listov karte 1:1 000 000. Ozemlje Jugoslavije »pokrivajo« listi L 33 in L 34 ter K 33 in K 34.

Slika 4. List L 33 karte Evrope v merilu 1:1 000 000.

Slika 5 a in b. Kvadratne (koordinatne) mreže na vojaških kartah jugoslovanskega ozemlja. Jugoslavija »leži« v 5., 6. in 7. koordinatni coni Gauss-Krügerjevega sistema.

Slika 6. Zgoraj: Numerično merilo karte z mersko lestvico. Spodaj: Transverzalne merilnice za karte v istih merilih.

Stopinjski sistemi VTG kart so štirje: klasični/najstarejši je sistem **po Ferru** (avstrijska in nemška kartografija), **po Parizu**, **po Greenwichu** (leta 1913 osvojen kot svetovni stopinjski sistem) ter **po Monte Mariu**, **Rim** (italijanski sistem). Vsaka nacionalna VTG karta obeležuje ali vsebuje stopinjsko razdelitev po Greenwichu.

Merila in razmerja VTG kart: Čim večjo površino ozemlja karta predstavlja, tem manjše je merilo te projekcije in obratno. Za majhna merila/večja razmerja

veljajo 1 : 1 000 000, 1 : 750 000, 1 : 500 000, 1 : 300 000, 1 : 250 000, 1 : 200 000 in 1 : 100 000. Za večja merila/manjša razmerja veljajo 1 : 75 000, 1 : 50 000 in 1 : 25 000. Za velika merila/majhna razmerja veljajo 1 : 12 500, 1 : 10 000 in 1 : 5 000 (= detajlni vojaški topografski načrti). Kvadratna/koordinatna mreža. Za eksaktno vojaško uporabo ima VTG karta natisnjeno t. i. pomožno kvadratno/koordinatno mrežo, razgrnjeno po vzporednikih pravokotno na meridiane. Razdeljena je v cone. Meje con so na VTG kartah označene. Naše ozemlje ima t. i. Gauss-Krügerjevo kvadratno mrežo, italijanska kvadratna mreža je podrejena stopinjskemu sistemu po Monte Mariu.

Nomenklatura karte in njenih listov/sekcij je podrejena standardni nomenklaturi milijonte karte Evrope, vendar ima vsaka državna VTG karta svoj specifični sistem oznake listov/sekcij znotraj standardnih meril svojih VTG kart. Listi/sekcije karte so oštevilčeni od leve proti desni in od zgoraj navzdol, oziroma pri listih karte velikega merila bodisi v smeri urnih kazalcev, bodisi v vrstah.

Legenda topografskih znakov, geografsko-orientacijska navodila in pojasnila ter sheme listov/sekcij so sestavni del VTG karte. Medvojne nemške karte vsebujejo poleg opozoril za rabo karte tudi podrobni navedek izvirnih kart, po katerih so bile prirejene.

Izvirne in izvedene karte. Za slovensko ozemlje veljajo kot izvirne karte samo karte bivše avstro-ogrske monarhije ter karte jugoslovanskega Vojaškega geografskega inštituta v Beogradu. Vse nemške, italijanske ter po 1943 tudi zavezniške VTG karte našega ozemlja so izvedene karte. Izvedene karte so bolj ali manj geografsko in kartografsko uspele kopije in priredbe izvirne (jugoslovanske) VTG karte, ponatisnjene z dokaj ažurnimi popravki izvirne kartne osnove bodisi z novo vojaško topografsko izmero, bodisi s popravki po letalskih fotografskih posnetkih.

Slike 1 do 6 ponazarjajo zgoraj navedene posebnosti vojaške topografske karte.

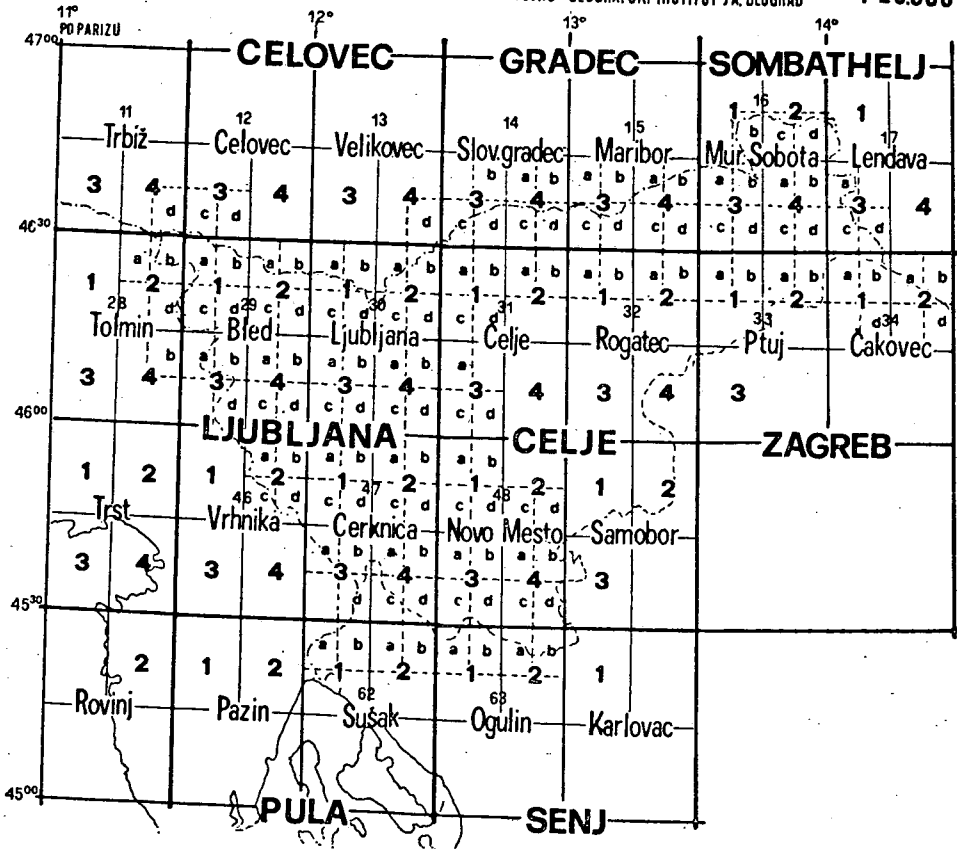
Slika 7 je shema listov/sekcij predvojne jugoslovanske vojaške karte slovenskega ozemlja v vseh standardnih merilih — izvirnih kart, ki jih je nemška in italijanska ter od 1944 dalje tudi zavezniška (britanska, ameriška in ruska) kartografija delno ali v celoti uporabljala kot osnovo svojih izvedenih kart slovenskega ozemlja.

NEMŠKE VOJAŠKE TOPOGRAFSKE KARTE SLOVENSKEGA OZEMLJA PRED NAPADOM NA JUGOSLAVIJO 1941

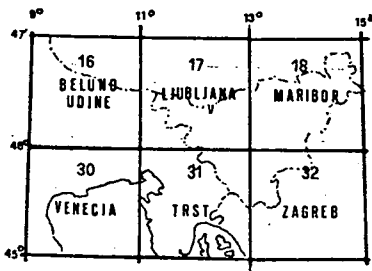
Po priključitvi Avstrije k Tretjemu rajhu se je Vrhovno poveljstvo nemških oboroženih sil (Oberkommando des Heeres) polastilo avstrijskega Vojaškega inštituta in kartografskega oddelka na Dunaju, hkrati pa zaseglo tudi ves tedanji avstrijski kartografski in kartni fond. Vanj je leta 1938 sodilo dvoje kartnih izdaj, ki z mejnimi, izvedenimi listi karte posegata v slovensko ozemlje dokaj globoko prek jugoslovansko-avstrijske državne meje. Prva od teh dveh izdaj

1:200.000
1:100.000
1:50.000
1:25.000

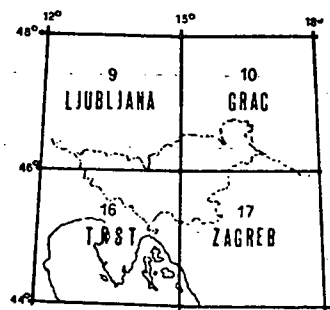
VOJNO-GEOGRAFSKI INSTITUT JA, BEOGRAD

VTG PREGLEDNE KARTE
1:300.000

VTG PREGLEDNE KARTE.
1:500.000

Slika 7.

je znana črno-bela avstrijska »specialka«¹ v merilu 1 : 75 000 z natisnjeno kvadratično (koordinatno) mrežo (1 km²) v rdeči barvi, ponatisnjeni po delno dopoljenih matricah izdaje iz let 1915 do 1918. Druga od njiju je dopolnilo prve ter je bila natisnjena v štirih barvah — za avstrijsko državno ozemlje — v letih 1935 in 1936, njeni »mejni« listi z Jugoslavijo, oziroma konkretnije s Slovenijo, pa pomenijo kartografsko posebnost, ki jo velja zaradi njihove »dvojnosti« kartografske izvedbe posebej opisati. Za te liste karte je namreč Kartografski inštitut na Dunaju uporabil karto istega merila iz leta 1930, natisnjeno v treh osnovnih barvah, temnorjavi, modri in zeleni, na katerih je rjavo natisnjeni relief v grobem (Lehmannovem) črtkanju enako izrazil in nepregleden kot na listih iste karte iz let med prvo svetovno vojno — vendar samo za avstrijski del ozemlja do državne meje z Jugoslavijo. Slovenski del ozemlja pa je na teh mejnih listih natisnjen kot preris jugoslovanske karte merila 1 : 50 000, izdelka Vojnogeografskega inštituta v Beogradu leta 1931, ne da bi pri tem prerisu avstrijski kartografi kar koli spreminjali: relief slovenskega dela ozemlja je izražen v plastnicah — izohipsah — in je lažje »berljiv« od avstrijskega, pisavo oro-, hidro-, topo- in horonimov² ni ponemčena ali spremenjena, osnovne barve tega dela karte so blažje in, glede na avstrijski del, učinkujejo zelo kontrastno, jasneje in pregledneje. Ta izdaja še ohranja tradicionalno avstrijsko stopinjsko razdelitev poldnevnikov — meridianov — po Ferru, v opisu karte pa ostaja izredno skopa, brez siceršnjih podatkov kart tega merila.

Med leti 1938 in 1941, posebej še leta 1940, je na Dunaju že nastajala nova vrsta preglednih in detajlnih topografskih kart jugoslovanskega in slovenskega ozemlja s **posebnim namenom** — označene so z vidnim opozorilom v rdečem natisu kot strogo zaupne, namenjene le službeni rabi v armadi (Geheim, nur für den Dienstgebrauch!). Od kart večjih meril velja kot prvo omeniti ponatis karte merila 1 : 75 000 iz leta 1936 z »dvojno« kartografsko tehniko listov, ki segajo na slovensko ozemlje. Na teh listih so slovenskim imenom krajev, vodá in gorá dodana ponemčena ali nekdam avstrijska nemška imena, dodana so geografska pojasnila in nemška legenda³ na zdaj dosti širšem desnem obrobju listov, ki segajo prek meje. Ta dopolnjeni ponatis obmejnih listov karte 1 : 75 000 še navaja kot pripravljalca, oziroma tiskarja ponatisa Kartografski inštitut na Dunaju, kot izdajatelja in redaktorja pa že Oddelek za kartografijo in zemljemerstvo generalnega štaba nemške armade.⁴ In še to: prejšnji črno-beli relief

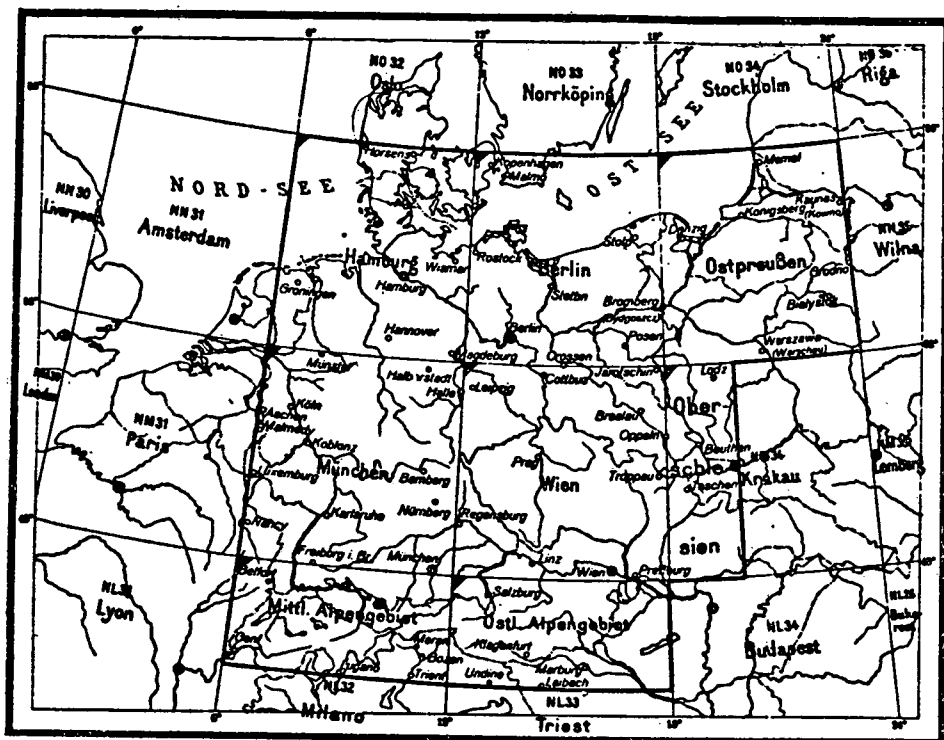
¹ Specialka (zastarelo poimenovanje) je detajlna karta večjega merila. Sodobna vojaška kartografska terminologija poimenuje karte standardnih meril precizneje:

karta v merilu 1 : 25 000	detajlna taktična karta
karta v merilu 1 : 50 000	osnovna taktična karta
karta v merilu 1 : 100 000	taktično-operativna karta
karta v merilu 1 : 200 000	operativna karta
karta v merilu 1 : 500 000	operativno-strateška karta
karta v merilu 1 : 1 000 000	strateška karta

² Oro- hidro- in toponimi: izvorna imena pogorij, gorá in gorskih vrhov; hidro- imena tekočih vodá, jezer in morij; topo- imena krajev; oro- imena pokrajin.

³ Legenda — v kartografiji izbor grafičnih znakov-simbolov, ki ponazarjajo naravne in infrastrukturne elemente kartiranega območja. Z manjšanjem merila karte se poenostavlja tudi lik kartografskega znaka.

⁴ Po »anšlusu« 1938 je avstrijski Vojaški Kartografski inštitut na Dunaju (Militärkartographische Institut, Wien) v celotnem sestavu prešel pod poveljstvo

Slika 8. Pregledna karta Tretjega rajha v merilu 1 : 1 000 000 iz leta 1938. Spodaj polovična lista NL 32 in NL 33 dobita 1940 »dopolnilo« v enakih kartah Italije in Jugovzhodne Evrope.

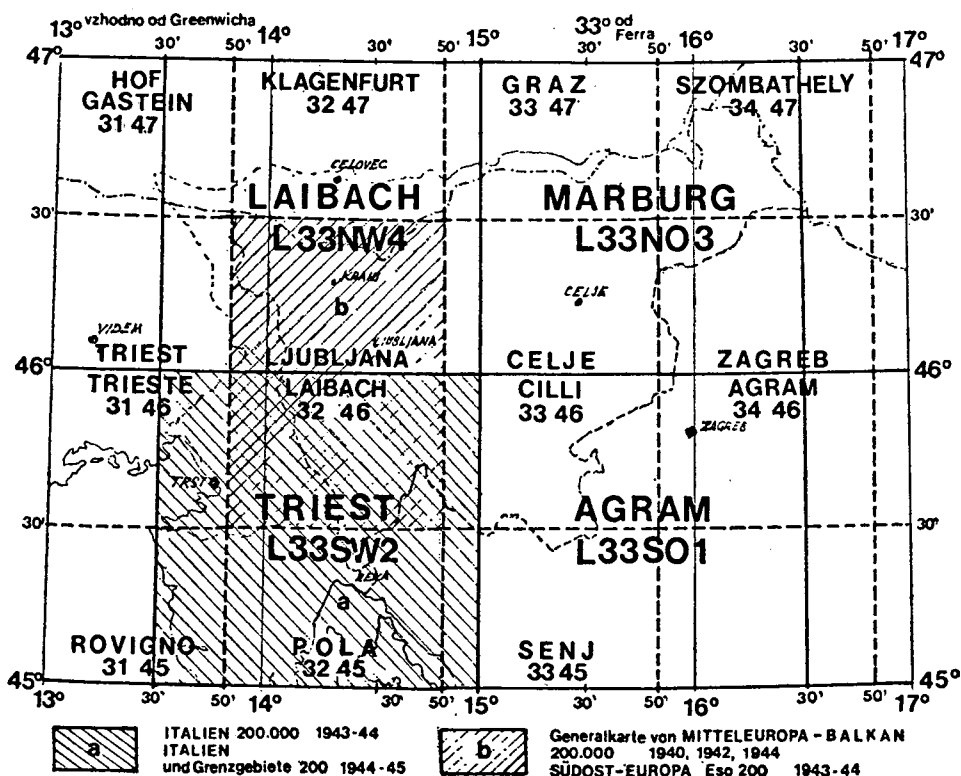
avstrijskega dela območja je na teh listih pretiskan z zamolklo zeleno barvo (gozdovi), kar še poudarja neskladje obeh uporabljenih kartografskih metod.

Junija 1940 je Kartografski in zemljemerski oddelek IV. nemškega vrhovnega poveljstva vojske (Generalstab des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen IV.) pripravil in natisnil kot posebno izdajo (Sonderausgabe) CESTNO KARTO SEVERNE ITALIJE v merilu 1 : 200 000 (Strassenkarte Ober-Italien, M = 1 : 200 000 — Sonderausgabe VI. 1940) na 12 listih/sekcijah v treh navpičnih kolonah s po štirimi vrstami listov; tretja, vzhodna kolona listov dosega greenwiški meridian $14^{\circ} 30'$. Zajema torej ves najzahodnejši predel slovenskega ozemlja na obeh straneh jugoslovansko-italijanske meje in sega na vzhod skoraj do Ljubljane. Karta sodi v pospešene priredbe in natisne preglednih kart v merilu 1 : 200 000, ki so jih nemški generalštabni kartografi — sledeč političnim dogodkom tistega časa — brez predsodkov prirejali po vojnih kartah svojih sosed, največkrat brez privolitve, za potrebe svojih

wehrmachta in nadaljeval delo kot oddelek, specializiran za kartografska vprašanja in operativo Jugovzhodne Evrope in Balkana.

armad. Pregledni karti Tretjega rajha v merilu 1 : 1 000 000 iz leta 1938 — glej sliko 8 — so dodajali nove liste ter jih v merilu kart 1 : 200 000 kosali v interesne pregledne karte Srednje Evrope, Jugovzhodne Evrope in Balkana ter Severne Italije, za karte v večjih merilih znotraj letih pa uporabili in priredili karte balkanskih držav in Italije v merilih 1 : 1 000 000, 1 : 50 000 in celo 1 : 25 000 — zadnje enostavno s fotografskim postopkom.

Oddelek za kartografijo in zemljemerstvo nemškega vrhovnega poveljstva je do maja 1940 pripravil, junija pa pričel z natisom posameznih listov (sekcij) PREGLEDNE KARTE SREDNJE EVROPE — BALKAN v merilu 1 : 200 000 (Generalkarte v Mittel-Europa — 1 : 200 000, Sonderausgabe 40/41.) v stopinjskem izrezu greenwiškega meridianskega sistema z listi v obliki pokončnih rahlo trapezoidnih pravokotnikov z geografskim obsegom 1×1 geografske stopinje po vzporedniku in poldnevniku. Slovensko narodnostno ozemlje zajemajo listi (sekcije te operative karte 31/47 Bad Hofgastein, 32/47 Klagenfurt, 33/47 Graz in 34/47 Szombathely/Steinamanger v pasu 47° severne širine, listi 31/46 Triest, 32/46 Ljubljana/Laibach, 33/46 Celje/Cilli in 34/46 Zagreb/Agram v pasu 46° severne širine ter lista 32/45 Pola in 33/45 Senj v pasu 45° severne

Slika 9. Primer »prekrivanja« kartnih listov po geografskem coniranju različnih kartnih sistemov.

širine. Začetni meridian teh listov je 12° 50' vzhodno od Greenwicha, zadnji, ki še zajema slovensko ozemlje v Prekmurju, pa 16° 32' 04" po Greenwichu, meridian, ki sicer predstavlja vzhodno mejo 5. cone koordinatne mreže, oziroma zahodni rob 6. cone (15°—18°) z izrazito divergenco med conama. Tudi pri tej karti gre v bistvu za neizvirno, izvedeno karto, grafično in v opisu prirejeno kopijo jugoslovanske karte istega merila in stopinjskega sistema (greenwiški, z označbo pariških meridianov). Od jugoslovanskega izvirnika se razlikuje le v barvah: relief, naselja, cestno in železniško omrežje ter imena (toponimi) na karti z obrobniimi pojasnili in legendo so natisnjeni v temno rjavi barvi, vodovje v živo modri, gozdna območja pa ponazarjajo bledezelene krpaste ploskve. Državna meja Jugoslavije z aneksirano Avstrijo in Madžarsko je poudarjena z okrastooranžnim pasom. Vsa topografska imena na slovenskem ozemlju zapadno od državne meje so natisnjena v poitalijančeni obliki — vnesli so jih po italijanski izvirni karti in ne po jugoslovanski (izvedeni) karti tega dela ozemlja — sicer pa še dosledno povzeta po jugoslovanski predlogi.

Kot predloge za osnovo te (izvedene) operativne karte so Nemci uporabili liste avstrijske specialke 1 : 75 000 (za mejno območje Slovenije), Generalne karte Jugoslavije v merilu 1 : 100 000 bivšega jugoslovanskega Vojnogeografskega Inštituta iz let 1929 do 1934 ter za prekmurski del Slovenije specialke Madžarske (Spezialkarte von UNGARN) v merilu 1 : 75 000 iz leta 1925 ter liste Karte Italije (Carta d'Italia) 1 : 100 000 iz let 1928 do 1937. Natis listov, ki zajemajo slovensko ozemlje, je bil dokončan avgusta 1940. Ponovno in le z manjšimi popravki in dodatki (izvirnim imenom listov so dodana še nemška imena) so Nemci to operativno karto natisnili februarja in marca 1941.

Sočasno s pregledno karto GENERALKARTE von MITTELEUROPA-BALKAN 1 : 200 000, v maju in juniju 1940, je načrtovalni oddelek (Heeresplankammer) nemškega vrhovnega poveljstva ukazal natisniti posebno izdajo KARTE JUGOSLAVIJE v merilu 1 : 100 000 (Karte von JUGOSLAWIEN 1 : 100 000 — Sonderausgabe VI. 1940), ki je bila namenjena samo službeni rabi v vojski, s črno natisnjenim opozorilom Nur für den Dienstgebrauch nad desnim zgornjim robom kartnega izreza posameznega lista.

Tudi pri tej posebni izdaji, zasnovani že maja 1940, gre za dosledno kopiranje specialke Vojnogeografskega inštituta Kraljevine Jugoslavije v istem merilu iz let 1929 do 1934. Listi nemške izvedenke so oštevilčeni enako kot na jugoslovanskem originalu: pričinja se z listom Trbiž 1 (ter listoma Tolmin 9 in Trst 23 v naslednjih dveh vrstah, če upoštevamo liste, ki zajemajo slovensko ozemlje onstran tedanje državne meje), originalnim imenom listov so dodane nemške oblike imen v oklepaju (npr. CERKNICA/ZIRKNITZ/); vendar ne na vseh listih karte. Je pa neka posebnost tega nemškega ponatisa iz junija 1940, ki jo velja posebej omeniti, saj je značilna **samo za to izdajo** kopij (izvedenk) jugoslovanskih kart ter se kasneje niti v nemških, niti v zavezniških anglo-ameriških natisih te karte ni ponovila: list (sekcija) te karte BLED 10 je natisnjen na širši, kvadratni poli papirja ter ima dotiskan na levem robu in levo zgoraj del jugoslovanskega državnega ozemlja (Slovenije), ki je na jugoslovanskem originalu sicer natisnjen na listih Trbiž 1 in Celovec 2 (levo zgoraj) in Tolmin 9 (levo ob strani). List CERKNICA (ZIRKNITZ) Blatt 24 u(nd) 25 nemške izvedenke (kopije) pa ima na levem robu dodan predel jugoslovanskega/

slovenskega ozemlja, ki je na jugoslovanskem originalu karte natisnjen na listu Vrhnika 24. Kot bomo videli, so Nemci leta 1944 v poseben namen ponatisnili ta dva neobičajna kartna lista, BLED 10 in CERKNICA (ZIRKNITZ) 24/25, še enkrat, prav tako z označbo stroge zaupnosti. Posebna izdaja (Sonderausgabe) te karte iz leta 1940 je natisnjena v intenzivnejših osnovnih barvah kot jugoslovanska predloga. Uporabljeno je petero barv, okrastorjava za plastnice reliefa, modra za vodovje in njihovo poimenovanje, zelena za gozdove, črna za prometno omrežje, naselja in toponime ter opis karte z legendo; rdeče so označene glavne ceste ter državna meja. Opisni del te posebne izraje karte 1 : 100 000 je bogatejši: na desnem robu posameznega lista je natisnjeno tolmačenje označb in okrajšav srbo-hrvaškega opisa izvirne karte, pojasnilo o jugoslovanski Gauss-Krügerjevi koordinatni mreži in njeni konvergenci, razmerno kotno merilce za odmerjanje koordinat posameznih točk na karti, numerično merilo karte z lestvico 1 cm = 1 km ter podatki o jugoslovanski izvirni izdaji karte. To posebno izdajo KARTE von JUGOSLAWIEN 1 : 100 000 so Nemci postopno natisnjevali od maja 1940 do marca 1941; od listov, ki zajemajo slovensko ozemlje, je bil kot zadnji natisnjen list BLED 10 januarja 1941. Tu velja še omeniti, da so bili tedaj natisnjeni vsi listi te nemške izvedene Karte Jugoslavije predvojnega jugoslovanskega VGI, kar se pozneje ni več zgodilo, saj je karta »odslužila« svoje pri nemškem aprilskem vdoru v Jugoslavijo.

Septembra 1940 je Oberkommando des Heeres zaukazalo pripravo in natis serijo topografskih specialk madžarsko-jugoslovanskega mejnega območja ter za to začasno posebno izdajo pod naslovom UNGARN 1 : 75 000 — Sonderausgabe IX. 1940 uporabilo kot osnovo avstrijske specialke istega merila iz let 1915/16, oziroma 1925/26, ki jih je dunajski Vojaški geografski inštitut (Militärgeographisches Institut Wien) v svojem glavnem zemljemerskem oddelku XIV (Hauptvermessungsabteilung XIV.) dopolnil po specialki Madžarske istega merila iz leta 1930 (Spezialkarte von UNGARN 1 : 75.000 — 1930) ter prilagodil taktično-operativni karti (specialki) Vojnogeografskega inštituta bivše kraljevine Jugoslavije v merilu 1 : 100 000 iz let 1929 do 1934. Natisnjena je bila v štirih barvah. Črtkani relief, sicer značilen za vse avstrijske specialke tega merila, je na tej posebni izdaji natisnjen v temno rjavi barvi, v isti barvi so natisnjeni tudi naselja, prometno omrežje, oro- ter toponimi, obrobje kartnega izreza listov ter osnovni opis karte. Vodovje je natisnjeno v modri, gozdovi, sicer označeni z rastrom drobnih krogecv v osnovni temnorjavi barvi, so dotiskani v blede zelenih barvnih ploskvah. Državna meja med Madžarsko in Jugoslavijo je poudarjena v okrastooranžnim pasom. Slovensko ozemlje — Prekmurje — zajemajo listi (sekcije) 5256 GLEICHENBERG, 5257 NAGYCSAKANY es ZALALÖVÖ in 5357 LENTI s skupno serijsko oznako UNGARN 1 : 75 000. Oro- hidro- in toponimi na slovenskem ozemlju so še povzeti po jugoslovanski predlogi (izvirni karti). Listni izrezi te karte so vpeti v stopinjski okvir tradicionalnega avstrijskega stopinjskega sistema po Ferru vendar so na robu označeni tudi stopinjski meridiani greenwiškega stopinjskega sistema. Na karti je odtisnjena nemška Gauss-Krügerjeva koordinatna mreža — na listu 5357 LENTI se stikata vzhodni rob 5. koordinatne cone (abscisa 15° po Greenwichu) in zahodni rob 6. koordinatne cone (abscisa 18° po Greenwichu) nemške vojaške koordinatne mreže z izrazitim kotom konvergence; označene pa so

tudi stopinje madžarske stereografske mreže — karta je bila namenjena tudi madžarski vojski pri načrtovanem eventualnem skupnem napadu na Jugoslavijo. Zadnji list (sekcija) te karte, ki zajema celotno zahodno Prekmurje z delom Slovenskih goric, list 5356 RADKERSBURG (Radgona), je bil natisnjen šele januarja 1941.

Novembra 1940 je kartografski in zemljemerski oddelek vrhovnega poveljstva nemške vojske dopolnil (reambuliral) in kot **posebno izdajo** ponatisnil PREGLEDNO KARTO SREDNJE EVROPE v merilu 1 : 300 000 (Übersichtskarte von MITTEL-EUROPE, Sonderausgabe XI. 40). Posamezni listi (sekcije) te pregledne karte zajemajo ozemlje v obsegu dveh stopenj po geografski dolžini in ene geografske širine. Slovensko narodnostno ozemlje je kartirano na listih (sekcijah) N 47 TRIEST (12° 20'—14° 20'), O 47 CILLI (14° 20'—16° 20'), N 46 POLA (12° 20'—14° 20') in O 46 SENJ (14° 20'—16° 20'). Lista Trst in Celje ležita med 46 in 47 vzporednikom, lista Pulj in Senj pa med 45 in 46 vzporednikom severne širine. Prek karte je natisnjena Gauss-Krügerjeva koordinatna mreža z razmikom linij na 10 km. Za osnovo te pregledne karte je služila avstrijska pregledna karta ÖSTERREICH 1 : 200 000, ki jo je dunajski Militärgeographisches Institut izdelal v letih med 1926—1933 in ki je ob novi izdaji v letu 1940 dobila le malenkostne popravke. Ta kartografsko solidno in lično izdelana pregledna karta je natisnjena v štirih barvah: blagi črtkasti relief je okrastorjave barve, vodovje modro, gozdovi so bledezeleni, pomembnejše ceste so natisnjene v rdeči barvi. Oro- in toponimi, stopinjsko obrobje ter celoten opis karte z legendo in pojasnili je natisnjeno v temno rjavi barvi. Ta karta vsekakor sodi med grafično in kartografsko uspelejšje natise posebnih izdaj nemškega vrhovnega poveljstva. Žal so se ohranili pri nas le redki posamezni listi.

Spomladi 1940 je berlinski Vojaški geografski inštitut dopolnil in natisnil novo (drugo) naklado Pregledne karte Nemškega rajha v merilu 1 : 1 000 000 — ÜBERSICHTSKARTE des DEUTSCHEN REICHES, 1 : 1 000 000 1940 — ki je, kot smo že omenili, postala v naslednjih vojnih letih osnova nemške kartografske delitve jugovzhodne in južne Evrope v cone s serijami topografskih kart vseh standardnih meril. »Vpeta« je v stopinjski okvir greenwiških poldnevnikov in izdelana po metodi topografskih znakov in legende, istovetnih z znaki in legendo od leta 1938 dalje veljavne Karte sveta. Brez dvoma velja ta izdaja karte v letu 1940, natisnjena v petih barvah (črni, modri, okrastorjavi, bledezeleni in rdeči barvi) za eno najuspelejših modernih vojaških topografskih kart nasploh. Slovensko narodnostno ozemlje zajema najjužnejši polovični list te karte, VZHODNE ALPE (od 12° do 18° po Greenwichu ter od 46° do 48° severne širine), vendar le severni pas slovenskega ozemlja nad 46. vzporednikom. Ostali del slovenskega ozemlja je zajet na listu NL 33 TRIEST, oba lista so do celotnega obsega — do 44. vzporednika — dopolnili kot izvedeno karto po jugoslovanskih in italijanskih predlogah (izvirnih kartah) šele leta 1943. Z njima se bomo v tem opisu še srečali.

Dejstvo, da je pronacistično, do fanatičnega oboževanja Hitlerja in njegovega »novega reda« v Evropi razvneto nemška narodna manjšina v predvojni Jugoslaviji odigrala tudi zelo uspešno vlogo v nemški obveščevalni in vohunski dejavnosti Canarisovega Abwehra in Himmlerjeve SD, je znano in zgodovinsko potrjeno. Obe vohunski centrali sta v članih znova legaliziranega Kulturbunda

našli zavzete sodelavce-amaterje tako rekoč na vsakem koraku. Eden posrednih rezultatov te široko razvejane in odlično delujoče nemške vohunske dejavnosti v Jugoslaviji in še posebej v Sloveniji je aprila 1940 natisnjena strogo zaupna Karta obrambnih naprav in utrdb jugoslovanske meje s tretjim rajhom, pregledna karta z izvirnim naslovom BEFESTIGUNGSKARTE JUGOSLAWIEN 1 : 200 000, ki jo je pripravil na podlagi obilice bolj ali manj zanesljivih vohunskih podatkov in neposredno pretihotapljenih kopij jugoslovanskih načrtov posebni oddelek vojaške obveščevalne službe nemškega štaba za Vzhod (O Qu IV. Fr. H. Ost (I), Oddelek za vojaško kartografijo in zemljemerstvo nemškega vrhovnega poveljstva vojske pa dal natisniti na odgovarjajoče liste (sekcije) Pregledne karte Srednje Evrope — BALKAN v merilu 1 : 200 000 (GENERALKARTE v. MITTELEUROPA — BALKAN 1 : 200 000) iz junija 1940 — ki jo že poznamo — v živo rdečem pretisku. Zavarovali so jo z oznako stroge zaupnosti ter navedbo 88. člena rajhovskega kazenskega zakonika o sankcijah v primerih zlorabe njene stroge zaupnosti (= edina nemška medvojna VTG karta z natisnjeno navedbo tega člena). Po posebni legendi so na obmejne liste (sekcije) te karte natisnjeni znaki, ki tolmačijo jugoslovanske obrambne objekte in naprave vseh vrst oborožitve in obrambne moči ne samo obmejne obrambne črte (»linije u Karavankama i dravskog mostobrana« v ted. jugosl. vojaškem žargonu), temveč tudi njenega širšega zaledja do Gorjancev. Natisnjeno je stanje teh naprav, kakršnega so Nemci poznali novembra 1940 (rdeče natisnjeno opozorilo: Stand 1. 11. 1940 v desnem zgornjem kotu listov karte). Zanimivo pri tem pa je, da so Nemci vkartirali tudi objekte, katerih podatki o lokaciji in obrambi moči (»posadno stanje«) so bili samo približni.

Jugoslovanske obrambne objekte in naprave na zahodni (italijanski) in severni meji ter njenem zaledju v Sloveniji prikazujejo listi (sekcije) BEFESTIGUNGSKARTE JUGOSLAWIEN 1 : 200 000 Blatt 31/47 Hofgastein, 32/47 Klagenfurt, 33/47 Graz in 34/47 Szombathely/Steinamanger ter 31/46 Triest, 32/46 Ljubljana (Laibach), 33/46 Celje (Cilli) in in 34/46 Zagreb (Agram). Podrobneje, predvsem po jugoslovanski, italijanski in tudi nemški izvorni dokumentaciji, ki se je ohranila, obravnavam vsebinsko te strogo zaupne karte v posebnem sestavu⁵ tu naj zadostuje le njena navedba. Navedem naj le še, da je ta karta, oziroma njeni zgoraj navadeni listi, pri nas prava rariteta celo v z medvojnimi vojaškimi kartami bogatejših arhivskih kartnih fondih.

Zasedba in delitev Slovenije na okupacijska območja

Odlično pripravljene ter opremljene z vsemi potrebnimi vojaško-logističnimi podatki⁶ so enote nemškega vermahta po »operacijskem načrtu Marita« (Operationsplan »Marita«) na Hitlerjev ukaz s šifro »Aktion 25« iz graške in

⁵ Napad na Jugoslavijo aprila 1941 — tokrat na vojaških topografskih kartah, OBZORNİK 1984/4.

⁶ Vojaško-logistični podatki: v avstroogrski kartografiji tudi Ökonomische Aufnahme (= gospodarski posnetek terena); v sodobni vojaški kartografiji za gibanje in aktivnosti vojske pomembni gospodarski in infrastrukturni popis območja vojaške topografske karte. Po prvi svetovni vojni se ti »ekonomski«, oziroma logistični podatki »preselijo« na hrbtno stran posebnih logističnih kart z dodatno, simbolov bogatejšo legendo. Logistične karte, pretežno merila 1 : 25 000, so strogo zaupne narave, za ažuriranje podatkov na njih skrbi vojaška obveščevalna služba.

celovške smeri vdrle 6. aprila prek slovenske severne meje, presenetile in zlomile šibki odpor že razpadajoče jugoslovanske vojske ter v šestih dneh zasedle ôni del Slovenije, ki ga je Hitler že pred 3. aprilom določil za nemški del ozemeljskega plena razkosane Jugoslavije.

Nacistične »civilne« in policijske oblasti, ki so hkrati z enotami vermahta prestopile slovensko severno mejo ter takoj — ob močni podpori pripadnikov Kulturbunda — upostavile načrtovano in odlično organizirano okupacijsko upravo na Gorenjskem in Štajerskem, so razpolagale z **lastnimi topografskimi kartami**. Obseg našega orisa nemškega vojaškega kartografskega fonda okupirane Slovenije med leti 1941 do 1945 ne dopušča širšega opisa vzrokov in nastanka **dvojnosti** tega fonda — zadovoljiti se moramo z ugotovitvijo dejstva, da je nacistična civilna (politična in policijska oblast / z vermanšaftom in domobranstvom) uporabljala ves čas vojne, oziroma okupacije in akcij proti NOV in POS, **drugačne** (vojaške) topografske karte, kot pa jih je sicer na istem in širšem zasedenem ozemlju jugovzhodne Evrope uporabljala nemška redna vojska (Wehrmacht). To dejstvo nam je ob obilici primerkov kart ene in druge vrste v naših arhivih sicer očitno, ne pa vedno tudi razumljivo.

Nacistična civilna uprava in policija sta na zasedenem slovenskem ozemlju uporabljali najprej provizorični, kasneje pa dopolnjeni ponatis nekdanje avstrijske standardne »specialke« v merilu 1 : 75 000 z naslovom SPEZIALKARTE der ALPEN- und DONAU REICHSGAUE (Posebna karta alpskih in obdonavskih pokrajin). Dunajski vojaški geografski inštitut je na zahtevo nacističnega Urada za utrjevanje nemštva in nemškega inštituta za jugovzhod v Gradcu pričel pripravljati to karto že leta 1939, vendar so ga politični in vojaški dogodki — zasedba dela Slovenije po zlomu predaprilske Jugoslavije — prehiteli v toliko, da karta aprila 1941 še ni bila dokončana v celotnem obsegu ter jo je bilo treba dopolniti z listi osrednjega slovenskega ozemlja avstrijske izdaje iz leta 1938. Ta kompromisna začasna izdaja torej še ne nosi svojega kasnejšega uradnega imena, niti ne oštevilčenja (nomenklature) svoje predloge iz 1938, ima še stara poimenovanja listov (sekcij), natisnjena je samo v črni barvi ter je — razumljivo — brez nemške vojaške koordinantne mreže. Natis te karte so na Dunaju dokončali šele junija 1941.

Toda že aprila 1941 so na Dunaju pohiteli s priredbo in natisom ponovne izdaje te karte. Natisnjena je sicer v enaki črno-beli topografski tehniki starejših avstrijskih »specialk« merila 1 : 75 000, vendar v ostrem in jasnejšem od-tisu. Uporabljena je stara nomenklatura posameznih listov, prav tako še njihovo staro poimenovanje. Imena krajev, voda, gorovij in gorskih vrhov so dosledno povzeta po avstrijski predlogi, večji in pomembnejši kraji imajo tudi še slovenska imena, natisnjena v manjšem tisku v oklepajih. Obrobje kartnega lista je na desni strani in spodaj širše: namenjeno je kasnejši obsežnejši legendi topografskih znakov in glosariju kratic/okrajšav ter nekaterim kartografskim pojasnilom, ki jih izvirne avstrijske karte tega merila niso vsebovale. Vidno, polkrepko tiskano in podčrtano opozorilo Nur für den Dienstgebrauch (Samo za službeno uporabo) v desnem zgornjem kotu lista zgovorno izpričuje namen te karte.

Dokončno detajlno določitev meje med nemško in italijansko okupacijsko cono, oziroma zasedbenim ozemljem, nasplošno in poenostavljeno imenovane

1:75.000

SPEZIALKARTE DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE, BOSNIENS
UND DER HERZEGOWINA — M 8 1 WIEN (1882, 1896) 1916
SPEZIALKARTE DER ALPEN- U. DONAU- REICHSGRADE
M 6 1 WIEN HM XIV 1941 (1942, 1943) 1944

46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	52.56 ZONE 18 COL. XIV GLEICHENBERG
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.56 ZONE 19 COL. XIV RADKERSBURG UND LUTTENBERG RADGONA IN LJUTOMER
46 15	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.55 ZONE 20 COL. XIV PETTAU PTUJ
46 00	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	55.55 ZONE 21 COL. XIII ROHITSCH UND DRACHENBURG ROGATEC IN KOZJE
45 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	56.55 ZONE 22 COL. XII GURKFELD, RANN UND SAMOBOR KRŠKO-BREŽICE IN SAMOBOR
45 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	57.55 ZONE 23 COL. XIII JASKA JASTREBARSKO
46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.54 ZONE 19 COL. XII UNT DRAUBURG DRAVOGRAD
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.54 ZONE 20 COL. XII PRASSBERG A. D. SANN MOZIRJE
46 15	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	55.54 ZONE 21 COL. XII CILLI UND RATSCHACH CELJE IN RADEČE
46 00	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	56.54 ZONE 22 COL. XII RUDOLFSWERTH NOVO MESTO
45 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	57.54 ZONE 23 COL. XII GOTTSCHEE UND TSCHERNEMBEL KOČEVJE IN CRNOMELJ
45 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	58.54 ZONE 24 COL. XI ALTENMARKT UND OGULIN STARI TRG IN OGULIN
46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.53 ZONE 19 COL. XI VÖLKERMARKT VELIKOVEC
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.53 ZONE 20 COL. XI EISENKÄPPEL UND KÄNKER ŽELEZNA KAPLA IN KOKRA
46 15	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	55.53 ZONE 21 COL. XI LAI BACH LJUBLJANA
46 00	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	56.53 ZONE 22 COL. XI WEIXELBURG UND ZIRKNITZ VIŠNJA GORA IN CERKNICA
45 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	57.53 ZONE 23 COL. XI LAAS UND ČABAR LOZ IN ČABAR
45 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	58.53 ZONE 24 COL. XI DELNICE UND FIUME DELNICE IN RIJEKA
46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.52 ZONE 19 COL. X KLAGENFURT UND VILLACH CELOVEC IN BELJAK
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.52 ZONE 20 COL. X RADMANNS DORF RADOVLJICA
46 15	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	55.52 ZONE 21 COL. X BISCHOFLACK UND IDRIA ŠKOFJA LOKA IN IDRJA
46 00	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	56.52 ZONE 22 COL. X HAIDENSCHAFT UND ADELSBERG AJDOVSCINA IN POSTOJNA
45 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	57.52 ZONE 23 COL. X SESANA UND ST PETER SEŽANA IN PIVKA
45 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	58.52 ZONE 24 COL. X PINGUENTE UND VOLOSCA BUZET IN VOLOSKA
46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.51 ZONE 19 COL. IX BLEIBERG UND TARVIS BLEIBERG IN TRBIŽ
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.51 ZONE 20 COL. IX FIJTSCH BOVEC
46 15	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	55.51 ZONE 21 COL. IX TOLMEIN TOLMIN
46 00	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	56.51 ZONE 22 COL. IX GÖRZ UND GRADISCA GORICA IN GRADIŠKA
45 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	57.51 ZONE 23 COL. IX TRIEST TRST
45 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	58.51 ZONE 24 COL. IX MONTONA UND CITTANOVA MOTOVUH IN NOVI GRAD
46 45	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	53.57 ZONE 19 COL. XIV LENDAVA UND LENTI LÉNDAVA IN LENTI
46 30	31°	3° 30'	3° 30'	33° 30'	54.57 ZONE 20 COL. XIV WARAZDIN VARAZDIN

Slika 10. Shema listov avstrijske in nemške vojaške karte slovenskega ozemlja v merilu 1 : 75 000, s staro in novo nomenklaturo in dvojezičnim poimenovanjem listov.

(demarkacijska črta« je opravila posebna nemško-italijanska osrednja razmejitvena komisija (Deutsch-italienische Zentralgrenzkommission) med 8. julijem in 13. septembrom 1941. Sicer je Hitler že 12. aprila 1941 določil dokončno zasedbene cone v Sloveniji: Tretji rajh si pridrži Gorenjsko in »Spodnjo« Štajersko z 90 km dolgim in 10 do 15 km širokim pasom ozemlja južno od reke Save, Madžarska dobi Prekmurje, Notranjsko in Dolenjsko z Belo krajino do meje z ustaško Neodvisno državo Hrvaško pa si prisvoji fašistična Italija. S to delitvijo so se morali Italijani sprijazniti na obeh skupnih dunajskih konferencah o »organizaciji jugoslovanskega prostora« 18. in 19. ter 21. in 22. aprila 1941.⁷ Nemški del osrednje razmejitvene komisije se je na to zahtevno delo tudi dobro pripravil, komisiji je nudil vse potrebno topografsko in kartno gradivo.

Višji zemljemerski oddelek Vojaškega geografskega inštituta na Dunaju je dal nemško-italijanski osrednji razmejitveni komisiji na razpologo dveje karti — izvedenk v ta namen. Prva je bila **delni ponatis** znane avstrijske specialke v merilu 1 : 75 000 z listi (sekcijami) nad 46. severnim vzporednikom ter tremi listi (5653 Višnja gora in Cerknica, 5654 Novo mesto in 5655 Krško, Brežice in Samobor) pod 46. vzporednikom, tiskana v temno rjavi barvi. Druga, za nas važnejša od prve, je bila priredba **iste karte**, oziroma njenih uporabljenih listov v **merilo 1 : 25 000**, tiskana prav tako v rjavi barvi. Natis obeh teh kart je bil številčno zelo omejen in namenjen predvsem kot kartna priloga zaključnemu poročilu razmejitvene komisije in bilateralnemu/dvostranskemu državnemu aktu in poteku meje med obema podpisnicama, tretjim rajhom in fašistično Italijo. Ustrezne liste (sekcije) obeh kart so dobile v strogo zaupno uporabo nemške politične in policijske oblasti v Škofji Loki, Litiji in Brežicah ter poveljstva nemških graničarskih enot v obmejnem pasu: demarkacijska črta je bila na teh listih kart obeh meril natisnjena v intenzivni rdeči barvi.⁸

Po potrditvi sporazuma o poteku demarkacijske črte prek Slovenije je dunajski Vojaški geografski inštitut pohitel z »redno« izdajo, oziroma natisom te karte v merilu 1 : 75 000: črno-bela specialka, namenjena »samo službeni rabi« (kot smo jo opisali zgoraj) je pozimi 1941/42 izšla z živo rdečim natisom demarkacijske črte (»državne meje«) in mejno črto med Gorenjsko in Štajersko, oziroma politično-upravnima pokrajinama Koroško (»Gau Kärnten«; ta je »pridobila« nekdanji mežiško-guštanjanski okraj) in Štajersko (»Gau Steiermark«), v kateri pa je imelo spodnje Posavje in Posotelje poseben status »naselitvene cone A«. Varianta te »specialke« v blede rjavi barvi z naslovom DEUTSCH-JUGOSLAWISCHE GRENZE 1 : 25 000 (vsekakor presenetljivo nelogično), običajno legendo topografskih simbolov za to merilo karte, armadno koordinatno mrežo, navedbo odklona magnetnice in navedbo izvirne karte, po kateri je bila izdelana na širšem desnem robu kartnega lista, ima na listih 5552 Bischofslack 1, 2, 3 in 4, 5553 Laibach 3 in 4, 5554 Cilli 3 in 4, 5653 Weixelberg 2, 5654

⁷ Nemško-italijanski državni protokol s podrobnim popisom in karto je v celoti ohranjen v Vojaškem zgodovinskem inštitutu (VHI) v Beogradu. Javnosti še ni dosegljiv.

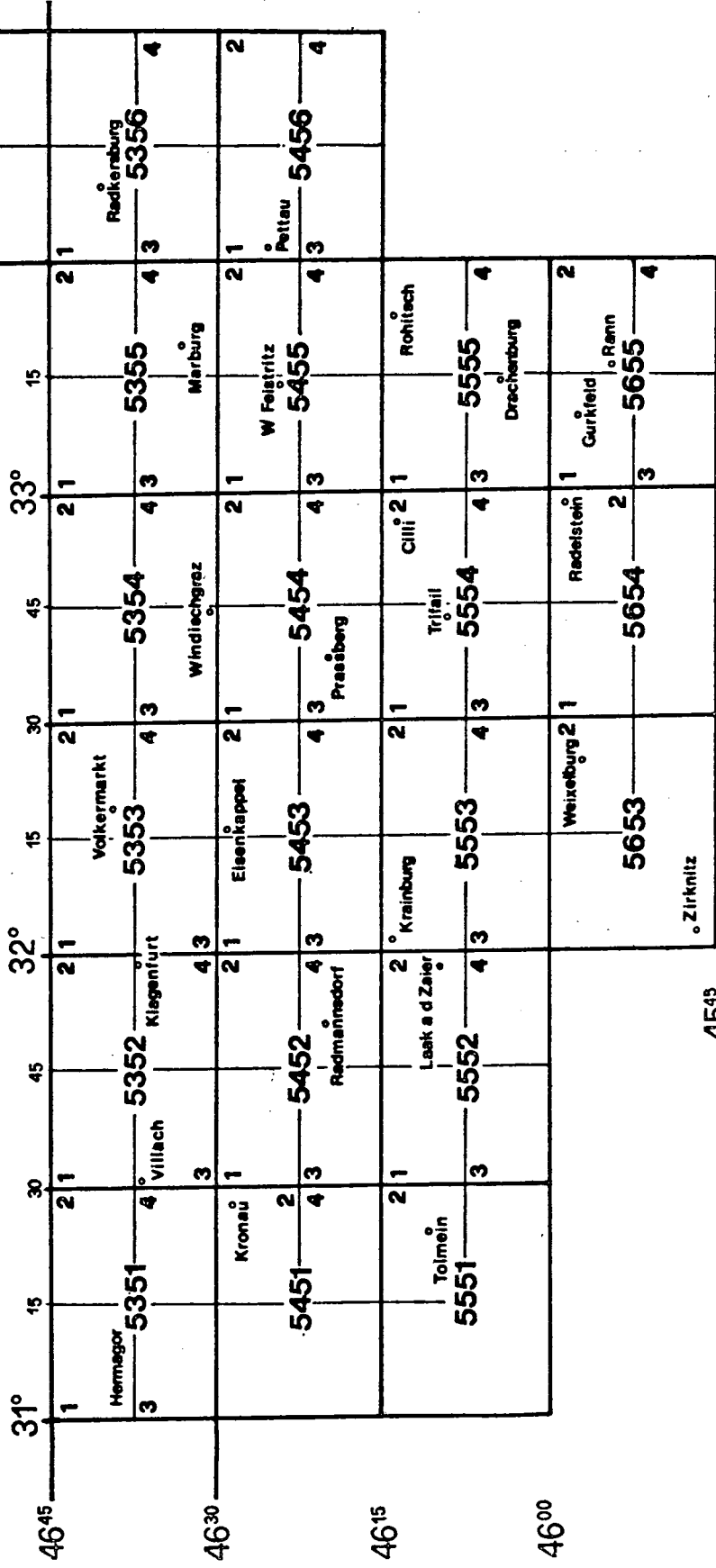
⁸ Liste/sekcije Škofja Loka (Lack a. d. Zeier) 2, 3 in 4 hrani Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane (prej MaLj), oddelek arhiva v Škofji Loki. To so edini arhivsko ohranjeni izvodi te karte pri nas.

SPEZIALKARTE DER ALPEN-U.DONAU-REICHSGAUE
M G I WIEN HVA XIV 1941

ALTE ÖSTERR. LANDESAUFNAHME
OKH WIEN 1936

1:75.000
1:25.000

30 45 34°
1 2
3 Bad Gleichenberg 4
5256

45⁴⁵

Slika 11. Shema listov karte merila 1 : 75 000 in detajlne karte merila 1 : 25 000 z demarkacijsko črto med nemško in italijansko okupacijsko cono iz 1941, »osnovna« karta nemških okupacijskih oblasti in policije na zasedenem ozemlju Slovenije do sept. 1943.

Radelstein 1 in 2 ter 5655 Gurkfeld-Rann 1 in 3 natisnjeno predlagano demarkacijsko črto v rdeči in modri barvi. Dosedanje ugotovitve potrjujejo, da je bila varianta karte z rdeče-modrim natisom demarkacijske črte namenjena poveljstvom nemške vojske na okupiranem območju kot provizorična, začasna izdaja, ki je po 13. septembru 1941 razveljavljena, nadomestila pa jo je črno-bela, fotografsko v merilu 1 : 25 000 povečana groba kopija avstrijske izvirne karte 1 : 75 000 iz leta 1936, na katero je dalo vrhovno poveljstvo nemške vojske (OKH — Oberkommando des Heeres) nemško-italijansko demarkacijsko črto prek Slovenije natisniti v intenzivno vijoličasti barvi. To karto so uporabljale le nemške граниčarske enote tudi še po jeseni 1943, saj je ostala demarkacijska črta praktično nespremenjena tudi po kapitulaciji Italije kot mejna črta nemške operativne cone Jadransko primorje (Operationszone Adriatisches Küstenland) vse do zloma in vojaškega poraza tretjega rajha v maju 1945.

Ko je bil zgodaj jeseni 1941 ozemljski »plen« v jugovzhodni Evropi, na Balkanu »dokončno« porazdeljen med glavna partnerja in njune vazale, ko je v okupiranih deželah že zavladal »novi red« v vsej svoji grozovitosti popolne pokoritve in uničevanja, je tudi nemško vrhovno poveljstvo vojske pričelo svoje začasne in »posebne« kartne izdaje okupiranih ozemelj nadomeščati z rednimi izdajami. Oddelek za kartografijo in zemljemerstvo nemškega vrhovnega poveljstva je kasno jeseni in pozimi 1941/1942 pričel s pripravami za izdajo novih topografskih kart jugovzhodne Evrope v vseh standardnih merilih. Kot prva je bila januarja 1942 pripravljena ter v naslednjih dveh mesecih natisnjena dopolnjena GENERALNA KARTA SREDNJE EVROPE — BALKAN v merilu 1 : 200 000 (Generalkarte von MITTELEUROPA — BALKAN 1 : 200 000), ki se razlikuje od enake generalne, oziroma pravilneje, operativne karte iz junija 1941 ne samo v dostavku v naslovu vseh listov/sekcij te karte, Posebna izdaja — Izdaja št. 1. Stanje 1918. Dodatki 1942 s koordinatno mrežo (SONDERAUSGABE — AUGABE Nr. 1. Stand 1918. Einzelne Nachträge I. 1942 mit Gitternetz), temveč tudi v natisu nove »državne« razdelitve slovenskega ozemlja med tri okupatorje z mejami, določenimi poleti in jeseni 1941. Ta izdaja operativne karte Balkana — jugoslovanskega ozemlja — torej povzema potek demarkacijske črte med nemško in italijansko zasedbeno cono prek osrednje Slovenije kot dokončno mejo med Tretjim rajhom in Italijo, določeno s pogodbo o razmejitveni črti, podpisano septembra 1941. To opombo,⁹ natisnjeno v rdeči barvi, ter prav tako opombo o določitvi in pogodbi o poteku mejã med Italijo in ustaško Neodvisno državo Hrvaško ter med rajhom in Madžarsko¹⁰ so Nemci vztrajno natisnjevali na vse svoje izdaje topografskih kart, ki zajemajo jugoslovansko, oziroma slovensko ozemlje — tako na karte

⁹ Opomba: Grenzverlauf Deutsches Reich — Italien nach Niederschrift der deutsch-italienischen Zentralgrenzkommision vom 13. IX. 1941. (Potek meje med nemškim Rajhom in Italijo po podpisu (protokola) nemško-italijanske osrednje mejne komisije 13. septembra 1941.)

¹⁰ Vorläufige Grenzverlauf Ungarn-Kroatien nach Vorlage der Auswärtigen Amtes. Stand 1. 2. 1942.

Vorläufige Grenzverlauf Italien-Kroatien nach Vorlage der Auswärtigen Amtes. Stand 1. 2. 1942.

Vorläufige Grenzverlauf Deutsches Reich-Ungarn nach Erl. d. RMdl. VI a 6753/42 — 6860 v. 30. VIII. 1942.

Eso 200, Ey 100, Ey 50, Spezialkarte v Alpen- u. Nonau- Reichsgaue in Jugoslawien 1 : 25 000 — ne oziraje se na kapitulacijo Italije septembra 1943 in ozemeljsko-upravne spremembe, ki jih je ta povzročila — o tem nekaj več kasneje — vse do svojega poraza v maju 1945.

Posamezni listi/sekcije te operativne karte (»generalne« karte) so vpeti v stopinjski okvir po greenwiškem meridianu, zajemajo ozemeljsko območje 1×1 geografske stopinje, vendar s premikom izreza listov na $50'$ (minut) vsake stopinje po vzporedniku. Slovensko narodnostno ozemlje zajemajo naslednji listi te operativne karte: 31/47 BAD GASTEIN (z začetnim poldnevnikom $12^{\circ} 50'$ po Greenwichu, kar ustreza $30^{\circ} 30'$ standardne avstrijske stopinjske mreže po Ferru ter $10^{\circ} 30'$ po Parizu predvojne jugoslovanske generalne karte istega merila in formata), list 32/47 KLAGENFURT, list 33/47 GRAZ in list 34/47 SZOMBATHELY v pasu $46^{\circ} 30'$ do $47^{\circ} 30'$ severne širine ter listi 31/46 TRIEST, 32/46 LJUBLJANA, 33/46 CILLI in (delno 34/46 AGRAM/ZAGREB v pasu $45^{\circ} 30'$ do $46^{\circ} 30'$ severne širine. Karta je natisnjena v štirih osnovnih barvah, temno rjavi, modri, blede zeleni in okrasto oranžni. Črtkani relief, naselja in prometno omrežje, ves topografski opis (oro- toponimi) ter obrobje, naslov in opis karte je natisnjen v temno rjavi barvi, vodovje v modri, gozdna območja pa v blede zeleni barvi, kar daje karti sicer dokaj umirjeni ton, zmanjšuje pa — v predelih z razgibanim reliefom, gorovjem — njeno preglednost. Topografsko poimenovanje slovenskega dela ozemlja je posneto po poimenovanju na avstrijski generalni karti iz leta 1918 ter vsaj na tej izdaji karte nemško uradno preimenovanje slovenskih krajev na Gorenjskem in Štajerskem iz leta 1942 še ni upoštevano, saj so bili vsi listi karte okupiranega slovenskega ozemlja natisnjeni že pred odredbo o preimenovanju. Format listov karte je 51×68 cm, desni in spodnji rob sta izkoriščena za legendo (desno), koordinatni kotomer, navedbo kart, po katerih je bila ta izdaja karte pripravljena,¹¹ shemo komplementarnih listov karte ter shemo političnih mej, ob katerih je pomembni navedek odklona kompasne igle v januarju 1941. Natis koordinatne mreže (5 cm na karti je 10 km v naravi) v temno rjavi barvi, enaki enojnemu stopinjskemu obrobju izreza posameznega lista je na tej operativni karti še neizrazit, velja pa pripomniti, da se na listu/sekciji 31/46 TRIEST prekrivata robni črti vzhodne meje koordinantnega pasu 12° (conama 4) ter zahodne meje 5. koordinantne cone (abscisa X je meridian 15°). Divergenca med conama 4 in 5 (ter 5 in 6) je znatna ter na tej karti takoj opazna.

Sočasno s pripravami za natis operativne karte GENERALKARTE v. MITTELEUROPA — BALKAN 1 : 200 000 so v Oddelku za zemljemerstvo XIV dunajskega geografskega inštituta potekale priprave in redakcija ponatisa operativno-strateške karte, oziroma avstrijske državne pregledne karte v merilu 1 : 500 000, ÜBERSICHTSKARTE OESTERREICHS 1 : 500 000 iz leta 1915 in reambulirane leta 1934. Po nacistični redakciji je ostala ta karta, prirejena kot začasna izdaja, brez naslova. Karta zajema območje Gornje in Spodnje Donave (Avstrije), Salzburga, Tirolske s Vorarlbergom, Koroške in Štajerske, seže pa do 46° -skega vzporednika ter na listih/sekcijah VENEDIG/Benetke in

¹¹ Uporabljene so bile avstrijska specialka 1 : 75 000, Karta Italije 1 : 25 000 in 1 : 50 000 ter dopolnitve po Karti Italije 1 : 100 000 iz let 1923/33 in Karti Jugoslavije — Carta »J« 1 : 100 000 iz leta 1929.

AGRAM (Zagreb) zajame tudi vse slovensko okupirano ozemlje. Stopinjska mreža posameznih listov te karte sloni na poldnevnikih Ferro-vega sistema, posamezen list pa zajema ozemlje treh dolžinskih in dveh širinskih stopinj. Natisnjena je bila v petih osnovnih barvah v offset tisku in le z najnujnejšim opisom (legenda). Leto kasneje jo je nadomestila redna izdaja z naslovom EU-ROPA 1 : 500 000, ki si jo bomo ogledali kasneje, tu velja omeniti le še to, da je bila njena začasna izdaja iz leta 1942 natisnjena v zelo skromni nakladi ter da jo je celotno težko najti ne samo pri nas, temveč celo v nekaterih nemških arhivih.

Do kapitulacije Italije septembra 1943

Prve mesece leta 1943 je kartografski in zemljemerski oddelek vrhovnega poveljstva nemške vojske (OKH, Gen. St. d. Heeres — Chef des Kriegskarten- und Vermessungswesen) nadaljeval z redakcijo in natisom spredaj že omenjene, sredi leta 1942 pričete detajlne taktične karte (»specialke«) JUGOSLAWIEN 1 : 25 000 v trobarvnem offsetnem tisku. Del listov te karte je bil, kot smo že omenili, natisnjen do konca leta 1942, listi zahodnega geografskega izreza te karte, zajemajoči ozemlje zapadno od 12°-skega poldnevnika po Parizu — tu gre za vse liste merila 1 : 25 000 sekcij Tolmin, Bled in Vrhnika bivše jugoslovanske karte VGI 1 : 100 000 — pa so bili pripravljene in natisnjene v pomladanskih mesecih leta 1943. Kot vemo, bivši jugoslovanski Vojaški geografski inštitut pred zlomom kraljevine aprila 1941 ni dokončal vseh »slovenskih« listov tedanje specialke merila 1 : 25 000 ter so tej jugoslovanski karti manjkali listi CELJE 2 c in 2 d, CELJE 3 b, CELJE 4 a, 4 b, 4 c in 4 d, ROGATEC 1 c in 1 d, ROGATEC 2 c in 2 d, ROGATEC 3 a, b, c in d, ROGATEC 4 a, b, c in d, PTUJ 1 c in 1 d, PTUJ 2 c in 2 d ter NOVO MESTO 2 a in 2 b, SAMOBOR 1 a, b, c in d, SAMOBOR 2 a, b, c, d in SAMOBOR 3 a. Začasno rešitev vprašanja manjkajočih izvirnih kart tega merila je nemški OKH našel v ponatisu fotografske povečave standardne avstrijske karte 1 : 75 000 v črno-beli izvedbi v merilu 1 : 50 000 — to so uporabljali tudi nemški italijanski partnerji — a ker je bila ta v vsakem oziru zastarela, je bilo treba kar se da naglo najti in izvesti boljšo rešitev. Najpreprostejša in najhitrejša rešitev je bila — razumljivo — le fotografska povečava izbrane najprimernejše karte. Zato so znova fotografsko povečali liste stare avstrijske »specialke« tako imenovane tretje deželne izmere v letih 1878/79 v merilu 1 : 75 000 in v črno-belem natisu, ki je bila med prvo svetovno vojno delno reambulirana (leta 1916), potem pa med leti 1928 do 1934 v dunajskem vojaškem geografskem inštitutu (Militärgeographisches Institut) občasno dopolnjevana, pa ob pripravah na vdor v Jugoslavijo nekako zanemarjena. OKH je zdaj nadoknadil zamujeno ter liste/sekcije te karte s (starimi) naslovi CILLI und RATSCHACH (Celje in Radeče), ROHITSCH und DRACHENBURG (Rogatec in Kozje), PETTAU (Ptuj), RUDOLFSWERTH und GURKFELD (Novo mesto in Krško) ter list RANN und SAMOBOR (Brežice in Samobor) znova fotografsko povečal v merilo 1 : 25 000.

Dvojna povečava v stopinjskem sistemu karte ni povzročila neskladnosti, saj se stopinjska mreža poldnevnikov po Ferru (stara avstrijska stopinjska razdelitev) v poldnevniku 33° — ta poteka prek Slovenije — »ujame« z 13°-

skim poldnevnikom pariške stopinjske mreže, po tej pa je bila izdelana predvojna jugoslovanska karta merila 1 : 25 000. Novi listi so torej vpeti v zaključeno stopinjsko mrežo po Ferru, z oznako pariških in greenwiških poldnevnikov na obrobju. Prek listov je v črni barvi odtisnjena stara koordinatna mreža, dokaj svojevrsten pa je topografski izgled novih listov. Dvojna povečava je sicer fino Lehmannovo tehniko črtkanja reliefa ojačila/karikirala do tolikšne mere, da je bilo potrebno relief dopolniti še z izohipsami/plastnicami. Močno zgostitev reliefa še povečujejo kraji, ceste, neobarvani potoki in reke, železnice ter ostali topografski znaki z oro-, hidro- in toponimi v dvojni velikosti. Gozdovi so natisnjeni v bledi travnato zeleni barvi. Prek karte je v vijoličasti barvi odtisnjena veljavna nemška (OKH) koordinatna mreža (4 cm = 1 km) v isti vijoletni barvi pa so natisnjene tudi nove meje med nemško okupacijsko cono in Ljubljansko pokrajino, oziroma Neodvisno državo Hrvaško in Madžarsko. Novi listi (sekcije) te karte so ohranili velikost in obliko — ter opis — detajlne taktične karte JUGOSLAWIEN 1 : 25 000.

Sredi poletja, v avgustu 1943, je bila v dunajskem Vojaškem geografskem inštitutu dokončana redakcija in pripravljen natis delno dopolnjene nove izdaje standardne avstrijske specialke 1 : 75 000, ki je pod naslovom SPEZIALKARTE der ALPEN- und DONAU- REICHSGAUE 1 : 75 000 (Podrobna karta alpskih in donavskih dežel rajha, 1 : 75 000) postopno prihajala iz tiskarne (tudi v ponovnih natisih posameznih listov) še vse naslednje leto 1944. To lično in zanimivo karto v Sloveniji dobro poznamo, saj sta jo uporabljali nemška civilno-politična uprava (s pomožnimi enotami wehrmannschafta) ter, leta 1944, nekateri štabi kvizlinških enot slovenskega domobranstva.

Natisnjena je bila v treh osnovnih barvah: v črni barvi je bil natisnjen črtkasti relief, prav tako vse prometno omrežje ter ves imenski opis in obrobje (posameznega lista) karte. V bledo modri barvi (pri ponatisih v letu 1944) je natisnjeno vodovje z imeni, v bledo zeleni barvi pa gozdna območja. Nove državne meje okrožij so prek osnovne topografije natisnjeni v bledo rdeči barvi, enako tudi legenda mejà z navedkom meddržavnih pogodb njihove določitve in veljavnosti. Desno obrobje listov te karte je znatno širše ter zapolnjeno z obsežno legendo topografskih znakov, tolmačem topografskih okrajšav, navodilom za uporabo koordinatne mreže in koordinatnim merilcem (kotnikom); spodnji rob lista zapolnjuje razmerno merilo z naslovom izdajatelja karte ter shemo političnih mejà na listu v levem kotu. Listi (sekcije) te detajlostne karte so poimenovani po novi nomenklaturi in oštevilčeni po najvejšem sistemu s štirimestnimi številkami (glej shemo listov 11). Pri krajevnih imenih je ob redakciji te karte prišlo do sprememb poimenovanja krajev predvsem na nemškem zasedenem območju Slovenije,¹² na ozemlju tedanje italijanske Ljubljanske pokrajine so krajevna imena večjih trgov in pomembnejših krajev natisnjena v nemški obliki, kakšne je uporabljala že avstrijska specialka istega merila iz časov pred koncem prve svetovne vojne — ista stara

¹² Znana odloka načelstva civilne uprave o preimenovanju oziroma ponemčenju krajevnih imen na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem sta bila objavljena v Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Karntens und Krains (15. 9. 1941; 22. 3. 1942) in v Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (6. 5. 1941; 23. 6. 1941).

ponemčena krajevna imena uporabijo redaktorji te izdaje karte v 1944 tudi za kraje na slovenskem ozemlju, ki je po rapalski pogodbi prišlo pod Italijo. Za poimenovanje slovenskih krajev v Prekmurju, priključenem k Madžarski, so redaktorji uporabili madžarsko poimenovanje iz spomladi 1943.¹³ Očitno so se avtorji te karte »alpskih in donavskih dežel (Gauov)« izredno potrudili, da zabrišejo sledi slovenstva s prilaščanjem slovenskega ozemlja kar najbolj dosledno, ter da mu dokončno vtisnejo znak ponemčevanja tudi v tej uradni obliki — topografskem kartnem dokumentu. Zadnji trije listi te karte, sekcije 5654 RADELSTEIN (Bučka, prej Rudolfswerth-Novo mesto), 5455 WINDISCH FEISTRITZ (Slovenska Bistrica) in 5653 WEIXELBURG u. ZIRKNITZ (Višnja gora in Cerknica) so bili pripravljeni za natis šele avgusta 1944.

Poleti 1943 je kartografski in zemljepisni odelek vrhovnega poveljstva nemške vojske pripravil in natisnil ter jo označil kot prvo izdajo operativno-strateške karte karto EUROPA 1 : 500 000 (Deutsche Heereskarte EUROPA 1 : 500 000 — Ausgabe Nr. 1 — 1943), ki pa v razliko od svoje predhodnice iz leta 1942 uporabi greenwiški stopinjski sistem listov (sekcijjskih izrezov). Slovensko narodnostno ozemlje je zajeto na listih L 33 SW VENEDIG (Benetke) in L 33 SO AGRAM (Zagreb). Karta je bila natisnjena v petbarvnem offset tisku: blede rjavi relief je izrisan v plastnicah brez senčenja, gozdna območja so natisnjena v blede zeleni barvi, vodovja v modri, državne meje in pomembnejše ceste pa v cinobrasto rdeči barvi. Ves topografski opis karte je s podatki na obrobju vred (topografska legenda in tolmač okrajšav, podatek o letnem magnetnem odklonu, merilo in naslov izdajatelja, shema političnih mej) natisnjena v črno-rjavi barvi. Karta je v barvnih tonih opazno bledejša od svoje predhodnice iz leta 1942 ter se v tem izredno približuje armadnim preglednim kartam Zahodne Evrope iz leta 1936. Seveda so imena slovenskih krajev natisnjena samo v nemški obliki; izjemi sta Ljubljana in Zagreb z originalnimi imeni v oklepaju in drobnejšem tisku. V primerjavi s predhodnimi izdajami karte istega merila je ta karta Evrope 1 : 500 000 — 1943 vsekakor ena očem najprijetnejših izdaj nemške vojaške kartografije.

Poraz nemškega Afriškega korpusa (Afrika-korpus) in italijanske afriške armade v Tunisu 7. oziroma 13. maja 1943 je prisilil Hitlerja in operativni štab nemških oboroženih sil (Wermachtsführungsstab) v pospešeno pripravo načrtov za strateško obrambo Italije in Balkana — grozila je zavezniška invazija v »trebuh« Evrope — Sredozemlje. Že maja 1943 ustanovljeni Obnovitveni štab (Auffrischungsstab) v Münchnu, ki mu je načeloval feldmaršal Erwin Rommel, je za obrambo evropskih obal Sredozemlja, Italije in Balkana mrzlično pripravil pet tajnih načrtov, od katerih je načrt Alarich vseboval ukrepe za zasedbo in obrambo Italije, načrt Konstantin pa operacijski plan zasedbe grške in jugoslovanske jadranske obale. Julijska zavezniška invazija na Sicilijo ter polom Mussolinijevega fašističnega režima 25. julija 1943 sta narekovala Rommlu pripravo novega obrambnega načrta za Italijo, načrta ACHSE (Os), katerega operativni del je narekoval zasedbo Italije z nemškimi četami. To so Nemci po uradni kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 tudi storili, vdrli so v Italjo — hkrati pa zasedli tudi Ljubljansko pokrajino. Rommlrov münchenski štab je v Severni Italiji oblikoval štiri »operativne cone«, skrajna

¹³ Z izjemo imen naselij v občini Pertoča, ki so bili priključeni k Štajerski.

vzhodna, operativna cona Jadransko Primorje (Operationszone Adriatisches Küstenland) je zajemala poleg Ljubljanske pokrajine, Istre in severnokvarnerskih otokov še videmsko pokrajino s Kanalsko dolino in Beneško Slovenijo do nekdanje avstrijsko-italijanske meje na Južnem Tirolskem (glej sliko 13). Nova vojaška in politična situacija v Italiji je Rommlovemu münchen-skemu štabu narekovala pospešeno pripravo in natis novih, nastalim razmeram ustrežajočih topografskih kart vseh standardnih meril ne samo italijanskega, temveč tudi balkanskega »kritičnega« območja. Prva od teh kart je bila nemška izvedenka (izvedena karta) karta ITALIEN 1 : 1 000 000, navezujoča se na lista (sekcije) L 32 in I 33 standardne nemške karte Evrope v merilu 1 : 1 000 000 iz leta 1938 (glej sl. 8).

Geografski izrez ÜBERSICHTSKARTE ITALIEN 1 : 1 000 000 (Pregledne karte Italije merila 1 : 1 000 000) zajema ozemeljsko območje med 37. in 47. vzporednikom severne širine ter med poldnevnikom 12° 20' in 18° 20' greenwiškega stopinjskega sistema ter zajema vse slovensko narodnostno ozemlje. Državne in pokrajinske meje na njej so vrisane na podlagi pogodb o mejah med rajhom in njegovimi sateliti iz let 1941 in 1942 — velja pa opozoriti na to, da so Nemci na tej karti v Prekmurju natisnili predvojno, staro jugoslovansko-madžarsko mejo, Ljubljanski pokrajini pa »odščipnili« in darovali Neodvisni državi Hrvaški skoraj vso Belo krajino, čeprav na to imaginarno mejo nikoli ni stopil ne nemški in ne ustaški graničar — Bela krajina je bila tedaj svobodno, pravilneje, osvobojeno ozemlje, varovale pa so ga enote NOV in POS. Oro-, hidro- in toponimi te karte so na nemškem okupacijskem ozemlju (Gorenjska, Štajerska) ponemčeni, v priključeni Ljubljanski pokrajini slovenski in nemški, na Primorskem pa samo italijanski. Kot pri načrtani meji je tudi pri toponimih Prekmurje nerazumljiva izjema: Murska Sobota, Gornja in Dolnja Lendava so označene s slovenskimi imeni. V našem povzetku¹⁴ značilnih posameznosti te karte ne moremo podrobneje obravnavati, zadovoljuje naj podatek, da je operativnim štabom nemške vojske namenjena izdaja te karte natisnjena z mejami posameznih operativnih con v modri ali temno modro-črni barvi, posamezne cone pa so tudi poimenovane (npr. Alpen-Vorland, Armeegruppe von Zangen ipd).

Hkrati z milijontno karto Italije (Übersichtskarte ITALIEN, 1 : 1 000 000), julija in avgusta 1943, je nemški OKH dal ponatisniti delno prirejeno in dopolnjeno generalštabno karto Evrope v merilu 1 : 500 000 (Generalkarte v. EUROPE, 1 : 500 000) v istih osnovnih barvah (bledo rjava, modra, svetlo zelena, rdeča in črna) in v enakem reliefu, ki pa je blag in dovolj nevpadljiv, da ostaja ta strateška karta dovolj pregledna in čitljiva tudi v kasnejših pre-tiskih v drugi polovici leta 1944.

Avgusta 1943 je kartografski oddelek OKH po Rommlovem ukazu dokončal redakcijo prve izdaje operativne karte Jugovzhodne Evrope v merilu 1 : 200 000 z izvirnim naslovom Deutsche Heereskarte SÜDOST EUROPA 1 : 200 000 — Ausgabe Nr. 1., ki zajema na svojih listih/sekcijah poleg celotnega jugoslovanskega ozemlja tudi dobršen del italijanske Furlanije do greenwiškega poldnev-

¹⁴ Obširneje je gradivo tega članka obravnavano v II. delu študije o vojaški kartografiji slovenskega ozemlja, Slovensko narodnostno ozemlje na domačih in tujih vojaških topografskih kartah, v tipkopisu.

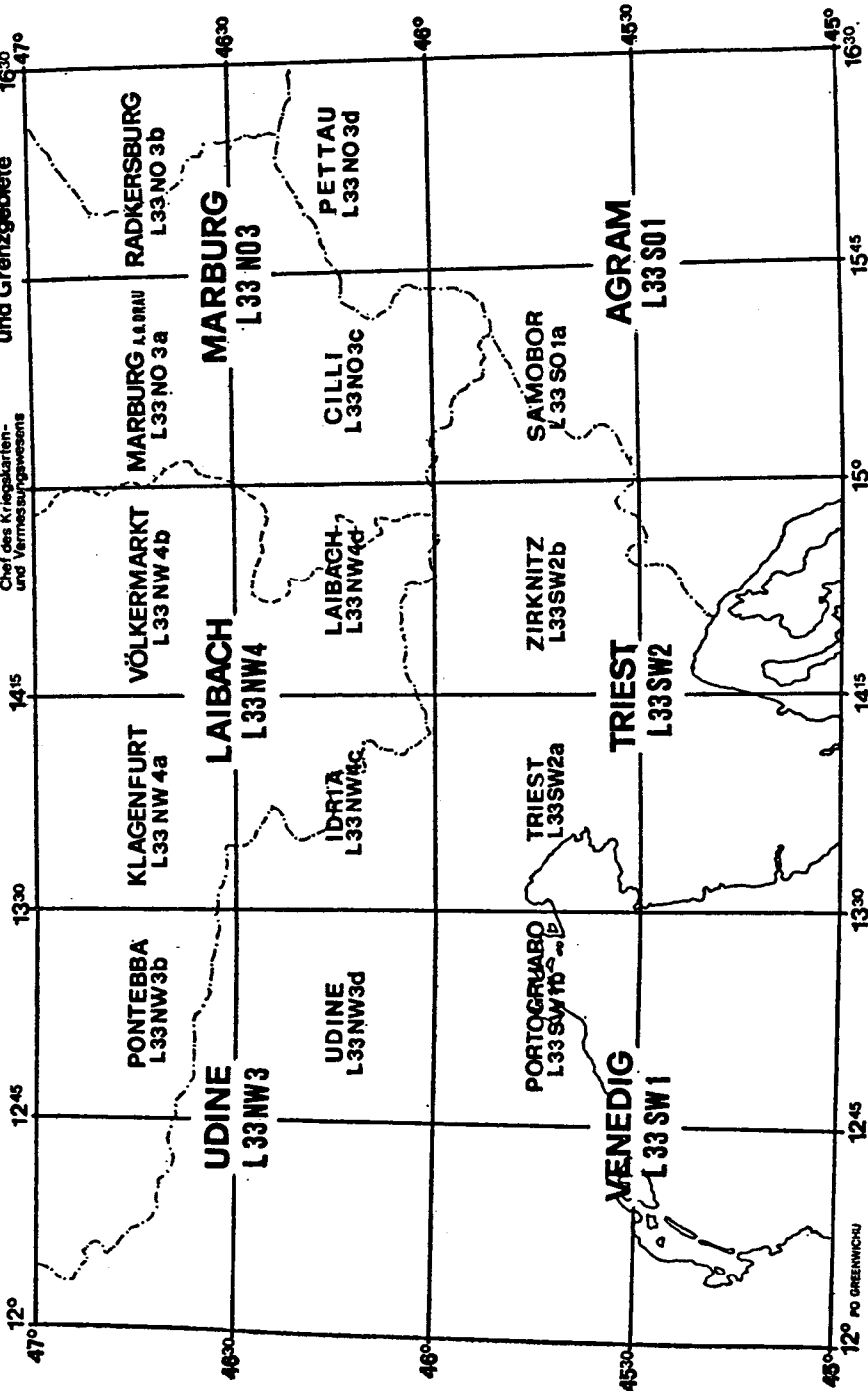
nika 12° 50'. Ker je geografski izrez te karte istoveten z izrezom izvirne predloge, stare osnovne avstrijske generalne karte istega merila iz leta 1936/37, se izrezi njenih listov/sekcij **ne ujemajo** z izrezom pregledne karte Srednje Evrope 200, ki je bila izdelana v greenwiškem stopinjskem sistemu in pri kateri se bomo pomudili takoj zatem. Slovensko narodnostno ozemlje zajemajo naslednji listi/sekcije karte Jugovzhodne Evrope 1 : 200 000 31/47 Hofgastein, 32/47 Klagenfurt, 33/47 Graz, 34/47 Szombathely, 31/46 Trieste, 32/46 Ljubljana/Laibach, 33/46 Cilli in 34/46 Agram/Zagreb. Karta je natisnjena v petih barvah v offset tisku. Črtkani, dokaj blagi relief je natisnjen v blede rjavi barvi brez osenčenja. Vodovje je svetlo modro, gozdna območja so na tej karti natisnjena v zamolklo zeleni barvi. Kraji, prometno omrežje ter ves topografski opis karte so natisnjeni v temno sivo-rjavi barvi, politične meje pa v cinoblasto rdeči barvi. Barvna lestvica osnovnih barv je zelo skladna in umirjena, kar pogojuje izredno preglednost in čitljivost te karte. Bogatejše s topografskimi podatki je razširjeno desno obrobje listov/sekcij. Na desnem obrobju je poleg topografske legende in glosarija okrajšav natisnjeno še navodilo o uporabi koordinatnega merilca nemške koordinatne mreže, navedek odklona magnetnice za leto 1943, shema komplementarnih listov karte, merska skala z naslovom izdajatelja karte, shema političnih meja na listu/sekciji ter navedek izvirnih kart, po katerih je bila ta izvedena karta izdelana. Pri izdelavi te karte je bilo uporabljenih več izvirnih osnovnih kart kot običajno. Poleg izvirne avstrijske specialke 1 : 75 000 so uredniki te karte uporabili še Karto Italije 1 : 100 000 iz let 1923/33, karto Jugoslavije bivšega VGI iz let 1932/34 v merilu 1 : 200 000, novejše karte cestnega omrežja (turistične karte), italijansko taktično-operativno karto Carta d'Italia 1 : 100 000 iz leta 1940/41, ter — kar je pri tej karti zelo pomembno — podatke rajhovskega prometnega ministrstva. Ker nas bi tu navajanje nekaterih topografskih izboljšav zavedlo predaleč, naj zadostuje, če navedemo, da je t. i. nemška železniška proga Vižmarje—Laze, ki je obšla Ljubljano prek Ježice zato, da se izogne prečkanju italijanske okupacijske cone Ljubljanske pokrajine, na tej karti dosledno vkartirana, na vseh prejšnjih nemških kartah-izvedenkah je namreč še ni bilo. Vsekakor je bila karta SÜDOST EUROPA 1 : 200 000 ob svojem izidu veliko ažurnejša v podatkih od predhodnih kart-izpeljank istega merila in izreza ter je to svojo vrednost ohranila tudi v vseh ponatisih do konca vojne. Po svoji »uradni« okrajšavi Eso 200 jo dobro poznamo tudi v naših arhivih.

V avgustu 1943 so izšli tudi prvi natisnjeni listi/sekcije operativne karte Deutsche Heereskarte ITALIEN 1 : 200 000 — Ausgabe Nr. 2 (Operativna karta Italije 1 : 200 000 — druga izdaja), katere listni izrezi so širši, saj zajemajo 1° 30' po geografski dolžini namesto 1°, običajno za to merilo; to daje kartnemu delu lista skoraj kvadratično obliko. Listi te operativne karte se nizajo od šestega (6°) do petnajstega (15°) greenwiškega poldnevnikarja, leto dni kasneje, avgusta 1944 dodani listi z naslovom Italija in obmejno ozemlje (ITALIEN und Grenzgebiet 1 : 200 000, (slika 12) 1944 pa sežejo še stopinjo in pol dlje proti vzhodu, do poldnevnikarja 16° 30' po Greenwichu. Slovensko narodnostno ozemlje je zajeto na listih/sekcijah L 33 NW UDINE, L 33 NW 4 LAIBACH in L 33 NO 3 MARBURG, ter L 33 SW 1 VENEDIG, L 33 SW 2 TRIEST in L 33 SO 1 AGRAM/ZAGREB, ki so iz kartografske tiskarne na Dunaju prihajali postopoma vse do srede leta 1944. Za »italijanski« del kartiranega območja na teh

Deutsche Heereskarte Italien Ausgabe Nr.2. 1943/44
 Italien Ausg. Nr.2 u.Nr.3 1943/44
 und Grenzgebiete

Izd.
 OKH/Gen St d H
 Chef des Kriegskarten-
 und Vermessungswesens

1:200.000
 1:100.000

Slika 12.

listih/sekcijah je dunajski kartografski zavod uporabil poleg izvirne karte Carta d'Italia CTI 1 : 250 000 in Carta della Frontiera Orientale 1939/40 — od prve sekcije št. 6, 6 bis, 7 in 8, od druge pa vse sekcije do montemarijskega pol-dnevnikarja 4° (po Rimu) — vse po letu 1938 prirejene, dopolnjene in popravljene izvedenke pregledne karte Evrope v merilu: 1 : 200 000, ki jih je dotlej nemška Wehrmacht že s pridom uporabljala. Listi/sekcije te karte ITALIEN 1 : 200 000 so natisnjeni na polah velikosti 90 × 70 cm, torej v neobičajnem formatu. Desno obrobje je znatno širše kot sicer ter tudi bogatejše s topografskimi in geografskimi pojasnili, ne manjka omembe izvirnih kart in preglednih shem. Značilno zanjo je, da ima v svojem stopinjskem okvirju zaznačene tudi — izvirne — montemarijske meridiane, s čemer je bila omogočena hkratna uporaba detajlnejših kart italijanskega izvora.

Karta je bila natisnjena samo v štirih barvah: blago črtkani, vendar zelo plastični relief je natisnjen v okrasto rjavi barvi, vodovje je blede modre barve, politične meje so natisnjene v oranžno rdeči barvi. Vsi kraji, prometno omrežje ter ves topografski opis karte z obrobjem in legendami je natisnjeno v temnejši rjavi barvi. Gozdna območja na tej karti niso **posebej obarvana**, temveč označena le z grafičnimi topografskimi znaki, zato prevladuje na karti svetlorjavi barvni ton reliefa — karta je zato izredno čitljiva, ne pa tudi dovolj natančna. Vseh topografskih posebnosti (in napak) na posameznih listih te karte tu ne moremo opisovati, velja pa omeniti, da se Nemci tudi pri tej karti ravnaajo po vpeljanem načinu opisovanja krajevnih imen in oronimov: na gorenjskem in štajerskem delu ozemlja so vsi oro-, hidro- in toponimi natisnjeni izključno v nemški obliki (po preimenovanju 1942), na Primorskem in v Istri so vsa imena poitaljančena, na ozemlju Ljubljanske pokrajine pa bodisi ponemčena (večji in pomembnejši kraji), bodisi v slovenskem izvirniku. Meja Ljubljanske pokrajine je natisnjena po razmejitveni pogodbi iz septembra 1941, prav tako meja z Madžarsko v Prekmurju (po pogodbi iz avgusta 1942), meja z Neodvisno državo Hrvaško prek Bele krajine pa je natisnjena v črtkasti liniji, kot začasna (vorläufige Grenze).

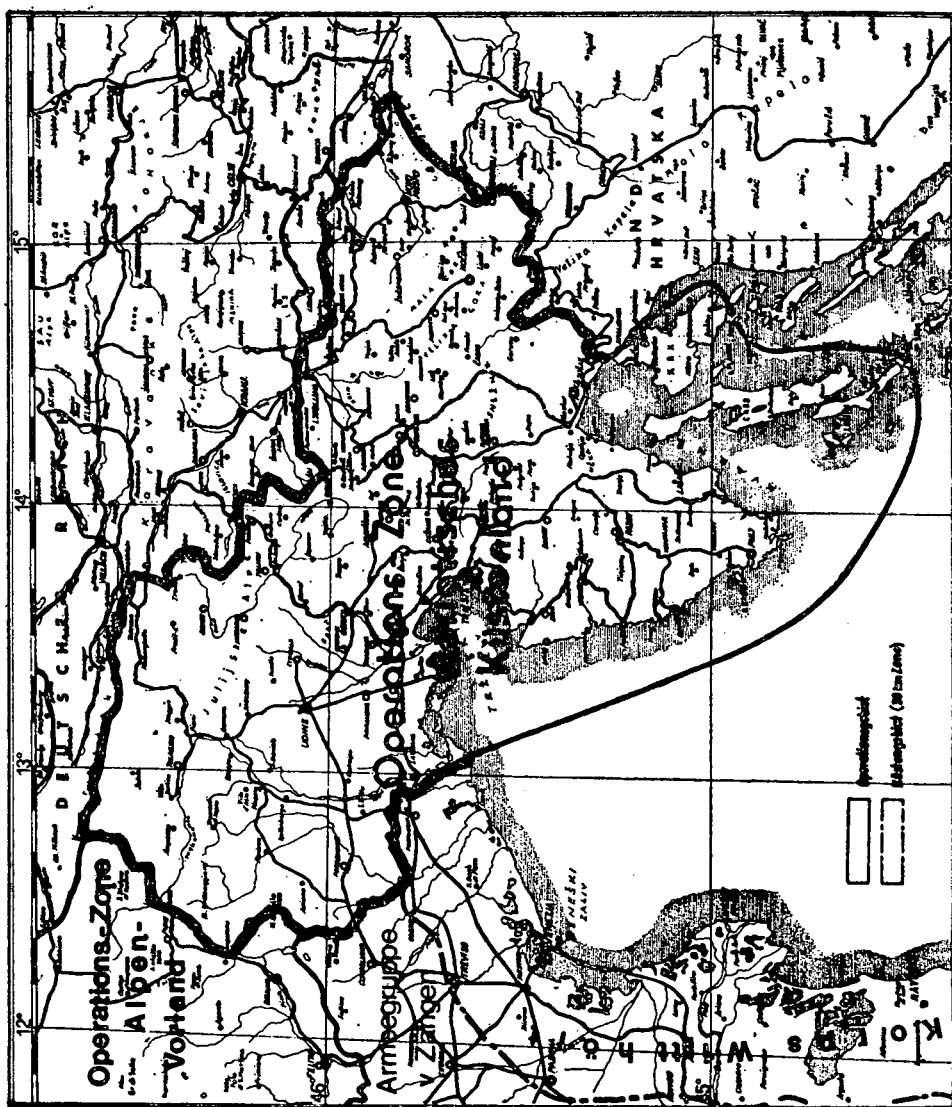
OD SEPTEMBRA 1943 DO KONCA VOJNE MAJA 1945

Septembra in oktobra 1943 sta kartografski tiskarni na Dunaju in v Zagrebu¹⁵ dokončali redakcijo in natis prvih listov/sekcij druge izdaje taktično-operativne karte Italije v merilu 1 : 100 000 — Deutsche Heereskarte ITALIEN 1 : 100 000, Ausgabe Nr. 2. — kartografsko izvedene detajlne karte že omenjene operativne karte v merilu 1 : 200 000 (Deutsche Heereskarte ITALIEN 1 : 200 000) z »razširjenim« naslovom Deutsche Heereskarte ITALIEN und Grenzgebiete — Ausgabe Nr. 2. Karta je vpeta v greenwiški sistem stopinjskih meridianov, posamezen list/sekcija zajema geografski izrez tričetrt stopinje (45') po geografski dolžini in pol stopinje (30') po severni širini. Geografski izrez posameznih listov/sekcij je — kot pri karti ITALIEN 1 : 200 000 — kvadratičen, za nemške (in

¹⁵ Del svojega kartografskega aparata so Nemci premestili v Zagreb, kjer se je v ustaškem glavnem stanu po zlomu Jugoslavije zbrala večja skupina kartografov bivšega jugoslovanskega VGI. Nemci so že 1942 opremili ustaško kartografsko risalnico in tiskarno s kartografskim instrumentarijem iz Dresdena ter v Zagrebu tiskali večino kartnih izdaj dunajske redakcije za jugovzhodno Evropo — Balkan.

jugoslovanske) VTG karte neobičajen: privzet je po italijanskih izvirnih kartah, ki so tej seriji nemških kart-izvedenk služile za osnovo. Na polah 90×70 cm je kartni izrez sekcije natisnjen tako, da ostaja na desnem robu pole dovolj prostora za natis besedne razlage italijanskih topografskih okrajšav, fonetični glosarij italijanskih imen, topografsko legendo, podatke o koordinatni mreži na karti, ter — na spodnjem robu lista — tabelo za preračunavanje najmanjših merskih enot na karti, črt, v stopinjski in metrski sistem, navedbo zapadnega odklona magnetne igle za sredino leta 1943 in 1944, shemo komplementarnih listov, merilo in ime izdajatelja karte, skico upravnih mejá na sekciji in navedek osnovnih, izvirnih kart, po katerih je bila ta karta prirejena za natis. Kot izvirni karti listov/sekcij, ki zajemajo slovensko narodno ozemlje, sta bili uporabljeni Grande Carta topografica del Regno d'Italija 1 : 100 000 in Karta Jugoslavije 1 : 100 000 bivšega VGI iz let 1931/34. Na stopinjskem robu kartnega izreza (zunanji rob štirih sestavljenih komplementarnih listov, ki obsegajo površino geografskega izreza lista/sekcije iste karte v merilu 1 : 200 000 Italien) je poleg osnovne greenwiške stopinjske razdelitve zaznamovana tudi stopinjska mreža italijanskega sistema po Monte Mariu v Rimu. Prek karte je natisnjena nemška armadna (Gauss-Krügerjeva) koordinatna mreža z značilnim razmikom — divergenco — med 4. in 5. koordinatno cono (z abscisama 12° in 15° po Greenwichu) na videmski sekciji karte, na L 33 NW 3 d UDINE.

Slovensko narodnostno ozemlje je zajeto v geografskih izrezih sledečih listov/sekcij te karte: L 33 NW 3 b PONTEBBA (delno), L 33 NW 42 KLAGENFURT (Celovec), L 33 NW 4 b VÖLKERMARKT (Velikovec), L 33 NO 3 a MARBURG a. d. DRAU (Maribor), L 33 NO 3 b RADKERSBURG (Radgona) in L 33 NW 3 d UDINE (Videm), L 33 NW 4 c IDRIA (Idrija), L 33 NW 4 d LAIBACH (Ljubljana), L 33 NO 3 c CILLI (Celje), L 33 NO 3 d PETTAU (Ptuj) ter L 33 SW 1 b PORTOGRUARO, L 33 SW 2 a TRIEST (Trst), L 33 SW 2 b ZIRKNITZ (Cerknica) in L 33 SO 1 a SAMOBOR (gl. shemo listov 12). Karta je natisnjena v tribarvnem tisku. S plastnicami (izohipsami) naznačeni relief je natisnjen v blede rjavi barvi, vodovje je svetlo modro, gozdna območja so označena z mrežo (rastrom) drobnih krogecv zelene barve. To je ena od vidnih posebnosti te karte, ostalih nam obseg tega opisa ne dovoljuje navajati. Kraji, prometno omrežje ter celoten topografski opis karte z obrobjem in legendami vred so natisnjeni v temno rjavi barvi. Prek karte natisnjena koordinatna mreža je vijoličaste barve. Pri natisu slovenskih, ponemčenih in poitalijančenih krajevnih in topografskih imen na tej karti Nemci niso bili pretirano pazljivi; napak te vrste je na karti vse polno, največ zmede je pri pravilni pisavi slovenskih sičnikov in šumnikov. Posebej poudariti pa velja, da listi/sekcije te karte, ki jih zgoraj naštevamo, niso izšli naenkrat ali v zaporedju kot jih navajamo, temveč postopno po dva ali največ trije hkrati, sredi leta in jeseni 1944 pa je ob manj »aktualnem« listu izšel ponatis (tudi v drugič ali tretjič) lista/sekcije, ki je bil nemškim štabom in komandam v akcijah proti NOV in POS najbolj potreben. Nemški (Küblerjev) štab operativne cone Jadransko Primorje je dal ponatisniti sekcije te karte, ki »pokrivajo« ozemlje cone, po dve, tri ali celo štiri skupaj na en list papirja v t. i. štabne operacijske karte s svojo oštevilčbo in pripombo v mastnem tisku na gornjem robu, Zusammendruck — Nur für Dienstgebrauch! (Združeni natis — samo za službeno uporabo.) Ozemlje nemške operativne cone

Slika 13. Pregledna karta operativne cone Jadransko Primorje.

Jadransko Primorje »pokrivajo« 9., 10. in 18. list združenega natisa sekcij te karte, ki je v natisu sicer enaka svoji matični karti, ITALIEN und Grenzgebiete 1 : 100 000, močnejše ponatisnjena pa je njena koordinatna mreža.

Že sredi avgusta 1943 je bila v oddelku za vojaško kartografijo in zemljerstvo vrhovnega poveljstva nemških oboroženih sil končana redakcija ponatisa taktično-operativne karte Jugoslavije v merilu 1 : 100 000, Deutsche Heereskarte — JUGOSLAWIEN (Ey 100) 1 : 100 000; območne skupine listov/

sekcij te karte pa so po potrebah vojaških akcij proti NOV in POJ v večkratnih ponatisih prihajale iz tiskarn — tudi terenskih v »avtoblindah« — skozi vse leto 1944 ter še marca 1945 (npr. sekcije ozemlja zahodne Slovenije Küblerjevega štaba za cono Jadransko Primorje). Ta taktično-operativna karta JUGOSLAWIEN (Ey 100) tvori z operativno karto Jugovzhodne Evrope v merilu 1 : 200 000, SÜDOST EUROPA (Eso 200) ter osnovno taktično karto Severozahodni Balkan v merilu 1 : 50 000, NORDWEST BALKAN (Ey 50) skupino izvedenih kart jugoslovanskega — in slovenskega — ozemlja, katerih osnova so bile izvirne predvojne topografske karte istih meril bivšega jugoslovanskega Vojnogeografskega inštituta v Beogradu. K tej skupini kart predvojnega jugoslovanskega ozemlja sodi tudi že leta 1942 pričeta in redakcijsko močno dopolnjena in korigirana detajlna taktična karta (specialka) Jugoslavije v merilu 1 : 25 000, Deutsche Heereskarte JUGOSLAWIEN 1 : 25 000 s fotografskimi povečavami že pred vojno manjkajočih izvirnih sekcij v Sloveniji (glej spredaj). Značilno za to skupino kart je, da so rezane v liste/sekcije enako kot njihove jugoslovanske predloge na bazi poldnevnikov pariškega stopinjskega sistema, da se karte vseh štirih standardnih meril, Eso 200, Ey 100, Ey 50 in Jugoslawien 1 : 25 000, pričenjajo s pariškim poldnevnikom 11° 30' ter da — z izjemo listov/sekcij karte Jugoslawien 1 : 25 000 za slovensko ozemlje — ne segajo preko severnega roba svojega geografskega izreza, vzporednika 46° 30' severne širine. Listi/sekcije karte Ey 100 so oštevilčeni po starem jugoslovanskem sistemu ter je prvi list te karte, sekcija ASSLING (Jesenice — na predvojni jugoslovanski karti sekcija BLED — oštevilčen z 10, prvi list druge vrste listov, VRHNIKA pa z zaporedno številko 24. Glede na svoj geografski izrez karta Ey 100 ne zajema celotnega slovenskega ozemlja, slovenska Koroška, gornje Podravje z delom Pohorja, Slovenske gorice z Mariborom ter vse Prekmurje leži zunaj obsega te karte, prav tako pa tudi Zgornje Posočje, Goriška Brda, del Vipavske doline in Krasa ter slovenska obala s Trstom in Koprom, ki jih robni pariški poldnevnik 11° 30' loči od ostale Slovenije ter pušča v območju že opisane karte ITALIEN u. Grenzgebiete 1 : 100 000. Glej sliko 14.

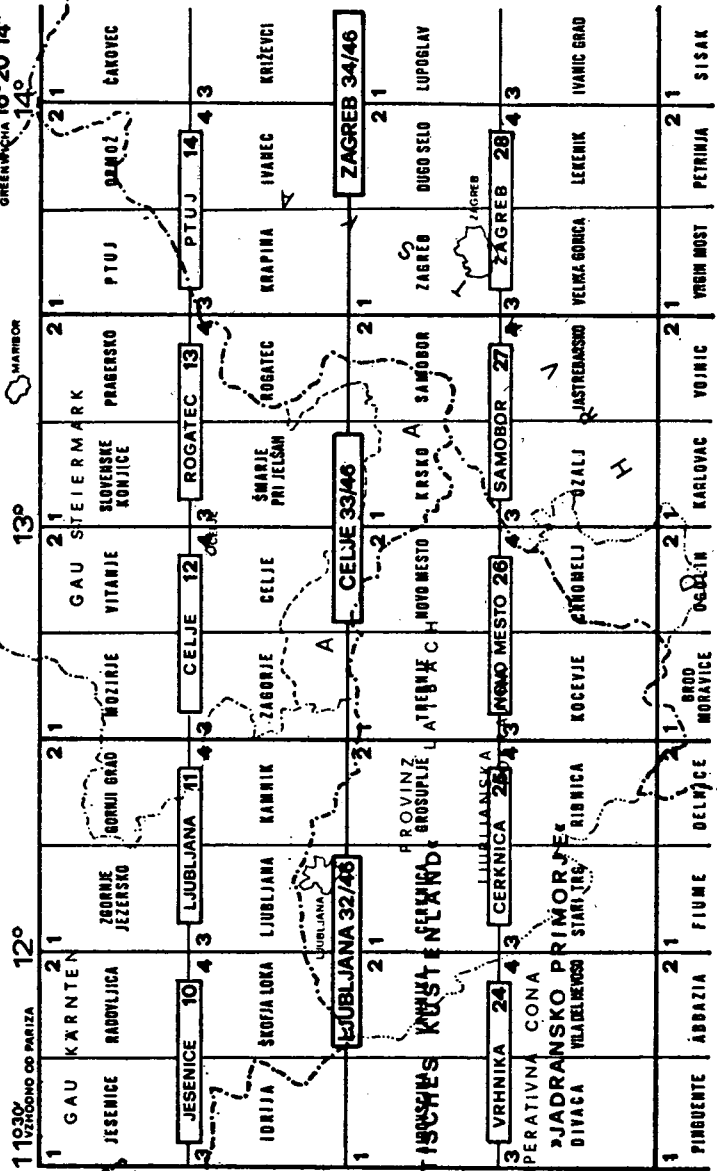
Karta Ey 100 je — kartografsko vzeto — dokaj pedantno izdelana izvedenka jugoslovanske izvirne karte z opaznimi topografskimi popravki, oziroma dopolnili v prometnem omrežju, natisnjena v intenzivnejših barvah kot izvirnik ter z obsežnejšo legendo topografskih znakov, glosarijem okrajšav in standardnih navodil za uporabo. Karta je ohranila jugoslovansko koordinatno mrežo, v naslovih sekcij pa pod nemškimi imeni še izvirna imena v oklepaju.

Druga, pri nas najštevilneje ohranjena topografska karta »balkanske« skupine kart Jugovzhodne Evrope je dokaj znana in popularna nemška specialka severovzhodnega Balkana v merilu 1 : 50 000, Deutsche Heereskarte des NORDWESTBALKAN (Ey 50) 1 : 50 000. Tudi ta izvedena karta, katere posamezna sekcija zajema četrt stopinje (15') geografske dolžine in širine, je ob vsakokratnem ponatisu posameznih sekcij ali skupin (v okviru sekcije Ey 100 ali celo Eso 200 glede na aktualnost potreb) sprotno dopolnjevana in korigirana celo na podlagi letalskih posnetkov. Ena od opaznih zanimivosti te karte je, da so Nemci pri zamenjavi izvirne nomenklature listov z nemško ohranili imena posameznih listov v izvorni slovenski ali srbohrvaški obliki (npr. stara jugosl. nomenklatura sekcije Cerknica 4 je v Ey 50 naslovljena kot RIBNICA /Cerk-

Deutsche Heereskarte Jugoslawien
Eso 200 Ey 100-Ey 50

CELJE 33/46 - Eso 200 - 1:200.000
ROGATEC 13 - Ey 100 - 1:100.000
CERNICA - Ey 50 - 1:50.000

BELOVEC

Slika 14.

nica 4/). Karta je petbarvna, ekvidistance plastnic reliefa so 20 m. Nemci na tej karti niso spreminjali (ponemčili) imen gorá, vodá in krajev, niti topografskih besednih okrajšav, temveč so dodali karti obsežen nemški glosarij izrazov na karti. Desno in spodnje obrobje sekcij je izpolnjeno z ustreznimi navodili za rabo karte. Vsekakor pomeni ta nemška izvedenka karte v vseh ponatisih leta 1944 — označena pa je kot prva izdaja (Ausgabe Nr. 1.) — eno najsolidnejših kartografskih storitev nemške medvojne kartografije, ki je ni več uspela ponoviti.

Kartografsko in grafično kvalitetno se zgoraj navedeni Ey 50 močno približuje druga izdaja Karte alpskih in podonavskih dežel, SPEZIALKARTE der ALPEN- und DONAU- REICHSGAUE 1 : 75 000, redakcijsko pripravljene sicer že poleti 1943, v celotnem obsegu natisnjene pa šele sredi leta 1944. Namenjena je bila civilnim upravnim službam, policiji in žandarmeriji z njenimi pomožnimi oboroženimi enotami. Pregledni karti iste vsebine v merilu 1 : 750 000 in 150 000 za ozemlje pod vzporednikom 47° severne širine sta danes pri nas rari-teti, liste/sekcije iste karte v merilu 1 : 75 000 pa je najti v vsaki, tudi skromnejši kartni zbirki naših arhivov, muzejev in nekaterih družbenih ustanov. Njene kartografske in grafične kvalitete smo že omenili pri opisu njene prve izdaje v letu 1942, pomembno pa je, da omenimo, da je izdaja iste karte v letu 1944 dosledno »počistila« s slovenskimi imeni večjih krajev, rek in celo gorskih vrhov ne samo na Koroškem, Gorenjskem in Štajerskem, temveč tudi na sekcijah v septembru 1943 zasedene Ljubljanske pokrajine. Tudi ta druga trobarvna izdaja karte vsebuje nekaj popravkov po letalskih posnetkih ter — v »štajerskem« delu karte — nove topografske vneske kot je npr. delovno taborišče Sterntal pri Strnišču na Dravskem polju (današnje Kidričevo).

Kartografski oddelek vojaškega oddelka za zemljemerstvo XIV. na Dunaju je za potrebe operativnih štabov in vojske, vključene v vse širše aktivno sodelovanje z žandarmerijo v protipartizanskih akcijah na slovenskem ozemlju, že v začetku leta 1944 transponiral karto alpskih in obdonavskih pokrajin, SPEZIALKARTE der ALPEN- und DONAU- REICHSGAUE 1 : 75 000 v karto merila 1 : 50 000. Ker nepoučeni pogostokrat zamenjujejo to karto s karto Ey 50, je prav, da tu navedemo nekaj več o njej.

Poenostavljeno povedano, gre pri tej izdaji »gaukarte« v merilu 1 : 50 000 za vertikalno prepolovitev sekcij v merilu 1 : 75 000 in povečavo vsebine vsake polovice sekcije v merilu 50 000, kar po izrezu povečave ustreza izrezu splošne armadne specialke Ey 50. Seveda gre tu le za transponiranje ozemeljskega obsega, grafično-kartografsko sta karti identični izvedenki, različen je le stopinjski sistem in okvir, v katerem sta izdelani. Stopinjska razdelitev je ista kot pri izvorni karti v merilu 1 : 75 000, v stopinjskem sistemu Ferrovih poldnevnikov. Topografska osnova je grafično prilagojena isti osnovi armadne karte Ey 50, povsem drugačna pa je nomenklatura — številčna in imenska — novo nastalih sekcij: novo nastala leva polovica sekcije v merilu 1 : 75 000 ima poleg standardne številke še predznak W (West-zahod) in novo ime sekcije po najpomembnejšem kraju na listu, desna polovica iste sekcije v merilu 1 : 75 000 ima v izvedbi v merilu 1 : 50 000 za izvorno standardno številko sekcije še O (= Ost-vzhod) in novo ime. Eno od imen W ali O sekcije je ime izvorne sekcije v merilu 1 : 75 000. Ker je začetni poldnevnik te karte poldnevnik 31° po Ferro-stopinj-

skem sistemu, je s to karto — enako kot pri »gaukarti« — zajeto vse zahodno slovensko ozemlje v obsegu, kot ga ni vsebovala nobena od predvojnih jugoslovanskih kart (gl. sliko 15).

Hiter razvoj političnih ter predvsem vojaških dogajanj na italijanskem operativnem območju v srednji in severni Italiji je nemškemu vrhovnemu poveljstvu narekovalo razmeroma naglo — pa tudi površno — pripravo in natise detajlnejših operativnih kart večjih meril tega območja. Ker bi bila redakcija in priredba novih izvedenih kart v merilih 1 : 50 000 in 1 : 25 000 prezahtevna in prezamudna, so nemški kartografi izkoristili razpoložljive kartne matrice Karte Italije (Carta d'Italia dell' Istituto Geografico Militare 1936—40) meril 50 000 in 25 000 ter jih, vsako v več variantnih ponatisih z različnimi obrobnimi navodili, glosariji in tudi legendami, po več sekcij skupaj, po potrebah postopoma tiskali vse do pomladi 1945 (gl. sliko 16).

Glavni zemljemerski oddelek XIV dunajskega vojaškega zemljemerskega urada (Hauptvermessungsabteilung XIV, Heeresvermessungsstelle Wien) je februarja 1944 pričel z natisom karte (severne) Italije, Deutsche Heereskarte ITALIEN 1 : 25 000, po prirejenih matricah italijanskega izvirnika iz let 1927 in 1936 v dveh barvah — italijanska izvirna karta tega merila iz let 1938/40 je večbarvna — črni in modri, brez izvirne topografske legende, a s podrobnim pojasnilom o njeni rabi, vnešenih korekturah z letalskih fotografskih posnetkov in nemški koordinatni mreži 4. in 5. koordinatne cone, ki se ne sklada s koordinatno mrežo italijanske predloge (izvirne karte). Ker je pri tem natisu karte — označena je kot 2. izdaja, namenjena izključno samo vojaški rabi — samo vodovje natisnjeno v modri barvi, vsi ostali topografski elementi karte pa so natisnjeni črno (relief, prometno omrežje, kraji, topografski znaki in opis), je ta karta zelo nepregledna. Prav tako je po izvirniku ohranila poimenovanje posameznih listov/sekcij in njihovo nomenklaturu. Vse topografske pomanjkljivosti te izdaje karte — kot osnova zanjo je bila uporabljena že zastarela, ne-reambulirana italijanska izdaja 1927/36 — so »izsilile« ponovno redakcijo te karte, ki je kot 3. izdaja (Ausgabe Nr. 3) z vijoličnim pretiskom nemške koordinatne mreže pričela izhajati sredi poletja 1944, zadnje sekcije s pretežno slovenskim ozemljem so bile prirejene in natisnjene pozimi 1944 in do marca 1945. Mislim, da ni potrebno posebej poudariti, kolikšno vlogo je ta izdaja karte Italien 1 : 25 000 odigrala v pripravah in poteku nemške ofenzive proti enotam 9. korpusa NOV in POS spomladi 1945.

Nič manj pomembno vlogo ni tedaj odigrala detajlna karta Italije in obmejnih območij 1 : 50 000 (Deutsche Heereskarte ITALIEN und Grenzgebiete 1 : 50 000 1944 Ausgabe Nr. 2.), ki je dejansko le delno prirejena in na podlagi letalskih fotografskih posnetkov korigirana kopija (izvedena karta) italijanske izvirne karte Carta d'Italia, carta della frontiera orientale iz leta 1936 in 1940/41.¹⁶ Nemcem čas ni dopuščal, da bi v to karto vnesli popravke napak italijanskega izvirnika, ki so se jih kartografi italijanskega XI. armadnega zbora v Ljubljani leta 1942 sicer lotili odpravljati, a jih leta 1943 niso več utegnili — enako kot liste/sekcije Črnomelj, Novo mesto in Samobor — tudi natisniti.

¹⁶ Ta je izdelana v montemarijskem stopinjskem sistemu ter jo ne gre zamenjati z italijansko izvedeno karto, Carta »J«, ki je v topografskem slogu in opisu poitalijančena kopija jugoslovanske karte bivšega VGI.

Deutsche Karte 1:50 000
der Alpen- und Donau- Reichsgaue
**Deutsche Heereskarte
Ausgabe 1**
OKM/Oem. St.d.H.
Chef d'Etatmajor (amtliche Vermessungswesen 1944)

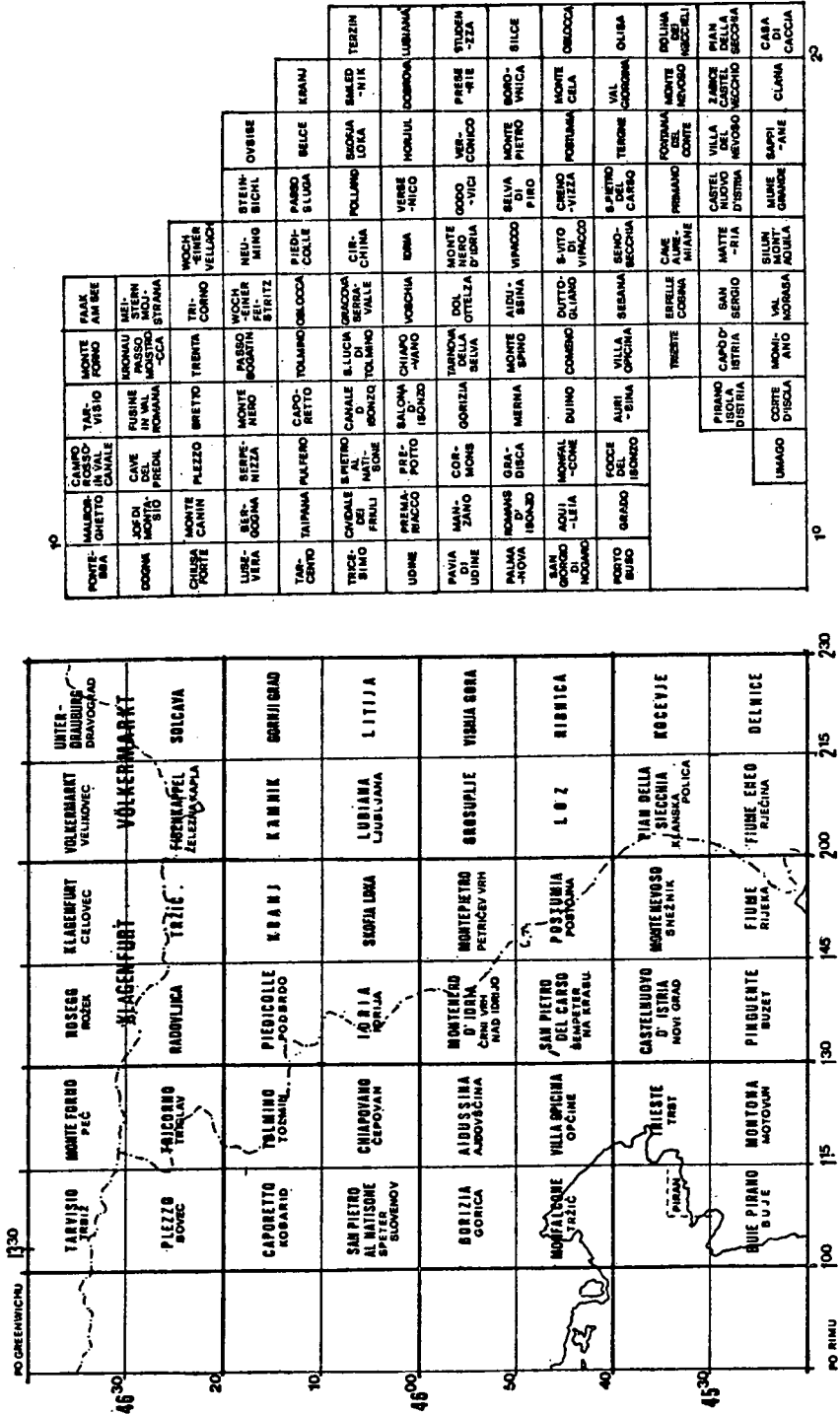
1:50 000

	3100	3130	3145	3200	3215	3230	3245	3300	3315	3345	3400	
4600	W 5351 O BERNARD MONOR	W 5351 O VILLACH BELJAK	W 5352 O KLAGENFURT CELOVEC	W 5353 O MARIA SAKL GOSPARVETA	W 5353 O VILLEMARKT VELINOVEC	W 5354 O WINDISCH- GRAZ SLOVENI GRADEC	W 5354 O WINDISCH- GRABAU DRAVOBRAD	W 5355 O LEUTSCHACH LUCANE	W 5355 O WARRBURG A.B. DRAU MARIBOR	W 5356 O BAD BLEICHENBERG	W 5356 O BADLEERSBURG RADOONA	W 5357 O LENTY
4630	W 5451 O FLITSCH BOVEC	W 5452 O ASSLING JESENICE	W 5452 O RADMANS- DORF RADOVLJICA	W 5453 O SEELAND JEZERSKO	W 5453 O OBERBURG GORNJI GRAD	W 5454 O PRASSBERG BRASLOVCE	W 5454 O MOKRBERG VOLJKI	W 5455 O WINDISCH FEISTRIIZ SLOVENSKA BISTRICA	W 5455 O PRAGENOF PRAGERGRAD	W 5456 O PETTAU PTUJ	W 5456 O FRIEDAU ORMOZ	W 5457 O LETENYE
4615	W 5551 O CIVIDALE CERDAS	W 5552 O IDRIA IDRIJA	W 5552 O LAUKAZZEIN BACOVA LOKA	W 5553 O KRAUNBURG KRAJNJ	W 5553 O STEIN KAMNIK	W 5554 O SADOR ZAGORJE	W 5554 O CILLI CELJE	W 5555 O ERLACHSTEIN SMARJE	W 5555 O ROHITSCH RODTEC			
4600	W 5651 O BRANICA GRADISCA	W 5652 O HEIDENBRUNN AJDOVSCINA	W 5652 O OBERLAIBACH VHRNIKA	W 5653 O ZINKWITZ CERVENKA	W 5653 O WEINBURG VIENJAKOVA	W 5654 O TREPPEIN TESNJE	W 5654 O OBERTREFFENACH BUCHA	W 5655 O GURFELD KRASO	W 5655 O RANK BREZICE			
4545	W 5751 O BRADO GRADISCA	W 5752 O BINACIA DIVJACA	W 5752 O VILHELMSBERG ILIRSKA BISTRICA	W 5753 O ALTMARKT STABI TRG	W 5753 O REIFRITZ RIBNICA	W 5754 O BOTTISCHKE KOČEVJE	W 5754 O TISCHENREH CHRONELJ	W 5755 O GZALJ				
4530	W 5851 O LURARO	W 5852 O BUZET	W 5852 O VELOSCA	W 5853 O FIGURE	W 5853 O DELVICE	W 5854 O ALTEMARKT	W 5854 O OBULIN					

Slika 15. Shema listov nemške karte Alpen- u. Donau- Reichsgaue v merilu 1 : 50 000.

Carta d'Italia
ISTITUTO GEOGRAFICO MILITARE
1925-1928 1932-1941

1:50 000
1:25 000

Slika 16. Shema listov dopolnjene nemške izvedene karte ITALIEN 1:50 000 (levo) in 1:25 000 (desno) iz 1944/45.

Sicer pa je ta nemški prirejeni ponatis italijanskega izvornika vsekakor solidno kartografsko-tiskarsko delo, ki tako v narisu reliefa — topografski ključ karte je dopolnjen z znamenjem za kraške uvale in jame, ki ga tako avstrijska kot nemška kartografija ni poznala — kot v izboru blagih barvnih tonov zvesto sledi izrazitemu nenemškemu, specifično italijanskemu »slogu« kartografsko-grafičnega izraza.

Jeseni, septembra 1944 je Oddelek za kartografijo in zemljemerstvo vrhovnega poveljstva nemških oboroženih sil pričel s ponovnim natisom operativne karte Italije v merilu 1 : 200 000 Deutsche Heereskarte ITALIEN 1 : 200 000 Ausgabe Nr. 2. kvadratičnega izreza sekcij, ki jo že poznamo iz leta 1943. Pri ponatisu te karte gre pravzaprav za dodatni natis gozdnih površin in manjše korekture prometnega omrežja. Specifični topografski znak za gozd, mrežo — raster — drobnih zelenih krogcev so jeseni 1944 in januarja 1945 dobili listi/sekcije L 33 NW UDINE, L 33 NW 4 LJUBLJANA, L 33 SO MARIBOR ter L 33 SW TRIESTE in L 33 SO 1 ZAGREB. Tudi ta redakcija in priredba karte z natisom gozdov je bila neposredni rezultat priprav na jesenski in zimski ofenzivni udar proti enotam NOV in POS. Januarja 1945 pa so Nemci na vseh šest sekcij te karte, ki zajemajo slovensko ozemlje, oziroma prizorišče jesensko-zimske in potem spomladanske protipartizanske ofenzive, natisnili še letalsko orientacijsko koordinatno mrežo v opečnato rdeči barvi. Z isto koordinatno mrežo so tedaj tudi pretiskali obe karti merila 1 : 50 000, karto Italije z obmejnimi območjem in karto severozahodnega Balkana. Karta ITALIEN 1 : 200 000 Ausgabe Nr. 2 — Fliegerausgabe (letalska izdaja) je zadnja natisnjena nemška operativna karta slovenskega ozemlja pred koncem vojne maja 1945.

Da so se kartografi v dunajskem vojaškem geografskem inštitutu že jeseni 1944 pričeli pripravljati na natis stereoskopske topografske karte v merilu 1 : 25 000 potrjuje natisnjeni list/sekcija nemške topografske stereokarte z naslovom STEREOKARTE — Deutsche Heereskarte — Ausgabe Nr. 1. Blatt N. 53^B — IV — Süd Ost — CASTELNUOVO d'Istria 1 : 25 000 1945. Ta list/sekcija stereokarte daje na prvi pogled videz tiskarskega makulturnega odtisa (»premaknjenega« barvnega tiska). Na karti je namreč prek natisa topografske osnove v črni barvi odtisnjen v izohipsah izraženi relief kartiranega ozemlja najprej v modri in potem rahlo »zamaknjeno« še v rjavo rdeči barvi, kar dejansko vzbuja vtis premaknjenega tiska. Šele z uporabo dvobarvnih »očal«, kvadratov modrega in rdečega celofana, ki si jih iztrgamo s spodnjega roba lista karte, postane »makulatura« jasna in presenetljivo plastična, saj se relief karte dobesedno dvigne iz ravnine lista. Da so Nemci pričeli s poskusi stereokarte prav na območju operativne cone Jadransko primorje, posebej potrjuje strateško pomembnost ter tudi krčevitost in svojskost evakuacijsko-obrambnih operacij pred dokončnim porazom sredi maja 1945.

B. Korošec:

DAS SLOVENISCHE ETHNISCHE TERRITORIUM AUF FREMDEN

HEERESKARTEN ZWISCHEN 1938 UND 1945

Zusammenfassung

Heereskarten bedienen sich neben der üblichen topographischen Zeichensprache noch zusätzlicher Zeichen, die den Informationswert für den speziellen Zweck steigern.

Für das slovenische Siedlungsgebiet werden nur die Heereskarten der Österreich-ungarischen Monarchie sowie jene des Jugoslawischen Heeresinstitutes in Beograd als Originalkarten angesehen. Alle deutschen, italienischen und nach dem Jahre 1943 entstandenen alliierten Heereskarten vom slovenischen Territorium gelten als adaptierte Ausgaben. Es handelt sich um mehr oder weniger gelungene Kopien oder Bearbeitungen des jugoslawischen Originals mit einigen aktuellen Korrekturen, sei es nun aufgrund neuerer Vermessungen oder auch neuerer Flugaufnahmen.

Den gleichzeitig mit der deutschen Wehrmacht die slovenische Nordgrenze überschreitenden nazistischen Zivil- und Polizeibehörden standen eigene topographische Karten zur Verfügung. Es handelte sich dabei um Nachdrucke alter österreichischer Spezialkarten der Alpen- und Donau-Reichsgaue. Das Höhere Vermessungsamt des Heeresgeographischen Institutes in Wien besorgte die Karten für die deutsch-italienische zentrale Grenzziehungskommission und später auch die Karten von Oberkrain und der Steiermark, als diese unter die deutsche Okkupationsverwaltung fielen.

Ab Herbst 1941 begann das deutsche Oberkommando die provisorischen Ausgaben von den okkupierten Gebieten durch reguläre zu ersetzen. Als erstes wurde im Jänner 1942 die komplette Generalkarte Mitteleuropa-Balkan in Angriff genommen und in den folgenden zwei Monaten auch herausgebracht. Bis August 1943 war die Redaktion für den Nachdruck der taktisch-operativen Karte Jugoslawiens in Maßstab 1 : 100 000, Deutsche Heereskarte-Jugoslawien (Ey 100) abgeschlossen. Sowohl diese Karte als auch die operative Karte Südost-Europa im Maßstab 1 : 200 000 (Eso 200), und auch die taktische Karte Nordwest-Balkan in Maßstab 1 : 50 000 (Ey 50) haben als Basis die Vorkriegskarten des ehemaligen jugoslawischen Kriegsgeographischen Institutes gleicher Maßstäbe. Die einzelnen Blätter dieser adaptierten Ausgaben (insbesondere die erstgenannten) wurden immer wieder nachgedruckt, auch in kleinen Einrichtungen am Terrain, und zwar durch das ganze Jahr 1944 hindurch bis hin zum März 1945; auf sie stützten sich die Besatzer bei ihren Einsätzen gegen die Jugoslawische Volksbefreiungsarmee.

Jože Prinčič

Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema in politika ključne kapitalne graditve v letu 1951*

V dosedanjih zgodovinskih obravnavah so leta 1948—1950 označena kot ločnica med dvema zgodovinskima obdobjema socialistične graditve v Jugoslaviji: med obdobjem administrativnega upravljanja in obdobjem delavskega samoupravljanja. V letih 1948 in 1949 je vodstvo KPJ izoblikovalo in sprejelo novo koncepcijo družbenega razvoja države. Ta je temeljila na novi družbeni vlogi socialistične države in partije, spremenjenem odnosu delavskega razreda do »njegove« birokracije ter na vzpostavitvi blagovnega gospodarstva v socializmu in je bila predvsem posledica in odgovor na idejnopolični napad KPSZ na KPJ in državni pritisk vlade ZSSR na suverenost Jugoslavije. Prva (nova) protislovja in družbeni konflikti jugoslovanske družbe so bili v tem času še skoraj »nevidni« in nepomembni.¹

Udejanjanje nove idejnopolične usmeritve na gospodarskem področju se je začelo konec leta 1949 in se nadaljevalo v letu 1950. Pozornost partijskega vodstva je bila najprej namenjena uzakonitvi novih proizvodnih odnosov ter procesu decentralizacije in debirokratizacije državne uprave, nato pa pripravam za spremembo gospodarske politike in preobrazbo gospodarskega sistema.

Zaradi velikih ovir, posebno suše, vojaške in ekonomske blokade SZ in njenih »satelitov«, spremembe cen na svetovnem trgu ter velikih vojaških potreb, industrija (zveznega in republiškega pomena) ni izpolnila proizvodnega plana za leto 1950, čeprav je zvezna vlada že sredi tega leta znižala prvotni plan za 5,4 %.² Kmetijska proizvodnja ni presegla predvojne ravni, primanjkljaj

* Razprava je za tisk dopolnjeno prvo poglavje magistrske naloge »Politika ključne kapitalne graditve v Sloveniji in oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema 1951—1956.«

¹ Dušan Bilandžić, Zgodovina socialistične federativne republike Jugoslavije, Ljubljana 1980, str. 133.

² Slovenski poročevalec (v nadaljevanju: SP), št. 18, 22. 1. 1951, Poročilo zvezne planske komisije o izpolnitvi gospodarskega plana v letu 1950.

trgovinske in plačilne bilance se je krepko povečal. S posojili, ki jih je Jugoslavija sklenila z zahodnimi državami, pa je lahko pokrila le četrtno primanjkljaja, ki je nastal zaradi prekinitve investicijskih pogodb z vzhodnimi državami.³ V političnem vodstvu so ocenili, da zaradi takih razmer naloge petletnega plana ne bodo izvršene v predvidenem času, zato je zvezna skupščina na drugem rednem zasedanju decembra 1950 sprejela zakon o podaljšanju plana še za eno leto.

Koncepcija kapitalne graditve kot najpomembnejše naloge petletnega plana je temeljila na hitrejšem razvoju industrije kot ostalih gospodarskih dejavnosti ter na državnem planiranju in proračunskem financiranju vseh objektov kapitalne graditve. V letu 1950 je politično vodstvo ocenilo, da je razvoj predelovalne industrije mnogo hitrejši od razvoja bazične industrije in da gradbena dela petletnega plana na ključnih objektih »močno zaostajajo«. Zato je zvezna skupščina na že omenjenem zasedanju sklenila, da se v letih 1951—1952 »pospeši« samo razvoj tistih industrijskih panog, ki so pomembne za nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj ter da se ne bodo planirali in financirali vsi objekti kapitalne graditve, temveč le najpomembnejši — ključni objekti, za katere bodo tudi zagotovljena proračunska sredstva. V letu 1951 »mora biti koncentracija na ključnih investicijah in kontrola njihovega izvajanja (...) osnovni zakon investicijske dejavnosti«, je napovedal zvezni minister za finance in opozoril, da bodo banke ustavile izplačila za vse tiste objekte, ki ne bodo uvrščeni v plan.⁴ Na teh opredelitvah je temeljil tudi zvezni plan in proračun za leto 1951.

Navodilo o ustanavljanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij iz decembra 1949 in zakon o upravljanju podjetij po delovnih kolektivih iz junija 1950 sta sicer uzakonila nove proizvodne odnose, ki pa se v centralističnem planskem in finančnem sistemu niso mogli razvijati: delavski sveti so »obstajali samo na papirju«,⁵ ali so bili omejeni samo na proizvodnjo.⁶ V tem letu so negativne posledice administrativnega planskega in finančnega sistema že dosegle tisto stopnjo, ko so »začele resno zavirati razvoj materialnih proizvodjalnih sil kakor tudi nadaljnji razvoj v zadovoljevanju potreb življenjskega standarda«. ⁷ Po besedah Borisa Kidriča se je »za nas postavilo vprašanje dveh poti, vztrajati na sistemu, ki je bil nujen od osvoboditve ali pa iskati nadaljnjih korakov ustrezno doseženim rezultatom in ustrezno notranjim zakonom socialistične graditve (...) Odločili smo se za drugo pot«. ⁸ Pogoji zanjo so bili dani, ker je administrativni način »v celoti vzeto« uspešno končal svojo nalogo, raz-

³ Boris Kidrič, *Sabrana dela*, VI. knjiga, Beograd 1985 (v nadaljevanju: SD VI), str. 185.

⁴ Drugo redovno zasedanje saveznog veća i veća naroda, 27.—29. decembra 1950, *Stenografske beležke*, Beograd 1951, str. 37.

⁵ Arhiv Jugoslavije (v nadaljevanju: AJ), 40-6-11, Zapisnik seje Gospodarskega sveta vlade FLRJ (v nadaljevanju: GS VFLRJ), 16. 2. 1951.

⁶ Arhiv Centralnega komiteja ZKS (v nadaljevanju: ACK ZKS), fond Borisa Kidriča, Predavanje na višji partijski šoli, 21. 3. 1951.

⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 56.

⁸ ACK ZKS, fond izvršnega komiteja CK ZKS (v nadaljevanju: fond IK), *Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora OF*, 14. in 15. 5. 1951.

lastil je »buržoazijo« in zagotovil potrebno koncentracijo proizvajalnih sil.⁹ Nova pot pa je bila tudi nujna, saj bi v nasprotnem primeru »prišlo do resnih nevarnosti tako za socialistično graditev kot za gospodarski razvoj«.¹⁰

V takšnih okoliščinah so začeli v zveznih organih pripravljati preobrazbo gospodarskega sistema, zvezna vlada pa je v letu 1950 že izdala predpise, ki so dovoljevali svobodnejšo menjavo proizvodov široke porabe.

Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema

Zvezni gospodarski svet, ki ga je vodil Boris Kidrič, in posebne delovne skupine so bili odločilni organi, kjer so se od druge polovice leta 1950 do sredine leta 1951 izoblikovali glavni obrisi novega gospodarskega sistema. V začetnih razpravah so osrednjo pozornost namenili vprašanju prehoda na nov sistem ter vsebinski opredelitvi njegovih poglavitnih načel. Nato so se posvetili preureditvi notranjega trga ter planskemu in finančnemu sistemu.

Ustvarjalci novega sistema so načrtovali **prehodno** obdobje, v katerem bi se nove metode in načela polagoma uveljavljali. Pri tem so izhajali iz Marxove predpostavke, da nova družba izhaja iz stare na podlagi nasledstva, ne pa izmišljenih form.¹¹ Zato so ga imenovali za »logično posledico in nadaljevanje dosedanjega razvoja«,¹² saj »prehod na nov gospodarski sistem nikakor ne pomeni, da mi vse izpuščamo iz rok«, temveč »menimo, da lahko preko pokazateljev čvrsto držimo stvari v svojih rokah.«¹³ Poudarjali so, da je poglavitna naloga v prehodnem obdobju »osvobajanje gospodarstva tistih oblik administrativne intervencije, ki bi nujno morala in že postaja zavora njegovega pravičnega razvoja«. ¹⁴ Pomembno je bilo uveljaviti ukrepe, »za katere je situacija že dozorela«, ¹⁵ in paziti, da se bodo »dosedanje oblike našega gospodarstva spreminjale skladno z razvojem naših proizvajalnih sil in razvojem socializma«. ¹⁶

Ločitev ali »osvobajanje« gospodarstva od državne uprave, ekonomskih način vodenja gospodarstva, pravica gospodarskih podjetij, da sama razpolagajo s svojim dohodkom, svobodnejše delovanje ekonomskih zakonitosti ter njihovo splošno družbeno usmerjanje so bila tista **načela** novega gospodarskega sistema, ki so jih njegovi ustvarjalci v letu 1951 največkrat poudarjali.

Prvo načelo je določalo spremenjeno vlogo države in njenih organov pri organiziranju in vodenju gospodarstva ter spremenjeno naravo lastnine proizvajalnih sredstev in načina njihovega upravljanja. Država naj ne bi več nastopila kot neomejeni lastnik proizvajalnih sredstev, temveč bi upravljanje nad njimi v celoti prepustila neposrednim proizvajalcem oziroma delavskim sve-

⁹ Boris Kidrič, SD VII, str. 33. ACK ZKS, fond IK, Zapisnik gospodarske konference s sekretarji okrajnih in mestnih komitejev KPS, 9. 5. 1951.

¹⁰ Boris Kidrič, SD VI, str. 424.

¹¹ ACK ZKJ, fond Borisa Kidriča, Zapisnik seje GS VFLRJ, 22. 4. 1951, šk. 8.

¹² Cit. v op. 9.

¹³ ACK ZKJ, XI 8-II/26, Zapisnik seje GS VFLRJ, 20. 4. 1951.

¹⁴ SP, št. 238, 10. 10. 1951, Odgovori podpredsednika zvezne vlade Edvarda Kardelja uredniku Politike.

¹⁵ Cit. v op. 6.

¹⁶ Cit. v op. 9.

tom, s čimer bi ta sredstva dobila naravo splošne ljudske lastnine.¹⁷ Državni organi bi vlogo odločilnega organizacijskega, operativnega, planskega in funkcionalnega dejavnika prepustili delavskim svetom, obdržali pa vlogo »socialističnega regulatorja narodnega gospodarstva«.¹⁸

Pojem rentabilnosti je bil v obdobju administrativnega planiranja neznan. Če je določil planski organ nizke cene produkcijskim faktorjem in visoke cene proizvodom, je bila le-ta visoka ali obratno. Izkušnje petletnega plana so pokazale, da je potrebno pojmovanje rentabilnosti spremeniti.¹⁹ Zato je bilo vodenje gospodarstva po načelu rentabilnosti in gospodarskega računa osrednja misel drugega načela.

Tretje načelo je utemeljevalo pravico gospodarskih podjetij, da sama razpolagajo s pretežnim delom presežka dela (viška dela). Ta pravica je Kidriču pomenila »tisto točko v sistemu, po kateri se razlikuje od vseh dosedanjih sistemov.«²⁰ Tudi v primeru, da največji del tega presežka še ne bi bil prepuščen neposrednim proizvajalcem, bo »družba« lahko razpolagala z njim le na osnovi »demokratskega dogovora z neposrednimi proizvajalci.«²¹ Pravica razpolaganja s presežnim delom je bila tudi pogoj za »likvidacijo pojma proletariata«, kajti šele takrat, ko delovni kolektiv sam vpliva na presežke dela, se proletariata spremeni v svobodnega proizvajalca.²²

Četrto načelo je bilo načelo priznanja zakona vrednosti in blagovne proizvodnje. Pokazalo se je, da je »vse, kar je pri nas po formi, ne po vsebini, ekonomsko težkega, v čemer ugotavljamo disproporce in nad čemer se jezimo, neka karikirana forma in vsebina, s katero se je zakon vrednosti maščeval za svojo dušitev (. . .),«²³ zato je bila »življenjska nujnost« in pogoj nadaljnje socialistične graditve prehod na sistem, ki bo v okviru plana zagotavljal svobodno delovanje zakona vrednosti in spodbujal delavca in kmeta.²⁴ Seveda s tem načelom niso predvideli popolne sprostitev delovanja ekonomskih zakonitosti, temveč le njihovo »svobodno delovanje v okviru planskih proporcev«, kakor so imenovali socialistično obvladovanje teh zakonitosti. Njihovo delovanje zunaj ali brez planskih meja so enačili s kapitalističnim proizvodnim načinom, kar pa naj bi bilo nesprejemljivo za socialistične države.

V drugi polovici leta 1950 so se v gospodarskih organih zvezne in republiških vlad začeli pripravljati za prehod na **nov sistem notranje trgovine** oziroma na spremembe v blagovni menjavi.²⁵ Boris Kidrič je v govoru na zasedanju

¹⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 66. Ljudska pravica (v nadaljevanju: LP), št. 131, 6. 6. 1951, Predavanje Sergeja Kraigherja na Radiu Ljubljana. SP, št. 248, 21. 10. 1951, Izjava ministra Milentije Popovića o ukrepih za stabilizacijo našega gospodarstva. Cit. v op. 14.

¹⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 66.

¹⁹ Aleksander Bajt, Merilo rentabilnosti v našem gospodarstvu, Ekonomska revija, leto 1953, št. 3—4, str. 173—188.

²⁰ ACK ZKJ, XI 8-II/33, Zapisnik seje GS VFLRJ, 10. 5. 1951.

²¹ Prav tam.

²² Zoran Pólič, O predvidenih spremembah v našem finančnem sistemu, Ekonomska revija, leto 1951, št. 1—2, str. 10—11.

²³ Cit. v op. 8.

²⁴ SP, št. 153, 3. 7. 1951, Govor tovariša Sergeja Kraigherja na I. zasedanju republiškega združenega sveta.

²⁵ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik posvetovanja sekretarjev okrajnih in mestnih komitejev KPS, 19, 1. 1951.

zvezne skupščine decembra 1950 napovedal »komercializacijo trgovine« v naslednjem letu, »ukinitev vseh tistih ostankov distribucije, ki so že preživeli«, kmetijske zadruge in državna kmetijska posestva bodo morale imeti glavno vlogo v boju za boljšo prehrano mestnega prebivalstva in zoper špekulacijo.²⁶

V začetku leta 1951 so Boris Kidrič, Sergej Kraigher, Viktor Avbelj, Zoran Polič, Osman Karabegović v svojih referatih ali razpravah poudarjali, da je »korenita sprememba« dosedanjega sistema blagovne menjave nujna zaradi številnih nepravilnosti v administrativnem načinu vodenja notranje trgovine in zato, ker je ureditev notranjega trga po novih načelih pogoj za prehod na nov gospodarski sistem.²⁷ Med številnimi nepravilnostmi, pomanjkljivostmi administrativnega planiranja in vodenja, notranje trgovine so največkrat izpostavljali naslednje:

1. Veljavni planski in finančni sistem je preprečeval delovanje ekonomskih zakonitosti, zato so bile cene proizvodov v glavnem administrativno določene, njihovo prilagajanje zahtevam trga pa je bilo v praksi skoraj izključeno.²⁸ To je negativno vplivalo na spodbudo proizvajalcev in proizvodnjo ter na preskrbljenost trga. Proizvajalci industrijskega blaga namreč niso bili prisiljeni niti niso imeli potrebne spodbude za večjo proizvodnjo, boljšo kakovost in večjo izbiro proizvodov, ker so jih proizvajali in prodajali po administrativno določenih »trdnih« cenah in po distributivnem planu. Tudi kmet ni bil dovolj zainteresiran za večji pridelek zaradi obvezne oddaje in nezadostne količine industrijskega blaga na trgu. Po drugi strani pa je prav zaradi stalne rasti cen kmetijskih pridelkov na prostem trgu lahko ugodno prodal tiste pridelke, ki so mu ostali po obvezni oddaji. Leta 1951 pa »še ni bilo mogoče pustiti svobodnega delovanja ponudbe in povpraševanja«, ker bi zaradi suše cene kmetijskih pridelkov še bolj narasle, znižala bi se življenjska raven mestnega prebivalstva in onemogočil večji dotok delovne sile v industrijo. Zato je bil leta 1950 in v začetku leta 1951 še potreben obvezen odkup poglavitnih prehrabnih proizvodov, dohodnina ter administrativno določanje cen.²⁹

2. Zaradi velikega števila neizkoriščenih bonov trgovine po vezanih cenah in industrijskih potrošniških nakaznicah, deloma pa tudi zaradi preseganja planiranih plačnih skladov, je denarni obtok leta 1950 narasel na 44 milijard. Nastalo je veliko nesorazmerje med kupnimi in blagovnimi skladi. Ker so cene kmetijskim pridelkom »skokovito« naraščale, cene industrijskih proizvodov pa so ostale skoraj na isti ravni kot leta 1947, so presežki kupne moči odtekali na prosti trg kmetijskih pridelkov.

3. Oskrba trga je bila nezadostna in neredna glede količine in vrste blaga, ker je bilo zadovoljevanje trga prepuščeno »večji ali manjši pameti in uvidevnosti« planskega ter operativnega aparata in odvisno od podrobnosti v temelj-

²⁶ Boris Kidrič, SD VI, str. 194.

²⁷ Arhiv SR Slovenije (v nadaljevanju: AS), fond GS VLRS, Zapisnik seje GS VLRS, 3. 1. 1951. SP, št. 12, 15. 1. 1951, Govor Viktorja Avblja na IV. izrednem zasedanju LS LRS; isti, št. 50, 28. 2. 1951, Osman Karabegović o razvoju nove trgovine. Boris Kidrič, SD VII, str. 49—73. Cit. v op. 5, 22, 24.

²⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 55.

²⁹ Cit. v op. 24.

nih in operativnih planih, ki so bili le delno lahko popravljene s predpogodbami in pogodbami.³⁰

4. Odkupni plani leta 1950 niso bili izpolnjeni, tudi zaradi posledic suše. Posledica tega je bila nezadostna in neredna oskrba mest in industrijskih središč, kar je krepilo dvome o učinkovitosti sistema zagotovljene preskrbe.

Do podobnih ugotovitev sta prišla tudi anketna odbora, ki jih je Ljudska skupščina LRS imenovala posebej zato, da bi proučila preskrbo in učinkovitost obveznega odkupa v Sloveniji leta 1950.

Odbor za preiskavo načina odkupovanja je ugotovil, da je veliko povpraševanje nekmečkega prebivalstva (tega je bilo 65 % celotnega prebivalstva) po osnovnih in dopolnilnih prehrabnih proizvodih omogočalo velikim kmetom dviganje cen in hkrati »izmikanje obvezni oddaji«. ³¹ Prav zaradi »šibkega« odkupa so razpolagali z raznovrstnimi pridelki za tisto vrsto trgovine, v kateri so sami določali cene po načelu ponudbe in povpraševanja. Pridelovali so tudi številne pridelke, ki so bili v dopolnilni prehrani zelo pomembni, niso pa bili del obveznega odkupa. Leta 1950 so odkupni plan dosegli le pri mesu in krompirju. Zaradi zmanjšane uvoza surovin porabniki v zagotovljeni preskrbi v tem letu niso dobili zagotovljene količine industrijskih izdelkov. V primerjavi z letom 1949 se je kupna moč prebivalstva zelo povečala. Na podlagi takšnih razmer je anketni odbor izračunal, da bo Slovenija z obvezno oddajo lahko zadovoljila potrebe le za tri mesece, za ostale mesece pa bo morala potrebe kriti z uvozom iz drugih republik ali tujine.

Odbor za preiskavo načina in stanja preskrbe je ugotovil, da v prosti prodaji prevladujejo proizvodi lokalne industrije. Administrativni ukrepi, pomanjkanje gotovine in transportnih sredstev, dobičkarstvo oskrbovalcev (nabavljalcev) trgovskih organizacij (ti so imeli v rokah celotno oskrbo za blagom) in načelo »daj-dam« (menjava blago za blago) so bile ovire za večji razvoj proste trgovine z industrijskimi proizvodi. Odbor je tudi opazil, da je bilo razmerje med cenami industrijskih izdelkov in kmetijskimi pridelki v prosti prodaji ter v zagotovljeni preskrbi — »v korist kmeta«, ker so bili faktorji za kmetijske izdelke nižji od tistih za kmetijske pridelke. Zato je bilo kmečko prebivalstvo največji kupec industrijskih proizvodov. Glede tržiščne trgovine so v odboru ugotovili, da so živilski trgi v industrijskih središčih in mestih slabo preskrbljeni ter da so cene povprečno za 100 % večje kot v preteklem letu. Kot vzrok za tako visoke cene pa odbor ni navedel samo zmanjšanje kmetijske proizvodnje, ampak je omenil tudi nepravilno kmetijsko politiko in neučinkovitost sistema zagotovljene preskrbe. Zato je skupščini predlagal, da bi se »v bodoče« morale cene ravnati po načelu ponudbe in povpraševanja.³²

V razpravah ni bilo dvoma o tem, da je potrebno obstoječi sistem notranje trgovine polagoma osvoboditi distribuiranja, sprostiti delovanje ekonomskih zakonitosti in doseči realnejši odnos med cenami kmetijskih in industrijskih proizvodov, zagotoviti večjo intervencijo socialističnega sektorja na trgu, iz-

³⁰ Cit. v op. 28.

³¹ SP, št. 12, 15. i. 1951, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina odkupovanja.

³² Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, IV. izredno zasedanje, 12.—13. januarja 1951, Ljubljana 1951, str. 22—24.

boljšati preskrbo mest in industrijskih središč, pa tudi »dati kmetu stimulacijo, ker v nasprotnem primeru ne bomo imeli ničesar za jesti.«³³ Vendar je ostajalo odprto vprašanje, po kakšni poti in s kakšnimi ukrepi to doseči. Povečanje proizvodnje porabnega blaga ni bilo sprejemljivo, ker bi to negativno vplivalo na kapitalno graditev.³⁴ Rešitve niso videli v administrativnih ukrepih, ker so rezultati pokazali, da z »našimi davki in cenami ne pridemo na kraj in kmet uspeva svoje pridelke ugodnejše prodati, kot pa kupuje industrijsko blago.«³⁵ Če bi to nadaljevali v »zaostreni obliki, bi se kmalu maščevalo (...), saj bi to še bolj destimuliralo kmeta, rezultat pa tako kot sedaj ne bi zadoščal za pokritje potreb.«³⁶ Še toliko bolj nesprejemljiv je bilo predlog, da bi se oblikovanje cen prepustilo »stihiji prostega trga«. Edino sprejemljivo rešitev so videli v odpravi administrativnih ukrepov tam, kjer niso bili nujno potrebni, in v svobodnejšem delovanju ekonomskih zakonitosti.

Na pomisleke, da bi prehod na tako politiko negativno vplival na znižanje življenjske ravni delavcev, zavrl socialistično preobrazbo kmetijstva in dokončanje petletnega plana, je v začetku leta 1951 Kidrič odgovarjal, da je treba prav zaradi teh dejavnikov »nepokolebljivo, smelo in konsekvntno iti po tej poti.«³⁷ Strinjal pa se je, da bo politika visokih cen industrijskih in prehrabnih proizvodov vsaj v prvem obdobju prizadela življenjsko raven nekmečkega prebivalstva.

Kidrič je načrtoval, da bodo najprej sprostili trgovino s proizvodi za široko porabo, nato pa uveljavili »svobodno tekmovanje med monopolom nad kmetijskimi proizvodi na eni strani ter monopolom nad industrijskimi proizvodi in finančnim monopolom na drugi strani.«³⁸

Sprostitev prodaje industrijskega potrošnega blaga je bila potrebna predvsem zaradi sprostitev kupne moči, ki se je povečevala zaradi neizkoriščenih bonov in nakaznic ter nakopičenega denarja pri bogatejšem sloju kmetov. Zato so sklenili industrijsko blago za široko porabo prodajati »po prostih cenah« s popustom na bone ali nakaznice. Prodajo in cene naj bi uravnavali s faktorji, in sicer tako, da bi podjetja (praviloma sama) na določene nižje enotne cene proizvodov uporabila predpisan faktor. Tako bi dobili minimalne cene, po katerih naj bi industrijska podjetja prodajala blago trgovskim podjetjem. Ta bi lahko ceno proizvodom povečala, toda le do določene meje. Tako bi dobili najnižjo in najvišjo ceno, med katerima bi se šele lahko gibale cene v skladu s kvaliteto in izbiro blaga. Takšno gibanje cen so imenovali »drsenje cen« in predvidevali, da bodo imela industrijska podjetja možnost do 30-odstotnega drsenja navzgor od cen, ki so določene s faktorjem, trgovska pa 10 % navzdol, navzgor pa neomejeno s tem, da bo moral vsako povišanje faktorja čez 30 % odobriti pristojni urad za cene.³⁹ Te cene so že pomenile opuščanje poglavitnih

³³ Boris Kidrič, SD VII, str. 331.

³⁴ SP, št. 12, 15. 1. 1951, Predsednik sveta za blagovni promet vlade FLRJ Osman Karabegović o ukrepih zvezne vlade o organizaciji blagovnega prometa.

³⁵ Cit. v op. 25.

³⁶ Cit. v op. 13.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 18. seje GS VLRS, 3. 1. 1951. SP, št. 14, 17. 1. 1951, Novi način trgovine se uveljavlja.

postavk o oblikovanju cen, na katerih je bil zgrajen sistem enotnih cen kmetijskih pridelkov. Tržišče je že dobilo »svoje mesto« v strukturi cene, čeprav je bila podlaga za določanje ravni cen še vedno odvisna od administrativno določenih odnosov.

Največ so razpravljali o »svobodnem tekmovanju« ali »spopadu« med industrijskim in finančnim monopolom na eni ter kmetijskim na drugi strani.⁴⁰ Ocenili so, da je pogoj za to tekmovanje zvišanje cen industrijskim proizvodom do tiste ravni oziroma do tistega razmerja do cen kmetijskih pridelkov, ki bi zagotovil državi »kot industrijskemu proizvajalcu, da se spopade s kmetijskimi proizvajalci«⁴¹ in da lahko »nastopa kot konkurenca na trgu«.⁴² To tekmovanje naj bi potekalo do takrat, ko bi bilo vzpostavljeno planirano ravnovesje cen. Namen, ki so ga želeli s tem doseči, je bil: zmanjšati preveliko kupno moč kmeta in denarni obtok, povečati dotok kmetijskih pridelkov na trg in okrepiti socialistični sektor v kmetijstvu. Na ta način bi tudi zagotovili sredstva za kapitalno graditev, investicije za kmetijstvo in blagovne rezerve, ki so bile potrebne v primeru splošne mobilizacije.

Zavedali so se, da samo administrativno povečanje cen enih in zmanjšanje cen drugih proizvodov ne bo uspešno. Zato so razpravljali o postopni odpravi obveznega odkupa in zagotovljene preskrbe, o krepitvi vpliva socialističnega kmetijskega sektorja in državnih blagovnih rezerv na tržišču ter o ukrepih, s katerimi bi povečali ponudbo industrijskih izdelkov široke porabe.

Obvezni odkup je že leta 1950 »vse bolj izgubljal značaj socialističnega ukrepa«.⁴³ Odkupni plani niso bili izpolnjeni, zbrane količine niso zadoščale za velike potrebe. Analize so pokazale, da bi bile cene kmetijskih pridelkov mnogo nižje, če ne bi bilo obveznega odkupa.⁴⁴ Zato so sklenili polagoma zmanjšati število kmetijskih pridelkov, ki so jih obvezno odkupovali. S tem bi povečali blagovno menjavo med mestom in vasjo, ker bi bil kmet iz »ekonomske nujnosti prisiljen, da prodaja svoje blago«.⁴⁵ Kupna moč kmeta bi se sicer povečala, zato pa bi povečali davke in sprostili prodajo gradbenega materiala.

Prav tako so sklenili odpraviti nakaznice zagotovljene preskrbe in jih nadomestiti z boni, nato pa odpraviti tudi te, kar bi že pomenilo ukinitve sistema zagotovljene preskrbe.

Kmetijskim zadrugam in državnim kmetijskim posestvom, kot nosilcem poseganja socialističnega kmetijskega sektorja na trg, naj bi dajala država vso pomoč. Zasebni kmet, »ki se ne bo hotel poslužiti niti splošnih niti kmetijskih delovnih zadrug, bo seveda svobodno proizvajal in prodajal produkte, vendar

⁴⁰ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 16. 2. in 23. 3. 1951. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 19. in 26. seje GS VLRS, 23. 1. in 26. 5. 1951. Cit. v op. 9,25.

⁴¹ Cit. v op. 25.

⁴² ACK ZKJ, XI 8-22/38, Zapisnik seje GS VFLRJ, 23. 5. 1951.

⁴³ Cit. v op. 9,13.

⁴⁴ Boris Kidrič je v referatu Naša sedanja ekonomska politika, ki ga je imel na seji zveznega gospodarskega sveta 12. februarja 1951, ugotavljal, da »analize kažejo, da bi bile cene kmetijskim proizvodom, če ne bi bilo obveznega odkupa, znatno nižje«, AJ, 40-6-11.

⁴⁵ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 24. 3. 1951.

bo potem moral kupovati industrijske izdelke, stroje, gnojila (...) po tržnih pogojih«. Poleg tega pa ne bo »užival ugodnosti investicijskih kreditov«. ⁴⁶

Kidrič je poudarjal, da se mora povečati izbira industrijskega blaga na trgu po količini in kakovosti, sicer se bo »kmet umaknil v naturalno gospodarstvo«. ⁴⁷ Nadalje je poudarjal, da bo država lahko nastopala kot absoluten monopolist šele takrat, ko bo imela dovolj blagovnih rezerv. ⁴⁸

Nova trgovinska politika je bila usmerjena proti špekulaciji s cenami kmetijskih pridelkov in proti nosilcem te špekulacije. Zato so ločevali delovnega kmeta, tj. tistega, ki je prodajal svoje pridelke državi po nižjih enotnih cenah in kupoval blago z boni trgovine po vezanih cenah, od špekulantskega kmeta, ki se je izmikal odkupom in bil pobudnik dviganja cen. Poudarjali so, da novi ukrepi niso naperjeni proti kmetom, ampak proti kmečki špekulaciji.

Ker je novi gospodarski sistem predpostavljajal enoten jugoslovanski trg, so zvezni organi z regulativnimi ukrepi polagoma uveljavljali njegova načela, ki so veljala za vso državo. To uvajanje je potekalo v dveh etapah. Prva, Kidrič jo je imenoval »faza deflacije«, ⁴⁹ je trajala od januarja do septembra. Drugo, ki je trajala od oktobra do konca leta, so imenovali »fazo konsolidacije« ⁵⁰ ali obdobje boja za stabilizacijo trga.

Z odločbami, ki jih je izdala zvezna vlada 15. januarja 1951, ⁵¹ se je sprostila prodaja blaga za široko porabo. Industrijsko blago za široko porabo je bilo v prosti prodaji »po cenah, ki ustrezajo trgu«. Porabniki v zagotovljeni preskrbi so ga lahko kupovali za denarne kupone industrijskih nakaznic z 80-odstotnim popustom, kmetje pa za bone trgovine po vezanih cenah s 65-odstotnim popustom od prodajnih cen na drobno, ki so veljale v prosti prodaji. S temi ukrepi so prenehale veljati omejitve blaga široke porabe. Odpravljena je bila teritorialna veljavnost nakaznic in bonov ter vse posebne oblike prometa, ker porabnik ni bil več vezan na določene prodajalne, vrste in količinske blaga.

Februarja je zvezni svet za blagovni promet predpisal faktorje za industrijske proizvode široke porabe in meje, do katerih so proizvajalna podjetja lahko svobodno oblikovala njihove cene ⁵² ter razveljavil konec leta 1950 sklenjene pogodbe, v katerih so bile kot prodajne cene blaga za široko porabo predpisane nižje enotne cene. ⁵³

Prosto oblikovanje cen industrijskih proizvodov za široko porabo je potekalo tako, kot je bilo načrtovano. V okviru določenega odstotka so proizvajalna in trgovska podjetja lahko zniževala ali zviševala minimalno (nižjo) ali prodajno

⁴⁶ Cit. v op. 24.

⁴⁷ Cit. v op. 42.

⁴⁸ ACK ZKJ, XI 8-II/35, Zapisnik seje GS VFLRJ, 12. 5. 1951. Cit. v op. 42.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ UL FLRJ, št. 3, 15. 1. 1951, Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o prosti prodaji in cenah blaga široke potrošnje; odločba o vrstah in količinah živil zagotovljene preskrbe in o uvedbi blaga proste prodaje, ki ga potrošniki lahko kupujejo s popustom na industrijske potrošniške nakaznice; odločba o višini popusta, s katerim se prodaja blago proste prodaje na bone trgovine po vezanih cenah.

⁵² AS, fond Sveta za blagovni promet vlade LRS (v nadaljevanju: SBP VLRS), Faktorji za formiranje prostih cen, 8. 2. 1951; isti, Določila Sveta za blagovni promet vlade FLRJ, 27. 2. 1951.

⁵³ AS, fond SBP VLRS, Oblikovanje cen za široko porabo, 22. 2. 1951.

ceno, kar so imenovali »drsenje« ali »prožnost« cen. Pot od minimalne cene proizvoda do njegove maloprodajne cene si lahko ogledamo na naslednjem primeru:⁵⁴

Proizvod	Minimalna cena v din	Prožnost proizvoda v %	Nabavna cena grosista v %	Prodajna cena grosista v din	Prožnost pri grosistu v %	Prodajna cena na drobno v din	Prožnost v trgovini na drobno v %	Predpisani faktor
Bombažna tkanina za žensko obleko	369	14	420	550	31	700	25	9,5
Nizki moški čevlji iz boksa	2475	14	2835	2844	—	3350	15	4,5

Najprej so bili v ta sistem vključeni samo določeni proizvodi papirne, tekstilne, usnjarske in gumarske industrije, do konca leta pa tudi gradbeni material, pohištvo, aparati itd.

Z ukinitvijo razdelilnih planov industrijskega blaga širke porabe in postopnim sproščanjem njihove prodaje je trgovina dobila bolj »proste roke«. Toda pokazalo se je, da je bila do industrije še vedno »brez moči«, ker so proizvajalna podjetja imela plansko določeno proizvodnjo glede količine, vrste in kakovosti proizvodov. Industrijski proizvodi, ki niso spadali v sklad široke porabe, temveč v sklade za reprodukcijo, se praviloma niso distribuirali prek trgovske mreže, temveč so jih proizvajalna podjetja sama dobavljala direktno porabnikom, ali pa so za to skrbeli posebni servisi. Lokalna in obrtna proizvodnja je te proizvode dobivala po višjih enotnih (komercialnih) cenah, republiška in zvezna industrija pa po nižjih enotnih cenah. Ta način, ki so ga imenovali »zaprti krog v samem gospodarstvu«, je ostal v veljavi do konca leta 1951.

Do leta 1951 so veljali trije načini trgovine s kmetijskimi pridelki. Prevladovala sta obvezni in prosti odkup, ki so jih po predpisanih cenah (nižje enotne cene) vodila državna odkupna podjetja, kmetje pa so bili stimulirani z boni trgovine po vezanih cenah, s katerimi so lahko kupovali industrijsko blago s popustom. Tretja oblika je bil prosti trg (tržiščna trgovina), kjer sta prišla do izraza ponudba in povpraševanje pa tudi sezonske variacije. V letu 1951 naj bi se sprostila nakup in prodaja kmetijskih pridelkov na celotnem ozemlju FLRJ. Zato so v zveznih organih v začetku tega leta nadaljevali s pripravami

⁵⁴ AS, fond SBP VLRS, Analiza oziroma razčlenitev maloprodajnih cen industrijskih proizvodov na dan 14. 4. 1951, 20. 4. 1951.

ukrepov, s katerimi bi postopno ukinili obvezni odkup, sprostili cene v prostem odkupu, ukinili sistem zagotovljene preskrbe, zagotovili kmetom »čim svobodnejši izhod na trg«, kmetijskim zadrugam pa možnost intervencije na trgu ter postavljanje takih prodajnih cen, ki bodo nižje od tekočih tržnih cen privatnega sektorja.⁵⁵

Izhodišče za načrtovane spremembe je bila razdelitev kmetijskih pridelkov ali proizvodov v tri skupine. V prvi so bili osnovni prehrabeni proizvodi: žitarice, mast in sladkor; z njimi bi razpolagal državni fond, državni organi pa z določanjem njihovih cen »usmerjali« gibanje cen drugih kmetijskih pridelkov ali proizvodov. Meso, mleko, jajca ter ostali proizvodi, ki »niso kazali prevelikih sezonskih variacij«, so bili uvrščeni v drugo skupino. Odstopanje od ravni cen prve skupine bi uradi za cene preprečevali s predpisovanjem orientacijskih odkupnih in prodajnih cen. Za ostale pridelke, ki so tvorili tretjo skupino, je bilo pomembno le »zajeti jih v času ponudbe s primernimi cenami«.

V začetku leta je zvezna vlada znižala cene prehrabnim proizvodom v zagotovljeni preskrbi in kmetijskim pridelkom v vezani trgovini.⁵⁶ Nato je izdala predpise, ki so kmetijskim zadrugam in državnim kmetijskim posestvom zagotavljali posebno nadomestilo, da so lahko prodajali kmetijske pridelke 15—30 % nižje od cen, ki so jih na trgu postavljali kmetje.⁵⁷ Junija je prenehal veljati obvezni odkup mesa, mleka, krompirja, fižola, slame in sena, novembra masti in olivnega olja. Tako je ostal obvezni odkup v veljavi samo še za žitarice in volne. Ostali kmetijski pridelki so bili, vsaj načeloma, predmet prostega odkupa in trgovanja. Lokalni uradi za cene so sami določali cene v prostem odkupu, vendar je najvišje (maksimalne ali plafonske) cene določal zvezni svet za blagovni promet.

V Sloveniji so cene kmetijskim pridelkom od začetka leta naraščale, dosegle najvišjo stopnjo v maju, nato pa polagoma začele padati. Če vzamemo, da je bil indeks cen kmetijskih pridelkov januarja 100, je bil februarja 114, marca 129,

⁵⁵ AS, fond SBP VLRS, Zaključki s skupnega sestanka Sveta za blagovni promet vlade FLRJ in Sveta za kmetijstvo FLRJ, 21. 2. 1951; isti, Nov sistem nakupa in prodaje kmetijskih proizvodov v svobodnem prometu, 27. 3. 1951.

⁵⁶ UL FLRJ, št. 3, 15. 1. 1951, Odločba o znižanih enotnih cenah na debelo za pšenico, koruzo, rž, moko in zdrob v gospodarskem letu 1950/1951; odločba o znižanih enotnih cenah v prodaji na drobno za svinjsko mast, jedilno olje in sladkor; odločba o znižanih enotnih cenah za kruh zagotovljene preskrbe v prodaji na drobno; odločba o znižanih enotnih cenah za testenine v prodaji na drobno. UL FLRJ, št. 10, 28. 2. 1951, Odločba o znižani enotni ceni za ješprenj v prodaji na drobno. UL FLRJ, št. 15, 21. 3. 1951, Odločba o enotni prodajni ceni na drobno za saharin, ki je v prosti prodaji.

⁵⁷ UL FLRJ, št. 21, 25. 4. 1951, Navodilo o načinu prodaje poljedelskih proizvodov kmetijskih delovnih zadrug in drugih državnih kmetijskih posestev. UL FLRJ, št. 23, 9. 5. 1951, Navodilo o spremembi in dopolnitvi navodila o načinu prodaje poljedelskih proizvodov KDZ, SKZ in drugih državnih kmetijskih posestev. UL FLRJ, št. 31, 4. 6. 1951, Navodilo o formiranju cen, po katerih bodo državna podjetja prodajala kmetijske pridelke za široko potrošnjo v prosti prodaji. UL FLRJ, št. 34, 25. 7. 1951, Odločba o spremembah in dopolnitvah odločbe o znesku bonov trgovine po vezanih cenah, ki jih KOZ dobivajo za kmetijske pridelke, oddane po planu odkupa, in za kmetijske pridelke, ki jih prodajajo na prostem trgu.

aprila 159, maja 173, junija 149, julija 166, avgusta 151, septembra 135, oktobra 129, novembra 116 in decembra 105.⁵⁸

Porabniki v zagotavljeni preskrbi so v letu 1950 dobivali predpisano količino prehrabnenih proizvodov na živilske nakaznice, industrijske proizvode široke porabe pa z industrijskimi nakaznicami. Sredi leta 1951 so bile porabnikom v zagotavljeni preskrbi po nižjih enotnih cenah in v predpisani količini zagotavljeni le še kruh, maščobe in sladkor, otrokom tudi riž in kakav. Večje količine teh proizvodov so morali kupovati po prosto oblikovanih prodajnih cenah na drobno z industrijskimi ali odkupnimi boni, ki so bili uvedeni namesto industrijskih nakaznic in bonov trgovine po vezanih cenah. Novembra so bile ukinjene živilske nakaznice za živila in milo, namesto njih pa uvedeni denarni boni. Z njimi so lahko tisti, ki so bili še vključeni v zagotovljeno preskrbo (zaposleni delavci in uslužbenci, upokojeanci in invalidi), kupovali določena živila (kruh, sladkor, maščobe, riž) v prosti prodaji z 80-odstotnim popustom.

Po ukinitvi zagotovljene preskrbe in sprostitvi prodaje prehrabnenih proizvodov so se tudi v Sloveniji njihove cene zelo povečale.⁵⁹ Zato je zvezni svet za blagovni promet v novembru in decembru znižal njihove maloprodajne cene.

Kljub temu, da je bila v letu 1951 intervencija socialističnega sektorja na trgu minimalna,⁶⁰ da so okrajni odbori »s samovoljnimi birokratskimi posegi« podpirali lokalne interese, skušali »čim več izvleči od kmeta« ter zadrževati blago v skladiščih⁶¹ in da so bile cene po posameznih republikah različne, so obravnavane spremembe na področju notranje trgovine dosegle svoj poglobitveni namen. Zmanjšal se je denarni obtok, povečale so se cene industrijskega in drugega blaga, ki ga je »kmet moral kupovati«. Najbolj vneti zagovorniki teh sprememb so, potem ko je bil konec leta potrjen tudi predlog ekonomskih cen, zatrjevali, da je notranje tržišče pripravljeno za prehod na nov gospodarski sistem, v katerem bosta proizvodnja in trgovina prosto oblikovali cene po načelu ponudbe in povpraševanja.

Zunanja trgovina je bila v prvem desetletju po vojni popolnoma podrejena prioriteti in potrebam notranjega razvoja. Zato so bili izvozni plani, devizni sistem ter razmerje med notranjimi in cenami na zunanjem trgu prikrojeni tako, da je bila — na račun kmetijstva, predelovalne industrije in široke porabe — večina ustvarjenih deviznih sredstev namenjena vojaškim potrebam države in kapitalne graditve. Potrebe obeh so zahtevale večji uvoz, izvoz pa je bil zaradi zaostajanja kmetijske proizvodnje in neizkoriščenosti predelovalne industrije vsako leto manjši. To je povzročilo negativno plačilno bilanco, ki je zaradi posledic suše leta 1950 in sprememb cen na svetovnem trgu postala še posebno velika leta 1951, ko se je zunanjetrgovinski primanjkljaj povečal od 22 milijard 895 milijonov leta 1950 na 61 milijard 498 milijonov dinarjev.⁶²

⁵⁸ AS, fond SBP VLRS, Indeks gibanja cen kmetijskih pridelkov v Sloveniji v letu 1951.

⁵⁹ AS, fond SBP VLRS, Cene osnovnih prehrabnenih artiklov, 16. 10. 1951.

⁶⁰ SP, št. 112, 15. 5. 1951, Boj proti okostenelosti v sproščeni trgovini; isti, št. 160, 11. 7. 1951, Cene pridelkom bodo padle pod vplivom jugoslovanskega trga; isti, št. 165, 17. 7. 1951, Povečanje zneska industrijskih bonov zaradi podražitve tobaka, vžigalic, soli in petroleja.

⁶¹ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 26. seje GS VLRS, 26. 5. 1951.

⁶² Jugoslovanski pregled, leto 1951, št. 1, str. 39.

Problem negativne plačilne bilance, ki ga je Kidrič imenoval »poglavitno nasprotje naše ekonomike« ali »eno najtežjih in najbolj perečih vprašanj naše države«,⁶³ je bil eden poglavitnih vzrokov, da so v začetku leta začeli razpravljati o spremembah v sistemu zunanje trgovine, katere so sicer nameravali izvesti šele po spremembi finančnega sistema. Ker je bilo najbolj zaskrbljujoče upadanje izvoza, posebno še izvoza kmetijskih pridelkov, so spremembe najprej načrtovali na tem področju.

Ko so v začetku leta razpravljali o ukrepih, ki naj bi zagotovili večji izvoz, so ugotovili, da je bila izvozna spodbuda zelo slaba, ker izvozniki niso imeli neposredne koristi od zasluženih deviz. Zato so pohiteli s pripravo ukrepov, ki naj bi izvoznike spodbudili z določenim odstotkom deviz, če bi presegli svoj izvozni plan. Načelo izvozne devizne stimulacije je bilo na splošno opredeljeno z odločbo o stimuliranju nosilcev izvoznega plana.⁶⁴ Nov način razdeljevanja in participacije deviz, doseženih z izvozom, in ugodnejše pogoje za izvoznike kmetijsko prehrabnenih proizvodov so uveljavili predpisi, ki so bili izdani maja 1951 in so veljali od 1. januarja tega leta. Odločba o razdelitvi deviz, ki so ustvarjene z izvozom, je določala, da so vsa proizvajalna in druga podjetja, organizacije in ustanove, ki so dosegle večji izvoz, kot je predvideval plan, dolžna 10 % vrednosti deviz odstopiti centralnemu deviznemu skladu (CDS), 10 % pa deviznemu skladu republiškega gospodarskega sveta. Preostanek nadplanskega deviznega presežka so morali nameniti za svoje uvozne potrebe.⁶⁵

Ostali trije predpisi so določali način razdelitve in nakupa deviz, ki so jih zaslužili z izvozom kmetijsko prehrabnenih proizvodov.⁶⁶ Tisti, ki so bili namenjeni za izvoz, so bili razdeljeni na kategoriji A in B. Izvozniki proizvodov kategorije A, ti proizvodi so bili načrtovani in pod posebnim nadzorom, so morali oddati 10 % doseženih deviz CDS, 10 % pa republiškem skladu. Dobili so tudi možnost nakupa deviz, kar je bilo odvisno od odstotka deviz, ki je bil predpisan za določen proizvod. Ta devizna sredstva so izvozniki kategorije A morali uporabiti za napredek svoje dejavnosti. Izvozniki kategorije B so morali odstopiti 45 % doseženih deviz centralnemu, 5 % pa republiškem skladu. Za devizna sredstva, ki so ostala izvoznikom A in B kategorije, je bilo določeno, da »z njimi razpolagajo« združni skladi za mehanizacijo in investicijsko izgradnjo, državna kmetijska podjetja, splošne kmetijske zadruge in podjetja živilske industrije. Z devizami, ki so jih dosegla trgovska podjetja, pa ljudski odbori.

Junija je bila izdana odredba, ki je poenostavila izdajanje uvoznih in izvoznih dovoljenj in dopuščala, da se z zunanjotrgovinsko dejavnostjo ukvarjajo vsa podjetja, ki so dobila dovoljenje od ministrstva za trgovino.⁶⁷ Avgusta je

⁶³ Boris Kidrič, SD VI, str. 107. ACK ZKJ, XI 8-II/59, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. in 18. 8. 1951.

⁶⁴ UL FLRJ, št. 7/94, 7. 2. 1951.

⁶⁵ UL FLRJ, št. 22/227, 2. 5. 1951.

⁶⁶ UL FLRJ, št. 22, 2. 5. 1951, Odločba o razdelitvi kmetijskih prehrabnenih proizvodov; odločba o razdelitvi kmetijskih prehrabnenih proizvodov v prvo in drugo kategorijo; odredba o določitvi (tri) procenta (odstotka) za nakup deviz doseženih z izvozom kmetijskih prehrabnenih proizvodov.

⁶⁷ UL FLRJ, št. 28/297, 13. 6. 1951, Odredba o izdajanju dovoljenj za izvozne in uvozne posle.

bila izdana tudi odločba, ki je predpisovala razdelitev deviznih sredstev lokalne industrije in obrti.⁶⁸

Časniški uvodniki so novo devizno zakonodajo že ocenjevali kot uveljavljajne načela, da devize pripadajo tistemu, ki jih ustvari ali »kdor hoče uvažati, si mora dobiti devizna sredstva z izvozom«.⁶⁹ Dejansko pa se način temeljne razdelitve in prelivanja deviznih sredstev ni spremenil. Res je, da so v zveznem gospodarskem svetu razpravljali o potrebi, da bi v okviru direktij ali panog podjetja sama pokrivala potrebe uvoza in izvoza ter da so začeli ukrepati.⁷⁰ To pa ni bistveno vplivalo na poglobitvo usmeritev, po kateri je moralo celotno gospodarstvo zagotoviti sredstva za vojaške potrebe in kapitalno graditev. Zaradi teh potreb se mora »povečati izvoz in zmanjšati uvoz za republike in široko potrošnjo«, je poročal Kidrič avgusta na seji zveznega gospodarskega sveta, ter »do maksimuma izkoristiti pomoč zahoda in zadržati vse devize, ki so potrebne za kapitalno izgradnjo«.⁷¹ Devize, ki jih je zaslužila z izvozom ekstraktivna industrija, »niso smele prehajati v predelovalno industrijo«, ekstraktivna industrija ni smela v nobenem primeru »nositi deficita, ki je nastajal v splošnih bilancah«, ampak je moral »pasti na široko potrošnjo«.⁷² Zato naj bi potrebe predelovalne industrije in kmetijstva pokrile republike s svojim izvozom.

Za Slovenijo je to pomenilo, da bo uvoz surovin za njeno tekstilno industrijo odvisen od povečanega izvoza lesa. Tega so se zavedali v republiškem gospodarskem svetu že v začetku leta 1951, saj so ugotovili, da izvoza industrijskih izdelkov ne bo mogoče povečati.⁷³ Povečanje izvoza je bilo za slovensko gospodarstvo nujnost, ker je bilo odvisno od uvoza surovin in materiala. Leta 1950 je Slovenija le 54 % svojih potreb po reprodukcijskem materialu pokrila iz lastnih virov, 27 % je uvozila iz drugih republik, 19 % pa iz tujine.⁷⁴

Teze o reorganizaciji finančnega sistema so bile izdelane že konec leta 1950.⁷⁵ Pri njihovi izdelavi so izhajali iz naslednjih predpostavk:

1. Nov odnos države do gospodarstva in nove oblike gospodarjenja zahtevajo spremembo finančnega sistema. Najprej naj bi spremenili sistem razdelitve narodnega dohodka, nato pa postopoma nadomeščali oblike državnega financiranja z gospodarskimi.

2. Delovanje ekonomskih zakonitosti in ohranitev gospodarske enotnosti države zahtevajo »čvrst in vseobsežen« finančni sistem. Emisija denarja mora biti »izključno zvezna zadeva«, regulativne funkcije pa »rezultat sodelovanja zveznih in republiških organov na bazi medsebojnega posvetovanja.«

3. Namesto državnega proračuna naj bi uvedli družbeni proračun FLRJ, zvezni proračun in proračune republik. Predračun FLRJ naj bi prikazoval »letno perspektivno bilanco celotnega gospodarstva« ter odredil »splošno ekonomske

⁶⁸ UL FLRJ, št. 27/142, Odločba o razdelitvi deviz, doseženih z izvozom izdelkov lokalne industrije, obrti, domače obrti in obrtniških zadrug.

⁶⁹ SP, št. 104, 5. 5. 1951, Nov način razdelitve deviz, ustvarjenih z izvozom.

⁷⁰ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 30. 3. 1951, ACK ZKJ, XI 8-II/24, Zapisnik seje GS VFLRJ, 11. 4. 1951.

⁷¹ ACK ZKJ, XI 8-II/59, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. in 18. 8. 1951.

⁷² ACK ZKJ, XI 8-II/24, Zapisnik seje GS VFLRJ, 11. 4. 1951.

⁷³ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 18. seje GS VLRS, 3. 1. 1951.

⁷⁴ Cit. v op. 32, str. 21.

⁷⁵ AS, fond Izvršnega sveta LS LRS, Osnovne teze za reorganizacijo finančnega sistema, 13. 10. 1950.

naloge vladi«. Zvezni proračun naj bi določal »samo to, kar zveza daje republikam kot pomoč in kaj dobiva od republik kot pomoč«. Republike naj bi imele svoje proračune, ki bi bili odvisni od planiranih proporcev razdelitve narodnega dohodka v družbenem proračunu FLRJ.

4. Akumulacija naj bi bila v novem finančnem sistemu poglavitni državni dohodek. Predstavljal naj bi razliko med proizvodno in prodajno ceno proizvoda, katero bi podjetja morala odvajati v proračun. Temeljna predpostavka je bila, da se mora akumulacija, ki jo ustvarja podjetje, razdeliti tako, da se najprej zagotovijo planske potrebe podjetja, nato potrebe panoge, šele »višek panoge gre v proračun oziroma primanjkljaj se dotira iz budžeta«. Nadplansko akumulacijo bi podjetje lahko namenilo za sklad plač in druge namene. S tem, ko bi bil sklad plač podjetja, njegov investicijski program, obratna sredstva itd., odvisna od dosežene planirane akumulacije in družbene rentabilnosti, bi se bistveno spremenil odnos podjetij do akumulacije.

5. Zamisel novega sistema plač je temeljila na »kvalitetno« drugačnem odnosu med individualno in kolektivno stimulacijo. Prva, označili so jo kot osnovna plača, naj bi bila odvisna od izpopolnitve norme, kvalifikacije in delovnih pogojev. Drugi del plače, ki so ga imenovali dopolnilna plača, pa naj bi bil odvisen od poslovnega uspeha podjetja. Predlagatelji novega plačnega sistema so bili prepričani, da bo »dvojnost« nagrajevanja »naostrila delavce v boju proti nedelavcem« ter bo zadostna vzpodbuda za povečanje proizvodnje. Omeniti velja tudi odločitev, da bo državna oblast zagotovila 70—80 % osnovne plače delavcem tistih podjetij, ki zaradi objektivnih težav ne bodo dosegla planirane dohodka ter delavcem, ki bodo »začasno« ostali brez dela.

6. Ker se je smatralo, da je za socialistično gospodarstvo bistvenega pomena »čvrsto obvladovanje cen«, na tem področju niso načrtovali večjih sprememb. Cene v socialističnem gospodarskem sektorju naj bi bile še naprej planirane in »točno« določene.

7. Bančni sistem naj bi se prilagodil novim oblikam gospodarjenja. Največ pozornosti so namenili gospodarskim bankam, ki naj bi financirale in kreditirale gospodarstvo posameznih panog ali republik.

V začetku leta 1951 so v zveznem gospodarskem svetu in v posebnih komisijah nadaljevali z razpravami o poglavitnih načelih novega finančnega sistema, nato pa začeli pripravljati ukrepe za njegovo uveljavitev v letu 1952. Osrednjo pozornost so namenili spremembam proračunskega sistema, sistema razdelitve dohodkov, plačnega sistema in novim ekonomskim cenam.

Namesto državnega proračuna, ki je zbiral in razdeljeval dve tretjini vsega dohodka, naj bi v novem sistemu državni organi samostojno sprejemali proračune, katerih skupni znesek dohodkov in izdatkov ne bi več prišel v proračun višjega organa, ampak bi moral vsak kriti izdatke s svojimi dohodki. Spremenila naj bi se notranja struktura proračunov, družbeni prispevek naj bi postal poglavitni prispevek gospodarstva za kritje proračunskih potreb. Osnutek zakona o proračunih je določal proračun FLRJ, proračune republik in administrativno teritorialnih enot, v katere naj bi se zbirali le tisti dohodki in razdeljevala tista denarna sredstva, ki bodo z njihovimi družbenimi plani določena za uresničitev nalog državnih organov, za splošne družbene potrebe in za potrebe gospodarstva. Ti organi naj bi sami razdeljevali dohodke, ki bodo morali

biti uravnovešeni z izdatki. Če sredstva ne bi zadoščala, so bile še vedno predvidene dotacije višjih proračunov.

V zvezi z novim proračunskim sistemom se je nekajkrat postavilo kočljivo vprašanje pomoči nerazvitim republikam. Na ta vprašanja je Kidrič odgovarjal, da se bo akumulacija odvzemala razvitim republikam in dajala zaostalim in da »bomo zaostale republike prek novega finančnega sistema podpirali vse dotlej, dokler ne izgradimo Jugoslavije brez bistvenih nesorazmerij med produktivnostjo dela in narodnim dohodkom«. ⁷⁶

Kidrič je pogosto poudarjal, da mora biti najpomembnejša naloga novega finančnega sistema zagotovitev takšnih razmer, da bodo neposredni proizvajalci razpolagali s pretežnim delom ustvarjene vrednosti, oziroma da bi le njen manjši del prepustili »družbenemu razpolaganju«, zato pa obdržali nadzor nad njegovo uporabo. Ta »manjši« del je bil državi še vedno potreben »za usmerjanje gospodarskega razvoja, preprečevanje stihije in gospodarskih nesorazmerij, do katerih bi prišlo, če bi dovolili, da gre ves dobiček za široko potrošnjo in povečanje plač«. ⁷⁷ V razpravah še niso določili, s kolikšnim delom presežne vrednosti bodo razpolagali delavski sveti niti kolikšen bo dejanski prispevek, ki ga bodo morali odvajati za splošne družbene potrebe. Kidrič je kot primer navajal razmerje 70 : 30 %, vendar takšna delitev zaradi potreb kapitalne graditve leta 1951 in 1952 še ni bila mogoča. ⁷⁸ Del, ki naj bi ostal podjetjem za svobodno razpolaganje, naj bi bil do leta 1953 le simboličen, oziroma »tolikšen, da s tem uvedemo nov sistem«. ⁷⁹ Do takrat naj bi podjetja večji del dohodka namenila za obvezni (družbeni) prispevek v državno blagajno, režijske stroške, v določenih panogah pa tudi za obvezne zunajplanske investicije. Ostanek ali nadplanski dobiček pa naj bi uporabila za rezervni sklad, povečanje plačnega sklada, stanovanjsko graditev, racionalizacijo proizvodnje, komunalno graditev ipd. Podjetjem naj bi torej ostal le nadplanski dobiček, s katerim pa ne bi mogla svobodno razpolagati, ker bi v primeru nevarnosti, da se bo ta del »neracionalno razdelil, vmešala država in določila njegovo procentualno razdelitev«. ⁸⁰

Sklenili so, da bo moral biti dohodek večine podjetij odvisen od njihove proizvodnje ter poslovnih rezultatov na trgu. Pričakovali so, da bo s tem, ko podjetju dohodka »ne bo nihče več dal«, ampak ga bo moralo doseči samo, povečalo zanimanje podjetij in posameznika za večji dohodek, dvignila produktivnost dela in blagovna menjava.

V novem gospodarskem sistemu bi lahko »uspevala« le tista podjetja, ki bodo rentabilna, in tista, ki jih bo iz družbenih razlogov »še potrebno vzdrževati«, zato zanje načelo rentabilnosti ne bi veljalo. ⁸¹ Tista podjetja, ki bodo slabo gospodarila, bodo propadla, ker »ne rabimo takih podjetij, ker so nam

⁷⁶ Cit. v op. 45.

⁷⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 34. Cit. v op. 5, 6, 13.

⁷⁸ Cit. v op. 8.

⁷⁹ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16. in 17. 2. 1951.

⁸⁰ Boris Kidrič SD VII, str. 34. Cit. v op. 32.

⁸¹ ACK ZKJ, XI 8-II/29, Zapisnik seje GS VFLRJ, 4. 5. 1951. SP, št. 125, 30. 5. 1951, Pred javno diskusijo o novem finančnem sistemu; isti, št. 135, 10. 6. 1951, Kako bo vplival nov finančni sistem na gospodarstvo v podjetjih. Cit. v op. 8.

v škodo«. ⁸² Vodstvo podjetja bo prišlo pred sodišče, če bo podjetje propadlo zaradi slabega vodenja. ⁸³ Da bo to načelo težko uresničljivo, so potrdile že prve razprave ljudskih odborov. Na tretjem rednem zasedanju skupščine MLO GM Ljubljana so se strinjali, naj podjetja, ki bodo slabo gospodarila, propadejo, ker »so sedaj životarila v breme družbe«. Potem pa so ugotovili, da je 20—30 % podjetij socialističnega sektorja na njihovem področju »pasivnih, kar bo imelo za posledico nujen konkurz in v tem primeru konkurz socialističnega gospodarskega sektorja«. ⁸⁴

Največ so razpravljali o načelih novega plačnega sistema. Njegova izhodišča, ki so se izoblikovala na sejah zveznega gospodarskega sveta in so bila deloma prikazana v časopisju in strokovnih glasilih, so bila naslednja:

1. V prehodnem obdobju še ni mogoče sprostiti plačnih skladov, ker bi se zaradi omejenih blagovnih skladov porušilo načrtovano ravnovesje blagovnih in kupnih skladov. Zato bo v tem obdobju še vedno potreben nadzor plačnega sklada ter »zakonska meja« za razdeljevanje dobička in dela plač.

2. Državna oblast bo zagotovila osnovno (minimalno) plačo delavcem tistih podjetij, ki zaradi objektivnih razmer ne bodo dosegala planiranega dohodka ter delavcem, ki bodo ostali brez dela.

3. Novi plačni sistem bo urejen tako, da bo na podlagi enotnih meril in v odvisnosti od uspeha podjetja, delovnih mest in delovnih razmer, »vsakdo prejemal plačo po konkretnem delu, ki ga opravlja«. ⁸⁵ Plače naj bi bile različne v enem podjetju in med posameznimi podjetji, toda v skladu z gospodarskimi potrebami. Osnovne plače naj bi bile v višini »sedanjih« plač. Povečevale bi se lahko le z večjo produktivnostjo in varčevanjem, toda ne več kot za 300 do 500 din.

4. Plačni sklad delavcev in uslužbencev naj bi se razdelili na dva dela: na stalni (zajamčeni ali fiksni) del in spremenljivi (variabilni) del. Stalni del plače naj bi ustrezal predpisanemu minimumu izrabe produktivnosti, na podlagi katere bi pristojni gospodarski upravni organ določil podjetju stalni plačni sklad. Spremenljivi del plače naj bi pomenil »udeležbo zaposlenih na dobičku«, ki ga bo podjetje doseglo s povečano produktivnostjo in zmanjšanjem stroškov oziroma preseganjem predpisane izrabe odstotka produktivnosti zmogljivosti. ⁸⁶

V teh načelih je Kidrič videl pglavitne značilnosti in prednosti novega plačnega sistema in močno propagandno sredstvo. S tem, da bo država prek gospodarskih upravnih organih predpisovala le osnovne kategorije delavcev in uslužbencev, osnovne plače za te kategorije in višino spremenljivega dela plač, bo še vedno ohranila vodilno vlogo na tem področju. Tako se bo zavarovala tudi življenjska raven delavcev v podjetjih, ki ne bodo mogla doseči niti 80 % planiranega plačnega sklada. Povečalo se bo prizadevanje delavcev za večjo proizvodnjo, hkrati pa obseg materialnih in denarnih sredstev, potrebnih

⁸² Cit. v op. 8.

⁸³ ACK ZKJ, XI 8-II/29, Zapisnik seje GS VFLRJ, 4. 5. 1951.

⁸⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond MLO Ljubljana, Zapisnik III. rednega zasedanja MLO glavnega mesta Ljubljana, 22. in 23. 5. 1951, fasc. 22.

⁸⁵ Cit. v op. 22, str. 12.

⁸⁶ Boris Kidrič, SD VII, str. 35. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 31. seje GS VLRS, 4. 9. 1951.

za zadovoljitev posebnih in splošnih potreb. Gospodarska podjetja bodo dobila priložnost, da sama urejajo stvarne plačne odnose v mejah predpisanega plačnega sklada.⁸⁷

V razpravah o novem plačnem sistemu so se morali »dotakniti« tudi problema brezposelnosti, ker se plačni sklad ne bi več določal po številu zaposlenih, temveč po delovnem mestu, tj. po potrebni količini in strokovnosti dela. To naj bi pomenilo: če bo zaposlenih več, kot je predvideno ali potrebno, bo tudi plačni sklad bolj obremenjen. Kidrič je predvidel, da bo okoli 10 % »neproduktivnih« delavcev ostalo brez dela.⁸⁸

S 1. februarjem 1951 se je začel nov način obračunavanja plač uslužbencem v trgovskih podjetjih na drobno. Višina plače je postala odvisna od njihovega dela in uspeha poslovanja podjetja kot celote. V Sloveniji je 108 trgovskih podjetij, ki so februarja uvedla ta način, preseglo planirani blagovni promet za 22 %, zato so se njihove plače zvišale povprečno za 8 %. V začetku maja je bil ta način razširjen še na trgovino na debelo in trgovska podjetja s kmetijskimi pridelki.

Septembra je zvezna vlada objavila načrt osnovne uredbe o plačah delavcev in uslužbencev v gospodarstvu in predpisala, da smejo gospodarska podjetja od obračunanega tržnega dobička nameniti le 2 % za spremenljive plače in sklad za prosto razpolaganje podjetja ter da lahko znaša sklad spremenljivih plač največ 8 % stalnih plač.

Po novih predpisih so zvezni organi določili »realne količine« plačnega sklada za IV. četrtletje po vrstah dejavnosti in republikah in poslali navodila za njegovo razčlenitev republiškim glavnim upravam. Komisija za izdelavo in izvedbo plačnega sistema je objavila načrt splošnih navodil za izdelavo pravilnika o plačah v podjetjih. V obeh aktih je bilo poudarjeno, da mora biti plačni sklad »direktno pogojen s planiranim obsegom proizvodnje in uslug«, plače pa neposredno odvisne od delovnih rezultatov podjetij. Novost je bila zahteva, da se »diferenciacija v plačah potencira v večji meri kot doslej«.⁸⁹

Ker bi se z uvedbo diferenciranih plač zelo približali načelu »vsakomur po njegovem delu«, so do konca septembra o tem veliko razpravljali. »Gre za to,« je poročal Sergej Kraigher na 31. seji republiškega gospodarskega sveta, »da se v okviru razpoložljivih potrošnih fondov izvrši ponovna razdelitev teh fondov s tem, da se delavcem in nameščencem z večjo izobrazbo, kvalifikacijo, strokovno izobrazbo in priučenostjo glede na leta zaposlitve in podobno povečajo dohodki ter odpravijo tiste razlike in nepravilnosti, ki so doslej izvirale predvsem iz zagotovljene preskrbe, ki je (...) izenačila dohodke nekvalificiranih s kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi ter nameščenci in nameščenci s fakultetno izobrazbo.« Na tej seji so sklenili dotakratno razmerje med najnižjo in najvišjo plačo (bilo je 1 : 1,2) povečati za 10-krat; najnižja plača naj bi bila okoli 4000 din, najvišja pa okoli 40 000 din. Nadalje so sklenili razdeliti delavce v pet plačilnih kategorij (razredov), uslužbenca na sedem in 1. novembra preiti na nov plačni sistem v celoti.⁹⁰

⁸⁷ Cit. v op. 13.

⁸⁸ Cit. v op. 83.

⁸⁹ SP, št. 211, 8. 9. 1951, Načrt osnovne uredbe o plačah delavcev in uslužbencev v gospodarstvu.

⁹⁰ AS, fond GS VRLS, Zapisnik 31. seje GS VLRS, 4. 9. 1951.

Nov plačni sistem tudi 1. novembra ni začel veljati. Vzrokov, zaradi katerih so sklenili njegovo uvedbo preložiti v leto 1952, je bilo več: niso še bile določene ekonomske cene, na podlagi katerih bi lahko plače konkretno določili; predpisi o pokojninah, invalidninah in drugih socialnih dajatvah tudi še niso bili sprejeti. Milentije Popović je izjavil, da je glavni vzrok ta, da je potrebno »številne konkretne podrobnosti še nadalje proučevati, da bi začel nov sistem delovati brez motenj«. ⁹¹ Odločilni vzroki pa so najverjetneje bili sklepi konference v Beogradu, saj so na njej sklenili, da je potrebno spremeniti predlagane uredbe tako, da se zagotovi podjetjem »večje pravice in bolj proste roke« pri razdeljevanju plačnega sklada ter spremeni način nagrajevanja. Po poročilu Zorana Poliča so na konferenci »ostro kritizirali« dosedanje priprave na nov plačni sistem in sklenili, da se plače postavijo na novo osnovo. Plača naj bi bila enotna in spremenljiva, ne pa razdeljena na fiksni in variabilni del. Še nadalje pa naj bi država zagotavljala določen odstotek plače, ki naj bi se imenoval konstantni del in bil odvisen od kvalifikacije. Še posebej so poudarili, da mora biti delitev plač stvar delovnih kolektivov. ⁹²

Posledica teh sklepov so bile spremembe, o katerih je na decembrskem zasedanju zvezne skupščine govoril Milentije Popović. Plačni sklad ali kolektivni zaslužek naj bi delili po tarifnem pravilniku za vsakega posameznega delavca. Odpravilo se bo razlikovanje med stalnim in spremenljivim delom plače, zato bo vsa plača spremenljiva. Še naprej pa bodo državni organi predpisovali plačni sklad in pogoje, pod katerimi se oblikujejo. Po besedah Milentija Popoviča so bile te spremembe že take narave, da lahko namesto »najemnine« govorimo o novi družbenoekonomski kategoriji — zaslužku delovnega kolektiva. ⁹³

Razprave o novih ekonomskih cenah so se začele v začetku leta 1951. Izhodišče za razprave je bilo splošno načelo, da je tudi v novem gospodarskem sistemu potrebno »držati cene v rokah in omejiti možnost popolnoma svobodnega formiranja«, ⁹⁴ in prizadevanje, da se »visoko akumulira surovinska, ekstraktivna industrija in industrija polizdelkov, da se tu pobira visok dopolnilni do-prinos, da pa se predelovalni industriji prepusti ustvarjanje še manjše akumulacije«. ⁹⁵ Poleg tega je Kidrič menil, da je najbolj enostavno, če se ekonomske cene določijo za surovine in polizdelka v bazični industriji, ker je teh mnogo manj kot v predelovalni industriji. ⁹⁶ Ekonomske cene naj bi državni organi predpisovali za 400 bazičnih surovin in deficitarnih polizdelkov, le izjemoma pa tudi za končne proizvode. Na podlagi teh cen naj bi se oblikovale cene končnih izdelkov v proizvodnji, s čimer bi se težišče pri oblikovanju osnovnih cen preneslo iz trgovine v proizvodnjo.

Od sistema ekonomskih cen so pričakovali, da bodo »postale instrument za zajemanje največjega dela akumulacije«, zmanjšale izgube podjetij, nesorazmerja med cenami posameznih panog, olajšale izenačevanje notranjih in zuna-

⁹¹ SP, št. 248, 21. 10. 1951, Izjava ministra Milentije Popoviča o ukrepih za stabilizacijo našega gospodarstva.

⁹² AS, fond GS VLRS, Zapisnik 13. seje GS VLRS, 22. 10. 1951.

⁹³ SP, št. 304, 30. 12. 1951, Govor ministra Milentije Popoviča na II. izrednem zasedanju Ljudske skupščine FLRJ.

⁹⁴ Cit. v op. 22.

⁹⁵ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 36. seje GS VLRS, 9. 1. 1952.

⁹⁶ Prav tam.

njih cen, zagotovile prednost bazični industriji ter prisilile podjetja, da bodo v večji meri uporabljala domače surovine in polizdelke.⁹⁷

Predlog ekonomskih cen, ki je temeljil na primerjavi cen, ki so v Jugoslaviji veljale leta 1938, in cen, ki so leta 1951 veljale na svetovnem trgu, so najprej obravnavali zvezni organi. Ko so jih obravnavala tudi podjetja, so konec leta izšli predpisi o osnovnih cenah za surovine in polizdelke, ki naj bi začeli veljati 1. januarja 1952.⁹⁸

Zvezna ljudska skupščina je na drugem izrednem zasedanju sprejela zakon o proračunih in temeljni zakon o družbenih prispevkih in davkih. Zakon o plačnem sistemu je bil še v »obdelavi«, izhodišča za njegovo oblikovanje pa so že sprejeli.

V zveznem gospodarskem svetu in posebnih strokovnih komisijah so že v drugi polovici leta 1950 začeli razpravljati o **novem načinu planiranja**. Pri oblikovanju njegovega splošnega koncepta so izhajali iz kritične ocene centralističnega planskega sistema, razvoja in uveljavljanja delavskega samoupravljanja ter Marxove razlage planiranja, »da se s planom ne diktira, kjer se avtomatizem ne preprečuje, ampak se usklajujejo disproporcije«.⁹⁹ Že v uvodnih razpravah so sklenili odpraviti administrativno določanje »vseh mogočih posameznosti« in z državnim planom opredeliti samo tista temeljna gospodarska gibanja, ki zagotavljajo državnim organom usmerjanje gospodarskega razvoja in preprečevanje nastajanja nesorazmerij v gospodarski strukturi. Da bi osnovne gospodarske enote dobile večjo samostojnost in gospodarske okvire, v katerih bi se svobodneje razvijale, so jim sklenili delovanje ekonomskih zakonov.¹⁰⁰ Sklenili so preseči birokratski način izdelave in sprejemanja planov ter »dati besedo tudi proizvajalcem«. Ustanovili naj bi neke vrste gospodarskih »predparlamentov, ki bi plan prej temeljito preučili, tako da bo generalna linija od zgoraj ter predlog splošne linije in planiranja od spodaj«.¹⁰¹ V uvodnih razpravah so obravnavali tudi vprašanje prehoda na nov planski sistem. Nato pa so začeli snovati njegov metodološki in normativni ustroj.

Novi planski sistem naj bi uvajali polagoma. Tam, kjer »občutimo težje pomanjkanje, bodo šli planski proporcije v bolj detajlne črte, kjer bo manjše pomanjkanje pa v manjši meri«.¹⁰² Na vprašanje, ali ne bo prehod na planiranje samo temeljnih procesov (proporcev) gospodarskega razvoja pomenil »korak nazaj«, je Kidrič odgovarjal, da planiranje proporcev na podlagi družbene lastnine proizvodnih sredstev in ob obvladovanju elementarnega delovanja ekonomskih zakonov, pomeni skok iz kapitalističnega načina proizvodnje v novo, v bistvu socialistično stanje.¹⁰³ Na vprašanje, ali takšen način planiranja že

⁹⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 42 in 56. ACK ZKJ, XI 8-II/30, Zapisnik seje GS VFLRJ, 5. 5. 1951. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 34. seje GS VLRS, 8. 12. 1951. SP, št. 288, 11. 12. 1951, Pred uvedbo ekonomskih cen za surovine in polizdelke; isti, št. 302, 28. 12. 1951, Ob uvedbi ekonomskih cen, Cit. v op. 9, 20.

⁹⁸ UL FLRJ, št. 57, 26. 12. 1951, Odločba o osnovnih cenah za surovine in polizdelke; isti, Odločba o formiranju prodajne cene za surovine in polizdelke.

⁹⁹ Cit. v op. 5.

¹⁰⁰ LP, št. 60, 11. 3. 1951, Veliko volilno zborovanje v Ljubljani. Cit. v op. 5, 6, 9, 13, 22, 45, 79.

¹⁰¹ Cit. v op. 79.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Cit. v op. 45.

pomeni odpravo direktivnega planiranja ali celo planiranja nasploh, je odgovarjal, da se direktivnosti še ni mogoče odreči, ker za to še niso dozorele razmere, kar pa ne bi smelo pomeniti, da se ne bi mogli odreči vsemu tistemu, kar je na področju planiranja postalo odveč.¹⁰⁴ Poglavitna misel Kidričeve teorije planiranja je bila, da mora tudi v socialističnem planiranju direktivno planiranje veljati kot zakon povsod tam, kjer »nas zaostrenost proizvodjalnih sil sili k temu, da preprečimo, da bi se razvijalo nekaj, kar ni v skladu z razvojem socializma in s tehnično materialno osnovo, kakršno zahteva razvoj socializma«¹⁰⁵ in da »bomo le tako lahko dosegli določen razvoj, katerega smo po sebi delovanje ekonomskih zakonov ne bi dalo«.¹⁰⁶ Povsod tam, kjer pa bi svobodno delovanje ekonomskih zakonov in pobuda proizvajalcev dala pozitivne rezultate, pa ni videl razlogov za direktivno planiranje.

Ko so razpravljali o vlogi in vsebini družbenih planov, so poudarjali, da je njihova poglavitna naloga zagotoviti načrtovano smer gospodarskega in družbenega razvoja države ter povezati podjetja v »trdno« gospodarsko celoto. Pripravili naj bi jih državni organi, veljati pa bi začeli šele takrat, ko bi jih obravnavale in sprejele ljudske skupščine kot najvišja predstavniška telesa. Tako bi se planiranje, kot izraz ekonomske moči razdelilo na dva dela, kar je bilo v skladu z razvojem političnega sistema socialistične demokracije. Osnovno planiranje ekonomskega razvoja in trga naj bi vodili državni organi. Podjetja pa bi na podlagi temeljnih proporcov sama planirala svojo proizvodnjo in sama stopala na trg.

Proporci produkcije in razdeljevanja so pomenili bistveno spremembo v metodologiji planiranja in poglavitno vsebino novih planov. Kidrič se je zavedal, da bo učinkovitost novega planskega sistema odvisna ne le od pravilne določitve proporcov, temveč tudi od »pravilnega razumevanja njihovega bistva«, zato se je z njimi tudi največ ukvarjal.

Proporci naj bi bili »centralistični« za vso državo. Izražali in zagotavljali naj bi »generalno« smer razvoja, tj. industrializacijo države ter obvladovali zakon vrednosti. Najpomembnejši so bili temeljni (splošni, osnovni ali izhodni) proporci, ki jih je imenoval »tiste direktivno določene materialne in denarne ključne kvote materialnih dobrin, ki glede na trenutno strukturo dane ekonomike izražajo in v celoti zagotavljajo generalno linijo plana za vsa področja gospodarskega in družbenega razvoja«¹⁰⁷ Temeljni so bili trije proporci: obvezni minimum izkoriščanja produktivnosti, temeljna investicijska graditev ter povprečna stopnja akumulacije in družbenih skladov.

Prvi proporc je določal, da morajo podjetja proizvesti vsaj toliko, kolikor je bilo za normalno gospodarsko delovanje nujno potrebno. Naloga tega proporca je bila zagotovitev sorazmerja med proizvodnjo in menjavo. Zato po Kidričevi razlagi ni bilo nujno, da bodo obvezni minimumi v vseh panogah in republikah enaki, ampak bo odločilno, da bodo usklajeni glede produkcije in reprodukcije ter da bo celotni obvezni minimum, skupaj z načrtovanim uvozom, temeljil na dejanski materialni bilanci. Ta proporc ni predvideval vrste niti

¹⁰⁴ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, Govor na seminarju za sekretarje in organizacijske sekretarje okrajnih in mestnih komitejev KPS, 7. 7. 1952.

¹⁰⁵ Cit. v op. 45.

¹⁰⁶ Cit. v op. 6.

¹⁰⁷ Boris Kidrič, SD VI, str. 164.

količine posameznih proizvodov, temveč je to prepuščal samostojnim planom gospodarskih organizacij in delovanju ekonomskih zakonov.

Ob tem proporcju je Kidrič razvil teorijo planskih krogov.¹⁰⁸ Po njegovi oceni so dotedanji temeljni plani sestavljali samo en planski krog. Tak način planiranja je sicer omogočil koncentracijo materialnih in denarnih sredstev, toda kot »ekstremni krog« produkcije in razdeljevanja, ki je obsegal »vse možnosti skrajno napetih planov«, je povzročal, da so se vsi problemi ali težave na kateremkoli področju pokazali na vsem gospodarstvu. Nov način planiranja naj bi potekal v notranjem in zunanjih krogih. Notranji ali minimalni krog naj bi bil »uraden in zakonit plan«. Njegova naloga naj bi bila, da zagotovi, razen v primeru naravnih nezgod, »stvarno materialno bilanco in s tem normalni proporcionalni potek gospodarskega dogajanja«. Najprej je Kidrič načrtoval en sam zunanji krog, v katerega bi spadalo vse, kar ne bi bilo obseženo v notranjem krogu. Planiranje in razvoj v tem krogu, ki ni bil prioriteten, naj bi bilo odvisno od razpoložljivih sredstev. Nato pa je predvidel zunanje ali neobvezne kroge, ki jih »gospodarske organizacije in gospodarska združenja dosežejo s svojim prizadevanjem, da bi čim bolj izkoristila produkcijske in komercialne možnosti, ki pa so vse zunaj nevarnosti, da bi pripeljalo do gospodarskih disproportionalnosti, ker jih na eni strani korigira zakon ponudbe in povpraševanja, na drugi strani pa država razpolaga z rezervami denarnih fondov, tj. z močnimi sredstvi za ustvarjanje svojih materialnih rezerv za njihovo plansko razporejanje in dopolnjevanje.«¹⁰⁹

Proporc osnovne investicijske graditve naj bi določal smer nadaljnjega razvoja proizvodnih sil v državi. Ker »izkušnja kaže, da se lahko ta smer v zadostni meri določi s planiranjem ključnih objektov«,¹¹⁰ naj bi vseboval samo graditev ključnih objektov. Ostala graditev naj bi bila prepuščena gospodarskim organizacijam, konkretnim razmeram in potrebam »na terenu«.

Prvi in drugi proporc sta pomenila »trdno in konkretno« obveznost gospodarskih organizacij in združenj. Zagotavljala sta družbeno organizacijo proizvodnje, smer in obseg nadaljnjega razvoja.

Osrednje mesto pri uporabi novega načina planiranja osnovnih proporcev, reguliranja trga, razdeljevanja dohodkov in presežkov dela je imela stopnja akumulacije in družbenih skladov, zato so jo imenovali ekonomskopolitično jedro družbenih planov. Kidrič je v svojih razpravah ugotavljal, da je za socialistično državo bistveno, da trdno določa odnos med potrebnim in presežnim delom ter namensko uporabo presežnega dela, da bi lahko »vrnila« nekatere naloge, ki jih družba »spontano ne bi prevzela niti bi jih v taki meri in s tako smerjo uredil trg«.¹¹¹ Poudarjal je, da je potrebno z zakonom in posebnim instrumentom zagotoviti, da se prek avtomatičnega obračuna v banki »prisvoji« presežek dela, ki nastaja v visoko produktivnih industrijskih panogah, ter ga »preliti« v tiste panoge, ki jih zaradi določenih gospodarskih ciljev »hočemo«

¹⁰⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 61. ACK ZKJ, XI 8-II/36, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. 5. 1951. Cit. v op. 20.

¹⁰⁹ Boris Kidrič, SD VII, str. 61.

¹¹⁰ Prav tam, str. 62.

¹¹¹ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, O novih gospodarskih ukrepih, 23. 6. 1952; isti, O perspektivi novega družbeno ekonomskega razvoja, 7. 7. 1952.

pospeševati in v tiste z nizko produktivnostjo.¹¹² Če tega ne bi zagotovili, bi se ta presežek pretvarjal v industrijsko porabo ali celo v zasebne roke, kar ne bi pomenilo nič drugega kot kapitalistično »izvojevanje« novega gospodarskega sistema.¹¹³ Stopnja mu je bila pglavitni instrument, po katerem bi se določal odnos med potrebnim in presežnim delom, »zajemalo« presežno delo in odredjala njegova namenska uporaba. To naj bi bila njena pglavitna funkcija in tako so jo največkrat tudi pojmovali, definirali in izračunavali.

Stopnja naj bi v svoji pglavitni funkciji delovala v treh oblikah:

1. Kot najpomembnejši planski propore naj bi predvsem po politiki cen, zagotovila zadostna sredstva za kapitalno graditev, družbene sklade in sklade podjetij. Skladno z obsegom proizvodnje naj bi ohranjela določeno raven cen in preprečevala stihijo na trgu. Določala naj bi še tako višino porabnega sklada, da bi nastalo ravnovesje blagovnih in kupnih skladov.

2. Usmerjala naj bi gospodarsko delovanje podjetij.

3. Rabila naj bi kot sredstvo za obračun med podjetji in skupnostjo. Banke naj bi kot zastopnik skupnosti delile dohodek podjetja na plačni sklad, akumulacijo in družbene sklade.

Stopnja je bila načrtovana kot povprečna stopnja za vso državo, za republike, gospodarska področja in industrijske panoge. Kidrič je povprečje kot družbeno mero utemeljeval s tem, da »plan lahko dela samo s povprečjem, ker bi bil drugače birokratski plan in šel v podrobnosti«.¹¹⁴ Da je sistem stopenj izhajal iz povprečja kot družbene mere, je pomenilo, da je temeljil na povprečni produktivnosti in na povprečni organski sestavi skladov in da je bilo merilo za ugotavljanje obvezne akumulacije, ki jo mora ustvariti vsako podjetje. Prvotno so izhajali iz tega, da se mora povprečna stopnja določiti za vsako proizvodno panogo. Po tako določeni stopnji (na dosežen dohodek) naj bi potem določili akumulacijo, ki bi se odstotkovno razdelila po določenih družbenega plana. Na ta način naj bi se s centralnim izračunom v družbenem planu in na podlagi osnovnih proporcev določilo za vsako podjetje obveznosti, ki bi bile enake za vsa podjetja znotraj iste panoge. S tem bi si skupnost zagotovila potrebno akumulacijo, podjetje pa imelo določeno obvezo. Tako bi preprečili nepotrebno vmešavanje državnih organov v poslovanje podjetij, zagotovljena naj bi bila evidenca in nadzor. Pričakovali so tudi, da bi tako določena povprečna stopnja omogočila tekmovanje med podjetji, in to tako, da bi se zaostala trudila dohiteti razvita, ta pa bi imela spodbudo za še hitrejši razvoj.

Vprašanje je, zakaj se je stopnja določala prav v razmerju do plačnega sklada. Kidrič je profitno stopnjo že od vsega začetka imel za tipično kapitalistično kategorijo. Drugo možnost, stopnjo čistega dohodka na enoto produkcijskih stroškov, je Kidrič zagovarjal v razpravi Teze o ekonomiki prehodne dobe v naši državi, kar tudi ni obveljalo. Na koncu je bila sprejeta tretja možnost: stopnja čistega dohodka na plačni sklad podjetja kot »najprimernejši pokazatelj rentabilnosti, hkrati pa kot avtomatičen razdelilec dohodka na sklad plač, investicije in družbene sklade«.¹¹⁵ Glavni vzrok, da so sprejeli to obliko,

¹¹² Cit. v op. 8.

¹¹³ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, O perspektivi novega družbeno ekonomskega razvoja, 7. 7. 1952.

¹¹⁴ Cit. v op. 8.

¹¹⁵ Cit. v op. 19, str. 137—185.

je bil najbrž v tem, ker je bil plačni sklad edini zanesljivi element v ceni proizvoda. Stvarne ocene osnovnih sredstev še ni bilo, zato tudi ni bilo mogoče realno izračunati rentabilnosti podjetja na podlagi vseh proizvodnih dejavnikov.

Ostale proporce je Kidrič ocenil kot »funkcionalne derivate« treh temeljnih proporcev, ki so bili določeni zaradi tega, ker je »notranja struktura naše ekonomike oziroma naših materialnih produkcijskih sil še vedno tako disproportionalna, da je treba po državni planski poti določati posamezne proporce, ki bi jih drugače ob harmoničnejši in razvitejši strukturi naše ekonomike dosegali z enostavnimi državnimi predpisi oziroma celo avtomatično«. ¹¹⁶ Izmed teh mu je bil pomemben proporc plačnega sklada, ker je bil povezan s prvim proporcem, potreben pa tudi bankam, da bi lahko na podlagi čistega dobička podjetjem izračunavale in izplačevale dejansko doseženi plačni sklad. Prav tako pa proporc povprečne stopnje na presežek proizvodov v obliki doprinosa ali davka naj bi se vplačeval v proračun po posameznih gospodarskih dejavnostih, — ker je določal, s katerim delom presežka dela upravlja družba v celoti in kateri del ostane delovnim kolektivom.

V začetku junija je zvezni gospodarski svet obravnaval načrt zakona o planskem upravljanju narodnega gospodarstva, ¹¹⁷ ki je bil v obliki zakonskega osnutka konec avgusta dan v javno razpravo. Osnutek je ločil dve vrsti (kategoriji) planov: družbene plane ter samostojne plane gospodarskih organizacij in združenj. Družbeni plani, tj. plan FLRJ, plani republik, okrajev, mest in krajev so bili lahko letni ali večletni, sprejeti pa so jih morali pristojni predstavniški organi. Njihova temeljna naloga, opisana v 2. členu, je bila, da »skozi« plan osnovnih proporcev »predpisujejo« smer razvoja materialnih proizvodjalnih sil in »vršijo« temeljno razdelitev narodnega dohodka za porabni sklad, kapitalno graditev in za druge splošne potrebe družbene skupnosti. Osrednjo vlogo je imel družbeni plan FLRJ, katerega temeljni proporcji so veljali za vso državo. Po določitih 18. člena so republike sicer imele pravico za svoje področje spreminjati skoraj vse osnovne proporce družbenega plana FLRJ, toda pod pogojem, da s tem »ne rušijo z družbenim planom FLRJ zahtevane celotne proporcionalnosti in enotnosti, vključno graditve in drugih enotnih družbenih potreb oziroma nalog narodnega gospodarstva«. V tem je Kidrič videl »močan element socialistične decentralizacije ter višek federalnih pravic, ki na dosednji stopnji organizacije pripadajo republikam«. ¹¹⁸

Temeljna naloga samostojnih planov gospodarskih organizacij in združenj, opisana v 2. in 6. členu, je bila, da v okviru temeljnih proporcev družbenih planov »določajo« njihovo organizirano in racionalno poslovanje in jim omogočijo samostojno planiranje. S tem je samostojno planiranje postalo pravica gospodarskih organizacij in združenj, ki je bila omejena z obveznostmi iz družbenih planov in splošnimi zakonskimi predpisi o poslovanju gospodarskih organizacij.

Konec decembra je zvezna skupščina na drugem izrednem zasedanju sprejela zakon o planskem vodstvu narodnega gospodarstva, ki se, razen v nekaterih popravkih, ni razlikoval od zakonskega osnutka.

¹¹⁶ Boris Kidrič, SD VII, str. 64.

¹¹⁷ ACK ZKJ, XI 8-II/44, Zapisnik seje GS VFLRJ, 8. 6. 1951.

¹¹⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 67.

Politika ključne kapitalne graditve v letu 1951

Boris Kidrič je bil eden glavnih zagovornikov politike ključne kapitalne graditve in odločitve, da se v letih 1951 in 1952 državno planiranje in financiranje omeji samo na ključne objekte te graditve. To pa po njegovih načrtih ne bi smelo že avtomatično pomeniti prepovedi ali omejevanja zunajplanske graditve, ali da se bo vsa planska graditev financirala le iz državnega proračuna. Zato je razlagal, da bo država v prihodnje odredila le skelet te izgradnje,¹¹⁹ ker si ključne graditve drugače ne moremo zamisliti,¹²⁰ ostala graditev pa se bo pustila spodbudi delavskih svetov in prostemu trgu.¹²¹ V direktivnem planu naj bi ostalo 70 % graditve, za kar bi se zagotovila proračunska sredstva.¹²² Preostalo graditev bodo kot investitorji prevzela podjetja, ki bodo sredstva imela, ali jih bodo lahko dosegla, lahko pa jih bodo dobila na kredit in zato plačevala obresti. Planska in zunajplanska graditev bi se lahko »sproščala« le v mejah predvidenih sredstev. Leta 1951 naj bi od 34,5 milijarde din, ki so bile predvidene za investicije, 14,5 milijarde bilo v »prosti prodaji«, 20 milijard pa bi državni proračun zagotovil za potrebe ključne kapitalne graditve.

Kidrič je načrtoval, da bi glavnim direkcijam ostal del akumulacije (direkcijska akumulacija), s katero bi se lahko financirala »samo tista ključna graditev, ki se nanaša na razširitev podjetja, ne pa za novo graditev«.¹²³ Glede investicij, ki se financirajo prek proračuna, je predvidel, da se bodo »obremeni- nile« z obrestmi (amortizacijske obresti), kar bi bila »stimulacija, da se državni denar ne bi trošil nerentabilno«.¹²⁴

Večji del načrtovanih sprememb v letu 1951 ni bilo izvedenih. Investicijska politika je ostala trdno v rokah centralne administracije. Njeni organi so poskrbeli, da so zvezni in republiški proračuni največji del investicij namenili objektom, ki so bili uvrščeni v Naslovni seznam ključnih objektov. V njem je bil za vsako predviden ključni objekt določen znesek investicij, obseg gradbenih del ter investitor. Februarja 1951 je bilo v seznamu 95 ključnih objektov, marca 109, aprila pa že 110.¹²⁵ Na podlagi tega seznama so izdali predpise o poteku

¹¹⁹ Cit. v op. 8.

¹²⁰ Cit. v op. 20.

¹²¹ Cit. v op. 8.

¹²² Boris Kidrič, SD VI, str. 495.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Prav tam, str. 565.

¹²⁵ V seznamu osnovnih investicijskih objektov v FLRJ za leto 1951 je bilo navedeno število in mesta, v katerih bodo gradili naslednje ključne objekte: 11 hidroelektrarn (Zvornik, Vlasina, Jablanica, Jajce, Vinodol, Vuzenica, Mavrovo, Medvode, Moste, Raška, Zeta), 4 termoelektrarne (Kostolac, Zenica, Konjščica, Kosovo), 8 železarn (Sisak, Zenica, Jesenice, Guštanj, Štore, Smederevo, Vareš, Nikšič), 2 koksarni (Zenica, Lukovac), 12 premogovnikov (Banovići, Kolubara, Kostolac, Sanjsko-resevski bazen, Aleksinac, Zenica, Breza, Kakanj, Kreka, Zagorje, Velenje, Raša), 7 objektov za proizvodnjo ali predelavo nafte (Lendava, Rijeka, Sisak, Kutina, Šumečani, Kraljevac, Brod), 3 objekti za pridobivanje in predelavo aluminija (Strnišče, Lozovac, Šibenik), 3 objekti za pridobivanje in predelavo bakra (Bor, Majdanpek, Sevojno), 5 objektov za pridobivanje in predelavo svinca in cinka (Trepča, Rudnik, Novo Brdo, Lece, Plevlje), 2 objekta za proizvodnjo redkih kovin (Šibenik, Železnik), 6 objektov za proizvodnjo azbesta in drugega negorljivega materiala (Bosansko Petrovo selo, Bogoslovac, Stragari, Arandjelovac, Smederevo, Goleš), objekt za proizvodnjo elektro-porcelana (Arandjelovac), 11 objektov strojogradnje (Smederevska Palanka, Slavonski

graditve ali dograditve ključnih objektov, način financiranja in plačevanja investicij. Za objekte, ki niso bili uvrščeni v seznam, je predpis iz februarja 1951 določal, da morajo na njih prenehati z delom v desetih dneh.¹²⁶

Različne cene gradbenega materiala ter delno sprostitev njegove prodaje je bila naslednja značilnost nove investicijske politike. »Objekti kapitalne izgradnje se bodo gradili po nižjih cenah, zato bo zanje zagotovljen gradbeni material s 84-odstotnim popustom, preostali gradbeni material pa bo v prosti prodaji po visokih cenah,« je razložil Kidrič.¹²⁷

V letu 1951 so se povečale plače delavcem na ključnih objektih, s čimer so »privabili večje število delovne sile.«¹²⁸ Zelo »energično« se je izvajalo načelo, da »industrija ne daje kmetijstvu investicij, ki jih v enem letu ne more vrniti« in da kmetijstvo svoje investicije pokriva s svojimi tržnimi presežki.¹²⁹

Republiški gospodarski sveti in štabi za investicijsko graditev so, posebno v drugi polovici leta, vztrajno pošiljali zahteve za vključitev novih objektov v naslovni seznam, ki sta jih zvezni gospodarski svet in svet za industrijo in gradbeništvo večinoma zavrnila. Možnost, da bi republike neposredno vplivale na kapitalno graditev, so bile leta 1951 še vedno majhne, posebno če niso imele svojih sredstev.

Operativni štab za investicijsko graditev LRS je konec leta 1950 izdelal predlog zvezne in republiške ključne graditve za leto 1951.¹³⁰ V prvem je bilo 12, v drugem pa 67 industrijskih in elektroenergetskih objektov kapitalne graditve. V planu investicijske graditve v Sloveniji za leto 1951, ki ga je na četrtem izrednem zasedanju LS LRS predstavil Janko Smole, je bilo število objektov že bistveno manjše.¹³¹ Skoraj polovico vseh investicij (42 0/0) naj bi namenili kapitalnim objektom državnega pomena, tj. za železarne Jesenice, Štore in Ravne, Nafto Lendava, TGA Kidričevo, hidroelektrane Moste, Medvode, Vuzenica ter rudnike Velenje, Zagorje in Krmelj. Ostala sredstva pa naj bi bila namenjena tistim industrijskim objektom, katerih proizvodi so bili »bistvenega pomena v borbi za zmanjšanje uvoza« ali za potrebe široke porabe. Navedel je naslednje: Tovarno organskih barvil v Celju, Belinko, Titan, Tovarno

Brod, Rakovica, Zemun, Svetozarevo, Priboj, Zagreb, Maribor, Kruševac, Železnik), 5 objektov za proizvodnjo elektromateriala ali radijskih aparatov (Zagreb, Ljubljana, Niš, Foča, Trebinje), 2 objekta za proizvodnjo stekla (Paračin, Skopje), 2 objekta za predelavo lesa (Blažuj, Foča), 3 objekti za proizvodnjo keramike (Pojatno, Mladenovac, Titov Veles), 3 objekti za proizvodnjo papirja (Prijedor, Doboj, Krško), 4 predilnice bombaža (Štip, Priština, Sinj, Mostar), 3 predilnice volne (Tetovo, Sanica, Zadar), 4 objekti kemične industrije (Goražde, Lukovac, Šabac, Split), 8 objektov za proizvodnjo cementa (Kakanj, Novi Popovac, Skopje, Anhovo, Split). AJ, fond sveta za industrijo in gradbeništvo vlade FLRJ, Seznam osnovnih investicijskih objektov, 30. 3. 1951.

¹²⁶ UL FLRJ, št. 9/109, 21. 2. 1951, Odločba o ureditvi plačila gradbenih del, izvršenih v letu 1950 na objektih, ki niso obseženi v naslovnih seznamih za leto 1951/52.

¹²⁷ Cit. v op. 9.

¹²⁸ AS, fond Republiškega sveta zveze sindikatov Slovenije (v nadaljevanju: fond RS ZSS), Poročilo glavne direkcije gradbenih podjetij LRS, 3. 10. 1951, fasc. 282.

¹²⁹ Boris Kidrič, SD VI, str. 541.

¹³⁰ AS, fond Planske komisije LRS, Plan zvezne in republiške kapitalne izgradnje za leto 1951, 16. 12. 1950.

¹³¹ Cit. v op. 34, str. 31–32.

gradbenih polizdelkov v Ljubljani, Tovarno roto papirja v Krškem, Tovarno keramičnih izdelkov v Libojah, steklarni v Hrastniku in Rogaški Slatini, Tovarno kovanega orodja v Zrečah, tovarni usnja na Vrhniki in v Kamniku, Lek, Telekomunikacije in Tovarno pohištva v Novi Gorici.

Svet za industrijo in gradbeništvo vlade FLRJ je v seznam ključnih objektov vključil samo naslednje: rudnika Zagorje in Velenje, Nafto Lendava, TGA Kidričevo, HE Moste, Medvode in Vuzenica, železarne Jesenice, Štore in Ravne, Metalno, TAM, Lito stroj, Tovarno roto papirja Krško, Tovarno cementa Anhovo, šest transformatorskih postaja in štiri daljnovode.¹³² Štab za investicijsko izgradnjo LRS je ta seznam razširil in ga konec maja poslal v potrditev zveznemu štabu.¹³³ Poleg tistih objektov, ki jih je potrdil svet za industrijo in gradbeništvo zvezne vlade, je v seznam vnesel še: HE Mariborski otok, Belt, Belinko, Elmo, Tovarno kovanega orodja Zreče, Tovarno organskih barvil Celje, Tovarno gradbenih polizdelkov Ljubljana, Inštitut za elektrogospodarstvo in Inštitut za kemijo v Ljubljani. Kot je videti iz seznama, ni republiški štab s tem presegel zneska investicij, temveč ga je zaradi večjega števila objektov le drugače razdelil. Morebitna manjkajoča sredstva pa so nameravali dobiti s prerazporeditvijo republiškega proračuna. Tako je bil precejšen del sredstev, ki so bila namenjena svetu za zdravstvo, prerazporejen za zgraditev Balinke in Belta.¹³⁴

Na največjih gradbiščih v Sloveniji so morala gradbena podjetja premagovati podobne ovire, kot tista v drugih republikah. V prvih mesecih je delo zastajalo zaradi prepočasne izdelave gradbenih načrtov. Mehanizacije je primanjkovalo, obstoječa je bila zastarela in izrabljena. Domača oprema je bila slabše kvalitete, poleg tega pa so proizvajalci iz drugih republik zamujali pri dobavi. Gradbenega materiala za ključne objekte ni primanjkovalo, zato pa se je sredi leta zaradi njegove proste prodaje ustavila gradnja Nove Gorice. Velik problem je bilo pomanjkanje delovne sile. Konec marca je bilo na gradbišču Vuzenica le 44 % potrebnih delavcev, v Medvodah 53 %, Mostah 47 %, na Jesenicah 43 %, Ravnah 51 % in v Štorah 55 %. Do začetka maja je bilo na teh najpomembnejših objektih v Sloveniji le 55 % potrebnih delavcev. Medtem ko je bilo leta 1949 povprečno na mesec 10 409 delavcev zaposlenih na ključnih objektih, leta 1950 7602, jih je bilo v prvih osmih mesecih leta 1951 le še 5662.¹³⁵ Do oktobra se položaj ni izboljšal. Kljub težavam pa so slovenski gradbinci do sredine novembra uresničili gradbeni plan na objektih ključne graditve in tako izpolnili obljubo, da bodo na vseh gradbiščih končali gradbena dela do dneva republike. Največja gradbišča v tem letu so bila v Velenju, Štorah, na Ravnah in Jesenicah ter v Vuzenici, Mostah, Medvodah, Krškem in Šoštanj, kjer so gradili nove objekte.

Na podlagi dostopnega gradiva še ni mogoče ugotoviti, koliko sredstev je bilo leta 1951 namenjenih za objekte ključne kapitalne graditve v Sloveniji niti kolikšna sredstva je prispeval državni in kolikšna so se zbrala v republiki. Če sprejmemo statistične izračune, ki pa so bili napravljeni v kasnejših letih

¹³² AJ, fond Sveta za industrijo in gradbeništvo FLRJ, Seznam osnovnih investicijskih objektov FLRJ, 30. 3. 1951.

¹³³ Prav tam, Seznam ključnih objektov v letu 1951, 28. 5. 1951.

¹³⁴ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 25. seje GS VLRS, 19. 5. 1951.

¹³⁵ AS, fond RS ZSS, Poročilo glavne direkcije gradbenih podjetij LRS, 28. 8. 1951, fasc. 282.

in z drugačno metodologijo, so vse investicije v tem letu v Sloveniji znašale 10 do 11 milijard din. Od tega je bilo osem milijard vloženi v objekte kapitalne graditve, od te vsote pa več kot polovico v proizvodnjo in razdeljevanje električne energije in črne metalurgije.¹³⁶

Leta 1951 so se v slovenskem gospodarstvu že pokazale pozitivne in negativne posledice politike ključne kapitalne graditve. Povečala se je proizvodnja elektrogospodarstva, nafte, metalurgije, kovinske in elektroindustrije, zmanjšala pa se je proizvodnja v ostalih industrijskih panogah in gospodarskih dejavnostih. Najbolj je prizadelo predelovalno industrijsko — predvsem tekstilno, papirno in usnjarsko, ki so predstavljale precejšen del slovenske in jugoslovanske industrije. Slovensko predelovalno industrijo je najbolj prizadelo zmanjšanje uvoza surovin in spremenjeni način njihove razdelitve. Na seji republiškega gospodarskega sveta so zaradi tega ugotovili, da bo tekstilna industrija dosegla 90,5 %, usnjarska 88 %, kovinska 93 % in kemična 81 % predvidenega letnega plana.¹³⁷ Še slabše je kazalo predelovalni industriji za leto 1952. Proizvodnja naj bi se zmanjšala v tekstilni, kovinski, lesni, kemični in živilski industriji ter premogovništvu. Zato naj bi se v tem letu zelo povečala v metalurških podjetjih in strojogradnji.

Druga negativna posledica je bila zmanjšanje števila zaposlenih. V Sloveniji je bilo leta 1950 127 783 zaposlenih, leta 1951 pa 118 362 ali za 9421 manj.¹³⁸ Najbolj je prizadelo tekstilno industrijo, ki je imela konec leta 1951 2000 delavk »preveč«,¹³⁹ zato so predvidevali, da bodo v naslednjem letu tkalnice delale le v eni izmeni.

Tretja negativna posledica pa je bila zmanjšanje fizičnega obsega industrijske proizvodnje.

Kljub prioriteti, ki sta jo imela ključna kapitalna graditev in vojaške potrebe, za katere so »morali prispevati mnogo več kot doslej«,¹⁴⁰ ter težavam, ki so nastale zaradi negativne plačilne bilance, so leta 1951 začeli z ekonomskimi ukrepi in upravno organizacijskimi spremembami, ki so nakazovale nove odnose v gospodarstvu in bile dokaz nove gospodarske usmeritve. Načrta, da bi že v tem letu prešli na nov gospodarski sistem, niso uresničili, zato pa so pripravili ukrepe in pogoje, ki naj bi to omogočili v naslednjem letu.

Priprave za prehod na nov gospodarski sistem, ki naj bi začel veljati 1. januarja 1952, so v glavnem potekale na ravni najvišjih organov. Strokovni kader in podjetja so bili »premalo pripravljeni na revolucionaren prehod na nov gospodarski sistem«.¹⁴¹

¹³⁶ Gospodarski koledar za leto 1953, Ljubljana 1953, str. 16.

¹³⁷ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 27. seje GS VLRS, 13. 6. 1951.

¹³⁸ Karel Berič, Razvoj industrije v LRS 1946—1958, Prikazi in študije, leto 1959, št. 5, str. 9.

¹³⁹ Cit. v op. 137.

¹⁴⁰ Cit. v op. 5.

¹⁴¹ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik VIII. razširjenega plenuma CK ZKS, 20. in 21. 7. 1953.

Jože Prinčič:

LA FORMATION DU CONCEPT DU NOUVEAU SYSTÈME ÉCONOMIQUE
ET POLITIQUE EN CONSTRUCTION CAPITALE PRINCIPALE EN 1951

R e s u m é

Le pouvoir politique central a été poussé dans les années 1949—1950 par plusieurs circonstances à prendre la décision d'omettre progressivement le système économique valable jusqu'à la libération pour le remplacer par un système »conforme aux résultats obtenus et aux lois internes de la construction socialiste«. Dans la deuxième moitié de 1950, des traités théoriques ont commencé où on consacra la plus grande attention aux questions des principes politiques et économiques du nouveau système. Le plus important des nouveaux principes adoptés était celui qui soulignait que, dans le nouveau système, l'économie devait être divisée ou »libérée« de l'administration et gérée selon les lois économiques et que les organisations économiques devraient se présenter au marché indépendamment et qu'elles devraient disposer avec la majeure partie des revenus. En 1951 qu'on appela l'année transitoire, on réorganisa d'abord le commerce intérieur et l'on changea le système de la participation et de la disposition libre des devises. Dans la deuxième moitié de l'année, on résolvait des questions organisatrices, méthodologiques et normatives du nouveau système du plan et des finances qui entraient en vigueur en 1952.

Sur l'exemple de l'Union Soviétique, la direction du Parti Communiste prépara déjà au temps de la reconstruction du pays un programme ambitieux de l'industrialisation accélérée par laquelle la Yougoslavie aurait en deux ou trois plans quinquennaux dépassé le sous-développement économique et elle aurait obtenu l'indépendance militaire ainsi que l'évolution des rapports socialistes dans la société. Ces idées furent concrétisées dans les plans fédéraux dans ceux des républiques sur l'économie nationale dans les années 1947—1951 qui destinaient plus de la moitié des moyens matériels et financiers à la reconstruction du pays, à l'élargissement ou à la construction des édifices industrielles.

La priorité allait aux édifices relatives à l'énergie électrique et à la lourde industrie ce qu'on appelait la construction capitale. En 1948—1950, tout une série de circonstances imprévues empêcha l'exécution du programme de l'industrialisation prévu. Dans la situation politique et économique changées, le gouvernement politique décida de limiter le plan de l'industrialisation aux dix investissements de construction capitale pour n'obtenir que la capacité de la production prévue par le plan de cinq ans pour la métallurgie lourde et électrothermique, le pétrole brut, le charbon et le coke. La politique de la construction capitale principale a commencé à être réalisée en 1951 et restait en vigueur jusqu'à 1956.

Jubileji

Univ. prof. dr. Tone Ferenc — šestdesetletnik

Srečanje z Abrahamom je, menda zaradi podaljšanja življenjske dobe, pre-maknjeno od petdesetih na šestdeset let. Ta življenjski jubilej slavi letos naš kolega Tone Ferenc, doktor zgodovinskih ved, znanstveni svetnik Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in ne nazadnje redni profesor za zgodovino no-vejše dobe na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Rodil se je 6. decembra 1927 v Veržeju, na meji med Štajersko in Prekmurjem, kot prvorojenec, »sin srednjih kmetov« — tako je sam zapisal v svoj življenjepis 24. novembra 1959. leta — v družini Antona in Marije Osterc, sestre slovenskega skladatelja. V rojstni list in kasneje še v druge dokumente slavljencea so zapisali očetovo ime Anton; sam se vztrajno podpisuje kot Tone.

Bistri in nadebudni fantič je hodil na pašo, trgal hlače po šolskih klopeh in si pridno nabiral petice. »Za gospoda bo,« so govorili vaščani. V po-govoru za Našo obrambo in ljubljanski radio je že uveljavljeni in priznani zgodovinar nekoč povedal, da je kot otrok sanjaril o duhovniškem poklicu in škofovski palici v lavantinski škofiji. Takrat pa so širom Evrope že drveli nem-ški tanki in v zasedenih mestih Poljske in Zahodne Evrope so vihrale zastave s kljukastim križem. Pod udarci napadalnega Tretjega reicha se je v enajstih dneh kot hiša iz kart sesula država, ki smo jo kasneje često imenovali — gnila, predaprilska, protiljudska Jugoslavija.

V pravkar osvojenem Mariboru je 1941. leta naročal sam Adolf Hitler: »Na-pravite mi to deželo zopet nemško!« Iz štajerskih šol so začeli izganjati sloven-ščino, uničevali so slovenske knjige, izseljevali Slovence v Srbijo in v Nemčijo. Trinajstletni deček Tone poslej ni več prestopil šolskega praga in je trdo delal na domačem posestvu. Nemščine se je dobro naučil šele po vojni, ko je kot hrček pridno zbiral okupatorjeve in druge dokumente, zlasti o raznarodovanju Slovencev pod nacistično okupacijo.

»V NOV se nisem vključil zaradi mladosti (star sem bil komaj 14—17 let), pa tudi NOB na Murskem polju ni bila močno razširjena (prvega partizana sem videl šele po osvoboditvi)«, je s premišljeno izbranimi besedami kot arhivar v Muzeju narodne osvoboditve zapisal naš jubilar. Kot da bi se moral ali da se je želel opravičevati še petnajst let po končani vojni. Toda tiste čase so podobna vprašanja še bila v formularjih prošenj za potne liste. Komunisti so v anketnih listih ponekod morali odgovarjati tudi na vprašanje, če se ukvarjajo z znanstvenim delom. Kdo bi danes uganil, da je s tem bilo mišljeno prouče-vanje marksistične literature, Marxa in drugih klasikov, že veste katerih!

Ko so na pomlad 1945. leta le utihnili topovi, je še ne polnoletni mladenič Tone moral k vojakom služiti kadroviski rok v elitnih enotah KNOJ (Korpus narodne odbrane Jugoslavije). Podoficirsko šolo je končal z odličnim uspehom. Jeseni 1946, po enoletnem vojaškem stažu, je postal član znamenite komunistične mladinske organizacije SKOJ. Po zidovih tedaj ni bilo več napisov, kakršnen je jeseni 1943. leta bil v Mokronogu: »Živel tovariš Skoj.« Kako je bilo s tem sprejemom, je jubilent nekoč zapisal v pojasnilo in poduk mladim rojakom v glasilu osnovne šole v Veržeju.

Ko je slekel vojaško suknjo, so mu ponudili delovno mesto pomožnega tajnika v krajevnem ljudskem odboru; imel je vendar dva razreda gimnazije! Dvajsetletni mladenič se je rajši odločil za nadaljevanje študija in odklonil je tudi druge, bolj vabljive ponudbe. V eni sapi je opravil privatni izpit za dva razreda gimnazije in malo maturo in v letih 1947—1951 nadaljeval redni študij na gimnaziji v Murski Soboti, vse z odliko, tako da je bil oproščen ustnega izpita na veliki maturi. Postal je »zrel« v štiriindvajsetem letu in odrinil v širni svet — v belo Ljubljano. Odločil se je za študij zgodovine. Poslušal je (pre)-številna predavanja v takrat prenatrpanem historičnem seminarju v pritličju Plečnikove Narodne in univerzitetne knjižnice.

Že na gimnaziji v Murski Soboti je bil zavzet mladinski aktivist. Predsedoval je mladinski organizaciji, bil član okrajnega komiteja Ljudske mladine Slovenije. Maja 1948 so ga sprejeli v Komunistično partijo Jugoslavije in mu zaupali vodstvo partijske celice na gimnaziji. Takšnim zadolžitvam se ni izogibal tudi kasneje na univerzi. Kar dvakrat je bil predsednik Združenja študentov Filozofske fakultete, leto dni sekretar osnovne organizacije ZKS (Zveze komunistov Slovenije), član univerzitetnega odbora Zveze študentov Jugoslavije. Kot zagret aktivist je v že srednjih letih vse do svojega enaintridesetega leta (1954—1958) bil tudi član centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije. Seveda se je udeleževal tudi zveznih in drugih mladinskih delovnih akcij; trikrat je poveljeval mladinski delovni brigadi, enkrat je bil samo član štaba brigade. Prislužil si je tudi udarniško značko.

V šolah in čakalnicah kinematografov so takrat bila na transparentih izobešana gesla z Leninovo mislijo: »Učiti se, učiti se in še enkrat učiti se!« Naš jubilent pa se ni samo učil, marveč je že med študijem služil kruh »na pripremi izdanja 4., 5., i 6. knjige VI. toma Zbornika dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda«. To mu je bilo »pod br. 618« za čas od 16. novembra 1953 do 30. novembra 1956 tudi uradno priznано s potrdilom Vojnoistorijskega inštituta. Vendar pa med uredniki teh knjig najdemo napisana jubilentovo ime in priimek samo v izdaji slovenskih izvirnikov.

Tone Ferenc je kot diplomirani filozof po petih letih študija 22. novembra 1956. leta s povprečno oceno osem zapustil Almo mater. Brž se je napotil na posredovalnico za delo in na predvečer državnega praznika že 28. novembra dobil uradno »napotnico za zaposlitev«, na slabem papirju varčnega formata. Na nekdanji državni praznik zedinjenja v »Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca« 1. decembra 1956. leta je začel svoje prvo »delovno razmerje« v Muzeju narodne osvoboditve kot arhivar pripravnik XIV. plačilnega razreda z začetniško plačo (tedaj še niso bili izumljeni osebni dohodki) 9300 (starih) dinar-

jev. Tako se je začela strma, včasih tudi ovinkasta in valovita, pot navzgor mladelega raziskovalca, ki je vedel, kaj hoče, in ki se ni branil nobenega dela.

V uradni odločbi beremo, da je bil Tone Ferenc sprejet na delo »z nalogo, da bo znanstveno urejeval določene mu arhive in raziskoval zadeve zgodovinskega značaja, ki bodo postavljene v njegov delovni program«. Ena takšnih, morda najpomembnejših in usodnih nalog je bilo zbiranje gradiva za obrambo na sodni razpravi proti pripadnikom briško-beneškega odreda v sosednji Italiji. Mladi arhivar je trdo delal pol leta in za nekaj mesecev celo odložil strokovni izpit za arhivista, pogoj za priznanje strokovnega naziva in napredovanje v službi. Toda svoj posel je dobro opravil. Za sodišča so pomembne sleherne, tudi najmanjše podrobnosti, zlasti še za obrambo v takšnem političnem procesu. Vse kasnejše delo, tudi že zrelega raziskovalca, označuje in odlikuje naravnost strastno zbiranje, analiziranje in primerjanje na videz še tako nepomembnega gradiva, iskanje in navajanje iz novih virov, da bi se kar največ odtrgalo pozabi v zaprašenih arhivih in ohranilo v tiskani besedi.

Simon Wiesenthal, znameniti lovec na naciste, je dr. Toneta Ferenca večkrat javno in na televiziji pohvalil kot svojega najboljšega sodelavca v Jugoslaviji. Na tržaškem procesu (1976) proti esesovskim zločincem v rižarni San Sabba, zloglasnem nacističnem taborišču, se je jubilent izkazal kot suvereni poznavalec procesne materije. Kot sodnemu izvedencu mu ni bilo para v sodni dvorani. Ko bi jugoslovanske komisije za ugotovitev zločinov okupatorja in njegovih pomagačev brž po vojni razpolagale s takšno dokumentacijo in strokovnjaki takšnega kova...!?

Poglejmo rajši kronološki in vsebinski pregled, kako je jubilent napredoval v strokovni in znanstveni karieri: 1956 — arhivar pripravnik; 1959 — arhivar; 1960 — znanstveni sodelavec; 1965 — doktor zgodovinskih znanosti; 1969 — arhivski svetovalec; 1971 — višji znanstveni sodelavec; 1974 — višji arhivist (prevedba naziva arhivski svetovalec); 1976 — znanstveni svetnik, arhivski svetnik; 1981 — redni profesor za zgodovino novejše dobe; 1987 — ponovna izvolitev v isti naziv.

Za temi suhimi, skopimi podatki je bogat, številen znanstveni in publicistični opus, teoretično in s prakso trdo pridobljeno strokovno znanje arhivista, požrtvovalno pedagoško delo v zrelih letih, ko ni lahko pripraviti cikluse predavanj ob vsem drugem raziskovalnem delu. Še bolj poučno je pregledovanje utemeljitev za izvolitev v omenjene nazive. Pozorni bralec bo razbral ali vsaj zaslutil marsikaj, kar je v Sloveniji spremljalo razvoj nove znanstvene discipline, sodobne, najnovejše ali novejše zgodovine. Tudi krivice, nerazumevanja, zavisti in rivalstva, trpkosti in razočaranja, vselej pa zagnanost, vztrajnost in zvestobo muzi Clio, kljub omahovanjem, včasih tudi podtikanjem.

Naš jubilent je — kar ne pokaže vselej navzven — nežna, lirična duša, samotni pesnik, preobčutljiv kot mimoza, včasih, vendar ne za dolgo, tudi zamerljiv. Ko se je boril za svoj prostor pod soncem in možnosti raziskovalnega dela, se je v svoji delovni sredini lahko skliceval na diplomu in dejansko znanje; drugi so se bolj na revolucionarne in bogate življenjske izkušnje. Zgodovina delavskega gibanja, narodnoosvobodilne borbe, skratka sodobna zgodovina je bila takrat pri nas šele v povojih.

»Ker so nekateri inštitutski kadri, ki niso toliko kvalitetni kot tov. Ferenc, bili izvoljeni za višje strokovne sodelavce, prosimo, da se potrdi vsaj izvolitev Toneta Ferenca za znanstvenega sodelavca,« je 1961. leta ravnatelj Inštituta za zgodovino delavskega gibanja pisal republiškem Svetu za znanost. Opozoril je, da je bil kandidat »alternativno izvoljen za znanstvenega sodelavca, kar pa ni prišlo v zgoščeni zapisnik«. S potrditvijo v ta, po stopnji drugi znanstveni naziv, potem ni bilo težav, čeprav sta dr. Ivo Juvančič in dr. Janko Jeri šele naknadno dala pozitivno mnenje o izvolitvi, ki jo je skoraj pol leta prej opravil svet inštituta. Na prvo stopnico v nazivu asistenta jubilarantu ni bilo potrebno stopiti in tudi za doktorat ga tedaj ni nihče vprašal. Toda sredi 1964. leta so ga razrešili dolžnosti »vodje II. zgodovinskega oddelka IZDG in članstva v tričlanski delegaciji IZDG pri konzorciju „Fotografski dokumenti o boju KPS“, 1965. leta pa na »lastno željo« tudi delovnega mesta samostojnega raziskovalca.

Ko je odhajal (se vračal) iz poslopja ljubljanske kazine v Cekinov grad, v odcepljeni Muzej narodne osvoboditve, preimenovan v Muzej ljudske revolucije, je Tone Ferenc že uspešno obranil svojo doktorsko disertacijo 20. marca 1965. leta na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu. Pokojni prof. dr. Jovan Marjanović in nestor jugoslovanskih zgodovinarjev, akademik dr. Vasa Čubriović sta disertacijo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji ocenila kot eno najboljših, kar jih je bilo kdaj branjenih na tej fakulteti.

Izkušeni Latinci so vedeli, da ni nihče prerok v svoji domovini. Naša domovina pa ni samo Jugoslavija, saj poznamo tudi ožjo domovino. Novopečeni doktor zgodovinskih znanosti je bil ravno pravšen in dovolj usposobljen, da je s 1. majem 1965 lahko prevzel novo nalogo: urejanje in dokumentiranje fotografskih dokumentov. To res ni bilo kar tako; poskušajte kronološko urediti in pojasniti, kdo je kdo v albumu družinskih fotografij! Dr. Tone Ferenc je v tem (ne)prostovoljnem »izgnanstvu« pripravil za tisk znamenite fotografske dokumente o narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda. Ni vrgel puške v koruzo (mrzaz Ovida v Pontu tare) in kot »arhivar prve vrste« je poleg rednega dela pripravil za tisk ne samo doktorsko disertacijo, marveč tudi zajetno knjigo o kapitulaciji Italije in s tem zvezanimi dogajanja v Sloveniji.

Bogdan Osolnik, novi direktor Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, si je kot diplomat in visok državni funkcionar v zveznih organih nabral dovolj izkušenj, da je uravnal krmilo zaupanega mu inštituta. Dr. Tone Ferenc se je 1968. leta spet vrnil v poslopje kazine in postal vodja inštitutskega arhiva. 1968 in 1969 so njegovi že omenjeni knjigi zasuli s pravo, pravcato kopico nagrad: dve nagradi vstaje slovenskega naroda, dve nagradi Osvobodilne fronte in za obe knjigi skupaj še nagrada Sklada Borisa Kidriča. Tedaj še ni bilo inflacije nagrad, ne inflacije denarja.

Deset let po izvolitvi v prvi znanstveni naziv znanstvenega sodelavca — podelil mu ga je družbeni, ne pa znanstveni organ — je jubilarant 1970. leta zaprosil Filozofsko fakulteto v Ljubljani, da ga »ponovno izvoli za znanstvenega sodelavca oziroma mu prizna ta naslov«. Pionir zgodovine narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji prof. dr. Metod Mikuž pa ni bil v tričlanski komisiji (redni profesor dr. Bogo Grafenauer, docent dr. Janko Pleterski in redni profesor dr. Fran Zwitter), ki je tako rekoč »nostrificirala« doktorsko diplomu beograj-

ske univerze in se v superlativih izrazila o doktorski disertaciji: »Dokumentarnost knjige je tudi velikega mednarodnega pomena, saj se več kot enakovredno postavlja ob stran obsežnim tujim publikacijam te vrste«, je menila komisija in za obe kandidatovi knjigi priporočila »večjo strnjenost, čeprav je avtorjevo prizadevanje po nadrobni dokumentaciji upravičeno«. Po vsem tem je komisija predlagala, naj se dr. Tone Ferenc izvoli v naziv višji znanstveni sodelavec.

Toda tak predlog je »vzburil pomisleke [...] zaradi formalnih momentov (kandidat je prosil samo za priznanje naslova znanstvenega sodelavca; sestav komisije).« Potrebna je bila zato nova vloga, formalna prošnja za višji naziv in trem članom komisije se je pridružil še četrti, čeprav strokovnjak za srednji vek, izredni profesor dr. Ferdo Gestrin. Tradicionalnemu slovenskemu čutu za red in zakonitost, predvsem pa ravnovesju sil na katedri je bilo zadoščeno. Dr. Tone Ferenc je tudi uradno postal višji znanstveni sodelavec, potrjen in izvoljen na Univerzi v Ljubljani.

Pet let kasneje (1976), poučen z izkušnjami, je jubilent zaprosil za ponovno izvolitev v isti ali za napredovanje v višji naziv. V novo komisijo so bili to pot imenovani trije redni profesorji: dr. Metod Mikuž, dr. Vasilij Melik in dr. Janko Pleterski. Ni bilo več nobenih zapletov.

»Velika in zaslužna je Ferencova dejavnost, da je iskanje virov raztegnil tudi daleč izven domovine (Rim, Bonn, Koblenz, Zahodni Berlin itd.). Tako je Ferenc tudi prvi, ki je podprl mnenje raziskovalcev pred njim, da je treba vire za popolnejšo in bolj dokumentirano podobo NOB iskati tudi izven meja naše domovine. Pri tem delu neutrudni iskalec ni razpolagal z bogatimi denarnimi sredstvi in tudi ne z obilico časa. Velik del svojih uspehov je s skrbnimi predpripravami opravil že doma [...] (Ta kratka pripomba je povsem na mestu. Vemo namreč, da še danes odhajajo na tuje cele ekipe, a pred odhodom niti dobro ne vedo, kje je na primer Koblenz.), je zapisal dr. Metod Mikuž.

Komisija je v splošni oceni poudarila, da se »Ferenc drži predvsem originalnih virov. To seveda vselej ni tako lahko. A če odštejemo vsa 'trenutna' nerazumevanja, si šteje lahko v nemajhno zaslugo, da pač pomaga orati ledino pri uveljavljanju najnovejše zgodovine kot resnične znanosti, kateri je edino izhodišče samo resnica, ne pa trenutna oportunistična, izhajajoča iz vseh mogočih vzrokov, subjektivnih in objektivnih.«

Ni zostala ugotovitev, »da je bil Ferenc prvi ravnatelj IZDG, ki je bil znanstvenik in strokovnjak. Čeprav na žalost le malo časa, se je podoba ustanove počasi le začela menjavati. Seveda bo ta proces počasen, kajti znanstvena ustanova ne nastaja čez noč.«

Pet let kasneje (1981) so bili v utemeljitvi za izvolitev dr. Toneta Ferenca v naziv rednega profesorja za zgodovino novejših doba mnogi, povsem identični stavki. Toda namesto skeptične prognoze o Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja — ta je slavil 1984. leta četrto stoletja svojega obstoja — je bila nova ugotovitev in priznanje: »Kot ravnatelj in kot vodja znanstveno raziskovalne enote je veliko prispeval k rasti znanstvenega kadra na IZDG in k izoblikovanju pogojev za dokumentacijo in raziskovalno dejavnost IZDG.«

Svojemu nekdanjemu učencu je akademski učitelj skupaj s kolegi priznal enakovredni naslov in ga praktično »ustoličil« kot svojega naslednika, poleg

prof. dr. Mirka Stiplovška. Jubilant je ostal še naprej na inštitutu, vendar so poslej asistenti inštituta magistrske naloge že branili pred komisijami, v katerih je bil tudi dr. Tone Ferenc.

»Dr. Tone Ferenc sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki imajo najbogatejšo bibliografijo,« je jedrnato v strokovnem poročilu ugotovila tričlanska komisija (1986) treh rednih profesorjev in doktorjev zgodovinskih ved (Milan Ževart, Janko Pleterski, Miroslav Stiplovšek). Božji mlini meljejo počasi, pravi ljudski rek. To velja tudi za univerze, za zapletene kandidacijske in habilitacijske postopke. Redni profesor za zgodovino novejših dobe dr. Tone Ferenc je bil slednjič 1987. leta ponovno izvoljen. Poslej mu bo po dopoljenih šestdesetih letih to prihranjeno.

Celotna bibliografija jubilaritovih del je priložena k temu priložnostnemu zapisu. Med tolikerkimi bibliografskimi enotami je kar osem samostojnih publikacij, knjig, ki so tudi kasneje žele republiške nagrade in priznanja: dve Kajuhovi nagradi založbe Borec (1977 in 1984), nagrada vstaje slovenskega naroda in Zveze borcev Jugoslavije »Četrti jul« za sodelovanje pri knjigi Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem. Doktorsko disertacijo so enajst let kasneje objavili tudi v srbohrvatskem prevodu, kar se le redkokdaj zgodi.

Njegovi viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji (Die Quellen . . .), objavljeni v izvorniku in z natančnimi komentarji v nemščini so morali počeno vznemiriti sosedno Avstrijo; ni jih v dunajski nacionalki ali v Kongresni biblioteki v Washingtonu, čeprav so tam »čez lužo« mnoga druga jubilaritova dela. Objava virov o italijanski okupacijski politiki v Sloveniji v prevodu bo koristna ne samo za strokovnjake, marveč tudi za tiste neverne Tomaže, ki narodnoosvobodilno vojno proglašajo za državljansko in nočejo videti narodnega izdajstva.

Bibliografija tudi dokazuje, da se jubilarit ni nikoli zapiral v »stolp slonokošeni«. Ni mu bilo pod častjo pisati v številne slovenske časnike, dnevnike, tednike, štirinajstdnevne in koledarje, v revije in priložnostne publikacije v Ljubljani in na podeželju. Napisal je tudi celo vrsto leksikografskih enot, čeprav je težko na kratko povedati veliko, vloženo znanje in trud pa se meri le na vatre in ne hasne veliko. Uredil je Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici, pisal scenarije za šolske filme in televizijske serije (Ko se korenin zavemo).

Med objavami virov so zlasti pomembni Dokumenti ljudske revolucije; jubilarit je eden od urednikov pri začetkih te pomembne serije. Jesen 1942 s korespondenco Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča je bila, to lahko rečemo, 1963. leta prva lastovka te vrste. Kot urednik in skrbni komentator je s številnimi, sila natančnimi opombami sodeloval tudi pri pripravi in izdaji zbranih del Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja; uredil in komentiral je po dve knjigi obeh revolucionarjev. Od samega začetka pa je v uredniškem odboru matične izdaje Sabrana djela Josipa Broza Tita. Kot glavni urednik slovenske izdaje, recenzent ter kritik je pripomogel, da je bilo Titovim Zbranim delom prizanešeno z premnogimi napakami in nemarnostmi v strokovnem aparatu matične izdaje.

Tone Ferenc je danes brez dvoma najbolj ugleden in priznan strokovnjak za zgodovino narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem. Ni zgodovinarja in ne arhivarja v Sloveniji, ki bi pregledal in proučil toliko partizanskih in drugih

dokumentov iz vojnega časa. Že kot vodja arhiva in še prej kot arhivist je temeljito preučil nabrano bogastvo. V zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije je leta in leta tudi po več tednov hkrati z roko izpisoval dokumente. Že omenjene raziskave v tujini je slednjič razširil in se podal dalje na zahod. Večkrat je poletel na britanski otok in brez premora za kosilo vztrajal do zadnje minute v londonskem arhivu (Public Record Office). Odločil se je, da poleti še čez »veliko lužo«, kjer je v ameriškem nacionalnem arhivu (The National Archives and Records Administration) začel kopati dragoceno rudo.

Jubilanta smo srečavali kot referenta na številnih posvetovanjih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev. Poročal je na mednarodnih znanstvenih srečanjih v Jugoslaviji in v tujini: v Avstriji, obeh nemških republikah, Zvezni in Demokratični republiki Nemčiji, Avstriji, Češkoslovaški, Nizozemski, Veliki Britaniji, Italiji, na Poljskem in Romuniji. Udeležil se je treh svetovnih kongresov zgodovinarjev; v Stuttgartu je 1985. leta (skupaj z podpisanim) poročal o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji. Od 1979. do 1984. leta je predsedoval Jugoslovanskemu komiteju za zgodovino druge svetovne vojne; v tem mandatu je bil od 1980. leta dalje tudi član mednarodnega biroja Mednarodnega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne in si pridobil prijatelje in ugled.

V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja je bil ravnatelj (1971—1975), vodja znanstveno raziskovalne enote, vodja arhiva, trikrat predsednik sveta; članstvo v raziskovalnem svetu in v samoupravnih delavski kontroli sta njegovi najnovejši funkciji. Bil je tudi poveljnik civilne zaščite in član sekretariata osnovne organizacije ZKS. V šali je večkrat omenjal, da v vojski ni dosegel niti čina rezervnega podporočnika, sedaj pa mora razpravljati z generali in višjimi častniki tujih in jugoslovanske vojske. Vsekakor si je pridobil potrebno teoretično vojaško znanje, da je lahko analiziral in tolmačil tolikere vojaške dokumente. Z neverjetno natančnostjo in s strogo kritičnostjo popisuje posamezne bitke in spopade, tudi manjše praske in vsakdanje življenje slovenskih partizanov. Sešteva in odšteva mrtve in ranjene na obeh straneh okopov in zased, se spopada z miti, legendami, potrpežljivo, z viri razvozlava datume, ugovarja piscem dokumentov, ošvrkne in doda v oklepaju še kakšno svojo misel k citatom iz pisem vodilnih revolucionarjev. Ugovarja in polemizira s še živimi pisci spominov.

Dr. Tone Ferenc se je doslej izogibal rekonstrukcijam in analizi tolikterih nasprotujočih si silnic v politični areni med drugo svetovno vojno. Če že, je rajši povzemal in obveščal bralce o stališčih, okrožnicah in sklepih, kolikor je to bilo res nujno potrebno. Po tolikih letih ne v Jugoslaviji ne v Sloveniji nimamo sintetičnih del o drugi svetovni vojni oz. narodnoosvobodilni borbi. Jubilant je položil marsikateri temeljni kamen za bodočo sintezo in zastavil si je v načrt še nekaj monografskih obdelav o razvoju ljudske oblasti med in po vojni pa tudi obdelavo začetka in konca vojne v Jugoslaviji oz. v Sloveniji.

Želeli bi, da bi morda sam zmožal strniti svoje izsledke v tako potrebnem sintetičnem delu, pa čeprav bi se odrekel kakšnemu svojemu načrtu. Košata drevesa ne bi smela zakriti pogleda na gozd; nekateri ga bodo morda hoteli kar posekati! Časi so že takšni, da mora zgodovinar poljudno dokazovati ali vsaj pojasnjevati notorične stvari.

Častnemu krajanu dveh krajevnih skupnosti Brestanica in Veržej, nosilcu Valvazorjeve medalje občine Krško, omenjenih republiških nagrad, reda republike s srebrnim vencem (1979), reda zaslug za narod (1966) in reda dela z rdečo zastavo (1987), kolegu in prijatelju Tonetu želimo še mnogo let, trdnega zdravja in miru pri delu, saj mu delovne vneme ni nikdar manjkalo.

Dušan BIBER

BIBLIOGRAFIJA OBJAVLJENIH DEL dr. TONETA FERENCA

Sestavila Nataša Kandus

1957

1. Mladost in tovarištvo sta močnejša od smrti. Mladina, 22. 7. 1957, št. 29, str. 2.
2. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, I, 1957, str. 7—37.

1958

3. Kratek pregled zgodovine naprednega mladinskega gibanja na Primorskem v letih 1941—1945. Priročnik za mladinske aktiviste, 1958, št. 4, str. 241—251.
4. Splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju septembra 1943. Borec, X, 1958, št. 9, str. 419—424.
5. Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, II, 1958, str. 81—156.

1959

6. Narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov. Koledar za učence višjih razredov osnovnih šol za šolsko leto 1959/60, Ljubljana 1959, str. 79—90.
7. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II, knjiga 1. Marec 1941 — november 1942. Muzej narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 1959, 429 str. (Član uredniškega odbora.)

1960

8. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. (Predavanja na sestanku arhivarjev v Škofji Loki 16. novembra 1959). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, 1960, št. 1, str. 329—349.
9. Eichmannovi zločini v Sloveniji. Borec, XII, 1960, št. 9, str. 370—371.
10. Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafhta na Gorenjskem? Borec, XII, 1960, št. 5, str. 225—226.
11. Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, 1960, št. 1, str. 105—170.
12. Nastanek slovenskih partizanskih čet. Koledar za učence višjih razredov osnovnih šol za šolsko leto 1960—1961, Ljubljana 1960, str. 60—72.
13. Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, 1960, št. 2, str. 69—124.
14. Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, 1960, št. 2, str. 265—294. (S sodelavci.)
15. Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine. Kronika, VIII, 1960, št. 2, str. 65—80.

16. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 5. Borbe v Sloveniji 1943 (januar-april). Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, 733 str. (Član uredniškega odbora.)

1961

17. Drugi mednarodni kongres za zgodovino odporiških gibanj v Milanu od 26. do 29. marca 1961. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, II, 1961, št. 1—2, str. 405—415.
18. Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, II, 1961, št. 1—2, str. 239—369.
19. I. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Tone Tomšič«. Kurirček, 1961—1962, št. 7, str. 277—278.
20. Slovenski partizanski odredi v letu 1942. Koledar 8 — Koledar za višje razrede osnovnih šol za šolsko leto 1961—1962. Ljubljana 1961, str. 54—61.
21. Splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju septembra 1943. Viharni časi. Spomini na partizanska leta, III. Borec, Ljubljana 1961, str. 125—132 (ponatis iz Borca, XI, 1958, št. 9, str. 419—424).
22. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 6. Borbe v Sloveniji 1943 (maj — september). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1961, 501 str. (Član uredniškega odbora.)
23. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 7. Borbe v Sloveniji 1943 (september — oktober). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1961, 631 str. (Odgovorni urednik.)
24. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II, knj. 2. November 1942 — september 1943. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 1961, 414 str. (Član uredniškega odbora.)

1962

25. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1. Marec 1941 — marec 1942. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962, 354 str. (Član uredniškega odbora.)
26. Knjiga, ki ni izpolnila naših pričakovanj. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, 1962, št. 1, str. 277—297.
27. Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, 1962, št. 1, str. 145—196. (S sodelavci.)
28. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 8. Borbe v Sloveniji 1943 (oktober—november). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962, 535 str. (Odgovorni urednik.)
29. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 9. Borbe v Sloveniji 1943 (december). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962, 519 str. (Odgovorni urednik.)

1963

30. Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963, 647 str. (Član uredniškega odbora.)
31. Nekaj pripomb h knjigi »Ukradeni otroci«. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IV, 1963, št. 1—2, str. 181—192.
32. Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IV, 1963, št. 1—2, str. 113—180. (S sodelavci.)
33. Splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju septembra 1943. Komunist, XXI, 6. 9., 20. 9. 1963, št. 35—37.
34. Le système d'occupation des nazis en Slovénie. V zborniku: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945. L'Institut pour l'Étude du Mouvement Ouvrier, Belgrade 1963, str. 47—133.

35. Tretji mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Karlovih Varih od 2. do 4. septembra 1963. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IV, 1963, št. 1—2, str. 221—224.
36. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 10. Borbe v Sloveniji 1944 (januar). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963, 562 str. (Odgovorni urednik.)
37. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II, knjiga 3. September 1943 — februar 1944. Muzej ljudske revolucije Slovenije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963, 471, XII str. (Član uredniškega odbora.)

1964

38. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 2. April 1942 — julij 1942. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1964, 471 str. (Član uredniškega odbora.)
39. F. Novak soudeležen pri izseljevanju Slovencev. Ob razpravi proti nekdanjemu sodelavcu A. Eichmanna. Delo, VII, 21. 11. 1964, št. 318, str. 4; Primorski dnevnik, XX, 24. 11. 1964, št. 268, str. 2.
40. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 11. Borbe v Sloveniji 1944 (februar). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1964, 558 str. (Odgovorni urednik.)

1965

41. Italijanska ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem poleti in jeseni 1942. Izd. Sava film, Ljubljana 1965, 9 str. (Ciklostirana izdaja.)
42. Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Izd. Sava film, Ljubljana 1965, 6 str. (Ciklostirana izdaja.)
43. Neznanec na Virštanju in partizani na Veterniku — nekoliko drugače. TV 15, III, 12. 10. 1965, št. 40, str. 2.
44. Ob sodni burki v Frankfurtu. Herman Krummey je sodeloval tudi pri izseljevanju Slovencev. Delo, VII, 7. 2. 1965, št. 35, str. 4.
45. Štiri Heydrichova poročila o sabotažnih, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta, I, 1965, str. 189—208.
46. Ustanovitev Operacijske zone »Jadransko Primorje« jeseni 1943. leta. Zgodovinski časopis (Zwittrov zbornik), XIX—XX, 1965—1966, str. 401—419.

1966

47. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 3. Avgust 1942—oktober 1942. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1966, 494 str. (Član uredniškega odbora.)
48. Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Naši razgledi, XV, 14. 5. 1966, št. 9, str. 189.
49. Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI, 1966, št. 1—2, str. 401—413.
50. Osvoboditev naše domovine. Izd. Sava film, Ljubljana 1966, 9 str. (Ciklostirana izdaja.)
51. Prvo zasedanje AVNOJ. Poročilo o znanstvenem posvetovanju v Bihaću oktobra 1966. Naši razgledi, XV, 26. 11. 1966, št. 22, str. 367.
52. Štajerska v narodnoosvobodilnem boju. Izd. Sava film, Ljubljana 1966, 11 str. (Ciklostirana izdaja.)
53. Vojaški in politični položaj v Sloveniji v času ustanovne skupščine AVNOJ v Bihaću. Prvo zasedanje AVNOJ-a. Zbornik radova naučnog skupa, Bihać, 4.—6. 10. 1966. Izd. Muzej Avnoja i Pounja, Bihać 1966, str. 239—246.
54. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II, knjiga 1. Marec 1941—november 1942. 2. dopolnjena in popravljena izdaja. Muzej ljudske revolucije Slovenije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1966, 443 str. (Član uredniškega odbora.)

1967

55. Drugo zasedanje AVNOJ in Slovenci. Delo, IX, 28., 29. in 30. 11. 1967, št. 324, str. 4.
56. Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Obzorja, Maribor 1967, 726 str. (Knjižnica NOV in POS; 34.)
57. Nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941. Borec, XVIII, 1967, št. 8—9, str. 701—712.
58. Padec fašizma in kapitulacija Italije pred petindvajsetimi leti. Prešernov koledar 1968. Prešernova družba, v Ljubljani 1967, str. 28—32; Kronika, XVI, 1968, št. 3, str. 175—180.
59. Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski. Zgodovinski časopis, XXI, 1967, str. 312—320.
60. Prvo zasedanje AVNOJ in Slovenci. Ljubljanski dnevnik. XVI, 28. 11. 1967, št. 324, str. 4.
61. Sekirnik Janko-Simon. Slovenski biografski leksikon, 10. zv. SAZU, Ljubljana 1967, str. 277.
62. Stante Peter-Skala. Slovenski biografski leksikon, 10. zv. SAZU, Ljubljana 1967, str. 445.
63. Upoštevatı je treba tudi arhivske vire. Kronika, XV, 1967, št. 1, str. 56—57.

1968

64. Iz časa ljudske vstaje. Odlomek iz referata »Vseljudska vstaja v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije« na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici. Naši razgledi, XVII, 21. 9. 1968, št. 18, str. 526—527.
65. Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Obzorja, Maribor 1968, 869 str. (Knjižnica NOV in POS; 35.)
66. Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942. TV-15, VI, 28. 5.—1. 10. 1968, št. 21—39, str. 5.
67. Neuspeli načrt naselitve Slovencev na Poljskem. Dolenjski list, XVIII, 20.—27. 6. 1968, št. 25—26, str. 5; 11. 7. 1968, št. 27—28, str. 11; 18. 7.—8. 8. 1968, št. 29—32, str. 5.
68. Padec fašizma in kapitulacija Italije pred petindvajsetimi leti. Kronika, XVI, 1968, št. 3, str. 175—180.

1969

69. O objavljanju virov za zgodovino NOB v Sloveniji. Kronika, XVII, 1969, št. 2, str. 107—111.
70. Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941—1945. Vojaški informator 1968/69, št. 1, str. 2—9; št. 2, str. 9—23. Naša obramba, I, 1969, št. 1, str. 46—50; št. 2, str. 48—49; št. 3, str. 43—45; št. 4, str. 52—53; št. 5, str. 46—47; št. 6—7, str. 50—51; št. 8—9, str. 50—51; št. 10, str. 48—49; št. 11—12, str. 55—59.
71. Partizanska zmaga v Razorih in okupatorjev požig Vojskega. Idrijski razgledi, XIV, 1969, št. 3, str. 170—177.
72. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Borec, XXIII, 1969, št. 2, str. 186—188.
73. Raznarodovalna politika nemškega okupatorja v Sloveniji. Jugoslovenski istorijski časopis, VIII, 1969, št. 4, str. 174—179.
74. Razvoj ljudske oblasti v Sloveniji od vstaje do prve ustave. Izd. Sava film, Ljubljana 1969, 18 str. (Ciklostirana izdaja.)
75. Vseljudska vstaja v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije. Borec, XX, 1969, št. 2, str. 156—170.
76. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Izd. Sava film, Ljubljana 1969, 16 str. (Ciklostirana izdaja.)

1970

77. Arhivsko gradivo za zgodovino osvobodilnega boja slovenskega naroda. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X, 1970, št. 1—2, str. 285—295.
78. »Delovne množice v drugi svetovni vojni«. Znanstveno posvetovanje na XIII. mednarodnem kongresu za zgodovino v Moskvi 22. VIII. 1970. Naši razgledi, XIX, 23. 10. 1970, št. 20, str. 595.
79. Dragocene fotografije. Obrambna vzgoja in ljudska zaščita. TV-15, VIII, 1970, 9. 4. 1970, št. 15, str. 8—9.
80. Drugo zasedanje AVNOJ. Izd. Sava film, Ljubljana 1970, 20 str. (Ciklostirana izdaja.)
81. Hoteli so nas uničiti. Prešernov koledar 1971. Prešernova družba, v Ljubljani 1970, str. 97—103.
82. Jugoslavija — spomeniki revolucije. Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, zv. 1—2, str. 134—135.
83. Nemški okupator v Ljubljani. Ljubljana v ilegali, IV. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, str. 187—229.
84. Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, Ljubljana 1969, 192 str. Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, zv. 1—2, str. 131—133.
85. Poslednji dnevi vojne v Sloveniji. Naša obramba, II, 1970, št. 6, str. 3—15.
86. Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, zv. 1—2, str. 135—139.

1971

87. Črni avti vozijo v teh dneh. Ob tridesetletnici izganjanja Slovencev. Pionir, XXV, 1970—1971, št. 10, str. 18—19.
88. Enkrat in neponovljiv vrh v zgodovini našega naroda. Dolenjski list, XXII, 10. 6. 1971, št. 23; priloga Dolenjski razgledi, snopič 2, št. 2, str. 9—10.
89. Iznancni kot cenena delovna sila nemškega rajha. Komunist, XXVIII, 18. 6.—2. 7. 1971, št. 24—26; Zgodovinski časopis, XXV, 1971, zv. 1—2, str. 47—59.
90. Knjiga, ki nas je zelo vznemirila. (Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer.) Naši razgledi, XX, 12. 3. 1971, št. 5, str. 136—137; Večer, XXVI, 1971, 12. 3., št. 59, str. 10; 13. 3., št. 60, str. 12; 16. 3., št. 62; str. 10; 17. 3., št. 63, str. 10.
91. Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec, XXIII, 1971, št. 12, str. 741—783.
92. Množično izganjanje Slovencev v letih 1941—1945. Ob srečanju slovenskih izgnancev v Brestanici. Dolenjski list, XXIII, 1. 7. 1971, št. 26, str. 4.
93. Množično izganjanje Slovencev v letih 1941—1945. Slovenski iznanci. Proslava na dan borca, 4. julija, na gradu v Brestanici — dokumenti. Komunist, Ljubljana 1971, str. 41—54.
94. Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Obzorja, v Mariboru 1971, 32 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: zbirka vodnikov; 26.) Ponatis 1979.
95. Okupatorjev dokument o 22. juliju 1941. Borec, XXIII, 1971, št. 6—7, str. 426—430.
96. Okupatorjev požig vasi Strmec. Borec, XXIII, 1971, št. 11, str. 677—683.
97. Okupatorjevi dokumenti o hajki na Gorenjskem 8. in 9. avgusta 1941. Borec, XXIII, 1971, št. 10, str. 613—619.
98. Okupatorjevi dokumenti o Rašici, Borec, XXIII, 1971, št. 8—9, str. 521—534.
99. Predzgodovina neke »znanstvene ustanove«. Kronika, XIX, 1971, št. 2, str. 93—104; Slovenski vestnik, Celovec, XXVI, 3.—31. 12. 1971, št. 48—52; XXVII, 7.—28. 1. 1972, št. 1—4.
100. Štok Jože-Korotan. Slovenski biografski leksikon, 11. zv. SAZU, Ljubljana 1971, str. 689—690.
101. Štoka Franc-Rado. Slovenski biografski leksikon, 11. zv. SAZU, Ljubljana 1971, str. 690.

1972

102. Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji. Simpozij drugi svetski rat i mir medju narodima, Zagreb, 25., 30. rujna 1970. SAZU, Zagreb 1972, str. 221—229.
103. Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«. Verlag Brüder Hollinek, Wien 1969. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971—1972, št. 1—2, str. 447—453.
104. Kdo je opozoril sovjetsko armado na začetek nemške ofenzive pri Kursku? Borec, XXIV, 1972, št. 3, str. 161—163.
105. Ni vseeno, kdaj smo kaj storili. Borec, XXIV, 1972, št. 2, str. 73—80.
106. Nov okupatorjev dokument o napadu na Pohorski bataljon 8. I. 1943. Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta, VIII, 1972, zv. 1, str. 151—156.
107. Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971—1972, št. 1—2, str. 37—70.
108. Pismo Edvarda Kardelja iz Srbije 17. oktobra 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971—1972, št. 1—2, str. 361—366.
109. Sovražnik o Titu. Borec, XXIV, 1972, št. 5, str. 271—273.
110. La zona libera del IX korpus d'armata sloveno nella Venezia Giulia. Rassegna di storia contemporanea, Udine, II, 1972, št. 2—3, str. 105—125.

1973

111. Il fronte partigiano di Gorizia. Atti della »Tavola Rotonda« Battaglia partigiana di Gorizia. Gorizia, 1973, str. 19—22.
112. Goriške partizanske bitke 1943. Okrogla miza v Gorici. TV-15, XI, 15. 11. 1973, št. 46, str. 7.
113. Izgoni prebivalstva pod nemško okupacijo v drugi svetovni vojni (Zamošč od 17. do 20. oktobra 1972). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, št. 1—2, str. 307—313.
114. Izgubljeno prvo dnevno povelje. Borec, XXV, 1973, št. 12, str. 650—652.
115. Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. I. Osrednje tiskarne. Ljubljana 1972, 393 str., ilustr. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, št. 1—2, str. 368—370.
116. Kapitulacija Italije in razoroževanje italijanske vojske. Borec, XXV, 1973, št. 8—9, str. 425—443.
117. Komu nagrado za Vojkovo glavo? Borec, XXV, 1973, št. 2, str. 81—84.
118. Die Massenvertreibung der Bevölkerung Jugoslawiens während des Zweiten Weltkrieges und der missglückte Plan einer Ansiedlung von Slowenen in Polen. Studia historiae oeconomicae, Poznan, VIII, 1973, št. 8, str. 51—76.
119. Miroslav Stiplovšek: Šlandrova brigada. Ljubljana, Maribor 1971, 812 str., ilustr. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, št. 1—2, str. 370—371.
120. Odporniško gibanje v Furlaniji (Videm od 20. do 22. maja 1971). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, št. 1—2, str. 299—303.
121. Okupatorjevo izganjanje Slovencev v Srbijo. Okupatorsko proterivanje Slovencev na Srbiju. Pričevanja — Svedočanstva. Čačanski glas, Čačak 1973, str. 13—22. Ponatis 1978.
122. Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije (Problematika in nekaj napotil). Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 30 str. (Skupaj z Miroslavom Stiplovškom in Milanom Ževartom.)
123. Skrivni pokopi ubitih slovenskih rodoljubov na pokopališču v Trziču pozimi 1941—1942. Primorski dnevnik, XXIX, 2. 12. 1973, št. 283, str. 8.
124. Stanje i perspektive istoriografije NOB u Sloveniji. 4. jul, XII, 28. 8. 1973.
125. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Borec, XXV, 1973, št. 10, str. 513—525.

1974

126. Dejavnost nemških sil po zlomu Italije. Borec, XXVI, 1974, št. 1, str. 7—21.
127. Dokument o okupatorjevih ofenzivnih operacijah v Sloveniji v letu 1944. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1—2, str. 285—291.
128. Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. II. Primorske tiskarne. Ljubljana 1973. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1—2, str. 336—338.
129. Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1—2, str. 260—269. Ponatis z naslovom: Heimatdienst — utiralec poti nacizmu. Slovenski vestnik, Celovec. 2. 7. 1976.
130. Masovan izgon Slovencev — okupatorova mera za uničenje slovenačkok naroda. Otvorena srca — kronika ljudske solidarnosti. Maribor — Beograd 1974, str. 11—42.
131. Masowe wysiedlenia ludności Jugosławii w okresie II wojny światowej i neudany plan osiedlenia Slowenców w Polsce. Międzynarodowe kolokwium Przesiedlenia ludności przez III rzesze i jej sojuszników podczas II wojny światowej, Zamość 17.—20. X. 1972. Lublin 1974, str. 245—269.
132. Množično izganjanje Slovencev — okupatorjev ukrep za uničenje slovenskega naroda. Odprta srca — kronika ljudske solidarnosti. Maribor — Beograd 1974, str. 11—44.
133. Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Odprta srca — kronika ljudske solidarnosti. Maribor — Beograd, 1974, str. 332—334.
134. Nemška kolonizacija na Slovenskem v drugi svetovni vojni. Jugoslovanski istorijski časopis, XIII, 1974, št. 1—2, str. 207—215.
135. Nov dokument. (O slovenskih kulturnih delavcih kot okupatorjevih talcih.) Naši razgledi, XXIII, 25. 1. 1974, št. 2, str. 36.
136. Osvobodilni boj primorskih Slovencev. Slovenci v zamejstvu. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, str. 191—274.
137. Poslednji meseci življenja narodnega heroja Radeta Končarja. (Prispevki k življenjepisu.) Borec, XXVI, 1974, št. 8/9, str. 455—472.
138. Program Zedinjene Slovenije v narodnoosvobodilnem boju. Slovenci v zamejstvu. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, str. 179—190.
139. Satan, njegovo delo in smrt. Borec, XXVI, 1974, št. 3, str. 139—148; št. 4, str. 205—219; št. 5, str. 275—286; št. 6/7, str. 357—382. Primorski dnevnik, XXX, 24. 9.—15.10. 1974, št. 233—241.
140. Stanje in perspektive zgodovinopisja NOB na Slovenskem. Borec, XXVI, 1974, št. 1, str. 29—32.
141. Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1—2, str. 157—201.
142. Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom XII, knjiga 1. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1—2, str. 319—324.

1975

143. Dr. Metod Mikuš: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Cankarjeva založba Ljubljana, knjiga I, 1960, 453 str.; knjiga II, 1961, 415 str.; knjiga III, 1973, 483 str.; knjiga IV, 1973, 785 str.; knjiga V, 1973, 733 str. Jugoslovanski istorijski časopis, XIV, 1975, št. 1—2, str. 214—218.
144. Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici? Goriški letnik, II, 1975, št. 2, str. 143—154.
145. Okupatorjev dokument o streljanju talcev v Celju. Borec, XXVII, 1975, št. 6—7, str. 369—372.
146. Okupatorjevo izganjanje Slovencev v Srbijo. Slovenski koledar 1976. Prešernova družba, v Ljubljani 1975, str. 60—64.
147. Osnutek odredbe o ukinitvi slovenskih organizacij na Koroškem in Westfalskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 183—193.

148. Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. Prešernov koledar 1975. Prešernova družba, v Ljubljani 1974, str. 30—56.
149. Smrt narodnega heroja Ivana Sulića-Carja. Borec, XXVII, 1975, št. 10, str. 520—524.
150. Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. Zgodovinski časopis, XXIX, 1975, št. 3—4, str. 219—246.
151. Ustanovitev Vojkove brigade. Borec, XXVII, 1975, št. 2, str. 67—74.

1976

152. Domicili v slovenskih občinah. (Priprava publikacije.) Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1976, 32 str. (Skupaj z Mirkom Stiplovškom, Milanom Ževartom in Francem Debeljakom).
153. Jesenice in Celovec — središči za podtalno delo v Avstriji in Italiji. Borec, XXVIII, 1976, št. 8—9, str. 429—436.
154. »Ljubljanska provincija«. Italijanski okupator u srednjoj Sloveniji. Narodna armija, XXXI, 17. 6. 1976, št. 1925, str. 10.
155. Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 97—119.
156. Narodnoosvobodilni boj primorskih Slovencev. Mala splošna enciklopedija, knjiga III. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1976, str. 366.
157. Okupatorjev dokument o uničenju Radomejske čete na Golčaju. Borec, XXVIII, 1976, št. 3, str. 133—139.
158. Po tržaški sodni obravnavi. Človeška kri je neustavljivo tekla. Delo, XVIII, 15. 5. 1976, št. 112, str. 27.
159. Sodna obravnava v Trstu. Fašizem na zatožni klopi. Delo, XVIII, 16. 2. 1976, št. 38, str. 4; Komunist, XXXIV, 15. 3. 1976, št. 11, str. 24.
160. Spremna beseda. Franc Setinc: Izgnanci. Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, str. 153—157.
161. Trideset let dela Zgodovinskega društva za Slovenijo. Zgodovinski časopis, XXX, 1976, št. 3—4, str. 225—232.
162. Trideset let Zgodovinskega društva za Slovenijo. Jugoslovanski istorijski časopis, XV, 1976, št. 1—2, str. 207—211.

1977

163. Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Borec, Ljubljana 1977, 280 str.
164. Annexionsziele Hitlerdeutschlands in Nordwestjugoslawien. Bulletin des Arbeitskreises »Zweiter Weltkrieg« 1977, št. 1—2, str. 15—19.
165. »Dva od njih so obglavili s sekuro«. (Okupatorjev zločin v Idrijskih Krnicah.) Borec, XXIX, 1977, št. 10, str. 517—550.
166. Dva nemška policijska generala pred Dražgošami. (Kdo je generallajtnant Georg Schreyer?) Borec, XXIX, 1977, št. 2, str. 111—123.
167. Fašistična nevarnost za obstoj slovenskega naroda. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. (Razprave in dokumenti.) Komunist, Ljubljana 1977, str. 211—230.
168. The Interest of the Third Reich in Slovenia in the Spring of 1941. The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945. Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, Belgrade 1977, str. 502—516.
169. »Izstrelek ima veliko razstrelilno moč«. (Sovražnik o partopu.) Borec, XXIX, 1977, št. 4, str. 219—231.
170. »Srčni pozdrav s sekuro«. Nedeljski dnevnik. XVI, 11. 12. 1977, št. 335, str. 22; XVII, 22. 1. 1978, št. 20, str. 22.
171. »Kazenska akcija se je izrodila v vandalizem in ropanje«. (Italijanski viri o požigu Ustja pri Vipavi.) Borec, XXIX, 1977, št. 12, str. 679—687.
172. Komandant z železno roko. (Pokol na Orehovici pri Izlakah.) Borec, XXIX, 1977, št. 3, str. 143—160.

173. Lalka v Trstu, Gorici in Vipavski dolini. («Kralj smrti» iz Treblinke Kurt Franz — učitelj slovenskih in italijanskih kolaboracionistov.) Borec, XXIX, 1977, št. 5, str. 277—286.
174. Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško. (Kratek zgodovinski pregled.) Krško skozi čas 1477—1977. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Skupščina občine Krško — Odbor za proslavo, Krško 1977, str. 457—546.
175. Nekaj značilnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem. Zgodovinski časopis, XXXI, 1977, št. 1—2, str. 119—131.
176. Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945. Borec, XXVIII, 1976, št. 11, str. 577—592; št. 12, str. 657—676; 1977, št. 1, str. 15—32; št. 2, str. 77—99.
177. Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska Slovenije. (Grafični prikaz njune organizacije.) Slovenski almanah 1978. Delo, Ljubljana 1977, str. 66—78.
178. »Partizanska pravica udarja brez milosti«. (Ubiti nemški major pri Kobaridu.) Borec, XXIX, 1977, št. 1, str. 39—43.
179. Partizanska zmaga v Razorih. Zloglasni generalni inšpektor Gueli iz Trsta se je ponovno izkazal kot pravi zločinec. Borec, XXIX, 1977, št. 6—7, str. 357—368.
180. Pogovor. Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama. Beograd 1977, str. 211—216.
181. Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. Osvoboditev Slovenije. (Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Borec, Ljubljana 1977, str. 110—137.
182. »To ni lepo delo!« (Okupatorjev dokument o zločinih v Srbiji jeseni 1941.) Borec, XXIX, 1977, št. 11, str. 601—605.
183. Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. Krško skozi čas 1477—1977. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Skupščina občine Krško — Odbor za proslavo, Krško 1977, str. 397—446.
184. Vprašanje o konceptu stroke — zgodovina. (Podlaga za razpravo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.) Anthropos 1977, št. 5—6, str. 171—180. (Skupaj s Ferdom Gestrinom, Bogom Grafenauerjem, Jankom Pleterskim in Mirkom Stiplovškom.)

1978

185. Bratske veze srpskog i slovenačkog naroda — Bratske vezi srbskega in slovenskega naroda. Bratske veze srpskog i slovenačkog naroda — Bratske vezi srbskega in slovenskega naroda. Muzej ustanka 1941, Titovo Užice; Muzej ljudske revolucije, Ljubljana 1978, str. 5—19. (Besedilo kataloga.)
186. Goriška fronta — navdušenje, enotnost in junaštvo Primorcev. Primorska srečanja, III, 1978, št. 9/10/11, str. 18—25.
187. Gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem v arhivih zunaj Slovenije. Arhivi, I, 1978, št. 1, str. 36—39.
188. Jože Krall. Delo, XVI, 6. 5. 1978, št. 103, str. 6.
189. Jože Krall. Dolenjski list, XXIX, 11. 5. 1978, št. 19, str. 4.
190. Jože Krall. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 254—261.
191. Jože Krall. TV-15, XVI, 8. 6. 1978, št. 22, str. 16.
192. Kako sem postal član SKOJ. Valovi Mure. Osnovna šola Veržej, šolsko leto 1978/79, št. 3, str. 24—27.
193. Narodnoosvobodilni boj v Slovenski Istri leta 1943. Kronika, XXVI, 1978, št. 3, str. 129—149.
194. Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941—1947: dokumenti. Pokrajinski arhiv, Koper 1978, 49 str. (Katalogi; 6. Skupaj s Slavico Plahuta in Božom Zakrajškom.)
195. Splošna mobilizacija v NOV. Iz knjige Tone Ferenc: Kapitalucija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943. (Knjižnica NOV in POS, 34.) Naša obramba, XI, 1978, št. 8—9, str. 28—33.
196. Velik delež Štajerske v NOB, Komunist, XXXVI, 27. 10. 1978, št. 44, str. 23. (Skupaj z Milanom Ževartom.)

197. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Izbor dokumentov in literature. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Komunist, Ljubljana 1978, str. 1—16, 17—24. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodno-osvobodilnega boja v Sloveniji; 6.) Po poteh odposlancev. Kočevje 1983, str. 11—20.

1979

198. Dvajset let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. (Poročilo na slavnostni seji dne 19. 12. 1979.) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1980, št. 1—2, str. 13—18.
199. Edvard Kardelj in naša revolucija. Teorija in praksa, XVI, 1979, št. 7—9, str. 859—863. (Skupaj z Jankom Prunkom.)
200. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ob dvajsetletnici. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1979, 46 str.
201. Krasoslovec in jamar, polkovnik in zločinec. Goriški letnik, VI, 1979, št. 6, str. 191—216.
202. Kratak pregled zgodovine naprednega mladinskega gibanja na Primorskem. Mladina, 19. 4. 1979, št. 15; priloga Pogledi, IV, št. 1—2, str. 16—18.
203. Nacistična politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945. Partizanska knjiga, Ljubljana-Beograd 1979, 747 str.
204. NOB na ljutomerskem območju. Kratak pregled. Muzej narodne osvoboditve, Maribor 1979, 23 str. (Skupaj z Marjanom Žnidaričem.)
205. Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. Arhivi, II, 1979, št. 1—2, str. 47—51, 121—122.
206. Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik. Zbornik občine Domžale. Kulturna skupnost, Domžale 1979, str. 171—221.
207. Pred 35. obletnico I. pokrajinske konference komunistične mladine. Primorski dnevnik, XXXV, 17.—24. 5. 1979, št. 110, 113, 116, str. 4, 6. (Naslovi: Mladina v boju proti fašizmu, Razvoj mladinskega gibanja na Primorskem po kapitulaciji Italije v septembru 1943, Sodelovanje med slovensko in italijansko antifašistično mladino se je poglobljalo.)
208. Raje grob kot suženjstvo. (O začetku druge svetovne vojne.) TV-15, XVII, 5. 4. 1979, št. 13, str. 6.
209. Satan, njegovo delo in smrt. Borec, Ljubljana 1979, 490 str.
210. Velika izdaja pri Trstu in na južnem Primorskem v začetku leta 1943. Borec, XXXI, 1979, št. 1, str. 1—10; št. 2, str. 67—83. Pojasnilo. Borec, XXXI, 1979, št. 10, str. 575—576.

1980

211. Bratske vezi slovenskega in srbskega naroda. Katalog. Muzej ljudske revolucije, Ljubljana-Nova Gorica, 1980, str. 5—11. (Priprava kataloga in razstave.)
212. Decembrova smrt. TV-15, XVIII, 18. 9. 1980, št. 37, str. 2.
213. Dr. Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, 681 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1980, št. 1—2, str. 187—189.
214. Kdaj je padel Ivan Tominec? TV-15, XVIII, 6. 11. 1980, št. 44, str. 2.
215. Koncentracijsko taborišče Rižarna v Trstu. Bili so zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu uporni. Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih. SOZD Alpetour Škofja Loka, Ljubljana 1980, str. 102—105. Ponatis: Bili so uporni. Ljubljana 1981, str. 102—105.
216. Množična deportacija Slovencev. Večer, XXXV, 14. 4.—15. 8. 1980, št. 88—189.
217. Odkritje protifašistične skupine v Ocizli in Klanču v slovenski Istri. Borec, XXXII, 1980, št. 12, str. 641—665.
218. Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1980, št. 1—2, str. 31—56.
219. Okupatorjevo nasilje na Slovenskem. Bili so zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu uporni. Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih. SOZD Alpetour Škofja Loka, Ljubljana 1980, str. 5—16. Ponatis: Bili so uporni. Ljubljana 1981, str. 5—16.

220. Peter Gosztony: Hitlerjeve tuje vojske. Borec, Ljubljana 1979, 349 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1980, št. 1—2, str. 202—205.
221. Pohvale, odlikovanja in nagrade za zločince. (Nekaj dokumentov o preserski akciji in procesu.) Borec, XXXII, 1980, št. 6—7, str. 321—332.
222. Politika denacionalizacije Slovenaca. Povelje Oktobra. Kraljevo 1980, št. 30, str. 11—20.
223. Preselitvena taborišča za slovenske izgnance na Slovenskem. Bili so zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu uporni. Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih. SOZD Alpetour Škofja Loka, Ljubljana 1980, str. 163—172.
Ponatis: Bili so uporni. Ljubljana 1981, str. 163—172.
224. Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Obzorja, Maribor 1980, 726 str.
225. Smrt partizanskega kurirja Pepija Šušterja-Mihe. TV-15, XVIII, 30. 10. 1980, št. 43, str. 12.
226. Zgodovinska dela o narodnoosvobodilnem boju v Založbi Borec. Borec, XXXII, 1980, št. 8—9, str. 443—445.

1981

227. Beseda o avtorju in njegovem delu. Jože Krall: Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem primorju. Partizanska knjiga, Ljubljana 1981, str. 5—8. (Knjižnica NOV in POS; 40/IV.)
228. Brkinska četa. Domicili v slovenskih občinah. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 169—170.
229. Deveta brigada. Domicili v slovenskih občinah. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 201—207.
230. Črni avti vozijo v nočeh. Delo, XXIII, 6. 6. 1981, št. 129; Sobotna priloga, str. 26—27.
231. Deveta in deseta knjiga Titovih Zbranih del. (Josip Broz Tito: Zbrana dela, 9. in 10. knjiga, založba Komunist in Borec, Ljubljana 1981). Borec, XXXIII, 1981, št. 12, str. 723—726.
232. Dokumenti o partizanskih napadih na nemško postojanko na Bučki. Bučka 41—81. Skupščina občine Sevnica; Krajevna skupnost in organizacija Zveze borcev, Bučka 1981, str. 99—119.
233. Gregorčičev bataljon. Domicili v slovenskih občinah. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 24.
234. Gregorčičev bataljon. Domicili v slovenskih občinah. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 490—494.
235. Gregorčičeva brigada. Domicili v slovenskih občinah. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 679—684.
236. Italijanske racije v Ljubljani leta 1942. Kronika, XXIX, 1981, št. 2, str. 183—228.
237. Koristno delo s (pre)mnogimi pomanjkljivostmi in napakami (Leksikon narodnoosvobodilačkog rata i revolucija u Jugoslaviji 1941—1945, Narodna knjiga, Beograd 1981). Borec, XXXIII, 1981, št. 5, str. 273—285.
238. Kratak pregled završnih operacija Jugoslovenske armije za oslobodjenje Koruske. Karel Prušnik-Gašper: Divokoze na lavini. Četrti jul, Beograd 1981, str. 279—288.
239. Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868—1980. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, str. 161—262. (S sodelavci.)
240. Lepa in spoštljiva oddolžitve za njihovo žrtev. (Slovenski bataljon 1. krajiške proletarske udarne brigade. Samozaložba, Ljubljana 1980). Borec, XXXIII, 1981, št. 6/7, str. 375—376.
241. Pivška četa. Domicili slovenskih občin. Revolucionarna izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 556—557.

242. Program za nacistično propagando (in raznarodovalno) delo med koroškimi Slovenci 1938—1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXI, 1981, št. 1—2, str. 213—223.
243. La propagande pendant la deuxième guerre mondiale. Bucarest 11—12 août 1980. Bucarest 1981 str. 229—231.
244. Slovenci in narodnoosvobodilno gibanje na Labinščini v Istri. Borec, XXXIII, 1981, št. 1, str. 3—16.
245. Štirinajsta divizija NOV in PO Jugoslavije. Domicili v slovenskih občinah. Revoluciona izročila. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, str. 431—437. (Z Milanom Ževartom.)
246. Temeljne značilnosti fašistične okupacije na Slovenskem. Objave. Pedagoška akademija Maribor, VII, 1981, maj 1981, str. 1—15.
247. Usodno leto 1941 v Spodnjem Posavju, Bučka 41—81. Skupščina občine Sevnica; Krajevna skupnost in organizacija Zveze borcev, Bučka 1981, str. 41—52.

1982

248. Breclj Marijan-Miha. Enciklopedija Jugoslavije, II. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1982, str. 416.
249. Brigade v narodnoosvobodilni vojski Slovenije 1942—1945; kraji ustanovitve. Po partizanskih stopinjah. Pionirji pridobivajo znake partizanskih enot. Zveza prijateljev mladine Slovenije — Ob 40-letnici Zveze Pionirjev Jugoslavije, Ljubljana 1982. (Zemljevid na ovitku.)
250. Broz Josip Tito. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 106—108.
251. Četniki. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 127.
252. Četrta jugoslovanska armada. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 127—128.
253. Dapčević Peko. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 135.
254. Dnevnik nacističnega funkcionarja iz Štajerske iz poslednjih mesecev vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, XVIII, 1982 št. 1, str. 43—97.
255. Enote tujih narodnosti v Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 143.
256. Florjanova zapuščina v tujem arhivu. Borec, XXXIV, 1982, št. 5, str. 257—277.
257. Izvirni dokumenti najbolje kažejo Titovo osebnost in vlogo. Ob izidu sedme in osme knjige Titovih zbranih del v slovenščini. Komunist, XL, 14. 5. 1982, št. 19, str. 23.
258. Jože Krall: Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem primorju. Ljubljana 1981, 327 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 296—297.
259. Komunistična partija Jugoslavije v narodnoosvobodilnem boju. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 235—236.
260. Morganova črta. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 289—290.
261. Nacionalno vprašanje v odnosih med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 201—209.
262. Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije — Jugoslovanska armada. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 296—298.
263. Nekdaj preselitveno taborišče, sedaj muzej slovenskih izgnancev na gradu v Brestanici. Brestanica — zbornik člankov in razprav. Turistično društvo, Brestanica 1982, str. 238—247.
264. Neobjavljeni članek dr. Aleša Beblerja iz jeseni 1941. Borec, XXXIV, 1982, št. 1, str. 23—25.
265. Neodvisna država Hrvatska. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 319—320.

266. NOB v poslednji Beblerjevi knjigi: Aleš Bebler: Čez drn in strn. Borec, XXXIV, 1982, št. 3, str. 177—185.
267. O Ogenjci nekoliko drugače. Borec, XXXIV, 1982, št. 4, str. 208—221.
268. Ob slovenski izdaji Enciklopedije druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 7—10. (Skupaj z Milanom Ževartom.)
269. Odgovor. Borec, XXXV, 1982, št. 10, str. 546—547.
270. Odnosi z italijanskim odporniškim gibanjem v novi spominski literaturi. Branko Babič: Primorska ni klonila. Lipa, Koper 1982, 410 str. Borec, XXV, 1983, št. 8—9, str. 598—602.
271. Organizacija Osvobodilne fronte slovenskega naroda julija 1944. Po partizanskih stopinjah. Pionirji pridobivajo znake partizanskih enot. Zveza prijateljev mladine Slovenije — Ob 40-letnici Zveze pionirjev Jugoslavije 1982. (Zemljevid na ovitku.)
272. Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 352—353.
273. Petar II. Karađorđević (1923—1970). Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 364.
274. Pokrajinski protifašistični sveti narodne osvoboditve v Jugoslaviji. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 366.
275. Popovič Koča. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 370.
276. Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 397—399.
277. Slovenske narodnoosvobodilne brigade. Pojo naj ljudje. XIII. pevski tabor. Šentvid pri Stični 1982, str. 5—9.
278. Slovenske narodnoosvobodilne brigade. TV-15, XX, 6. 5. 1982, št. 18, str. 10—11.
279. Sovražnik ukrepa proti prebivalstvu. Odlomek iz monografije o Južnoprimorskem odredu in Gregorčičevi brigadi. Naša obramba, XIV, 1982, št. 11, str. 35—37.
280. Spoštljiv odnos do žrtev in njihove oporoke. Poslovilna pisma žrtev za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski. Obzorja, Maribor 1978. Časopis za zgodovino in narodopisje, XVIII, 1982, št. 2, str. 98—100.
281. Sremska fronta 1944—1945. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 415—416.
282. Tretja jugoslovska armada. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 431.
283. Tržaška operacija. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 432—433.
284. Turšič Ivan. Slovenski biografski leksikon, 13. zv. SAZU, Ljubljana 1982, str. 256.
285. Učitelju v slovo. (Beseda na žalni seji delavcev inštituta.) (Ob smrti dr. Metoda Mikuža.) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 275—277.
286. Ustaši. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 437—438.
287. Velušček Anton. Slovenski biografski leksikon, 13. zv. SAZU, Ljubljana 1982, str. 291—292.
288. Vidmar Tone. Slovenski biografski leksikon 13. zv., SAZU, Ljubljana 1982, str. 461—462.
289. Vipotnik Janez. Slovenski biografski leksikon, 13. zv. SAZU, Ljubljana 1982, str. 485—486.
290. Vstaja na Slovenskem leta 1941. Nastava istorije — Pouk zgodovine, 1981, št. 2, str. 74—81.
291. Zavezniške konference in NOB v Jugoslaviji. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 460.
292. Zavezniške vojaške misije pri narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 460—461.
293. Zveza komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije) v narodnoosvobodilnem boju. Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1982, str. 472—473.

1983

294. Boris Mlakar: Domobranstvo na Primorskem (1943—1945). Borec, Ljubljana 1982. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 200—202.
295. Dva neobjavljena članka Borisa Kidriča iz narodnoosvobodilnega boja. Borec, XXXV, 1983, št. 5, str. 306—317.
296. Jovan Marjanović. Bulletin de nouvelles du Comité International d'Histoire de la 2ème Guerre Mondiale-News Bulletin of the International Committee for the History of the Second World War, 1983, št. 18, str. 30—32.
297. Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 139—153.
298. Kdaj je prišel Matevž na Primorsko? TV-15 Naš tovariš, XXI, 29. 12. 1983, št. 52, str. 20.
299. Mednarodno znanstveno posvetovanje »Odporniška gibanja v Evropi« v Amsterdamu, 24.—30. novembra 1982. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 167—169.
300. Muzejsko, pedagoško in raziskovalno delo. (Ob 25-letnici Muzeja narodne osvoboditve Maribor.) Večer, XXXIX, 28. 5. 1983, št. 122, str. 22.
301. Slovenska Istra v letu 1943? Pazinski memorial, XII, 1983, str. 123—146. (Ponatis iz Kronike XXVI, 1978, št. 3, str. 129—149.)
302. Stiki in sodelovanje med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem v Istri. Buzetski zbornik, 1983, št. 6, str. 27—44.
303. Okupatorjev dokument o 22. juliju 1941. Cvetko Novak-Iztok: Revolucionarni boj pod Šmarno goro in Rašico (1938—1941). SZDL občine Ljubljana-Šiška, Ljubljana 1983, str. 53—61. (Ponatis iz Borca, XXIII, 1971, št. 6—7, str. 426—430.)
304. Okupatorjevi dokumenti o Rašici. Cvetko Novak-Iztok: Revolucionarni boj pod Šmarno goro in Rašico (1938—1941). SZDL občine Ljubljana-Šiška. Ljubljana 1983, str. 64—83. (Ponatis iz Borca, XXIII, 1971, št. 8—9, str. 521—534.)
305. Poročilo Franklina A. Lindsaya o misiji na Štajerskem. Opombe. Borec, XXXV, 1983, št. 2, str. 99—114.
306. Primorska pred vseljusko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Partizanska knjiga, Ljubljana 1983. 772 + 36 str., ilustr. (Knjižica NOV in POS; 4/1).
307. Primorska v boju do vseljuske vstaje. 40 let priključitve Primorske k matični domovini. Primorske novice, XLVII, 1983, 4. 3., št. 19, str. 9; 11. 3., št. 21, str. 9; 18. 3., št. 23, str. 9; 25. 3., št. 25, str. 9; 1. 4., št. 27, str. 9; 8. 4., št. 29, str. 9; 15. 4., št. 31, str. 9; 22. 4., št. 33, str. 9; 6. 5., št. 37, str. 7; 13. 5., št. 39, str. 9; 20. 5., št. 41, str. 9; 27. 5., št. 43, str. 9; 3. 6., št. 45, str. 9; 10. 6., št. 47, str. 9; 1. 7., št. 53—54, str. 9; 8. 7., št. 55, str. 7; 15. 7., št. 57, str. 7.
308. Zbrana dela Edvarda Kardelja. O zasnovi in izvedbi velikega znanstvenega načrta govori dr. Tone Ferenc, urednik za obdobje 1941—1945. Naši razgledi, XXXII, 10. 6. 1983, št. 11, str. 336, 325.

1984

309. Boris Kidrič in graditev ljudske oblasti ter slovenske državnosti v NOB. Borec, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 197—207.
310. Dolomitska izjava. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslovanski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 515—516.
311. Ljudska oblast v kamniškem okrožju leta 1944. Kamnik 1229—1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta. Kulturna skupnost — Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo. Kamnik 1984, str. 168—183.
312. Il movimento di liberazione nazionale sloveno e il Friuli 1942—1943. Resistenza e questione nazionale. Atti del convegno »Problemi di storia della resistenza in Friuli«. Del Bianco Editore, Udine 1984, str. 123—159. (Studi e documenti; 8.)
313. Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani. (Pregled.) Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 403—437.

314. Nemška okupacija. Med Bočem in Bohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 247—278.
315. Okupacijski sistemi na območju Slovenije 1941—1945. Naša obramba, XVI, 1984, št. 8—9, str. 34—36; št. 10, str. 32—33; št. 11, str. 36—37.
316. Po Tigrovi sledi. TV-15 Naš tovariš, XXII, 15. 3. 1984, št. 10, str. 6—7.
317. Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri. Borec, XXXVI, 1984, št. 5, str. 337—350.
318. Zgodovinar ni dušebrižnik, ne tožilec, ne odvetnik. Vestnik, XXXVI, 16. 8. 1984, št. 32, str. 2—3.

1985

319. Dr. Tone Ferenc. Stopov magnetofon. Stop, XVIII, 25. 4. 1985, št. 17, str. 10—11.
320. Die Entnationalisierungspolitik der Nationalsozialisten in Slowenien 1941—1945. Das gemeinsame Kärnten = Skupna Koroška. Klagenfurt 1985, str. 53—69. (Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk; 10).
321. Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 2. knjiga Narod si bo pisal sodbo sam. Borec, Partizanska knjiga, 1985, 334 str., ilustr. (Knjižnica OF; 8/2.)
322. Nova knjiga o preganjanju in iztrebljanju Židov. Gerald Fleming: Hitler und die Endlösung. Borec, XXXVII, 1985, št. 10—11, str. 564—565.
323. Osoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani. Komunist, Ljubljana 1985, 35 str. ilustr. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 46.)
324. Pojasnila in imensko kazalo. Dr. Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944—1945. Državna založba Slovenije, Ljubljana; Lipa, Koper 1985, str. 79—132.
325. Poslednji dnevi vojne v Sloveniji. Naša obramba, XVII, 1985, št. 4, str. 31—40. (Ponatis iz Naše obrambe, II, 1970, št. 6, str. 3—15.)
326. Slovenci v fašističnih koncentracijskih taboriščih. Petanjci — vrt spominov in tovarištva. Komunist, Ljubljana 1985, str. 20—23. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji; 45.)
327. Usoda Posavja in Obsotlja med drugo svetovno vojno. (Ob štirideseti obletnici vrnitve in izgnanstva.) Borec, XXXVII, 1985, št. 6—7, str. 319—322.
328. Der Volksbefreiungskampf in Jugoslawien. Europäischer Widerstand im Vergleich. Die internationalen Konferenzen Amsterdam, Berlin 1985, str. 192—210.
329. Zakaj ravno pri nas? Borec, XXXVII, 1985, št. 5, str. 246—249.

1986

330. Dr. Dušan Biber šestdesetletnik. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 203—205.
331. Poročnik W/alldheim/ ni bil v Radovni. Nedeljski dnevnik, XXV, 8. 6. 1986, št. 153, str. 22.
332. Predaja nemške vojske iz jugovzhodne Evrope. Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 807—818.
333. Razprave k referatom. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 694—696, 780—781, 819—822, 835, 857.
334. Slovensko narodnoosvobodilno gibanje in Furlanija 1942—1943. Borec, XXXVIII, 1986, št. 1, str. 2—28.
335. Vodušek Žiga. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 546—547.
336. Vratuša Anton. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 605—606. (Z Jožetom Mundo.)
337. Zafred Ivan. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 741.
338. Zaplenjena naredba. Borec, XXXVIII, 1986, št. 6/7, str. 352—353.

Ivan Križnar – šestdesetletnik

Med šestdesetletnike se je 5. avgusta letos zapisal tudi slovenski zgodovinar in družbenopolitični delavec Ivan Križnar. Kljub njegovi javni funkciji je bilo njegovo praznovanje zasebno, skromno, kar najbolj govori o njegovem značaju. Skromnost, iskrenost, predanost nekdanjim idealom Osvobodilne fronte slovenskega naroda, zvestoba v tovarštvu in prijateljstvu so tiste črte, ki jih kolegi in prijatelji najbolj cenimo pri jubilanu.

Ivan Križnar je bil rojen v Lipnici pri Kropi pod Jelovico na Gorenjskem kot sin vaškega sedlarja. Od očeta komunista se je že v mladih letih navzel komunističnih nazorov. Poleg očeta je na njegovo vzgojo in nazore močno vplival njegov osnovnošolski učitelj popularni Stane Žagar, ki ni skrival svojega komunističnega prepričanja.

Križnar se ga še danes spominja z največjo hvaležnostjo in simpatijo. Rad pripoveduje o njegovih didaktičnih prijemih pri pouku zgodovine, kako je otrokom pokazal kovinsko cigaretnico, na kateri je bila sled krogle, ki ga je v prvi svetovni vojni oplazila na ruskem bojišču, kjer so bili Slovenci proti svoji volji žrtvovani za tuje koristi.

Križnarjevo šolanje na kranjski gimnaziji je prekinila okupacija. Za mladega Ivana v tej usodni uri ni bilo dilem, kje je njegovo mesto. Od vsega začetka je pod partizansko Jelovico z očetom, materjo in sestro sodeloval v narodno-osvobodilnem gibanju. V jeseni 1943 se je vključil v partizane. Najprej je bil voditelj SKOJ v Jeloviški četi, nato na terenu okrožja Kranj. Partizanstvo, njegovi ideali, tovaršтво tega časa in tudi nekatere bolj grenke izkušnje so se za vedno zarisale v njegovo zavest in značaj ter ga opredelile za vse nadaljnje življenje. K gorenjskemu partizanstvu, ki ga ocenjuje kritično, toda z največjo človeško toplino in simpatijo, se zelo radi vračajo njegove misli in tudi njegov strokovni raziskovalni interes je posvečen predvsem zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem.

Osvoboditev je dočakal kot sekretar SKOJ za kranjsko okrožje in bil izbran še za člana okrajnega odbora OF Kranj. Na tej dolžnosti je ostal do jeseni 1945. V njem je zmagala želja po šolanju in tako je v skromnih materialnih razmerah v letih 1945/46 in 1946/47 napravil v Kranju sedmi in osmi razred gimnazije z maturo. Po maturi je želel študirat agronomijo. Ta študij je bil v tistem času samo v Zagrebu in za Ivana težko dosegljivo. Prvič po osvoboditvi je bil postavljen pred težko življenjsko preizkušnjo. Neka kadrovska komisija, namesto da bi ga podprla s štipendijo za študij agronomije, ga je kot predanega skojevskega aktivista določila za delo na OZNI. Nič ni pomagalo njegovo izgovarjanje

in rotenje, da ga takšno delo ne veseli, da je prenehak značaj; nazadnje se je moral kot komunist disciplinirano ukloniti želji partije. Težko delo je bilo pri OZNI v tistem času boja »proti razrednim sovražnikom«, proti Informbiroju in žalostne izkušnje v njegovi službi mu niso bile prihranjene. Večkrat je prosil za premestitev na drugo delo. Leta 1948 se je ob rednem delu vpisal na študij zgodovine in geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Veliko volje in vztrajnosti je zahtevalo to njegovo početje. Srečal je veliko več nerazumevanja kot podpore v službi zato ima v toliko lepšem spominu ljudi, ki so ga razumeli kot npr. prof. dr. Svetozar Ilešič, prof. dr. Milko Kos in takratni načelnik OZNE za Ljubljano France Pirkovič.

Vztrajnost in talent so bili nazadnje poplačani; leta 1953 je Križnar diplomiral. Takoj se mu je izpolnila želja, lahko je odšel v pedagoški poklic učiti na miličniško šolo v Tacen in na bežigradske gimnazije. Leta 1957 je postal ravnatelj gimnazije Bežigrad. V pedagoškem poklicu se je dobro počutil in do dijakov je imel lep tovariški vzgojni odnos.

Ko je bil leta 1959 ustanovljen Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, je bil Ivan Križnar imenovan za namestnika ravnatelja. Želja po raziskovanju zgodovine NOB je bila v njem toliko živa, da se je ob vseh dilemah in ljubezni do pedagoškega poklica, le odločil za to novo delo.

Na inštitutu je ostal samo nepolna tri leta, toda v tem času je zastavil zanimivo in pomembno raziskavo o socialni in politični pripadnosti slovenskih partizanov leta 1941. Raziskava, ki je bila delana na osnovi anketiranja preživelih partizanov ali svojcev preminulih, je prinesla izredne rezultate, ki so postali upoštevanja vredni v slovenski historiografiji in odmevni v širši jugoslovanski javnosti. Rezultati, ki jih je objavljala postopoma še celo desetletje po svojem odhodu z inštituta, govore, da je bila večina prvih slovenskih partizanov po poreklu delavska, po političnem prepričanju pa so prevladovali komunisti. Pri tem Križnarjevem delu, pri katerem je sodeloval z inštitutovo delavko Rezko Traven, je bila vredna pozornosti anketna metoda, 100 % zajetje populacije in natančna statistična obdelava, vse prijemi, ki so se v zgodovino-pisju NOB komaj začenjali uveljavljati.

Po odhodu z inštituta leta 1962 je bil skoraj 12 let v pedagoški službi, najprej štiri leta v šoli za miličnike v Vikrčah in v letih 1968 do 1974 profesor na Pedagoški gimnaziji v Ljubljani. Vmes je bil dve leti 1966—68 sekretar Zgodovinske komisije pri CK ZKS.

V času svojega pedagoškega delovanja je poleg številnih predavanj na strokovnih pedagoških posvetih in vrsti člankov v strokovnem in ostalem časopisju, zlasti na temo NOB, sestavil skupaj s Štefko Zadnik Zbirko zgodovinskih virov za četrti razred gimnazije, zelo nazoren in uporaben pripomoček za dijake in srednješolske profesorje, ki je v poznejših letih doživel več izdaj. V tem času je za zbornik: Ljubljana v ilegali napisal tudi obsežnejšo razpravo o domobranstvu in četniških enotah na Slovenskem.

Leta 1974 je Ivan Križnar prevzel novo delovno dolžnost vodje Zgodovinskega arhiva CK ZKS. S tem se je znova neposredno vključil v strokovno in raziskovalno delo ter znova navezal intenzivnejše stike z zgodovinarji na univerzi in v znanstvenih inštitutih. Od tega časa dalje ta vez, kolegialna in v mnogih primerih prijateljska, traja neprekinjeno. Križnar je na tej dolžnosti

nadaljeval dobro tradicijo svoje prehodnice Barbke Lukmanove, ki je poskušala nam raziskovalcem iti čim bolj na roke in nam pokazati čim več gradiva. Na tej novi delovni dolžnosti se je Križnar zelo dobro seznanil s pomembnimi arhivskimi fondi za zgodovino KPJ pred in med obdobjem NOB.

Poleg organizacijskega dela v arhivu, poleg ponovnega sekretarstva Zgodovinske komisije pri CK ZKS, poleg številnih svetovalskih in recenzentskih del, ki jih je opravljal za Zavod za šolstvo SRS in razne založbe, ki so izdajale zgodovinske učbenike, je poskušal sam tudi raziskovati in rezultati tega njegovega dela so njegovi referati na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev in na raznih znanstvenih simpozijih v Sloveniji in širom po Jugoslaviji. Naj omenimo tu le referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kranjski Gori — Jesenicah 1976 o razvoju NOB na Jesenicah, v katerem je prinesel mnogo novih podatkov ter vrsto svojih utemeljenih ocen, ki so našle svoje mesto v slovenskem zgodovinopisju. Drug izredno pomemben znanstveni referat o nekaterih elementih strategije KPS v času NOB je Križnar prispeval za znanstveno posvetovanje o nacionalni in socialni misli v slovenski politiki leta 1981. Referat je bil narejen na do tedaj nedostopnem gradivu enobejevskih zapisnikov sej CK KPS. Leta 1978 je bil Križnar na kongresu ZKS izvoljen za člana CK ZKS in ponovno še enkrat 1982. Vmes je v tem času prevzel tudi funkcijo predsednika sekcije za zgodovino pri Marksističnem centru CK ZKS nato pa funkcijo predsednika Komisije za zgodovino ZKS pri CK ZKS. Na tej funkciji so ga doletele pomembne zadolžitve med drugimi tudi zadolžitev člana Komisije za pripravo Zgodovine KPJ-ZKJ, ki se je bila kot široko zasnovano kolektivno delo velikega števila vseh kolikor toliko pomembnih strokovnjakov za zgodovino KPJ-ZKJ začela snovati že leta 1978, beli dan pa je zagledala šele v jeseni 1985. Veliko truda in potrpljenja je vnašal v to delo. Koordiniral je delo slovenskih članov redakcije, zbiral slovenske pripombe, jih posredoval na utrujajočih sestankih ožje redakcije, na katerih so se, kar za znanost ni dobro, zelo odražali spreminjajoči se politični odnosi v sodobni jugoslovanski družbi. Križnar sam bi najbolje vedel orisati vse svoje napore, stiske in dileme pred vedno novimi poizkusi nekaterih članov redakcije, da interpretirajo zgodovino funkcionalistično, za potrebe v tistem trenutku 1984—85 porajajočih se centralističnih tendenc v Jugoslaviji.

Poleg vsega tega dela je bil Križnar vrsto let član uredniškega odbora Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja in član uredništva revije Borec. Več let je bil član sveta Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in član različnih programskih svetov za zgodovino pri Raziskovalni skupnosti Slovenije.

Na tem mestu pa ne moremo drugega kot le omeniti, da je kot član CK ZKS tudi veliko neposredno politično delal, zlasti v notranjski regiji, za katero je bil zadolžen. Tamošnji komunisti se ga spomnijo kot konciliantnega in skromnega človeka, ki se je na njihove seje in konference vozil z javnim prevozom.

V zgodovinski stroki v Sloveniji bo zadnjih 12—13 let Križnarjevega dela zaznamovanega s številnimi njegovimi uradnimi in neuradnimi prijateljskimi pogovori, posvetovanji in prepričevanji s stanovskimi kolegi, na katerih so bile izoblikovane in tudi izpeljane nekatere dobre zamisli za razvoj stroke, za kar ima zasluge tudi Ivan Križnar.

Eno njegovih zadnjih pomembnih dejanj, ki ima več kot samo strokoven zgodovinski učinek je njegova formulacija predloga ocene zgodovinske vloge KPS ob ustanovitvi Osvobodilne fronte v novem statutu ZKS sprejetem na kongresu ZKS, spomladi 1986. leta. S to formulacijo je Križnar uspel uveljaviti objektivno historično gledanje o dialektični povezanosti in interakciji revolucionarne KPS z drugimi demokratičnimi političnimi skupinami na Slovenskem, ki s tem dobijo mnogo bolj pozitivno oceno, ter povezanost OF z nujo in voljo širokih slovenskih patriotskih množic. Za znanstveni posvet ob 50. letnici ustanovitve KPS na Čebinah, je aprila 1987 pripravil zanimiv referat o razvoju ljudske oblasti na Slovenskem, v katerem je tretiral problem demokratičnega narodnoosvobodilnega gibanja do institucij slovenske države.

Križnar je svoje nazore o zgodovini, o zgodoviniopisju, o nalogah zgodovinarja o odnosu politike in zgodovine lepo in jasno razgrnil v pogovoru za Delo ob svojem šestdesetem jubileju. Iz njegovih odgovorov se vidi, da ostaja zvest svoji prvotni partizanski, slovenski in socialistični zavezanosti in da mu usodne življenjske preizkušnje niso zatrlje njegovih osnovnih lastnosti kot so delavnost, poštenost, želja po znanju in resnici ter osebna skromnost in tolerantnost.

Ko ob svoji šestdesetletnici Križnar, še ves svež, razmišlja o umiku iz neposrednega družbenopolitičnega aktivizma, načrtuje, da se bo lahko v prihodnjih letih bolj v miru posvetil svoji stari ljubezni, pisanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem. Jubilantu zato ob osebni sreči želimo pri njegovem bodočem delu mnogo jasnih, poštenih misli, kakršne so prevevale Gorenjce v protinacističnem odporu, in lahko pero.

Janko Prunk

BIBLIOGRAFIJA OBJAVLJENIH DEL IVANA KRIŽNARJA

Sestavila: Nataša Kandus

1944

1. Tudi Gorenjsko obiskujejo Titovi zrakoplovi. Partizanski dnevnik, II, 20. 12. 1944, št. 338, str. 3.
-

1945

2. V mraku gozda. V nove zarje, šolsko leto 1945/46. Kranj 1945, str. 11.
-

1962

3. Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, 1962, št. 1, str. 145—196.
-

1963

4. Naše dopisno šolstvo. Strokovni list, XII, 1963, št. 11, str. 422—426.
-

1964

5. Izobraževanje uslužbencev organov za notranje zadeve. Strokovni list, XIII, 1964, št. 5, str. 298—311. (Skupaj s Francem Cerkvnikom in Maksom Zadnikom.)
6. Obogatimo naš strokovni študij z uspešnimi učnimi metodami. Strokovni list, XIII, 1964, št. 1, str. 8—14.

7. Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem 1867—1941. 1. knj.: november 1867 — december 1934. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Muzej ljudske revolucije, v Ljubljani 1964, 559 str., ilustr. (Fotografski dokumenti o boju komunistične partije Slovenije, I.) (Član uredniškega odbora.)

1965

8. Jeseniški zbornik I. Naši razgledi, XIV, 11. 12. 1965, št. 23. str. 473.
 9. Komunisti v organih za notranje zadeve in izobraževanje. Strokovni list, XIV, 1965, št. 1, str. 1—15.
 10. Letna konferenca šolske skupnosti. Strokovni list, XIV, 1965, št. 5, str. 267—268.
 11. Organi za notranje zadeve se bodo morali razvijati tudi v bodoče skladno z gospodarskim in družbenim razvojem. Strokovni list, XIV, 1965, št. 2, str. 61—63.
 12. Proslava in slovesna izjava pripravnikov za miličnike v strokovni šoli za notranje zadeve. Strokovni list, XIV, 1965, št. 5, str. 266—267.
 13. Prvi izredni učenci so končali I. letnik SSS. Strokovni list, XIV, 1965, št. 2, str. 84.
 14. Učni načrt, pismene diplomske naloge in drugo. Strokovni list, XIV, 1965, št. 4, str. 202—204.
 15. V slovo Žagarjevi mami, predvojni politični delavki in nosilki »Spomenice 1941«. Naša žena, XXV, 1965, št. 3, str. 84—85.
 16. Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem 1867—1941. 2. knj.: december 1934 — april 1941. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Muzej ljudske revolucije, v Ljubljani 1965, 469 str., ilustr. (Fotografski dokumenti o boju komunistične partije Slovenije, I.) (Član uredniškega odbora.)

1966

17. Boj pod Triglavom, Borec, XVII, 1966, št. 10, str. 818—823.
 18. Boj pod Triglavom. Zbornik člankov Gorje pri Bledu 1941—1945. Naši razgledi, XV, 10. 12. 1966, št. 23, str. 474—475.
 19. Jeklo in ljudje I (1965). Borec, XVII, 1966, št. 1, str. 88—90.
 20. Nekaj misli o muzejih revolucije. Borec, XVII, 1966, št. 2, str. 132—142.
 21. Pouk novejšje zgodovine. Teorija in praksa, III, 1966, št. 11, str. 1605—1612.
 22. Skica za portret prvoborca. Pogovor ob 25-letnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Mladina, 1966, št. 17, str. 2—3.
 23. Socialna i politička pripadnost boraca partizanskih odreda u Gorenjskoj i Štajerskoj u 1941. godini. Vojno istorijski glasnik, XVII, 1966, št. 6, str. 29—45.
 24. Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Komunist, XXIV, 1966, 13. 5., št. 19, str. 14; 20. 5., št. 209, str. 18; 27. 5., 3. 6., 10. 6., 17. 6., št. 21—24, str. 14.
 25. Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem 1941. leta. Naši razgledi, XV, 14. 5. 1966, št. 9, str. 184.
 26. Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI, 1966, št. 1—2, str. 315—336.
 27. Sociologija in marksizem. Strokovni list, XV, 1966, št. 7/8, str. 379—402; št. 9, str. 448—452; št. 10, str. 491—499; št. 11, str. 559—563; št. 12, str. 591—598; XVI, 1967, št. 1, str. 43—46; št. 3, str. 134—138.

1967

28. Bežigradska gimnazija v boju za svobodo. Ljubljana v ilegali, III. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1967, str. 400—409.
 29. Narodni heroj Stanko Žagar. Borec, XVIII, 1967, št. 4, str. 302—322.
 30. Ob 50-letnici oktobrske revolucije. Koledar Mohorjeve družbe za prestopno leto 1968. Mohorjeva družba, Celje 1967, str. 34—43.

1968

31. Posvetovanje — 50 let Oktobra in 30 let KP Slovenije. Teorija in praksa, V, 1968, št. 1, str. 163—169.

1970

32. Kranjske partizanske enote v letu 1941. Kranjski zbornik 1970. Skupščina občine, Kranj 1970, str. 9—23.
 33. Razvoj in polom slovenskega domobranstva. Borec, XXII, 1970, št. 12, str. 985—992.
 34. Slovensko domobranstvo. Ljubljana v ilegali, IV. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, str. 236—292.
 35. Slovensko domobranstvo in njegov polom. Naša obramba, II, 1970, št. 5, str. 15—18.
 36. V boju za svobodo. Ob 25-letnici osvoboditve Ljubljane. Mladina, 5. 5. 1970, št. 16, str. 12.
 37. Zgodovinska čitanka za 8. razred osnovnih šol. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, 121 str.; ponatis 1973, 1975, 1977, 1979, 1983. (Skupaj s Štefko Zadnik.)

1971

38. Cankarjev ali gorenjski bataljon do decembrske vstaje. Borec, XXIII, 1971, št. 10, str. 597—612.
 39. Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem. Borec, XXIII, 1971, št. 6—7, str. 410—420.

1973

40. France Klopčič, sedemdesetletnik. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, št. 1—2, str. 275—284.
 41. Tragedija trinajstih partizanov, obkoljenih v skalni duplini na Okroglem, v luči takratnih razmer na Gorenjskem. Borec, XXV, 1973, št. 4, str. 229—240.

1975

42. Avbelj Jožeta Viktor-Rudi. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 33—34.
 43. Bitka kakor življenje dolga. Pričevanje o revolucionarnem in osvobodilnem boju Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, 739 str. (Skupaj z Miro Mihevc uredil pričevanja in napisal vezna besedila.)
 44. Borštnar Josipa Jože-Gabrovčan. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A—M. Mladost, Beograd 1975, str. 95—96.
 45. Dežman Antona Anton-Tonček. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 95—96.
 45. Dežman Antona Anton-Tonček. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 172—173.
 46. Družina Gabrijela Andreana — Olga. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 190—191.
 47. Krajger (Kraigher) Alojza Boris. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 406—407.
 48. Krese Franca Franc-Čoban. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 409—410.
 49. Leskošek Franca Franc-Lojze. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 1 : A — M. Mladost, Beograd 1975, str. 436—437.
 50. Nekaj misli ob izidu knjige Bitka kakor življenje dolga. Komunist, XXXIII, 22. 12. 1975, št. 51, str. 27.
 51. Slavec Ivana Ivo-Jokelj. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 2 : N — Ž. Mladost, Beograd 1975, str. 180—181.
 52. Slovensko domobranstvo v boju proti narodno-osvobodilnemu gibanju. S posveta »Osvoboditev Slovenije 1945« (23. in 24. decembra letos), Delo, XVII, 27. 12. 1975, št. 301, str. 32—33.

53. Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941. Slovenija paralele, 1975, št. 43, str. 33—49.
54. Stante Franca Peter-Skala. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 2 : N — Ž. Mladost, Beograd 1975, str. 199—200.
55. Vidmar Jožeta Tone-Luka Suhadolc. Narodni heroji Jugoslavije. Knjiga 2 : N — Ž. Mladost, Beograd 1975, str. 292—293.
56. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. III., IV., V. knjiga. Ljubljana 1973. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 232—236.

1977

57. Delež in vloga delavcev in komunistov v slovenskih partizanskih enotah leta 1941. Teorija in praksa, XIV, 1977, št. 5—6, str. 497—507.
58. Oborožena vstaja 1941. leta in delež Jesenic v NOB na Gorenjskem. Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora — Jesenice, 29. 9. do 2. 10. 1976. Zgodovinski časopis, XXXI, 1977, št. 1/2, str. 97—118.
59. Slovensko domobranstvo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975. Borec, Ljubljana 1977, str. 186—219.
60. Trebče. Obitelj Titove majke. Kumrovec—Trebče. Komunist, Ljubljana 1977, str. 28—50.
61. Z vsem svojim delovanjem je vzbujal zaupanje v partijo. Ob odkritju spomenika narodnemu heroju Stanetu Žagarju. Komunist, XXXV, 27. 6. 1977, št. 26, str. 23.

1978

62. Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941. Jugoslovenski istorijski časopis, XVII, 1978, št. 1—4, str. 456—475.
63. Učešče i uloga radnika i komunista u slovenačkim partizanskim edinicama godine 1941. Radnička klasa i revolucionarna avantgarda. Univerzum, Ljubljana 1978, str. 197—208.
64. Zakaj razprava o Kermavnerjevi knjigi v sekciji Marksističnega centra CK ZKS za vprašanja zgodovinopisja ... Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIX—XX, 1978—1978, št. 1—2, str. 69—70, 107,

1979

65. Četništvo na Slovenskem. Zaščita narodnoosvobodilnega boja: gradivo s posvetovanje v Ljubljani, 23. in 24. novembra 1976. Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije, Ljubljana 1979, str. 226—240.
66. Trebče pri Podsredi. Borec, XXXI, 1979, št. 6—7, str. 383—392.
67. Trebče pri Podsredi. Trebče pri Podsredi. Komunist, Ljubljana 1979, str. 1—37. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji; 7.)

1980

68. Avbelj Viktor-Rudi. Enciklopedija Jugoslavije. 2. izd. Knj. 1: A—Biz. Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1980, str. 385.
69. Iz življenja in dela Mihe Marinka. Miha Marinko, Izbrana dela, I. knjiga. Komunist, Ljubljana 1980, str. 435—477.
70. Nazori zunaj konkretnega časa. Delo, XXII, 20. 12. 1980, št. 296; Sobotna priloga, str. 20.
71. [Osemdeset] 80 let revolucionarja Mihe Marinka. Komunist, XXXVIII, 5. 9. 1980, št. 35, str. 2.
72. Otroci na Slovenskem med nacistično okupacijo. Otroštvo v senci vojnih dni v Sloveniji. Zveza prijateljev mladine Slovenije, Ljubljana 1980, str. 11—19.

1981

73. Graditi KPS znotraj OF. Z usmerjanjem komunistov v aktivno in demokratično delovanje v organizacijah in organih narodnoosvobodilnega gibanja je centralni komite uveljavljal vodilno vlogo KPS. *Komunist*, XXXIX, 11. 12. 1981, št. 49, str. 8—10.

1982

74. Borštnar, Jože. Enciklopedija Jugoslavije. 2. izd. Knj. 2: Bje—Crn. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1982, str. 87.
75. Franc Kumše-Stamenko. V spomin. *Komunist*, XL, 14. 5. 1982, št. 19, str. 21.
76. Nekateri vidiki usmerjanja dejavnosti komunistov v luči dokumentov CK KPS v letih 1944 in 1945. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 185—200.
77. Slike iz leta 1941. *Borec*, XXXIV, 1982, št. 11, str. 638—639.
78. Stanko Žagar. *Borec*, XXXIV, 1982, št. 10, str. 571—576.
79. Življenje in družbenopolitična dejavnost Stanka Žagarja. Narodni heroj Stanko Žagar. Ljudski učitelj in revolucionar. *Komunist*, Ljubljana 1982, str. 5—31.

1983

80. Avbelj Viktor-Rudi. Enciklopedija Jugoslavije. 2. izd. Izdaja v slovenskem jeziku. Knj. 1: A—Biz. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983, str. 345—346.
81. Bolj kritično o prikazovanju preteklosti. *Komunist*, XLI, 11. 3. 1983, št. 10; Priloga, str. 25—26.
82. Dejavnost KPS za utrditev vodilne vloge proletariata in enotnosti OF. (S simpozija ob 30-letnici Kidričeve smrti). *Komunist*, XLI, 22. 4. 1983, št. 16, str. 23.
83. Janko Liška 1908—1983. V spomin. *Komunist*, XLI, 14. 10. 1983, št. 4, str. 39.
84. Letošnji jubileji. Pohod po poteh partizanske Ljubljane 1983. Odbor za Pohod po poteh partizanske Ljubljane, Ljubljana 1983, str. (11—16).
85. Proslave naj bodo del odgovora na vprašanja današnjega časa. K zaznamovanju letošnjih jubilejev. *Komunist*, XLI, 22. 4. 1983, št. 12, str. 23.
86. Razprava na 9. kongresu ZKS. 9. kongres ZK Slovenije. *Komunist*, Ljubljana 1983, str. 576—578.
87. Spomini na Kosovino. *Borec*, XXXV, 1983, št. 10, str. 711—719.

1984

88. Boris Kidrič o vodilni vlogi Komunistične partije Slovenije v NOB. *Borec*, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 208—226.
89. Izročila moralne moči NOB. Pouk najnovejše zgodovine, 2. del. Delo, XXVI, 6. 10. 1984, št. 234; Sobotna priloga, str. 19.
90. Izročilo goričanske konference zglede tudi današnjemu delu ZK. Delo, XXVI, 4. 10. 1984, št. 232, str. 4.
91. Izvirnost jugoslovanske socialistične revolucije in vloga KPJ v revoluciji. Politična šola ZK v občini: študijska mapa. *Komunist*, Ljubljana 1985, str. 1—15.
92. Moralnopolitična načela NOB in njihovo podružbljanje ter razvoj. Socialistično humanistične vrednote in predšolska vzgoja. 5. strokovni posvet vzgojnovarstvenih organizacij SR Slovenije, Ljubljana 1985.
93. Nekatera aktualna vprašanja s področja zgodovinopisja. *Borec*, XXXVI, 1984, št. 2, str. 66—71.
94. Podatkarstvo večine ne more zadovoljiti. Pouk najnovejše zgodovine, 1. del. Delo, XXVI, 29. 9. 1984, št. 228; Sobotna priloga, str. 19.
95. Titovo bivanje in delovanje na Kozjanskem. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaska Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 9—14.

1985

96. Aktualnost revolucionarnih tradicij ZK na področju morale. *Antrophos*, 1985, št. 1—2, str. 7—17.
97. Aktualnost revolucionarnih tradicij ZK na področju morale. *Komunist danes*. Mesto, vloga in lik člana zveze komunistov s socialistični samoupravni družbi. *Komunist*, Ljubljana 1985, str. 80—93.
98. Borštnar Jože. *Enciklopedija Jugoslavije*. 2. izd. Izdaje v slovenščini. Knj. 2: Biz—Čaš, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1985, str. 135.
99. Jeklo in ljudje. Zbornik: Jeklo in ljudje V. Kulturna skupnost Jesenice, Jesenice 1985, 490 str. Borec, XXXVII, 1985, št. 8—9, str. 473—474.
100. Uveljavljanje revolucionarnih delavskih načel o enakopravnosti ljudi v narodno-osvobodilnem gibanju. Sindikalno gibanje na Slovenskem. *Delavska enotnost*, Ljubljana 1985, str. 51—58. (Knjižnica Sindikati; 77.)

1986

101. Cilj je bilo znanstveno delo. Znanost naj bo sama svoj sodnik. Iz razprave o Zgodovini ZKJ. (Povzetki.) *Komunist*, XLIV, 25. 4. 1986, št. 17, str. 21.
102. France Klopčič. Delo, XXVIII, 30. 4. 1986, št. 101, str. 2.
103. Kolaboracionizem in fašizem. Teorija in praksa, XXIII, 1986, št. 9—10, str. 1002—1003.
104. Mali Gregorjevec in julijska vstaja 1941 na Gorenjskem. Mali Gregorjevec. *Komunist*, Ljubljana 1986, str. 3—30. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 57.)
105. Oboroženo izdajstvo v službi okupatorjev. Urh. Razš. in dop. izd. *Komunist*, Ljubljana 1986, str. 21—25. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 52.)
106. Pogled na osebnost komunista v preteklosti. Lik komunista danes. *Komunist*, Ljubljana 1986, str. 15—20.
107. Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945 (»Narod si bo pisal sodbo sam«), Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1985, 334 str. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 246—253.
108. Z dejstvi proti pačenju preteklosti. *Komunist*, XLIV, 18. 4. 1986; Kongresna izdaja, št. 2, str. 11.
109. Zgodovinska dejstva. *Komunist*, XLIV, 14. 3. 1986, št. 11, str. 13—14.

Ocene in poročila

INTERNA ARHIVSKA GLASILA 1985—1986

Revijo Arhivi zgodovinarji poznajo, interna arhivska glasila pa najbrž ne. Zato bi jih rada predstavila. — Kljub temu, da od leta 1978 izhaja omenjena revija kot skupno glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, se je pokazala potreba po tekočih internih informacijah v Arhivu SR Slovenije in Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Tako so izšla *Obvestila Arhiva SR Slovenije* (letnik I.: št. 1, december 1985, 90 str.; letnik II.: št. 1, april 1986, 38 str.; št. 2, junij 1986, 24 str.; št. 3, september 1986, 24 str.; št. 4, december 1986, 48 str.; — interno —) in *Škart, Arhivski občasnik* (Zgodovinski arhiv Ljubljana, oktober 1986, 42 str.).

Uredniški odbor *Obvestil* (glavna urednica Marija Oblak-Čarni, odgovorna urednica Ema Umek, Marija Vera Erjavec, Vladimir Kološa, Saša Serše in Vladimir Sunčič) je v predgovoru napisal, da so bila *Obvestila* osnovana »z namenom, da bi bila arhivska služba tekoče in pravočasno informirana o dogodkih in dejstvih, ki so zanjo pomembni«. Posebej bodo tekoče poročali o dogajanjih in dosežkih na področjih, kjer Zakon o naravni in kulturni dediščini določa Arhiv SR Slovenije za nosilca in usklajevalca skupnih nalog, kot so zbirne evidence, INDOK za arhivistiko, metode in postopki za delo v arhivih ter raziskovalno delo v zvezi z arhivistiko. Posebna rubrika bo namenjena Kroniki, ki bo prav tako beležila pomembne dogodke iz življenja in dela vseh slovenskih arhivov in arhivskih služb. *Obvestila* naj bi izhajala 4-krat letno z naslednjimi rubrikami: Koordinacija, Mednarodna menjava in medrepubliško sodelovanje, Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini, Biblioteke in INDOK center za arhivistiko, Kronika ter Delovni programi in poročila arhivov.

Tako lahko v prvi rubriki sledimo zaključkom Koordinacijskega odbora, ki se nanašajo na naslednje teme: sodelovanje z ZAMTES-om pri mednarodni izmenjavi, odgovor Genealoškemu društvu v Salt Lake Cityju v ZDA glede zbiranja naših matičnih podatkov, reševanje poplavljenega bibliotečnega gradiva na Cetinju, sodelovanje pri zbiranju virov za narodno izdajstvo in kontrarevolucijo (edicijo pripravlja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), koordinacija dela med arhivi Jugoslavije, razvojne možnosti Arhiva SR Slovenije (za obdobje 1986—1990), strokovna problematika arhivskega gradiva partije po letu 1945, prostorska vprašanja koprškega arhiva. — Raziskovalni programi s področja arhivistike, zvezno posvetovanje v Prištini (okt. 1986) in tudi XI. kongres arhivskih delavcev Jugoslavije (1988), načrtovanje 10. dela vodnika Arhivski fondi in zbirke kakor tudi publikacije Arhivski zakladi Slovenije, pa arhivski dan v Trstu (Slovenija — Furlanija, Julijska krajina) — vse to je bilo na

programu Koordinacijskega odbora. — Razpravljali so še o osnutku samoupravnega sporazuma o razporejanju čistega dohodka ter delitvi sredstev za osebne dohodke in skupno porabo v kulturnih dejavnostih, ki ga je pripravil Zgodovinski arhiv Ljubljana in tudi o izobraževanju arhivskih kadrov in nazivih v tej stroki.

Rubrika Mednarodna menjava in medrepubliško sodelovanje daje tekoči pregled o obiskih naših arhivistov v tujih arhivih in tujih strokovnjakov pri nas. — Arhiv SR Slov. ter Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Pokrajinski arhiv Koper so objavili imenske sezname raziskovalcev iz tujine ter teme, za katere so iskali gradivo v obdobju 1981—1985. To je zanimiv pregled, zato naj bi arhivi objavljali tovrstne sezname. — Opisano je tudi reševanje poplavljenega gradiva v Nacionalni biblioteki na Cetinju (februarja 1986) in prikazan slovenski delež na posvetovanju hrvatskih arhivistov v Zadru (junija 1986) in na jugoslovanskem posvetovanju v Prištini (okt. 1986).

Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini je uspešno potekalo v Rimu (Centralni državni arhiv), v Pragi (Državni osrednji arhiv ČSSR, Arhiv Narodnega muzeja, Arhiv Karlove univerze, Literarni arhiv spomenikov narodne književnosti), v Gradcu (Štajerski deželni arhiv), v Nürnbergu (Državni arhiv), v Londonu (Public Record Office) ter v Szombathelyu (Arhiv Železne županije). Ta rubrika je aktualna tudi za naše zgodovinopisje.

Biblioteke in INDOK center za arhivistiko: izdelan je bil osnutek centralnega kataloga periodičnih publikacij in predlog geslovnika za arhivistiko s povezovanjem v jugoslovanskem prostoru. — Knjižnici Arhiva SR Slov. in Zgod. arhiva Ljubljana sta objavljali svoje knjižne novosti. Škoda, da jih niso posnemale tudi druge arhivske ustanove in prispevale svoje sezname! To bi bila koristna informacija še posebej, če bi bila vedno opremljena s signaturnimi številkami. — Rubrika prinaša še strokovni uvod o t. i. univerzalni decimalni klasifikaciji za izdelavo sistematskega kataloga; objavljeno je tudi zanimivo poročilo z zasedanja komisije za strokovne biblioteke v arhivih Jug. v Prištini oktobra 1986. — Svojevrsten pokazatelj odmevnosti naše arhivistike v medijih je bibliografija prispevkov o arhivih in arhivistiki v časopisih, časnikih, radiu in televiziji v letu 1986. Morda bi kazalo v prihodnje bolj animirati televizijo: tu so zelo široke, še neizkoriščene možnosti prezentacije arhivske problematike!

Kronika zajema dogodke, ki se nanašajo na delo Arhiva SR Slov. in Arhivskega društva Slovenije ter jugoslovansko-avstrijska arhivska pogajanja in na delo posameznih arhivskih ustanov.

Obvestila so dobila razne dodatke v 3. in 4. številki 1986: uvedena je bila nova rubrika Delovni programi in poročila arhivov (na občnem zboru Arhivskega društva Slovenije 1987 je bilo domenjeno, da ta poročila prevzamejo Obvestila oz. Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije). Razširila se je rubrika Biblioteke in INDOK center; dodan je seznam arhivov v SR Sloveniji, objavljeni so naslovi novih publikacij Arhiva SR Slov., avtorji posameznih prispevkov oz. informacij so odslej podpisani itd.

Obvestila imajo zanimivo zastavljen koncept, ki ga uspešno izvajajo. Prav zato jim želimo, da še naprej informirajo naš arhivski prostor!

Škart, Arhivski občasnik je domiselno urejen interni bilten Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Z njim so avtorji želeli napisati ažurno prilogo predvsem za

revijo Arhivi, ki v zadnjem času izhaja s precejšnjo zamudo. Arhivska problematika je opisana v naslednjih rubrikah: Spoznanja ob delu v arhivu, Arhivski viri, Domače branje, Drugi o nas. Prispevki so opremljeni s kratkimi povzetki v nemškem jeziku.

O svojem delu pišejo: Boris Rozman, Žarko Bizjak, Janez Kopač, Branko Šuštar, Ana Zaletelj in Vinko Demšar (razen Janeza Kopača so vsi istočasno tudi člani odbora za izdajo omenjenega Arhivskega občasnika). Tu je zajeta pisana paleta problematike povojnega gradiva občinske uprave, odvetniških fondov, arhivov današnjih društev, pa tudi opis 259 let starega hišnega arhiva.

V Arhivskih virih je prikazano nekaj gradiva iz fonda predvojnega Športnega kluba Ilirija, pa še zapis iz piranskega arhiva o ulovu kita leta 1555 itd.

»Domače branje« je naslov za ocene in poročila o publikacijah. Med njimi je poročilo o Vodniku po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Ptuju (1985) in ocena Obvestil Arhiva SR Slov. (1985—1986) ter publikacije Martina Ivaniča Stavka v rudnikih Trbovlje — Hrastnik in Zagorje januarja 1958. leta (1986).

Tudi rubriko Drugi o nas arhivski delavec prebere z zanimanjem: iz našega dnevnega časopisja ter strokovnih revij so posrečeno izbrani različni komentarji o delu slovenskih arhivistov.

Občasnik Škart je dobro in tekoče napisan: njegovi avtorji so z njim dosegli svoj namen.

Marjeta Čampa

PTT arhiv 23, PTT muzej ZJPTT, Beograd 1985, 392 str.

Kakor druge podobne publikacije je tudi ta razdeljena na štiri osnovne rubrike, in sicer na razprave, gradivo, recenzije in bibliografije. Razprave v tej številki so napisali Nikola Gulan (o sindikalnih PTT organizacijah v Jugoslaviji), Velimir Sokol (oriše razvoj spoznanj, ki omogočijo izum telefona) in Vojin Višacki (o sanitarnih postopkih s pošto v karantenah Srbije).

V rubriki »Gradivo« objavlja Smiljana Senić gradivo o delovanju vojaške telegrafске službe v srbsko-turški vojni v letih 1876—1878.

V rubriki »Recenzije« ocenjuje Nikola Gulan knjigo Milana Ljiljka »PTT u Bosni i Hercegovini«. Bibliografska rubrika pa nam nudi Bibliografijo o PTT službi med prvo svetovno vojno (1914—1918). Napisana je na osnovi dokumentov, ki jih hrani Arhiv Srbije v Beogradu. Poleg te pa je objavljena še bibliografija razprav, gradiva in recenzij PTT arhiva od 18. do 22. številke.

Nikola Gulan je v svoji razpravi podal začetke sindikalnega gibanja poštних uslužbencev v Sloveniji, Srbiji in Hrvatski. Nato pa je nadaljeval obravnavanje tematike na jugoslovanski ravni, od ustanovitvenega kongresa Zveze sindikalnih PT organizacij (1919) pa do zadnjega kongresa Združenja PTT uslužbencev v Nišu (1940). Vidimo, da je podal celoten razvoj sindikalnega gibanja PTT delavcev v Jugoslaviji med obema vojnama. Gulan je izpostavil razdrobljenost poštne sindikalnega gibanja, ki je značilna za celotno obravnavano obdobje. Vzrok razdrobljenosti najde v različni izobrazbeni strukturi poštних delavcev

in striktnem ločevanju delavcev po delovnih mestih ter spolu. Za ilustracijo razdrobljenosti si oglejmo stanje v Sloveniji. Na ustanovitvenem zboru »Zveze poštne organizacij« (16. 5. 1919) so se zbrali predstavniki »Maturantskega društva poštne prometnih, računskih in čekovnih uradnikov«, »Društva pragmatičnih poštne uradnikov«, »Društva poštarjev in poštne odpravnikov obobjega spola«, »Društva poštne pristavov, oficiantov in aspirantov«, »Društva poštne adjunktin, oficiantk in aspirantk« in »Društva poštne poduradnikov, slug in selskih pismonoš«. Vsa ta društva so se v obravnavanem času med seboj združevala v različne zveze in nato zopet razdruževala.

V drugi razpravi piše Velimir Sokol o različnih načinih prenosa glasu na daljave, o idejah in spoznanjih, ki omogočijo izum telefona. Prikaz tega razvoja prične s Homerjevo omembo legendarnega Stentorja, ki naj bi imel tako močan glas kot 50 ljudi skupaj. Le tega naj bi mu zavidali celo bogovi. Stentor in njemu podobni ljudje so v bitkah razglašali ukaze. Nato nadaljuje s pregledom raznih idej in fizikalnih spoznanj s področja elektriciteta in akustike do leta 1875 (2. 6.), ko je Alexander Graham Bell — prisilil železo, da je spregovorilo — uresničil davno človeško željo in izumil telefon, to je napravo za prenašanje zvoka na daljavo. To napravo je Bell v kasnejših letih izpopolnil in leta 1877 skonstruiral prvi ročni telefon, ki je imel združen oddajnik in sprejemnik v enem elementu. S tem se je pričel zmagoviti pohod telefonije, kar pa ni več tema te razprave.

V tretji razpravi piše Vojin Višacki o sanitarnih postopkih s pošto v karantenah Srbije. Da bi preprečili širjenje epidemij kuge in kolere, so ustanavljali karantene, v katerih so zadrževali sumljive osebe in razkuževali pošto. Kot zanimivost omenimo, da je med prvimi uvedel karanteno Dubrovnik. Dubrovniški veliki svet je namreč že 27. 7. 1377. leta ukazal 30 dnevno izolacijo za vse, ki so prihajali iz okuženih krajev. Kasneje so izolacijsko dobo podaljšali na 40 dni, kar so imenovali »quarante giorni«, od koder izvira beseda karantena. Dubrovniški primer so nato sledila tudi druga sredozemska mesta. Tako Benetke 1403, Pisa 1464, Genova 1467, itd. . . . V Sredozemlju so te sanitarne ustanove imenovali »lazareti« po biblijski besedi »lazari«, kar pomeni gobavi berač. Po tem uvodnem delu preide avtor na obravnavo avstrijskih karanten v Vojni krajini in Srbiji v letih 1718—1739, ko je Avstrija v skladu z določili požarevškega miru okupirala severno Srbijo. Višacki nadalje opisuje ukrepe srbskih oblasti ob epidemiji kolere leta 1831, kuge 1837 in ustanavljanje stalnih karantenskih postaj za razkuževanje pisem v Srbiji. S tem v zvezi obravnava tudi predpise, ki so regulirali delo teh postaj. Konec razprave je posvečen žigom, ki so potrjevali, da so bila sprejeta pisma razkužena.

Na koncu povejmo še, da je PTT arhiv edina publikacija v Jugoslaviji, ki je v celoti posvečena zgodovini PTT službe na jugoslovanskih tleh. Izdaja ga PTT muzej v Beogradu od leta 1958.

Žarko Lazarević

Alenka Puhar, *Peticije, pisma in tihotapski časi*, Znamenja 85, Založba Obzorja Maribor 1985, 180 strani.

Pričujoča knjiga novinarka in komparativistke Alenke Puharjeve v bistvu nadaljuje prepotrebno pionirsko delo slovenske psihozgodovine, začeto z njenim zelo izčrpnim Orisom zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju (Prvotno besedilo življenja), ki je tri leta prej izšel pri zagrebškem Globusu. Njeno drugo delo sicer še zdaleč ni tako obsežno in utemeljeno kot prvo, na to niti ne pretendira, zato pa je kljub temu nekaj zastavonoša na svojem področju in tudi s svojo politično aktualnostjo še posebej za zgodovinarja zelo zanimivo.

Kot pravi sama, tekst nima ambicij predstavljati razvoja peticij in podobnega dopisovanja, oziroma razvoja človeške avtonomnosti v odnosu do posebljene avtoritete skozi zgodovino. »Ta časovni in geografski drobec v tej peščeni gori« skuša »z bežnimi in nepopolnimi informacijami o peticijah in podobnih tekstih, ki so v zadnjih dvestopetdesetih letih nastajali na Slovenskem«, omogočiti le nek informativni pogled na intenzivnost in načine komuniciranja ljudstva z oblastjo, pa tudi obratno.

Knjigo sestavlja 27 poglavij, ki bi jih lahko razdelili na več skupin. Začne s pritožbo tolminskih podložnikov cesarju Leopoldu leta 1700, kakor jo je opisal France Bevk v Iskri pod pepelom. Da pa ne bi 18. stoletje izviselo kot začetek tovrstne dejavnosti, že v naslednjem poglavju navede nekaj starejših primerov (najstarejša je pritožba salzburskih podložnikov brežiškega in sevniškega urada iz leta 1381). Z rojstvom moderne države v 18. stoletju so se različne aktivnosti državljanov potrdile kot legitimne, normalne in celo zaželene oblike vedenja, medtem ko je bil prej odziv na pobude zelo negotov. Vsekakor so z razširitvijo pismenosti tudi peticije postale množične šele sredi 19. stoletja, ko so se s politično in narodno prebujo pomnožile tudi potrebe in s tem zahteve civilne družbe.

Dve poglavji (str. 54—70) obravnavata čas med svetovnima vojnama, kjer nam prvotni vtis, da je v predvojni Jugoslaviji tovrstno izjavljanje veljalo za popolnoma nesumljivo, avtorica popravi z nekaj primeri sodnega preganjanja, ki so se vendarle končali v stilu neodvisnega sodstva.

V tretjo skupino bi lahko strpali tista poglavja, ki zajemajo iz tako imenovane polpreteklosti ali že kar sedanosti in pričajo, da kar je veljalo za Bleiweisa (»Časi tihotapstva so, hvala Bogu, minuli, vse važniši deželne opravila morajo očitne biti«), ni nujno v veljavi tudi v 20. stoletju. Kajti še zelo živ kolektivni spomin nas opozarja, da je po drugi svetovni vojni nastopil čas, ko so zamrle ali se vsaj potajile osebne pobude in pripravljenost na individualno opredeljevanje vsaj za poldrugo desetletje. Do bistvenega premika v reagiranju prizadetih, kot tudi v vedenju širše javnosti je prišlo šele v tako imenovani vroči pomladi leta 1964, ob ukinitvi Perspektiv. Odtlej se je možnost uporabe in struktura uporabnikov takega načina angažiranja širila. Z vse večjo vprašljivostjo vsebine peticij in odprtih pisem pa se je s strani oblasti začela postavljati tudi vprašljivost same metode kot take, oziroma spontane državljanske akcije nasploh. Drugače namreč niso možne trditve, da je vsebina morda še sprejemljiva, le metoda da je nevzdržna. Ta del teksta zaključuje poskus utemeljitve oziroma analize takega razvoja oblastniških odnosov in je s tem ne-

posredno aktualen, saj vključuje trenutek osemdesetih let in z njim pereče vprašanje enovitosti družbenega organizma v Jugoslaviji, ki jo »peticijonaštvo« dreza v srce.

Zadnji del knjige nam neposredno predstavi 12 peticij, od tiste rabeljskih rudarjev leta 1811, do tako imenovanega Židovskega pisma iz leta 1984, ki so ga šesterici osumljenih kontrarevolucionarjev v Beograd poslali udeleženci simpozija o židovskem vprašanju. V tem zanimivem dodatku, ki močno dopolnjuje celotno delo velja posebej opozoriti na Kardeljevo odprto pismo podpredsedniku kraljevske vlade dr. Vladimirju Mačku iz leta 1940, ki v marsičem spominja na mlajše nadaljevalce take tradicije pri nas.

Ervin Dolenc

Janko Prunk, *Slovenski narodni programi*, Založilo Društvo 2000, Ljubljana 1986, 284 str.

Narodnopolitični programi so brez dvoma zelo primerno sredstvo za »otipavanje pulsa« v določenih, ponavadi prelomnih obdobjih zgodovine nekega naroda. Vidni slovenski zgodovinar dr. Janko Prunk nam v svoji knjigi, prvi iz serije študij o ključnih in doslej manj obdelanih obdobjih in pojavih iz slovenske zgodovine, ki jih je začelo izdajati Društvo 2000, na precizen in pregleden način z omenjenimi programi podaja prikaz stoletja te zgodovine. V svoji knjigi nas v treh delih privede od leta 1848 do 1945. Ob tem velja naglasiti, da gre za prvi celovit prikaz vprašanja slovenskih narodnopolitičnih programov v naši historiografiji.

Svoj sintetični pregled narodnostnih programov, ki jih vsakega posebej postavi v jasen zgodovinski okvir posameznih razvojnih stopenj slovenskega naroda, začena avtor z revolucionarnim letom 1848 ter znanimi stališči programa Zedinjene Slovenije. Prikaz nadaljuje s taborskim gibanjem, časom politične ločitve duhov med Slovenci, procesom zблиževanja slovenske katoliške in hrvaške pravaške stranke, z novoilirskim gibanjem, s katerim je poleg drugih nastopala narodno-radikalna mladina, s tivolsko resolucijo pa tudi jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Kvalitetno nov premik v slovenskih narodnopolitičnih programih je pomenilo postopno zorenje jugoslovanske ideje med Slovenci, ki se je začelo s prepородovskim gibanjem, doseglo nov razmah v za Slovence svinčenem ozračju začetka 1. svetovne vojne in doseglo svoj vrhunec v habsburškem obdobju z znanim deklaracijskim gibanjem, kot tudi z delovanjem jugoslovanske politične emigracije.

Drugi del svoje knjige namenja pisec razvoju slovenskih narodnopolitičnih programov v obdobju med obema vojnama. Po poglavju, posvečenemu kratkotrajni, a nedvomno zanimivi državni tvorbi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, nas avtor seznanja s stališči posameznih slovenskih strank do ureditve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev od republikanskih federalističnih in avtonomističnih stališč do centralizma in unitarizma, ki je šel pri nekaterih sicer zelo slavni imenih celo tako daleč, da zasledimo v času najhujšega unitarističnega državnega pritiska celo mnenje, »da slovenstvo ne bi utrpelo nobene škode, če bi se odpovedalo samostojnemu jeziku« (izjava Otona Župančiča iz leta 1932).

Avtor nam v tem poglavju pregledno predstavi vso pisano množico narodno-političnih stališč ne samo v okviru starojugoslovanske države, pač pa tudi na Primorskem in Koroškem po plebiscitu in rapalski pogodbi. Posebno naglaša vprašanja narodne samoodločbe v stališčih posameznih strank in skupin. Poslednje poglavje iz dela knjige, namenjene prikazu narodnoprogramskih stališč v obdobju med obema vojnama, je namenjeno času ljudsko-frontnega gibanja na eni ter režima JRZ po drugi strani. V tem poglavju so med drugim zajeti narodni programi demokratičnih sokolov, krščanskih socialistov, komunistov in narodnih demokratov. Avtor posebno naglaša originalnost programa krščansko socialističnih intelektualcev, ki ga je podal njihov teoretik narodnega vprašanja Bogo Grafenauer in v njem med drugim razmišljal, da »naš boj za Jugoslavijo ni v nikakršnem nasprotju z našim prepričanjem o narodni samobitnosti Slovencev, ki nam je kot naravna in zgodovinska resnica nedotakljiva podlaga za vse naše delo«. Popolno politično gospodarsko ter kulturno osamosvojitvev slovenskega naroda, slovenski parlament kot edini odločilni dejavnik, ki naj odloča o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva ter prenehanje davčnega izmозgavanja ter gospodarskega zapostavljanja Slovenije terja komunistični program Zveze delovnega ljudstva.

Tretji del knjige je posvečen narodnopolitičnim programom v obdobju narodnoosvobodilnega boja, od Gesel našega osvobodilnega boja, ki jih je junija 1941 na svojem prvem plenumu sprejela slovenska Protiimperialistična fronta, kot jih je predlagal Boris Kidrič (med drugim naglašajo Gesla pravico slovenskega naroda do samoodločbe »vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi«; »osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence«, »slogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana« ter Sovjetsko zvezo kot »vzor enakopravnega sožitja med narodi« ter vodilno silo in glavno oporo »v osvobodilnem gibanju slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov«), preko Temeljnih točk Osvobodilne fronte s četrtega plenuma OF novembra 1941, predloga deklaracije slovenskih narodnih pravic, ki ga je v istem času sestavilo vodstvo krščansko socialistične skupine v OF, izjave Centralnega odbora KPS o slovenskih mejah spomladi 1942 (o tem je KPS v času NOB dala še več izjav), misli o slovenskem narodnem programu v Slovenskem zborniku 1942, zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, izjave SNOS v Črnomlju februarja 1944 in še marsičega drugega do izjav voditeljev nove slovenske vlade takoj po osvoboditvi v Ajdovščini in v Ljubljani. V tem delu knjige so na kratko omenjeni tudi narodnopolitični programi slovenske kontrarevolucije.

Smiselno poživitev in dopolnitev v tekstu predstavljenih misli pomeni zaključni del knjige, v katerem je objavljenih 42 izbranih narodnopolitičnih programov in narodnopolitičnih sestavkov, od proglasa skupine dunajskih slovenskih izobražencev Mili bratje slovenski! in programa Matije Majerja-Ziljskega Kaj Slovenci terjamo? iz leta 1848 do govora Edvarda Kardelja na zasedanju predsedstva SNOS 5. maja 1945 v Ajdovščini. Izbor tekstov nam nudi značilen presek slovenske politične misli v izredno razgibanem stoletju, polnem usodnih odločitev in zgodovinskih razpotij tako za slovenski, kot za druge jugoslovanske narode.

Knjiga dr. Janka Prunka je pomemben prispevek k prikazu naše politične misli v odločilnih zgodovinskih trenutkih in nam nudi obilico znanih, kot tudi manj znanih podatkov. »Knjižnica« revije oziroma Društva 2000 si je z njo na odmeven način utrla pot v slovensko zgodovinopisje. Upamo, da bodo temu prvencu sledili podobno uspeli naslednji »bratje«. Enega izmed njih je nekako predlagal avtor knjige sam, ko je v sklepnih mislih naglasil, da bi mogla posebna nova študija pojasniti, kako se je v federativni ljudski ter nato socialistični Jugoslaviji uveljavljala slovenska svoboda ter razvijal narodni program.

Andrej Vovko

Karin Maria Schmidlechner, *Die steirischen Arbeiter im 19. Jahrhundert, Materialien zur Arbeiterbewegung Nr. 30*. Europa Verlag, Wien 1983, 394 str.

V seriji publikacij Ludwig Boltzmann Instituta für Geschichte der Arbeiterbewegung je kot 30. zvezek izšla disertacija Karin Marie Schmidlechner, ki obravnava začetno razdobje delavskega gibanja na Štajerskem do leta 1900. V seriji *Materialien zur Arbeiterbewegung* je v desetih letih izšla že vrsta publikacij o različnih vprašanjih iz zgodovine delavskega gibanja, publikacij, ki so zapolnile marsikakšno vrzel v dosedanjem vedenju o različnih vidikih zgodovine delavskega gibanja, čeprav ne izključno in samo delavskega gibanja, in s katerimi je zlasti historiografija o delavskem gibanju zelo dostojno predstavljena.

Štajerski delavci v 19. stoletju je doktorsko delo, s katerim je Schmidlechnerjeva 1980 promovirala sub auspiciis praesidentis in že sam ta podatek precej pove. To delo je tudi rezultat neke preusmeritve v proučevanju zgodovine delavskega gibanja v Avstriji, in sicer v tem smislu, da gredo zdaj v dobršni meri raziskave iz centra, z Dunaja, na regionalni in pokrajinski nivo. To novo regionalno zgodovinopisje se seveda razlikuje od tradicionalnega deželnega zgodovinopisja. Na ta način se veliki politični dogodki raziskujejo na majhnem prostoru in zgodovina postaja manj abstraktna, odkrivajo se nove regionalne identitete. Na mnogonacionalnem ozemlju nekdanje habsburške monarhije, kjer so različni narodi in različni sloji družbe imeli zelo različne sisteme norm in vrednotenj, ki so se v zadnjem stoletju zaradi usodnih zgodovinskih dogajanj zelo spreminjale, so takšne raziskave zelo zanimive in rezultati imajo lahko odmevnost tudi v mednarodnem merilu. Žal druge nasledstvene države v tem oziru ne sledijo avstrijskemu zgodovinopisju delavskega gibanja, predvsem v proučevanju vsakdanjega življenja in delavske kulture. Zlasti na nacionalno mešanem ozemlju pa bi takšne raziskave dale zagotovo povsem nove poglede in spoznanja. V proučevanju delavskega gibanja posameznih dežel so doslej že izšla dela o začetkih delavskega gibanja in delavskega razreda za Salzburško, Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Dunaj, zdaj pa je takšno raziskavo opravila tudi Schmidlechnerjeva za Štajersko.

Avtorica je knjigo razdelila na štiri večja poglavja: industrializacija na Štajerskem, delavski vsakdan štajerskih delavcev v industriji med leti 1875

in 1890, emancipacija delavcev in avstrijsko delavsko gibanje. Temu sledijo še viri in literatura, nekaj primerov o delovnih pogojih v tovarnah, imensko in krajevno kazalo, v začetku pa je spremno besedo napisal Helmut Konrad.

V prvem poglavju je pregledno opisana industrializacija na Štajerskem, rast prebivalstva, industrijskega prebivalstva posebej, nekoliko podrobneje so obdelane bolj pomembne industrijske panoge kot rudarstvo, papirna industrija, steklarstvo, omenjena je socialna stratifikacija, delo otrok ipd. Poglavje je napisano na podlagi uradnih statističnih publikacij in pa literature, ki pa je izključno nemška, slovenski avtorji se ne pojavljajo, kar je seveda velika škoda kljub temu, da je razumeti nepoznavanje jezika. Že takoj je omeniti, da avtorica obravnava celotno nekdanjo kronovino Štajersko, kar je pohvalno, saj se prav slovenska historiografija s tem ne more pohvaliti. Vseeno pa je očitati, da Schmidlechnerjeva zamolči Slovence, še več nastopajo kar kot windische, npr. na str. 101, windische Bergmannsfrauen, windische Bergleute, pri čemer gre za znano in močno kolonijo slovenskih rudarjev v Seegrabnu. Ne mislim sicer, da avtorica to počenja iz kakšnega posebnega namena, vendar pa lahko vsak nekoliko nacionalno bolj občutljiv bralec, ki se spozna na razmere na nekdanjem Štajerskem, to občuti neprijetno in kot nepriznavanje obstoja dveh narodov. K temu bi tudi dodal, da se mi zdi neustrezno, da avtorica ni vsaj v oklepaju navedla slovenskih imen za kraje, ki v virih sicer res nastopajo samo nemško, vendar so danes ostala ta imena res le še v virih. Zaradi neupoštevanja slovenske literature so nekatera njena spoznanja v tem poglavju o gospodarskem razvoju tudi manj popolna, kot bi lahko bila, saj je prav na področju rudarjenja na Štajerskem relativno veliko raziskav v slovenski historiografiji. Drugo poglavje se precej obsežno ukvarja z vsakdanjim življenjem štajerskih industrijskih delavcev med leti 1875—1890, pri čemer ni prav jasno, zakaj si je avtorica za začetek izbrala leto 1875, torej ne vključuje časa prvega vzpona delavskega gibanja po letu 1868. Obdelane so v tem poglavju razmere na delovnem mestu, poklicne bolezni, nezgode na delovnem mestu, možnosti prehrane ob delu, skrb za delavčevo zdravje, delovni čas, mezde, stanovanjske razmere, stanovanja, družinski proračun, oblačilne navade, družinsko življenje, prosti čas, delavska zaščitna zakonodaja, odnos cerkve do socialnega vprašanja. Pomemben se mi zdi poudarek, da je bila avstrijska socialna zakonodaja samostojna, ne pa prevzeta od nemške, za slovenski del Štajerske pa bi rekel, da ne drži misel, da je bila socialna antipatija klera pogojena iz dejstva, da je duhovščina izhajala iz srednjega sloja, ker vsaj za slovensko to ne velja, ker je izhajala pretežno iz nižjih slojev. Tudi tukaj bi se dalo napraviti zanimive paralele med nemško in slovensko družino, ki sta vendarle imeli nekoliko drugačne navade in način življenja, kar je avtorica sicer omenila na primeru iz Seegrabna. Seveda je treba tudi pripomniti, da bi tudi ob znanju slovenščine ne mogla vzeti nič v roke, saj tozadevnih raziskav pri nas ni, je pa dovolj podatkov, tudi že v literaturi. Omenja razliko v metodah in s tem v standardu med severom in jugom, ki je bila sorazmerno zelo velika in je zato stalen priliv slovenskih delavcev na sever, kjer so bili večkrat ocenjevani kot pravi stavkokaži nasproti nemškim, saj se jim je glede na razmere položaj že s samim sprejemom na delu bistveno izboljšal glede na prej.

Najobširnejše je tretje poglavje z naslovom Die Emanzipation der Arbeiterschaft, ki obsega 128 strani in obravnava stavkovna gibanja, delavske zdravniške blagajne, podporna društva, konzumna društva, delavska izobraževalna, politična ter strokovna društva. Tu je avtorica zbrala res veliko novih podatkov in osvetlitev, pri čemer seveda ni omenila vseh štrajkov, ampak najbolj pomembne in največje, upoštevala pa je tudi posamezne strokovne organizacije in njihov stavkovni boj. Za veliko stavko zasavskih premogovnikov je v slovenščini že obširna literatura, tako tudi za nekatere druge štrajke, ki jo spet ne pozna. Mimogrede bi jo popravil, da je Hrastnik pri Trbovljah in ne pri Laškem. Med delavskoizobraževalnimi društvi je mariborsko vendar prikazano preveč fragmentarno, saj je bilo zlasti v času Franza Wiesthallerja poleg graškega zagotovo najbolj aktivno na vsem Štajerskem in o čemer piše dovolj obširno in zanesljivo npr. tudi Hans Winterberg v Beiträge für Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1965, No 5 v razpravi Die Internationale und die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark. Sicer je poglavje napisano prvenstveno na arhivskem gradivu, kar mu veljavo le dvigne. Zadnje, četrto poglavje ima sicer naslov Die österreichische Arbeiterbewegung, vendar je treba povedati, da gre tu za relacijo med štajerskim delavskim gibanjem z Dunajem kot središčem. Zelo pravilno je prikazan pomen štajerskega, ki je bilo večkrat v teh letih bolj aktivno in tudi drugačno kot na Dunaju, v čeških deželah in drugod. Nekajkrat je bila prav Štajerska središče nemško govorečega delavskega gibanja in to dejstvo se večkrat neupravičeno prezre. Tudi to poglavje temelji večinoma na arhivskih virih. Ob koncu je dodana priloga z nekaterimi primeri delavskih razmer v različnih tovarnah, ki je kar ilustrativna. Seznam virov in literature pa obsega petnajst strani.

Ob koncu naj zapišem, da se je avtorici posrečilo zelo plastično prikazati razmere delavcev na Štajerskem v obravnavanem obdobju, razvoj delavskega gibanja, stavkovna gibanja in delavsko zaščitno zakonodajo. Novih gledanj in podatkov je precej in svoje pripombe, ki pač izhajajo iz dejstva, da sem sam obdelal sicer bolj politično plat delavskega gibanja na spodnjem Štajerskem, nočejo in ne morejo zmanjšati pomena in vrednosti knjige Karin Schmidlechnerjeve, lahko pa bi morda dala vzpodbudo za morebitno kakšno skupno raziskavo te ali podobne problematike.

Franc Rozman

Marko Jenšterle, *Skeptična levica, Znamenja 81*, Založba Obzorja Maribor 1985, 160 strani.

Z naslovom *Skeptična levica* Marko Jenšterle označuje levo usmerjene slovenske intelektualce in študente, ki so prišli v tridesetih letih v spor s koncepti in načeli komunistov predvsem zaradi dvomov v razvoj in politiko prve, dotlej še edine socialistične države.

Da bi tik pred izbruhom vojne partija utrdila in obvarovala svoje vrste pri izbiri sredstev ni bila preveč izbirčna. Ukrepati je bilo treba hitro in temu ustreza so bila tudi sredstva. Odločen obračun z dvomljivci, tudi s tako vpliv-

nimi književniki, kot sta bila Kreft in Kozak, je bil torej eden elementov partijske taktike ali celo strategije.

Ker je do skeps prihajalo v glavnem med kulturno aktivnimi ljudmi in ker se izrazito političen spor ponekod kot tak ni mogel izraziti, se je prenašal na estetsko področje. Teško bi našli koga, ki se je v tem boju vsaj malo angažiral, da ne bi spregovoril tudi o smislu umetnosti in kriterijih kvalitete. Toda to je bilo postranskega pomena. Vsi, kakorkoli in kjerkoli takrat o tem razpravljajo, poudarjajo principe, iz katerih izhajajo. Ti pa so, kakor jih ugotavlja Stanko Lašič v *Sukobu na književnoj ljevici 1928—1952*, v glavnem trije. Ali se v spor vmešavajo s stališča socialne literature, ali s stališča nadrealizma, ali pa zagovarjajo stališče Miroslava Krleža, ki je bilo v tem pogledu nadrealizmu blizu, vendar samosvoje. V polemiki so se stališča tudi sproti oblikovala in utrjevala. Tako je imela diskusija o umetniški kreaciji več oblik in stopenj. Jenšterle zato razdeli tekst na tri glavna poglavja. V prvem povzema pojav nadrealizma v svetu, posebej v Srbiji, in njegov odnos do socialne literature, ki ga je razklal. Veliko vlogo je pri tem imela druga konferenca Mednarodne organizacije revolucionarnih pisateljev v Harkovu, ki je v vrstah predvsem francoskih nadrealistov, kot bi se v današnjem političnem žargonu reklo, pripeljala do diferenciacije.

V drugem poglavju je opisan spor s Krležo, ki se začne leta 1933 s Krleževim predgovorom *Podravskom motivu Krsta Hegedušića*. Tu je bil Krleža še povsem načelen in ni neposredno nikogar imenoval. Predvsem je smisel umetnosti postavil v osvoboditev individualnega človeka, talent in pesnikov ego na prvo mesto, pred vsemi najrazličnejšimi utilitarnimi nameni in tendencami, ter skritiziral glasnike socialnega v umetnosti kot nenadrajene diletante. Vse to v obrambo svetlih in pozitivnih umetniških osnov in zamisli, pred »peresi, ki mahajo s frazami dialektičnega materializma, pod krinko navideznega umetniškega levičarstva mistificirajo javnost in pišejo o stvareh, o katerih po navadi nimajo najosnovnejšega pojma.« Tako se s surovim napadom na Krležo v zagrebški reviji *Kultura*, za katero je v večji meri stala tudi partija, začne udejanjati spor, ki se vleče vse tja v naslednjo svetovno vojno. Leta 1934 je Krleža začel v sodelovanju z beograjskim nadrealistom Markom Ristićem izdajati revijo *Danas*, popolnoma pa se je spor razvil z revijo *Pečat in Dialektičnim anti-barbarusom*, kjer se je Krleža odločno postavil na stran napadanih od socialne literature, saj se je Partija do samega Krleža obnašala še dokaj rezervirano, ker je še vedno upala v njegovo pridobitev.

Osrednje poglavje je namenjeno sporu na slovenski kulturni levici. Prvi dve sta namreč skrajšani na minimum, ki je nujen za poznavanje celotne situacije v Jugoslaviji in Sloveniji in o katerih tematiki je bilo že precej napisanega. V ta del nas uvaja podnaslov *Predkonfliktno obdobje*, ki označuje čas, ko je bilo nasprotje v pojmovanju umetnosti na Slovenskem še latentno in so se z njim ukvarjali več ali manj že uveljavljeni književniki. Za slovenske razmere se zdi Janšterlu primerneje uporabiti izraz *kriza na kulturni levici*, saj ni nikoli tako posegla na književno področje, kot pri Hrvatih. Specifičnost slovenske krize se kaže predvsem v dveh vzporednih, toda ločenih gibanjih. Prvo so »Dejanja že uveljavljenih književnikov«, kot so Bratko Kreft, ki se je sicer

Krležinemu konceptu pridružil že leta 1934, pozneje Juš Kozak in Igo Gruden s svojimi epigrami. Ti so s partijsko linijo polemizirali o Engelsovem odnosu do nacionalnega vprašanja, po izidu Dialektičnega antibarbarusa se je sem prenesla tudi debata o smislu umetniškega ustvarjanja, pa tudi o načinu boja in njegovih etičnomoralnih sredstev. Drugo gibanje se je omejevalo na ljubljansko univerzo, kjer je prišlo s strani organizirane levice do anateme skupine študentov okrog glasila 1551 in Slovenskega kluba, ker so podvomili v absolutno pravilnost Stalinove politike. Od zunaj se je tega spora dotaknil in nanj delno tudi vplival krščanski socialist Edvard Kocbek, ki se je najprej sprl z uradno Cerkvijo, po tem, ko je v svojem Dejanju objavil novelo Igor belgijskega pisca Plisniera (o temeljnih eksistencialnih vprašanjih, ki jih kominternovska politika radikalno zaostruje) in javnost informiral o Krleževih sporih v Zagrebu in Beogradu, pa se je kljub različnim nazorom zblížal z anatemizirano skupino študentov iz Slovenskega kluba. Družili so jih predvsem pogledi na Sovjetsko zvezo.

Knjigo zaključuje vprašanje kompromisa in posledic, ki naj bi jih ta spor imel predvsem v partijski in povojni jugoslovanski politiki, ko je bil tako rekoč pozitivno presežen. Vloge predvojnih dvomov nikakor ne gre zanemariti pri tako pomembni odločitvi vodstva KPJ, kot je bil prelom s Stalinom leta 1948. Prav Marko Ristić ga je kot ambasador nove Jugoslavije pričakal v Parizu. Prav tako ne smemo pozabiti, da je vodstvo KPJ pred vojno doživljalo pritiske s strani Kominterne in bi bila KPJ mogoče razpuščena, ko Partija ne bi ostro nastopila proti stališčem nepartijske levice. Tista KPJ bi bila tako onemogočena odigrati zgodovinsko vlogo, ki jo je odigrala tako med vojno, kot leta 1948.

Ervin Dolenc

Pogledi na Sovjetsko zvezo, zbornik, KRT 29/1985, 341 strani. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Marko Jenšterle.

Zbornik člankov o Sovjetski zvezi, ki so izhajali v slovenskem klerikalnem (Slovenec) in liberalnem (Jutro) dnevniku od začetka leta 1930 do septembra leta 1940 nam kaže svojevrstno podobo enega najstrašnejših totalitarizmov dvajsetega stoletja. O kakršnemkoli zgodovinskem razvoju ali stanju v Sovjetski zvezi tega časa skozi te članke seveda ne bi mogli govoriti. Upoštevati moramo, da so predvsem v Slovincu, pa tudi v Jutru, dogodke in poročila izkoriščali za svojo propagandno vojno proti komunizmu in jih večkrat v ta namen tudi prirejali, poudarjali ali sploh pisali. Med komunisti so bili zato njihovi komentarji sprejeti z zadržki, imeli so jih za napihovanje stvari. Vendar kjer je dim, je ponavadi tudi ogenj. Dejstev namreč ni mogel nihče zanikati. Če je Stalin okrog sebe pobijal najtesnejše Leninove sodelavce, najpomembnejše partijske ideologe, katerih dela so v milijonskih nakladah težila police najrazličnejših knjižnic, če so časopisi poročali o ogromnih množicah kmetov, ki se upirajo kolektivizaciji, če so bralci lahko prebrali poročila o strahotah koncentracijskih taborišč, o množičnem izganjanju intelektualcev, potem je pri vseh tistih, ki so znali kritično

razmišljati o teh stvareh, nujno moralo priti do konflikta z uradno partijsko linijo, ki teh vprašanj v tistem času ni štela za bistvena. Na tej točki se ti članki dotikajo tudi spora na kulturni levici, tako na Hrvaškem in v Srbiji, kot v Sloveniji, saj je sam Miroslav Krleža večkrat poudaril, da so bili stalinistični procesi jedro spora. Še posebej to velja za dogajanje okrog Slovenskega kluba na ljubljanski univerzi v času sovjetsko-nemškega sporazuma in sovjetsko-finske vojne. Potrditve za svoje dvome v uradno partijsko politiko so dvomljivci na levici dobivali tudi v pričevanjih nekaterih naprednih piscev, ki so se šli v Sovjetsko zvezo na lastne oči prepričati, kaj se tam res dogaja. Najpomembnejše delo je leta 1936 objavil znani francoski pisatelj, propagandist in navdušenec ruske revolucije, André Gide. Knjigo »Retour de l'USSR«, ki je v dobrih treh mesecih doživela okrog 200 izdaj, je Slovenec že februarja 1937 objavil v trinajstih nadaljevanjih. Podoben obrat in razočaranje nad Sovjetsko zvezo je opisal tudi francoski pisatelj Roland Dorgelès v pričevanju »Kaj sem doživel v Rusiji«, ki ga je Slovenec objavil pozimi 1938 v 31 nadaljevanjih.

Ob upoštevanju namerne pristranskosti pa nas, kljub vsemu, z današnjega gledišča in vedenja marsikateri članek s svojo objektivnostjo in sorazmerno pravilnimi ocenami naravnost preseneti. 177, po dolžini, informativnosti, objektivnosti in utemeljenosti dokaj različnih člankov, objavljenih skozi 11 let, nam tako več ali manj pokaže seznanjenost takratne slovenske javnosti z dotičnim dogajanjem. V začetku tridesetih let sta zavzeli večji prostor v poročilih o Sovjetski zvezi odnos sovjetskih oblasti do vere in cerkve, ter kmetijska politika. To je povsem razumljivo tako glede takratnega dogajanja v Rusiji, kot na značaj in strukturo bralcev časopisa Slovenec. Sredi desetletja so bili po umoru Kirova seveda v ospredju nenehni procesi in razkrinkavanja Leninovih in Stalinovih najbližjih sodelavcev. Veliko publicitete je v tem času užival tudi Trocki s svojimi skrajno levičarskimi idejami in ocenami dogajanj v domovini. Vseskozi jih je zanimala vloga in položaj sovjetske inteligence. Proti koncu pa ugibanja o skrivnostih sovjetske strahovlade vse bolj bledijo v že nekoliko apatična poročila. Nekateri pričakujejo »Napoleona«, večini je jasno, da take vladavine niso preveč obstojne, pričakujejo drugačen razplet... Vse je seveda presenetil pakt z Nemčijo, medtem, ko so napad na Finsko po prvem presenečenju doumeli pravzaprav kot radikalizacijo dotedanje sovjetske zunanje politike.

Bralec se torej v zborniku lahko prepriča, da je bila javnost o vsem, kar se je pomembnega dogajalo v Sovjetski zvezi še kako dobro obveščena in nikakršno zatrjevanje starejših revolucionarjev, da za moralno in idejno vprašljiva dogajanja v Rusiji niso vedeli, ne more držati.

Ervin Dolenc

Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945. Zveza zdravniških društev, Slovensko zdravniško društvo — Sekcija za partizansko saniteto Ljubljana, št. 1—4, Ljubljana 1982—1985, 713 + 765 + 790 + 602 (+ faksimile 58) str.

Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945 obsega 4 knjige dokumentov in prilogo faksimile Partizanskega zdravstvenega vestnika. Gradivo je objavljeno v izvirniku, ker pa je preobsežno je narejen izbor tako, da so objavljeni pomembnejši dokumenti, iz katerih lahko ugotovimo razvoj, delo in organizacijo sanitete med narodnoosvobodilno vojno na Slovenskem.

Gradivo hrani več arhivov, največ gradiva je v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Fond Sanitetnega oddelka Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije obsega fascikle od številke 355—417 a. Zaradi posebne organizacije sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojski se hrani njeno gradivo tudi zunaj tega fonda, v fondih enot in ustanov narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

Dokumenti so v Zborniku dokumentov in podatkov sanitetne službe objavljeni po kronološkem redu. Prva knjiga obsega obdobje od septembra 1941. do 30. junija 1944., druga knjiga zajema obdobje od 1. julija 1944. do 31. oktobra 1944., tretja knjiga od 1. novembra 1944. do 28. februarja 1945. in četrta knjiga od 1. marca 1945. do 15. maja 1945. Partizanski zdravstveni vestnik je ponatisnjen v celoti od januarja 1944 do aprila 1945.

Sanitetna služba se je med narodnoosvobodilno vojno razvijala postopoma. Od prvih začetkov bojev v letu 1941 do pomladi 1942 ni bilo organiziranega sanitetnega delovanja. Ranjence in bolnike so zdravili ilegalno v mestnih bolnicah in pri zaupnih ljudeh, kamor so prihajali zdravniki, organizirani v OF. Zaradi tega za to obdobje nimamo veliko gradiva sanitetnih organov. Tako kakor se je razvijala narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije, se je krepila sanitetna služba in njena administracija. Za kasnejše obdobje od leta 1943—1945, posebej po izgradnji partizanskih bolnic, imamo ohranjenega veliko dragocenega gradiva.

Dokumenti so objavljeni v izvirniku, z minimalnimi popravki, zaradi katerih ni trpela ne oblika ne vsebina dokumenta. Vsak dokument je opremljen z opombami in bibliografskimi podatki: ali gre za tipkopis ali rokopis (črnilo, svinčnik), kje je dokument shranjen, pojasnjena so tudi ilegalna imena.

Na koncu knjig je seznam kartic, kazalo osebnih imen, kazalo vojaških enot in ustanov, političnih organov organizacij in ustanov, kazalo krajevnih imen. Četrta knjiga ima poleg izvirnih dokumentov objavljen še:

a) Osnutek poročila dr. Božene Ravnihar-Nataše o delu Matičnega odbora zdravnikov OF v Ljubljani v prvem letu narodnoosvobodilnega boja.

b) Seznam zdravnikov, farmacevtov, študentov farmacije in dentistov na Slovenskem, ki so izgubili življenja v NOB 1941—1945.

c) Bibliografijo o sanitetni službi v NOB na Slovenskem 1941—1945.

Posebej zanimiva je priloga k 4. knjigi tega Zbornika dokumentov — faksimile Partizanskega zdravstvenega vestnika. Partizanski zdravstveni vestnik je izdajal sanitetni oddelek Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in par-

tizanskih odredov Slovenije in je bil informator in prinašalec navodil in ukrepov pri organiziranju sanitete v operativnih enotah in skritih partizanskih bolnicah. Izhajal je od januarja 1944 do aprila 1945. Izšlo je 10 števil in vse so ponatisnjene.

Pri tej zahtevni nalogi so sodelovali dr. Ruža Germ-Šegedin, dr. Pavla Jerina-Lah, Jože Novak, dr. Davorin Valenti, dr. Viktor Volčjak, dr. Velimir Vulikić.

Mirjana Jadreško

Miloš Rutar, *Sodelovati in zmagati* (Slovenski športniki v NOB), Založba Borec, Ljubljana 1986, 485 strani.

Miloš Rutar je bil prostovoljec v aprilski vojni 1941, član mestnega komiteja SKOJ Kranj, komisar 1. bataljona SNOUB Toneta Tomšiča in povojni strokovnjak za telesno vzgojo v JLA. Knjiga je razdeljena na tri dele.

V prvem opisu je razvoj športne dejavnosti, zlasti med delavci, kmeti in študenti na slovenskem ozemlju v mejah jugoslovanske države od 1918 do 1941. Po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so socialdemokrati ustanovili telovadna društva Svoboda, komunisti pa Vesna.

Leta 1924 so bila komunistična društva razpuščena, zato je vodstvo komunistične stranke člane le-teh usmerjalo v društva Svoboda. Deset let kasneje so bila tudi ta zaradi komunističnega vpliva v njih razpuščena, vendar so morale oblasti zaradi pritiska javnega mnenja popustiti in dovoliti ustanovitev društev Vzajemnost, kjer so lahko nekdanji člani Svobode nadaljevali svojo športno in kulturno dejavnost.

Nadalje avtor opisuje športno dejavnost drugih naprednih organizacij in društev. Tako so sočasno z delavskimi društvi pod vodstvom akademskega kluba Njiva, ki je bil pod vplivom študentov marksistov, začela nastajati društva Kmetjskih fantov in deklet. Pred drugo svetovno vojno je bilo v teh društvih 20 000 mladih kmetovalcev. V sokolski organizaciji je bila telesnokulturna in prosvetna dejavnost prežeta s patriotizmom in demokratičnostjo. Leta 1939 je bil v Ljubljani na Taboru proces, kjer so izključili šest vplivnih članov Sokola 1 Ljubljana. Ti so s svojimi privrženci predstavljali levo krilo Sokola. Leta 1941, pred italijansko okupacijo, je bil za Bežigradom v kavarni Majcen prvi uradni sestanek med njimi in vodstvom komunistične partije Slovenije.

Posledica vseh teh dogodkov je bila vključitev dveh tretjin od 40 000 članov Sokola v OF. Tudi slovensko planinsko društvo je bila množična organizacija s 14 000 člani, ki je upravljala 69 planinskih postojank. Nemški okupator je zaplenil vse njihovo premoženje na svojem zasedenem ozemlju, Italijani pa so postavili svojega komisarja, ki naj bi nadziral dejavnost planinskih društev. Študentska mladina je delovala v različnih organizacijah in klubih, ne samo akademskih. Posebej pa se je izkazala pri organizaciji narodnoobrambnih taborov v letih od 1937 do 1941 v socialno in narodnostno ogroženih krajih. Na koncu prvega dela opisuje tudi delavske nogometne klube, kolesarske in namiznoteniške klube, atlete iz Ježice, boksarje Slovana, katoliške telovadne orga-

nizacije in njihove športnike, ki so se priključili partizanskim enotam ter športnike prostovoljce v aprilski vojni.

V drugem delu delu opisuje športnike v NOB; oborožene akcije mladinskih borbenih skupin v Ljubljani in borbe specializiranih partizanskih enot, kolegarskih, visokogorskih in smučarskih. Posebno poudarja boje nemških in partizanskih smučarjev na Gorenjskem, partizanski vzpon na Triglav ter športna tekmovanja na osvobojenih ozemljih; v atletiki in streljanju s pištolo na drugem kongresu USAOJ v Drvarju, v nogometu v Mengšu in med štajerskimi partizani, v rokoborbi v Gubčevi in atletiki v Cankarjevi brigadi ter v smučarskih skokih, streljanju na smučeh in veleslalomu v Cerknem. Najobsežnejši del knjige je namenjen življenjepisu nad sedemdesetim predvojnim športnikom in športnim delavcem, ki so se vključili v OF in partizanske enote. Na koncu omenja tudi devet športnikov, ki so sodelovali z okupatorji v oboroženih enotah proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Zadnji del knjige je namenjen športnim priznanjem, prireditvam, pohodom, planinskim postojankam in spominskim obeležjem, ki so vezani na partizane športnike ter njihovim življenjskim in borbenim izkušnjam, ki so pokazale, da so se mladi športniki, ki so se »navadili kolektivnega življenja v naravi in tovarštva in so bili zdravi in odporni, veliko hitreje prilagodili težkemu partizanskemu življenju kot drugi borci.« Nadalje avtor našteva vseh 44 spominskih obeležij, na katerih je vklesano 740 imen športnikov in športnih delavcev, ki so padli, ali so bili žrtve okupatorjevega nasilja ter 184 športnih prireditev in poti, ki so posvečene njihovem spominu.

Avtor je uporabljal pri pisanju objavljena dela, izjave udeležencev NOB in njihovih sorodnikov ter podatke iz arhivov Planinske zveze Slovenije in Zveze tabornikov Slovenije. V uvodu je napisal, da njegov namen ni bil pisanje zgodovine športa med NOB, kar naj bi bila po njegovih besedah naloga mladih zgodovinarjev. Uspelo pa mu je napisati obširne življenjepise posameznikov, ki bodo obogatili védenje o organiziranosti OF in nekaterih partizanskih enot.

Omenjena knjiga dokazuje, da zanimanje piscev za NOB ne pojenjuje, da se lotevajo tudi tem, ki niso le domena vojaške zgodovine, doslej najbolj množično zastopane med tovrstnimi deli.

Lojz Tršan

Antun Miletić: *Koncentracioni logor Jasenovac 1941—1945*, Dokumenta, knjiga I, II, Beograd 1986, III, Beograd 1987, 567 + 557 + 877 str.

»Toda fenomen ustaškega hudodelstva je tako brez primere, tako agresivno in lažno podtaknjen zgodovini, da je preprosto nepojmljiv in nedostopen za normalno, racionalno obliko raziskovanja. ... Naš posebni problem je vprašanje, zakaj se je v rokah ustaških fašistov zgodovinsko že zavrženi nacionalni ekskluzivizem spremenil v do takrat prav tako nepojmljivi holokavst? Z reševanjem tega vprašanja se ukvarja praktično samo jugoslovanska znanost. Zadržano.« To sodbo dr. Janka Pleterskega (Narodi, Jugoslavija, revolucija, Lj. 1986) bi bilo mogoče postaviti za motto dela, o katerem poročam. V treh obširnih zvezkih smo dobili v jugoslovanski historiografiji pionirsko delo, spe-

cializirano zbirko virov o enem od koncentracijskih taborišč. Da je to prav Jasenovac, je popolnoma razumljivo, saj naj bi v njem umrlo okoli 40 % vseh žrtev II. svetovne vojne v Jugoslaviji. Naj bi pravim zato, ker števila pobitih v Jasenovcu ni bilo mogoče ugotoviti, ocene posameznih avtorjev pa se gibljejo od 50 000 do nad milijon, običajno pa med 500 in 700 tisoč. Osebnost sodim, da niti ni bilo narejeno vse, da bi število žrtev ugotovili čimbolj natančno, za vedati pa se je treba, da ta naloga metodološko daleč presega okvire zgodovinske znanosti in možnosti neke zgodovinske institucije v organizacijskem pogledu. Še največ bi lahko pomagala natančna demografska analiza vsega ozemlja Nezavisne države Hrvatske in sestavljanje podrobnih seznamov žrtev po vseh upravnih enotah. Vsaj nastavek takega sistematičnega zbiranja podatkov je dalo delovanje komisij za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev in komisij za vojno škodo v prvih letih po vojni, vendar se to delo nato ni nadaljevalo. Občutljivosti pomora tolikšnega števila ljudi se pridružuje še nacionalna sestava žrtev, saj so večino pobitih tvorili Srbi, Romi in Židje, ki so bili v taborišča odvedeni le zaradi svoje narodne pripadnosti.

Kot za veliko večino takih in podobnih uničevalnih zavodov je proučevalcu tudi za Jasenovac na razpolago le malo arhivskega gradiva prve roke, saj so ga snovalci in upravitelji taborišč kot dovolj obremenilnega uničili proti koncu vojne, kjer je to le bilo mogoče, tako da se je nujno opreti na manj neposredne dokumente. Pač pa je potrebno upoštevati pričevanja jetnikov, saj njihovega trpljenja ne pokaže še tako popolna dokumentacija uprave taborišča.

Avtor je najprej pripravil za objavo dve knjigi, ki tvorita zaključeno celoto, nato pa še tretjo, ki je prav tako zaključena celota. Zakaj je avtor takoj po objavi prvih dveh knjig pripravil še tretjo, bralcu ni povsem jasno kljub trditvi enega od recenzentov v spremni besedi, da gre za pojasnjevanje že objavljenih dokumentov v prvih dveh knjigah z novimi dokumenti. V tretji knjigi objavljeni dokumenti so namreč zelo podobne strukture in vsebine, precej pa bi jih sodilo že v temeljno izdajo v prvih dveh knjigah. Temeljno vprašanje vsake zbirke virov je seveda izbor dokumentov in večino jih je mogoče pojasnjevati in dopolnjevati z drugimi dokumenti. Soditi je, da je avtor mogel izbirati v dokaj skopem gradivu, zato se je odločal za objavo več istovrstnih dokumentov (npr. policijskih kartotečnih kartonov), s katerimi je najbrž želel poudariti množičnost ustaškega nasilja.

Zbirko dokumentov uvaja avtorjev uvod, v katerem prikaže okoliščine, ki so pripeljale do ustanovitve koncentracijskih uničevalnih taborišč v Nezavisni državi Hrvatski (dalje NDH), organizacijo njene varnostne službe, osrednje mesto pa zavzema prikaz taborišča samega.

Slede dokumenti, ki so v zbirko uvrščeni po kronološkem redu, tako da vsako poglavje obsega eno leto obstoja taborišča. Delitev snovi v poglavja je s tem bolj formalna kot pa vsebinska. Nemogoče in tudi nesmiselno bi bilo prikazovanje vsebine vseh dokumentov, zato se omenjujem na prikaz poglavitnih skupin virov, ki so objavljeni v knjigah. Najsplošnejši so različni zakonski akti najvišje oblasti NDH, ki predpisujejo delokroge posameznih policijskih in varnostnih ustanov ter postopke s posameznimi skupinami ali kategorijami prebivalstva; največ se jih nanaša na Srbe in Žide. Slede jim izvršilna navodila varnostnih organov na različnih oblastnih ravneh. Čas in potek od-

vajanja ljudi v taborišča moremo spremljati po poročilih o transportih skupin aretiranih v taborišča. Treba je reči, da je Jasenovac postal osrednje uničevalno taborišče v NDH šele proti koncu leta 1941. Žal ni na razpolago nobenega zbirnega poročila, ki bi pokazalo obseg pošiljanja ljudi v taborišča, še posebej, ker je to vprašanje povezano z množičnim ustaškim nasiljem nad srbskim prebivalstvom poleti 1941 v njihovih naseljih, katerega žrtev je bilo več sto tisoč. Gradiva, nastalega pri poslovanju taborišča, je malo, v zbirki ga predstavljajo zapisniki nekaterih zasliševanj, ki so bili nato poslani policijskim ustanovam izven taborišča, sezname jetnikov na delu v krojaški delavnici iz leta 1942, dnevna poročila o številčnem stanju v taborišču Stara Gradiška, vpisna knjiga zdravljenih jetnikov in osebja zobozdravstvene ambulante iz istega taborišča in seznam z nad tisoč imeni jetnikov iz leta 1941. Posebno skupino objavljenih virov predstavljajo zapisniki izpovedi preživelih jetnikov taborišča; veliko večino teh je zabeležil komisariat za begunce in izseljenice Nedićeve vlade v Beogradu. Ker so bili zapisani v krajšem času po izpustitvi ali begu iz taborišča, imajo tudi večjo pričevanjsko vrednost. Ista ustanova je že v marcu 1942 razpolagala z obširnimi poročili o taborišču in življenjskih razmerah v njem, ki pa ni bilo publicirano. S tem smo že pri naslednji skupini virov, pri tisku. Objavljenih je nekaj člankov iz legalnih glasil na območju NDH, ki razmere v taborišču lakirajo. Značilen je članek z naslovom »Jasenovac nije ni lječilište ni mučilište«, ki so ga najbrž izzvale govornice o masovnem pobijanju jetnikov v taborišču. V zbirki ni najti nobenega članka o Jasenovcu, ki bi ga objavil kateri od listov izven NDH, pač pa je objavljenih veliko člankov o ustaških grozodejstvih, ki jih je objavil narodnoosvobodilni tisk, zlasti v letih 1944 in 1945. Enega od njih je napisal tudi Ivan Potrč. Propagandni odsek AVNOJ-a je konec leta 1942 izdal prvo brošuro o zločinih v Jasenovcu, ki je temeljila na pričevanjih nekaj pobeglih jetnikov. Še izčrpnjšo brošuro o ustaškem terorju v koncentracijskih taboriščih je izdalo narodnoosvobodilno gibanje leta 1944. Gradivo komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev je v zbirki zastopano z zapisniki izpovedi preživelih jetnikov, domačinov in zapisniki dejanskega stanja ter v prilogah del sklepnega poročila Zemałjske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, ki je izšlo leta 1946 tudi v knjižni obliki. V prilogah v II. in III. knjigi zbirka prinaša dele zapisnikov zaslišanj ustaškega osebja taborišča (L. Miloš, M. Majstorović, A. Vrban idr.), žal brez navedbe nahajališča, del obtožnice proti dr. Anteju Paveliću iz leta 1956, ki je služila kot podlaga za zahtevo po izročitvi, prav tako brez nahajališča, in različne sezname žrtev, sestavljene po vojni.

Zbirka dokumentov o Jasenovcu ni neaktualna tudi za slovensko zgodovinsko pisanje, saj v taborišču tudi Slovenci niso bili tako redki, glede na vse povedano pa jih je iz pomanjkljive dokumentacije težko izdvojiti. Od okoli 30 do 40 000 Slovencev, ki so živeli na območju NDH (predvojni naseljenci, nekaj vasi pri Jesenicah na Dolenjskem in okoli 10 000 izgnancev), naj bi jih v ustaških taboriščih bilo po cenitvi N. Nikolića 1000 do 1500 (Taborišče smrti Jasenovac, Ljubljana 1969), vendar pa je odbor preživelih taboriščnikov teh taborišč uspel evidentirati okoli 400 oseb, od tega okoli 20 preživelih. Že omenjena knjiga prinaša poimenski seznam 88 Slovencev jetnikov jassenovškega taborišča. Torej

precej več kot pa jih prinaša v prilogah III. knjige objavljeni seznam slovenskih jetnikov v Jasenovcu, ki prinaša skupno 68 imen. Od objavljenih dokumentov se na slovenske jetnike nanaša le poizvedba A. Artukovića, tedaj ministra pravosodja in bogočastja za v Jasenovcu interniranim župnikom F. Riharjem, enim od skupine slovenskih duhovnikov, ki so jih nemške oblasti izgnale v NDH, ustaši pa nato leta 1942 internirali v Jasenovcu. Pač pa je najti marsikateri dokument, ki med ostalimi navaja tudi slovenske priimke in imena, rojstni kraji, kjer so navedeni, pa izdajajo, da gre zanesljivo za Slovence. Žal je treba omeniti še en »slovenski« prispevek v knjigi III, ki pa je povsem odvečen. Gre za fotografijo, objavljeno na strani 222. Podpis pravi, da jasenovski ustaši pobijajo svojo žrtev s sekiro, vendar pa je to fotografija — ne glede na povečan izrez — ki jo objavlja že Slovenski zbornik 1945, in, sicer napačno, trdi, da se je ta zločin zgodil v Renčah v Vipavski dolini. Dejansko je to ena fotografij zločina v Idrskih Krnicah junija 1944 (glej T. Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt, Ljubljana 1979, str. 125 ss). Kako je zašla v to zbirko, lahko le ugibamo.

Zbirka dokumentov o taborišču v Jasenovcu je delana po znanstvenih kriterijih in avtor je že imel izkušnje pri tovrstnem delu, saj je uredil zbirko dokumentov nemškega okupatorja, ki je izšla v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del XII. Res je znanstveni aparat mestoma zelo izčrpen, ponekod pa manjka tudi osnovna informacija, to je nahajališče dokumenta. V prvih dveh knjigah je takih nad deset dokumentov, ne da bi šteli že omenjene priloge. Imajo sicer navedbo »neregistrovana kopija dokumenta«, kar pa vsaj podpisanemu ne pove veliko. V tretji knjigi je dokumentov brez vsake navedbe nahajališča nad 30. Pa še nekaj. Največ dokumentov v zbirki se hrani v Arhivu oboroženih sil v Beogradu, ki se je še pred letom imenoval Arhiv Vojnozgodovinskega inštituta. Sestavljalec zbirke, ki ga je to preimenovanje doletelo sredi dela, je takoj v III. knjigi sledil novemu imenu. Žal pa je izpadlo manj obveščnemu bralcu nujno pojasnilo o novem navajanju istega arhiva, ki ga ni niti med popravki, kjer je prvič razrešena kratica »Arhiv OS«, ki se dotedaj pojavlja pod morda sto dokumenti.

Zbirko dokumentov dopolnjuje tudi slikovno gradivo, faksimili nekaterih dokumentov in biografije narodnih herojev, ki so svojo življenjsko pot končali v Jasenovcu in Stari Gradiški. V tretji knjigi je objavljen zelo obsežen osebni register za vse tri knjige, medtem ko se za preostala možna kazala avtor ni odločil.

Avtor Antun Miletić je z objavo te zbirke virov opravil zahtevno in obširno delo, ki bo, kljub pomanjkljivostim, na katere sem opozoril in morda še katerim, na katere so ali bodo opozorili drugi, temeljnega pomena pri znanstvenem proučevanju problematike ustaškega terorja in koncentracijskih taborišč na območju NDH, proučevanju, ki je kljub nemajhni količini že objavljenih del, še pri začetku.

Damijan Guštin

Dr. Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945* — I. del, Založba Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1987, 684 str. ilustr.

V Knjižnici OF je izšla prva knjiga obsežne študije dr. Toneta Ferenca o ljudski oblasti na Slovenskem med NOB. Že samo dejstvo, da je izšel II. del pred I., priča, da je imel avtor pri preučevanju začetkov ljudske oblasti še več težav kot pri prikazu oblikovanja in delovanja institucij slovenske države v okviru demokratične zvezne skupnosti jugoslovanskih narodov po kapitulaciji Italije.

Po napadalni vojni v aprilu 1941, tuji zasedbi in razkosanju slovenskega ozemlja, ukinitvi oblastnih in političnih organov in po priključitvi zasedenega ozemlja državam osvajalkam ni ostalo nikakršne kontinuitete z državnimi organi Dravske banovine kraljevine Jugoslavije. Medtem, ko so se morale v jugoslovanskem merilu institucije nove oblasti zlasti za doseg mednarodnega priznanja sporazumeti s predstavniki begunske vlade in je prišlo do ustanovitve skupne vlade iz predstavnikov NKOJ in kraljeve vlade v tujini ter do vključitve v AVNOJ tistih poslancev, ki niso sodelovali z okupatorji, pa so na Slovenskem skromne sledi kontinuitete samo v sprejemu tako imenovane ministrske skupine v OF in posameznih bivših ministrov v slovensko vlado, s čimer je bila dana tem organom vsenarodna širina. Medtem ko je organe predvojne Jugoslavije odpravil okupator in je narodnoosvobodilna vojna pomenila boj za uničenje okupacijskih organov in postavitve novih oblastnih organov, pa je bil njihov nastanek in razvoj kljub enotnemu vodstvu narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem zaradi različnih razmer v posameznih pokrajinah zelo različen in je zato le težko potegniti ločnico med prostovoljnim izvajanjem sklepov gibanja somišljenikov politične in vojaške organizacije, kakršni sta bili OF in narodnoosvobodilna vojska, in razglašenimi oziroma izvoljenimi organi oblasti. Ko si je naraščajoče narodnoosvobodilno gibanje pridobilo tako moč, da je po kapitulaciji Italije terjalo od vseh rodoljubov vključitev v narodnoosvobodilno dejavnost, so se oblikovale ustrezne ustanove nastajajoče slovenske države. Čeprav so se slovenski rodoljubi v lastnem in skupnem interesu ravnali po navodilih vodstva gibanja v manjšem ali večjem obsegu, že od vsega začetka pa se je oblast (v klasičnem pomenu je to pravica predstavniškega organa do odločanja o javnih zadevah in dolžnost ljudi, da ta določila izpolnjujejo) mogla uveljaviti šele z osvoboditvijo vsaj dela slovenskega ozemlja izpod okupacijskih oblasti. Seveda je bilo mogoče pridobiti prebivalstvo za zavestno izpolnjevanje sklepov oblastnih organov samo v primeru, če je organ oblasti deloval v njihovem interesu in so ljudje mogli tudi sami neposredno odločati v skladu s svojimi skupnimi in skupinskimi interesi. Dokler se ljudje v določenem gibanju ravnajo instinktivno ali zavestno v skladu s svojimi interesi, ni potrebno razen splošnih navodil in pojasnil posebnih sankcioniranih predpisov, marveč zadošča prostovoljna organiziranost patriotov. Zato se je iz obdobja NOB do kapitulacije Italije ohranilo razmeroma manj dokumentov o delovanju organov oblasti kot v kasnejšem obdobju. Zato je v prvem delu *Ljudske oblasti na Slovenskem* razen predpisov kot splošnih pravnih aktov in dokumentov, ki govore o izvajanju predpisov organov oblasti v posameznih obdobjih (največ z osvobodjenega ozemlja na Kočevskem) vsebina posvečena predvsem prikazu boja za vzpo-

stavitev ljudske oblasti in prizadevanja okupatorjev in njihovih sodelavcev, da ta prizadevanja preprečijo in organe ljudske oblasti uničijo. To je povsem v skladu s Kidričevo oceno ob I. zasedanju SNOS, da je do takrat prevladovalo gibanje in boj za narodno osvoboditev, nato pa je nastopil čas graditve ljudske oblasti in slovenske države.

Čeprav sta prvi in drugi del Ljudske oblasti izšla pod skupnim naslovom, se vsebinsko med seboj močno razlikujeta. Mogoče je oceniti, da je bilo narodno-osvobodilno gibanje prav v prvem obdobju na Slovenskem še posebej izvirno, nato pa so vplivi osrednjih jugoslovanskih organov vse večji. Avtor je dal tej knjigi naslov *Država v državi*, kar odraža prizadevanje osvobodilnih sil v Ljubljani, da bi se mimo uradne italijanske države — kamor je po priključitvi tako imenovane Ljubljanske pokrajine — sodila tudi Ljubljana, uveljavila slovenska država, zrasla iz narodnoosvobodilnega gibanja.

V knjigi na 684 straneh besedila s 1582 opombami in podrobno navedbo virov na vsaki strani in kazalom osebnih in krajevnih imen avtor obravnava začetek ljudske oblasti na Slovenskem, njen razvoj na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem, nato pa posveča posebno pozornost italijanski ofenzivi in prizadevanju za enotnost OF in obnovo njenih oblastnih funkcij ter odnos narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji do AVNOJ, v šestem poglavju pa na nekaj straneh nakaže, kaj vse je preprečevalo, da bi se ljudska oblast do septembra 1943 mogla uveljaviti tudi na ozemlju, ki ga je zasedel nemški okupator, in na Primorskem.

V uvodnem poglavju avtor opredeljuje pojme narodna in ljudska oblast, ki je zrasla iz Osvobodilne fronte slovenskega naroda, to pa so ustanovile skupine na podlagi predvojnega demokratičnega in protifašističnega sodelovanja. CK KPS je že konec aprila 1941 pozval vse rodoljubne sile v skupen boj proti imperialistični vojni in okupaciji ter raznarodovanju za nacionalno osvoboditev in združitvev, enotnost jugoslovanskih narodov in njihovo enakopravnost z vsemi narodi sveta. Vrhovni plenum OF je sredi junija navedel v svojih geslih osvobodilnega boja tudi izraz »narodna in socialna osvoboditev« (str. 10). Njen program, oblikovan v devetih temeljnih točkah, terja razen združene Slovenije tudi obnovo jugoslovanske države na novih temeljih, kar daje gibanju demokratično revolucionarni značaj. KPS je pojmovala NOB »kot etapo na poti do socialistične revolucije, vendar je pazila, da bi ne razpihovala razredne konflikte in ožila širino vsenarodne Osvobodilne fronte« (str. 11). Tudi Edvard Kocbek je sredi novembra 1941 terjal dosledno narodno, demokratično revolucijo, komuniste pa postavil za vzgled požrtvovalne dejavnosti za osvoboditev.

Potem, ko avtor ugotovi, da so se Slovenci vključevali v OF prek skupin, ki so jo ustanovile in se vanje vključile, oceni, da je OF rasla v vseljudo demokratično gibanje in politično organizacijo bojujočega se slovenskega naroda. Nižje odbore OF so vse do volitev 1944. I. imenovali višji odbori OF, le terenski odbori so nastajali s povezovanjem najbolj prizadevnih članov OF določenega kraja ali ustanove. Opozori na primere nezaupanja in sektaštva med skupinami in na to, da je KP kot pobudnica imela v OF ves čas vodilno vlogo.

Posebno pozornost posveča avtor konstituiranju Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (edinega leta 1941 ustanovljenega narodnega predstavniškega organa v Jugoslaviji). Ta se je razglasil za edini organ oblasti. Ob svojem kon-

stituiranju je sprejel odlok o vključitvi slovenskega vojaškega zbora v narodno-osvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega narodnoosvobodilnega gibanja, odlok o narodnem davku in odlok o posojilu svobode. V pozivu k izvajanju teh sklepov Boris Kidrič, najprizadevnejši pobudnik in organizator ljudske oblasti, ocenjuje, da to izpolnjevanje določil organov oblasti ne temelji na poslušnosti ljudi, marveč na narodni disciplini. Vodstvo oblasti NOB je dalo svoje sklepe v potrditev plenumu delegatov okrožnih organov OF Dolenjske in Notranjske. Ustanovilo je Narodno zaščito za obrambo slovenskega ljudstva pred okupatorjevim nasiljem in jo kot sestavni del slovenske oborožene sile podredilo Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet (str. 26). Glede odloka o narodnem davku in posojilu svobode pa je Kardelj, ki je bil proti preštevilnim organom in njihovi preobsežni normativni dejavnosti, opozarjal, da morajo temeljiti na spoznanju ljudi, da je to potrebno, sicer bo to »operetna zakonodaja«, ki bo postala smešna; Tone Tomšič pa mu je v imenu CK KPJ odgovoril, da smo Slovenci nagnjeni k temu »... da vsako stvar začenjamo s pravilniki, z zakoni, s shemami, namesto z delom.« V Ljubljani zbrana finančna sredstva kažejo, da so se mnogi rodoljubi ravnali po teh odlokih, zato nobenega ni bilo treba preklicati. Kardeljeva ocena pa je najbrž povzročila, da Vrhovni plenum OF — SNOO do začetka marca 1942 ni izdal nobenega novega odloka več in da ni nastopal kot SNOO. Tudi odbori OF na terenu (v Ljubljani jih je bilo maja 1942 390 in so povezovali dejavnost okrog 8000 članov, brez ženskega in mladinskega gibanja) so spričo moči OF začeli poleg političnih nalog opravljati tudi oblastne in to delali vse do izvolitve narodnoosvobodilnih odborov (NOO). Odbori OF, v katerih je KPS utrjevala delavsko in malokmečko jedro, so odvracali ljudi od izvajanja okupatorjevih predpisov in organizirali aktivno resistenco in tako imenovane plebiscitne akcije, ko so pristaši OF ob določeni uri ostali v hišah in so bili ulice prazne. Med okupatorjevimi ukrepi, da bi zavrli narodnoosvobodilno gibanje, avtor navaja streljanje talcev, obkrožitev Ljubljane z žico in stražami ter množične aretacije v mestu in interniranje rodoljubov, tudi jugoslovanskih oficirjev. Da bi spričo okupatorjevega nasilja preprečil upad osvobodilnega gibanja, je IOOF v začetku marca 1942 objavil odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v NOB, ter prevzel skrb za vzdrževanje družin padlih borcev in žrtev okupatorjevega nasilja. Sledil je razpis posebnega posojila pogorelcem, ki naj bi ga začeli izplačevati s 5% obrestmi 6 mesecev po osvoboditvi, pa tudi odlok o razlastitvi veleposestnikov tuje narodnosti in domačih izdajalcev v povračilo škode, ki jo je prizadejal okupator. IOOF je obljubil, da bo zaplenjena zemlja po osvoboditvi razdeljena revnim kmetom. OF je prepovedala sečnjo lesa in prodajo hiš in zemlje v korist okupatorju. Edvard Kardelj je ocenjeval, da je ljudstvo te ukrepe z navdušenjem sprejemalo. Na zahtevo odborov Delavske enotnosti so morali tovarnarji zvišati mezde. Iz strahu pred kaznijo so nekateri kolaboranti zbežali v Italijo, zato je Kardelj upravičeno ugotavljal, »da so Slovenci menda edini narod v Evropi, ki ima svojo belo emigracijo že v času, ko je sama na oblasti« (str. 47).

Drugo poglavje je posvečeno nastanku in razvoju ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, ki pomeni vse do kapitulacije Italije vrhunski uspeh tudi na tem področju. Avtor utemelji, da je nastalo osvobojeno ozemlje spomladi

1942 na Dolenjskem in Notranjskem predvsem zaradi defenzivnosti italijanske vojske ob istočasni veliki ofenzivnosti partizanskih enot. Italijanski okupator zato iz Jugoslavije ni mogel poslati 6 divizij na vzhodno fronto. Rasel je vpliv italijanskih vojaških poveljnikov, ki so dokazovali, da civilna oblast z dobrohotnostjo ni sposobna zatreti upora; predlagali so, da morajo zato dobiti vojaške oblasti večje pristojnosti pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Vojaški poveljniki so svoje neuspehe proti narodnoosvobodilnim gibanjem opravičevali z razdrobljenimi silami in predlagali okrepitev zasedbenih enot in njihovo osredotočenje v večjih postojankah. Oblikovanje teh predlogov, njihova odobritev in izvajanje je v knjigi izvirno in temeljito obdelano s prikazom vzrokov in posledic. Delo natančno obravnava obrambni načrt Primavera, ki ga je general Robotti, poveljnik 11. armadnega zbora 5. 2. 1942 poslal v odobritev poveljstvu 2. armade. Poseben zemljevid prikazuje gostoto postojank italijanskega okupatorja 1. marca 1942, ki so bile kar v 181 krajih Ljubljanske pokrajine. Od 45 bataljonov vojske v 89 krajih jih je 17 samo zavarovalo železniško progo, karabinjerski bataljon je imel posadke v 88 krajih, dva bataljona financarjev v 45 krajih, dve kohorti (bataljona) obmejnih miličnikov pa v 29 krajih. Robotti je ukazal utrditi postojanke, ki naj bi ostale in bi jih okrepili s posadkami iz manjših postojank. Kljub prizadevanju visokega komisarja Emilija Graziolija, da bi s čim bolj gosto mrežo postojank zaščitili upravne organe na podeželju, se je do 18. marca na območju divizije sardinskih grenadirjev umaknilo že 7 manjših vojaških posadk, z območja divizije Isonzo pa 8. Zaradi zmanjšanja števila postojank so zaprli kar 14 mejnih prehodov na nemško-italijanski zasedbeni meji, za okrepitev mejne črte pa je nemški okupator mobiliziral nekaj sto spodnještajerskih vermanov. Največ postojank je okupator ukinitil v drugi polovici aprila. Kljub temu je kmalu opustil prvotni namen, da bi ostale enote italijanske vojske samo v dvanajstih postojankah in se odločil za 21 oziroma 22 rednih vojaških postojank in 17 vojaških posadk za zavarovanje železnic.

Načrt Primavera je ustrezal partizanskim načrtom. Slovenska partizanska vojska, ki je štela konec marca 1942 okrog 710 borcev in bork, si je prizadevala osvoboditi vsaj del slovenskega ozemlja kot temelj za hitrejši razmah narodnoosvobodilnega gibanja. Glavni operativni načrt je predvideval osvoboditev Gorenjske, kjer je bila oborožena vstaja najmočnejša, ob tem pa so podcenjevali nemškega okupatorja. Po drugem načrtu naj bi najprej osvobodili del Notranjske in Dolenjske, kar naj bi partizani lažje dosegli proti slabšemu členu v verigi, to je italijanskemu okupatorju. Prve kraje naj bi osvobodili v odročnih predelih z osredotočenjem partizanskih sil, ki naj bi dosegle krajevno premoč. Medtem ko je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo 29. 4. 1942 ustrezna navodila za osvoboditev Gorenjske, pa je italijanski okupator začel z evakuacijo manjših in izpostavljenih postojank že prej. Partizanska vojska je spomladi 1942 hitreje rastle na italijanskem zasedenem ozemlju in 5. 4. 1942 so na Kremenku ustanovili prvo partizansko brigado na Slovenskem, ki pa jo je glavno poveljstvo preimenovalo v II. grupo odredov.

Dr. Tone Ferenc dokazuje, da napačno ravnaajo tisti, ki imajo za začetek nastajanja osvobojenega ozemlja osvoboditev Broda na Kolpi 1. maja 1942. Partizanska aktivnost se je namreč začela na Kočevskem najmanj en mesec

prej. Partizanski napad na italijansko kolono pri zaselku Majer pri Prezidu 19. 4. pa je prisilil italijanski posadki v Pleščah in Dragi, da sta se naslednjega dne umaknili in tu je začetek osvobojenega ozemlja. Draga je bila očitno prva svobodna občina na Kočevskem. V občini Preska so partizani razdelili živež prebivalstvu in zapovedali, da so ljudje dolžni obdelati ozemlje. Ko italijanski okupator območja južno in zahodno od Kočevja ni mogel več obvladati, je sklenil svoje posadke umakniti. Ta umik avtor podrobno opiše in navaja, da je okupator partizanske enote številčno znatno precenjeval. Italijanska vojska se je 3., 5. in 9. maja prizadevala zasesti osvobojeno ozemlje, vendar so jo partizani odbili, 10. maja pa je zasedla Brod na Kolpi. Italijanski posadki v Osilnici in Bosljivi Loki sta se obdržali kljub večkratnim partizanskim napadom. Spričo partizanske aktivnosti je italijanska vojska od 1. 3. do 10. 5. 1942 umaknila svoje posadke iz 45 krajev.

V prvi polovici maja je bil osvobojen tudi Loški Potok in Loška dolina. Štab Zidanškovega bataljona je izdal več razglasov; prepovedal je tihotapljanje živil z osvobojenega ozemlja, določil zaščito pred vdori sovražnika in dal prekopati ceste. Terjal je, naj novo življenje temelji na »pravičnosti in poštenem delu«. Zagrozil je, da bodo aretirali tiste, ki nočejo delati, prepovedal je prekomerno točenje alkoholnih pijač in zagrozil s smrtno kaznijo za primere nasilja, ropa in tatvine, določil je šolsko obveznost otrok. Upravno oblast so prevzeli odbori OF. Italijanske enote so zastraševale prebivalstvo z nenadnimi vdori na osvobojeno ozemlje. Šercerjev bataljon je osvobodil Ig, Preserje in Podpeč ter prodril na Ljubljansko barje, od koder so moški množično odhajali v partizane. Tudi tu so oblast prevzeli odbori OF. Določili so svobodo veroizpovedi, enakopravnosti žensk, občinske zaloge živil so razdelili prebivalstvu, tujcem in narodnim izdajalcem pa zaplenili imovino. Italijanska vojska je 21. maja vdrla proti Igu in nato preiskovala Krim in Mokrc, manjše krpe osvobojenega ozemlja so nastale tudi v Polhograjskih Dolomitih. Narodna zaščita je iz zasede pri Gabrju zadala številne žrtve koloni italijanske vojske.

Na Dolenjskem je nastajanje osvobojenega ozemlja zaostajalo za Kočevskim, Loškim Potom in Loško dolino. Konec aprila so bili osvobojeni deli območja med Šentjernejem, Novim mestom in Mokronogom. Okupator je začel umikati svoje posadke tudi iz krajev okrog Kočevskega Roga. Drugi bataljon Dolenjskega odreda je osvajal območja severno od Trebnjega, Mirne Peči, Novega mesta in spodnjega toka Krke. Ponekod je okupatorjeva uprava prenehala delovati še pred umikom italijanskih posadk, večje osvobojeno ozemlje pa je nastalo med 22. in 26. majem. Belokranjski odred je uničil tri italijanske postojanke. Glavno poveljstvo je ugotavljalo, da se italijanske posadke ponekod umikajo brez boja, vendar odnesejo s seboj vse orožje, kar bi morale partizanske enote preprečiti. Avtor ugotavlja, da se v juniju osvobojeno ozemlje razen v Beli Krajini ni več razširilo. Italijanske postojanke so utrdili, zato jih partizanske enote, ki niso imeli težkega orožja, niso mogle zavzeti. Po odhodu italijanske posadke iz Žužemberka so partizani tam vzpostavili prvo partizansko komando mesta na Slovenskem. Po prihodu dveh italijanskih divizij sredi junija pa se je začelo osvobojeno ozemlje že krčiti.

Svoje ugotovitve je avtor sklenil v sklepu, da je osvobojeno ozemlje na Notranjskem in Dolenjskem nastalo med 20. 4. in 20. 5. 1942 od Kolpe do pred-

mestij Ljubljane. Partizanska vojska kljub velikim uspehom — saj je osvobodila dve tretjini Ljubljanske pokrajine in se je število partizanov povzpelo na 2500 borcev — ni prisilila okupatorja, da bi umaknil vse posadke, ki jih je predvideval načrt Primavera, nato pa se je preveč omejevala na obrambo osvobojenega ozemlja, kar ji je vzelo ofenzivnost in bojno pobudo. Načrt Primavera je še poglobil nesoglasja med italijanskimi vojaškimi in civilnimi voditelji. Grazioli je na primer ocenjeval, da je umik manjših posadk k večjim povsem ohromel okupacijsko oblast nad tem območjem in zmanjšal ugled Italije ter koristil upornikom, zato bi bilo potrebno ponovno postaviti gosto ogrodje postojank in z manevrskimi enotami zagotoviti nadzor nad vsem ozemljem. Predlagal je, naj bi prevzele tudi italijanske enote »gverilski« način bojevanja manjših gibčnih enot in povečale število postojank; zapreti bi morali tudi mejo med Slovenijo in Hrvaško, od koder prihajajo partizanske enote. Tudi Robotti je želel obnoviti nekaj vojaških postojank, pa ni dobil okrepitev kljub poročilom, da v Ljubljanski pokrajini stvari ne gredo dobro in so se razmere za okupatorja močno poslabšale. Okupator je pričakoval vstajo celo v Ljubljani. Vojaške oblasti pa so silile visokega komisarja, naj vzporedno z ukinjanjem vojaških postojank umakne podrejene mu policijske sile. Po zajetju karabinjerjev v postaje Studenec-Ig je Grazioli na to pristal in ukazal umik petnajstih karabinjerskih postaj, v nekaterih manj obkroženih krajih pa so jih obnovili, tako da je ostalo v pokrajini 43 oziroma 42 karabinjerskih postaj. Okrog 19. maja je bil pretrgan promet z mnogimi poštni in začasno celo z nekaterimi posadkami. Osvobodilno gibanje je izgubljalo značaj gverile in dobivalo značaj »prave in čiste vojne«, je ugotavljal okupator.

Okupacijske sile so bile številne. 24. maja je imel 11. armadni zbor 45 623 mož, na dopustu pa jih je bilo 2295 (str. 225). S posredovanjem pri Mussoliniju je general Roatta dosegel podreditev policijskih enot vojaškimi, čemur je nasprotoval Grazioli. Mussolini je tudi dal soglasje, da se internira 20 do 30 tisoč ljudi ter obljubil vojaške okrepitve. Robotti je konec maja ocenjeval, da je prebivalstvo na Kočevskem in v Loški dolini — Stari trg sovražno razpoloženo in da sodeluje s partizani. Vse več je bilo izostankov z dela. Poveljniki divizij so začeli pripravljati načrte za množični izgon prebivalstva iz obmejnih krajev, vendar v Italiji niso našli prostora za nastanitev tolikšnega števila izgnancev. General Roatta je dal 8. 6. temeljna navodila za veliko ofenzivo proti partizanom. Ugotovil je, da se italijanska vojska slabo bojuje, čeprav je dobro oborožena in pride en vojak na 8, kmalu pa bo prišel na 5 prebivalcev. Grazioli je 1. 6. poročal, da od 95 občinskih središč italijanska vojska obvladuje samo 39, in še to le vojašnice, ter da nadzira le še 10 % ozemlja, železniški promet pa je reden samo še med Ljubljano in Postojno. Iz drugega dela poročila zopet zvemo, da večina občinskih uradov takrat ni več poslovala. Partizani so preprečevali posek lesa v gozdovih. Sredi avgusta je Grazioli poročal, da se je »gospodarska dejavnost pokrajine skoraj popolnoma ustavila« (str. 237).

Vzporedno s slabljenjem okupatorjeve oblasti se je krepila ljudska oblast. Glavno poveljstvo je dalo 29. maja štabu 3. operativne cone navodila, naj povsod organizirajo krajevne in okrajne odbore, v izvršnemu odboru za osvobojeno ozemlje pa bo tudi zastopnik vojaške oblasti 3. grupe odredov. Za prikaz razvoja in značaja ljudske oblasti je pomemben osnutek naredbe 3. grupe odredov

številka 9, ki razglša, da so na vsem osvobojenem ozemlju odstranjeni vsi civilni funkcionarji prejšnjih režimov in da začasno upravo opravljajo poveljstva partizanskih čet (str. 240). Sledi poziv, naj v vseh krajih izvolijo na javnih zborovanjih krajevne odbore OF in delegate za občinske konference OF, ti pa izvolijo občinski odbor OF in delegate okrožnih konferenc OF, ki bodo izvolili okrožni odbor OF. Odbori OF naj povsod prevzamejo oblast in upravljajo občinsko premoženje in javna dela, pobirajo narodni davek (razen od vojne gospodarsko prizadetim) in skrbijo za preskrbo partizanskih enot, beguncev (za katere naj organizirajo javne kuhinje) in prebivalstvo. Revnejšim slojem naj razdelijo zaplenjeno zemljo veleposestnikov okupatorske narodnosti in izdajalcev. Naredba določa izgon Kočevskih Nemcev in vračanje Ciganov-Romov v njihove domovinske občine. Odbori OF naj organizirajo obdelavo zemlje, popišejo zaloge in v gozdovih pripravijo skladišča hrane. Skrbe naj tudi za obrambo osvobojenega ozemlja z rušenjem mostov, prekopom cest, postavitvijo zased, obveščevalno službo in organiziranjem delavnic in vojaških bolnišnic.

IOOF je 17. 5. 1942 pred odhodom iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje sprejel odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju in ga kot druge odloke objavil v Slovenskem poročevalcu. Ta določa, da vso oblast začasno prevzema OF in odpravlja dvojnost, ki so jo uvedli nekateri partizanski bataljoni; ti so namreč določili, da imajo razen OF oblast tudi partizanske enote (str. 242). Kot osnovne nosilce oblasti določa terenske odbore OF, ki samostojno delujejo »v skladu z demokratičnimi cilji OF« in so za svoje delo odgovorni rajonskim in okrožnim odborom. Odbori OF naj čimprej izvedejo volitve v 5—15 članske narodnoosvobodilne odbore (NOO), in sicer na javnih zborovanjih z večino glasov. Volilno pravico imajo vsi nad 18 let stari moški in prvič tudi ženske. Izvirne rešitve, zlasti pa stalni, redni značaj teh odborov, kažejo, da je IOOF stvari določal samostojno, da pa sta izkušnje o graditvi oblasti iz Srbije in Bosne posredovala tudi Edvard Kardelj in Ivan Maček.

V tej Ferenčevi knjigi je opisana pot vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje, kjer se je njegova dejavnost mogla polno razmahniti. Njegov proglas so prebrali tudi s prižnic. IOOF je izdal navodila o delovanju organov ljudske oblasti, pri čemer je upošteval osnutek naredbe št. 9, naj v krajih, kjer še ni terenskih odborov OF, te postavijo politični komisarji partizanskih čet, če pa je v enem kraju več odborov OF, izvolijo en NOO. Kandidate naj na zboru predlagajo volilci in to poštene, narodno zavedne, zanesljive in že preizkušene borce za osvoboditev. Terenski odbori OF, ki delujejo na sedežih dotedanjih občinskih uprav, naj od njih prevzamejo občinsko imovino.

Člani odbora za postavitev ljudske oblasti pri IOOF so navodila razlagali na javnih zborovanjih. Avtor nato navaja, kako so predstavljali organe oblasti v posameznih naseljih, prikazuje izvirnost oblik delovanja teh organov, prilagojeno konkretnim razmeram in potrebam. Tudi o volitvah v NOO navaja avtor največ podatkov iz kočevskega okrožja, kjer je delovalo kar 26 NOO. Prikaže proces ločevanja političnih in oblastnih (predvsem gospodarskih) nalog. Prvi NOO so začeli delovati sredi junija 1942 (str. 253). Razen sekretarja so imeli NOO še referente za gospodarstvo, preskrbo in socialno skrbstvo, sodstvo, finance in ponekod še druge. V navodilih okrožnega odbora OF Kočevje z dne 29. 6. najdemo tudi navodilo, naj odbori OF kot politični organi pazijo, da bodo

NOO delovali v duhu in po direktivah OF. V delo »... NOO pa se terenski odbori OF ne mešajo, ker so NOO kot narodna oblast popolnoma samostojni v izvrševanju svojih oblasti« (str. 255), navodila pa jim dajejo rajonski odbori OF.

Pred nenadnimi vdori italijanske vojske, streljanjem moških in požigih domov so se ljudje umikal v odročne vasice, zaselke in gozdove in tam gradili civilna taborišča. Ponekod, kjer ni bilo odborov OF, so hotele vojaške oblasti ustanoviti začasni civilni komisariat, vendar je glavno poveljstvo predlog odklonilo. Volitve NOO so potekale postopno, ponekod še v juliju. NOO so delovali dokaj uspešno, njihova dejavnost pa je bila odvisna od prizadevnosti članov. Nekatere nedelavne člane so razrešili in izvolili nove. Ponekod so izvolili v NOO stare župane, Narodno zaščito pa so vodili nekdanji orožniki; res pa je tudi, da so se izvoljeni najbolj odločno zavzemali za uresničitev skupnih interesov. Ponekod so bili isti ljudje v odborih OF in NOO. Ti odbori so bili vzgoja samoiniciativnosti ne le odbornikov, marveč vsega prebivalstva. V nekaterih primerih moški niso bili pripravljeni priznati ženske enakopravnosti. Na konferenci KPS na Cinku pa so razpravljali tudi o tem, da med organi civilne oblasti in partizanskimi enotami ni dovolj sodelovanja. Mreža NOO je bila najgostejša pod Gorjanci, bolj redka pa na Notranjskem. Boris Kidrič je takrat pisal, da NOO ne smejo biti birokratska oblast, temveč morajo delovati v najtesnejšem sodelovanju s prebivalstvom. 16. 6. 1942 je IOOF razpravljal o poverjeništvih, prvih ukrepah za ureditev sodstva in za ureditev preskrbe. Čez 5 dni je IOOF razpravljal o skladnosti revolucionarnosti in demokracije, tako da se v »osvobodilnem postopku strneta proces demokracije in socializacije v enega samega, ki bo imel v naših okoliščinah izvirno obliko...«. Na seji 27. junija je IOOF razpravljal o ločitvi političnih od oblastnih in upravnih organov, o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta (NOS), ki pa ga je Kardelj kritiziral. NOS je imel poverjenike za splošno upravo, finance, sodstvo, prosveto, propagando, kmetijstvo, prehrano in zvezo z jugoslovanskimi narodi, en član pa je zastopal narodnoosvobodilno vojsko. Poverjeniki so postali člani IOOF in dva člana vrhovnega plenuma OF. NOS je bil začasna vlada, odvisna od zbora odposlancev NOO — parlamenta, katerega odposlanca (po enega) naj bi v enem mesecu izvolili NOO in partizanske čete. Prvega odposlanca so izvolili 8. julija v Mozlju. Odposlanca so izvolili tudi v drugih krajih in pripravljali sklic zbora, ki naj bi bil v novomeškem okrožju. Kidrič je pozival h kritični obravnavi razmer, kritiki napak in k njihovi odpravi.

Ferenc podrobno opiše tudi vprašanje prehrane in financ v gospodarsko slabše razviti Notranjski in Dolenjski, kjer se je večina prebivalstva preživljala z ekstenzivnim kmetijstvom. Hrano je moral uvoziti okupator iz Italije, Hrvaške in Gorenjske. Živež so prodajali na živilske nakaznice, ki so jih slovenski uradniki razdelili več, kot bi jih smeli in ponarejali evidenco prebivalstva. Tudi po nastanku osvobojenega ozemlja je ostalo največ upravičencev do nakaznic v krajih, kjer so bile italijanske posadke in je bil dolžan okupator preskrbovati prebivalstvo. Po nastanku osvobojenega ozemlja so se morala posamezna okrožja sama preskrbovati, zato so NOO oziroma terenski odbori OF zaloge popisali in skrbeli za pravičnost razdelitev, pa tudi za čimboljši pridelek in prirejo živine. Za utajo živeža so bile določene stroge kazni in zaplembe. Kidrič je ocenil, da je preskrba slaba, da gre za zapravljanje narodnih dobrin in da je treba bolj

štediti. Pobude za izboljšanje naj dajo tudi trgovci. Kritiziral je: »Nekatere naše čete se sedaj, ko so na oblasti, hranijo kot nekdanja gospoda... Motorna vozila se uporabljajo tudi za najkrajša pota in po najslabših poteh. Nas vse, vojsko in prebivalstvo, pa čakajo še težki časi, morda celo pomanjkanje. Zato se pravi, kopati samemu sebi jamo, če se živino in zaloge živil razsipavajo preko potreb...« (str. 295). Osvobojeno ozemlje je bilo vezano na lastne prekrbovalne vire. Vse javne in premične vrednosti so morale biti na voljo organom oblasti za krepitev osvobodilnega boja. NOS je prepovedal izvoz življenjskih potrebščin z osvobojenega ozemlja in določil mobilizacijo vseh sredstev za potrebe NOB. Za nakup potrebnega blaga je bilo treba zbrati dovolj denarja in davka od premoženja, pri čemer so upoštevali, kakšno družino mora davkoplačevalec oskrbovati. Cene so bile maksimirane, vendar po okrožjih različne in na splošno višje, kot jih je določil okupator. Najrevnejši so ponekod dobivali živež brezplačno. Hrane je primanjkovalo zlasti beguncem. V rajonu Stari Log so imeli gospodarsko komisijo, preden so začeli z organizacijo terenskih odborov OF. Tudi na Notranjskem so ustanavljali gospodarske odbore. Trgovali so z osvobojenim ozemljem na Hrvatskem. Partizani so na gradu Prežek ustanovili mesarijo in prekajevalnico, usnjarno, ponekod pa tudi sušilnice sadja. Finančno poslovanje ni potekalo tako uspešno. Davek so ponekod plačevali tudi v živilih, v Stični-Struge progresivno od enega do desetih odstotkov čistega dohodka. Občinski odbor Mozelj je odobril izplačilo junijske plače uslužbencem in upokojenecem, drugod pa niso imeli dovolj denarja.

V knjigi Ljudska oblast I najdemo tudi podatke o razlastitvi veleposestnikov okupatorskih narodnosti in domačih izdajalcev. 23. 4. 1942 sta lastnika gradu Klevevž pri Šmarjeti v spremstvu karabinerjev odšla v Nemčijo, partizani pa so zaplenili nekaj živine, čez en mesec pa je prevzel upravo nad imetjem rajonski odbor OF Šmarjeta. Poseben odbor je del razlaščne zemlje razdelil približno 300 upravičencem. Razdelili so tudi graščinsko zemljo gradu Hmeljnik, Čretež, Snežnik in drugod. Gozdov niso razdelili. Zemljo so razdelili revnim kmetom, ki so imeli največ otrok. IOOF je 14. 6. izdal tudi odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev. Gospodarske komisije so zemljo dodeljevale v uporabo revnim Slovincem. Razlaščena je bila tudi posest italijanske družbe Emona, ki so jo izseljeni Kočevarji pooblastili, da proda njihovo posest, ki je obsegala okrog 40 350 ha. Družba je zaupano zemljo dajala v najem, vendar so poslovanje partizani preprečevali. Težko je bilo nato oskrbovati okrog 2000 glav živine; 500 glav so odpeljali partizani v gozdove. Preprečili so tudi sečno lesa. Zanimivi so sklepi NOO Spodnji Log o tem, da je kolektivno delo prostovoljno in traja do konca vojne. V Rajndolu pa je 3. bataljon Savinjskega odreda izdal odlok o ustanovitvi kolhoza, vendar je okrožni odbor OF Stična — Struga odlok razveljavil (str. 333). Kidrič je takrat ocenil: »...današnji tip je osvobodilna vojna, ki se povezuje z elementi demokratične revolucije« (str. 334). Šole so nadaljevale s poukom; učiteljski zbor je izvolil šolskega vodjo. Pomladi 1942 se je tudi na Dolenjskem in Notranjskem Narodna zaščita zelo okrepila, saj je bilo samo v novomeškem okrožju 11 bataljonov. Na Kočevskem je bila Narodna zaščita izključno oboroženi izvršni organ ljudske oblasti. Narodni zaščiti je primanjkovalo orožja. Ponekod je sodbo izrekal NOO pod predsedstvom referenta za sodstvo, drugod pa partizanske enote. Sredi julija pa je bila četam

bataljonov odvzeta pristojnost soditi in kaznovati prebivalstvo s smrtno kaznijo, sodne naloge pa so ostale štabom odredov in grup odredov. Vodstvo je dalo tudi navodila o preiskovalnem postopku in strogo prepovedalo mučenje ter določilo, da o kazni odločajo komandant, politkomisar in obveščevalec odreda. Pomanjkljivost je bila v tem, da v preiskavi in izrekanju obsodbe niso sodelovali organi civilne oblasti. Konec julija je bila pri IOOF imenovana izredna sodna komisija. Štabi partizanskih enot so dali navodila za zaščito prebivalstva pred letalskimi napadi. Ponekod so zgradili barake v gozdovih. Omejili so gibanje prebivalstva na 6 km daleč od doma, za večje razdalje pa so bile potrebne posebne propustnice. S smrtno kaznijo so zagrozili za ovađuštvo, prehode na neosvobojeno ozemlje, za krajo in za prodajo živil Italijanom. IOOF je za kršenje odlokov določil mobilizacijo in pomoč beli gardi v času, ko so ponekod na Dolenjskem in Notranjskem nastale prvine državljanske vojne, povsod drugod je narodnoosvobodilno gibanje do konca obdržalo temeljni značaj narodnoosvobodilne vojne (str. 352).

Dr. Tone Ferenc je v knjigi stvarno in konkretno navedel napake in primere grobega kršenja temeljnih usmeritev in načel narodnoosvobodilnega gibanja, kot so vojvodstvo, sektaštvo, neupravičene usmrtitve in izvršene usmrtitve na krut način. Samopašnost nekaterih partizanskih poveljnikov in aktivistov, ki je bila posledica vrtoglavice zaradi hitrih in lahkih zmag ob umiku italijanskih posadk in lažjega življenja ter privilegijev poveljnikov na osvobojenem ozemlju, so poimenovali vojvodstvo. Sektaštvo pa so imenovali večvrednostni občutek in vzvišen odnos nekaterih partizanov, zlasti komunistov, do pripadnikov drugih skupin v OF, zadrževanje VOS in partizanskih tehnik samo v rokah komunistov, prepričanje, da nekomunisti nasprotujejo odločnemu boju proti beli gardi in pravičnejši družbeni ureditvi. Nekateri komunisti so se bali, da bodo tudi druge skupine ustanovile lastne stranke, s čimer bi namesto enotnega gibanja nastal večstrankarski sistem. Najhujše in za gibanje najškodljivejše so bile neupravičene usmrtitve in usmrtitve na krut način. Belogardisti so v propagandne namene ponarejali partizanske dokumente, da bi grozodejstva prikazali še hujša. Partizanske enote so v svojih poročilih oziroma glasilih nekajkrat navedle število usmrčenih. Štab 3. grupe odredov je konec julija poročal, da so njegove enote v juniju usmrtili 28 ovađuhov, dve vohunki in dva italijanska vohuna (str. 358). V letu 1942 so partizani na osvobojenem in pol-osvobojenem ozemlju usmrtili 13 slovenskih duhovnikov; vseh civilistov pa so usmrtili okrog 300—350, kar je ena tisočinka prebivalstva (str. 359). Ferenc pojasnjuje: »Eden od glavnih vzrokov neupravičenih usmrtitev je bil tudi v napačnem pojmovanju revolucije kot fizičnega iztrebljanja kapitalistov, ne da bi sodelovali z okupatorjem, s čimer pa so odbili prebivalstvo.« Nekateri partizanski funkcionarji so dali usmrtiti ljudi, ne da bi s pomočjo terenskih odborov dovolj utemeljili njihove krivde. Nad takim ravnanjem so se odbori pritoževali, nakar je vodstvo (pozno) ukrepalo. Najhujše zlo je bila usmrtitev nekaterih družin z otroki vred in najmanj dve množični usmrtitvi Ciganov, zlasti na trebanskem območju; Šercerjev bataljon je usmrtil 26 Ciganov, v Beli krajini pa so jih usmrtili 61. Avtor navaja konkretne primere takih pobojev, ki jih navajajo partizanski, pa tudi belogardistični viri in za katere so bili pobudniki prav nekateri komunisti. Poročila govore tudi o mučenju družin pred

usmrтитvijo z namenom, da bi izsilili priznanje. Ivan Maček je v Delu junija 1942 opozarjal na nepravilen odnos nekaterih partizanskih enot do civilnega prebivalstva in do narodne lastnine in sklenil: »Dovolj je tega začetniškega anarhizma in je skrajni čas, da se napravi v tem pogledu red!« (str. 368). Dr. Aleš Bebler in Ivan Maček sta v naredbi št. 4 kot temeljne madeže partizanske vojske navedla krajo in ropanje, čeprav bi morala biti partizanu »ljudska imovina sveta in nedotakljiva«, brezvestno zapravljanje narodnih dobrin, nadlegovanje prebivalstva, surovost in neupravičeno zaplembo predmetov, vojvodstvo, ki sta ga takole označila: »Taki partizanski voditelji se smatrajo za neodvisne vladarčke na ozemlju, ki so ga zasedle čete pod njihovim vodstvom. Posnemajoč srbske belobanditske mihailovičevske »vojvode« gre tak partizanski vojvoda preko sklepov terenskih političnih organizacij, povelja višjih partizanskih instanc zanj niso obvezna, sosedni vojvoda pa mu ni sobojevnik, temveč tekmeč...« (str. 386). Tak vojvoda ne razume, da je delo terenskih političnih organizacij omogočilo tudi nastanek njegove čete. Terjala sta, naj to naredbo preberejo v vseh enotah, kar pa povsod niso storili.

O teh pojavih, ki so bili v popolnem nasprotju z nameni in usmeritvijo narodnoosvobodilnega gibanja in ki so ustvarili vtis, da so partizani ponekod uvedli vojaško diktaturo, so v začetku julija 1942 razpravljali tudi na partijski konferenci na Cinku, z odločnim bojem proti njim, pa je nekaj dni za tem nastopil Edvard Kardelj po svojem prihodu iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje. Glavno poveljstvo je odstavilo komandanta 3. in 5. grupe odredov Marijana Dermastia in Mirka Bračiča, komandanta in politkomisarja Krškega odreda Žana Moreta in Naceta Majcna ter politkomisarja Krimskega odreda Frica Novaka, pa tudi skoraj polovico drugih poveljnikov nižjih partizanskih enot, nekaj pa so jih ustrelili. Zmanjšali so število članov štabov in terjali, da so štabovci odšli iz svojih baz med borbe v čete. Vodstvo NOB je utrdilo sodelovanje partizanskih enot in terenskih aktivistov ter naročilo partizanom, naj bolje prisluhnejo razpoloženju ljudstva. Da bi pokazali širino gibanja, so v brigadi Tonefa Tomšiča ukinili ime proletarska, ter izdali odredbo o partizanskem sodstvu. Edvard Kardelj je že takrat ocenjeval, da je revolucionarni proces porajal »primere junaštva in plemenitosti pa tudi primere razkroja in celo zločinov«, kar velja zlasti za usmrtitev otrok. Ocenjeval je, da ni mogoče čez noč odpraviti »kriminalne navlake, ki so jo pustili za seboj režimi zatiranja...« Zapisal je tudi: »Zlasti pa preprečite požiganje vasi in hiš. Mi ne smemo uporabljati istih metod, kot okupatorji, kajti mi — ko požigamo — požigamo svojo lastno imovino... Izredno pazite na odnos partizanov do ljudstva. Eksemplarično kaznujte vsako nasilje s strani partizanov.« Avtor ocenjuje, da je bila s temi pojavi najobčutljivejša škoda storjena... v tem, da se je del drugače omahljivih ljudi, ki bi po svojem razrednem bistvu moral biti v narodnoosvobodilnem gibanju, vključil v belo gardo.« (str. 385).

S svojo doslednostjo, da je treba ugotoviti in povedati resnico, pa če je ta še tako kruta in morda ruši v nas svetle vzore in prizadene naše vedenje o tem, s kakšnimi ideali, s kakšno vizijo svobodne in pravične družbe in vrednot človečnosti so se ljudje množično vključevali v boj za narodno osvoboditev in demokracijo, zavedajoč se tega, da ta boj tudi od njih terja največje žrtve, neredko tudi življenje, daje avtor delu znanstveno raven. Znanost, ki je pot k res-

nici in ki prav zato pomaga k družbenemu napredku in večji človečnosti, ne more in tudi ne sme zamolčevati slabosti in napak prav nikogar, dolžna pa je prikazati okoliščine, ki so privedle do napak in dati priznanje gibanju, ki je imelo v sebi dovolj moči, da je te napake priznalo, da je to storilo tudi zato, da bi v prihodnosti preprečilo napačno ravnanje in delovanje. Če pa te grobe napake, ki jih moremo samo obžalovati, primerjamo z elementarno močjo slovenskih rodoljubov v njihovem boju za obstoj in osvoboditev, če te napake primerjamo s strahotnim nasiljem okupatorjev, s prizadevnostjo, s kakršno so narodnoosvobodilne sile premagovale strahotne posledice sovražnikove ofenzive, potem jim moremo vendar dati pravo dimenzijo in spoznati, da gre za tragično epizodo v prvem velikem vzponu narodno osvobodilnega boja.

Posebno pozornost posveča avtor veliki italijanski ofenzivi na Notranjskem in Dolenjskem, med katero je okupator zasedel osvobojeno ozemlje, obnovil svoje in ustanovil belogardistične postojanke ter razbil mrežo terenskih organov ljudske oblasti. V tem poglavju spoznamo vrsto doslej neznanih dejstev, ki jih je pisec mogel spoznati iz številnih doslej v slovenskem zgodovinopisju še ne uporabljenih dokumentov. Iz njih izvemo, da je okupator hotel spet obvladati k Italiji priključeno Ljubljansko provinco, čeprav »bi izginili vsi Slovenci« (str. 400). Priprave za ofenzivo so potekale več mesecev, vendar je mogel pripraviti načrt ofenzive šele potem, ko je okreplil 11. armadni korpus z dvema pehotnima divizijama in enotami fašistov, dve diviziji pa je poslal v Slovensko primorje. V knjigi je podrobno opisano oblikovanje načrtov za ofenzivo in priprave nanjo, med katere sodijo tudi zapora meje, preiskave, aretacije, interniranje prebivalstva, streljanje talcev, ustavitve železniškega in avtobusnega prometa in postopna legalizacija slovenskih protipartizanskih oddelkov.

Vojaški ukrepi naj bi potekali zaporedoma v osmih fazah v določenih operativnih območjih, z zaporo in natančnim pregledom slehernega metra gozda in vsake hiše. Ofenzivo naj bi izvajali dve večji manevrski skupini, sprva skupaj, nato pa vsaka na drugem koncu pokrajine. Potekala naj bi od 5. 7. do 12. 9. 1942. Vendar so načrtovalci kmalu spoznali, da bo za postopni pregled vsega ozemlja potreben daljši čas. Priprave na ofenzivo so se zavlekle, čeprav jih je italijanski okupator izvajal v skladu z nemškimi okupatorjem, ki je bil v tem času v ofenzivi na Gorenjskem. Vojaško poveljstvo je pred začetkom ofenzive napovedalo drastične ukrepe za uničenje upornikov, če se takoj ne javijo oblastem, in tudi za pomoč upornikom. Konec junija je italijanska vojska med pregledom 17 075 oseb v Ljubljani aretirala in internirala 2663 ljudi, 2. julija pa pregledala 16 mest in trgov na Dolenjskem in Notranjskem in odpeljala v taborišče 687 moških.

Dr. Tone Ferenc opozarja, da so doslej število za ofenzivo zbranih vojakov precenjevali, ugotavlja, da je bilo 19. julija v Ljubljanski pokrajini 83 bataljonov in divizionov, v 11. armadnem boju pa 61 919 vojakov in oficirjev, z drugimi enotami vred pa okoli 65 000 mož in ne 82 000, kot so sodili doslej (str. 412, 413).

Potek ofenzive je opisan po fazah, in sicer najprej operacije po programu, nato še druge, dodatne. Najprej podrobno predstavi prve tri faze ofenzive na Notranjskem. Partizanske enote so se prebijale na že pregledana območja. Žrtev je bilo več med razhajkanci in tistimi novinci, ki so se sami predali italijanski

vojski. Vodstvo NOB je nekaj časa nihalo med odločitvijo, ali bi vse enote južno od Krima in Mokrcia zbrali v večjo bojno enoto in z njo prebili sovražnikov val, ki se je pomikal proti vzhodu, ali pa naj se manjše enote prebijejo posamič v zaledje italijanske vojske, za kar so se odločili. Nekateri štabi so ostali v skritih krajih ves čas ofenzive. Počasnost premikov italijanske vojske je partizanom omogočala izmikanje in manevriranje. General Roatta je zadnjega dne julija v Gorici poročal Mussoliniju, da je »prebivalstvo v celoti za upornike« (str. 424). Duce je ocenil, da je treba upor zatreti z ognjem in mečem in sprejeti ponudbo katoliških krogov za sodelovanje pri zadušitvi upora. Pred ofenzivo na Kočevski Rog je uspelo Italijanom preslepiti partizansko poveljstvo češ, da italijanska vojska odhaja na Hrvaško. Avtor tudi ugotavlja, da glavno poveljstvo partizanskih enot nikoli ni nameravalo poslati s slovenskega ozemlja. S Kočevskega Roga so sprva nameravali prodreti čez Krko, nato pa so se odločili, da se bodo branili v kraškem svetu, saj so sovražnika še vedno podcenjevali. Šele ob neposrednem italijanskem vdoru na Rog 14. 8. se je skušalo vodstvo prebiti proti severu, vendar je ponoči padlo v zasedo pri Faberjevem križu in se razbilo v dve skupini. Avtor pokaže tudi pomen ustanovitve in dejavnost namestništva glavnega poveljstva. Sovražnik je takrat že moral del svojih sil odpoklicati drugam, del pa pustiti na pregledanem ozemlju, zato je imel za vsako naslednjo fazo manj sil. Do konca šeste faze je večina enot izvajala ofenzivo po Robottijevem programu z dne 26. 6. 1942, nato pa so začele načrt prilagajati razmeram, saj je nepričakovano prišla na slovensko ozemlje 4. hrvatska kordunska brigada, ki je pri Kvasici zadala hud poraz italijanski koloni, ki je izgubila 114 vojakov. 1. oktobra je dal Robotti povelje, za 9. fazo ofenzive, vendar so spet nastale spremembe tudi spričo novih partizanskih napadov pri Lešnici, kjer je padlo 29 italijanskih vojakov, 66 pa je bilo ranjenih.

Dr. Tone Ferenc je ugotovil, da je bila 9. faza ofenzive izvedena, in opisal akcije. 11. faza je potekala od 29. oktobra na Žumberku in Gorjancih; v njej je sodelovalo 25 bataljonov in 4 topniški divizioni. Od 8. do 10. novembra je sledila ofenziva »Post Gorjanci«, ki pa tudi ni bila uspešna. Med ofenzivo, ki je potekala 112 dni, je italijanski okupator sicer zasedel osvobojeno ozemlje, ni mu pa uspelo uničiti partizanskih enot, pač pa so bile prav takrat ustanovljene nove partizanske brigade. Med ofenzivo so italijanska letala odvrгла 29 911 bomb. Okupator je obnovil svoje postojanke in od posadk zahteval patroljirane okolice. Decembra 1942 so bile sovražnikove postojanke v 145 krajih, med njimi je bilo takrat že 63 belogardističnih postojank (med 167 postojankami) to je okoli 20 manj, kot pred začetkom izvajanja defenzivnega načrta Primavera.

Grazioli ni povsem uspel obnoviti civilne uprave. Policijski oddelki so ostali do februarja 1943 pod poveljstvom 11. armadnega korpusa. Namesto občinskih uprav je visoki komisar imenoval občinske komisarje.

Posledice ofenzive so bile hude. Oropane in požgane so bile številne vasi, številni Slovenci ustreljeni in še več jih je bilo odvedenih v internacijo. Robotijevi podatki o izgubah osvobodilnih sil »ki jih je zaokrožil na 7000 upornikov« — so po Ferencovi oceni znatno pretirani; bolj stvaren se mu zdi podatek o 847 ujetih in ustreljenih partizanih in civilistih (str. 504). Hude žrtve je utrpela Narodna zaščita. Poveljstvo 11. armadnega zbora je ugotovilo, da je v ofenzivi

padlo 231 italijanskih vojakov, kar potrjuje mnenje, da so bile v drugem delu ofenzive izgube okupatorja večje kot izgube partizanov. Kljub temu dejstvu, vodstvo NOB ni bilo zadovoljno s poveljniki slovenskih partizanov, zato je komandanta Franca Leskoška in Aleša Beblerja 1. 10. 1942 zamenjalo z Ivanom Mačkom in Jakom Avšičem.

Bolj kot partizanske enote je ofenziva prizadela prebivalstvo, ocenjuje avtor. Oropane in požgane so bile številne vasi, v koncentracijska taborišča je bilo poslano okoli 25 000 Slovencev. Po vaseh so ustrelili mnogo moških, samo pri Gorenjem Igu so v skupnem grobu našli 64 trupel. Pobiti rodoljubi so bili večinoma aktivisti OF, to je člani terenskih odborov OF in NOO. Mreža terenskih odborov je bila razbita.

Avtor ugotavlja, da še vedno ni povsem ugotovljeno, kako so italijanska poveljstva sprejela predloge o oborožitvi domačinov za boj proti osvobodilnim silam. Roatta je to Robottiju svetoval 8. 6. 1942. Že 15. julija je okupator izročil orožje skupini belogardistov pri Št. Joštu nad Vrhniko, 16. dni nato pa v Begunjah pri Cerknici. Belogardistične posadke so nastajale v zaporedju, kot je potekala italijanska ofenziva. Najhitreje so postojanke vaških straž nastajale tam, kjer so bila središča osvobojenega ozemlja, redkeje pa v tistih krajih, ki niso bili povsem osvobojeni (Bela krajina). Vzroke za to bo treba še ugotoviti, pravi avtor. 12. 9. 1942 je tudi škof Gregorij Rožman predlagal Robottiju ustanovitev vojaških straž »zoper prevratniške elemente«, v Ljubljani pa naj bi ustanovili iz domačinov tajno policijsko enoto. 28. 8. 1942 je izdal general Roatta navodila za ustanovitev Prostovoljne protikomunistične milice. Vključevanje Slovencev naj bi bilo postopno od ovađustva prek manjše druge pomoči, pa do služenja v oboroženih formacijah. S tem je hotel okupator domačine postopno pritegniti v narodno izdajstvo, jih vezati nase in preprečiti vdajo partizanom. Italijansko vojno in notranje ministrstvo je šele 1. 2. 1942 dalo soglasje za ustanovitev Prostovoljne protikomunistične milice. V knjigi Ljudska oblast I. del je pisec kot posebno poglavje namenil Kidričevi oceni osvobojenega ozemlja in velike italijanske ofenzive.

V IV. poglavju avtor predstavi odnos Slovencev do Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije — AVNOJ. Privrženost narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji gradi na dejstvu, da OF in KPS nista priznali razkosanja Jugoslavije in da sta program narodnoosvobodilnega gibanja povezovali z združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji. Program OF je temeljil na zahtevi, da bo slovenski narod o svoji usodi, notranji ureditvi in zunanjih odnosih odločal sam in da noče obnoviti nedemokratične Jugoslavije, v kateri narodi niso bili enakopravni. Sprva se je narodna enotnost kazala predvsem v skupnem boju in narodnoosvobodilni vojski. Na Titovo sporočilo, da name ravajo v Jugoslaviji ustanoviti Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, kot nekakšno vlado, je izvršni komite Kominterne svetoval, naj komite ne bo vlada, marveč politični organ NOB. Tito je pozval Slovence, naj v Narodnoosvobodilni svet določijo najmanj 6 članov, predvsem vidnih političnih delavcev, kot je npr. E. Kocbek, od komunistov naj bosta samo dva. Vabilo za zasedanje v Bihaću je prišlo prepozno, zato tam slovenskih zastopnikov ni bilo. AVNOJ je na svojem prvem zasedanju sklenil utrjevati enotnost osvobodilnih sil. Njegov izvršni odbor je s sedmimi odseki opravljal naloge vrhovnega upravnega organa

vsaj za osvobojeno ozemlje. Sestavil je osnutek odloka o krajevnih organih ljudske oblasti in o posojilu narodne osvoboditve. Josip Broz in Ivan Ribar sta 8. 2. 1943 v imenu vrhovnega štaba in AVNOJ razglasila cilje NOB (narodna osvoboditev, demokracija, nedotakljivost zasebne lastnine, enakopravnost, nikakršnih radikalnih sprememb družbenega življenja, razen zamenjave reakcionarnih občinskih uprav in orožnikov). Sovražnikovi ofenzivi sta nato onemogočili delo izvršnega odbora AVNOJ.

Usmeritev AVNOJ se je povsem ujemala s hotenji IOOF, ki je izvirnost slovenskega osvobodilnega gibanja navezoval na splošne elemente boja proti fašizmu in tuji zasedbi. AVNOJ so označili, kot organ borbe in oblasti. Združena Slovenija bo vstopila v Jugoslavijo z vsemi tistimi pravicami, »ki ji bodo omogočale, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam«. (str. 551).

V AVNOJ je bil imenovan celotni IO OF, v njegov izvršni odbor pa sta odšla Edvard Kocbek in dr. Jože Rus (namesto njiju pa sta bila v IO OF kooptirana dr. Marijan Breclj in Zoran Polič, ki pa sta ostala v IO OF tudi potem, ko sta se Kocbek in Rus vrnila, ker nista mogla zaradi sovražnikove ofenzive priti v izvršni odbor AVNOJ). V letu 1943 so vsi člani IOOF postali člani AVNOJ. 14. 1. 1943 so za predsednika IOOF izbrali Jožeta Vidmarja, za sekretarja pa Borisa Kidriča. V izvršni odbor AVNOJ pa so sprejeli Edvarda Kardelja, Edvarda Kocbeka in dr. Jožeta Rusa. Avtor poudarja, da je delovalo slovensko vodstvo dokaj samostojno brez konkretnih navodil vodstva narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije in je brez tujih vzorov in šablon iskalo slovenskim razmeram najustreznejše oblike osvobodilnega delovanja in boja.

V V. poglavju avtor predstavi razvoj organov ljudske oblasti od jeseni 1942 do jeseni 1943. Po ofenzivi na Kočevskem Rogu pri spopadu v Laščah je ena skupina vodstva odšla proti Podlipoglavu pri Ljubljani, druga pa se je vrnila na Rog. Novo poveljstvo partizanske vojske je začelo s štirimesečno ofenzivo, ki se je začela z uničenjem italijansko belogardistične postojanke na Suhorju, končala pa z zmago v Jelenovem žlebu. Avtor v procesu premagovanja posledic sovražnikove ofenzive in utrjevanja enotnosti OF prikaže V. zasedanje Vrhovnega plenuma OF in konferenco Delavske enotnosti v Ljubljani. Vrhovni plenum je ugotovil, da so ostale tudi v najusodnejšem času vse skupine v OF in da zato predstavlja OF edino resnično oblast na Slovenskem. Okupatorju ni uspelo zanetiti državljanske vojne. Konferenca Delavske enotnosti je ugotovila, da je v usodnem času za slovenski narod prevzelo delavstvo vodilno vlogo v boju za osvoboditev slovenskega naroda in da je dolžno zbrati okoli sebe vse ustvarjalne sile.

Ko je bil IOOF v Dolomitih, je imelo njegovo poverjenišvo za Dolenjsko nalogo »vzpostaviti okrožne, podokrožne in rajonske odbore OF in preiti — kjer je to le mogoče — od zaupniškega sistema znova na sistem terenskih odborov...« (str. 576). Zaradi številnih okupatorjevih posadk so mogli terenski odbori OF samo ponekod izvajati tudi oblastne naloge.

Na osvobojenem ozemlju se je v vrstah OF porajalo nesoglasje, zlasti med komunisti in krščanskimi socialisti. Na partijski konferenci na Cinku je Boris Kidrič očital, da so krščanski socialisti omahljivi v nastopih proti beli gardi, da imajo težnjo po lastni stranki in proti prevladujočemu vplivu komunistov ter si prizadevajo, da bi spravili čimveč svojih aktivistov iz Ljubljane na osvo-

bojeno ozemlje. Edvard Kocbek pa je očital komunistom, da hočejo imeti avtomatično privilegije in navedel, da so spori tudi glede pridobivanja krščanskih množic za novo ureditev. Ofenziva je nesoglasja začasno pomirila, kmalu nato pa je Kardelj spet očital krščanskim socialistom, da nekateri nastopajo sovražno proti KPS, da zapostavljajo interese skupnega boja, uveljavljajo svoje skupinske interese, ki kažejo hotenje po ustanovitvi samostojne stranke. Nesoglasje med predstavniki posameznih skupin so se povečala, ker načelnik vrhovnega štaba NOV POJ Arsa Jovanovič ni upošteval slovenskih posebnosti in širine OF ter je začel uvajati znake srpa in kladi. Vodilne komuniste je skrbelo, da krščanski socialisti ne bodo šli z njim v etapo revolucionarnih družbenih sprememb. Spodbudo za ureditev položaja krščanskih socialistov v OF je po Ferencjevi sodbi dala njihova okrožnica št. 6, ki govori o tem, da si bodo krščanski socialisti prizadevali, da postane OF po osvoboditvi enotna politična organizacija. Okrožnica govori o tem, da ima skupina svoje vodstvo z izvršnim odborom in svoje aktiviste. Krščanskim socialistom so komunisti zamerili očitke, da ne znajo voditi kmečke politike. V vojski in na terenu so začeli krščanski socialisti popisovati svoje pripadnike, se z njimi posebej sestajati in jim deliti značke krščanskih socialistov. Po številnih razjasnjevanjih med predstavniki skupin so pripravili najprej osnutek izjave, 28. 2. 1943 pa so sprejeli t. i. dolomitsko izjavo. Z njo so ustanovne skupine priznale KP Slovenije vodilno vlogo v slovenskem osvobodilnem gibanju in to, da je vsak njen član avtomatično aktivist OF. Druge skupine pa so se odrekle organiziranju samostojnih strank ali političnih organizacij. Avtor opozarja na primer, da krščanski socialisti v Bušnji vasi pri Suhorju niso hoteli sprejeti dolomitske izjave, češ, da skupine v OF nimajo enakopravnega položaja. Podrobno avtor tudi predstavi potek zbora aktivistov na Pugledu, kjer je E. Kardelj pojasnjeval, da je jugoslovanska revolucija izvirna, nova varianta družbene revolucije in da se oktobrska revolucija nikoli ne bo ponovila. Pisec opozarja na okrepitev narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem in Štajerskem v času, ko je spomladi 1943 fašizem potisnjen v defenzivo. V Ljubljanski pokrajini je bilo to gibanje ugodnejše v belokranjskem in kočevskem okrožju, kjer je bilo le malo belogardističnih postojank, IO OF je združil majhna okrožja v 8 velikih okrožij z rajoni v velikosti občin in delo na terenu usmerjal s tam legalno živečimi ljudmi in 77 aktivisti OF, druge pa je porazdelil po brigadah. Med aktivisti so prevladovali komunisti, izobraženci in obrtniki. Njihova naloga je bila razviti odbore OF znova v organe oblasti, od svetovanja, izdajanja posamičnih odlokov, pa do organiziranja celotnega javnega življenja. Kidrič je takrat kritiziral sistem organizacije v Ljubljani, češ, da se je izrodila v nekakšno federacijo Narodne zaščite, Delavske enotnosti, Slovenske protifašistične ženske zveze in Zveze slovenske mladine, na terenu pa je ohranila samo odbore funkcionarjev. Kardelj je pisal, da so se na Hrvaškem uveljavile množične oblike dela, čeprav tam vodi samo KPH. Pokazala pa se je pomanjkljivost v tem, da NOO niso bili politično predstavništvo. Marsikje pa so se tudi na Slovenskem ljudje vsebolj obračali na odbore OF, zlasti kjer so bili v njih ugledni in sposobni ljudje, ki so znali opravljati politične in oblastne naloge hkrati. Po dobrih izkušnjah na Hrvaškem je Glavni štab NOV in POS 5. 8. 1943 ustanovil brigadna in odredna sodišča, ki so sodila tudi civilnemu prebivalstvu, dokler niso bila sredi septembra

ustanovljena sodišča pri komandah vojnih področij. Še naprej pa so manjše spore in kazniva dejanja razsojali terenski odbori OF (str. 618).

V knjigi najdemo tudi obilo podatkov o pomenu »petrolejske« železnice in njenem miniranju, pa o tem, da je nemški okupator po uničenju transporta pri Goričiči konec avgusta zasedel železniške proge Zalog—Sežana, Podbrdo—Kanal, Trbiž—Humin.

Člana IOOF Kidrič in Breclj sta dala sredi avgusta navodila za volitve v »zbor svobode« — parlament. Čimbolj se je približevala kapitulacija Italije, več oblastnih nalog so opravljali odbori OF in bolj vestno so ljudje izvajali njihova navodila. Najbolj je oslabela okupatorjeva oblast v Beli krajini, kjer so npr. že julija in avgusta priredili ponavljalne tečaje v treh šolah. Poleti 1943 se je ljudska oblast najbolj uveljavila na gospodarskem področju. Oskrbovanje partizanskih enot je bilo vse zahtevnejše. Rekvizicij so se ljudje bali, zato je bilo določeno, da jih smejo odobriti samo štabi brigad in odredov po podatkih odborov OF ob navzočnosti lastnika in dveh sovaščanov kot prič. Da bi bilo čimmanj zaplemb, so organizacije okrepile zbiranje materialnih sredstev in denarja. 10. julija 1943 je IO OF ustanovil osrednjo gospodarsko komisijo in dal navodila okrožnim odborom, naj tudi oni ustanovijo gospodarske komisije. Priporočal je, naj pridelke skrijejo in presežke oddajo NOV. Osrednja gospodarska komisija je v navodilih vaškim gospodarskim komisijam naročila popisati živino in odvišne pridelke, preprečiti oddajo okupatorju in zbirati živež, zdravilne rastline in drugo blago za partizansko vojsko. Določila je, da to blago smejo zbirati samo gospodarske komisije, njihova naloga pa je bila, da same poiščejo stik s partizansko enoto, ki jo je treba preskrbovati, in da oskrbujejo tudi civilno prebivalstvo. Na Primorskem so ustanovili gospodarske komisije jeseni 1943, na Štajerskem šele leta 1944. Gospodarske komisije, sestavljene po večini iz dobrih gospodarjev, so sistematično in uspešno delovale. Če v kraju ni bilo gospodarske komisije, je moral terenski odbor OF ob prihodu partizanske enote sklicati zbor vaščanov, ki so se dogovorili o preskrbi enote. Blago je bilo treba plačati z denarjem, boni ali obveznicami. Skrb za plemensko živino in posevke kaže, da je osrednja gospodarska komisija že začela z dolgoročnim gospodarjenjem. Ob italijanski kapitulaciji je predlagala IOOF ustanovitev finančnih industrijskih trgovskih komisij, vendar predlog ni bil sprejet, ker bi zajel samo bogataše. 25. 8. 1943 je komisija objavila obvezen maksimalen cenik. Možnosti za delovanje odborov OF so bile zelo različne. Tako je npr. rajonski odbor OF Črnomelj redno pobiral narodni davek, ki ga je plačevala vsaka hiša, skrbel za obdelavo razlaščene zemlje, pobiral najemnino, preprečeval prodajanje vina okupatorjevim posadkam. V Beli krajini so brigade pomagale pri žetvi. Okrožni odbor OF je zaradi zmanjšanja staleža živine sredi junija prepovedal klanje mladih goved in prašičev in dovolil klanje živine za prodajo mesa samo v rajonskih klavnica. Gospodarski referent rajonske gospodarske komisije je bil vedno politični delavec, drugi člani komisije pa ugledni gospodarji. Ljudje nikoli niso odrekli oddajo živeža za ranjence. Ohranili so se podatki o tem, da se nekateri ljudje niso hoteli ravnati po odlokih in so žito in živino prodajali v kraje, kjer je imel okupator postojanke. Ponekod so zelo strogo nadzorovali obdelovanje dodeljene zemlje. V Beli krajini so pobirali tudi trošarino od prodanega blaga in to v različnih odstotkih, v glav-

nem pa 30 % čistega dohodka. Gospodarske komisije so pojmovali kot tehnične organe ljudske oblasti.

V zadnjem poglavju avtor samo nakaže nekaj vprašanj o delovanju organov ljudske oblasti v drugih slovenskih pokrajinah, kjer je zaradi drugačnih razmer mogla OF delovati le v omejenem obsegu oz. je mreža odborov OF nastala šele kasneje, kar velja zlasti za Koroško in Prekmurje. Avtor ocenjuje, da se je na Gorenjskem konec leta 1941 OF poleg v Ljubljani najbolj razmahnila in je osvobodilno gibanje zajelo vse sloje prebivalstva, o čemer pričajo tudi tihe demonstracije. Med decembrsko vstajo je moral nemški okupator začasno ukiniti 23 postojank in je nastalo zlasti v Poljanski in Selški dolini manjše začasno osvobojeno ozemlje. Odločen nastop okrepljenih okupacijskih sil pa ni dopuščal, da bi mogla OF na tem ozemlju razviti oblastne funkcije. Sledili so ostri okupatorjevi ukrepi, nato pa je sovražnikova ofenziva poleti 1942 preprečila, da bi prva in druga grupa odredov po navodilih osrednjega vodstva mogla vsaj začeti akcijo za osvoboditev. Po hudi ofenzivi v letu 1942 je okupator podelil Gorenjcem nemško državljanstvo pa preklic in začel z mobilizacijo v nemško vojsko. Partizanskim enotam in okrepljenim terenskim organizacijam je uspelo to mobilizacijo preusmeriti v partizansko mobilizacijo. Pred kapitulacijo Italije je delovalo na Gorenjskem že mnogo odborov protifašističnih organizacij, med njimi — kot gorenjska posebnost — tudi narodnoosvobodilni odbor, ki pa niso bili voljeni, marveč sestavljeni iz predstavnikov organizacij narodnoosvobodilnega gibanja in zato politični organi OF.

Tudi na Štajerskem je nemški okupator neprestano trgal mrežo organizacij KPS in OF, tako da še julija 1943 na obsežnih območjih ni bilo odborov OF, pač pa so delovali samo posamezni njeni zaupniki. Šele poleti 1943 so začeli zaupniški sistem zamenjevati z ustanavljanjem odborov OF. Avtor ocenjuje, da je tudi na Primorskem kljub visoki narodni zavesti OF rasla le postopno. Poleti 1942 je okrog 100 terenskih odborov OF oskrbovalo partizanske enote ter propagirajo narodnoosvobodilni boj. Ponekod so pobirali narodni davek in vpi-sovali posojilo svobode. Prihod poverjenika IO OF in CK KPS dr. Aleša Bemberja, ki je imel bogate izkušnje že iz narodnoosvobodilnega delovanja v Ljubljanski pokrajini, je pospešil razmah narodnoosvobodilnih organizacij. Odbori OF so marsikje opravljali tudi nalogo organov ljudske oblasti, predvsem pa so razvili veliko politično dejavnost, ki je ob kapitulaciji Italije omogočila splošno ljudsko vstajo.

Seveda tudi v tem poročilu še zdaleč ni mogoče navesti niti vseh najpomembnejših dogajanj, ki jih navaja to Ferencovo vsebinsko izjemno bogato delo. Poskušal sem opozoriti vsaj na nekatere ugotovitve, posebej še na tiste, ki spodbijajo doslej znane navedbe v zgodovinskih delih. Z navedbo nekaterih dejstev, ki jih delo obširno obravnava, sem hotel opozoriti na izvirnost narodnoosvobodilnega gibanja in graditve ljudske oblasti na Slovenskem. Morda bo kdo presodil, da je v delu razen prikaza razvoja ljudske oblasti tudi mnogo opisov drugih plati NOB, toda pisec ima prav, ko sodi, da je bil nastanek, razvoj delovanje in nehanje posameznih organov ljudske oblasti še kako odvisen od razvoja partizanskih enot in njihovega boja za osvobojeno ozemlje, pa tudi od moči in delovanja okupatorjevih oboroženih oddelkov. Z gotovostjo je mogoče reči, da bi brez OF, kot narodnoosvobodilnega gibanja in enotne politične organi-

zacije in brez enot narodnoosvobodilne vojske ne mogli nastati in ne delovati organi ljudske oblasti. Najbrž bi še širša obravnava OF le še pripomogla k temu, da bi ljudsko oblast v celoti (torej ne samo njenih organov) mogli globlje dojeti v smislu ljudske samouprave.

Tudi to Ferenčevo delo preveva izjemno natančnost, konkretnost, utemeljenost navedb in ocene, do katerih je prišel avtor na podlagi skrbno preučenih virov po induktivni poti. Številne ponazoritve, zlasti pa zemljevidi, skice in fotografije dajejo živopisnost in verodostojnost delu, ki je zanimivo še posebej zato, ker v veliki meri opisuje neposredno življenje množic in ki se ne izogiba skrbi obravnavi storjenih napak osvobodilnih sil. Zato je tudi knjiga Ljudska oblast I. izjemen prispevek k zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Ivan Križnar

Bibliografija

Franca Buttolo, *Ilegalna Ljubljana v legalnih časnikih*. Odmev akcij odporiškega gibanja na področju mesta Ljubljane v letih 1941—1945 v časnikih *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski dom* in *Slovenski narod* (v nadaljevanju označeni s kraticami: J, S, SD in SN).

Uvod

Vsebinsko izhodišče pričujoče bibliografije je odmev različnih akcij odporiškega gibanja na področju mesta Ljubljane v časnikih, ki so našli v podnaslovu. Izbrani in bibliografsko obdelani so le tisti članki, ki so bili objavljeni kot reakcija na čisto določene odporiške akcije, ki torej niso bili zgolj propagandni, z edinim namenom, da bi zavirali odporiško gibanje.

Bibliografske enote so urejene po kronološkem zaporedju odporiških akcij, saj ureditev po abecednem zaporedju avtorjev ni mogoča, ker je velika večina člankov nepodpisanih, nekaj je podpisanih s psevdonimom, niti eden pa z imenom in priimkom avtorja. Ureditev po abecednem redu naslovov člankov ne bi bila praktična za uporabnike, ki se pri iskanju podatkov največkrat sklicujejo na bolj ali manj določen čas, ime določene ustanove ali kraja dogodka. Zato je kronološko urejeni bibliografiji na koncu dodan register, v katerem so združena osebna, krajevna in pomembnejša stvarna gesla. Pomanjkljivi podatki v časnikih, npr. lastna imena, so dopolnjeni s pomočjo uporabe arhivskih virov v oddelku za matične zadeve pri Skupščini mesta Ljubljana in v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, predvsem pa zgodovinskih ugotovitev v zbornikih Ljubljana v ilegali I—IV (1959—1970) in Junaška Ljubljana I—II (1985), kakor tudi ustreznih zgodovinskih kronik, ki so bile objavljene v Letopisu Muzeja NO (1958) in v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (občasno od I/1960 dalje).

Da ne bi prišlo do morebitnih nesporazumov, so dobesedni naslovi člankov v časnikih tiskani z velikimi črkami, sicer pa je celotno avtoričino besedilo — navedbe virov, kjer je bil članek objavljen, in vse bibliografske opombe — natisnjeno z malimi črkami, z velikimi le tedaj, ko je to v skladu z zahtevami pravopisa.

1941

1. DVOJEZIČNI NAPISI V LJUBLJANI. SN LXXIV/1941 [19. VII.], št. 164. Članek izraža ogorčenje nad »inteligentnimi krogi«, ki se niso »pokorili« odločbi o dvojezičnih napisih.
- 2a. SLOVESEN POKOP ŽRTVE PADLE V IZVRŠEVANJU SLUŽBE [12. VIII], št. 184. O likvidaciji in pokopu policijskega agenta Viktorja Jagodica. SD VI/1941.

2. VIKTOR JAGODIC — ŽRTEV KOMUNIZMA. V NEDELJO GA JE MED IZPOLNJEVANJEM NJEGOVE SLUŽBENE DOLŽNOSTI USTRELIL NEKI ZNANI KOMUNIST. SN LXXIV/1941 [12. VIII.], št. 184.
3. POLICIJSKI AGENT — ŽRTEV KOMUNIZMA. V NEDELJO [10. VIII.] POPOLDNE JE BIL V ŠIŠKI MED IZVRŠEVANJEM SLUŽBENE DOLŽNOSTI USTRELJEN POLICIJSKI AGENT VIKTOR JAGODIC. J XXII/1941 [13. VIII.], št. 189.
- 4^a. LEP POGREB USTRELJENEGA POLICIJSKEGA AGENTA. SD VI/1941 [13. VIII.], št. 185. Pogreb Viktorja Jagodica.
4. ZADNJA POČASTITEV ŽRTVE, PADLE V IZVRŠEVANJU SLUŽBE. EKSC. VISOKI KOMISAR NA POGREBU POLICIJSKEGA AGENTA VIKTORJA JAGODICA. S LXIX/1941 [13. VIII.], št. 189.

1942

5. NOVE ŽRTVE PARTIZANSKEGA NASILJA. SD VII/1942 [31. I.], št. 25. Likvidacija Ivana Novaka iz Šiške, orožniškega poveljnika Janeza Leniča in brivca Franca Rožiča. Franc Brus je bil hudo ranjen.
6. DVE OBSODBI VOJAŠKEGA SODIŠČA V LJUBLJANI. SD VII/1942 [11. II.], št. 34. Obsojena sta bila Milan Sušteršič in Alojzij Žagar.
7. RAZSODBE VOJAŠKEGA SODIŠČA. SD VII/1942 [18. III.], št. 63. Najprej je bil obsojen Franc Jeza, ker je hotel aretirancem, ki so bili zastraženi v splošni bolnici, omogočiti pobeg. Obsojeni so bili tudi: Jožef Rotar, Emanuel Dečman, Slavka Kastelic, Stanislav Štarkelj, Borut Furlan, Dušan Grum, Miloš Lokar, Stefanija Bitenc, Nada Porenta, Karel Bregar in Danilo Bračič.
8. ZLOČINSKI UMOR SLOVENSKEGA KATOLIŠKEGA AKADEMIKA. SD VII/1942 [21. III.], št. 64. Pogreb Franca Župca, organizatorja protikomunističnega gibanja med študentsko mladino.
9. POGREB UBITEGA AKADEMIKA JAROSLAVA KIKLJA. TISOČI SO SPREMILI DO GROBA ŽRTEV ZVERINSKEGA UMORA. SD VII/1942 [23. III.], št. 65. Pogreb justificiranega organizatorja klerofašistične skupine Mladci, Jaroslava Kiklja.
10. SLOVENSKI DUHOVNIK — NOVA NEDOLŽNA ŽRTEV KOMUNISTIČNIH MORILCEV. SD VII/1942 [25. III.], št. 66. Opis likvidacije Huberta Leilerja.
11. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SD VII/1942 [16. V.], št. 111. Obsojena sta bila Ladislav Rakovec in Anton Zdešar.
12. DVE NOVI ŽRTVI KOMUNISTIČNEGA TERORJA. UBITA STA BILA VČERAJ V LJUBLJANI VSEUČILIŠKI PROFESOR DR. EHRlich IN AKADEMIK VIKTOR ROJIC. SD VII/1942 [27. V.], št. 118. Poročilo o justifikaciji obeh narodnih izdajalcev.
13. IVO PERŠUH — TRETJA ŽRTEV KOMUNISTIČNE MORIJE V LJUBLJANI. SD VII/1942 [28. V.], št. 119. Poročilo o justifikaciji.
14. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMADNEGA ZBORA OBJAVLJATA. SD VII/1942 [5. VI.], št. 125. Objava o ustrelitvi šestih talcev zaradi napada na dr. Lamberta Ehrlicha in Viktorja Rojca. Talci niso naštet.
15. OBSODBE PRED LJUBLJANSKIM VOJAŠKIM SODIŠČEM. SD VII/1942 [9. VI.], št. 128. Obsojeni so bili: Drago Mrvar, Mihael Zefran, Marjan Ambrož in Anton Trenta.
16. NOVO ŽALOSTNO DEJANJE KOMUNISTIČNEGA NASILJA. BOMBA VRŽENA PRI BELEM DNEVU V RESTAVRACIJO. SD VII/1942 [11. VI.], št. 130. Poročilo o posledicah eksplozije v restavraciji Colombo Erminia na Gosposvetski cesti. Zaupnica fašistične federacije Ariella Rea je poškodbam podlegla.
17. DVE SMRTNI OBSODBI PRED VOJAŠKIM SODIŠČEM. SD VII/1942 [12. VI.], št. 131. Na smrt sta bila obsojena Jože Novak in Vinko Vdovč.
18. VSE OBSODBE VREDNI KOMUNISTIČNI ZLOČINI. SD VII/1942 [12. VI.], št. 131. Članek o eksploziji v restavraciji Colombo Erminia na Gosposvetski cesti.

19. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMADNEGA ZBORA OBJAVLJATA... SD VII/1942 [15. VI.], št. 153. Objava o ustrelitvi petnajstih talcev zaradi likvidacije fašista Nicola Zita. Talci niso naštet.
20. NAREDBA O ODDAJI PRETISKANEGA ALI PONAREJENEGA DENARJA. SD VII/1942 [23. VI.], št. 140.
21. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMADNEGA ZBORA OBJAVLJATA. SD VII/1942 [23. VI.], št. 165. Objava o ustrelitvi osmih talcev zaradi uboja dveh nemških državljanov v Ljubljani.
22. FRANCE STRAH — NOVA ŽRTEV KOMUNISTIČNE KRVAVE ROKE? SD VII/1942 [30. VI.], št. 145. Članek o justifikaciji.
23. FRANC STRAH — ŽRTEV KOMUNISTIČNEGA STRAHOVANJA. S LXX/1942 [1. VII.], št. 148.
24. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [2. VII.], št. 148. Obsojen je bil Stanislav Bartol.
25. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMADNEGA ZBORA OBJAVLJATA. J XXIII/1942 [24. VII.], št. 167. Objava o ustrelitvi osmih talcev zaradi napada na dva nemška državljana v Ljubljani [15. VII. 1942]. Nemške oblasti so zaradi njiju na okupiranem ozemlju ustrelile deset talcev. Imena talcev niso navedena.
26. MAJDIČ FORTUNAT — NOVA ŽRTEV KOMUNISTIČNIH PARTIZANOV. S LXX/1942 [27. VIII.], št. 96. Poročilo o napadu na F. Majdiča, uradnika na visokem komisariatu, pred Rokodelskim domom.
27. DVE NOVI ŽRTVI KOMUNISTIČNEGA TERORJA. J XXIII/1942 [28. VIII.], št. 196. O napadu na F. Majdiča.
28. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [29. VIII.], št. 197. Obsojen je bil Adolf Jakobel, ker je ubil brigadirja bivše jugoslovanske žandarmerije — Josipa Sušnika.
29. ZADNJE SLOVO OD UMORJENEGA FORTUNATA MAJDIČA. S LXX/1942 [29. VII.], št. 198.
30. UNIČENA SREDIŠČA KOMUNISTIČNE DEJAVNOSTI. SN LXXV/1942 [1. IX.], št. 199. Poročilo o preiskavi v mehanični delavnici Frica Hribernika in o pregledu trgovanja Rudolfa Medveščka, vodja trgovine z orodjem na Bleiweisovi cesti 34. Med preiskavo so bili ustreljeni: Rudolf Medvešček, Fric Hribernik, Josip Kropar, Milan Karpan in Anton Mihelič. Drugi del članka poroča, kako je oddelek Črnih srajc »21. april« odkril delavnico razstreliva, ki je bila skrita v delavnici za harmonike pri Francu Kuclerju na področju Drenovega griča.
31. V SLOVO MAJDIČU FORTUNATU OD KOMUNISTOV UBITEM. S LXX/1942 [8. IX.], št. 206.
32. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [16. IX.], št. 211. Obsojena je bila Tjaša Pustoslemšek, blagajničarka v kinu Matica.
33. KR(ALJEVA) KVESTURA JE PRIJELA MORILCA FINKA ANTONA. MORILEC JE PRIZNAL VEČ UMOROV. Z DEŽELE PRIHAJAJO SE VEDNO POROČILA O KOMUNISTIČNIH ZLOČINSTVIH. SD VII/1942 [22. IX.], št. 215. Propagando poročilo o aretaciji A. Finka.
34. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [23. IX.], št. 217. Obsojena sta bila Ivan Kunaver in Ivan Pozenel.
35. PRIJETI KOMUNISTIČNI TERORISTI. J XXIII/1942 [27. IX.], št. 221. Poročilo o aretaciji Antona Finka, ki je streljal na F. Majdiča, upravnika Rokodelskega doma.
36. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [29. IX.], št. 222. Obsojena sta bila Vinko Smolnikar in Alojzij Mance.
37. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [3. X.], št. 226. Obsojeni sta bili Zorka Okretič in Olga Pratek.
38. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [4. X.], št. 227. Obsojeni so bili: Leon Skapin, Ludvik Blacika, Leopold Železnik, Maks Siarda, Josip Logar in Josip Mihelčič.

39. ČRNE BUKVE KOMUNISTIČNO PARTIZANSKEGA ZLOČINSTVA. S LXX/1942, [4. X.], št. 228. Članek omenja več likvidacij in poudarja, da so bili ubiti: Franc Emmer, Vinko Vrankar, Herbert Leiler, Franc Župec, Jaroslav Kikelj, dr. Lambert Ehrlich, Viktor Rojic, Ivo Peršuh, Fortunat Majdič in Josip Habjan.
40. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMADNEGA ZBORA OBJAVLJATA. J XXIII/1942 [6. X.], št. 228. Zaradi likvidacije Josipa Habjana so ustrelili štiri talce. Talci niso naštet.
41. ODKRITA KOMUNISTIČNA TISKARNA. S LXX/1942 [6. X.], št. 228. Poročilo o zaplembi »komunistične tiskarne« v Jernejevi ulici. Očitno gre za ilegalno tiskarno Tehnika na Jernejevi cesti 47 [zdaj ulica Milana Majcna].
42. ATENTAT NA G. KUKOVIČA. S LXX/1942 [9. X.], št. 232. Sporočilo o justifikaciji izdajalca Kazimirja Kukoviča dne 8. X. 1942.
43. KAZIMIR KUKOVIČ PODLEGEL KOMUNISTIČNIM KROGLAM. S LXX/1942 [10. X.], št. 233.
44. KUKOVIČEVEMU TOVARIŠU J. HABJANU. S LXX/1942 [10. X.], št. 233. Članek je posvečen J. Habjanu, spremljevalcu policijskega komisarja Kukoviča, ki je tudi podlegel ranam.
45. OB UMORU KOMISARJA KUKOVIČA. J XXIII/1942 [11. X.], št. 233.
46. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [11. X.], št. 233. Izvleček iz smrtne obsodbe, ki jo je sodišče izreklo Jožetu Intiharju in Vinku Marinku.
47. SLOVO OD KAZIMIRJA KUKOVIČA. SD VII/1942 [12. X.], št. 232.
48. KAZIMIR KUKOVIČ NA ZADNJI POTI. SN LXXV/1942 [12. X.], št. 233.
49. DR. MARKO NATLAČEN: NOV ZAHREBTNI UMOR KOMUNISTIČNIH ZLOČINCEV. J XXIII/1942 [14. X.], št. 235.
50. DR. MARKO NATLAČEN ZAVRATNO UBIT OD KOMUNISTOV. V TOREK OB DEVETIH JE V DUHOVNIKA PREOBLEČEN KOMUNIST UBIL DR. MARKA NATLAČENA V NJEGOVI LASTNI DELOVNI SOBI. S LXX/1942 [14. X.], št. 236.
51. DR. MARKO NATLAČEN ŽRTEV BREZVESTNIH KOMUNISTIČNIH ZLOČINCEV. UMOR JE VZBUDIL NAJGLOBLJI VTIS IN VELIKO OGORČENJE V VSEJ POŠTENI SLOVENSKI JAVNOSTI, KI SE JE ODLOČILA ZA NEIZPROSEN BOJ PROTI KOMUNIZMU. SD VII/1942 [14. X.], št. 234.
52. DR. MARKO NATLAČEN. VČERAJ ZJUTRAJ JE PADEL KOT ŽRTEV KOMUNISTIČNIH ATENTATORJEV IN TERORISTOV. SN LXX/1942 [14. X.], št. 235.
53. MERA JE POLNA. KDOR KAKORKOLI PODPIRA KOMUNISTE, JE SOKRIV NJIHOVIH ZAHREBTNIH UMOROV IN DRUGIH PODOBNIH ZLOČINOV. J XXIII/1942 [15. X.], št. 236.
54. VISOKI KOMISAR EKSC. EMILIO GRAZIOLI OB KRSTI DR. MARKA NATLAČENA. SN LXXV/1942 [15. X.], št. 236.
55. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [18. X.], št. 239. Poročilo o obsodbi dr. Arnolda Bidovca.
56. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [21. X.], št. 241. Obsodba Frančiške Mlinar in Romana Omahna.
57. SPET NOVA ŽRTEV KOMUNISTIČNEGA NASILJA. NA POLICI JE POD NOŽEM PADEL 22-LETNI GOLI JOŽE. USLUŽBENEC LJUDSKE TISKARNE. SD VII/1942 [22. X.], št. 241.
58. ZGLEDEN FANT ŽRTEV KOMUNISTIČNEGA NASILJA. NA POLICI JE POD NOŽEM PADEL 22-LETNI GOLI JOŽE, USLUŽBENEC V LJUBLJANSKI TISKARNI. S LXX/1942 [23. X.], št. 244.
59. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMIJSKEGA ZBORA OBJAVLJATA. J XXIII/1942 [24. X.], št. 244. Razglas o ustrelitvi štiriindvajsetih talcev zaradi napada članov OF na Kazimirja Kukoviča, Lucijo Vouk in dr. Marka Natlačena.
60. KDOR ZDAJ NE SPREGLEDA, SPREGLEDATI NOČE. MOŽATA BESEDA JUTRA O PRAVIH KOMUNISTIČNIH NAMENIH V SLOVENIJI. SD VII/1942 [24. X.], št. 243. Poziv meščanom naj nehajo podpirati Osvobodilno fronto.
61. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [25. X.], št. 245. Obsodba Radovana Goloba.

62. KOMUNISTIČNI NAMENI V SLOVENIJI. SLXX/1942 [25. X.], št. 246. Zaradi številnih partizanskih akcij v Ljubljani, članek poziva meščane, naj ne ščitijo pripadnikov osvobodilnega gibanja.
63. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [30. X.], št. 249. Poročilo o obsodbi Edvarda Roša, Vladimira Počkaja in Josipa Rontlja.
64. PREIMENOVANJE DVEH ULIC V LJUBLJANI. SD VII/1942 [30. X.], št. 248. Ob dvajsetletnici pohoda na Rim so italijanski okupatorji preimenovali Gosposvetsko cesto v ulico Arielle Rea, ki je bila ubita med napadom pripadnikov odporneškega gibanja na italijansko restavracijo na Gosposvetski cesti. Ulico sv. Cirila in Metoda pa so poimenovali po dr. Marku Natlačenu.
65. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [3. XI.], št. 253. Obsodba Valentina Bokalja.
66. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J. XXIII/1942 [6. XI.], št. 228. Obsodba Richarda Kneza.
67. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV IN USTANOVITEV ZAVODA ZA UPRAVLJANJE IN LIKVIDACIJO TE IMOVINE. SD VII/1942 [10. XI.], št. 257.
68. PROSTAŠKO BLATENJE SPOMINA DR. MARKA NATLAČENA. SLXX/1942 [19. XI.], št. 267. Članek napada očitke Slovenskega poročevalca banu Natlačenu.
69. PARTIZANSKE TOLPE DOŽIVLJAJO PORAZ ZA PORAZOM. MORILEC FORTUNATA MAJDIČA — PRIJET. SLXX/1942 [25. XI.], št. 272. Aretacija Antona Finka.
70. KOMUNISTIČNI VODITELJI BEŽE IZ PARTIZANSKIH ODDELKOV. DR. EHRlich REŠI BORISA KIDRIČA. SLXX/1942 [26. XI.], št. 273. Članek poroča, da je dr. Ehrlich padel v Streliški ulici pred Ljudskim domom po ukazu voditelja OF Borisa Kidriča.
71. IZ SMRTI V ŽIVLJENJE. DANES JE POTEKLO POL LETA OD MUČENIŠKE SMRTI PROF. DR. LAMBERTA EHRlichA. SLXX/1942 [26. XI.], št. 273.
72. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [27. XI.], št. 273. Obsodba Mirka Pleška, Marije Majeršič in Albina Majeršiča.
73. OB OBLETNICI SMRTI FRANCA EMMERJA. SLXX/1942 [3. XII.], št. 279. Spominski članek ob obletnici smrti ing. Franca Emmerja, enega od prvih aktivnih nasprotnikov osvobodilnega gibanja.
74. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [16. XII.], št. 288. Obsodba Alojza Vodnika in Jakoba Požarja.
75. SMRT KOMUNISTIČNEGA TERORISTA. J XXIII/1942 [20. XII.], št. 292. Poročilo o ustrelitvi Slavka Gabrenja.
76. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIII/1942 [24. XII.], št. 295. Obsodba Vladimira Stepišnika.

1943

77. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [3. I.], št. 2. Obsojen je bil Karel Suhi.
78. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [5. I.], št. 3. Na smrt je bil obsojen Franc Kotar, na dosmrtno ječo pa Ludvik Kutnar.
79. LOVRO KU HAR-PREŽIHOV VORANC — UJET. SLXXI/1943 [9. I.], št. 6.
80. PREŽIHOV VORANC-LOVRENC KU HAR, VODILNI SLOVENSKI KOMUNIST IN NEVAREN MEDNARODNI TERORISTIČNI AGENT — PRIJET. SD VII/1943 [9. I.], št. 6. Članek poroča, da so dne 8. I. 1943 v stanovanju na Bleiweisovi cesti prijeli Lovra Kuharja.
81. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXIV/1943 [12. I.], št. 8. Imetje so zaplenili: Fricu Hriberniku, Rudolfu Medveščku, Petru Romavhu in Leopoldini Kos.
82. ZAPLEMBA PREMOŽENJA UPORNIKOV. SLXXI/1943 [12. I.], št. 8. Zaplemba imetja Francu Hriberniku, Rudolfu Medveščku, Petru Romavhu in Leopoldini Kos.
83. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [13. I.], št. 9. Obsojen je bil Josip Kušljan.

84. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [14. I.], št. 10. Na dosmrtno ječo so bili obsojeni: Slavko Skušek, Karel Verdnik, Josip Volčjak, Avguštin Zupančič in Franc Rifelj.
85. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [17. I.], št. 13. Na dosmrtno ječo sta bili obsojeni Justina Branzelj in Alojzija Zalar.
86. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [20. I.], št. 15. Obsodba Ivana Sadarja.
87. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [24. I.], št. 19. Sojenje Stanku Bajuku.
88. NOV KOMUNISTIČNI UMOR OB MEJI LJUBLJANE. VČERAJ SO KOMUNISTI USTRELILI BLIZU ZDRUŽENIH OPEKARN NA POLHOGRAJSKI CESTI ANTONA MARTINJAKA, URADNIKA KMETIJSKE DRUŽBE. SD VIII/1943 [25. I.], št. 19.
89. ZAHREBTNI UMOR ANTONA MARTINJAKA. SLXXI/1943 [26. I.], št. 20.
90. VISOKI KOMISAR ZA LJUBLJANSKO POKRAJINO IN POVELJNIK XI. ARMIJSKEGA ZBORA OBJAVLJATA NA PODLAGI NAREDBE Z DNE 24. APRILA 1942-XX NASLEDNJE: ZJUTRAJ 24. JANUARJA T. L. SO KOMUNISTIČNI RAZBOJNIKI, KI SO OSTALI NEZNANI, PODLO UMORILI 31-LETNEGA ANTONA MARTINJAKA. OB UPORABI NAREDBE Z DNE 24. APRILA T. L. JE BILA ODREJENA USTRELITEV ŠESTIH OSEB, ZANESLJIVO KRIVIH TERORISTIČNEGA IN KOMUNISTIČNEGA DELOVANJA. J XXIV/1943 [29. I.], št. 23. Naslovu sledi daljši članek, v katerem sta opisani akcija pripadnikov osvobodilnega gibanja in reakcije okupatorja.
91. USTRELITEV ŠESTIH KOMUNISTOV ZARADI UMORA A. MARTINJAKA — RESEN OPOMIN ZA PODPORNIKE IN SIMPATIZERJE OF. SD VIII/1943 [29. I.], št. 23.
92. ZAPLEMBA IMOVINE DVEH UPORNIKOV. SN LXXXVI/1943 [1. II.], št. 25. Sporočilo o zaplembi imovine Ivanu Gabrenja, Justini Pasezez in dr. Antonu Zupančiču.
93. ZAPLEMBA IMOVINE DVEH UPORNIKOV. J XXIV/1943 [2. II.], št. 26. Zaplemba imetja Slavka Gabrenja in dr. Antona Zupančiča.
94. ZAPLEMBA IMOVINE SLAVKA GABRENJA. SLXXI/1943 [2. II.], št. 26.
95. ZAPLEMBA IMOVINE DR. ZUPANČIČA ANTONA. SLXXI/1943 [2. II.], št. 26.
96. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [4. II.], št. 27. Na dosmrtno ječo sta bila obsojena Gabrijel Beršnjak in Anton Kovač.
97. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA JEVNIKARJA ANTONA. J XXIV/1943 [6. II.], št. 29.
98. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA JEVNIKARJA ANTONA. SN LXXXVI/1943 [6. II.], št. 29.
99. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [17. II.], št. 38. Na smrt je bil obsojen Janez Lesar, na dosmrtno ječo pa Martin Tepina.
100. DA BO KONEC LAŽNIH VESTI. J XXIV/1943 [18. II.], št. 39. Članek želi zanikati govorice, da namerava okupator v kratkem izvesti množične aretacije.
101. PARTIZANSKI RABELJ ŠULIGOJ PRIJET. ZVER V ČLOVEŠKI PODOBI, KI JE POBIL NAD STO LJUDI. SD VIII/1943 [18. II.], št. 39. Članek ob ustrelitvi Emila Šuligoja.
102. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [19. II.], št. 40. Poročilo o obsodbi Anteja Furliča na dosmrtno ječo.
103. OBLETNICA TRAGIČNE SMRTI AVGUSTA PRAPROTNIKA. SLXXI/1943 [20. II.], št. 41.
104. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [26. II.], št. 46. Na dosmrtno ječo so bili obsojeni Mirko Bračić, Martin Zagorec in Martina Bizal.
105. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [27. II.], št. 47. O obsodbi Josipa Lesarja in Franca Šemrla.
106. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [6. III.], št. 53. Obsodba Ivana Tomasina.
107. KAKO SO KOMUNISTI SPLETLI MREŽE ZA ZAVAJANJE NEDOZORELE MLADINE. MNOGO MLADINE SE JE UJELO IN KRVAVO PLAČALO SVOJO ZABLODO. SD VIII/1943 [13. III.], št. 59. Članek seznanja bralce z delovanjem

- mladine na ljubljanskih šolah, v raznih odborih in službah. Na kraju je objavljeno pismo mladega partizana v februarški številki Mladine, v katerem piše o pionirski organizaciji.
108. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. SLXXI/1943 [16. III.], št. 61. Imetje so zaplenili Ivanu Gorencu, Neži Tomasin in Ivanu Šemerlu.
 109. OBLETNICA DVEH ŽRTEV. SLXXI/1943 [16. III.], št. 61. Članek ob obletnici smrti Jaroslava Kiklja in Franca Župca.
 110. OBLETNICA DVEH KOMUNISTIČNIH UMOROV. J XXIV/1943 [17. III.], št. 62. Ob obletnici Župčeve in Kikljeve smrti.
 111. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [17. III.], št. 62. Obsodba Alojzija Tavčarja.
 112. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV GORENCA IVANA IN ŠEMERLA IVANA. SN LXXXVI/1943 [17. III.], št. 62.
 113. AKADEMIKU JAROSLAVU KIKLJU OB OBLETNICI NJEGOVE MUČENIŠKE SMRTI. SD VIII/1943 [18. III.], št. 63.
 114. PARTIZANSKI RAZBOJNIK OMEJCEV VENCELJ UBIT. SD VIII/1943 [18. III.], št. 63.
 115. PRAVILA ZAVODA ZA UPRAVLJANJE, LIKVIDACIJO IN DODELJEVANJE IMOVINE, ZAPLENJENE UPORNIKOM V LJUBLJANSKI POKRAJINI. J XXIV/1943 [21. III.], št. 65.
 116. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [24. III.], št. 67. Obsojena sta bila Ivan Harmel in Ivan Jelan.
 117. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [25. III.], št. 68. Obsodba Antona Kosanca.
 118. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [27. III.], št. 69. Obsojeni so bili: Janez Marinšek, Zora Klemenc, Rudolf Bukovec in Rudolf Rogelj.
 119. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [28. III.], št. 70. Na dosmrtno ječo so bili obsojeni: Boštjan Sest, Anton Slak in France Petelin. Na smrt sta bila obsojena Lado Kos in Ludvik Godec.
 120. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [31. III.], št. 72. Na dosmrtno ječo so bili obsojeni: Franc Barič, Mirko Lavrič, Ciril Debeljak, Frančiška Vesel, Josip Šubelj in Valentin Porenta.
 121. DR. KANONI OBSOJEN ZARADI PARTIZANSTVA NA 30. LET. ORGANIZIRAL, VODIL IN PODPIRAL JE KOMUNIZEM KOT ŠEF-PRIMARIJ UMOBOLNICE NA STUDENCU. IZGOVARJAL SE JE NA DR. HRIBARJA IN NA LASTNO NEPRIŠTEVNOST. SLXXI/1943 [31. III.], št. 72. Obsodba dr. Janeza Kanonija in omemba dr. Franca Hribarja.
 122. PARTIZAN DR. KANONI OBSOJEN NA 30. LET JEČE. KOT ŠEF UMOBOLNICE NA STUDENCU JE VODIL TUDI PARTIZANSKO GNEZDO IN JE SPRAVLJAL MORILCE V LJUBLJANO IN IZ NJE. SD VIII/1943 [31. III.], št. 72.
 123. HUMANITARNI ZAVOD SO ZLORABLJALI ZA CILJE KOMUNIZMA. PROCES PROTI DR. KANONIJU — TOVARIŠEM JE RAZGALIL ZLOČINSTVO KOMUNISTOV: IZ BOLNIŠKE ZALOGE SO KRADLI MAST, OLJE IN USNJE IN TO PRODAJALI NAPREJ. SLXXI/1943 [1. IV.], št. 73.
 124. VTISI IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXI/1943 [2. IV.], št. 74. Članek poroča, da se dan za dnem vršijo pred vojaškim sodiščem procesi proti obtožencem, ki se morajo zagovarjati za huda dejanja proti obstoječim zakonom in predpisom proti javni varnosti in redu. Navzlic tolikšnim dosedanjim naukom o nesmiselnosti tega početja, poroča članek, je še vedno nekaj »slepih«, ki vsega tega ne vidijo.
 125. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [3. IV.], št. 75. Na dosmrtno ječo so bili obsojeni: Ludvik Berglez, Rudolf Berglez, Josip Zemljak, Kristina Smrekar, Frančiška Smrekar in Josip Kadunc.
 126. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA KONJARJA ANTONA. J XXIV/1943 [4. IV.], št. 76.
 127. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA KONJARJA ANTONA. SLXXI/1943 [4. IV.], št. 76.

128. PODROBNOSTI O ODKRITJU KOMUNISTIČNE TISKARNE. ZALOŽNIK SIL-
VESTER ŠKERL JE TAM VODIL IZDELOVANJE KOMUNISTIČNIH IZKAZ-
NIC, PROPAGANDNE LITERATURE, FALSIFIKATOV ITD. SLXXI/1943 [8.
IV.], št. 79.
129. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA STANKA IVANA PETELINA. SN LXXVI/
1943 [8. IV.], št. 79.
130. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [10. IV.], št. 81. Na dosmrtno ječo
sta bila obsojena Valentin Tomc in Franc Kržič.
131. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA DRAGUTINA TURKA. J XXIV/1943 [10.
IV.], št. 81.
132. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA DRAGA KOŠAKA. J XXIV/1943 [11. IV.],
št. 82.
133. ZAPLEMBA IMOVINE ALOJZIJA ENČERJA. J XXIV/1943 [13. IV.], št. 83.
134. ŠEST MESECEV PO SMRTI DR. MARKA NATLAČENA. SLXXI/1943 [13. IV.],
št. 83.
135. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA PRISTAVCA JAKOBA. SN LXXVI/1943
[13. IV.], št. 83.
136. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA PRISTAVCA JAKOBA. J XXIV/1943 [14.
IV.], št. 84.
137. ZAPLEMBA IMOVINE ŠTIRIH UPORNIKOV. SN LXXVI/1943 [15. IV.], št. 85.
Imetje so zaplenili: Jožetu Grumu, Antonu Petriču, Josipu Rodlju in dr. Andreju
Jenku.
138. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [16. IV.], št. 86. Obsodba Majde
Vrhovnik.
139. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [17. IV.], št. 87. Na dosmrtno ječo
so bili obsojeni: Milan Melik, Frančiška Jevc, Josip Glasič, Anton Boltežar,
Matija Vajda, Franc Žitnik, Ferdinand Javornik, Gvido Javornik, Ana Ferjan
in Andrej Masle.
140. OSREDNJA KOMUNISTIČNA TISKARNA V LJUBLJANI ODKRITA. VELIK
USPEH KR. KVESTURE, KI JE V KNJIGOVEZNICI ZALOŽNIKA ŠKERLA
NAŠLA POPOLNO IN TEHNIČNO MOJSTRSKO UREJENO TISKARNO. SD
XXI/1943 [17. IV.], št. 78.
141. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [21. IV.], št. 90. Na dosmrtno
ječo je bil obsojen Franc Černe.
142. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [23. IV.], št. 92. Obsojen je bil
Anton Mravlje.
143. ZAPLENJENO PREMOŽENJE PARTIZANOV. SLXXI/1943 [1. V.], št. 98. Imetje
so zaplenili: Mihaelu Kaluži, Francu Klešniku, Francu Jerovšku in Ivanu Pon-
gršiču.
144. ZAPLEMBA IMOVINE ŠTIRIH UPORNIKOV. SN LXXVI/1943 [1. V.], št. 98.
Imetje so zaplenili: Mihaelu Kaluži, Francu Klešniku, Francu Javoršku in Ivanu
Pongršiču.
145. ZAPLEMBA IMOVINE TREH UPORNIKOV. SN LXXVI/1943 [3. V.], št. 99.
Zaplemba imetja Josipu Kačarju, Jakobu Končarju in Ignaciju Tauferju.
146. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA PROF. KOCBEKA EDVARDA. SN LXXVI/
1943 [7. V.], št. 103.
147. ZAPLEMBA IMOVINE KOMUNISTA EDVARDA KOCBEKA. SLXXI/1943 [8.
V.], št. 104.
148. RAZPRAVA O TAJNI KOMUNISTIČNI TISKARNI. SD VIII/1943 [10. V.], št. 105.
Poročilo o sodni obravnavi proti dvainšestdesetim obtožencem, tiskarskim de-
lavcem iz tiskarne v Šubičevi ulici.
149. ZADEVA KOMUNISTIČNE TISKARNE PRED SODIŠČEM. VODITELJI LJUB-
LJANSKE KOMUNISTIČNE »ZAŠČITE« OBTOŽENI PREVRATNEGA DELO-
VANJA. VSEGA SKUPAJ SE ZAGOVARJA 62 OBTOŽENCEV. SLXXI/1943
[11. V.], št. 106.
150. DOKUMENTI O VODILNI VLOGI KOMUNIZMA V OSVOBODILNI FRONTI.
VODITELJI VSEH SKUPIN OF PRIZNAVAJO PRVENSTVO IN VODSTVO
KOMUNISTIČNE STRANKE TER SE PODREJAJO NJENIM CILJEM. DODAT-
NO DELO AGENTOV KOMINTERNE V BIVŠIH MLADINSKIH IN DELAVSKIH

- ORGANIZACIJAH. SD VIII/1943 [12. V.], št. 107. Nepodpisani avtor članka podarja, da že sama udeležba na ustanovnem sestanku OF dokazuje, da je OF neposredno nadaljevanje Društva prijateljev Sovjetske zveze.
151. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA PROF. KOCBEKA EDVARDA. J XXIV/1943 [13. V.], št. 108.
153. SODBA V PROCESU PROTI 62 OSEBAM, OBTOŽENIM KOMUNISTIČNEGA DELOVANJA. J XXIV/1943 [15. V.], št. 110. Zaradi obtožbe, da so organizirali OF, Narodno zaščito in vodili »aktivno komunistično propagando«, so bili obsojeni na 30 let zopora: Alojzij Višnar, Stanko Košir, Rudolf Markič, Oskar Mahnič, Karel Lavrenčič, Stanislav Martinšek in Marija Ogrin. Zaradi sodelovanja pri »aktivni komunistični propagandi« so bili obsojeni na 27 let ječe: Ignacij Pogačar, Metod Poglajen, Amalija Kump, Julijana Škradl, Ivan Roter, Jakob Rugar, Franc Jermančič, Hermina Pleško, Rudolf Tobijas, Filip Remškar, Tit Avbelj, Simon Bogme, Anton Pleško, Franc Lukežič in Antonija Oražem. Borisa Kariža je sodišče obsodilo na 30 let zopora zaradi aktivnega propagandnega delovanja v mestu in zaradi tehničnega vodenja tiskarne v Škerlovi knjigovoznici. Na 25 let zopora je bil obsojen Anton Baggia, najemnik in vodja bivše Škerlove knjigovoznice. Na 20 let zopora sta bila obsojena Rozalija Hrovat in Bogomil Fischer, ker sta širila propagandno gradivo. Gabrijel Škerl, lastnik knjigovoznice, je bil obsojen na 19 let zopora. Zaradi razširjanja propagandnega gradiva so bili obsojeni na 11 let zopora: Marija Svetlin, Josip Bučar, Terezija Fabijan, Marija Kovšca in Rozalija Drnikovič. Na 18 let je bil obsojen Nikolaj Stare, na 17 let pa Ivan Detelja. Na 9 let zopora so bili obsojeni: Lenčarič Julka, Ivana Kobal, Marija Markovič, Jože Klemenčič, France Štubelj, Ivan Skuk, France Novak, Jospina Semrajc in Ivan Kralj. Na 8 let in 6 mesecev sta bila obsojena Stanko Pogačar in Mihael Petkovšek. Na 8 let so bili obsojeni: Alojzij Matelič, Ana Vovk, Mila Mihelič, Romana Flajšman, Savo Jakobin in Draga Barlič. Na 5 let in 6 mesecev je sodišče obsodilo Ivka Koširja, Ivana Hribernika, Josipa Bufoljna in Viktorja Furliča. V zvezi s tem procesom je bila izrečena obsodba na 17 let zopora tudi Citi Smodic. Zaradi pomanjkanja dokazov o sodelovanju s tiskarskimi delavci v Zeleni jami so bili oproščeni bratje Albert, Teodor in Vladimir Kolman.
154. OB SOJENI ZARADI KOMUNISTIČNEGA DELOVANJA. SN LXXVI/1943 [15. V.], št. 110. Vojno sodišče oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo je dne 13. maja sodilo osemindesetim obtožencem, obtoženim organiziranja Narodne zaščite, dela v tiskarni in »subverzivne propagande«. Glej bibliografsko enoto št. 153.
155. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA ALOJZIJA MATELIČA. SN LXXVI/1943 [21. V.], št. 115.
156. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA GABRIJELA ŠKERLA. SN LXXVI/1943 [21. V.], št. 115.
157. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA ALOJZIJA MATELIČA. J XXIV/1943 [22. V.], št. 116.
158. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA ANTONA BAGGIE. J. XXIV/1943 [22. V.], št. 116.
159. ZAPLENJENA IMOVINA KOMUNISTOV. S LXXI/1943 [22. V.], št. 116. Sporočilo o zaplembi imovine Antona Baggie, Alojza Mateliča in Gabrijela Škerla.
160. OB OBLETNICI SMRTI PROF. EHR LICH A. S LXXI/1943 [25. V.], št. 118.
161. MISLI, SPOZNANJA IN SKLEPI OB PRVI OBLETNICI UMORA DR. LAMBERTA EHR LICH A. SD VIII/1943 [26. V.], št. 119.
162. POGLED NA GLAVNI PROSTOR. SD VIII/1943 [26. V.], št. 119. Fotografija notranjosti tiskarne Toneta Tomšiča, ki jo je odkrila italijanska policija.
163. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA FR/ANCA/ ČEPELJNIKA. J XXIV/1943 [28. V.], št. 121.
164. ZAPLEMB A IMOVINE UPORNIKA ČEPELJNIKA FRANCETA. S LXXI/1943 [28. V.], št. 21.
165. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [30. V.], št. 123. Na dosmrtno ječo je bila obsojena Štefanija Ogrinc.

166. USTAVITEV DNEVNIKA »JUTRO«. S LXXI/1943 [1. VI.], št. 124. Visoki komisar za Ljubljano je ukazal, naj list Jutro prenehajo tiskati, ker je v št. 114 nepri-
merno spomnil na obletnico smrti Toneta Tomšiča.
167. ODLOK O ZAČASNI USTAVITVI »JUTRA«. SN LXXVI/1943 [1. VI.], št. 124.
V kroniki 114. številke Jutra z dne 20. maja 1943 je list po mnenju ljubljanskih
okupatorskih oblasti neprimerno opozoril na obletnico smrti Toneta Tomšiča.
168. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA FRANCETA ČEPELJNIKA. SN LXXVI/1943
[2. VI.], št. 125.
169. KNJIŽICA O POKOJNEM DR. L/AMBERTU/ EHRlichu. S LXXI/1943 [3. VI.],
št. 126.
170. IZPRED VOJNEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [13. VI.], št. 132. Na dosmrtno ječo
je bil obsojen Franc Sodnikar.
171. VAŽNA RAZSODBA, KI POTRJUJE ZAGOTOVILA VOJAŠKIH OBLASTI, DA
BO OHRANJENO ŽIVLJENJE TISTEMU, KI PRIZNA SVOJO ZMOTO IN SE
PROSTOVOLJNO PRIJAVI. SD VIII/1943 [17. VI.], št. 136. V članku je poročilo
o obsodbi Vinka Anžurja na dosmrtno ječo, namesto na smrt.
172. VAŽNO PONOVO ZAGOTOVILO OBLASTI ČLANOM OBOROŽENIH TOLP.
SN LXXVI/1943 [17. VI.], št. 136. Članek opozarja pripadnike odporniškega gi-
banja, da je vojaško sodišče v Ljubljani s sodbo Vinku Anžurju ponovno doka-
zalo, da je in bo v polni meri izpolnilo obljubo, ki se je glasila: »Jamstvo za
življenje vsem, ki spoznajo, da so zašli na kriva pota in se javijo oblastem.« Opo-
zoro je izrazito propagandne narave. Glej tudi bibliografsko enoto 171.
173. VAŽNO PONOVO ZAGOTOVILO OBLASTI ČLANOM OBOROŽENIH TOLP.
J XXIV/1943 [18. VI.], št. 135. Propagandno okupatorjevo sporočilo o pomilostitvi
Vinka Anžurja, ki ga je vojaško sodišče obsodilo samo na dosmrtno ječo.
174. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [19. VI.], št. 136. Na dosmrtno
ječo so bili obsojeni: Florjan Janša, Franc Groznik in Ivan Grbec.
175. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA VALETA MAKSA. SN LXXVI/1943 [22. VI.],
št. 140.
176. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. SN LXXVI/1943 [25. VI.], št. 142. Sporočilo
o zaplembi imovine Stanetu Koširju, Božidarju Koširju, Ljubomiru Koširju,
Martini Kopač, Vinku Kosu in Mariji Kos.
177. DANES JE NAŠA VARNOSTNA POSPRAVILA . . . , S LXXI/1943 [1. VII.], št. 146.
Članek poroča o delovanju OF v letu 1943; v dodatku je objavljeno pismo Milana
Škerlavaja-Petrača dr. Alešu Beblerju, kakor trdi anonimni avtor članka; vsebina
pisma se nanaša na likvidacije dr. Lamberta Ehrlicha, Viktorja Rojica in Iva
Peršuha.
178. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. S LXXI/1943 [1. VII.], št. 146. Obsodba Vinka
Anžurja na dosmrtno ječo.
179. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. S LXX/1943 [2. VII.], št. 147. Obsodba Antona
Tomažiča na dosmrtno ječo.
180. V SPOMIN DVEMA ŽRTVAMA IZ VRSTE ČASNIKARJEV. S LXXI/1943
[4. VII.], št. 149. Članek ob obletnici smrti Franceta Straha in Jožeta Debeljaka.
181. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. S LXXI/1943 [9. VII.], št. 153. Poročilo o
smrtni obsodbi izrečeni Frančiški Rihar in o obsodbah na dosmrtno ječo, ki so
bile izrečene: Andreju Grudnu, Ivani Tomšič, Maksu Berniku, Petru Stanovniku,
Erni Mrak, Vidi Žibernik, Lojzetu Hočevanju, Josipu Kozamerniku, Antonu Stem-
bergerju, Stanislavu Janežiču in Vincencu Hudniku. Na dosmrtno ječo so bili
obsojeni tudi: Pavel Žibernik, Ivan Škodlar, Viktor Avsenak in Stanislav Bergant.
182. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. S LXXI/1943 [11. VII.], št. 155. Poročilo o
obsodbah na dosmrtno ječo, ki so bile izrečene: Zvonetu Oberstarju, Antonu
Oberstarju in Francu Oberstarju.
183. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA JANEZA HRIBARJA. SN LXXVI/1943
(13. VII.), št. 156.
184. ZAPLEMBA IMOVINE. S LXX/1943 [14. VII.], št. 157. Zaplemba imovine Janezu
Hribarju.
185. SODBE VOJAŠKEGA SODIŠČA. S LXXI/1943 [15. VII.], št. 158. Na dosmrtno
ječo so bili obsojeni: Ivan Kosec, Anton Šimenc, Avgust Stare in Ludvik Smrekar.

186. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. SN LXXVI/1943 [16. VII.], št. 159. Zaplemba imovine Karlu Grabnarju in Franciški Koren.
187. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOM. SLXXI/1943 [17. VII.], št. 160. Zaplemba imovine Franciški Koren.
188. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [17. VII.], št. 160. Na dosmrtno ječo je bil obsojen Matej Novak.
189. PO DESETIH MESECIH NAJDENA PARTIZANSKA ŽRTEV. SLXXI/1943 [17. VII.], št. 160. Članek poroča, da so našli truplo Jožeta Golija, uslužbenca Ljudske tiskarne.
190. KOMUNISTIČNA SLEPILA — KOMUNISTIČNO DELO. MEDTEM, KO KOMUNISTIČNO VODSTVO PROGLAŠA NOV PROGRAM, NAČRTNO NADALJUJE Z UMORI POŠTENEGA LJUDSTVA IN Z UNIČEVANJEM LJUDSKEGA PREMOŽENJA. SD VIII/1943 [17. VII.], št. 160. Propagandni članek kot reakcija na odporiško gibanje.
191. OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [20. VII.], št. 162. Na dosmrtno ječo je bil obsojen Slavko Knipic.
192. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV ANTONA IN JOSIPA VARDJANA. SN LXXVI/1943 [20. VII.], št. 162.
193. SODBE VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [25. VII.], št. 167. Na smrt sta bila obsojena inž. Rado Luznar in Jakob Vrhovec. Na dosmrtno ječo pa so bili obsojeni: Marija Mavsar, Drago Čihak, Olga Gruden, Josipina Počivavšek, Josipina Toman, Anton Toman, Pavla Hvastja, Stanko Kovač, Ivan Škodlar, Viktor Marchiotti in Neža Marolt. Na več let ječe so bili obsojeni: Olga Čihak, Avgust Klopčič, Josip Kodela, Karol Mavser, prof. Milena Mohorič, Teodor Zertus, Janez Mrzlikar, Stanko Pirnat, Ivan Jamnik, Anton Jamnik, Heda Malovrh, France Vrhovec, Marija Setnikar, Marija Veber, Avgusta Klopčič, Ana Pogačnik, Marija Robida, Marija Hafner, Adolf Čampa, Andrej Alič in Marija Mavsar.
194. NANDETU MAJDIČU ZA OBLETNICO SMRTI. SLXXI/1943 [26. VII.], št. 194.
195. SODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [27. VII.], št. 168. Na smrt je bil obsojen Milan Vratič, na dosmrtno ječo pa Mihael Kocmur.
196. SODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SD LXXI/1943 [27. VII.], št. 168. Sporočilo o obsojen Milan Vratič, na dosmrtno ječo pa Mihael Kocmur.
197. SODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [29. VII.], št. 170. Na dosmrtno ječo je bil obsojen Jožef Žgajnar.
198. SODBE VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [30. VII.], št. 171. Na dosmrtno ječo sta bila obsojena Stanko Razvoda in Josip Rihar.
199. SODBE VOJAŠKEGA SODIŠČA PO NAGLEM POSTOPKU. SLXXI/1943 [3. VIII.], št. 174. Poročilo o obsodbah udeležencev demonstracij, ki so jih priredili Ljubljancani 1. VIII. 1943, da bi oblasti izpustile internirance in politične zapor-nike. Obsojeni so bili: Bogomir Čenčur, Josip Molar, Marko Kos, Vladimir Berjavec, Ivan Kočevnar, Mihael Vidmar, Jakob Gabrovec, Vida Perme, Zdenka Tevs, Albina Marinko-Kumar, Neda Blagajne, Ana Podboršek, Ana Cesar, Josipina Namestnik, Marija Jager, Ivana Kraper, Nikolaj Golob, Dušan Paravinja, Blaž Rink, Primož Sedmak, Marija Viselj, Marijan Bravm, Marija Roder in Angela Dolničar.
200. SODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA. SD VII/1943 [3. VIII.], št. 174. Obsodbe demon-strantov, ki so naštetih v bibliografski enoti 199.
201. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. SLXXI/1943 [12. VIII.], št. 182. Ivan Zdešar je bil obsojen na dosmrtno ječo.
202. ZGODBA DEVETINTRIDESETIH IZMED TRIDESET TISOČ MUČENCEV. »KRI MUČENCEV«, KNJIGA O DUHOVNIŠKIH ŽRTVAH OSVOBODILNE FRONTE. SD VIII/1943 [12. VII.], št. 183. Članek poroča, da sta bila med žrtvami iz Ljubljane tudi duhovnika Hubert Leiler in dr. Lambert Ehrlich.
203. ŠE ZADNJA SRAMOTA — SKRUNITEV GROBOV. SLXXI/1943 [7. IX.], št. 204. Članek obtožuje pripadnike odporiškega gibanja za poskus skrunitve groba dr. Antona Korošca.
204. VELIKONJA NARTE: DR. ANTON BRECELJ NA ZADNJI POTI. SLXXI/1943 [26. IX.], št. 218.

205. ALI KOMUNIZEM RES NI TAKŠEN? S LXXI/1943 [26. IX.], št. 218. V članku je omenjena propagandna trditev nasprotnikov odporniškega gibanja, da namepravajo komunisti pobiti 20 000 Ljubljčanov.
206. IZPRED VOJAŠKEGA VOJNEGA SODIŠČA. DR. KANONI, PRIMARIJ UMOBOLNICE NA STUDENCU, OBSOJEN ZARADI PODPIRANJA KOMUNIZMA NA 30 LET. J XXIV/1943 [1. X.], št. 271.
207. DVA DOKUMENTA. S LXX/1943 [9. X.], št. 229. Ponatis članka iz Slovenskega poročevalca z dne 2. oktobra 1943, ki ima naslov »Spominu dr. Antona Breclja«, pod katerim sta podpisana Boris Kidrič in Josip Vidmar, ter članka »DR. ANTONU BRECLJU V SLOVO«, ki ga je napisal Dušan Serbec.
208. SPOMINSKI DAN TISOČEV SLOVENCEV, ŽRTVAMI KOMUNISTIČNIH RABLJEV. OB OBLETNICI SMRTI DR. MARKA NATLAČENA SE NAŠ NAROD SPOMINJA TUDI VSEH TISOČEV ZNANIH IN NEZNANIH SLOVENCEV, KATERE JE POMORILA KOMUNISTIČNA DRHAL. SD VII/1943 [13. X.], št. 250.
209. IZPRED VOJAŠKEGA SODIŠČA. J XXIV/1943 [14. X.], št. 235. Obsodba Dušana Gorkiča.
210. V ZNAMENJU »VLAČUGE«. SD VIII/1943 [14. X.], 231. Članek obsoja Ljubljčanke, ki so se povezoval z vplivnimi Italijani, ko je bilo treba rešiti »kakega velikega komunista«.
211. »PARTIZANI V LJUBLJANI...« S LXXI/1943 [27. X.], št. 244. Opis prvega srečanja med partizani in Ljubljčanami pred Slavijo, 26. oktobra 1943
212. ZAPLEMBA »BAJTE« IN DRUGE IMOVINE INŽ. DUŠANA SERNECA. SD VIII/1943 [28. X.], št. 243.
213. ZAPLEMBA »BAJTE« IN DRUGE IMOVINE INŽ. DUŠANA SERNECA. S LXXI/1943 [29. X.], št. 246.
214. LJUBEZEN DO BLIŽNJEGA JE NAREKOVALA. O VELIKEM DELU IN POMOČI, KI GA JE V ČASU ENEGA LETA NUDILA INTERNIRANECM IN POTREBNIM ŠKOFIJSKA DOBRODELNA PISARNA. SD VIII/1943 [29. X.], št. 244. Med drugim članek poroča, da so »prevratni elementi« v Ljubljani izdali letak, na katerem piše, da so domobranci dobili večino denarja, ki ga je dal Vatikan za interniranje.
215. »VI ZABLJENI GROBOVI, KJER KRIŽ NE KAMEN NE STOJI...« SD VIII/1943 [30. X.], št. 245. Seznam ljudi, ki so izgubili življenje od začetka vojne do 1. novembra 1943. Številni od njih so iz Ljubljane. V članku je poudarjeno, da niso sodelovali v odporniškem gibanju.
216. KOMUNISTIČNA »DOBRODELNOST« IN INTERNIRANCI. OB POROČILU O DELAVNOSTI ŠKOFIJSKE DOBRODELNE PISARNE V LJUBLJANI. S LXXI/1943 [7. XI.], št. 253. Pisec članka, ki je podpisan s psevdonimom Interniranec, obtožuje komuniste, ker so obsodili ravnanje patra Fortunata, ustanovitelja Samopomoči v taborišču Chiesanuova pri Padovi. Očitali so mu, da nima pravice nastopati v imenu slovenskega naroda, ko se pogovarja s svojci taboriščnikov. V nadaljevanju pisec navaja svoje očitke Ljubljčanom, ker so mnogo govorili o komunistični Socialni akciji, čeprav je po mnenju avtorja tega članka samopomoč delovala bolj učinkovito.
217. KOMUNISTIČNI UJETNIKI PRIHAJAJO V LJUBLJANO. S LXXI/1943 [10. XI.], št. 255. Članek poroča o večjem številu na sodbo čakajočih partizanov.
218. ŠE EN ZASLIŠEVALEC: PROF. STEPIŠNIK. S LXXI/1943 [10. XI.], št. 255. Avtor članka poroča, da je bil prof. Stepišnik obsojen zato, ker je sodeloval pri »tatvini« odev v Mestnem domu. Meni, da bi ga moralo sodišče ostreje kaznovati, ker je bilo to kaznivo dejanje politične narave.
219. »EPOPEJA PA TAKA...« S LXXI/1943 [10. XI.], št. 255. Članek poroča o delovanju dr. Aleša Beblerja v prvih letih okupacije. Kriv naj bi bil predvsem zato, ker je kot pomočnik preiskovalnega sodnika na ljubljanskem sodišču pomagal komunistom in sodeloval pri organiziranju likvidacije Avgusta Praprotnika.
220. »EPOPEJA PA TAKA...« S LXXI/1943 [11. XI.], št. 256. Članek o političnem delovanju Josipa Vidmarja pretežno v prvem letu okupacije. Kot dramaturg tedanjega ljubljanskega gledališča naj ne bi smel prejemati plače italijanske

- kraljevske oblasti, ker je bil hkrati predsednik Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.
221. NEMOGOČE! SLXXI/1943 [12. XI.], št. 257. Članek je napisan kot očitek Ljubljčanom, ki so prosili za izpustitev dr. Dušana Serneca, pa tudi zato, ker niso obsojali dr. Borisa Puca, ko so zvedeli, da je preiskovalni sodnik pri sodnih procesih v Črnomlju.
222. GROB SE ZA GROBOM VRSTI. NESKONČNA VRSTA IMEN IZ SEZNAMA ŽRTEV KOMUNISTIČNE REVOLUCIJE. SLXXI/1943 [13. XI.], št. 248. Propagandni članek, reakcija na odporniško gibanje.
223. ROŽMAN GREGORIJ: NAROD JE NA TEM, DA POGINE. LJUDJE SLOVENSKI, STREZNITE SE V TEJ SKRAJNI STISKI! POZIV ŠKOFA DR. ROŽMANA VSEM SLOVENCEM IN SLOVENKAM. SLXXI/1943 [16. XI.], št. 260. Govor škofa Rožmana na žalni svečanosti ob obletnici smrti dr. Marka Natlačena.
224. DVE LJUBLJANI. SLXXI/1943 [17. XI.], št. 201. Medtem, ko neznani pisec članka obsoja večino Ljubljčanov zaradi sodelovanja v osvobodilnem gibanju, šteje med vidne pomočnike OF tudi pripadnike »zlate sredine«, ki proti komunistom ne ukrenejo ničesar.
225. -LM: SLOVENSKA UNIVERZA IN »ZLATA SREDINA«. SLXXI/1943 [19. XI.], št. 263. Poročilo o prekinitvi dela na ljubljanskih fakultetah. Avtor poudarja, da je bilo prav na fakultetah največ pripadnikov »zlate sredine«, ki ni ničesar ukrenila proti komunistom.
226. MORIJA PO NAČRTU. SD VIII/1943 [20. XI.], št. 249. Eden od »skesanih članov« iz samega vodstva OF v Ljubljani, naj bi bil izdal načrt, o skorajšnjem poboju velikega števila Ljubljčanov, ki nočejo sodelovati s komunisti.
227. KOMUNISTI UPROPASTILI ŽELEZNIČARSKÉ DRUŽINE. SLXXI/1943 [23. XI.], št. 266. Številne ljubljanske železničarske družine so pretrpele hude posledice, ker so sodelovale s pripadniki osvobodilnega gibanja.
228. »ODŠLA SEM K STARI MAMI!« SLXXI/1943 [23. XI.], št. 266. Zapis o aretaciji Slave Pengal, ko je hotela oditi v partizane, a so jo prijeli domobranci.
229. HUDA ZLOČINKA V ROKAH PRAVICE. SLXXI/1943 [26. XI.], št. 269. Aretacija Mire Lenardič.
230. CINIZEM, KI MU NI ENAKEGA. SLXXI/1943 [27. XI.], št. 270. Članek obsoja trdko Jeras, ker je v spomin na Miro Lenardič darovala raznim socialnim ustanovam 22 000 lir.
231. DOBER LOV NAŠIH DOMOBRANCEV. KOMUNISTKA S SADISTIČNIMI NAMENI. KOMUNIST, KI JE NA TURJAKU RAZOROŽEVAL DOMOBRANCE, Z DOMOBRANSKO IZKAZNICO. S LXXI/1943 [28. XI.], št. 271. Zapis o mladi partizanki, ki so jo zasliševali v Ljubljani, a ni hotela ničesar izdati. Nepodpisani avtor članka poroča tudi o partizanu, ki je na Turjaku razoroževal domobrance.
232. DR. BOGOMIR MAGAJNA — BRIGADNI ZDRAVNIK. SLXXI/1943 [28. XI.], št. 271. Članek poroča, da je dr. Bogomir Magajna priznal svoje sodelovanje pri skrivanju partizanov v ljubljanski umobolnici na Studencu.
233. MANJ DIJAKOV, DA BO MANJ DIVJAKOV. SLXXI/1943 [28. XI.], št. 271. 17. XI. 1943 so na neki ljubljanski meščanski šoli dijaki izžvižgali profesorja, ki je imel protikomunistično uro.
234. SLOVENSKO GLEDALIŠČE JE POKAZALO POT. SLXXI/1943 [30. XI.], št. 272. Poročilo o izključitvi Danice Ljubič z učiteljišča.
235. ČIŠČENJE NA ŠOLAH SE JE ZAČELO. SLXXI/1943 [30. XI.], št. 272. Šolo so morali zapustiti dijaki klasične gimnazije: Jožef Hojs, Franc Perman, Franc Bitenc, Janez Šerjavec, Vladislav Jagodic in dijaki II. državne gimnazije na Rakovniku: Gabrijel Zablatnik. Dijaka rakovniške gimnazije Anton Hodnik in Rajko Schwarz sta zapustila razred prostovoljno.
236. ČASTNA BESEDA DUŠANA SERNECA. SLXXI/1943 [1. XII.], št. 273. Članek napada inž. Dušana Serneca, zakaj se kljub svoji izjavi [na zaslišanju v Ljubljani jan. 1943], da ne bo več sodeloval v OF in KPS, ni ločil od obeh odporniških političnih organizacij, temveč se jima je takoj po izpustitvi spet pridružil.

237. KDO BO PROTESTIRAL? SLXXI/1943 [1. XII.], št. 273. Neka dijakinja na uršulinski gimnaziji je zapustila razred, ko je med protikomunistično uro predavateljica omenila, da komunisti pobijajo tudi nedolžne otroke.
238. PROSLULI ATENTATOR V ROKAH POLICIJE. VELIK USPEH LJUBLJANSKE POLICIJE, KI JE PRIJELA ZLOGLASNEGA ATENTATORJA IN ŠKERLAVAJEVEGA PAJDAŠA MILANA GOJKOVIČA. SLXXI/1943 [1. XII.], št. 273.
239. PROTIKOMUNISTIČNI PLAZ NA LJUBLJANSKIH ŠOLAH. DIJAKI ENERGIČNO ČISTIJO SVOJE RAZREDE, KLJUB POSREDOVANJU IN ZAVIRANJU Z LEVE IN DESNE. SLXXI/1943 [2. XII.], št. 274. Na Rakovniku so 30. XI. 1943 iz 5. a razreda izključili Borisa Marolta, Jurija Rojca in Franca Škofa. Iz 8. razreda pa so izključili: Staneta Staniča, Adama Vlachyja in Silvota Vlachyja. Naknadno sta bila izključena še Davorin Gole in Igor Ajdič. Iz 6. c razreda klasične gimnazije sta morala zapustiti šolo Janez Jerman in Boris Zupančič.
240. RAZKRIVAJTE KOMUNISTIČNE NAKANE! SLXXI/1943 [2. XII.], št. 274. V Ljubljani ima, piše v članku, že vsaka ulica svojega posebnega »komunističnega zaupnika«, organiziranega v ulični zaščiti, prav tako vsako večje stanovanjsko poslopje ali stanovanjski blok.
241. SKRUNITEV LEPE KRŠČANSKE TRADICIJE. SLXXI/1943 [7. XII.], št. 278. Članek poroča, da je bila prireditev na Miklavžev večer v »nekem« ljubljanskem zdravstvenem domu izvedena na tak način, da je bilo čutiti ostro politično tendenco. Očitno članek napada prireditev v Šlajmarjevem domu.
242. ZAPLEMBA IMOVINE KOMUNISTOV. SLXX/1943 [8. XII.], št. 279. Imetje so zaplenili dr. Milanu Lemežu, dr. Dragu Stepišniku in dr. Maksu Šnuderlu.
243. ORGANIZACIJA »RDEČE POMOČI« NA DELU. V OZADJU PRIZADEVANJA ZA IZPUST KOMUNISTOV TIČI ŠIROKO RAZPREDNA KOMUNISTIČNA ORGANIZACIJA. SLXXI/1943 [8. XII.], št. 279.
244. POGUMNA DEKLETA IN NAMIŠLJENI PREROKI. SLXXI/1943 [11. XII.], št. 281. Članek dopolnjuje Slovenčevo poročilo z dne 7. XII. 1943 o političnem prizvoku miklavževanja v Šlajmarjevem domu.
245. ZAPLEMBA IMOVINE KOMUNISTA. SLXX/1943 [12. XII.], št. 282. Poročilo o zaplembi imovine Francu Svetku.
246. PODLE KOMUNISTIČNE SPLETKE. SLXXI/1943 [15. XII.], št. 284. Poziv Ljubljančanom, naj zaradi navodil komunističnega vodstva odporniškega gibanja ne bojkotirajo ali smešijo različnih beguncev.
247. RAZKRIVAJTE KOMUNISTIČNE NAKANE. SLXXI/1943 [15. XII.], št. 284. Okupator prosi Ljubljančane, naj prijavljajo ljudi, ki po vežah snemajo imenike stanovalcev in ki legitimirajo prebivalce pod pretvezo, da so člani policije.
248. OZADJE SMRTI STROKOVNIČARJA VRANKARJA. SLXXI/1943 [16. XII.], št. 285. Spominski članek ob drugi obletnici smrti Vinka Vrankarja.
249. PREMOŽENJE BOŽIDARJA JAKCA IN NJEGOVIH RODBINSKIH ČLANOV... SLXXI/1943 [17. XII.], št. 286. Poročilo o zaplembi imetja Božidarja Jakca.
250. ZDRAVNIKOV NAŠIH »IMENITNA« DELA. DOLGA VRSTA ZDRAVNIŠKIH IMEN IN NJIHOVIH SRAMOTNIH DEJANJ V SEZNAMU KRVNIKOV SLOV. NARODA. SD VIII/1943 [24. XII.], št. 254. Sramotilni članek o partizanskih zdravnikih.

1944

251. ODPUSTITEV KOMUNISTOV IZ JAVNIH SLUŽB. SLXXII/1944 [1. I.], št. 1. Dolg seznam ljudi, ki so izgubili zaposlitev, med njimi je največ Ljubljančanov.
252. CENTRALNA KOMUNISTIČNA PISARNA ZAPLENJENA. VELIK USPEH LJUBLJANSKE VARNOSTNE SLUŽBE. SKORAJ POLOVICA LJUBLJANE JE NA KOMUNISTIČNEM LIKVIDACIJSKEM SEZNAMU. SLXXI/1944 [5. I.], št. 3. Članek »obvešča javnost« o »najdbi« v Gradišču št. 4, kjer so okupatorske oblasti, kakor poroča članek, uničile center partijske obveščevalne službe in odkrile sezname vseh ljubljanskih »ofarjev«. Kot dodatek članku je objavljena ponarejena okrožnica CK KPJ in CK KPS, v kateri so »navodila« za likvidacijo številnih vidnejših članov Osvobodilne fronte, ki naj ne bi bili »pravi« komunisti.

253. ZAPLENJENA ZASTAVA »LJUBLJANSKE BRIGADE«. SLXXII/1944 [5. I.], št. 3. Sporočilo o zaplembi zastave Ljubljanske brigade, ki jo je okupator razstavil v izložbi Avšičeve trgovine v Prešernovi ulici.
254. HUD UDAREC KOMUNISTIČNI ZAROTI V LJUBLJANI. ODKRIT OSREDNJI ARHIV KOMUNISTIČNE ŠPIJONAŽE. DESETTISOČI LJUBLJANČANOV NA »LIKVIDACIJSKEM SPISKU«. J XXV/1944 [6. I.], št. 4. Dne 2. I. 1944, kakor poroča članek, je varnostna služba policije in domobrancev odkrila skladišče ljubljanskih terenskih organizacij v hiši na vogalu Gradišča in Erjavčeve ceste.
255. ČRNA ZGODBA KOMUNISTIČNO-SAVOJSKEGA OVADUHA. OGABNI ZLOČINI MOHORJA LEONA IN NJEGOVIH TOVARIŠEV, KOMUNISTIČNIH KONFIDENTOV PRI SAVOJSKI KRALJEVI VOJSKI, KI SO OVAJALI NEDOLŽNE SLOVENCE, JIH POŠILJALI V INTERNACIJO IN BILI ZA ZVEZO MED ITALIJSKIM KRALJEVIM POVELJSTVOM TER MED KOMUNISTI. S LXXI/1944 [8. I.], št. 5. Članek je bil napisan ob aretaciji Leona Mohorja, 24. I. 1944, ustrelenega v Begunjah.
256. TUDI VI STE BILI NA KOMUNISTIČNEM SEZNAMU SMRTI. ODKRITJA TER IMENA IZ NEDAVNO ZASAČENEGA KOMUNISTIČNEGA OBVEŠČEVALNEGA SREDIŠČA V LJUBLJANI. SD IX/1944 [8. I.], št. 1. Propagandni članek, ki naj bi odvrnil prebivalce Ljubljane od sodelovanja z odporniškim gibanjem oziroma OF, zaradi »odkritij« v Gradišču.
257. ČLAN PLENUMA OF UJET. MIKUŽEV TOVARIŠ FRANC ŠKERL SE JE SKRIVAL V LJUBLJANI, KJER GA JE IZSLEDILA LJUBLJANSKA POLICIJA IN GA ZAPRLA. SLXXII/1944 [9. I.], št. 6.
258. PRIZORI IZPRED ZAPLENJENE KOMUNIST. ZASTAVE. SLXXII/1944 [9. I.], št. 6. Članek o zaplenjeni zastavi Ljubljanske brigade.
259. ZAPLEMBA IMOVINE KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [9. I.], št. 6. Članek poroča, da je predsednik Pokrajinske uprave v Ljubljani zaplenil imetje dr. Bogdanu Breclju, Viktorju Repiču, dr. Pavlu Lunačku in Ivanu Jermanu.
260. ORGANIZACIJA »RDEČE POMOČI« SE RAZKRIVA. SEZNAM ČLANOV KOMUNISTIČNE STRANKE IN NJENIH SIMPATIZERJEV, KI DOBIVAJO MESEČNO PODORO KOT ODŠKODNINO ZA SVOJE PREPRIČANJE. TU IMA »IDEALIZEM« KOMUNISTOV SVOJE KORENINE. SLXXII/1944 [11. I.], št. 7. Propagandni članek, ki skuša moralno diskvalificirati komuniste.
261. NOVI KOMUNISTIČNI PORAZI. UNIČENA KOMUNISTIČNA KRDELA PRI STRUGAH, POD KRIMOM IN PRI ŽIREH. ČLAN »PLENUMA« OF ARETIRAN V LJUBLJANI. J XXV/1944 [13. I.], št. 9. Poročilo o aretaciji dr. Franceta Škerla dne 4. I. 1944, ko je prišel v Ljubljano z ilegalnim imenom Francesco Šorli.
262. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [14. I.], št. 10. Zaplemba imetja Jožetu Verliču, dr. Martinu Briškemu, dr. Božu Kobetu, Josipu Rusu, dr. Borisu Pucu in Miletu Klopčiču.
263. KOMUNISTIČNA LETOVIŠČA V SODNIH ZAPORIH. TAKO SO SAVOJSKI KARABINERJI IN VOJAKI SODELOVALI S KOMUNISTI V ZAPORIH IN PRAVLJALI REVOLUCIJO. V ZAPORIH SO IMELI PISARNO LJUBLJANSKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE. VLOGA RAVNATELJA ČAMERNIKA. S LXXII/1944 [14. I.], št. 10. Članek poroča o delovanju Toneta Čamernika za OF.
264. IMENA IN DOKUMENTI GOVORE. ŠE NEKAJ PODATKOV IZ OBVEŠČEVALNEGA ARHIVA KOMUNISTIČNE OSVOBODILNE FRONTE. SD IX/1944 [15. I.], št. 2.
265. NEKAJ O TEM, KAKO SO SLOVENSKO GLEDALIŠČE VPREZALI V RDEČI VOZ. SD IX/1944 [15. I.], št. 2. Članek seznanja bralce s pomembno vlogo, ki so jo imeli v gledališki dejavnosti med italijansko okupacijo Josip Vidmar, Pavel Golia, Bojan Stupica in dr. Bratko Kreft.
266. ZACETKI, RAZVOJ IN ORGANIZACIJA RDEČE VOJSKE V SLOVENIJI OD LETA 1941 DO KONCA LETA 1943. SD IX/1944 [15. I.], št. 2. Članek poroča, da je bilo tri mesece po razpadu Jugoslavije v Ljubljani formirano komunistično vojaško poveljstvo in da so začeli vzporedno s komunisti vojaško in politično akcijo tudi krščanski socialisti.

267. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [21. I.], št. 16. Imetje so zaplenili: Jožetu Dolencu, dr. Darku Cerneju, Dragotinu Štembergerju, dr. Ladu Vavpetiču in dr. Stanetu Pavliču.
268. SAVOJSKE CESARSKE JEČE V LJUBLJANI IN DRUGOD — VISOKE ŠOLE IN SREDIŠČA KOMUNIZMA. SD IX/1944 [22. I.], št. 3.
269. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [23. I.], št. 18. Imetje so zaplenili: Josipu Jeranu, Ivanu Petriču in Mariji Petrič.
270. SLOVENSKO DELAVSTVO JE STRLO KOMUNISTIČNI TEROR V TOVARNAH. 5745 TOVARNIŠKIH DELAVCEV JE PODPISALO BOŽIČNO PROTIKOMUNISTIČNO SPOMENICO. IZROČITEV PODPISOV GOSP. PRESIDENTU DIVIZIJSKEMU GENERALU LEONU RUPNIKU. SLXXII/1944 [23. I.], št. 18. Del članka je naperjen proti odporniškemu gibanju med ljubljanskimi tovarniškimi delavci.
271. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKA. J XXV/1944 [30. I.], št. 24. Zaplemba imetja Leona Modica.
272. ZAPLEMBE IMOVINE KOMUNISTA. SLXXII/1944 [1. II.], št. 25. Zaplemba imetja Leona Modica.
273. PROSLULI KOMUNIST PRIJET. SLXXII/1944 [9. II.], št. 31. Aretacija Lovra Rihteršiča v Ljubljani.
274. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [11. II.], št. 33. Zaplemba imetja Antona Kramarja in Ivane Kramar.
275. POD SMRTNO KAZNIJO PREPOVEDANO! KAKŠNA JE TOLIKO HVALISANA »SVOBODA« POD KOMUNISTI. J XXV/1944 [16. II.], št. 37. Odziv Jutra na partizansko odredbo z naslovom Prepoved kretanj [26. I. 1944], v kateri je prebivalcem Notranjske prepovedano odhajati na druga področja, še posebej pa v Ljubljano.
276. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [20. II.], št. 41. Sporočilo o zaplembi imetja dr. Igorju Tavčarju in Radu Simonitiju.
277. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. SLXXII/1944 [20. II.], št. 41. Poročilo o zaplembi imovine dr. Igorja Tavčarja in Rada Simonitija.
278. »LIKVIDACIJE«, NJIHOVA ZGODOVINA IN NJIHOVO MESTO V RAZVOJU KOMUNISTIČNE REVOLUCIJE PRI NAS. PO URADNIH PODATKIH KOMUNISTIČNE OF JE BILO SAMO LETA 1942 POBITIH ČEZ 4500 SLOVENCEV. SD IX/1944 [26. II.], št. 8. Propagandno prirejeno poročilo o odporniškem gibanju do 1942.
279. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [2. III.], št. 50. Zaplemba imetja dr. Marjanu Ahčinu in dr. Milanu Perušku.
280. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [5. III.], št. 53. Imetje so zaplenili: dr. Cirili Maselj, Dragu Vidmarju, Francu Novaku, Evghenu Ravnikarju, dr. Boženi Grossman, Josipu Vidmarju, Nandetu Vidmarju, Feodorju Kovačiču, Darinki Kovačič, Leonu Kovačiču, Heliju Modicu, Alojzu Potokarju, dr. Stanku Peterinu in Bogdani Stritar.
281. ZAPLEMBE PREMOŽENJA KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [5. III.], št. 53. Poročilo o zaplembi imovine: dr. Cirili Maselj, Dragu Vidmarju, Francu Novaku, Evghenu Ravnikarju, dr. Boženi Grossman, Nandetu Vidmarju, Josipu Vidmarju, Feodorju Kovačiču, Darinki Kovačič, Leonu Kovačiču, Heliju Modicu, Alojziju Potokarju, dr. Stanku Peterinu, Bogdani Stritar, Alojziju Valantiču in Mariji Valantič.
282. »RAZREDNI BOJ«. SLXXII/1944 [7. II.], št. 54. Članek poudarja, kako je med ljudmi razširjeno mnenje, da je Ljubljana jedro odporniškega gibanja na Slovenskem.
283. ZAPLEMBE IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [11. III.], št. 59. Sporočilo o zaplembi imetja Hermanu Slamiču, Josipu Gutmanu, Ivanu Rožmancu in Antonu Martinšku.
284. IZKLJUČITEV NEKATERIH KOMUNISTOV IZ ADVOKATSKE ZBORNICE. SLXXII/1944 [12. III.], št. 59. Poročilo o sklepu odvetniške zbornice v Ljubljani, da izključi svoje člane: dr. Marijana Breclja, dr. Darka Černeja, Jerneja Stančeta, dr. Maksa Šnuderla, dr. Ivana Vasiča, dr. Lada Vavpetiča, dr. Borisa Puca, dr. Jožeta Vilfana, dr. Helidorja Modica, dr. Lojzeta Čampo in dr. Iga Grudna.

285. ZAPLENJENO PREMOŽENJE KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [12. III.], št. 59. Sporočilo o zaplembi imetja Hermanu Slamiču, Josipu Gutmanu, Ivanu Rožmancu in Antonu Martišku.
286. POTEK, KO SO GA UMRILI, SO MU SKUŠALI VZETI SE ČAST. OB DRUGI OBLETNICI MUČENIŠKE SMRTI AKADEMIKA JAROSLAVA KIKLJA, KI JE PADEL ZA NAROD IN VERO. SLXXII/1944 [18. III.], št. 64.
287. ZAPLEMBA IMETJA UPORNIKOV. J XXV/1944 [21. III.], št. 80. Razlaščeni so bili: Mihael Slovenec, Maksim Brezar, Ivan Perhaj, Jožef Perhaj, Janez Kovač, Franc Colarič, Marija Colarič, Vladimir Šenk, Janez Eržen, Milenko Dominc, Bogdan Tome in Ljudevit Zupan.
288. ZAPLEMBA IMETJA UPORNIKOV. J XXV/1944 [21. III.], št. 66. Imetje so zaplenili Simonu Danevu in dr. Teodorju Tomišku.
289. KOMUNISTIČNA OF IN LJUBLJANSKA PREHRANA. S LXXII/1944 [27. III.], št. 73. Članek obojga pripadnike OF, da hočejo Ljubljano izstradati in zato ne dovolijo dovoza hrane z Dolenjske.
290. ZAPLENJENO PREMOŽENJE KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [7. IV.], št. 80. Sporočilo o zaplembi premoženja Mihaelu Slovencu, Maksimu Brezarju, Ivanu Perharju, Jožetu Perharju, Janezu Kovaču, Francu Colariču, Mariji Colarič, Vladimirju Šenku, Janezu Erženu, Milenku Domincu, Bogdanu Tometu in Ljudevitu Zupanu.
291. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J. XXV/1944 [16. IV.], št. 87. Poročilo o razlastitvi Milana Košaka, Fani Dolenc in Tezeja Šavrona.
292. ZAPLENJENO PREMOŽENJE KOMUNISTOV. S LXXI/1944 [16. IV.], št. 87. Sporočilo o zaplembi premoženja Milanu Košaku, Fani Dolenc in Tezeju Šavronu.
293. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [20. IV.], št. 90. Imetje so zaplenili ing. Antonu Reichu in Francetu Kuncu.
294. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [28. IV.], št. 97. Imetje so zaplenili Ivanu Janežiču, Mariji Janežič, Albertu Franku in Francu Aničku.
295. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J. XXV/1944 [7. V.], št. 101. Razlaščena sta bila Franc Volkar in Mirko Jančigaj.
296. ZAPLENJENA IMOVINA KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [9. V.], št. 106. Sporočilo o zaplembi imovine Franca Volkarja in Mirka Jančigaja.
297. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [14. V.], št. 111. Razlastili so dr. Rudolfa Kaca, Franca Kisla in Kristino Kisel.
298. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [18. V.], št. 114. Poročilo o zaplembi imovine Ivanu Demšarju, Karlu Kalinu in Anici Kalin.
299. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [18. V.], št. 114. Zaplemba imovine Ivanu Demšarju, Karlu Kalinu in Anici Kalin.
300. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [26. V.], št. 120. Razlastitev inž. Pavla Tepine in Pavle Tepina.
301. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [28. V.], št. 122. Imetje so zaplenili Mariji Lapanje, dr. Ladislavu Klincu in Mirku Lokarju.
302. DVE LETI PO SMRTI DR. EHRLIČA. SLXXII/1944 [28. V.], št. 122. Propagandni članek ob obletnici likvidacije dr. Lampreta Ehrliča.
303. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKOV. J XXV/1944 [2. VI.], št. 125. Imetje so zaplenili inž. Alojzu Dularju, Vojni Jerkovič in Ferdu Drogeniku.
304. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. S LXXII/1944 [2. VI.], št. 125. Poročilo o zaplembi imovine Alojziju Dularju, Vojni Jerkovič in Ferdu Drogeniku.
305. ZAPLEMBA IMOVINE UPORNIKA. J XXV/1944 [13. VI.], št. 133. Zaplemba imetja Antona Tomšiča (prodajalec) in inž. Tomaža Štruklja.
306. rk-: NEKATERIM ZA »PET TIH MINUT«. J. XXV/1944 (14. VI.), št. 134. Članek poziva prebivalce Ljubljane, naj dajejo prispevke za Zimsko pomoč in ne za Osvobodilno fronto.
307. ZAPLEMBA PREMOŽENJA KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [27. VI.], št. 145. Sporočilo o zaplembi premoženja dr. Igu Grudnu in Ludviku Medvedu.
308. ZAPLEMBA PREMOŽENJA KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [29. VI.], št. 147. Sporočilo o zaplembi premoženja Jožetu Koračinu in Francu Leskošku.
309. ZAPLEMBA PREMOŽENJA KOMUNISTOV. S LXXII/1944 [2. VII.], št. 149. Imetje so zaplenili dr. Samu Lovšetju, Francu Soncu in Mariji Sonc.

310. ZAPLENJENO PREMOŽENJE KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [13. VII.], št. 158. Imetje so zaplenili Francu Grmeku.
311. ZAPLENJENO PREMOŽENJE KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [20. VII.], št. 164. Premožnje so zaplenili Janezu Šišku.
312. DOGODKI IN NOVICE DANAŠNJEGA DNE. NOVI GROBOVI. SLXXII/1944 [21. VII.], št. 165. Članek poroča, da so domobranci v gozdu Ključ nad Dobravo našli posmrtno ostanke Pepce Bajda, delavke v ljubljanski tobačni tovarni, ki so jo odpeljali, kot poroča članek, partizani.
313. DUHOVNIK MARIJAN KREMŽAR. S LXXII/1944 [21. VII.], št. 165. Anonimni avtor članka poudarja, da je Marijan Kremžar žrtev ljubljanskih komunistov.
314. ZAPLEMBE PREMOŽENJA KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [27. VII.], št. 170. Sporočilo o razlastitvi Antona Lulika in Ane Ferjančič. Članek je natisnjen tudi v J XXIV/1944 [27. VII.], št. 170.
315. TAKO SO SI MNOŽILI VRSTE. SLXXII/1944 [27. VII.], št. 170. Propagandni članek o srečanju z ljubljanskim aktivistom Lackom dne 9. septembra 1943.
316. RAZGLAS. SLXXII/1944 [17. VIII.], št. 187. Razglas o dražbi zaplenjene drogerije Mirka Jančigaja.
317. ZAPLEMBE PREMOŽENJA. S LXXII/1944 [20. VIII.], št. 190. Imetje so zaplenili Emilu in Lei Smasek, Ivanu Kerncu, Francu in Mariji Kavka.
318. ZOPET SO ENO RDEČO NIT PRETRGALI. SLXXII/1944 [5. IX.], št. 203. Članek poroča, kako so ujeli ljubljansko ilegalno aktivistko Nado.
319. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [14. IX.], št. 210. Imetje so zaplenili Antoniji Kralj, Vekoslavu Mlekužu, Cirilu Hrovatu, Jožetu Cerarju, Ludviku Šeficu in Antonu Cvetu. Članek je objavljen tudi v J XXIV/1944 [14. IX.], št. 210.
320. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [23. IX.], št. 218. Imetje so zaplenili Alojziju Zakrajšku, Savu Vilharju, Ludviku Blažiču, Devu Schweitzerju in Antonu Kovaču.
321. BOJ SLOVENSKE VSEUČILŠKE MLADINE PROTI KOMUNIZMU. SD IX/1944 [23. IX.], št. 38. Članek o dejavnosti pripadnikov in nasprotnikov OF na ljubljanski univerzi.
322. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. S LXXII/1944 [29. IX.], št. 223. Zaplemba imetja Jožetu Šviligoju, Nadi Skerk, Mišu Čopu, Franji Bernot, Ivani Bernot, Mirku Bernotu, Vidi Bernot, Stanku Plešku, Ani Pleško in Anici Pleško.
323. »ZAVEDNI AKTIVISTI OF«. SLXXII/1944 [3. X.], št. 230. Poročilo o aretaciji aktivistk OF Anice Černejeve in Angele Piskrenik. Članek tudi poroča, da sta obe umrli v nemškem koncentracijskem taborišču.
324. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [13. X.], št. 235. Imetje so zaplenili dr. Dragu Marušiču, Justu Čehu in Pavlu Ažmanu. Članek je objavljen tudi v J XXV/1944 [13. X.], št. 235.
325. ŠE ENI SLOVENSKI KRVNIKI IN RDEČI ZDRAVNIKI. SD IX/1944 [14. X.], št. 41. V članku je med drugim omenjena tudi dejavnost številnih ljubljanskih zdravstvenih delavcev, pripadnikov OF.
326. KAKO JE KONČAL MORILEC BANA DR. NATLAČENA. SLXXII/1944 [15. X.], št. 237. Članek poroča o domnevni smrti ilegalca Albina (gre morda za Albina Grajerja).
327. ZAPLEMBE IMOVINE KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [4. XI.], št. 235. Zaplemba imetja dr. Borisu Furlanu, Ani Furlan, Borutu Furlanu, Miroslavu Šercerju, Dušanu Vodebu, Ivanu Varlu, Mariji Deklin, Dragu Percu, Milošu Finku in Leonu Finku.
328. ZAPLENJENA IMOVINA KOMUNISTOV. SLXXII/1944 [7. XI.], št. 255. Zaplemba imovine Žarku Zalokarju in Matevžu Stražarju.
329. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [14. XI.], št. 256. Članek o razlastitvi Konstantina Nachtigala, Josipa Pekolja, dr. Dušana Možine in Milovana Lundra.
330. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [19. XI.], št. 261. Zaplemba imetja dr. Franu Zwitteru in dr. Francu Šturmu.

331. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [1. XII.], št. 276. Imetje so zaplenili: Francu Miheliču, Borisu Arku, Alojzu Piršu, Anteju Jukiču, Francu Romihu in Mari Romih.
332. UPORNIKOM ZAPLENJENA IMOVINA. SLXXII/1944 [16. XII.], št. 288. Zablembo imetja Dominiku Černiču, Alojzu Kobalu, Ivanu Dimniku, Jožetu Dergancu, Stanetu Ostercu, Ernestu Bergantu, Pavlu Borštniku, Vinku Becu, Jožefu Kuharju, Ivanu Leinfellnerju, Jožetu Čadu, Frančiški Strle, Lavoslavu Dolinšku, dr. Antonu Ocvirku, Francu Jezeršku, Mariji Jezeršek, Franji Gomzi, Franji Gomzi ml., Sonji Gomzi, Adolfu Tipliču, dr. Francu Čelesniku, dr. Cirilu Cirmanu, dr. Slavku Prevcu in Jerneju Zupanu.
333. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. SLXXII/1944 [19. XII.], št. 290. Imetje za zaplenili: dr. Božidarju Lavriču, Dušanu Lavriču, Leopoldu Krevsu, Antonu Rutarju, Francu Šporarju in Silvestru Colariču.
334. ZAPLENJENA IMOVINA. SLXXII/1944 [28. XII.], št. 296. Zablembo imetja Faniki Kveder, Vladimirju Satlerju, Alenki Pečjak, Dušanu Moravcu, Francu Nemcu in Milanu Kabaju.

1945

335. ZAPLENJENA IMOVINA UPORNIKOV. JXXVI/1945 [3. I.], št. 1. Imetje so zaplenili: Zoranu Tevžu, Alojzu Lukežiču, Rajku Müllerju, Zdenku Roterju, Henriku Muharju, Vinku Mraku in Jožetu Tomažiču.
336. UČITELJIŠČNIKI V BOJU PROTI KOMUNIZMU. SLXXIII/1945 [11. I.], št. 7.
337. VRHOVNI KOMISAR POMOŠTIL SEDEM NA SMRT OBSOJENIH UPORNIKOV. JXXV/1945 [14. II.], št. 35. Namesto na smrtno kazen so bili obsojeni na 15 let ječe: Tanja Murnik, Ivan Setničar, Rado Sattler, Marko Prepeluh, Matija Koprivec, Ignac Krištof in Ivan Albreht.
338. VRHOVNI KOMISAR POMOŠTIL SEDEM NA SMRT OBSOJENIH. SLXXIII/1945 [14. II.], št. 35. Namesto na smrtno kazen so bili obsojeni na 15 let ječe obsojenci, naštetih v bibliografski enoti 337.

REGISTER

Ahčin dr. Marjan 279	begunci 246
Ajdič Igor 239	Bergant Ernest 332
aktivisti 247, 315, 318, 323	Bergant Stanislav 181
Albin (ilegalec) 326 (morda Albin Grajzer)	Berger Karel 7
Albreht Ivan 337	Berglez Ludvika 125
Alič Andrej 193	Berglez Rudolf 125
Ambrož Marjan 15	Berjavec Vladimir 199
Ančika Franc 294	Bernik Maks 181
Anžur Vinko 171—173, 178	Bernot Branko 322
aretacije 69, 100, 257	Bernot Franja 322
Arko Boris 331	Bernot Ivan 322
Avbelj Tit 153	Bernot Mirko 322
Avsenak Viktor 181	Bernot Vida 322
Ažman Pavla 324	Beršnjak Gabrijel 96
	Bidovec dr. Arnold 55
Baggia Anton 153, 158—159	Bitenc Franc 235
Bajda Pepca 312	Bitenc Leopold 7
Bajuk Stanko 87	Bitenc Štefanija 7
Barič Franc 120	Bizal Albin 104
Barlič Draga 153	Bizal Martina 104
Bartol Stanislav 24	Blacika Ludvik 38
Bebler dr. Aleš 177 219	Blaganje Neda 199
Bec Vinko 332	Blažič Ludvik 320
	Bogme Simon 153

- Bokalj Valentin 65
 Boltežar Anton 139
 Borštnik Pavel 332
 božična protikomunistična spomenica 270
 Bračič Danilo 7
 Bračič Mirko 104
 Branzelj Justina 85
 Bravm Marija 199
 Brecelj dr. Anton 204, 207
 Brecelj dr. Bogdan 259
 Brecelj dr. Marijan 284
 Brezar Maksim 287, 290
 brigade (zaplemba zastave Ljubljanski
 brigadi) 253, 258
 Briški dr. Martin 262
 Brus Franc 5
 Bučar Josip 153
 Bufoljn Josip 153
 Bukovec Rudolf 118

 Cerar Jože 319
 cerkev 10, 110, 223
 Cesar Ana 199
 Cirman dr. Ciril 332
 Colarič Franc 287, 290
 Colarič Marija 287, 290
 Colarič Silvester 333
 Cvet Anton 319

 Čad Jožef 332
 Čamernik Tone (ravnatelj ljubljanskih
 zaporov) 263
 Čampa Adolf 193
 Čampa dr. Lojze 284
 Čeh Justina 324
 Čelesnik dr. Franc 332
 Čenčur Bogomil 199
 Čepeljnik Franc 164, 168
 Černej dr. Darko 267, 284
 Černe Franc 141
 Černej Anica 323
 Černič Dominik 332
 Čihak Drago 193
 Čihak Olga 193
 Čop Mišo 322
 »črne srajce« 30

 Danev Simon 288
 Debeljak Ciril 120
 Debeljak Jože 180
 Dečman Emanuel 7
 delavci [delavske organizacije] 150, 270
 Deklin Marija 327
 demonstracije [1. VIII. 1943] 199
 Demšar Ivan 298—299
 denarstvo 20
 Derganc Jože 332
 Detelja Ivan 153
 Dimnik Ivan 332
 Dolenc Fani 291—292

 Dolenc Jože 267
 Dolinšek Lavoslav 332
 Dolničar Andreja 199
 Dominc Milenko 287, 290
 Drnikovič Rozalija 153
 Drogenik Ferdo 303—304
 Dular inž. Alojz 303—304

 Ehrlich dr. Lambert 12, 14, 39, 20—71,
 160—161, 169, 177, 302
 Emmer Franc 39, 73
 Encer Alojz 133
 Eržen Janez 287, 290

 Fabijan Terezija 153
 Ferjan Ana 139
 Ferjančič Ana 314
 Fink Anton 33, 35, 69
 Fink Leon 327
 Fink Miloš 327
 Bischer Bogomil 153
 Flajšman Roman 153
 Franko Albert 294
 Furič Ante 102
 Furlan Ana 327
 Furlan dr. Boris 327
 Furlan Borut 7, 327
 Furlič Viktor 153

 Gabrenja Ivan 92
 Gabrenja Slavko 75, 93—94
 Gabrovec Jakob 199
 Glasič Josip 139
 gledališče [Drama] 220, 265
 Godec Ludvik 119
 Gojkovič Milan 238
 Gole Davorin 239
 Goli Jože 57—58, 189
 Golia Pavel 265
 Golob Nikolaj 199
 Golob Radovan 61
 Gomzi Franja 332
 Gomzi Franja ml. 332
 Gomzi Sonja 332
 Gorenc Ivan 108, 112
 Gorkič Dušan 209
 Grabnar Karel 186
 Gradišče 252, 254, 256
 Grazioli Emilio 54
 Grbec Ivan 174
 Grmec Franc 310
 Grossman dr. Božena 280—281
 Groznik Franc 174
 Gruden Andrej 181
 Gruden dr. Igo 284, 307
 Grum Dušan 7
 Grum Jože 137
 Gutman Josip 283, 285

- Habjan Josip 39—40, 44
 Hafner Marija 193
 Harmel Milan 116
 Hočevar Lojze 181
 Hodnik Anton 235
 Hojs Jožef 235
 Hribar dr. Franc 121
 Hribar Janez 183—184
 Hribernik Fric 30, 81—82
 Hribernik Ivan 153
 Hrovat Ciril 319
 Hrovat Rozalija 153
 Hudnik Vincenc 181
 Hvastja Pavla 193

 interniranci 200, 214, 216
 Intihar Jože 46

 Jager Marija 199
 Jagodic Viktor 2—4
 Jagodic Vladislav 235
 Jakac Božidar 249
 Jakobel Adolf 28
 Jakomin Savo 153
 Jamnik Anton 193
 Jamnik Ivan 193
 Jančigaj Mirko 295—296, 316
 Janežič Stanislav 181
 Janežič Ivan 294
 Janežič Marija 294
 Janša Florjan 174
 javno mnenje 182, 221, 224
 Javornik Ferdinand 139
 Javornik Gvido 139
 Javoršek Franc 143—144
 Jenko dr. Andrej 137
 Jeras Josip 269
 Jerkovič Vojna 303—304
 Jerman Janez 239
 Jerman Ivan 259
 Jermančič Franc 153
 Jernejeva ulica 41
 Jevc Franciška 139
 Jevnikar Anton 97—98
 Jeza Franc 7
 Jezeršek Franc 332
 Jezeršek Marija 332
 jezik (dvojezični napisi) 1
 Jukič Ante 331

 Kabaj Milan 334
 Kac dr. Rudolf 297
 Kačar Josip 145
 Kadunc Josip 125
 Kalin Anica 298—299
 Kalin Karel 298—299
 Kaluža Mihael 143—144
 Kanoni dr. Janez 121—123, 206
 Kariž Boris 153
 Karpan Milan 30

 Kastelic Slavka 7
 Katoliška akcija 110
 Kavka Franc 317
 Kavka Marija 317
 Kerbec Ivan 317
 Kidrič Boris 70, 207
 Kikelj Jaroslav 9, 39, 109—110, 113, 286
 Kisel Franc 297
 Kisel Kristina 297
 Klemenc Zora 118
 Klemenčič Jože 153
 Klešnik Franc 143—144
 Klinc dr. Ladislav 301
 Klopčič Avgusta 193
 Klopčič Mile 262
 Knez Rihard 66
 Knipic Slavko 191
 Kobal Alojzij 332
 Kobal Ivana 153
 Kobe dr. Božo 262
 Kocbek Edvard 146—147, 151
 Kocmur Mihael 195—196
 Kočvar Ivan 199
 Kodela Josip 193
 Kolman Albert 153
 Kolman Teodor 153
 Kolman Vladimir 153
 komunisti 3 a, 51, 53, 62, 70, 107, 150, 190,
 205, 216, 240, 243, 246, 251—252, 260,
 266 idr.
 komunizem 153
 Končar Jakob 145
 Konjar Anton 126—127
 Kopač Martina 176
 Koprivic Matija 337
 Koračin Jože 308
 Koren Franciška 186—187
 Korošec dr. Anton 203
 Kos Lado 119
 Kos Leopoldina 81—82
 Kos Marija 176
 Kos Marko 199
 Kos Vinko 176
 Kosec Ivan 185
 Košak Drago 132
 Košak Milan 291—292
 Košak Stanislav 176
 Košir Božidar 176
 Košir Ivko 153
 Košir Ljubomira 176
 Košir Stanko 153
 Kotar Franc 78
 Kovač Anton 96, 320
 Kovač Janez 287, 290
 Kovač Stanko 193
 Kovačić Darinka 280—281
 Kovačić Leon 280—281
 Kovačić Feodor 280—281
 Kovšca Marija 153
 Kozamernik Josip 181

- Kralj Antonija 319
 Kralj Ivan 153
 Kramar Anton 274
 Kramar Ivan 274
 Kraper Ivan 199
 Krašnar Valentina 199
 Kreft dr. Bratko 265
 Kremžar Marijan 313
 Krevs Leopold 333
 Krištof Ignacij 337
 Kropar Josip 30
 krščanski socialisti 266
 Kržič Franc 130
 Kuhar Jožef 332
 Kukovič Kazimir 42—45, 47—48, 59
 Kump Amalija 153
 Kunaver Ivan 34
 Kunc France 293
 Kušljan Josip 83
 Kutnar Ludvik 78
 Kveder Fani 334

 Lacko (ljubljski aktivist) 315
 Lapanje Marija 301
 Lavrenčič Karel 153
 Lavrič dr. Božidar 333
 Lavrič Dušan 333
 Lavrič Mirko 120
 Leiler Hubert 10, 202
 Leinfeller Ivan 332
 Lemež dr. Milan 242
 Lenardič Mira 229—230
 Lenčarič Julka 153
 Lenič Janez 5
 Lesar Janez 99
 Lesar Josip 105
 Leskošek Franc-Luka 308
 likvidacije 2—5, 8—13, 16, 18—19, 21—23,
 25—29, 39, 42—45, 47—54, 57—58, 64,
 68—71, 73, 88—90, 103, 109—110, 113,
 180, 189, 194, 215, 219, 222, 278, 286, 302,
 313, 326
 Ljubič Danica 234
 Ljudska tiskarna 189
 Logar Josip 38
 Lokar Miloš 7
 Lokar Mirko 301
 Lončarič Julka 153
 Lovše dr. Samo 309
 Lukežič Alojz 335
 Lukežič Franc 153
 Lulika Anton 314
 Lunaček dr. Pavel 259
 Lunder Milovan 329
 Luznar inž. Rado 193

 Magajna dr. Bogomir 232
 Mahnič Oskar 153
 Majdič Fortunat 25, 27, 29, 31, 35, 39, 69
 Majdič Nande 194

 Majeršič Albin 72
 Majeršič Marija 72
 Malovrh Heda 193
 Marchiotti Viktor 193
 Marinko Vinko 46
 Marinko Kumar Albina 199
 Marinšek Janez 118
 Marinšek Stanislav 153
 Markič Rudolf 153
 Markovič Marija 153
 Marolt Boris 239
 Marolt Neža por. Arko 193
 Martinjak Anton 88—91
 Martinšek Anton 283, 285
 Marušič dr. Drago 324
 Maselj dr. Cirila 280, 281
 Masle Andrej 139
 Matelič Alojzij 153, 155, 157, 159
 Mavzer Karol 193
 Mavser Marija 193
 Medved Ludvik 307
 Medvedova ulica 42
 Medvešek Rudolf 30, 81—82
 Melik Milan 139
 Mence Alojzij 36
 Mestni dom 218
 Mihelič Josip 38
 Mihelič Anton 30
 Mihelič Franc 331
 Mihelič Mira 153
 Mikuž dr. Metod 257
 mladina 107
 mladinske organizacije 150
 Mlekuž Vekoslav 319
 Mlinar Frančiška 56
 Modic dr. Helij 280—281, 284
 Modic Leo 271—272
 Mohor Leon 255
 Mohorič Milena 193
 Mokal Josip 199
 Moravec Dušan 334
 Možina dr. Dušan 329
 Mrak Erna 181
 Mrak Vinko 335
 Mravlje Anton 142
 Mrvar Drago 15
 Mrzlikar Janez 193
 Muhar Henrik 335
 Murnik Tanja 337
 Müdler Rajko 335

 Nachtigal Konstantin 329
 Namestnik Josipina 199
 Narodna zaščita 153, 154
 Natlačen dr. Marko 49—54, 59, 64, 68, 134,
 208, 223, 326
 Nebec Franc 334
 Novak France 153, 280—281
 Novak Ivan 5

- Novak Jože 17
 Novak Matej 188
 novinarji (Novinarsko društvo) 23

 Oberstar Anton 182
 Oberstar Zvonko 182
 Ocvirk dr. Anton 332
 Ogrin Marija 153
 Ogrinc Štefanija 165
 Okretič Zorka 37
 Omahen Roman 56
 Omejc Vencelj 114
 Oražen Antonija 153
 Osterc Stanko 332
 Osvobodilna fronta 60, 150, 153, 177, 190,
 202, 220, 224
 Osulina Hieronim 153

 Paravinja Dušan 199
 partizani (v Ljubljani) 211, 217, 231
 partizanske akcije 90
 Pavlič dr. Stane 267
 Pečjak Alenka (pozneje por. Nedog) 334
 Pečjak Ana 199
 Pekolj Josip 329
 Perc Drago 327
 Perhaj Ivan 287, 296
 Perhaj Jožef 287, 290
 Perman Franc 235
 Perme Dana 199
 Perme Vida 199
 Peršuh Ivo 13, 39, 177
 Peršuka Milan 279
 Petelin Franc 119
 Petelin Ivan 129
 Peterin dr. Stanko 280—281
 Petkovšek Mihael 153
 Petrič Anton 137
 Petrič Ivan 269
 Petrič Marija 269
 Pirna Olga por. Gruden 193
 Pirnat Stanko 193
 Pirša Alojzij 331
 Piskernik Angela 323
 Pleško Ana 322
 Pleško Anton 153
 Pleško Hermina 153
 Pleško Mirko 72
 Pleško Stanko 322
 Počivavšek Josip 193
 Počkaj Vladimir 63
 Podboršek Ana 199
 podpisi (božična protikomunistična spo-
 menica) 270
 Pogačar Ignacij 153
 Pogačar Stanko 153
 Pogačnik Ana 193
 Poglajen Metod 153
 policija (italijanska) 43—44, 48
 pomoč (partizanom) 306

 Pongršič Ivan 143—144
 Porenta Nada 7
 Porenta Valentin 120
 Possez Justina 92
 Potokar Alojzij 280—281
 Požar Jakob 74
 Požanel Ivan 34
 Praprotnik Avgust 103, 219
 Pratika Olga 37
 prebivalstvo (splošno) 3 a, 60, 62
 prehrana 289
 preiskave (italijanske) 30, 128
 Prepeluh Marko 337
 prepoved gibanja 257
 Prevc dr. Slavko 332
 Prežihov Voranc-Lovro Kuhar 79—80
 Pristavec Jakob 135—136
 propaganda (protikomunistična) 190, 202,
 205, 208, 226, 252, 254, 256, 264
 Puc dr. Boris 221, 262, 284
 Pustoslemšek Tjaša 32

 Rakovec Ladislav 11
 Ravnikar Evgen 280—281
 Razvoda Stanko 198
 Rea Ariella 64
 Reich inž. Anton 293
 Remškar Filip 153
 Repič Viktor 259
 Rifelj Franc 84
 Rihar Franciška 181
 Rihteršič Lovro 273
 Rihar Josip 198
 Rink Blaž 199
 Robida Marija 193
 Rodelj Josip 137
 Roder Marija 199
 Rogelj Rudolf 118
 Rojic Jurij 239
 Rojic Viktor 12, 14, 39, 177, 351
 Rokodelski dom 27, 194
 Romih Franc 331
 Romih Mara 331
 Romavh Peter 81—82
 Rontelj Josip 63
 Roš Edvard 63
 Rotar Jožef 7
 Roter Ivan 153
 Roter Zdenko 335
 Rožič Franc 5
 Rožman dr. Gregorij 223
 Rožmanc Ivan 283, 285
 Rupar Jakob 153
 Rupnik Leon 270
 Rus inž. Josip 262
 Rutar Anton 333

 Sadar Ivan 86
 Satler Vladimir 334
 Sattler Rado 337

- Schwarz Rajko 235
 Schweitzer Devo 320
 Sedmak Primož 199
 Semrajc Josipina 153
 Setničar Ivan 337
 Serbec dr. inž. Dušan 207, 212—213, 221, 236
 Setnikar Marija 193
 Siarda Maks 38
 Simoniti Rado 276—277
 Skapin Leon 38
 Skuka Ivana 153
 Skušek Slavka 84
 Slak Anton 119
 Slamič Herman 284—285
 Slovenec Mihael 287, 290
 Slovenski poročevalec 68, 207
 Smasek Emil 317
 Smasek Lea 317
 Smodic Cita 153
 Smolnikar Vinko 36
 Smrekar Frančiška 125
 Smrekar Kristina 125
 Smrekar Ludvik 185
 smrtne obsodbe 17, 46, 181, 193, 195
 sodišče (ljubljsko vojaško) 6—7, 11, 15, 17, 24, 28, 32, 34, 36—38, 46, 55—56, 61, 63, 65—66, 72, 74, 76—78, 83—87, 96, 99, 102, 104—106, 111, 116, 117—120, 124—125, 130, 138—139, 141—142, 148—149, 152—154, 165, 170—174, 178—179, 181—182, 185, 188, 191, 193, 195—201, 206, 209, 219 (v nadaljevanju oziroma po nemški okupaciji Ljubljane v naslovih ni poudarjeno, da obsodbe izreka kakršnokoli sodišče)
 sodstvo (advokatska zbornica) 284
 sodstvo (partizansko) 218
 Sonc Franc 309
 Sonc Marija 309
 Sovjetska zveza 150
 spomenica (božična protikomunistična) 270
 »sredina« 224—225
 Stanič Stane 239
 Stanovnik Peter 181
 Stante Jernej 284
 Stare Avgust 185
 Stare Nikolaj 153
 Stemberger Anton 181
 Stepišnik dr. Drago 218, 242
 Stepišnik Vladimir 76
 Strah France 22—23, 180
 Stražar Matevž 328
 Stritar Bogdana 280—281
 Strle Frančiška 332
 Stupica Bojan 265
 Suhi Karel 77
 Sušnik Josip 28
 Svetek Franc 245
 Svetlin Marija 153
 Šavron Tezej 291—292
 Šefik Ludvik 319
 Šemerl Ivan 108, 112
 Šemrl Franc 105
 Šenk Vladimir 287, 290
 Šercer Miroslav 327
 Šerjavec Janez 235
 Šest Boštjan 119
 Šimenc Anton 185
 Šiška 2—3, 5
 Šiško Janez 311
 Škerk Nada 322
 Škerl France 257, 261
 Škerl Gabrijel 153, 156, 159
 Škerl Silvester 128, 140
 Škerlavaj Milan-Petrač 177, 238
 Škodlar Ivan 181, 193
 Škof Franc 239
 Škradl Julijana 153
 Šnuderl dr. Maks 242, 284
 šole (uršulinska gimnazija) 237 (učiteljske) 43, 234 (klasična gimnazija) 235 (srednje — splošno), 233, 239 (univerza) 8, 12, 113, 225, 321
 Šorli Franc 262
 Šporar Franc 333
 Starkelj Stanislav 7
 Štemberger Dragotin 267
 Štrukelj inž. Tomaž
 Štubelj France
 Šturm dr. Franc 330
 Štubelj Josip 120
 Suligoj Emil 101
 Šušteršič Milan 6
 Šviligoj Jože 322
 taborišča (koncentracijska) 323
 talci 40, 59, 90—91, 255 (italijanski) 14, 19, 25 (nemški)
 Taufer Ignacij 145
 Tavčar Alojzij 111
 Tavčar dr. Igor 276—277
 Tepina Martin 99
 Tepina inž. Pavel 300
 Tepina Pavla 300
 terensko delo 254
 Tevž Zdenka 199
 Tevž Zoran 335
 Tiplič Adolf 332
 tiskarne 41, 57, 58, 128, 140, 148—149, 162
 Tobačna Tovarna 312
 Tobias Rudolf 153
 Toman Anton 193
 Toman Josipina 193
 Tomanič Anton 179

- Tomasin Ivan 106
 Tomasin Neža 108
 Tomažič Jože 335
 Tomc Valentin 130
 Tome Bogdan 287, 290
 Tominšek dr. Teodor 288
 Tomšič Anton 305
 Tomšič Ivana 181
 Tomšič Tone 166—167
 Trenta Anton 15
 Turk Dragotin 131
 učiteljišče (Ljubljana) 336
 Vajda Matija 139
 Valantič Alojzij 281
 Valantič Marija 281
 Vale Maks 175
 Vardjan Anton 192
 Vardjan Josip 192
 Varl Ivan 327
 Varnostno obveščevalna služba 252, 254,
 263, 326
 Vasič dr. Ivan 284
 Vavpetič dr. Lado 267, 284
 Vdovč Vinko 17
 Veber Marija 193
 Verdnik Karla 84
 Verlič Jože 262
 Vesel Frančiška 120
 Vidmar Drago 280—281
 Vidmar Josip 207, 220, 265, 280—281
 Vidmar Mihael 199
 Vidmar Nande 280—281
 Vilfan dr. Joža 284
 Vilhar Savo 320
 visoke šole 8, 12, 113
 Višnar Alojzij 153
 Vlachy Adam 239
 Vlachy Silvo 239
 Vodeb Dušan 327
 Vodnik Alojz 74
 vojska (partizanska) 266
 Volčjak Josip 84
 Volkar Franc 295—296
 Vovk Ana 153
 Vouk Lucija 59
 Vrankar Vinko 39, 248
 Vrtič Milan 195—196
 Vrhovec Franc 193
 Vrhovec Jakob 193
 Vrhovnik Majda 138
 Zablatnik Gabrijel 235
 Zagorc Martin 104
 Zakrajšek Alojzij 320
 Zalar Alojzija 85
 Zalokar Žarko 328
 zaplembe (pravila za podeljevanje, likvi-
 dacija in dodeljevanje imovine zaple-
 njene upornikom) 115 idr.
 zapori 199, 200, 263, 268
 zaposlovanje 251
 Ždešar Anton 11
 Ždešar Ivan 201
 zdravstvo 7, 55, 121—123, 206, 232, 241,
 244, 250, 325
 Zefran Mihael 15
 Zemljak Josip 125
 Zertus Teodora 193
 Zimska pomoč 306
 Zita Nikola 19
 Zupan Ljudevit 287, 290
 Zupanc Jernej 332
 Zupančič Boris 239
 Zupančič dr. Anton 92—93, 95
 Zupančič Avgustin 84
 Zupančič Darinka 199
 Zwitter dr. Fran 330
 Žagar Alojzij 6
 železničarji 227
 Železnik Leopold 38
 ženske 210
 Žgajnar Jožef 197
 Žibernik Pavel 181
 Žibernik Vida 181
 Žitnik Franc 139
 Župec Franc 8, 39, 109—110

Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1986

Sestavila Nataša Kandus

I. Samostojne publikacije, ki jih je izdal inštitut in njegovi sodelavci

1. Kresal France: Zgodovina predilnice Litija — 1886—1986. Predilnica Litija — Odbor za izdajo Almanaha ob 100-letnici delovne organizacije, 1986, 206 str., ilustr.
 2. Prispevki za novejšo zgodovino. XXVI, 1986, št. 1—2. Partizanska knjiga, Ljubljana, 300 str.
 3. Prunk Janko: Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Društvo 2000, Ljubljana 1986, 284. str.
 4. Rozman Franc, Miroslav Stiplovšek, Janez Kos: Praznovanje 1. maja na Slovenskem. Delavska enotnost, Ljubljana 1986, 80 str. (Knjižnica Sindikati; 80).
 5. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knj. 17. Boji v Sloveniji 1944 (21. oktober—15. december). V Ljubljani, Partizanska knjiga 1986, 987 str.
-

II. Znanstvene razprave in članki

1. Biber Dušan: Iza kulisa desanta na Drvar. Drvarska operacija — učesnici govore. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1986, str. 484—495. (Za pobjedu i slobodu; 1.)
2. Biber Dušan: Mednarodni položaj Jugoslavije u poslednjoj godini drugog svet-skog rata. Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1986, str. 828—843. (Za pobjedu i slobodu; 9).
3. Biber Dušan: Trst, Triest ali Trieste. Geneza in dileme o tržaški krizi. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 673—680.
4. Čepič Zdenko: Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 113—150.
5. Čepič Zdenko, Janko Prunk: Die Lage der Arbeiterklasse Jugoslawiens am Ende des Zweiten Weltkrieges. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 21. Linzer Konferenz 1985. Europaverlag, Wien 1986, str. 115—119. (Geschichte der Arbeiterbewegung; ITH-Tagungsberichte; 22.)
6. Čepič Zdenko, Janko Prunk: Vloga in položaj delavskega razreda v jugoslovanski revoluciji (1941—1947). Borec, XXXVIII, 1986, št. 2, str. 110—115.
7. Deželak-Barič Vida: Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 65—85.
8. Dolenc Ervin: Prebivalci Senožec v prejšnjem stoletju. Kronika, XXXIV, 1986, št. 1—2, str. 37—44.
9. Ferenc Tone: Predaja nemške vojske iz jugovzhodne Evrope. Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 807—818.
10. Ferenc Tone: Slovensko narodnoosvobodilno gibanje in Furlanija 1942—1943. Borec, XXXVIII, 1986, št. 1, str. 2—28.
11. Fischer Jasna: Spreminjanje socialne sestave v slovenskih deželah v drugi polovici 19. stoletja — Problem zaposlovanja ženske in diskriminacija. Delavska enotnost, Ljubljana 1986, str. 59—66. (Človek — družina — družba.)
12. Guštin Damijan: Razvoj partizanskih enot na Notranjskem v prvi polovici leta 1942 s posebnim pogledom na razvoj bataljona Miloša Zidanška. Notranjski listi, III. Kulturna skupnost občine, Cerknica 1986, str. 286—310.

13. Kacin-Wohinz Milica: Julijska krajina u jugoslovensko-italijanskim odnosima između dva svetska rata. Opređeljenja, Časopis za teoriju i praksu socialističkog samoupravno društva, XVII, 1986, št. 7—8, str. 209—218.
14. Kacin-Wohinz Milica: Nadškof Sedej v politiki italijanskih oblasti. Primorska srečanja, 1986, št. 64/65/66, str. 331—338.
15. Kacin-Wohinz Milica: O odnosih Komunistične partije Jugoslavije s komunističnima partijama Italije in Avstrije med vojnama. Borec, XXXVIII, 1986, št. 5, str. 253—259.
16. Kacin-Wohinz Milica: Oris jugoslovanske historiografije 1945—1985 o Julijski krajini med vojnama. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 45—46.
17. Kacin-Wohinz Milica: Primorsko vprašanje v jugoslovansko-italijanskih odnosih med vojnama. Skupni slovenski kulturni prostor. Trinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev OF 1985. Delavska enotnost, Nova Gorica 1985, str. 30—37. (Zbirka Plenuma kulturnih delavcev.)
18. Kacin-Wohinz Milica: Pripombe k življenjepisu Jožeta Srebrniča. Jože Srebrnič — narodni heroj (1884—1944). Lipa, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst; Goriški muzej, Nova Gorica 1986, str. 25—44. (Zbirka Primorski portreti.)
19. Mlakar Boris: Domobranstvo na Primorskem. Zbornik Idrijski razgledi, XXIX—XXXI, 1984—1986, str. 116—122.
20. Mlakar Boris: Nekaj splošnih razmišljanj ter vprašanj o pojavu kolaboracije. Teorija in praksa, XXIII, 1986, št. 9—10, str. 995—1002.
21. Perovšek Jurij: Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. Borec, XXXVIII, 1986, št. 3—4, str. 195—208.
22. Prunk Janko: Edvard Kocbek (1904—1981). (Politični profil in delovanje.) Sodobnost, XXXIV, 1986, št. 6—7, str. 614—620.
23. Prunk Janko: Nacionalni programi u slovenskoj političkoj misli (1848—1945). Časopis za suvremenu povijest, XXVII, 1985, br. 3, str. 1—30; XXVIII, 1986, br. 1, str. 1—28.
24. Prunk Janko: Narodni programi v slovenski politični misli 1848—1945. Teorija in praksa, XXIII, 1986, št. 6, str. 411—428; št. 7—8, str. 604—633; št. 9—10, str. 1016—1035.
25. Prunk Janko: Politični, družbeni in socialno-antropološki pogledi slovenskih ljudskofrontnih sil 1938—1941. Sodobnost, XXXIV, 1986, št. 12, str. 1118—1127.
26. Prunk Janko: Slownisch-kroatische Beziehungen und die Gründung Jugoslawiens 1918. Die Probleme der Habsburgermonarchie 1848—1918. Steiner Verlag, Wiesbaden 1986.
27. Prunk Janko: Španski gradjanski rat faktor diferencijacije političkog života u Sloveniji. Španjolska 1936—1939. Medjuakademijski odbor Savjeta akademija SFRJ i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1986, str. 51—54.
28. Prunk Janko, Zdenko Čepič: Die Lage der Arbeiterklasse Jugoslawiens am Ende des Zweiten Weltkrieges. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 21. Linzer Konferenz 1985. Europaverlag, Wien 1986, str. 115—119. (Geschichte der Arbeiterbewegung; ITH-Tagungsberichte; 22.)
29. Prunk Janko, Zdenko Čepič: Vloga in položaj delavskega razreda v jugoslovanski revoluciji (1941—1947). Borec, XXXVIII, 1986, št. 2, str. 110—115.
30. Rozman Franc: Delavska kultura in zgodovina vsakdanjega življenja v Avstriji. Razmerja med etnologijo in zgodovino. Slovensko etnološko društvo, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana; Marksistični center Univerze, Pokrajinski muzej, Maribor 1986, str. 76—85. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 14: Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; 6); diskusija str. 183—186, 194—195.
31. Rozman Franc: Delavsko gibanje na Goriškem v času Jožeta Srebrniča. Jože Srebrnič — narodni heroj (1884—1944). Lipa, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst; Goriški muzej, Nova Gorica 1986, str. 11—16. (Zbirka Primorski portreti.)
32. Rozman Franc: Slovenski anarhist Karel Anton Potisek v Salzburgu. Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 1—2, str. 113—115.
33. Rozman Franc: Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve. Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 3, str. 291—297.

III. Strokovni članki

1. Adamič Marjeta: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 115.
2. Adamič Marjeta: Nove pridobitve slovenskih arhivov. Arhiv Inštituta za zgodovino slovenskega gibanja 1985. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 162.
3. Biber Dušan: Idejne opredelitve, znanost in dejstva. Komunist, XLIV, 31. 1. 1986, št. 5, str. 22.
4. Biber Dušan: Kome služi prebrojavanje. Danas, 18. 2. 1986, št. 209, str. 70—72.
5. Biber Dušan: »Mine« na 600 stranica. Danas, 25. 2. 1986, št. 210, str. 70—72.
6. Biber Dušan: Podmetanjem protiv argumenata. Danas, 11. 2. 1986, št. 208, str. 70—72.
7. Biber Dušan: Predgovor urednika. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 625—626.
8. Biber Dušan: Razprava. Savez komunista u borbi protiv antisocijalističkih delovanja i antikomunističkih ideologija. Komunist, Beograd 1986, str. 316—318.
9. Biber Dušan: Suština polemike. Nin, XXXVII, 23. 3. 1986, br. 1838, str. 6, 8.
10. Biber Dušan: Še enkrat o »antifašizmu« četnikov. Komunist, XLIV, 10. 1. 1986, št. 2, str. 37—38.
11. Biber Dušan: Tko vjetar sije buru žanje. Danas, 4. 2. 1986, št. 207, str. 59—62.
12. Biber Dušan: Tudi prsti u (vlastitom) loncu. Danas, 4. 3. 1986, št. 211, str. 73—75.
13. Biber Dušan: Za 29. november šolske prireditve in zgodovinske ure? Delo, XXVIII, 22. 2. 1986, št. 44; Sobotna priloga, str. 16.
14. Biber Dušan: Zgodovinske in druge (ne)resnice. Delo, XXVIII, 19. 7. 1986, št. 167; Sobotna priloga, str. 17.
15. Čampa Marjeta: Slovenski narodnoosvobodilni tisk o šolstvu, zdravstvu in kulturi. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 76—77.
16. Ferenc Tone: Poročnik W(aldheim) ni bil v Radovni. Nedeljski dnevnik, XXV, 8. 6. 1986, št. 153, str. 22.
17. Ferenc Tone: Razprave k referatom. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12, str. 694—696, 780—781, 819—822, 835, 857.
18. Gombač Metka: Socialno varstvo v Slovenskem Primorju in Trstu, 1945—1947. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 13—16.
19. Kacin-Wohinz Milica: Nič strahu, doma jih zatirajo. Primorski Slovenci v jugoslovansko-italijanskih odnosih med svetovnima vojnama. Naši razgledi, XXXV, 25. 4. 1986, št. 8, str. 222—223.
20. Kobal Nada: Slovensko šolstvo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 22—25.
21. Kresal France: Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, d. d. Litija, Prebold. Litijski predilec, XXVII, 1986, št. 6, str. 8.
22. Kresal France: Naša tovarna med drugo svetovno vojno. Litijski predilec, XXVII, 1986, št. 7—8, str. 7.
23. Kresal France: Schwarz, Zublin comp. Predilnica Litija 1886—1986. Litijski predilec, XXVII, 1986, št. 4, str. 5.
24. Kresal France: Tedenske mezde v Litiji 1896—1913. Litijski predilec, XXVII, 1986, št. 5, str. 3—4.
25. Prunk Janko: Intervju s prof. dr. Jankom Pleterskim. Sodobnost, XXXIV, 1986, št. 10, str. 866—877.
26. Prunk Janko: Narod vedno razmišlja o svojem obstoju. (Intervju.) Ljubljanski dnevnik, XXXV, 11. 10. 1986, št. 276; Sobotna priloga, str. 13.
27. Prunk Janko: O pomanjkanju antropološkega pristopa v našem zgodovinospisju. Komunist, XLIV, 7. 2. 1986, št. 6, str. 22—23.
28. Rozman Franc: Bele liste niso samo v novejši zgodovini. Naši razgledi, XXXV, 21. 11. 1986, št. 21, str. 635 in 644.
29. Rozman Franc: Zgodba o Tumovi dediščini. Nova revija, V, 1986, št. 48/49, str. 783—786.
30. Trampuž Lilijana: Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem v slovenskih časnikih in časopisih od leta 1917 do leta 1941. Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 3, str. 333—334.

IV. Historična dokumentacija

1. Biber Dušan: Britanski dokumenti o sporu Tito—Stalin in 5. kongresu KPJ. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 151—182.
2. Biber Dušan: »Jugoslovane je minila skušnjava...«, Naši razgledi, XXXV, 14. 3. 1986, št. 5, str. 154—155.
3. Ferenc Tone: Zaplenjena naredba. Borec, XXXVIII, 1986, št. 6/7, str. 352—353.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

1. Fischer Jasna: Poročilo sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino. Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 4, str. 500.
2. Kresal France: Osemnajsto in devetnajsto zasedanje Jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije. (Beograd, 17. do 21. septembra 1984; Dolna Krupa (ČSSR), 17. do 19. septembra 1985.) Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 4, str. 506—508.
3. Vodušek-Starič Jera: Poročilo sekcije za sodobno zgodovino. Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 4, str. 501.

VI. Ocene in poročila

1. Adamič Marjeta: Izidor Cankar, Londonski dnevnik 1944—1945. Državna založba Slovenije, Lipa, Ljubljana 1985, 143 str. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 158.
2. Adamič Marjeta: Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodno-osvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945. Zveza zdravniških društev — Slovensko zdravniško društvo — Sekcija za partizansko saniteto Ljubljana, knjige 1—4 in 4/priloga, Ljubljana 1982—1985. Arhivi, VIII, 1985, št. 1—2, str. 154—155.
3. Biber Dušan: Naučna kuliserija jednog političkog pamfleta. U povodu knjige V. Djuretića, Saveznici i jugoslovenska ratna drama (pregledni članak). Časopis za suvremenu povijest, XVII, 1985, br. 3, str. 95—119.
4. Čepič Zdenko: Narodna vlada Narodne republike Bosne i Hercegovine 1945—1948. Zapisnici. Pripredila Cvijović Rosa. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1985, 235 str., ilustr. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 255—257.
5. Gombač Metka: Acta Historico-oeconomica Iugoslaviae. Vol. 10, Zagreb 1983, 188 str. Kronika, XXXIII, 1985, št. 2—3, str. 195—197.
6. Gombač Metka: Anton Ikovic, Marjan Linasi — Koroško partizansko zdravstvo (na Koroškem in Solčavskem). Ljubljana, Partizanska knjiga 1985, 397 str., (Knjižnica NOV in POS; 51). Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 3, str. 355—356.
7. Gombač Metka: Velimir Vulikić, Zobozdravstvena služba v NOB na Slovenskem. Ljubljana, Partizanska knjiga 1985, 399 str., (Knjižnica NOV in POS; 47). Zgodovinski časopis, XL, 1986, št. 3, str. 354—355.
8. Guštin Damijan: Borivoj Lah-Boris, Artilerija 9. korpusa. Partizanska knjiga, Ljubljana 1985, 349 str., (Knjižnica NOV in POS; 49). Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, št. 1—2, str. 253—255.
9. Guštin Damijan: Petar S. Brajović, Konačno oslobodjenje. (Sjećanja i obrade.) Spekter, Zagreb 1983, 721 str. Vestnik koroških partizanov, XX, 1986, št. 1—2, str. 138—141.
10. Mlakar Boris: Črni princ proti rdeči nevarnosti. Riccioti Lazzeri: La decima mas. Rizzoli, Milano 1984, 371 str. Borec, XXXVIII, 1986, št. 5, str. 281—285.
11. Mlakar Boris: Mladen Stefanović, Zbor Dimitrija Ljotića 1934—1945. Narodna knjiga, Beograd 1984, 360 str., ilustr. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 242—246.
12. Mlakar Boris: Vestnik koroških partizanov. Ob dvajsetletnici izhajanja. Borec, XXXVIII, 1986, št. 10, str. 538—541.
13. Perovšek Jurij: Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek: Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883—1923). Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 89 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 225—227.
14. Perovšek Jurij: Tatjana Čepič, Zlet »Svobode« v Celju. Komunist, Ljubljana 1985, 26 str., ilustr. Kronika, XXXIII, 1985, št. 2—3, str. 197.

15. Princič Jože: Rudi Čačinovič, Poslanstva in poslaništva. Založba Obzorja — Pomurska založba, Maribor 1985, 533 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 257—259.
16. Prunk Janko: Janko Pleterski, Nacije, Jugoslavija, revolucija. Komunist, Beograd 1985. Marksistička misao 1986, br. 5—6.
17. Prunk Janko: Momčilo Zečević, Na istorijskoj prekretnici. (Slovenci u politici jugoslovenske države 1918—1929.) Knj. 1, Prosveta, Beograd 1985, 448 str. Istorija 20. veka, III, 1985, br. 2, str. 177—178.
18. Prunk Janko: Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Komunist, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, 416 str. Teorija in praksa, XXIII, 1986, št. 9—10, str. 1075—1078.
19. Rozman Franc: Arbeiterbewegung-Faschismus-Nationalbewusstsein. Europa Verlag, Wien, München, Zürich 1983, 493 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 222—224.
20. Rozman Franc: Eseji o slovenstvu. Slovenska misel. Cankarjeva založba, Ljubljana 1985, 495 str. Borec, XXXVIII, 1986, št. 5, str. 280—281.
21. Rozman Franc: Geschichte als demokratischer Auftrag. Europa Verlag, Wien, München, Zürich 1983, 327 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 221—222.
22. Rozman Franc: Geschichte als demokratischer Auftrag. Karl R. Stadler zum 70. Geburtstag. Österreichische Osthefte, XXVIII, 1986, št. 3, str. 386—387.
23. Rozman Franc: Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem. Obzorja, Maribor 1984, 270 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 217—218.
24. Rozman Franc: Ni enega samega marksizma. Zgodovina marksizma II. Marksizem v obdobju druge internacionale. Cankarjeva založba, Ljubljana 1986. Dnevnik, XXXV, 21. 8. 1986, št. 225, str. 12.
25. Rozman Franc: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich, Festschrift für Rudolf Neck. Österreichische Osthefte, XXVIII, 1986, št. 3, str. 386—387.
26. Rozman Franc: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Oldenburg, München 1981. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 219—221.
27. Rozman Franc: Spomini rdečega grofa. Mihály Károly, Vera brez iluzij. Borec, Pomurska založba, Ljubljana 1985, 406 str. Borec, XXXVIII, 1986, št. 11, str. 616—618.
28. Trampuž Lilijana: Milovan Bosić, Izvori za istoriju Komunističke partije Jugoslavije 1919—1941. Izdavački centar Komunist, Beograd 1984, 362 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 227—229.
29. Trampuž Lilijana: Odras stanja v zgodovinisju. Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Komunist, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, 416 str. Dnevnik, XXXV, 15. 5. 1986, št. 129, str. 14.
30. Vidovič-Miklavčič Anka: Žarko Jovanović, KPJ prema seljaštvu 1919—1941. Narodna knjiga, Beograd 1984, 343 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 229—242.

VII. Biografije

1. Ferenc Tone: Dr. Dušan Biber šestdesetletnik. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 203—205.
2. Ferenc Tone: Vodušek Žiga. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 546—547.
3. Ferenc Tone: Vratuša Anton. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 605—606. (Z Jožetom Mundo.)
4. Ferenc Tone: Zafred Ivan. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 741.
5. Klopčič France: Vulč Franjo. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 644—645.
6. Klopčič France: Weinberger Mirko. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 671.

7. Prunk Janko: Besede ob grobu dr. Franceta Škerla (r. 14. 3. 1909, u. 20. 10. 1985). Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 183—185.
8. Prunk Janko: Janez Evangelist Krek. Ob sedemdesetletnici smrti. Prešernov kole-dar 1987. Prešernova družba, v Ljubljani 1986, str. 90—96.
9. Prunk Janko: Vlado Vodopivec. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 536.
10. Rozman Franc: Wiesthaler Franz. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 696.
11. Rozman Franc: Zadnik Ludvik. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 736.
12. Rozman Franc: Zavertnik Josip. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 775.
13. Trampuž Lilijana: Prijon Toni. Primorski slovenski biografski leksikon, III. knj., 12. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1986, str. 107.
14. Šorn Jože: Vodnik Alojzij. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 503. (Z Rudolfom Adrejko.)
15. Šorn Jože: Wodley (Bodlaj). Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 711—712.
16. Traven Terezija: Voljč Ignac. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 570.
17. Traven Terezija: Vrhovnik Majda. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 628—629.
18. Traven Terezija: Vrhunec Oton. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 630—631.
19. Vidovič-Miklavčič Anka: Vošnjak Mitja. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 589—590.
20. Vidovič-Miklavčič Anka: Vošnjak Sergej. Slovenski biografski leksikon, 14. zv. SAZU — Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1986, str. 590—591.

VII. Bibliografije

1. Kandus Nataša: Bibliografija dr. Franceta Škerla med leti 1975 do 1979. Prispevki za novejšo zgodovino XXVI, 1986, št. 1—2, str. 185—186.
2. Kandus Nataša: Bibliografija objavljenih del dr. Dušana Bibra. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 206—211.
3. Kandus Nataša: Bibliografija objavljenih del Franceta Klopčiča 1973—1986. Pri-spevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, št. 1—2, str. 195—201.
4. Kandus Nataša: Bibliografija sodelavcev IZDG za leto 1985. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, št. 1—2, str. 295—300.

Errata corrigé

V zadnjem letniku naše revije se nam je zgodila neljuba napaka, ki jo zdaj in tukaj popravljamo. Na strani 187 je v naslovu članka Francetu Klopčiču v spomin na-pačen datum smrti, in sicer namesto 28. april je pravilno 25. april 1986. Za napako se vljudno oproščamo.

Redakcija

Kazalo

CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES — Inhalt

RAZPRAVE — ARTICLES — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

- Janko Prunk, Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji 3
UDK 930(497.1):323:27(47)»1917«
- Peter Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja 7
UDK 33(497.12=30)Kranjska»18«
- France Kresal, Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije 33
UDK 330.14(436)+62(497.1)
- Anka Vidovič-Miklavčič, Kmečka zveza in socialno zavarovanje kmečkega ljudstva 39
UDK 323.32(497.12):308»1929/1941«
- Janko Prunk in Anka Vidovič-Miklavčič, Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji 65
UDK 329(497.12):323.2(46)»1936/1939«
- Milica Kacin-Wohinz, Iz zgodovine podtalnega protifašističnega odpora na Primorskem 81
UDK 329.61(353.3=862/863)
- Vida Deželak-Barič, Razvoj komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941—1943 s stališča njene organiziranosti 105
UDK 329.15(497.12—11)KPS»1941/1945«
- Zdenko Čepič, Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB 133
UDK 338.98(497.1)»1944—«
- Branko Korošec, Slovensko narodnostno ozemlje na tujih vojaških kartah 1938—1945 165
UDK 623.71(497.12+497.2)»1938/1945«
- Jože Prinčič, Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema in politika ključne kapitalne graditve v letu 1951 201
UDK 338.98(497.1)»1949/1950«

JUBILEJI — JUBILEES — JUBILÉS — JUBILÄEN

UDK 92

Dušan Biber, Univ. prof. dr. Tone Ferenc — šestdesetletnik	231
Nataša Kandus, Bibliografija objavljenih del dr. Toneta Ferenca	238
Janko Prunk, Ivan Križnar — šestdesetletnik	253
Nataša Kandus, Bibliografija objavljenih del Ivana Križnarja	256

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — RAPPORTS
ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930(061.3)

Marjeta Čampa, Interna arhivska glasila 1985—1986	263
Žarko Lazarević, PTT arhiv 23, PTT muzej ZJPTT, Beograd 1985, str. 392	265
Alenka Puhar, Peticije, pisma in tihotapski časi (Ervin Dolenc)	267
Janko Prunk, Slovenski narodni programi (Andrej Vovko)	268
Karin Maria Schmidlechner, Die steirischen Arbeiter im 19. Jahrhundert, Materialien zur Arbeiterbewegung Nr. 30. Europa Verlag (Franc Rozman)	270
Marko Jenšterle, Skeptična levica (Ervin Dolenc)	272
Pogledi na Sovjetsko zvezo, zbornik, KRT 29/1985 (Ervin Dolenc)	274
Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na slovenskem 1941—1945 (Mirjana Jedreško)	276
Miloš Rutar, Sodelovati in zmagati (Lojz Tršan)	277
Antun Miletić, Koncentracioni logor Jasenovac 1941—1945 (Damijan Gu- štin)	278
Dr. Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem (1941—1945 — I. del (Ivan Križnar)	282

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — BIBLIOGRAPHIE

UDK 016.930

Franca Buttolo, Ilegalna Ljubljana v legalnih časnikih. Odmev akcij od- porniškega gibanja na področju mesta Ljubljane v letih 1941—1945 v časnikih Jutro, Slovenec, Slovenski dom in Slovenski narod	301
Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1986 (Nataša Kandus)	327

UDK 930(497.1):323:27(47)»1917«

Janko PRUNK, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (nem; angl.)

JUGOSLOVANSKA HISTORIOGRAFIJA O OKTOBRSKI REVOLUCIJI

V razpravi avtor analizira odnos jugoslovanske povojne historiografije do oktobrske revolucije. Ugotavlja, da se je z inform birojevskimi dogodki začelo obdobje popolnega dezinteresa za raziskovanje te problematike.

UDK 33(497.12=30) Kranjska»18«

Peter Vodopivec, dr., izredni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. nem., angl.)

O socialnih in gospodarskih nazorih Nemcev na Kranjskem v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja

Avtor na osnovi pisanja »Laibacher agbatta« in poročil o delu »Verfassungsverina« predstavlja socialne in gospodarske nazore kranjskega nemštva v obravnavanem obdobju. Pri tem opozarja, da so kranjski nemški prvaki v pogledih na socialno in gospodarsko politiko do srede sedemdesetih let zastopali izrazito liberalna stališča in začeli šele pod vtisom posledic gospodarske krize leta 1873 popuščati zahtevam po aktivnejšem poseganju v gospodarstvo in razreševanje socialnih nasprotij. Vprašanje pa je, če je lahko imela takšna politika podporo socialnega zaledja nemške stranke, saj je bilo med njenimi pripadniki tudi večje število proizvajalcev, ki so zavračali trgovino in tekmovanje.

UDK 330.14(436)+62(497.1)

France Kresal, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1986, 1—2, slov. (nem., angl.)

AVSTRIJSKI KAPITAL V INDUSTRIJI STARE JUGOSLAVIJE

Značaj avstrijskega kapitala v Jugoslaviji je zanimiv z dveh vidikov: kot kapital, investiran v obstoječo industrijo in kot kapital, ki je bil investiran na novo v času 1919—38. Od tujega kapitala odpade večina na francoskega in angleškega, manjši del na avstrijskega, češkega in madžarskega. Avstrijski kapital in vodilne strukture v njem niso imele negativnih posledic na razvoj industrije v Jugoslaviji gledano s stališča organizacije in tehnične proizvodnje.

UDK A30(497.1):323:27(47)•1917•

Janko PRUNK, Ph. D., Senior Research Associate, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2 slov. (ger., angl.)

YUGOSLAV HISTORIOGRAPHY ON THE OCTOBER REVOLUTION

The autor analyses Yugoslav postwar historiography on the October Revolution. In his opinion a period of complete disinterest followed events that occurred as a consequence of the formation of the Cominform.

UDK 33(497.12=30) Kranjska•18•

Peter VODOPIVEC, Ph. D., Associate Professor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (ger. engl.)

ON SOCIAL AND ECONOMIC VIEWS OF CARNIOLA GERMANS IN THE SIXTIES AND SEVENTIES OF THE 19TH CENTURY

The author bases his assessment of social and economic views held by Carniola Germans during the period discussed on »Laibacher Tagblatt« and reports prepared by the »Verfassungsverein«. He finds that the attitudes of upper class Carniola Germans were strongly liberal till the middle of the seventies. It was only the impact of the 1873 economic crisis that caused them to recognise the need for more active involvement in economic affairs and to address the problem of social differences. The question still remains whether such a policy would have received wider support within the German Party given the social background of its members, many of whom were producers opposed to free trade and competition.

UDK 330.14(436)+62(497.1)

France Kresal, Ph. D. Research Fellow, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1986, 1—2, slov. (ger., engl.)

THE AUSTRIAN CAPITAL IN THE INDUSTRY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

The Austrian capital in Yugoslavia is interesting from two standpoints: as capital invested in the existing industry and as capital invested anew in the period 1919—1938. Most of the foreign capital in Yugoslavia was French and British and only a small part of it Austrian, Czech and Hungarian. The Austrian capital and its leading structures thus had no negative effects on the development of industry in Yugoslavia, as far as its organization and technical production are concerned.

UDK 323.32(497.12):308»1929/1941«

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, višja strokovna sodelavka, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, slov. (nem., angl.)

KMEČKA ZVEZA IN SOCIALNO ZAVAROVANJE KMEČKEGA LJUDSTVA

Razprave oriše s socialno-političnega in gospodarskega vidika prizadevanje Kmečke zveze, da bi kmetu zagotovila socialno zaščito. Težišče razprave je predstavitev različnih predlogov za zakonski osnutek socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva v okviru klerikalnega kmečko stanovskega gibanja v obdobju 1929—1941. Ko avtorica analizira vzroke propadanja agrarnega prebivalstva s tem prikaže tudi vzroke nesposobnosti plačevanja zavarovalnih prispevkov. Obenem ugotavlja avtorica, da je vprašanje socialne zaščite kmeta ostajalo odprto do konca obravnavanega obdobja.

UDK 329(497.12):323.2(46)»1936/1939«

Janko PRUNK, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, višji strokovni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Pri spevki za novejšo zgodovino, XVII, 1987, 1—2, slov. (fr., angl.)

ŠPANSKA DRŽAVLJANSKA VOJNA — FAKTOR DIFERENCIACIJE POLITIČNEGA ŽIVLJENJA V SLOVENIJI

V razpravi ugotavljata avtorja, da je španska državljanska vojna in vse dogajanje v svetu v zvezi z njo politično močno odmevalo tudi v Sloveniji. Posebej analizirata stališča do teh dogajanj v posameznih političnih taborih na Slovenskem, pri čemer se razkriva tudi njihov odnos do Ljudske fronte v Evropi kot do ljudskofrontnega povezovanja in akcij na domačih tleh. Opredelitev za ali proti fašizmu, se pravi za špansko desnico ali špansko republiko, ki jo je še posebej izzval E. Kocbekov članek Premišljevanje o Španiji je prispevalo k pospešeni diferenciaciji slovenske družbe in s tem k oblikovanju osnove za kasnejšo Osvobodilno fronto.

UDK 329.61(453.3=862/863)

Milica KACIN-WOHINZ, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (nem., angl.)

IZ ZGODOVINE PODTALNEGA PROTIFAŠISTIČNEGA ODPORA NA PRIMORSKEM

Iz svoje obsežnejše razprave o ilegalnem odporu slovenske in hrvaške manjšine v fašistični Italiji, je avtorica izbrala dva odlomka. V prvem obravnava ustanovitev ilegalne narodno revolucionarne organizacije (TIGR), katero so osnovali voditelji razpuščenih slovenskih mladinskih in prosvetnih društev leta 1927. V drugem pa opisuje aretacije pripadnikov te organizacije, ki so trajale od novembra 1927 do maja 1930, ter njihov preiskovalni zapor.

UDK 323.32(497.12):308»1929/1941«

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, Senior Research Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (ger., engl.)

THE PEASANT ALLIANCE AND RURAL SOCIAL WELFARE

The paper discusses the socio-political and economic efforts of the Peasant Alliance to secure social protection for peasant population. The author's main concern is to present different proposals for a draft social welfare law within the framework of the clerical peasant movement during the period 1929—1941. The analysis of the causes of the decline of agrarian population shows why social welfare contributions could not be paid. It is concluded that by 1941 the question of social welfare still remained unresolved.

UDK 329(497.12):323.2(46)»1936/1939«

Janko PRUNK, Ph. D., Senior Research Associate, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, Senior Research Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XVII, 1987, 1—2, slov. (fr., engl.)

SPANISH CIVIL WAR — A DISCRIMINATING FACTOR OF POLITICAL LIFE IN SLOVENIA

The authors claim that the Spanish Civil War and all events in the world associated with it had a strong impact on political life in Slovenia. They analyze, in particular, the attitudes of individual political groups in Slovenia to these events, to the Popular Front in Europe and to the activities of its local counterpart. Support of opposition to fascism as represented by Spanish right-wing policy on the one hand and the Spanish republic on the other were both stimulated by E. Kocbek's article »Some Thoughts on Spain«. The article sharpened differences within Slovene society and so helped to establish the basis for the formation of the Liberation Front.

UDK 329.61(453.3=862/863)

Milica KACIN-WOHINZ, Ph. D., Research Fellow, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (ger., engl.)

FROM THE HISTORY OF UNDERGROUND ANTIFASCIST RESISTANCE IN THE LITTORAL

Two chapters from the author's extensive publication on illegal resistance of Slovene and Croatia minorities in fascist Italy were chosen for this study. One chapter is on the formation of the illegal national revolutionary organization (TIGR), which was founded by leaders of the disbanded Slovene youth and cultural societies in 1927, and the other covers the arrests of members of this organization between November 1927 and May 1930 as well as their subsequent interrogation pending trials.

UDK 329.15(497.12—11)KPS»1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XVII, 1987, 1—2, slov. (fr., angl.)

RAZVOJ KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE NA ŠTAJERSKEM V ČASU 1941—1943 S STALIŠČA NJENE ORGANIZIRANOSTI

Avtorica v svoji razpravi ugotavlja, da je predstavljala partijska organizacija na Štajerskem oi začetku NOB najmočnejšo partijsko organizacijo med vsemi slovenskimi pokrajinami. Aprila 1941 je v približno 80 partijskih celicah bilo vključenih okoli 530 članov. Zaradi izrednega aokupatorjevega terorja ter drugih vzrokov pa le-ta beleži naglo upadanje članstva že v letu 1941 in ostaja šibka vse do leta 1944.

UDK 338-98(497.1)»1944—«

Zdenko ČEPIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (fr., angl.)

PRISPEVEK K PROUČEVANJU EKONOMSKIH VIDIKOV REVOLUCIJE V OBDOBJU NOB

Avtor obravnava prvi zakonski ukrep AVNOJA iz novembra 1944, s katerim se je začel v jugoslovanski revoluciji tudi formalno proces »ekspropriacije ekspropriatorje.v« in to še vedno na osnovi boja za narodno osvoboditev. S tem odlokom je bil uzaknjen prehod v državno lastnino razlaščenega imetja sovražnikov narodnoosvobodilnega gibanja, v prvi vrsti Nemcev, kar predstavlja prvi korak v graditvi socialističnih družbeno-ekonomskih odnosov v Jugoslaviji. Prikazuje zakaj je imel ta odlok ne le političen, ampak tudi materialen pomen za jugoslovansko revolucijo in njen nadaljnji razvoj.

UDK 623.71(497.12+497.1)»1938/1945«

Branko KOROŠEC, zgodovinar, YU, 61000 Ljubljana, Linhartova 84

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (nem., angl.)

SLOVENSKO NARODNOSTNO OZEMLJE NA TUJIH VOJAŠKIH KARTAH 1938—1945

V razpravi avtor najprej razloži nekaj osnovnih pojmov iz vojaške topografije nato pa obravnava topografske karte slovenskega in jugoslovanskega ozemlja, ki so jih izdelali ali uporabljali nemški vojaški, policijski in civilni organi v letih 1938—1945

UDK 329.15(497.12—11)KPS»1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, M. A., Research Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 198, 1—2, slov. (fr., engl.)

A STUDY OF THE DEVELOPMENT OF THE COMUNIST PARTY OF SLOVENIA IN STYRIA FROM 1941 to 1943 FROM ORGANISATIONAL STANDPOINT

It is asserted that, at the beginning of the National Liberation War, the Communist Party in Styria was the most powerful party organization within the Slovene regions. In April 1941 it comprised some 530 members distributed among about 80 cells but, as a consequence of extreme terrorism of occupation forces and other factors there was, commencing as early as 1941, a sharp decrease in membership of the party, which remained weak till 1944.

UDK 338-98(497.1)»1944—«

Zdenko ČEPIČ, M. A., Research Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (fr., engl.)

CONTRIBUTION TO THE INVESTIGATION OF ECONOMIC AIMS OF THE REVOLUTION DURING THE PERIOD OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENT

The discussion is centred on the first legal decree instituting the formal process of expropriation of expropriators«, which was passed by the Antifascist Council of National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) in 1944 in the name of National Liberation Movement. This decree legalised the appropriation by the state of property owned by the enemies of National Liberation Movement, Germans above all, as a first step towards the formation of socialist socio-economic attitudes in Yugoslavia. It is explained why this decree was not only politically but also economically important for Yugoslav revolution and its further development.

UDK 623.71(497.12+497.1)»1938/1945«

Branko KOROŠEC, Historian, Linhartova 84, 61000 Ljubljana, YU

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (ger., engl.)

SLOVENE NATIONAL TERRITORY SHWN ON FOREIGN MILITARY CHARTS 1938—1945

An explanation of some basic principles of military topography is followed by a discussion on the topographic charts of Slovene and other Yugoslav territory which were made and/or used by the German army, police and civilian administration between 1938 and 1945.

UDK 338.98(491.1)»1949/1950«

Jože PRINČIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000
Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (fr., angl.)

**OBLIKOVANJE KONCEPTA NOVEGA GOSPODARSKEGA SISTEMA IN POLITIKA
KLJUČNE KAPITALNE GRADITVE V LETU 1951**

Avtor v svoji razpravi najprej obravnava okoliščine, ki so v letih 1949—1950 pospešile odločitev osrednjega političnega vodstva, da bistveno skrči obseg investicijske graditve in postopoma opusti gospodarski sistem, ki je veljal od osvoboditve. Nato pa analizira oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema ter politiko ključne kapitalne graditve v letu 1951.

UDK 338.98(491.1)•1949/1950•

Jože PRINČIČ, M. A., Research Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1—2, slov. (fr., engl.)

**FORMATION OF THE CONCEPT OF A NEW ECONOMIC SYSTEM AND A POLICY
OF ESSENTIAL CAPITAL INVESTMENTS IN 1951**

The author discusses the circumstances of 1949—51 period which lead to the decision of the central political leadership to reduce considerably the extent of investments and to gradually abandon the economic system in operation since the time of liberation. This is followed by an analysis of the concept formation of a new economic system and policy of essential capital investments in 1951.

